Griffith?

IN C. IVLII CAESARIS CLARISS. ROMAN. IMPERATORIS Commentarios de bello Gallico, ac Ciuili, Henrici Glareani poëtæ laureati Annotationes.

*

VIRTVTE DVCE

COMITE FORTVNA.

VENETIIS

IOAN. GRYPHIVS EXCVDEBAT.

M D XLVIII.

D N. GVIDONI AC PROSPERO GENERO=sis Baronibus à Gebennis Hen=ricus Glareanus.

S. D. P.

VIX alius est autor, Dn. Guido ac Prosper generosi Barones, in quem annotationes scribere minus conueniebat, atq; in hunc C. Cæsarem, quod nullus alius in Latina lingua autor sit purior ac tersior, testibus eloquentißimis, clarißimisq; uiris, qui partim huic hostes, partim amici summi fuêre, imò plures eodem cum eo uixêre tempore. Atqui hoc nobis actum est, ut intelligant Lectores annotationes non in autorum calumniam, ut quidam falsò opinantur, scribi, sed maxima ex parte in ipsorum defensionem, quorum libri temporum iniuria corrupti ab erroribus uindicantur. In Cæsare nemo, ut in Liuio: Geographica culpare potest. Nam ea in re mire cautus fuit Cæsar: Nemo fabulas, quippe cuius historiæ ueritatem ne inimicißimi quidem aut reprehendere, aut culpare potuere: Nemo Patauinitatem, aut Hispanitatem, cùm nihil illo Latinius autore, nihil mundius, nihil quod minus exteram, ac à Romano eloquio alienam sapiat phrasim. Quid ergo in eo, inquiet aliquis, annotatione dignum? Nihil sanè, quàm quòd librariorum culpa deprauatum,

uatum, ac expositione in piscorum Galliæ populorum appellatione erratum, id potissimum hic emendandum suscepimus. Res est in locorum descriptionibus, populorumque nomenclatura, non nihil etiam in numeris, quæ haud facile expediet, cui Gallia & Germania, duæ nationes, & earum ipsarum linguæ non optime notæ. Mihi quidem homini in Gallia nato, quanquam magna ex parte, at ut totam tamen Galliam uiderem non contigit: Heluetios autem, antiquam Galliæ, & libertatem, & maiestatem, & linguam priscam Celtarum etiamnum obtinentes, ut prorsus uiderem, utique licuit: Germaniam bona ex parte, non uidi tantum, sed linguam etiam eorum non multum à ueteri Celtarum distantem, didici, ita ut de plerisque locis certius definire non fuerit mihi difficile. Fuit ante ætatem nostram Raymundus Marlianus, uir quidem diligens, & cui studiosi omnes, ob laborem quem in hunc suscepit autorem, gratiam debent haud mediocrem. De quo, ut inficias ire non possumus pluribus illum errasse locis, ita fateri necessum habemus, multis eximiis uiris altiora cogitandi dedisse eum occasionem, ac multo maximam meliora inueniendi ansam. Quod potuit, fecit, ea sanè ætate qua literæ bonæ nondum in hoc culminis ac dignitatis peruenerant. Erant item ante annos aliquot, ut hodie quoque, qui simili nominum tinnitu sæpe allucinabantur, quemadmodum Aeneas Syluius Elsatiam credidit Heluetiam. Ita quidam alii Arolam Heluetiorum flumen Ararim: Bacenim syluam, eam, quæ hodie corruptè Nigra dicitur. Et in remotioribus, Cimbros, Flandros: Danos, Dacos, cum res longè aliter habeat. Idem erroris accidit in nomine Gebenna,

na,

na, cum montis nomen ſit, qui Aruernos ab Heluiis diſclu uit, ut Cæſar inquit libro ſeptimo. Hodie tamen quidam Genabum ad Ligerim fluuium, Aureliam nunc nominatam, quidam Geneuam ad lacum Lemannum, unde & gentilitiæ ueſtræ nomen adhuc uiget, nominare Gebennas non uerentur, quem publicum errorem facilius admiretur quiſpiam, quàm corrigat adeò ſemel recepta uulgo difficulter abolentur. In primis itaque cauendum eſt nobis, ne tinnitus ille nos quoque decipiat: neque enim ſatis eſt ὁμοιοτέλευτα eſſe nomina: ſed neceſſe, ut locus, ut tempora, ut deſcriptio quadret. Si Aeneas Syluius tres à Cæſare deſcriptos Heluetiorum limites attendiſſet, facile uidere poterat, nullo pacto Elſatiam dici potuiſſe Heluetiam. In aliquibus tamen, cum locus, deſcriptio, atque alia deſunt, multum ſimiliter deſinentia adiuuant, maximè in proprijs hominum, quantum ad linguam attinet. Quod nos in his noſtris annotationibus ſæpius ſumus ſecuti. Vobis autem hunc dedicare laborem utile operæ pretium exiſtimaui, quòd parente ſitis nati, qui opera & principis & bellatoris ſimul exhibere poteſt: quod multis aſperis in rebus turbulentiſsimo hoc ſeculo oſtendit. Honorificum hoc quidem, & omnibus laudandum ſeculis, ſed nobis parum profuturum, ni & uigilans æmulatio, & ueſtræ uirtutis decora acceſſerint. Nam ſplendidum te, ſi tuam non habes, aliena claritudo non efficit, inquit Boëthius. Id quod equidem uos facturos haud dubito, Id enim ſpecimen dediſtis nobis ſub præceptore Nicolao Glareio eximiæ eruditionis uiro, ac nobis charo: ut parens ueſter eam de uobis ſibi ſpem uere concipere queat, ut aliquando in uobis ſibi renatus uideatur.

deatur. Quod ut fiat secundum uota nostra, Christum optimum maximum precamur.

Valete, & me uicissim amate. Friburgi Brisgoiæ.

Anno à natali Dominico M. D. XXXVIII. Calendis Aprilibus.

INDEX EORVM

QVÆ HISCE IN ANNOTA=
tionibus enucleata deprehendes.

Keiser=

Vbi

FINIS.

IN C. CAESARIS COMMENTARIORVM de bello Gallico libros Henrici Glareani Heluetii annotationes.

IN LIBRVM. I.

COMMENTARII *sunt libri, in quibus tantum capita rerum posita sunt, ita ut uideamur in iis ad exequendam historiam aliis subiecisse materiam. Quàm male uero Cæsar aliis materiam exequendæ historiæ subiecerit, planè* A. Hircius *conqueritur præfatione illa, quæ est in octauum lib. derelictorum de bello* Gallico. *ait enim: Adeóq; probantur omnium iudicio, ut prærepta, non præbita facultas scriptoribus uideatur.* Porro *cùm* Liuius *sit copiosissimus, Sallustius breuissimus, Cæsar, ut commentatorem decuit, mediocris est, planus, tersus, simplex, minimeq; affectatus, qualem stylum propemodum habuisse apud* Græcos *Aristotelem uidemus. Scripsit enim hos libros in castris, & succisiuis quidem horis, quibus hercle uel ob hoc maior fides debetur, quòd rebus gestis ipse, qui scripsit, interfuit. Quàm uerò reliquos autores in locis perscribendis diligentia, ac cura uicerit, facile uidere poterit, quicunque, uel apud Geographos, aliquid laboris insumpserit, uel qui Galliam ipsam uiderit. Cæterum ita res sus uerè laudauit, aut hostes quoque eius, inter quos erat &* Cicero, *uerissimos hos commentarios dicerent, autoribus & ipso* Cicerone, *&* Suetonio.

& Suetonio. Cautior etiam in hoc, quòd hostes laudarit, quæ maior ipsius gloria esset, qui eos uicerit. Prudentißime uero, cum bellum Gallicum omnium laboriosißimum describere uellet, Galliæ diuisionem ac luculentam eius designationem præponit.

Gallia est omnis diuisa in
parteis treis.

In hoc primo libro tria peragit Cæsar: Primo Galliæ Transalpinæ descriptionem ponit. Secundo Helueticum bellum prosequitur. Tertio Germanicum aduersus Ariouistum Germanorum regem. Gallia generali diuisione duplex est, Cisalpina & Transalpina, ob situm Alpium Romanis ita uocantibus. Cisalpina (olim etiã Togata) est, quæ hodie Lombardia dicitur: extenditur autem ab Alpibus ad Rubiconem usque flumen, quod prope Rauẽnã in mare Hadriaticum decurrit, comprehenditq; Venetos, Mediolanenses, & quicquid ad Padum amnen est. Hæc natio olim pertinacißime Romanis obstitit plus quingentis annis. Originẽ autem habent plurimi eius populi ex nostra Gallia, ut testantur ubiq; Claßici scriptores, nominatim Liuius lib. v. ab Vrbe cond. & Strabo lib. quarto. Liuius enim hos commemorat, Bituriges, Aruernos, Sequanos, Heduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, Cænomãnos, Salluuios, Boios, Lingones, ac Senones. Strabo uerò Venetos, Boios, ac eosdem Senones. Alij itẽ alios, Guius Galliæ Prætor fuit Cæsar ut citerioris prouinciæ. De ea pauca hic. Altera Gallia Transalpina, Bracata alio nomine & Comata, est, cuius partem Romani quoq; habebant, & in Prætura Cæsaris erat. Eius Cæsar hic tres indicat partes, Aquitanicam, Belgicam, ac Celticam, quæ haud dubiè fuit antiqua Galliæ

diuisio. Nam posteriores omnes Geographi quatuor eius fecerunt regiones, Narbonensem, Aquitanicam, Lugdunensem, & Belgicam. Strabo libro IIII. ait Celticam Augustum diuisisse in Lugdunensem, & Narbonensem, adiectis ad Aquitaniam populis, qui inter Garumnam & Ligerim amnes antea Celtarum erant. Quod Ptolemæus, Plynius, Pomp. Mela, ac alii imitati sunt. non igitur cum Ptolemæo pugnat Cæsar, sed temporum ratio utrinque habita est. Porrò Celtarum nomen tam latè patebat, ut non modo Galliam omnem, sed uniuersum Occidentem occupasse affirmet Strabo, à quibus Celtiberi Hispani, & Galatæ populi ad pontum Euxinum, ad quos Diuus Paulus scripsit, originem referunt.

Hi omnes lingua, institutis.

Lingua Gallorum multis de causis creditur ea esse, qua hodie Rhenus utitur, maximeq; Heluetii, & Sequani Rhenani. Primum enim constat C. Cæsarem bello Gallico per interpretem locutum cum Gallis. Deinde eam quidem linguam, qua hodie Francia utitur, Romanam esse, quanquàm corruptam, nemini est dubium, quippe adhuc de prisca lingua Gallica innumeras retinentem dictiones. Non igitur Francia lingua olim Galli locuti sunt, sed alia. Verisimilimum autem est ea locutos lingua, qua adhuc ij galli utuntur, qui Francicè non loquuntur, ut omnes populi citra Rhenum, proximi tamen Rheno, Heluetii, Rauraci, Sequani, Elsatici, Tribocchi, Vangiones, & ferè tota Belgica. Nec mirũ hoc uideri potest ei, qui considerat populum Roma. suos exercitus frequenter in gallia habuisse, atque adeò in galliæ fœcundiore parte, diutiusq; pressam (quam nunc Franci inhabitant galliæ partem)

 seruitute

ſeruitute Romanorum. Rhenus *quippe & Germania citius à* Romanis, *quàm* Gallia *alia defecerunt*. Ideoq; *factum eſt, ut* Romani *non potuerint ſuam in Germania, ac regionibus* Rheni *ita celebrem facere, ac uelut propagare linguam, ut in reliqua* Gallia, *Hiſpania, &* Italia *fecerunt*. Neque *nihil ad rem facit quòd* Prætores Romani, *ius non dabant, niſi ſua lingua, &* Miles Romanus *ægrè cum plebe, alia quàm ſua lingua, loquebatur*. Itaque *coacta eſt miſera plebs* Romanam *diſcere linguam, ſed malè, ſed mutilatè, ſed ita, ut in ea ubique priſcæ linguæ ueſtigia inuenias*, Latinæ *uerò ſonum in thematis audias, imò priſcæ accentus aliquot, uoculationem, pronunciationem, præteritorum perfectorum per habui periphraſeis : articulos item quos* Latina *lingua non habet*. Denique *plurima nominum themata, qualia ſunt ignis*, Puluinar, Paſtilus, Scamnum, Cancer, Caper, Campana, Mamilla, Vexillum, Calcar, Diues, Thorax, Manipulus. Et *uerborum, ut demitto, frico, occido*. Sed *planè ineptus uidear, ſi ea omnia perſequi uelim, quæ iuſtum requirerent uolumen*. Cum *ante annos aliquot* Lutetiæ *degerem, erat in ſodalitio noſtro* Iaſpar Alphæus Syluanus, *egregii iudicii, ac eruditionis non proletariæ uir, qui in chartula propemodum ducenta uocabula ab ſe notata mihi monſtrabat, priſcæ noſtræ linguæ, quæ* Pariſienſes *etiamnum hodie in mutila iſta lingua haberent*. Vnde *ſatis liquet* Heluetiorum *linguam ac* Rheni *uerè* Gallicam, *niſi quantum* Germani *quædam miſcuerunt, maximè infra* Argentinam. Spiræ *enim*, Vormatiæ, Moguntiæ, *ac in circumiacentibus ea* Rheni *parte populis miſtus eſt ſermo ex* Germanica *ac* Celtica *linguis. neq; enim purè* Ger-
manice,

manice, neq; purè Celtice loquuntur. Heluetii autem, Rauraci, Sequani Rheno proximi, Brisgoënses, ac Elsatici magna ex parte mere Celtice loquuntur. Non mirum igitur quòd scriptum reliquerit diuus Hieronymus, Galatas, ad quos scripsit diuus Paulus, quiq; à Celtis descenderunt, ut autor est Liuius lib. VIII. quartæ Decados, eadem locutos suo tempore lingua, qua Treuiri utebantur. Quis autem nescit Treuirorum linguam antiquam esse, nec multet à Germanorum lingua diuersam? Et si concedi oportet, quod Strabo ait lib. VII. Germaniæ uocabulum Romanorum esse, quam aliam causam fuisse credimus Romanis, quòd eos Germanos appellarint, quàm quòd uel lingua & moribus magnam cum Gallis haberent communionem? Vel, quod quidam non absurde argumentatur, ab ipsa inter ipsos appellatione? fratres enim sese etiamnum hac tempestate in rebus seriis ac bellis uocant. Id Romani siue per se de Germanis nesciuerint, siue à Gallis dedicerint, parum constat, neque huius est negotii. Nos enim hic de Gallorum linguis tractamus, inter quas, ut Cæsar ait, differentia aliqua fuit, ut etiamnum hodie est. Nihil tamen impedit quin communi appellatione eadem ac una nominetur, quanquam non usquequaque eadem, sed paululum uariata, id quod in Græca quoque lingua accidit. Porrò id non est paruum argumentum Heluetiorum linguam uerè esse Gallicam, quòd Latini autores multa Gallicæ linguæ uocabula recensent, quæ etiamnum in Heluetiorum sunt lingua, quãquam à Romanis scriptoribus partim male scripta, partim male percepta, ut pote quæ, quòd barbara, nõ magnopere curarent, ac obiter dũtaxat in operibus recẽserent. Quæ tamẽ ipsa nobis argumẽto sunt Gal

licam linguam in aliqua apud eos fuisse existimatione. Itaque Cæsar Gallorum propria, & maxime Heluetiorum nomina mire torsit, omißis sæpe ac mutatis literis aliquot, ut Latinæ declinationi apta fierent, de quibus paulò pòst dicturi sumus. Idem Plynius fecit. Ea tamen uerba temporum iniuria adhuc magis deprauata apud eum leguntur, nemine de ea lingua ab mille annis curante. Ita libro XVIII. cap. XVIII. Aratra rotulis instructa, Gallicum inuentum Pfluograt recte nominauit. Vbi tamen codices Plummarat, alij Planarat habent. Quidam in Planetas, ut se prorsus ineptos ostenderent, mutarunt. Apud eundē lib. IIII. cap. XVI. Bodincū Padum Gallica lingua à Liguribus dictum ait, quòd significet fundo carētem, & Bodincomagum oppidum eodem tractu esse. Heluetiorum lingua uocat Bodenmangel. Padum item à Picea arbore, quā Galli ita uocent, nominatum, Paech uult dicere, quod adhuc manet in nostra lingua. Ita apud Suetonium in Galba, præpinguis Gallicè Galb intelligitur: sed uitulus potius. Nā ita præpinguē ac obesum hominem per iocum uitulum uocamus. Et Beco Rostrum apud eundem in Vitellio adhuc habent Belgæ nostra ætate in sua lingua. Heluetii nerbum inde Beclem, id est, rostro ferire. Multa his similia enumerat D. Aegidius Tschudus V. C. apud Heluetios, mihi non affinitate tantum iunctus, sed eodem etiam studiorum amore, in libro de Rhætiæ antiquitate, & tractu Alpinarum gentium. Vbi Strabonis, Plynii, Liuii, aliorumq́; claßicorum scriptorum locos plurimos dignißime tractat. quem in his annotationibus sæpe in testimonium adducemus, neq; id immerito: uisa enim tractat, et summo iudicio librata, maximoq́; labore iuncta, quæ ab mille annis neminē tractasse nouimus. Accedit

huc,

huc, quòd Plynius ait Gallos medullã Margam uocare, & germanos anserẽ ganzam, quæ duo uocabula adhuc manẽt in utraq; lingua. Frãcorũ autẽ hodierna lingua ex duabus linguis est, ex prisca Celtica, et Romana. In qua Romana tamen, quod ad themata attinet, dominatur.

Propterea, quòd à cultu atq; humanitate prouinciæ, &c.

Festus ait prouincias dictas, q, populus Ro. eas prouicerit, id est, antè uicerit. Alij à porrò uincẽdo dictas uolunt. Cæterũ ex regno fit prouincia, cum è regia manu in potestatem alicuius populi deuenit. Verum hoc loco ea est Narbonensis Galliæ portio, quæ mari Ligustico, Alpibus, et magna ex parte Rhodano concluditur.

Quæ ad effœminandos animos pertinent, &c.

Merces intelligit, & rerum omnium, quæ ad luxum faciunt, copiam: maxime uerò, sicut ipse postea, ubi de Neruiis Cæsar fatetur, uinum. hodie etiam aromata, & species, ut uocant, ad idem pertinent.

Id hoc facilius eis persuasit, &c.

Non poterat Cæsar luculentius, ueriusque describere Heluetiorum regionem, quàm tribus hiscæ liminibus, Rheno, Rhodano, & Iura monte. Vt merito pudeat quosdam sui erroris, qui ausi fuerint Elsatiam, dicere Heluetiam: quã in re etiam Aeneas Syluius aberrat. Quòd autem undique Heluetiorum natio sit tuta, ut Cæsar existimat, hoc quidem uerum à duabus partibus ad Meridiem & Occasum. Cæterum aduersus Germanos atque Rhætos, hoc est, ad Ortum & Septentrionem, non ita uerum est. neque enim Rhenus tantus limes est, ut tutam defensionem

 præbeat,

præbeat, quando ſupra lacum Conſtantienſem pleriſque in locis uado tranſitur.

Altera ex parte monte Iura altiſsimo.

Mons iura hodie multa habet nomina. Incipit autem infra Brugas *oppidulum ad* Arolam *flumen in* Heluetiis, *ubi* Boetzberg *dicitur. Deinde recta ad Occaſum ſecundum* Arolam *ad* Salodorum *progreditur, ibi* Hodie Hôuvvenſtrein *dicitur.* Deinde *ab* Bipennes *oppidum ad* Neacrin, *uulgo nouum caſtrum. Deinde inter Occaſum, & Meridiem deflectit Geneuam uſq;, ac ultro etiā in* Sebuſianos, *hodie* Bellicenſes. *Cæterum in dicto iam tractu pluribus locis tranſitur.*

Qui in longitudinem.

Eſt autem longitudo Heluetiæ *à* Geneua Conſtantiam *uſq;, iter ſex dierum plus minus, ſi xl. millia in unius diei iter conferemus. Latitudo autem ab Iura monte ad montē uſq; Gothardi, iter trium dierū, quem Cæſar aliquanto maiorem facit. Sed ea auditu habet, non uiſu.*

In eo itinere perſuadet

Caſtigo.

Non eſt dubium omnia nomina Gallica, *quæ hic Cæſar in* x, *terminat, apud* Heluetios *in* x *literam* Græcam *ſcripta fuiſſe. Vtebantur enim literis græcis, quibus linguam ſuam gallicam, non autem græcam ſcribebant. Et poteſt etiamnum lingua* Heluetiorum *optime* Græcis *ſcribi literis, quod multi ſæpe fecerunt. Itaque cùm lingua* Latina *nullum nomen in ch habet, & omnino Cæſari ea nomina in formam* Latinam *reducenda erant, aliquando deflexit ad* x *literam proximam figura ad* x, *ut*

tertiæ declinationi apta fierent, aliquando ad c, uel g, ut in secundam declinationem uenirent. Inuenerat ea in Heluetiorum tabulis Græcis exarata literis, ubi χ litera, Latinæ x, non est absimilis. Quod Christianus usus obtinuit in χριστός. Itaque ex ὄργενδιχ fecit Orgentorix, ex Κάστιχ, Castigus, omissa r, litera, ut nos nunc ex Fe-δεριχ fecimus Fœdericus. Rursus ex Fεργώβρετ fecit Cæsar Vergobretū, abiecta, σ, ab τ. Ex ἄμβιχ Ambiorix. Ex Κατλμανττλ Catamanteles. Ex Θύμεριχ Dumnorix. Ex Λήτιγγιχ Litauicum, Denique ex Germanico Ernst Ernestum: Quod nomen postea correptum est in Arionistum, ac deinde in Ariouistum. Nec hoc mirum uideri potest, cùm Græci subtilißimi homines Hebraica & Barbara ad eundem modum corruperint, si Romani Gallorum quoque linguam male tractarint: id quod semel nos admonuisse sat fuerit. In Plinio quoq; idem accidit ut de Bodomancis Planaratis, pro Bondenmangel & Pfluogrādt, paulò antè diximus.

Die constituta causæ.

Causam dicere est, quod Græci tum κρίνεσθαι, tum εὐθύνεσθαι dicunt, hoc est, iudicium subire, & culpas fraudesq; iudiciorum suorum actorumq; præstare. docuit hoc Budæus.

Oppida sua omnia numero ad duodecim.

Hic locus satis probat per pagum non oportere intelligere uicum, ut quidam inerudite exposuerunt, & ex sequentibus latius patet. Cæterum cum hodie tota Heluetiorum Democratia siue regio in XIII. ciuitates sit diuisa (Vulgus Angulos uocat, Franci Contones) quarum nomina, ut publice in conciliis sedent, hæc sunt, Ti-

gurum, Berna, Luceria, Vria, Suizia, Syluania, Tugium, Clarona, Basilea, Friburgum, Salodorum, Scafhusia ac Abbatiszella, undecim tamen duntaxat intra ueros regionis Heluetiæ limites concluduntur. Basilea enim non in Heluetiis, sed in Sequanis iacet, Scafhusia in Germania. Porrò ex his XIII. Vria, Suizia, Syluania, Clarona ac Abbatiszella non sunt oppida, sed uicorum conuentus, æquata omnium libertate, & ab his, maxime Vris, Suizis, ac Syluanis, Heluetiorum nostra ætate libertas est orta. Ipsi tamen multis oppidis ac arcibus imperant, contrario atque in aliis regionibus, more. Rursus ex his XIII. quinque nostra ætate, cum totus Rhenus ferè, ac uniuersa Germania schismatis plena esset, inconcussam maiorum suorum religionem seruarunt, ac armis fortiter, nec sine sanguine, nec sine Dei Optimi Maximi auxilio defenderunt. Qui mihi in hoc qualicunque commentario digni uisi sunt, ut honoris causa nominentur. Fuere igitur, LVCERIA, VRIA, SVIZIA, SYLVANIA, TVGIVM. Sed omnino apud autores loca uetusta in Heluetiis sunt Auenticum, nunc paruum oppidulum propè Friburgum, ubi multæ antiquitates adhuc uisuntur. Vindonissa supra Confluentem Vrsæ ac Arolæ, Ciuitas equestris, Gannodurum, nunc Constantia, Vitodurum, nunc vvintherthur. Forum Tiberii, quod multi Zurzachium existimant, quidam Cæsaris sedem, oppidum Episcopi Constantiensis, utrunq; enim peruetustum creditur. Multis præterea indiciis, quæ Commentarii huius angustia & solita nostra breuitas enarrare non permittit, uetusta creduntur loca, Tigurum, Luceria, Tugium, Salodorum, Aquæ, Orba, Coniecta etiam Zouingen & Berona. Berna autem

& Fribur

& Friburgum noua sunt oppida intra quadringentos annos ædificata.

Molita cibaria.

Participium à molo,is,ĕre,in Supino molitum.unde participium molitus,a,um: atq; etiam is modus etiamnum Heluetiis manet. Farina enim ex auena densa, butyro ac sale condita in magno aheno super ignem cocta,in uasis ponitur ac cum reliquo commeatu in bellum ducitur, nec ad pulmentarium conquendum quicquam additur,quàm aqua calfacta esuribundis militibus dulce condimentum.

Persuadent Rauracis.

Rauracos supra Basiliam habuisse sedes,atq; Augustam urbem maximam,cuius etiam hodie uestigia sunt,pertigisseq; eorum imperium rectà secundum Rhenum,usq; ad Confluentem Rheni ac Arolæ,Ditionis hodie Heluetica, satis consonum ueritati est. Quatuor igitur Rheni oppida supra Basileam. I. vvalzhuot,id est,syluæ custodia. II. Lauffenberg à minore Rheni Cataracte nomen habens. III. Sekingen à Sequanis dictum. IIII. Rinfelden elegans oppidum, & quidquid ditionis circum ea est,Iuram usq;, totum olim Raucarorum imperio suberat. Quidam aiunt Sequanos & Rauracos separatos flumine Byrsa, quod paululum supra Basileam Rhenum influit.

Et Tulingis & Lacobrigis.

Tulingos & Lacobrigos, qui Lotharingiæ partem putant,prorsus falluntur. Sed & qui Tiguronos aut Lausanenses, magis decipiuntur. Qui uero Germanos fuisse existimant supra Rauracos, Heluetiis ad septentrionem, hi demum recte iudicant. Hodie nomen retinent Germanicum Stuelingenn, quod nomen Cæsar, ut cætera,ob

ra, ob Latinam inflectionem corrupit. Admonuit nos eius rei D.Ægidius Tſchudus. Adiuuant hanc opinionem, quòd poſtea uicti Heluetij & Tulingi & Lacobrigi iuſsi ſunt redire in ſuos fines, unde profecti erant. Lacobrigi autem legendum per c. Hodie. daß. Claechky adiecta c litera, conſuetudine Celticæ linguæ, ante l.

Boiosq;.

De Boiis non parum admirationis præbet id Lectori, quòd tam uarias apud autores dicantur habuiſſe ſedes, ut non facile expedias, qui hodie uerè ſint dicendi Boij. Primùm certè uidentur Germani eſſe, deinde ex Germania olim in Noricum tranſcendiſſe, Danubij loca occupaſſe, Italiam quoq; petiiſſe, atq; aliquot ſeculis ante Cæſarem circa Padum conſediſſe, ut Liuius lib. v. ab Vrbe condita teſtatur, & lib. primo de ſecundo bello Punico. Denique multis locis quartæ Decadis, quemadmodum in quintum ab Vrbe condita li. in annotationibus noſtris in Liuium diximus. Multi eximij uiri Bohemos antiquam ſedem Boiorum crediderunt, & Bauaros ab illis deſcendiſſe: ſimiliter in Francia Borbonios.

Et in agrum Noricum.

Legendum puto, & in agrum Noricum tranſierant, Noricumq; oppugnarant, ut priore loco ſit adiectiuum, poſteriore ſubſtantiuum. Nam Noricum natio inter Pannones & Vindelicos ad Danubium ſita.

Erant omnino itinera duo.

Cæſar cùm duo itinera deſcriberet, ea tantum exiſtimauit, quæ proxima ipſius prouinciæ erant, & commoda Heluetijs in Santones proficiſcentibus: alioqui multa præterea ex Heluetijs erant itinera in Celtas, maxime in Rau-

racos

racos & Sequanos. Atqui uel ex hoc loco ſanè conſtat Cæſari Heluetiorum regionem ex relatione tantum notã fuiſſe, cæterum non uiſam. Notandum hoc item loco Sequanorũ longitudinem eſſe ab Rheno uſq; ad Rhodanum, latitudinẽ uero ab Iura ad Lingonas.

Rhodanus fluit.

Nota terminos inter Heluetios & Allobrogas. Ex quibus colligitur, Heluetiorum olim fuiſſe quicquid intra Friburgum nobile Heluetiorum oppidum, & Geneuam terræ interiacet.

Proximumq; Heluetiorum finibus Geneua.

Quatuor hæc nomina Genua, Geneua, Genabũ, & Gebenna, multum obſcuritatis Lectori ingerunt, ac non attentum ſæpe fefellerunt, quæ ipſa lõge diuerſa ſunt. Genua enim Ligurum caput in Italia ad mare eſt noſtrum: Geneua uero Allobrogum ad hoſtia Lemanni lacus, ubi Rhodanus exit: Genabum Carnutum oppidum ad Ligerim amnem, hodie, ut quidam putant, Aurelia: Deniq; Gebenna mons qui Heluios ab Aruernis ſeparat, ut lib. VII. poſtea dicet Cæſar. Cæterum ab annis, ut puto, octingentis literarum ac ſoni ſimilitudine geneua ab indocto tunc ſeculo gebennæ nomen inuenit pluratiuo numero. Vnde generoſis dominis Baronibus à Gebennis nomen manet. Quidam ita etiam Aureliam inepte Gebennam nominarunt, pro Genabum, & Gebennenſe ſtudium pro genabenſe. Ineptiores autem hi, qui genuam Ligurum caput Ianuã nominari putant, quaſi Italiæ, & maximè Liguriæ ianua, quia maris portus eſſet, & fortaßis, ut ab aliis eo diſtinctius nomen eſſet.

L. Piſone,

L. Pisone, Aulo Gabinio.

Hic annus est urbe condita DCXCVI. *Atque primus annus huius belli Gallici, quo galliæ utriusque Citerioris ac Vlterioris Prætor est factus Cæsar. Ante Christi natale* LV.

L. *Caßium* Cos. *occisum.*

Vide *Florũ in* Epitome *libro sexagesimo quinto.* Nam Tigurini *illi fuerunt ex* Heluetijs. *Cæterum* Caßius Consul *fuit, anno ab urbe condita* DCXLVII.

Qui in flumen Rhodanum.

Fortaßis legendum est, quem flumen Rhodanũ *influit.* Quanquam *lib. 7. de palude in* Sequanam, *similis habetur locutio. Lector ipse dispiciat.* Porrò *hoc quoq; considerandum, an non idem sit, à lacu* Lemanno *ad montem* Iuram, *quod hoc loco ait: & à* Iura *ad flumen* Rhodanum, *quod antè dixerat: cum tamen duo diuersa itinera discribere uelit: certè ego me hic non explico.*

Cæsari renuntiatur.

Ptolemæus Santones *inter* Garumnam & Ligerim *amnes ad mare occiduum constituit. Sanè autem suspectum est in tam longinquam regionem proficisci conatos* Heluetios. Quanquam *cum alia in hac historia* Heluetiorum *acta audaciæ specimen habeant, hoc quoque sic intelligi potest.*

Ibi Centrones & Garoceli.

Centrones & Caturiges *in* Graijs Alpibus Ptolemæus *non longe à* Lepontinis *ponit.* Ocelum *autem oppidum est ad* Duriam *minorem amnem, longe ab* Oscela, *quod* Lepõtinorũ *oppidũ* Ptolemæus *tradit, hodieq; in ea ualle, quam flumen* Tosa *à summis* Alpibus *ut* Ticinus *ortum, perluit,*

infima parte iacens, ab Dominico *ibi, hoc est,* Canonicorum *collegio hodie nomen* Dum *doſcela habens, et vallis de oſce la,* ꝗ *nos fecimus* Eſchentall. *in* Ptolemæo *igitur id erroris eſt, quòd* Centrones *uicinos facit* Lepontijs. Cũ *hoc certum conſtet inter* Centrones *ac* Lepontios *interiacere medios* Salaßios: *qui* Salaßij Auguſtam Prætoriam, *celebrem apud* Scriptores *urbem, inhabitabant, & ipſa urbs hodie nomen habet, & uallis ab ea* Augſtal. Garocelorum *non meminit* Ptolemæus, *ſunt autẽ populi* Alpini *prope* Centrones. Vocontij *uerò inter* Iſarã *&* Rhodanũ Allobrogibus *ad* Oriẽtem *uicini ab eodẽ deſcribuntur, quæ cum deſcriptione* Cæſaris *optime conueniunt.*

In Sebuſianos.

Sebuſiani *inter* Rhodanum *&* Ararim *sunt, hodie* Belli *cenſes, ut rectè* Marlianus *deſcripſit, à quibus hodie* Sabaudiæ *nomen manet. nec enim alia apud autores ueteres origo eius nominis inuenitur.* Ptolemæus Sebuſianorum *meminit in* Lugdunenſi *gallia, ſed nimis occidentales facit. Sunt etiã* Seguſiani, *ſiue* Sebuſiani *in* Graijs Alpibus *apud* Ptolemæum, *ſi nomina non ſunt corrupta.* Seduſii *uerò* Germaniæ *populus eſt.*

Eorumq; *agros depopulabantur.*

Et *hoc ſuſpectum uideri poteſt, cùm* Dumnorix Heduus *eſſet, & apud eos potens, qui* Heluetios *iuuerat per* Sequanos.

In Heduorum.

Hedui *inter* Dubidem *&* Ararim *poßeßionem habuerunt, ait* Strabo *libro* IIII. *Ciuitas erat potentißima in* Gallia, *&* Romanis *ſemper amica, hodie* Autum *nominant.*

Item

Item Allobroges, qui trans Rhodanum uicos.

Non est hoc aduersum illi, quod paulò antè dixit, Rhodanum inter Allobrogas ac Heluetios limitem esse. hic enim de Allobrogum terra loquitur, quæ in Heduos tendebatur inter Occidentem ac Septentrionem, non quæ Heluetios cõtingit inter Septentrionem ac Ortum.

Flumen est Arar.

Arar est fluuius Celtarum, de quo rectè Marlianus. Hoc autem admonendus est Lector, illum non ex Alpibus oriri, nec primo quidem cursu, quod tamen tradidit Ptolemæus, ad Septentrionem, sed ad Meridiem labi, nec cum Rhodano linea parallela incedere. Denique nec eum esse Arolam, qui per Heluetios lapsus, hodie Ar, uulgo dicitur.

Hic pagus unus.

Græci πηγὴν fontẽ dicunt, καὶ δωρικῶς παγάν. inde Latinis dictus pagus, cuiusque fluuii tractus, & utrinque secundum flumen habitationes. Tales porrò nauigabiles etiã num hodie sunt intra Iuram, Rhodanum & Rhenum, ueros Heluetiæ terræ limites, prorsus in Heluetiis quatuor, Vr, Limagus, Vrsa, & Arola. Vr genere fœminino, opinione quorundam non temere coniectantium, Celtice dicitur Die Vr. postea facta elisione diphthongi Celticæ ie, D'ur, quemadmodum Arolam Die Ar, & elisa diphthongo ie, de articulo die, D'ar. Item Die Etsch, D'etsch. Vr autem productè dicitur, quam longam literam cum Germanica lingua non habeat, sicut nec Græca, Dür uerterunt in Daur. vnde Romani, qui nobis omnia antiqua corruperunt nomina, Taurum uocarunt. At Heluetiorum lingua Dur pronuntiat, & regionem adiacentem

Durgeuvv. Fluuius in immensum crescere solet, torrentis in minorem, sed nauibus non admodum aptus. Limagus apud Claronenses oritur, ac in media ipsorum regione Serniphium alterum ex altera ualle delapsum amnem accipit. Deinde infra Vrnas (duorum uicorum nomen est) supra Latericium pontem (ita uocant) ex Lacu Vesenio accepta aqua, Marcham (qui fuit olim Heluetiorum in Rhætos finis, & Heluetij ita terminum uocant) ac Castra Rhætorum (& huic loco etiamnum nomen manet Gastra) disterminat. Hinc Lacum Tigurinum ingressus, ad hostia eius Tigurum amplißimam Heluetiorum urbem diuidit, mox Aquas, memorabilem in Heluetijs locum, propter calidas illic aquas, Græci Thermas uocant, delabitur. Harum aquarum situm non omnino absurde descripsit Poggius Florentinus, si Latinè nominare potuisset. Deinde haud ita longe Vrsæ ac Arolæ miscetur. Vrsa sanè, quem fluuium transpositis duabus prioribus literis uulgò Rusam uocant, in summis Alpibus, quibus hodie Sancti Gotthardi nomen est, oritur, ac rectà ad Septentrionem labitur, cùm contrà Ticinus ex eodem iugo per Lepontios in Meridiem. Vrsulam siue Vrscellam primum uallem Rhæticam, deinde Vriam Tauriscorum, gentis Gallicæ reliquias, uenit, ubi Lacui miscetur, qui Vros, Suizos, Syluanos ac Lucerinos, quatuor Syluæ ciuitates (nam ita appellant hodie) alluit. Porrò deinde Tuginis omnibus susceptis Bremgartem ac Mellingen (oppida sunt Ditionis Helueticæ) lapsus infra Brugas Arplæ commiscetur. Denique Arola ipse ex ijsdem summis Alpibus ortus in Septētrionem uersus, paulò plus tamen quàm Vrsa ad occasum primum inclinans, per lacū

Thunensem

Thunensem Bernam lapsus, & ipsam amplißimam Heluetiorum urbem ambit: dein paulò infra Bernam alterum accipit flumen Sanam è ualle eiusdem nominis altißimis septam montibus, ac Nicolai vvinman docti nostra ætate uiri patriam delapsum, quod Friburgum nobilem illam urbem ambit, ut Arola Bernam. Ibi in ortum ambo conuersa flumina sub Arolæ nomine Salodorum perueniunt. Et hoc quoq; oppidum antiquissimum est non modo Heluetiæ, sed uniuersæ Celticæ. Deinde per terram nobilissimam ab ipso Arola denominatam, receptis Vrsa ac Limago, Rhenum infra Clingovv (oppidum est Episcopi Constantiensis) ingrediuntur. Confluentis nomen adhuc loco manet, sed non incorruptum, Coboletz enim uocat Heluetiorum lingua: miserrimus hodie est uiculus. Nomen à Romanis loco est inditum, cum ibi aduersus Hercynios excubarent. Nec procul inde abest Rauracorum oppidum vvattzhuot, quod nomen significat syluæ custodiam, Rauracorumne aduersus Romanos munimentum, an aduersus Germanos, incertum. Ad Confluentem igitur illum tria Heluetiorum flumina Limagus, Vrsa, ac Arola in Rhenum exonerantur. Vr autem paulò superius, infra maiorem tamen Rheni cataracten, qui sub Schaffhusa est, Rhenum influit: Hæc igitur quatuor flumina quatuor Heluetiorũ pagi creduntur. Hunc locum haud scio an quisquam ante me explicuerit, cum ego doctissimos meæ ætatis homines ea de re sæpius interrogauerim: Sed quale inde responsum tulerim, non est opus hic referre.

Qui bello Cassiano dux Heluetiorum fuerat.

Nota bellum à uictis more Romanorum uocari.

Interim

Interim quotidie Cæsar.

Digreſsio eſt paruula ab hiſtoria Heluetiorum de dolis Dumnorigis principis Heduorum, qui cum Romanis militabat, ſed Heluetiis fauebat.

Propter liberalitatem.

Videtur liberalitatẽ pro largitione accepiſſe: cũ liberalitas in bonam, largitio in malam accipiatur partem.

Portoria.

Portorium eſt merces, quæ portitoribus datur, ait Nonius Marcellus. Portitor autem qui uectigal portus conduxit, quod Portorium uocatur.

Quod Diuitiaci fratris ſummum.

Quid amicis debeamus, eximium fuerit hoc exemplum.

Et quotidianis interpretibus.

Vide hunc locum, ubi Cæſar per interpretes cum Gallis locutus eſt.

Et res per fugitiuos L. Aemylii Decurionis.

Vide Laurentium Vallam libro VI. cap. XXXII. Quid decurio.

Ita, uti ſupra ſe.

Sex legiones Cæſar habebat. ſed cum quatuor duntaxat mere Romanorum prælium commiſit. Erat enim cõſularis exercitus IIII. legionum, autore Polybio.

Milites è loco ſuperiori pilis miſsis.

Pilum Romanum, haſta erat quinque pedum, ſed ferrum eius ſeſquipedem habebat. Totius itaq; Pili longitudo erat ſex pedum ac ſemis.

Mazaras ac tragulas.

Mazacis apud Hesychium est hasta Persica, genus teli, cuius formam non exprimunt autores. Tragula uerò, ut ait Festus Pomp. genus teli, dicta, quòd scuto infixa trahatur.

In fines Lingonum.

Apud Lingones, ait Cæsar libro quarto, oritur Mosa fluuius, unde non est difficile coniecturare de eis. sunt enim noti.

Verbigenus.

Per pagum fluminis tractum, & secundum eum hominum habitationes intelligi, superius declaratum est. Atqui tractibus hisce (ut ita loquamur) non sunt eadem quæ fluminibus nomina, cum Limagi accolæ Tigurini dicantur. Et hic Verbigenus pagus nullius fluminis nomen est, sed tractus haud dubiè, at cuius nam fluuii inter treis reliquos, id demum difficultatem nobis ingerit. Codices uetustiores non Verbigenus, sed Vrbigenus habebant. Vnde duæ coniecturæ diuersæ doctioribus ortæ sunt. Alteri putant ad Arolam habitationem Vrbigenum pagum dici ab Orba, hodie adhuc peruetusto oppidulo Ditionis Bernatium ac Friburgensium, ad quem sanè ut proximum domicilium, sex hominum millia eius pagi contenderint, cum Cæsar existimarit eos ad Germaniam tendere. Alteri per Vrbigenum pagum, Durgeam hodie dictam terram designari putant, ab vr flumine, maxime quòd Germanorum Rheni'que hic fiat mentio, cui Rheno flumini Durgeani sunt uicini. Lectori integrum sit iudicium. Reliquorum duorum pagorum siue tractuum nomina nusquam, quòd sciam, inueniuntur. Itaque eum, qui ad Vrsam est, tractum, cogitandum quo pacto appellemus. Tauriscum'ne,

à Tauriscæ

à Taurifcæ gentis reliquiis, qui hodie fint Vri? Atqui illi pofterioribus feculis has fedes occupaffe uidentur, ut ab illis non potuerit tempore Cæfaris effe denominatio. An potius Tuginum? cum Tuginorum Strabo & 4. & 7. libris magnifice meminerit, & locus Tugium fanè uidetur antiquifsimus. Eum autem qui ad Arolam eft, quidam Iurafsiũ, quidam Antuatium nominandum cenfent, fortafsis et Auenticenfis nominari potuit.

Heluetios, Tulingos.

Mirum uerò quid cũ Rauracis actum fit: nã horum hic non meminit. Valde fufpicor incuria librariorum omiffum nomen, et eos quoq; iuffos redire in patriam, ut Heluetios, Tulingos, ac Lacobrigos, quibus erant uicini.

In caftris Heluetiorum.

Tabulæ hoc loco intelliguntur militares indices, nempe in quibus duces militũ nomina perfcripta habent. Vulgus uocat Regiftra. Literis aũt Græcis, nõ lingua Græca cõfectæ erãt. Lingua enim Gallica, qua hodie Heluetij utũtur, non minus Græcis literis, quàm Latinis fcribi poteft.

Repertus eft numerus.

Numerus hoftiũ à Cæfare uictorũ ita ponitur: primùm enim cuiufq; populi capita numerantur: deinde ex his omnibus qui arma ferre poffent, adijciũtur. Poftremò fumma ponitur omniũ capitũ, in qua fumma funt etiã ifta nonaginta duo millia, eorũ qui arma ferre potuerunt, cõprehenfa.

Totius ferè Galliæ.

De Gallis, hoc eft, Celtis toto hoc libro deinceps loquitur.

Horum primo circiter.

Aruernos Ptolemæus ad fontes Ligeris amnis ponit:

hodie ea regio nomen tenet. Fuerunt enim Hedui à Sequanis Aruernisque duobus locis clausi. Porrò Sequani, cùm ad Rhenum usq; extenderentur, perfacile habebant Germanos in auxilium uocare. Quàm belle uerò eiusmodi res illis cesserit, sequentia Diuitiaci uerba declarant.

Sed peius.

Vide an eam partem terræ putet, quæ hodie adhuc nomen tenet Suggeuvv, & superior Elsatia: uicini enim sunt Rheno & Germanis.

Harudum.

Harudes qui sint ex Germanis, non satis certo constat; quidam eos ex Eremo Helueticorum, quod caput Hercyniæ syluæ quondam erat (nunc uulgo Schvvartzvvald nominatur) fuisse cōtendunt. Porrò ea sylua transrhenana fuit, autore Ptolemæo. Adijcitque Cor. Tacitus, eam quondam ad Mœnum usque amnem, suo imperio tenuisse Heluetios. Ptolemæus autem Charudes in Cimbrica ponit Chersoneso, unde in militiam longinquam accersiti uidentur, ut ferè Germanorum est militia.

Amagetobriæ.

Amagetobria, quod oppidum sit, ignoratur. Marlianus Magetobriam ponit, & Gallice uocari ait Toaut. Quidam libri habent Admagetrobia.

Cimbri Teutoniq;.

Cimbri populi in extremo angulo Germaniæ ad Septentrionem Chersonesum habent, hodie Daci, sed corruptè uocantur. Nam Danos esse eos nominatos à rege Dano in chronicis eorum scriptum est. Regem habent proprium, cuius imperio parent Scandinauenses, Noruegia, pars Gothiæ et multæ præclaræ alioquin insulæ. Vide de Cimbris Strab. lib. 7.

lib.7.multis uerbis differentem. Teutones Ptolemæus *non longe ab* Albi *fluuio inter* Pharodinos *&* Sueuos *ponit.*Tacitus *à* Tuiſcone *rege nomen habere putat,& alludit uulgaris linguæ denominatio.*Vicus *hodie eſt è regione urbis* Agrippinæ *trans* Rhenum,*nomen eius regis obtinens,ut putant.*Neque Teutones *&* Germani *ijdem ſunt, ſicut neque* Alemanni *&* Germani.

Treuiri autem pagos.

Treuiri *ad* Moſellam *fluuium ciuitatem habent, quàm aiunt ab* Abrahæ *filiis ædificatã,hodie epiſcopatus eſt, ex ſeptem* Romani *imperii unius electoris.* Locus *præterea cum nomine multas antiquitates oſtendit.*

Pagos centum Sueuorum.

Sueuos Ptolemæus *ad* Albim *fluuium ponit, qui tamen olim maximam partem* Germaniæ *occuparunt, latiſſimeq́; protendebantur.*Quippe *quorum erant centum pagi.*Dein *de mutatis ſedibus ad caput*Danubij,*et* Hercyniæ *ſyluæ cõſederunt,*Rhætiæq́; *non illius ueteris,ſed* Romanæ *prouinciæ inter* Danubium *ac* Rhenum,*aliquam partem adhuc hodie poßident.*De his Cæſar *lib.quarto copioſiſſime: ubi & nos multa alia.*

Veſontionem.

Veſontionem *oppidum* Sequanorum Ptolemæus *nominat* Viſontium, *& uulgus hodie* Biſontium, *fluuius qui oppidum propemodum circundat, à* Ptolemæo Dubis *nominatur:* Cæſar Alduabin *aut* Alduaſdubim *(nam codices mire uariant) appellat.* Cæterum *qui fuerint* Erneſti *regis fines, nuſquam nobis expreßit* Cæſar. At *ego puto eum ad* Hercyniam Briſgoiæ *terræ fuiſſe dominum, aut nõ longe ab ea.*

Factum etiam nuper in Italia.

Videtur de Sparthaco loqui gladiatore: quanquam nihil certi affirmamus.

Ernestum cum multis.

Loquitur de pugna Amagetobriæ facta: de qua paulò superius mentionem fecit.

Frumentum Sequanos, Leucos, Lingonas subministrare.

Leuci populi sunt ad Mosellam, nec ita longe à fontibus eius. Hodie *episcopalis urbs est eorum Tullium in Lothoringia: ut recte annotauit Marlianus.*

Sibiq; eam prætoriam cohortem futuram.

Prætoria cohors est dicta, quòd à prætore non discedebat. Scipio enim Africanus primus fortißimum quenque delegit, qui ab eo in bello non discederent, & cætero munere militiæ uacarent, & sexquiplex stipendium acciperent. Festus Pom.

Heduos Romanis auxilium tulisse.

Argutum argumentum est, quo Cæsarem uanitatis arguit. Quippe Hedui Romanis non fuere auxilio contra Allobrogas, nec contrà Romani Heduis, cum aduersus Ernestum pugnarent.

Et Rutenos.

Rutenos Ptolemæus inter Aquitanos ponit, quanquàm ex uerbis Cæsaris Aruernis propinqui uidentur. Et quanquàm Cæsar hic ait non redactos in prouinciam, tamen postea sæpe leguntur prouinciales. Quidam etiam duplices faciunt Rutenos, Prouinciales, & non prouinciales.

ciales. Ciuitas eorum hodie Rhodes dicitur. Cæterum Q. Fabius Maximus hic fuit Cos. cum L. Opimio, anno ab urbe cõdita DC.XXXIII. cũ hic annus sit DC.XCVI. ab urbe condita. Meminit Florus in Epitome lib. LXI.

Omnes Alarios.

Alarij milites sunt non satis solidi ac firmi, ideoq; à lateribus adhibebantur, tanquam alæ. Vnde & nomen inuenerunt.

Harudes.

Incerta distinctio est, incertaq; lectio. Nam si legas cõstiterunt, necesse est sequi nominatiuum: Sin constituerunt, legas, accusatiuum: quanquam coniunctio, paribusq; interuallis, haud scio quàm apte hæreat. Ideoq; locũ corruptum opinor, nec facile restitui posse, nisi uetusto aliquo exemplari adiuti fuerimus. Quidam suspicantur Harudes nominatiui esse casus (etenim illorum erat bellum) alios autẽ populos in accusatiuo construi ad uerbum circundederunt, quod nescio quàm probem.

Marcomannos.

Marcomannos Ptolemæus apud Gabritam Germaniæ syluam ponit ultra Danubium, ac è regione Panoniæ superioris. Satis constat eos esse Morauienses. Nam & Germanica uox alludit Marrhenlandi, à marcha, hoc est, termino.

Tribotes.

Triboccos Ptolemæus locat rectà sub Rauracis ad Rhenum. Strabo libr. 4. Tribocchos uocat. idq; rectius. Nam à tribus fagis nomen habent, Tribuocchen. Plynius libro quarto, cap. 17. uocat Tribocos. & uerisimile est Brisacum designari. Nam & constans fama est oppidum illud

bet hominem ab aliquo conuentum eſſe dicimus. Altero, cùm ſignificatur multitudo ex compluribus generibus hominũ contracta in unum locum. Tertio, cum à magiſtratibus iudicij cauſa populus congregatur. Quarto, cùm aliquem in locum frequentia hominum ſupplicationis aut gratulationis cauſa colligitur. Hæc Feſtus Pompeius.

ANNOT. IN LIB. I. FINIS.

INC. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM de bello Gallico librum II. Glareani annotationes.

IN hoc ſecundo libro habentur quæ Cæſar bella geſſerit in Belgis, tertia Galliæ parte ac primo de origine Belgarum diſſerit. Deinde, ut cum uniuerſis congreſſus ſit ac uicerit: poſtea in Neruijs egregia illa pugna deſcribitur: Aduaticorũ itẽ expugnatio, et perditio. deniq; ciuitatum Armoricarum, quæ hodie Britanniæ nomen obtinent, deditio.

Cum eſſet Cæſar.

Secundus annus belli Gallici Coſ. P. Cor. Lentulo, & Q. Metello nepote, anno ab urbe condita DCXCVII.

Calecos X. millia.

In hac Belgarum deſcriptione ferme populorum nomina hodie conſtant uetere appellatione, quanquam corrupta ſiue apocopata, de quibus Marlianus recte ſentit. Quidam autem Caletos legunt per, t, in ultima ſyllaba. Quidam

etiam aliqua horum populorum nomina inclinant tertia de cli. quæ alii secõda. Nõ est autem dubium quin Romani Gallica nomina omnia corruperint, sicut contra nostra ætas Romanis sua deprauat.

Loco pro castris.

Videtur legendum esse, loco opportuno atque idoneo capto, alioqui nullus uidetur sensus. Est autem Topographia, hoc est, loci descriptio pro instruenda acie elegantißime posita.

Sectionem eius oppidi uniuersam.

Sector est æstimator redemptorq; bonorum damnati atque proscripti. Ascon. Pædianus. Res autem ipsa sectio dicitur.

Ad Venetos, Vnellos, Osißinos.

Venetos Ptolemæus maritimos facit in Lugdunensi Gallia, à quibus putat Strabo libro quarto Venetos in Italia nomen suum habere: quod uerisimilius est, quàm quod Liuius, perpetuus Gallici nominis hostis fabulatur, ab Antenore proditore urbis Troiæ originem traxisse Paduanos, ab Heneto Paphlagonum duce Venetos. Osismios Ptolemæus uocat, quos Cæsar Osißinos, quanquam hoc nomen mire uariatum inuenitur. Vnelli præterea ad mare ex aduerso Britanniæ positi sunt. Cæterum qui hic enumerantur populi, hodie Britanniæ nomen habent. hoc enim nomen in Continentem migrauit, cum prius Insulæ esset. Nunc uero Britonibus eiectis Anglia recens nomen est insulæ, quanquam eius Septentrionalem partem tenent Scoti. Mansit igitur nomen Britonum in Gallia. Porrò Carnutes & Rhedones populi inter Ligerim & Sequanam amnes sunt, eodẽ autore Ptolemæo:

lemæo: & non lõge ab eis Andes, ubi in Hybernis fuit exercitus Cæsaris. Aulertij autem hodie Normandiæ sunt populi: de qu.bus postea plura.

ANNOT. IN LIB. II. FINIS

IN C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM de bello Gallico librum III Glareani annotationes.

Tertius cõmẽtariorum liber, tertij anni huius belli historiam cõplectitur, ab urbe condita, anno DC. XCVIII. Coss. Cn. Lẽtulo Marcellino, L. Martio Philippo. Insunt aũt quatuor bella. Primũ Ser. Galbæ aduersus Sedunos, Veragros, & Antuates. Secũdũ ipsius Cæsaris ac Bruti in Venetis. Tertiũ Q. Titurii Sabini in Vnellis. Quartũ P. Crassi in Aquitanis. Adiungitur his expeditio Cæsaris in Morinos ac Menapios: ubi nihil dignum memoria actum est.

Sedunosq; misit.

Rectissimo ordine Cæsar hosce nominauit populos: sunt enim ex Heduis ad summas Alpes eunti, primi Antuates, medij Veragri, ultimi Seduni: sed non est tamen eadem regionis conditio, optimam Antuates, mediocrem Veragri, asperam sed multo longiorem Seduni tenent, qui quidem Seduni à summis Alpibus initio sumpto, atq; adeo à fontibus Rhodani secundum ipsum flumen uallem habent extentam C. millia passuum. Homines liberi, & quos Romani nunquam cogere potuerint, ut ipsorum discerent linguam

manno & flumine Rhodano *ad summas* Alpes *pertinere, qua descriptione nihil luculentius dici potest. Cæterum ubi potius summas* Alpes *dixerimus, quàm ubi in omneis mundi plagas flumina eximia fluunt ac originem habent? Sunt autem hac* Alpium *parte septem hæc,* Ticinus, *qui ad Meridiem,* Tosa *ac* Madia *ad eundem,* Rhodanus *ad* Occasum, Arola *ac* Vrsa *ad* Septentrionem, Rhenus *ad* Ortum *duobus fontibus, ut postea dicemus libro sequenti.*

Concisa æstuarijs.

Æstuaria loca sunt marinis aquis referta.

Socios sibi ad id bellum.

Qui hoc in loco numerantur populi, partim sunt Celtæ *ciuitatum maxime* Armoricarum, *hodie* Britanniæ *ducatus, partim sunt* Belgæ, *hodie* Normaniæ *Comitatus.* Morini *tamen &* Menapii *remotiores.*

Quas ex Pictonibus *&* Santonis.

Santonibus puto legendum. Nam libro primo tertia utitur declinatione. Iter (inquit) in Santonum fines facere. Rursus, de eisdem, Dum omnibus fortunis sociorum consumptis in Santones Heluetii *peruenirent. Nisi quis putet* Cæsarem *eo nomine utraque usum declinatione: sicut* Mediomatricum *nomine, libro 4. ubi de* Rheni *fluxu, tertia. At lib. 7. ubi de* Gallorum *copiis, secunda utitur. Codicum fidem ubiq; in dubium adducere, nimium solenne est. Sed iudicet* Lector.

Carinæ aliquanto planiores.

Carina infima nauis pars est.

Transtra ex pedalibus in altitudinem.

Transtra & tabulæ nauium dicuntur: & tigna, quæ pro pariete in parietem porriguntur: autore Festo.

Pelles

Pelles pro uelis, alutæq; tenuiter:

Pellis postquàm est concinnata ad calceos, & cætera opera facienda, aluta dicitur. Varro.

His cum fines, qui antennas.

Antennæ sunt ligna per transuersum in malo posita, in quibus uelum alligatur.

Tanta subitò malacia.

Malacia est maris quies, cum fluctus omnino quiescunt. Suidas ῥᾳθυμίαν exponit.

Atq; his paucis diebus Aulerci Eburonices.

Ptolemæus triplices ponit Aulercos in ipsa adeò Lugdunensi Gallia, quæ inter Sequanam ac Ligerim. Primos Diabolitas aut Diaulitas, ut alii habent codices, quos Cæsar paulò antè in hoc libro Diaplintres uocasse uidetur. Hi proximi sunt Venetis. Alteros Cœnomannos, Andibus ad Ortum. Tertios Eburaicos à Ligeri ad Sequanam protensos, quos hîc Cæsar Eburonices uocat. Vnus igitur hic populus Aulerci Eburonices, non duo. Aulerci Gallica lingua uidentur dici Ovvlercher: & Diaulitæ dieovv luot. Cœnomanni uero Kuenmaenner, quos Græcè Thrasyandros dicere possis.

Sontiates magnis copiis.

Sontiates populi Aquitaniæ, quos Plyn. lib. 4. cap. 19. Sotiates uocat, ubi de Auscis.

Alia ex parte oppidi Adcantuannus.

Hic suspensus est sermo per longius Hyperbaton, sed ea tamen uerba postea repetit. Exemplum simile est Aegloga 8. Vergilii ab initio: Pastorum Musam Damonis & Alphesibæi.

Crassus

Crassus in fines Vocontiorum.

Vocates, uel, ut alii uocant, Vocatii, populus Aquitaniæ, sicut & Tarusates, uicini Sontiatibus, qui non longe à Tolosa & Narbone absunt. Vocontii uero Galliæ Prouinciæ, proximi Allobrogibus, ut ex libro primo patet. Hic igitur legendum est, aut Vocatiorum, aut Vocatium, non Vocontiorum.

Quæ ex Aquitania, Cantabrisq;.

Cantabri sunt populi Hispaniæ ad Septentrionem atq; Oceanum Britannicum Gallicumq; spectantes: qui & mari & terra facile in auxilium Aquitanis uenire possunt. Tarbelos porrò Ptolemæus Aquitaniæ populos itidem ad mare collocauit. Bigerrones, non longe absunt à Tursa in Vasconia, tum Præciani, Vocates (à quibus putant Vasiones dictos & Vasconiam) Tarusates (Tursani hodie) Flustates (quorum & hodie nomen manet) Garites, his finitimi fuerunt, omnes hodie sub nomine Vasconiæ. Auscorum meminit Mela & Ptole. hodie nomen quoq; manet. Cæterum Garūni qui esse possunt alii, quàm qui Garumnam flumen circumhabitant? Sibuzates uero & Cocosates qui hodie sint, parum constat: certum tamen est Aquitanos esse.

Morini Menapiiq; superant.

Morinos & Menapios Cæsar hoc loco coniunxit, quasi uicini sint hi populi, rursus libro sequente, ubi iturus in Britanniam, Q. Titurium & L. Aruncul eium in Morinos atque Menapios misit. Ad finem autem eiusdem libri eos ex Menapiis uenisse ait, cum ipse Morinos domuerit per T. Labienum illuc missum. Verisimile est aut latum habuisse imperium uel Morinos uel Menapios, aut hic inepte librariorum errore coniunctos, uel alium quempiam

nes tenent. Hæc ex illo. Tacitus hosce duos populos ait proximos Cattis colere Rhenum, certum iã alueo, quiq; terminus eſſe ſufficiat. Cæterum ipſe Vſipios appellaſſe uidetur ſecunda declinatione. Ptolemæus Viſpios, Tenchtheros uero Tingeros. τιγγέρους *enim Græcus habet codex. Hoc autem lectorem merito moretur, ſi Vſipetes & Tenchtheri Rhenani fuerunt, ut ex Tacito ac Ptolemæo colligitur, quo nam pacto triennium uagati, ut hic ait Cæſar, Rhenũ peruenerint, qua regione (nam ita legendũ puto, non, quas regiones, ut etiã ipſius tranſitus locus deſcribantur) Menapii incolebant: quod utiq; Lectori cogitandum relinquo. Niſi fortè Cæſaris tempore alias q̃ Cornelii ac Ptolemæi habuerint ſedes. Sed hæc de his. Sueuos autẽ Ptolemæus triplices facit, Langobardos Auſtraliores Sycambris à parte Rheni (quanquam eo in loco Oquebos inepte alii legunt, Bilibaldus Pyrchkhamer eximius rerum antiquarũ, dum uiueret, ſcrutator ac iudex, & nobis amicus, Silebos traduxit. at miror Ptolemæi mentẽ id loci nõ exactius animaduerſam). Alteros Angelos magis Oriẽtales Langobardis, & in Septẽtrionẽ ad medium Albis extentos. Tertios Semnones à medio Albi Orientẽ uerſus ad Sueuum uſq; fluuium. Quo ſanè ex ſitu q̃ late olim patuerit Sueuiorũ natio, ſatis liquet. Ptolemæus inter Germanos, quos Rheno propinquos facit, & Sueuos Langobardos ponit. Poſtea uero cum Germanos Mediterraneos numeraret, qui ipſorum lingua Hertuoner nominantur (Plynius corrupte aliquanto Hernuones uocat): ibi uero treis ingenteis commemorat populos, Sueuos Angelos, Sueuos Semnonas, & Buguntas. Verba ipſius Græca ſubiungam:* Τῶν δὲ ἐντὸς καὶ μεσογείων ἐθνῶν, μέγιστα μὲν ἐστὶ τό, τε τῶν Συήβων τῶν Αγγειλῶν. οἵ

 εἰσιν

ἀνατολικώτεροι τῶν Λαγγοβάρδων, ἀνατείνοντες πρὸς τὰς ἄρκτους μέχρι τῶν μέσων τοῦ ἄλβιος ποταμοῦ. Καὶ τὸ τῶν Συήβων τῶν Σεμνόνων, οἵ τινες διήκουσι μετὰ τὸν ἄλβιν ἀπὸ τοῦ εἰρημένου μέρους πρὸς ἀνατολὰς, μέχρι τοῦ Συήβου ποταμοῦ. Καὶ τὸ τῶν Βουγουντῶν τὰ ἐφεξῆς, καὶ μέχρι τοῦ οὐιστούλα κατεχόντων. *Quæ uerba ita uertēda erāt. Interiores autē & mediterraneæ gentes maximæ sunt, tum Sueui Angeli, qui Langobardis magis Orientales sunt, in Septentrionem protensi, ad medium usq; Albis fluuij. Tum Sueui Semnones, qui habitant post Albim à prædicta parte, ad ortum ad Sueuum usq; fluuium. Deniq; Buguntæ, qui reliqua deinde sequentia, ad Vistulam usq; flumen tenent. Buguntas puto à Ptolemæo dictos, quos postera ætas Burgūdos uocauit. Nostra ætate Sueuorum natio de uetere sede nihil poßidet. Nam hæ gentes, ubi illi olim sederunt, ne nomen quidē Sueuorum ferāt, si quis forte Sueuos appellarit.*

Ii centum pagos habere dicuntur.

Centum horum pagorum lib. I. antè mentio facta est. Sed pagum haud dubie alia significatione dixit, quàm cùm de Heluetiis loqueretur. Ibi enim pagus ut minimum XX. millia hominum continebat: hic uero pro ditiuncula binorum aut ternûm millium uirorū accipitur, quēadmodum postea cum de Morinis in hoc lib. loquitur: Reliquum, inquit, exercitū Q. Titurio Sabino, & L. Aurunculeio Cottæ legatis in Menapios, atq; in eos pagos Morinorū, ab quibus ad eum legati nō uenerant, ducendū dedit. Verum hoc sciendum, quēadmodū omissa de Vsipetibus ac Tenchtheris cœpta narratione ad Sueuos Cæsar diuertit, ita mox relicta de Sueuorū centum pagis cœpta historia ad omnium Germanorū mores enarrandos statim sermonē cōuertit. Quod ex

his manifestum est. Nã quæ hic de equestribus prælijs scribit, mox in Vsipetum ac Tenchtherorũ pugna eadem cõmemorat. Item, quæ de priuato nullo agro, de uictu ex lacte, de corporũ nuditate, eadẽ omnia sunt lib. VI. de Germanis. Deniq; cum de iumentis hic loquitur, quibus maxime Galli delectentur, quæq; impenso parent precio, continuò non Sueuos, sed Germanos subnectit: Germani (inquiens) importatis non utuntur, &c. Atqui Cæsar ipse, ut hoc loco & lib. VI. sibi constet, uix equidem expedio. Hic enim per millenûm uirorum apud Sueuos cõmunitatem neq; belli, neque agriculturæ rationẽ intermitti scribit. In sexto uero Germani, inquit, agriculturæ non student. Rursus hoc in loco, Neq; longius, inquit, anno remanere uno in loco incolendi causa licet. Paulò uerò pòst, in hoc adeo libro, Sueuos oppida habere cõmemorat, de quibus iußi sint, mißis nũtijs, post habitũ concilium, demigrare. Ad quid autẽ oppida habent, si nõ liceat longius anno remanere uno in loco incolẽdi causa? Sed habent hercules, habẽt inquam historici Romani ubi haud dubiè negligentiæ accusari queant. Quidam nostra ætate de Sueuis sermonem ingreßi, ita latos eorum faciunt fines, ut totam ferè Germaniam occupent. Vnde planè eueniße credo, cum Germanum dicere uellent, Sueuum dicerẽt. Quæ consuetudo etiamnum apud Heluetios, unicas ueteris Galliæ reliquias, manet.

Et in fines Eburonum & Condrusorum.

Condrusorum & Eburonum suprà etiam meminit libro secundo, ubi à Germanis originem eos ducere dixit. Quidam Eburones hodie putant Leodienses eße, Condrusos uero Aquenses, unius diei ab Agrippina itinere.

Mosa profluit ex monte Vogeso.

Mosam fluuium Cæsar luculenter describit, seruat autem etiamnum nomen, sed pars Rheni quæ ipsum excipit, hodie Valis dicitur, allusione ad Cæsaris uocem, qui Vacalon appellat, quanquam uetustiores codices Vualim habent. Vosegus autem mons, ab aliis Vogesus late patet. Separat enim Burgundos hodie & Lotharingos, deinde Elsatiam ob eisdem Lotharingis; meminit eius Lucanus in primo Phasaliæ:

Deseruere cauo tentoria fixa Lemanno,
Castraq;,quæ Vogesi curuam super ardua ripam
Pugnaces pictis cohibebant Lingones armis.

Quæ carmina,ut mendosa, Antonius Sabellicus aliter legit,maxime duo sequentia.

Castraq; Vosegi curuam super ardua rupem
Pugnaces pictis cohibentia Lingonas armis.

Vnde de huius nominis syllabis quantæ sint, nihil definire quimus: quando in uulgata lectione priores utraq; correptæ,in Sabellici productæ legãtur. Quanquam si uulgata lectio uera esset Voscgus siue Vogesus flumen potius q̃ mons uideri poterat. Quare hoc Lectori neutiquam negligendum: nos certe nullum alium autorem habemus,quãtum equidem meminisse possum,ex quo certiora adferremus.

Rhenus autem oritur ex Lepontiis.

Neminem ducat admiratio,si ueteres Geographi, quando omnia,uel hostilia, uel inacessa, incognitáue erant, de Rheni ortu tractuq; adeo exiguam nobis aperuerunt notitiam, quando nostra hac ætate, cum omnia pacata, omnia lustrata sint, quidam ex professo de fluuiorum tractu scribere aggreßi, nobis & Rhenum & Danubium duo maxima celeberrimaq; Europæ flumina, non satis luculenter,

culenter, imò ualde accisè descripserunt. Inter ueteres tamen scriptores, Latini, quorum imperium ad utrunque flumen finiebatur, multo magis quàm Græci mihi uisi sunt negligentes. Nam Strabo atq; Ptolemæus, Dii boni, quam multis stadiis, diligentia, ac sedula cura, præcurrunt Plynium, Tacitumq; utrunq; rei scribendæ oculatum (si Diis placet) testem. Plynius libro tertio cap. XX. Sarunetes ortum Rheni accolunt, inquit. Item libro III. capite XV. ostiorum Rheni meminit, originis nihil. Tacitus in Germaniæ descriptione, Rhenus, inquit, Rhæticarum Alpium inaccesso ac præcipiti uertice ortus modico flexu in Occidentem uersus, Septentrionali Oceano miscetur. Hæc ille adeò breuiter de Rheno. De Danubio non minus concisus est. Sed cum de modico Rheni in Occidentem flexu mentionem faciat, ut quid non & de eius modico in Orientem flexu aliquid cõmemorat? Nulla hercle causa dari potest, nisi quia non norat, alioqui neutiquam taciturus. Luculentius aliquãto Põponius Mela, quem uetustiorem aliquanto utroq; existimo, ut pote sub Claudio Imperatore, ut quidam non imperite ex eo ipso colligunt. Rhenus (inquit lib. III.) ab Alpibus decidens propè à capite duos efficit lacus, Venetum & Acronium: Mox diu solidus & certo alueo lapsus, haud procul à mari huc & illuc dispergitur. Hæc ille. At longe clarius Strabo autor Græcus hæc lib. IIII. ac VII. disseerit. Vbi etiam populos, lacus, accolas, item longitudinis latitudinisq; terminos cõmemorare nõ est grauatus. Sed operæpreciũ uidetur, quãdo propè ad caput eius flu. nati sumus ac toties ipsum totum penè flumẽ nauigauimus, ut certiora de hoc, sed maxime quod ad caput attinet, ex certa ac indubitata descriptione D. Ægidii Tschudi tradamus. Meminisse

autẽ oportet lectorẽ summas Alpes esse, qui hodie mons Sã cti Gotthardi dicitur, ob causam mox de Lepontijs explicã= dam: Cui Adulas mons ab ortu cõnectitur, continenti quidẽ iugo, ut summarũ Alpiũ uelut brachiũ, aut mauis cornu, dicit queat. Rhenus igitur initio ex his Alpibus sumpto, ab Orientali quidẽ earum parte, ubi Adulæ monti coniungun tur, populiq́; Lepontij habitant, duobus nascitur fontibus, unius, ut minimũ, diei itinere, propter montiũ iuga, distanti bus. Altero magis Occiduo, magisq́; Septẽtrionali, haud ita longe à Ticini fontibus, qui paulò Occidentaliores sunt. Ad eũ Ætuatij prope (hodie Tauetscch) pertingunt. Per quorũ uallem rectà ad Ortũ, nõ ad Septẽtrionem, ut falsò ueteres credidere, currit. Hodie proprie Canini dicũtur à canis, siue Grisones, ut uulgus appellat. Oppidũ Iliantũ, nunc Ilantz, habent. Sub quo Glenner flu. ex ualle Lugnitia descendens, ab hoc Rheni fonte à dextris suscipitur. Hic fons Anterior Rhenus uulgo nominatur. Altero magis Oriẽtali magisq́; Australi ex Adula mõte, è regione fluminis Muesæ, quod Misaucorũ uallẽ abluit, & paulò supra Bellizonã Ticino coniungitur. Hic fons Posterior Rhenus ab accolis dicitur, sicut alter, Anterior. Labitur etiã rectà in Ortũ ad insignẽ pagum Speluncã, deinde ad Schams, & ad Altam Rhætiam (ita nominãt arcẽ in excellentissimo mõte sitam) prope pagum Tuscanum, ubi fluuiũ Albellam, ab ortu cõtrario cur= su lapsum, à dextris suscipit. Vallis insignis sub eo cõfluen= te est Tumiliasca. Hic ueræ Rhætiæ amœnissimus situs, hic innumera, ut nusquã aliàs uiderim, multitudo arcium fuit, quarum uestigia etiamnum uisuntur, plerasq; uel bella, uel alius casus absumpsit. Hæc uitifera regio est. Hic prorsus in Septentrionẽ conuertitur, curritq́; Rhenus ad Rhætium

arcem,

arcē, ubi Anteriorē Rhenū suscipit, qui cū eo in Ortū propè parallela decurrerat linea. Hic ambo iam unum flumen, Rhætorum Curiā petunt, & hic quoq; sunt ueri Rhæti & Canini. Curia ipsa ad Plessurā flumē, elegās sanè oppidum est. Sub eo Rhenus tortuosior ingressus Ciceres pagū adit: Ibi ad XX. millia passuū rectà in Occasum tēdit. Rhucantii (quorum Plynius meminit) uallē obtinēt. Langarus est flumen, ex Rhæticone mōte (cuius mētio est apud Melam) ortum, & per Rhæticā uallē delapsum, quod hoc loco à dextris Rhenus suscipit: mox Lupinum oppidū peruenit, Maii cāpum hodie uocant. Totò hoc tractu uitifera est regio. Hic Sarunetes (qui nominati sunt apud Plynium) à sinistris relinquit, elegantißimā sanè uallē, quæ lacum Riuarium attingit, uulgò Valense, nos superius alicubi etiā Vesenium nominauimus. Hic Rhenus inter duos monteis (Alberg & Scalberg uulgò uocātur) ad Estiones rectà in Septētrionē delabitur. Meminit Estionum diligēter lib. IIII. Strabo. adhuc nomē retinēt. Hinc ad locum Benedurum à dextris Cāpum S. Petri (Feldkilch nominant) oppidum sanè elegans, aliquot millibus passuum distans, habet, à sinistris Comitatum vverdēberg, Claronēsis Ditionis. Sub Beneduro à dextris suscipit fluuium illum, qui è Rhæticone mōte ortus, ac per uallē Drusianam (uulgò vvalgoevv) lapsus oppidum Feldkilch alluit. Sub hoc cofluēte Ruguscos à sinistris habet (Rintal nunc nominant) Ditionis Helueticæ. Porrò & Estionum & Ruguscorum regio uitifera est: Hinc lacum Brigātinum, ut Plynius, ac Solinus, uel Acronium ut Mela, uel Cōstantiensem Potmicumq; ut uulgus nostra ætate uocat, ingreditur. Circuitus eius Lacus à Strabone lib. VII. supra CCC. stadia proditur, longitudo circiter CC. lati-

tudo dimidio minor. Nihil hoc Lacu elegantius. Ad caput eius Brigantum oppidum est. Vnde & nomen inuenit. Deinde à dextris qua parte Vindelici, nũc Lintzgoevver, olim habitarunt, Lindauium est in insula oppidum, cui oppido parua alia adest insula etiãnum insulæ nomen retinens, qua uelut arce ad inuadendos Vindelicos commodißime usus est in naualibus pugnis Tiberius, ut inquit Strabo eodẽ libro. non sanè illa, quæ in lacu inferiore Augiæ nomẽ apud quosdam habet uulgo Richenovv, quasi diceres diuitem terram. quæ nõnunquam sicco adiri potest. Sunt alia item ab eodem latere oppida Langenarg, Buochhorn, Mersburg Præsulis Cõstantieñ. domiciliũ, Vberlingen eximiũ oppidum, extremo eius lacus angulo. A' sinistris uerò & littore Heluetico, Arbor felix, Acronii cornu & Cõstantia. Hic Rhenus è superiore lacu inferiorẽ lacum ingreditur, quem Põponio Venetum appellatum cõtendunt. Nostra ætas Cellẽsem ab Radolphi cella insigni oppido, uocat. In hoc lacu qui quadruplo minor est superiore, Augia insula est, ut diximus. Oppidula alia sunt ab Heluetiorum parte, Steckborn ad Lacum, infra autẽ lacũ & ad Rhenum iã prorsus in Occasum cõuersum Stein, & Dissenhoffen, deinde Scaphusia à naualibus nomen habẽs, à dextris in Germanorum littore elegãs oppidum, à Quo Danubii fons, qui hodie creditus, uix XX. millibus passuum distat. Sub Scaphusia ad tria circiter millia passuũ itinere pedestri, non autẽ secundum fluminis circuitionẽ, est maior Rheni Cataractes, hoc est, fluminis de alta rupe præcipitatio, cũ ingenti strepitu & stupenda aquarum ad scopulos collisione. Quẽ locum admodũ miror, neq; Plynio, neq; Cor. Tacito, qui se Germaniam Galliamq; uidisse gloriantur, ne uno quidem uerbo nominatum. Eum nos

in Panæ

in Panægyrico de Heluetiis, ubi Scaphusiæ laudes canimus, his uerbis obiter descripsimus:

Quam propius liquidi facies nitidißima Rheni
Alluit, hic rapidus refluente in gurgite uortex
Cernitur, Euripum referens, Scyllæq; uoracis
Latratus: hic unda alti de uertice montis
Lapsa ruit præceps, sterilemq; eructat arenam
In circum, sursumq; uolans pertendere nubem,
Aut nebulæ speciem, & cœlum pulsasse uidetur.

Sub eo iā Cataracte in se ipse propemodū, ut de Mæandro scriptores referunt: Rhenus redit, duobus in longum spatium gyris, ad tubæ ductilis formam spiras faciens. Quo in loco cœnobium hodie Rinovv, ubi olim magnum fuisse oppidum fama est. Videntur adhuc aliqua urbis uestigia, sed non omnino uetusta, ut puto, nulla, quod sciam, Romanis literis inscriptione. Quidam Suueorum principum, dum aliquam Heluetiorum partem tenebant, fuisse Regiam perhibent. Paulò inferius Rhenis D'ur flumen excipit, de quo in superioribts. Hinc rursus, ad IIII. millia passuum in Austrum uersus, Toësam flumen à sinistris, ad oppidum Eglisovv Ditionis Tugurinæ, & rursus dein' facto paruo admodum arcu prorsus ad Occasum conuersus, paulò infra aliud flumen itidem à sinistris, Glat uocant, ex duobus Ortum lacubus, Fefino & Gryphio accipit. Hinc oppidum Keiserstul, quasi dicas Cæsaris solium à sinistris habet, mox Zurzachium nobile emporium ab eodem latere, multi forum Tiberii Ptolemæo dictum putant, non omnino absque ratione. Nam locus peruetustus uidetur. Collegio Canonicorum ac Diuæ Verenæ uirginis tumulo nobilis. Quidam autem Cæsaris solium Ptolemæo forum

Tiberij dictum putāt, sed Zurzachium Gānodurum. Hinc *ad* v. *millia passuum Confluens est* Rheni *ac trium flumi= num siue* Pagorum, *antea in unum sub* Aquis, Vindonis= *saq; commistorum.* De hoc, *ubi de pagis* Heluetiorum *lib.* I. *satis, ut puto, diximus.* Hic Rauracorum *incipit tractus, cu ius quatuor elegantia sunt oppida, de quibus eodem libr.* I. Primum *igitur* vvaltzhuot *in latere dextro, à Confluente duo millia passuū distat, cui Sylua* Hartziana *ab* Ammiano Marcellino *sic dicta, non martiana, ut corrupti habent co= dices, imminet.* At *de hac postea plura lib.* VI. Alterum *in= de ad decem millia passuum latere* Rheni *sinistro, quāquā pons bina cōnectit oppidula, sed maius cum arce à sinistris est.* Hic *minor est* Rheni *cataractes, non ita præcrupta, ut su perior, rupe, decliuis tamen et scopulis horridis, angustiaq; memorabili insignis.* Nec *tamen minore altitudine, si à su= premo eius labro ad procellarum ac sæuientis undæ finem supputes.* Nomen *inde* Lauffenberg, *quasi dicas, Cataractæ mons: quippe cui insignis arx imposita est.* Octo *millibus inde passuum insulam facit, diui* Fridolini *sancti uiri, qui an te mille annos in eam uenisse dicitur, sepulchro nobilē.* Ter *tiū* Rauracorum *oppidū, ubi et nobiliū uirginum Collegiū est.* Nec *apud me dubium, quanquam in* Rauracis *hic locus est, à* Sequanis *tamen, qui non longe inde absunt, nomen habere, non à* Sacco, *ut uulgus torsit uocem.* Huic *Colle= gio non parum debeo, & propter patriam meam* Claro= *nam, quæ illi fœderis iure multis seculis obnoxia fuit, & mei etiam causa, quòd illic ab ipso Collegio ac senatu sæpe honeste exceptus fuerim.* Sane *per omnem* Rauracorum *terram* Rhenus *citatus fertur, donec ad quartum oppidum (*Rhinfelden *appellāt, quasi dicas* Rheni *campum) deuene=*

rit. Id

rit. Id *à sinistris habet, & ipsum elegans sanè oppidum*. Hic *quoq; aliquid Cataractæ simile uidetur, nullo tamen magno nauium periculo : quippe quæ cum hominibus (qui quidem uoluerint, nam licet cuiq; paulò superius nauim exire) tuto transeant, cum in maiore Cataractæ nullæ prorsus naues in minore uacuæ per funes, aliquando & cum hominibus, sed audacibus, & uitam nihil facientibus transmittantur*. Hic *autem, ut diximus, licet transire si uelis*, Vulgus Helhacken, *id est*, Tartari *uncum uocat*. Cum Rhenus *paruus, uidetur in medio eius alueus aquarum inter rupes, quē nautæ norunt, etiam turbulento amne*. Post *hoc oppidum nihil amplius in* Rheno *tumultus est, placidus inde adhuc ad* X I I. *aut circiter millia passuum meat, donec* Basileam *uenerit*. Ibi *uero prorsus ad* Septentrionem *conuertitur*. Hic *itaq; uerus est* Rauracorum *tractus, quem nescio, num quisquam ante hanc ætatem rectè nouerit*. Qui *eum à* Basilea *ordiuntur*, Colmariam *usque planè errant*. Cæterum *sub* Rinfelden *ad* I I I I. *millia passuum à sinistris* Augusta Rauracorum *fuit, in humilem hodie redacta uicum*. Visuntur *adhuc ueteres ruinæ, turrium, cloacarum, pyramidum, numismata plurima, aurea, argentea, ac ærea: ab* Hunis *uulgò creditur diruta*. Alij *malunt ab* Alemannis *sub* Valentiniano *tertio euersam*. Totus *ferme* Rauracorum *tractus hodie* Ditionis *est* Ducum Austriæ. Terminantur *autem ad* Byrsam *flumen, quod* D. *circiter paßibus supra* Basileam *à sinistris* Rhenus *excipit*. Nam Basileam *ego in* Sequanis *constituo : attingunt enim* Sequani *ea parte* Rhenum, *ut libro primo inquit* Cæsar. Sungoii *hodie haud dubie pars sunt* Sequanorum. Hæc *hactenus de* Rheno *certa ac uisa potißimum hac de causa retulimus*,

quòd

quòd plurimum à ueteribus neglecta, à recentioribus non ſatis diligenter, imò nec ueré tractata uiderimus. Reliqua *deinde à* Baſilea *ad finem uſq; fluminis, etſi pleraq; nobis uiſa ſunt, uerum quòd id à multis annis factum, nec ita recenti ſunt nobis memoria, tum quòd ab alijs diligentius quàm ſuperiora, quæ nunc diximus, tradita, conſultò omittuntur.* Nam quod ad hūc attinet locum, ſatis nobis dictum uidetur. De oſtijs eius (*ut hoc* Lectori *uelut parergon adijciamus) uaria eſt apud autores opinio.* Vergilius *bicornem* Rhenum *uocat* VIII. Aeneidos, *quòd duo ſint oſtia eius.* Plynius *lib.* IIII. *cap.* XV. *Helium ac* Fleuum *uocat.* Cæſar *alterum quod* Moſam *accipit,* Vacalon, *quam hodie* Valim *uocant:* Alterum *uero neutiquā nominat, olim* Rheni, *ut quidam putant, hodie* Leccæ *nomen habet. Sed audiamus duorum hac de re autorum uerba.* Pomponius Mela, *eodem quo iam diximus loco hæc continuò ſubnectit uerba: Sed ad ſiniſtrum inquiens, amnis etiam tum, & donec effluat,* Rhenus, *ad dextrā primo anguſtus, et ſui ſimilis, poſt ripis longe ac late recendētibus, iam nō amnis, ſed ingēs lacus, ut cāpos impleuit* Fleuo *dicitur, eiuſdēq; nominis inſulà amplexus, fit iterum arctior, iterumq; fluuius emittitur.* Hæc ille. Quæ *uerba, ſi ſiniſtri ac dextri nominibus utitur conſueto modo, ut hoc* Germanicum, *illo* Gallicum *latus deſignet,* Valim Rhenum *uocat, alterum autem oſtium* Fleuū. Cornelius *autem* Tacitus Auguſtæ *hiſtoriæ lib.* II. Rhenus, *inquit, uno alueo continuus haud modicas inſulas circū ueniens, apud principium agri* Batau*i uelut in duos amnes diuiditur, ſeruatq; nomen & uiolentiam curſus, qua* Germaniam *præuehitur, donec* Oceano *miſcetur, ad* Gallicā *ripā latior, et placidior affluens, uerſo cognomento* Vahalim

accolæ

accolæ dicunt, mox id quoq; uocabulũ mutat Mosa flumine, eius'que immenso ore in Oceanum effunditur. Hæc ille. Quibus uerbis Melæ contrarium indicat: nempe Septentrionalius ostium Rheni cognomine dictum: alterum Vahalin, quod Cæsar Vacalon, siue (ut alij habent codices) Valin uocat. Memini ante annos XII. cum ea de re D. Erasmo, ut ad Rheni ostia nato, autorum uerba proposuissem, casu ei colloquio interuenisse ex Belgis uirum eruditum, recens ex Italia profectũ, Antoniũ (cognomẽ, quod uehementer dolet, nõ teneo) artis medicæ professorẽ. Hic cum audiret mirari me autorũ tam uarias opiniones de ostiorũ Rheni cum numero, tũ nominibus, Glareane (ultro inquit) uideo quid erres: Rem, si gratum tibi putes, breuibus expediã. Imo percupio, inquã. Tum ille, Tertium, inquit, Rheni ostium, quod hodie Isela dicitur, Ptolemæo, & nescio quibus alijs celebratum, id uero antiquitus non fuit. Sed Drusi aduersus Germanos bellantis iussu, fossa in mare deducta factum est, ut munimentum aduersus barbaros esset. Atq; ideo Ptolemæo tria sunt Rheni ostia, quæ ueteribus duo. Hæc cum audissem acquieui: uerum qui idem de nominibus sentiret ut intterrogarem, in mentem non uenit, nec tum id agebam. Cæsari hercle ea de re nihil certi constitit. Vbi Oceano, inquit, appropinquauit, in plures diffluit partes. Et rursus paulò post concludit: multisq; capitibus in Oceanum influit: per caput, ut opinor, ostium intelligens, per partes, brachium, ut uulgò loquimur. Sed huius parergi etiam nunc plus quàm satis.

Ex Lepontijs.

De hisce sanè populis, quando ex Geographis nihil certi nostra ætate scire potuimus, partim quæ uidimus ipsi,

partim

partim quæ Tſchudus noſter diligenti cura in dicto toties libro promit, Lectori aperiemus. Plynius lib. III. Lepontios (inquit) ac Salaſsios Tauriſcæ gentis idem Cato arbitratur. Cæteri ferè Lepontios relictos ex comitatu Herculis interpretatione Græci nominis credunt, præuſtis intra ſinus Alpiū niue mēbris. Hæc ille. Catonis opinionē cōprobat linguæ uſus apud eos Lepontios apud quos Rhenus oritur. Cæterū in uniuerſum hoc ſciēdū, Lepontios latiſsime olim diſperſos fuiſſe, & in circum ſummas Alpeis occupaſſe. Primū enim ad earū ortū Lepōtii ſunt, qui Gallica ad huc, qua hodie Heluetii utuntur lingua, apud quos Auſtralior Rheni fons oritur, ut dictū eſt. Ad earundē autē Meridiē, quicquid inter Bellizonā, ac montem S. Gotthardi eſt, uulgus Leuontinā uallē uocat, Vrorum hodie Ditionis. Per eam uallē amnis Ticinus à ſummis ortus Alpibus, ut antè diximus, fluit. Ad Occaſum earundem habitāt Lepontij, quos Plynius Viberos uocat, apud quos Rhodanus oritur. Et hi quoq; nunc priſca Gallica utuntur lingua. Deniq; ad Septētrionem ad Vrſam flumen pulcherrima ualle, Vrſula huic nomen eſt, Lepontij habitant: & hi Gallicam etiamnum habent linguam. Ptolemæus Lepontiorum oppidum Oſcelam ponit. Cuius hodie quoq; nomen in ualle manet, amne Toſa irrigua, qui amnis ex ſummis oritur Alpibus, vt Ticinus. Oppidum infima ualle iacet, hoc tempore à Canonicorum Collegio Domno de Oſcelo ab Italis dictū. Longe ſanè ab Ocelo oppido, cuius Cæſar in primo meminit, quod ad Duriam minorem eſt, ut antea diximus. Multas alias prætereà ualles habuerunt Lepontij, de quibus multa erudite Tſchudus noſter. Apud eos ſanè ſeptem oriuntur flumina, ut antea dictum eſt, in omneis mundi parteis præcipitata. ipſi Le

pontij

pōtii medii sunt quinq; horũ populorũ, Rhætorũ, Insubriũ, Salaßiorum, Sedunorum ac Heluetiorũ. Rhætos quidem ab Ortu, Insubreis ad Meridiem, Salaßios Sedunosq; ad Occasum, Heluetios ad Septentrionem habent, nec poterit circino melius eorum describi regio.

Per fines Nantuatium.

Nantuates qui hodie sint, non planè constat: Quanquã sunt qui Constantienses uelint. Hoc certum est ex ordine Cæsareæ descriptionis, Regionem inter Lepontios ac Heluetios secundum Rhenum designari. Quando autem Cæsar Rhætorum nomen nusquam habet, oblata toties nominãdi occasione, Tschudus existimat non esse dubiũ quin per Nantuates Cæsar Rhætos intelligi uoluerit, quod ego quoque credo. Fieri autem potest, ut Aetuatium scriptum fuerit, quod in Nantuatium deprauatum fuerit. Codices enim quidam Mautuatium habent. Sunt autem Aetuatij ad Ortum citerioris fontis Rheni, ut in descriptione eius iam diximus.

Mediomatricum,

Mediomatrices hic tertia dicit declinatione, quod libr. septimo secunda, ut Plynius eum secutus. Verum eiusmodi multa reperias quemadmodum plus quinquies uariatum Teutones, & Teutoni apud hunc autorem. Tale etiam uideri poterit Vocates & Vocatij, & quos Cæsar Tarusates, alii Tarusatios uocant. de Santonibus siue Santonis etiam alibi admonuimus, nec opus pluribus. Mediomatrici igitur consistunt ad Mosellam fluuium, quorum olim imperium Rhenum usque pertingebat, hodie eximium oppidum habent Metas: De Tribocchis libro I. admonuimus.

Ex quibus sunt, qui piscibus atque ouis.

Videtur Selandiæ insulas designare, quæ hodie sunt è regione Flandriæ, ostiorum Rheni et Holládiæ, sed nequaquã à feris gentibus habitatæ, quidam Cymbrorum insulas faciunt, quibus nos non subscribimus.

Se trans Rhenum in fineis Sicambrorum.

Sicambri transrhenani populi sunt in Germania apud Cæsarem, hodie Vestphaliæ pars, non autem Gelrenses, cum Geldria hodie tota cis Rhenum sit in Gallia, Sicambros sané transrhenanos non Cæsar tantum, sed Ptolemæus, Strabo & Tacitus commemorant. Quidam ut Suetonius ac Florus aiunt posterioribus temporibus in Germaniam traductos, sed nos de tempore Cæsaris loquimur, ac de hoc loco.

Hæc utraq;, insuper bipedalibus trabibus.

Antequàm ad hæc Cæsaris uerba deueniamus, hoc Lectorem præmonere uoluimus: Placere mihi Iucundi picturam, quæ pleraq; Cæsaris uerba luculenter exprimunt, exceptis iis quæ Cæsar de sublicis ita describit. Ac nihilo secius sublicæ ad inferiorem partem fluminis obliquæ adigebantur, quæ pro ariete subiectæ, & cum omni opere coniunctæ, uim fluminis exciperent, & aliæ item supra pontem, &c. Hodie solent pilis lapideis trabes præfigere, ad excipienda omnia quæ temere fert flumen. Quæ uerò ad inferiorem fluminis partem obliquæ adigebantur, mihi non omnino intelliguntur. Et uide num, Ariete subiectæ, dictum sit, pro fulcimento. Nunc ad proposita Cæsaris uerba ueniamus, quæ in Annotationibus meo quidem iudicio,

Iucundus corrumpit, non emendat. ea enim in Cæsaris commentario bene habent. Sed distinguendum est post, utraq;, quod uerbum in nominandi casu dictum est, non accusandi; & construitur cum uerbo distinebantur, & insuper dictum quasi desuper, ut sit hic sensus: Hæc utraq; supple tigna sesquipedalia, paulum ab imo præacuta, &c. distinebantur ab extrema parte binis utrinq; fibulis, insuper bipedalibus trabibus immißis, quãtum eorum tignorum iunctura distabat, Nec uideo quid difficultatis uisum sit Iucundo.

ANNOT. IN LIB. IIII. FINIS.

IN C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM

de bello Gallico librum v. Hen. Glareani annotationes.

ANNVS *ab urbe condita hic fuit septingentesimus. Sunt autẽ in hoc libro, motus Illyrici, & Treuirorum, Dumnorigis Hedui mors, Cæsaris profectio in Britanniam, atq; illic uarie pugnæ, Britanniæ descriptio, diuisio exercitus in hyberna, Ambiorigis dolus, Sabini & Cottæ legatorum Romanorum mors, oppugnatio Q. Ciceronis legati apud Neruios, Cæsaris prælium cum Neruijs, Cõcilia Gallorum, Induciomari Treuiri mors à Labieno illata.*

Magis magnos ibi fluctus fieri, & cætera.

In alijs codicibus legitur, minus magnos ibi fluctus fieri, atq; ea lectio mihi probatur, propter & præcedentia &

ſequentia de nauium humilitate uerba. Sed uideat lector nũ uerisimile ſit æstum maris minuere fluctus, ut in Oceano quàm in mari noſtro ſint minores.

Has omnes actuarias imperat fieri.

Actuariæ naues à celeritate dictæ, quòd facilè agi poſſunt.

In Illyricum proficiſcitur, quod à Piruſtis.

Piruſtæ populi in illyrico, ut ait Cæſar & meminit Strabo lib. 7. Ptolemæus Dalmatiæ aſcribit. Verum Dalmatarum, Illyricorum, & Lyburnorum fines ab autoribus nõ ita certi ponuntur.

Atq; omnes ad portum Iccium.

Ptolemæus Iccium promontorium in Morinis ponit, & Cæſar priore libro de eodem, ut opinor, portu ait, ex Morinis breuiſsimum eſſe tranſitum in Britanniam. Quidã etiã opinantur Caletum oppidum, hodie Ditionis Angliæ, eſſe hunc portum, & Caletos ſub Morinorum fuiſſe imperio. Strabo libro 4. ait Iccium portum diſtare à Britannia ſtadijs 320. quæ facerent milliaria 40. ſi octona ſtadia in mille paſſus ſupputabimus.

In ſyluam Arduennam.

Arduennam ſyluam Marlianus ſatis luculenter deſcribit: hodie attingit Leucos, & Lothoringiam, comprehenditq; Vaſtum regnum, uulgo vveſtrich: quod tamen potius ab Occidente (Germanice Veſt) nominatum uidetur. Pertingit ad Lucemburgam, Vbios, Menapios, Neruios. Cæterum hodie ingentes Abbatias habet, & arces prædonum. Nec eſt maior hac in tota Gallia ſylua.

Quæ

Quæ in Meldis factæ erat.

Meldæ Meldarum ciuitas est ad Matronam flumen, decem leucis supra Lutetiam. Episcopum habet proprium uulgo Meaulx. Quidam tamen Belgis legunt, non Meldis.

Quæ cum annotinis.

Annotinæ naues sunt, quibus annona uehitur.

Ac belli inferendi causa ex Belgio.

Alii codices ex Belgis habent: quod non displicet. quanquam si Belgio legatur, ad eam formam dixisse uideri potest, ut Liuius Samnium pro Samnitium regione, ita Belgium pro Belgarum regione. Verum pro urbe aliqua in Belgis uidetur paulò inferius accipere, ubi exercitu in hyberna diuiso tres legiones in Belgio constituisse dicitur. Quippe aliæ legiones etiam in Belgis erant, ut quæ in Neruiis, quæ in Rhemis, denique quæ in Morinis. Adiicit Marlianus in Bellouacis esse hoc oppidum. Atque ita uidetur acepisse autor octaui libri huius belli, in exercitus distributione, & ubi Nemetocennæ meminit. Sunt in Britannia Atrebates, ut in Belgis, & alii etiam populi Gallicis nominibus.

Insula natura triquetra.

Hæc descriptio cum Ptolemaica pictura minime conuenit, sed satis bene cum nostræ ætatis formulis. Respectum tamẽ laterum nimis large usurpauit. quod enim latus Occasui obiectum ait, aliquo pacto ita habet: sed quod Septentrioni obiectum perhibet, id non minus Orienti soli expositum est latus, quàm Septentrioni. Nec triangulum aliter quadrato comparabis.

Omnes uero se Britanni Glasto.

Glastum herba est plantagini similis. de qua Ply. libro 22.Capitul.1.

At illi intermisso spatio.

Ego de intermisso temporis spatio, non loci aut campi, intelligendum puto.

Atq; his primis legionum,&c.

Primae cuiusque legionis cohortes erant maximae & praeualidae.

Equestris autem praelij ratio,&c.

Haec uerba si ad priora comparabis, oppidò obscura sunt. nescias enim de quibusnam loquatur, Romanis ne an hostibus,an de utrisque.

Interim Trinobantes.

Hi apud Ptolemaeū, ut existimo,Trinoantes dicuntur. Reliqua hic populorum nomina Gallica existimo kuenmã, Sengerer,Ancken lut,Bibrogges,Gasserer.

Concilioq; Gallorum Samarobrinae.

Samarobrinā Ptolemaeus nominat Samarobrigā in Ambianis ad Phrudē fluuium,alii tamē Cameracensem urbem, alii oppidum Diui Quintini in prouincia Remēsi ꝑputant.

Tertiam in Essuos L.Roscio.

Essui qui certò sint,non planè constat.Caeterum Armoricis ciuitatibus propinqui ex uerbis Caesaris intelliguntur paulò pòst, ubi Roscium oppugnare Armoricae ciuitates constituerant.

Cum celeriter nostri arma cepissent,& uallum.

Hic locus Vatuca, siue(ut alii legendum censent) Ratuca dicebatur,in mediis Eburonum finibus, ut postea dicetur libro sexto.

Et numero pugnandi pares noſtri.

Sequētia indicant multo plures hoſtium fuiſſe quàm Ro*manorum,*Ideoq́;Lectori *examinandum eſt quod hic Cæſar ait,numero pugnandi pares noſtri,num pro numero legendum forſitan,animo.*

Q*ui ſuperiore anno primum pilum duxerat.*

Primus Centurio,*nunc* Primipilus *appellatur,inquit* Li*uius lib.7.ad finem.*Prima *etiam centuria primus pilus uocabatur,quo modo* Cæſar *hic uſus uidetur.*

Itaq; confeſtim dimiſsis nuntiis ad Centrones.

De *horum populorum nominibus nihil aliud conſtat, quàm* Neruiorum *ſubditos fuiſſe.*Leuacos *autem eſſe qui hodie* Louanienſes *dicuntur, & alludit uulgata appellatio, quæ ait* Louen.Centrones *quibuſdam* Sentron.

Q*uæcunq; ad proximi diei oppugnationem.*

Q*uia* Galli *oppugnabant,* Romani *defendebant, hæc uerba de* Gallis *dicta uideri poterant:ſed ſecus oſtendunt ſequentia omnia: niſi quis putet aliquid eſſe hiſtoriæ.* Ego *itaq; omnia de* Romanis *intelligenda exiſtimo.* Nec *obſtat oppugnationis uerbum, quippe ad quam non minus* Romani *ſe parabant,atq; hoſtes,ut ſequentia indicant.*

Magnus muralium pilorum numerus.

Pila *muralia erant haſtulæ quibus pro defendendo muro utebantur in hoſtes.*

Saguliſq; terram exhaurire.

Sagulum *indumentum erat militare: hoc igitur loco, quia corbes deerant, terram in ſagulis ferebant.*

Decem *millium paſſuum in circuitu.*

Alibi legitur quindecim millium pedum,qui faciunt tria milliaria, ſi quidem quinos pedes pro paſſu ſupputabimus.

Sane libro secundo Aduaticorum oppidum à Cæsare circũuallatum narratur, haud dubie longè maius oppidum quàm hoc Ciceronis castellum, ubi tamen quindecim millium passuum haud amplius mentio est. Et libro septimo Alexiæ illam laboriosissimam latissimamq; circumuallationem Cæsar ait fuisse undecim millium passuum. Quare hic locus merito suspectus est.

Paululum quidem intermissa.

Hic *locus notabilem habet obscuritatem. Nescias enim hostium'ne turrim, an* Romanorum, *flamma contigerit: & si* Romanorum, *ut uidetur, dubium est quinam deturbati sint lapidibus.*

Has ille in iaculo.

Verisimile est Cæsarem tunc Samarobrinæ fuisse, Crassum autem in Belgio.

Iubet media nocte legionem.

Vide num legendum sit legiones: duæ enim erant in Belgio, *& sequentia eam lectionem exposcunt.*

Legionemq; ei attribuit.

Vel duas legiones adduxit Crassus, uel Cæsar antea unam habuit legionem. Duabus *enim postea uenit in* Neruios, *connumerata etiam illa, quæ in* Morinis *fuerat.*

Hanc Græcis conscriptam literis.

Libro horum cõmentariorum primo Cæsar, in castris (inquit) Heluetiorũ *tabulæ repertæ sunt literis Græcis cõfectæ, et ad Cæsarẽ delatæ &c. Rursus lib.6. ubi de* Druidum *disciplinã ac discipulis:* Neq; *fas esse (inquit) existimãt ea literis mãdare, cum in reliquis fere rebus publicis priuatisq; rationibus Græcis literis utãtur.* Hic *uerò epistolam Cæsar Græcis cõscriptã literis, p* Gallorum *exercitum ad*

Ciceronem

Ciceronē mittit, Ne intercepta epistola (inquit) nostra ab hostibus cōsilia cognoscātur. Quidā excusant, ꝙ Galli literas quidē Græcas habuerint, quibus Gallicā, hoc est, suā, nō autem Græcā scripserint linguā. Atqui Cæsar hic, nō *Græca conscriptam lingua ait, sed Græcis literis.* Quod aperte cum prioribus duobus locis pugnat. Ad quæ ego, ut libere ꝙ sentio dicā, ita respōdeo, Tēpore Cæsaris mihi nō uideri linguam Græcam apud Gallos in ullo fuisse usu, literis tamen Græcis, quibus Gallicam, non Græcam scriberent linguam, utiq; usos, quemadmodum nunc magna Europæ portio Latinis ad suam quisq; linguam pernotandam utuntur, atq; ita intelligēdos, quos iam diximus, locos. Hic uerò prorsus existimo Cæsarem uerbo, literis, usum pro lingua, & Q. Ciceroni nō characteribus tantum Græcis epistolam scripsisse, sed uerbis etiam Græcis compositam. Nam Q. Ciceronem Marci fratrem Græcè scisse, non est mirum, cum ea tempestate omnes, qui quidem alicuius erant existimationis, Græce nouisse, satis constet. Quod de Maßiliensibus obiicitur à quibusdam, nihil probat: post Galliam enim domitam, & Romani iam imperij factam, tum demum Galli apud Maßilienses Philosophari cœperunt, ut egregie disserit Strabo libro quarto. Hoc uerò tempore ignoti erant Maßilienses Gallis, maxime Belgis, apud quos Belgas forsitan, ne literæ quidem Græcæ, secus atque apud Celtas & Maßiliæ uicinos, notæ fuerunt.

Tamen Senones (quæ est ciuitas, &c.

Senones populi supra Parisios ad Sequanam flumen oppidum incolunt, quod hodie Archiepiscopatum habet: Cui suffraganeus est Parisiensis. A quibus fuere isti Senones orti in Cisalpina Gallia, qui duce Brenno Romam

incenderunt, anno ab urbe condita CCCLXV.

Quod qui uirtute belli omnibus, &c.

Hoc etiam ad finem Iugurthini belli testatur Sallustius, Romanos ita habuisse cum omnibus gentibus pro gloria certare, cum Gallis pro salute.

ANNOT. IN LIB. V: FINIS:

IN C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM de bello Gallico librum VI. Hen. Glareani annotationes.

HIC est annus ab urbe cōdita DCCI. COSS: Cn. Domitio Caluino, & M. Valerio Messala. Continentur autem in hoc libro hæc ordine. Bellum in Neruiis, Senonibus, Carnutibus & Menapiis per ipsum Cæsarem, & in Treueris per T. Labienum gestum. Deinde ut Cæsar in Germaniam ad Vbios profectus sit. Tum mores Gallorum & Germanorum, Syluæ & bestiæ in Germania describuntur, & ut Cæsar persecutus sit Ambiorigem ac Eburones diripuerit. Continetur & oppugnatio præsidii Romani in Ratuca oppido Eburonum, ubi priore anno Sabinus & Cotta hyberna habuerant, quæ quidem oppugnatio facta fuit per Sicambros Germanos.

Duplicatoq; earum cohortium numero.

Tres legiones triginta habebant cohortes. Titurius autem quindecim amiserat: duplicatus igitur hic est amissarum cohortium numerus per tres legiones. Quare nunc

decem

decem legionibus pugnat Cæsar.

Adiunctis cisrhenanis.

In littore Gallico Germani occupauerunt multam regionem, ut ex 2. lib. patet, & in Ptolemaica item descriptione.

Concilium in Lutetiam Parisiorum.

Parisii ad confluentem Matronæ & Sequanæ urbem habent Lutetiam quatuor millibus passuum sub eodem confluente: quæ hodie eius regionis metropolis est.

Syluam esse ibi infinitæ magnitudinis.

De Baceni sylua non recte sentit nostra ætas, quæ eam putat esse, quæ hodie uulgò Nigra dicitur, ab qua Bacenis plus mille & centum stadiis distat. Id autē quomodo ex ipso Cæsare quis certò deprehendere queat, atq; etiā Lectori considerandum est. Et primum quidem Vbiorum situs tēpore Cæsaris notandus: quem constat fuisse tum sub Treuiris rectà ad Rhenū, in Germania tamen. Deinde rectà ad Oriētem & Septentrionem, Sueuos in Germania sedes habuisse, ut antè dictum est. An autem tempore Cæsaris Rhenum attigerint Sueui, quod Strabo ac Ptolemæus scribunt, uehemēter dubito. Certe ex Cæsare satis patet. Bacenis igitur sylua hodie Turingica dicitur, siue Harto Saxonicus. quidam etiam Picearíam uocant syluam, quæ tamen Herciniæ sit, uelut ramus aut cornu, ut nostra ætate quidam scripserunt. Cherusci autem ad Albim fluuium sunt. Quidam ad Confluentem Salæ & Albis urbem eos (cuius etiamnum manet nomen Cerbst) habuisse tradunt.

Agriculturæ non student.

Non admodum conuenit hoc cum iis, quæ ab initio libri quarti de Sueuis scribit Cæsar his uerbis: Sic neq; agricultura, neq; ratio atq; usus belli intermittitur.

Circum Herciniam ſyluam.

Herciniæ ſyluæ optimi & maximi quique autores cum Latini,*tum* Græci *meminere.*Pomponius Mela, *qui eadem ferè cum* Cæſare *diſſerit.*Strabo *lib.7.aliquantum diuerſa.* Plynius *item multis in locis.* Eius *cum ſint haud dubie late cornua,& uarij tractus,ipſa tamē intra*Germaniā*,quód ad* Occaſum & Meridiē *attinet,continetur.*Ideoq; Arduennā *ſyluam,ut illius partem, neutiquam annumerauerim, quod quidam noſtra ætate temere,meo quidē iudicio, fecēre.*Vix *etiam* Bacenim *eius exiſtimem partē.* At Bohemiæ *ſyluas, & quæ inde in* Sarmatas *inter* Orientem *ac* Septentrionem *ſequuntur,ſanè cōnumerauerim.*Nam,& Ptolemæus Marcomannis *uicinam ſtatuit* Herciniam,*etiamſi is,quem* Cæſar *hîc deſcribit,tractum in multas ſecuerit partes, nempe in* Eremum Heluetiorum,*Gabretam ſyluā,*Lunæ *ſyluam ac* Orciniam.*At Semanam ſyluam,*Abnobios *mōtes,ac* Melibocum *nimis remotos puto.*Sudetas *fortaßis admiſero montes.*Ex *uerbis autem* Cæſaris *planè patet, quàm latè olim, longeq; patuerit. Caput enim eius eſt quæ à reſina nomen habet,* Hartzvvald. Hartz *enim uocant reſinam &* Galli & Germani. Nunc *uulgò corrupto natiuo uocabulo* Schvvartzvvald *appellitant,quaſi dicas* Nigram *ſyluā.* Apud Ammianū,*& poſt eum autores aliquot, ſylua* Hartiana *dicitur(quanquā* Hartziana *ſcribi oportebat) quod nomē aliquis ſciolus ac* Germanicæ Gallicæq; *linguæ ignarus,ut* Latinè *quid ſonaret,in* Martianam *temere mutauit:*Niſi(*quod & ipſum fieri potuit)quis exiſtimet cū* Romanis *interrogantibus eius ſyluæ nomen,reſpōſum eſſet,*Hartzvvald,*relicta uoce* vvald,*quæ ſyluā ſignificat,ad alterū uerbū,quod reſinam ſignificat.* Romanos *animum intendiſſe, ac* Hart

pro Hartz scripsisse. Deinde, uel ut in ipsorũ quoq; lingua aliquid timiret, uel literarum M, ac H, uicinitate ex Hars factum esse Mars, ac inde Martianam pro Hartzianam increbuisse apud indoctos. Illud opinor nemini dubium, nomen esse Germanicum, Gallicumq;, non Romanum. Ideoq; ego ubique apud Amnianum, cæterosq;, qui eius meminerunt, Hartzianam legendum existimo, non Martianam. Huius autem Hartianæ syluæ partem existimo, ut iam diximus, Heluetiorum Eremum à Rheno ad Nicrum usque amnem. Cornelius autem Tacitus, Inter Herciniam (inquit) syluam Rhenumq; & Mœnim amnes Heluetij, ulteriora Boii, Gallica utraq; gens, tenuere. Quæ uerba si adamußim discusseris, inuenies Cornelio, neque regionem, ubi hodie Virtenbergensis ducatus est, neque quæ ad Danubij ortum est, inter Heluetios & Nicrum amnem, satis notam fuisse. Nam Heluetios omnia inter Rhenum ac Mœnim amnes tenuisse, mihi non fit uerisimile, sed à Rheno ad Nicrum amnem, quæ hodie non pœnitenda est natio. id enimuero satis uerisimile fuerit. Verum ut Lectorem magis excitem, quis hæc Taciti uerba intelliget? Inter Herciniam syluam, Rhenumq;, & Mœnim amnes: Cum totum spatium inter Rhenum & Mœnim occupet Hercinia sylua secundum Cæsaris descriptionem, cui non paulò plus quàm Cornelio fidei tribuo. Nisi intelligamus, quæ hodie nigra sylua dicitur secundum Rhenum, eam solam à Cornelio dici Herciniam. Sic enim inter eam, Rhenumq; & Mœnim amnes natio immensa intelligeretur, ipsa Heluetiorum etiam regione longe maior. Contineret enim quicquid terræ est inter Scaffhusiam, Noricam urbem, Erebipolim ac Heidelbergam. Verum neque Herciniam ita à Cornelio accipi

pute, neq; unquam Heluetios tantum terræ possedisse. Nisi quis obiiciat tēpore illo omnia uasta fuisse à Rheno, urbem usq; Noricam, itaq; Heluetios uerè Eremum possedisse, ac deinde Boios ulteriora eiusdem loci occupauisse, ubi hodie Boëmia est. Lector quòd uolet sequatur. Ego planè in ea sum opinione, Romanos scriptores in omnibus hisce locis de scribendis sæpe uulgi famam secutos, ac incomperta pro cō pertis, quēadmodum de remotißimis regionibus temere mē tiendo fieri solet, tradidisse. Vt quid enim Cornelius nec lacus Acronii, nec Cataractarū Rheni meminit, nisi quia nō nouit? Certe ipse Tacitus, quantūuis nō tacitus, imò loquacißimus autor, ut eum Tertullianus uocat, haudquaquam taciturus fuerat, ut mea fert opinio, si ea comperta habuisset. Idem ille quàm frigide Rheni, q̄ frigide Danubii fonteis, q̄ deinde longe frigidius ipsorum fluuiorū tractus describit, quod luculentum argumentū est, ea illi neutiquā fuisse nota. Eremum igitur Heluetiorum, quicquid dicat Tacitus, inter Rhenū ac Nicrum amnes fuisse puto. Sed hæc de Eremo Heluetiorū ac syluaHartziana. Scio quosdā esse, qui sedium mutationes apud Cornelium ita intelligerēt, quasi Galli prorsus relicta sua terra sedes mutauerint. Sed hi uerbis Cæsaris, quibus Cornelius innititur, facilè conuincuntur. Cæsar enim ubi de hac quā Cornelius hìc repetit, habitationum mutatione disserit, ait, Virtute Gallorū factum, ut trans Rhenum Colonias mitterēt, ac cōtinuò Volcarum Tectosagum exēplum subiungit. Vnde Cornelius simile exēplum adducturus, Heluetios ac Boios idē fecisse cōmemorat. Quis enim crederet Heluetios sua (quæ, ut autor est Cæsar, melior erat) relicta terra, in uastitatem illam ac ingentem solitudinem totos migrare uoluisse? At Colonias duxisse satis uerisimile

risimile fuerit: sicut contrà & prioribus & posterioribus seculis Germanos in Gallias quoq; duxisse cōstat. Hercinia Romanis aspiratur, sic apud Græcos in emendatioribus saltem codicibus, & sanè Germanicus Gallicusq; sermo aspirationē postulat. Eratosthenes per quartā uocalē Orcyniā prima syllaba notasse uidetur: Quod in Strabone per secundam, ut Latinis, scriptum reperias. At Gallorum Germanorumq; lingua per primam uocalem. hartz uocat Resinā, nisi quòd Germanorum quidam crassius Hortz, per quartam Latinorum uocalem. unde Eratosthenes Orcyniam fortassis mutuauit. At Hertz per secundā uocalem Gallis Germanisq; cor significat. Qui ergo Hartzianam syluam scripserunt, melius Germanicam linguam expresserunt, quàm qui Herciniam. Græcis quidàm ac Latinis parum curæ fuit nostra lingua, quam illi, maxime tamen Romani (adeò Gallorum uirtutem oderant) quasi data opera opprimere conati sunt. Quotum enim quodque nomen uel urbis, uel fluuij, uel populorum etiam, quod uerè Germanicum Gallicumue dicere queas, apud Geographos reperias? Cui autem dubium Germanicis, Gallicisq; locis, Germanica Gallicaq; fuisse nomina? Plynius ingens antiquitatis amator, mire Gallicam linguam suspexisse uidetur: nempe qua olim maior Occidentis pars locuta est, præterea tota Gallia Cisalpina, in qua ipse natus erat. Sed dii boni quàm corrupte apud eum leguntur nomina, ut aut Delio natatore, aut Oedipo aliquo coniectore sæpe opus fuerit, qui ea expiscari uolet. Multa tamen & apud hunc, & apud alios autores Tschudus noster hac ætate feliciter eruit: & erunt, ut spero, post nos idem molientes, ut quod reliquum adhuc eius linguæ apud Heluetios, aliosq; Rheni quosdā accolas, uerè Gallicæ, uerè antiquæ,

antiquæ, suam apud homines existimationẽ, ac maiestatẽ recuperet: cùm hodie triũ nationũ Italiæ, Hispaniæ, ac Franciæ lingua, sit fragmẽtũ Latinæ linguæ, sed tãtò pluris, q̃to magis integritati Latinæ linguæ appropinquat. Qua in re Italica hodie Francicæ præfertur. Sed de hoc negocio obiter hic. Illud apud me nõdum certum, quàm probem illud y, in Hercynia, quod multi per i scribunt. Magis etiam hoc mirandum apud Senecam in Medæa eam syllabam productẽ legi, in hoc Senario.

Lucis Sueui nobiles Hercineis.

Apud Claudianum uero insignem poetam, correptè, quẽ ferme ab aliquot seculis nunc imitantur.

- Sublimis in arcton
Prominet Hercyniæ confinis Rhætia syluæ,
Quæ se Danubij iactat, Rheniq; parentem.

Hoc etiam in uerbis Cæsaris notatu dignum, pro Nemetum Althamero legendum uideri Venetum, ut intelligantur Veneti ad Lacum inferiorem Acronio, quem hodie Cellensem nominant, uiginti millibus passuum plus minus, supra maiorem Rheni Cataracten. Nomen est apud Melam, ut supra de Rheno retulimus. At lector cogitet, num putet nomen Veneti Lacus notum fuisse Cæsari. Mihi quidem non uidetur, maxime ea de causa, quòd Acronii Lacus, longe maioris quàm Veneti, non meminerit. Vnde quidam fuere, qui Rhætorũ pro Nemetũ legẽdũ existimarint. Sed ne id quidẽ nominis Cæsari notũ fuisse putat Tschudus, cum nusquam ipse Rhætorũ meminerit oblata toties nominãdi occasione: maxime lib. III. ubi Rheni ortum describens, populos commemorat, per quorũ fineis Rhenus labatur, ibi in eius supremo Lepontios collocat, deinde Nantuates,

tuates, per quos forsitan Rhætos intellexit. Nam continuo Heluetios subiungit. Nisi quis eo in loco, ut diximus, Aetuatium legere pro Nantuatium uelit. Quod si concesserimus, certè id nominis etiam hic ponendum censeo. De Danubio, *quando eum alii diligenter descripserunt, ut ex nauigatione mea didici, hoc unum annotare dignum est uisum operæ precium.* Non *temere esse, quod ueteres autores de monte* Arnoba *scripserunt, & mihi uehementer suspectum fontem illum quem hodie in uico* Duneschingen *ostendunt, cum duo alia sint flumina multò altiora origine, illo quidem quem ostendunt fonte. Cæterum unde in hanc uenerim cogitationem, non grauabor dicere. Cum olim* Basileæ *publicè* Herodotum *auditoribus meis prælegerẽ, admodũ admiratus, cur is nõ uno in loco diceret apud Celtas oriri* Danubium *(Istrum ipse nominat) magisq́; adeo* Aristotelem, *qui in* Meteoris *ex* Pyrenæo *monte eum labi memoriæ tradidisset, ex quo* Herodotus *urbem facere: Ad hæc, quòd* Plynius Solinusq́; *Arnobã uocarent eum montem:* Denique *quòd id nomen in Cornelii codicibus toties uariatum reperias. In quibusdam enim* Arbonũ, *in alijs* Abnouũ *legitur. Cœpi ego anxius mecum altiora ea de re cogitare. Succurrebat primum quod* Strabo *lib.* I. *ex* Ephoro *tradit, totum* Occidentem *olim* Galliæ *appellationem habuisse.* Gallos *autem esse qui ipsorum lingua Celtæ appellantur, ut initio horum commentariorum Cæsar testatur.* Ideoq́; Herodoti *de Celtis opinionem non esse prorsus friuolã, facile uidebã. Confinium enim ibidem est* Germaniæ *ac* Celtarum. Strabo *lib.* VII. *uocat extremas* Germaniæ *ab* Occasu partes *is,* ἄρχεται μὲν οὖν *(inquit de* Istro *loquẽs(* ἀπὸ τῶν Γερμανικῶν ἄκρων τῶν ἑσπερίων. Et *etiamnum eius regionis*

lingua

lingua mista est ex Celtica ac Germanica. Nec dubito Helvetiorum nemore totum eum tractum contineri, quem tēpore Strabonis aliqua ex parte Sueui occuparint. Libro enim IIII. idem autor, postquàm iugum, ex quo Ister originem trahit, descripsisset, continuò subiungit: ὅπου τοῦ ἴστρου πηγαὶ πλησίον Σουήβων, καὶ τοῦ Ερκυνίου δρυμοῦ *id est, ubi Danubii fontes sunt prope Sueuos, & Herciniam syluam. Aristotelis autem opinionē de Pyrene mōte, ne eam quidem absurdam probant uocabula, quæ etiamnum manent altioribus eo, quem hodie ostendunt, fonte. Brygem alterum uulgus appellat, alterum Bregen, Regionem Por. Et est altitudo non magnorum montium (Strabo uocat* ῥάχιν μετρίως ὑψηλὴν *id est, iugum mediocriter excelsum) ubi hodie oriuntur duo hæc, quæ dixi, flumina. Ecquis unquam fontem uocarit inferiorem, ac nō superiorē potius? Quare ego iusta de causa moueor, ut uel Brygen, uel Bregen Danubii fontes credam, & fortaßis duos, ut Rheni. Sed si Deus mihi concedet tantum aliquando ocii, quando tam propè habito, tentabo ipse locum uidere, ac certiora lectori ea de re indicare. Interea lector hoc uelut arrabone quietus, uel mecum dubitet, uel quod malim, meliora ipse dispiciat.*

Volgæ Tectosages occuparunt.

Volcæ apud autores duplices inueniuntur, Arecomaci & Tectosages. Sed in his nominibus, V & K, uarie leguntur. Nam apud alios Volcas Tectosaces, apud alios Volgas Tectosages, reperias. Ego utrunque nomen Gallicæ linguæ existimo, quæ populum Volck nominat: & Tectosages Deckdensack. Ita Arecomicos Haerkommen, quasi diceres aduentitios siue inquilinos. Meminit horum Plynius lib. III. de Narbonensi Gallia, & Strabo in IIII. Arecomanorum

aut: m

autem septimo libro postea mentio habebitur.

Gallis autem propinquitas.

Legendum uidetur: Gallis autem Prouinciæ propinquitas, & transmarinarum rerum notitia, &c. ut intelligamus prouinciam Romanorum, de qua ab initio primi libri, ubi de Belgis.

Latitudo nouem dierum.

Latitudo hæc nouem dierum sumi uidetur à Meridie ad Septentrionem, hoc est, à Rheni Cataracte maiore, ad Mœnum usq; amnem. Longitudo uero secundum Danubium intelligitur, sexaginta, aut multò plus dierum itinere.

Et Anartium.

Anartios Ptolemæus maxime Septentrionales Daciæ facit iuxta Carpatem montem, & Teuriscos, quod maxime consentaneum est uerbis Cæsaris. Illinc enim sinistrorsum uertitur Hercinia sylua. Porrò mons Carpates Sarmatiam à Dacis summouet, quem perperam Carpathum uulgo uocamus. cum Carpathus sit insula inter Rhodum & Cretam: unde Carpathium mare nomẽ habet. Quanquam haud scio, num quisquam alius Geographorum præter Ptolemæum huius Carpatæ montis meminerit. Conradus Celtis Carpathum media producta syllaba uocat, fortaßis ad insulæ differentiam: quod non fuit necesse, si quidem Græca exemplaria inspexisset. Vbi ὁ Καρπάτης τοῦ Καρπάτου pro mõte. Pro insula uero ἡ Κάρπαθος τῆς Καρπάθου.

Ad fines Dacorum.

Daci populi Danubij, propinqui Sarmatis, Iazygibus Metanastis, & Mysiis, olim maxime feri, & Romanorum hostes.

Millibusq; amplius [illegible]

Priore libro Cæsar ait, ex Eburonibus in Morinos esse millia passuum centum: atqui idipsum hoc spatium ex Eburonibus in Morinos multò longius est, quàm si Arduennæ longitudo, uidelicet ex Treuiris in Neruios. Quo pacto igitur Arduenna millibus passuum amplius quingentis in longitudinem patet? nisi longitudinem pro circuitu exponas: quod haud scio an quisquam ausus sit facere.

Ii in insulis sese occultauerunt.

Videtur hoc de Selandis dicere, quæ insulæ sunt hodie inter Flandriam & Brabantiam in mari Germanico.

Segni, Condrusiq;

Hic locus quibusdam doctis uiris corruptus uidetur, inter quos eximius uir D. Lambertus Pascualis, sacri ordinis Carthusiani, Prior domus ad Confluentem Mosellæ ac Rheni. Legni, inquit, gens intra fines Menapiorum, cuius & Tacitus & Ptolemæus meminerunt. Manet hodie genti nomē, & oppido Lynn uel Lenck: in qua gente olim oppidum insigne cladibus Romanorum, dictum Gelduba, cuius adhuc uestigia manent. Hæc ille. Quidam Glatpach hodie dici existimant. Idem Lambertus, paulò pòst non Vatucam, sed Ratucam legēdum putat, uulgo Rade, in oppidulum in finibus Eburonum, haud procul ab Aquisgrano & Iuliaco. Hæc ille. At quod ad Legnis pro Segnis legendum ex Ptolemæo adducit testimonium, nescio quàm probem. Nam in Belgicæ Galliæ descriptione, quæ D. Lambertus uerba ita legit: Legnorum. Luppia, postea Agrippinensis: Græcus codex ita habet Λεγίων λ̄ οὔλπια, quod Bilibaldus uertit, Legio tricesima Vulpia. Nisi forte quis hoc quoq; in Ptolemæo corruptum à Græcis existimet.

Ascaldem quod influit in Mosam.

Hinc

Hinc undecim legiones numerantur, & duæ cohortes (Siquidem adhuc duodecim cohortes ad pontis sunt defensionem: nisi quis, quæ paulò pòst dicturus est, de pontis custodia, ea de longe antè præterito tempore dici intelligat) cum suprà decē duntaxat sit mētio legionum. Et uide quàm uerum hoc sit Ascaldem influere Mosam, neque enim nostra ætate ex tabulis hoc uidere licet Geographis.

ANNOT. IN LIB. VI. FINIS.

INC. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM de bello Gallico librum VII. Hen. Glareani annotationes.

IN septimo libro, septimi anni cōtinetur historia belli Gallici, qui fuit annus DCCII. ab urbe condita, Cn. Pompeio Cos. solo, in quo libro hæc habentur ordine. Motus Galliarum à Carnutensium audacia ortus, Vercingetorigis ambitio & studiū recuperādæ libertatis, qui statim Bituriges, Aruernos aliosq; populos concitat. Cæsar legiones magna industria omnes cogit. Vercingetorix Boiorum oppidum oppugnare instituit. Cæsar cum illis auxilio esse uellet, Vellaunodunum, Genabum, & Nouiodunum oppida in itinere expugnat, desistit Vercingetorix ab oppugnatione Boiorum, persuadet Biturigibus, ut omnia, quæ munita non sint oppida, succendant, quò Cæsarem pabulatione intercludant. Cæsar Auaricum oppidum cepit, in Heduis seditionem sedat, cum Labieno copias partitus, Ger

gobiam obsedit, interim Hedui fraude Conuictolitanis Litauiciq; deficiunt à Romanis. Cæsar apud Gergobiam militũ audacia male pugnat. Viridomari & Eporedorigis Heduorum insignis narratur perfidia. Labienus contra Parisios feliciter pugnat. Deficit tota Gallia præter Remos, Treuiros, & Lingones. Cæsar cum Labieno in Sequanos cedit, consequuntur Galli duce Vercingetorige. Fit præliũ, in quo Cæsar uictor Alexiam oppidum Mandubiorum, in quod Vercingetorix confugerat, magnis munitionibus oppugnat. Conuenit uniuersa Gallia Cæsarem oppugnatum, ubi Cæsar rursus maxima pugna uicit, oppido potitur. Vercingetorigemq; cepit.

Desperatis hominibus Genabin dato, &c.

Genabum ad Ligerim amnem oppidum sesquidiei itinere à Lutetia, hodie Aurelia dicitur, ut est cõmunis existimatio: pontem per Ligerim habet elegantißimum, hæc sedes est ducum Aurelianensium,

Expellitur ex oppido Gergobia.

Gergobia oppidum Aruernorum est, etiamnum hodie celebre. Gergobina uero oppidum Boiorum, quod illis Hedui in bello Heluetico ex iussu Cæsaris dederunt. Sed nomina confusa sunt.

Cadurcos, &c.

Cadurcos Ptolemæus ad Canellum flumen constituit, propinquos Santonibus & Redonibus, hodie Caors, ut putant. Cæsar ait hos esse sub imperio Aruernorum. Turoni autem ciuitatem hodie ad Ligerim habent Diui Martini sepulchro claram.

Aulercos.

Ptolemæus, ut lib. I I. diximus, triplices facit Aulercos,

Diauali

Diaulitas, Eburaicos & Cœnomanos. Sed hæc nomina apud Cæsarem aliquãtum uariata sunt, ut ibidem diximus. Præterea nonnunquam coniunctim, nõnunquam distinctim, magna codicum uariatione ponuntur.

Lemouices.

Lemouices Ptolemæus uicinos facit Rhedonibus, Cadurcis & Pictonibus. Sed post secundam syllabam quidam codices u ponunt, quidam n, atq; inde putati sunt duo populi, quos ego unum fuisse existimo.

Andos.

Andes tertia declinatione ad finem libri secundi usurpauit Cæsar, & Hircius lib. VIII. *genitiuum pluralem Andium protulit, ideoq; hoc in loco Andes legendum puto, non Andos.*

In Ruthenos mittit.

Dictum est superius quosdam duplices facere Ruthenos, prouinciales, & non prouinciales. Hic itaq; de prouincialibus loqui uidetur.

Ipse in Bituriges.

Bituriges Ptolemæus duplices facit: Vbiscos, quos ad mare ponit, uicinos ostijs Garumnæ fluuij: Oecubos, quorum oppidum Auaricum ponit, quod Cæsar cepit, miserrimeq; diripuit. De posterioribus hic intelligimus, uulgò Burges: nam Vbiscos hodie Bordeaulx uocant.

Progressus in Nitiobriges.

Nitiobriges populi Narbonensis Galliæ apud Ptolemæum, uicini Ruthenis, hodie montem Pessulanum uocant, uulgò Montpelier. De Cabalis nihil certi asserimus, quàm Nitiobrigibus fuisse uicinos. Cæsar postea ait, sub clientela Aruernorum fuisse.

Præsidia in Ruthenis, prouincialibus.

Hoc in loco coniungenda uidentur bina nomina Ruthenis prouincialibus, & Volcis Arecomicis. Nam utriq; duplices sunt, ut in superioribus dictum est, et in sequentibus suis locis plura dicentur.

In Heluios, qui fines.

Heluii qui sint, Cæsaris uerba satis declarant. Meminit et Plynius lib. III. ca. IIII. Albæ Heluiorum: Ut recte Marlianus existimarit hodie Albinam dici.

Etsi mons Gebenna.

Gebenna qui mons sit, non minus clarum est. Cæterum ingens error est, de quo libro primo admonuimus, qui Geneuam hodie Gebennas uocant: cum hæc urbs sit inter Allobrogas et Heluetios. Mons autẽ Gebẽna inter Aruernos et Heluios, lõgißimo ab Geneua tractu. Meminit eius ẽt Plynius lib. III. cap. IIII. Videtur autẽ hic mons admodum longus fuisse ab Occasu in Ortũ, cum Cæsar (ut postea in hoc adeò lib.) inter Elauerem et Ligerim amnes conclusus dicat, iter in Prouinciam monte Gebenna impediri.

Altero die cum ad oppidum Senonum Vellaunodunum.

Vellaunodunum Senonum oppidum est: qui autem Villam nouam Lothoringiæ intelligunt, uehementer errant: Neq; enim usquiam Lothoringia hoc Cæsaris iter attingit. Nam ab Agendico altero die eò uenit Cæsar, & rursus ab eo biduo cum legionibus Genabum. Quanquam haud scio, num proximo itinere.

In uia Nouiodunum oppugnare.

Nouiodunum trium oppidorum nomen, in Sueßionibus, ut lib. II. in Biturigibus, ut hic, in Heduis, ut postea in hoc

lib. Cæterum hoc loco necesse est Nouiodunum esse eo itinere, quo ab Aurelia itur in Bituriges.

Fratrem à fratre renuntiatum.

Renunciari, id est, publice nuncupari, et audibili uoce præconis proclamari, qui in magistratu succedat.

Secundum flumen Elauer duxit.

Secundum fluuium Elauerem duxit exercitum, propterea q; eum superare nõ poterat. est autẽ fluuius in Aruernis, hodie, Alier, nõ lõge à Gergobia, q; oppidum hodie putant Claremontẽsem nominari. Cæsar in accessu quintis castris ab Elauere uenit Gergobiam, in discessu uero ad idem flumen ab eodẽ oppido triduo peruenit, non igitur est Gergobia ad Elauerem, ut putauit Marlianus.

Melodunum peruenit.

Melodunum oppidum est decem leucas supra Lutetiam. in tria parua oppidula diuisum, quemadmodum ipsa urbs Parisiensis nostra ætate. Quod si Agendicum est inter Sequanam & Matronam, ut indicat Marlianus, quod Prouins hodie appellari putat, uix expedimus in utra parte primum aggressus sit Lutetiam Labienus, à Belgarumne regione, an Celtarum. In utraque enim parte flumen transeundum erat, hac Sequana, hac Matrona, ut semper ab impedimentis legiones flumine separari necesse esset. Item hoc quoque dubium, in utra Lutetiæ parte fuerint palúdes, in eáne, ubi hodie uniuersitas, an ubi maior urbs. Sed hæc studiosis examinanda relinquimus.

Bellouaci autem defectione.

Erant enim Bellouaci in fide Heduorum omni tempore, ut ait Cæsar libro. II.

Nanq; altera ex parte Bellouaci.

Hic locus propemodum conuincit Labienum *in* Belga*rum littore tunc fuisse,ubi* Bellouaci *instabant:*Camulloge*num autem in littore* Celtico, *&* Agendicum *quoq; in* Cel*tis oppidum fuisse, nisi dicamus*, Labienum *in* Celtis *fuisse. credimus hoc loco,& in* Belgas *contendisse,*Matronæ *pontes in* Romanorum *manu fuisse, aut* Cæsarem Matronæ *ob litum &* Sequanæ *duntaxat meminisse, cum dicit:*Tum le*giones à præsidio, atq; impedimentis interclusas maximum flumen distinebat.*

Et *parua manu* Metiosedum.

Metiosedum *alij* Icsedum *nominant, oppidum paululum supra* Parisios, *non autem supra* Melodunum,*ut* Marlianus *tradit,quod ex* Labieni *castris, quæ è regione* Lutetiæ *erant,facile quis colliget, hodie* Corbel *nominatur, ut quidam existimant.*Quod *si uerum est*, Agendicum *prorsus in* Celtis *est,non inter* Matronam,*&* Sequanã, *ut constituit* Marlianus.*Sed* Lector *ea de re, quid potißimum sequendum,cogitet.*

Sebusianisq;,*qui sunt finitimi ei,&c.*

Sebusianos Cæsar *lib.* I. *extra prouinciam ultra* Rhodanum *primos esse dicit,uicini igitur* Allobrogibus *&* Heduis, *imò* Heduorum *clientes inter* Geneuam *&* Lugdunum, *paululum ad* Septentrionem. Cæterum *hoc in loco de populis sequentibus notandum, quòd* Allobroges, Heluii,*&* Volcæ Arecomici *pro* Romanis *erant.*Gabali *uero,* Aruerni,Rutheni,*&* Cadurci *contra* Romanos. Legen*dum autem est,ad fines* Volgarum Arecomicorum *depopulandos mittit, ablata coniunctione, q;, ut unus intelligatur populus, non duo. quod superius etiam admonuimus de* Volgis Tectosagibus.

Et Epore

Ec Eporedorix.

Non erat autem ille, de quo in superioribus habitum est, ubi de Viridomaro.

Circuitus X I. millia passuum.

Postea dicturus est, quatuordecim millia passuum. Quare uel codices errant, uel postea maius spatium complexus est. Quidam aliter hunc nodum expediunt, Cæsarem superius munitionem aduersus oppidanos ostendisse, hic uerò aduersus exteriores hostes, quos propediem uenturos sciebat. Necesse autem esse exteriorem circulum interiore maiorem intelligi. Quod si uerum est, oportebit uerba illa Cæsaris, quæ postea ponit (His rebus perfectis, regiones secutus, quàm potuit æquissimas pro loci natura X I I I I. millia passuum complexus) refer ad sequentia uerba (pars eiusdē generis munitiones, &c.) Quanquam dure sonat, quod subnectit, diuersas ab his, pro, ab illis. Sed lector iudicet, res non est magni admodum momenti.

Fossam pedum uiginti latam, directis. &c.

In genere munitionum Iucundus uerba Cæsaris partim non intellexit, partim illis aliquid de suo addidit. Duas fossas (inquit Cæsar) quinos denos pedes latas, eadem altitudine perduxit. Hoc Iucundus ita accipit, quasi utraq; quindecim pedes etiam alta fuerit. At ego puto Cæsarem dicere, fossas duas quinos denos pedes latas fuisse, & eadem quidem altitudine inter se: cæterum quanto pedum numero, hoc eum non dicere, sicut nec primæ fossæ altitudinem expreßit: etiam si Iucundus postea id quoque adiecerit, non Cæsaris, sed suis uerbis. De ramis autem cipporum adiectiuum, abscißis, omittit, non absque sensus iniuria. Neque enim permanebant rami infirmi, sed firmi

 manebant,

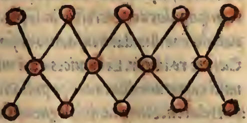
manebant, infirmi abſcindebantur. De liliis *uero hæc Cæſaris uerba, non paruam habent difficultatem. Simul confirmandi (inquit) & ſtabiliendi cauſa ſinguli ab infimo ſolo pedes terra exculcabantur.* In uetuſtiore codice legebatur, *Singuli ab infimo ſolo pedes tres terra exculcabantur.* Sed *terni pedes ſcrobium (ut Cæſar ait) ſub terra erant, è quibus intelligo, ſingulos tum pro ſtabiliendis ſtipitibus completos, tum poſt immiſſos ſtipites conculcatos terra, ita ut relinquerentur adhuc bini pedes pro longitudine tibiæ ad uulnerandum corpus acie ſtipitis. Ergo ſinguli pedes conſtruendum. Quidam ternos pedes ſcrobium relictos exiſtimant, ac præterea teretes ſtipites infimo ſolo fixos, ut incidentes, inguina ac podices læderent. quod Cæſaris uerbis, quæ poſt ſequuntur, conforme eſt. Ait enim de Gallis, Aut in ſcrobes delapſi transfodiebantur.*

Ante hos obliquis ordinibus in
Quincuncem diſpoſitis.

Quincuncialis ordo unde dictus ſit multi eximii uiri noſtra ætate anxie inquiſiuerunt, de quorum numero Gulielmus Budæus *eſt, idem libro primo de Aſſe dubitãs, neq; ego id certo aſſero, uerùm opinione mea libere pronuntiata,* Le*ctori iudicium relinquo. Quincuncialem igitur ordinem puto dictum, quaſi quimpunctialem à quinq; punctis. Cæterum quod hæc uox difficilis prolatu eſſet, & nonnihil inepti ſono referes, atque adeò ingratum auribus, deflexit* Roma*ni eloquii conſuetudo in id quod proximum alioqui, & in uſu frequenti erat, Quincuncialis pro Quimpunctialis appellitans. Eſt igitur Quincuncialis ordo, qui in quouis quadrato centro ipſius quatuor angulorum punctis comparat; aſpectu enim ſic fiunt quinq; hoc modo,* ∴

Quòd

Quòd si plura quadrata connecti intelligamus, emerget totius iugeri forma sub ordine & aspectu Quimpunctiali (ut ita loquamur) ad hanc formam.

Paucis itaq; his uerbis & quid sit Quincuncialis ordo, & cur ita dictus, puto Lectori perspicuum. Nā ex

Ciceronis, Quintiliani, atque aliorum autorum uerbis, quæ Budæus adducit, neutrum ita lucidè expedias, ut Lector non uehementer hæreat.

Imperant Heduis atq; eorum Clientibus.

V*ix est alius totis hisce commentariis locus, æquè atque hic depriuatus, nemine à multis annis de hoc numero curante, quo pacto partes summæ responderent. Itaque & anxia cura, & summa adhibita diligentia, inspectis exemplaribus, eum magna ex parte restituisse cōfidimus. Quanquam in populorum nominibus aliquot hæremus, nec absq; causa iudicium nostrum Lectori committimus. Notandum itaque est Cæsarem oppidò pulchra ratione hanc descriptionem instituisse, nempe ut potentißimos quosq; populos primum enumeraret, deinde minus potentes pòst poneret. Quo ordine Hedui ac Aruerni iure præcedunt: quippe quibus & lata regio, & magnæ erant clientelæ, ideoq; & maximum iis dedit numerum, uidelicet tricenaquina millia, quæ summa crescit in septuaginta millia. Sequuntur deinde populi minores sex, Senones, Sequani, Bituriges, Santones, Rute-ni, Carnu*

ni Carnutes, quibus duodena tribuit millia, non uigintiduo millia, ut falso habent corrupti codices. Summa igitur horum populorum excrescit in septuagintaduo millia. Bellouaci decē millia dare iußi, duo miserunt, ratio paulò pòst à Cæsare redditur. Lemouices decē millia miserunt. Octona millia, quatuor duntaxat populi Pictones, Turoni, Parisij ac Heluetii. Nam hic distinguendum est colo, quod coniunctio, &, ter posita satis indicat. Summa Triginta duo millia. Porrò deinde nouus sensus inchoandus à Sueßionibus (ita enim legendum est, non Senonibus, quādoquidē hi iam numerati sunt) Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Neruiis, Morinis, Nitiobrigibus, quibus quina millia imperata sunt, sicut & Aulercis Cænomānis, quos ideo seorsum numerat, ne uiderentur duo populi, cum sit unus. Summa octo horum populorum quadraginta millia. Atrebatibus imperata quatuor millia. Terna autem millia, tribus populis Bellocaßis, Lexobiis, ac Aluercis Eburonibus. Est enim & hic unus, non duo populi. Vides ut ab duodenis millibus deuentum sit ad ternamillia. Boiis igitur ac Rauracis exhactenus seruato descriptionis ordine minor numerus competet, ut ciuitatibus duabus perexiguis, bello etiam ante sexennium Heluetico attritis. Præterea Boiis, ut exulibus, ab Heduis receptis, quemadmodum libro primo narrauit Cæsar. Bina igitur iis millia attribuenda, non triginta millia, ut peßime omnes errant codices. Postremo Armoricæ ciuitates pro portione minimum dederunt numerū, ut pote longius ab Heduis distantes, quod de Treuiris quoq; superius dixit Cæsar. Itaq; his neutiquam distributiuū nomen dandum, sed sex millia in uniuersum illis imperata intelligendum. Sed age nunc si libet, omnium summā colligamus, pri-

mis

mis illis numeralibus, citra distributionem, & notis item numerorum characteribus. Heduorum *ac* Aruernorũ *pone* 70000. *Octo deinde populorum* 72000. His *adde* Bello=*uacorum* 2000. *Lemouicũ* 10000. Rursus 4. *populorum* 32000. & *octo populorum* 40000. *Atrebatium* 4000. *Trium populorũ* 9000. *Duorũ* 4000. *Postremo* Armori*carũ ciuitatum* 6000. *et emerget summa omniũ* 249000. *Cæsar* 8000. *equitum ponit, peditũ* 240000. *rotundo ma gis nume. quã iusto, debebat enim ponere peditũ* 241000, *Sed pro uno milliario libuit dicere circiter.* Quapropter *si ita, queadmodũ recensuimus, legãtur, et ordo Cæsariæ de=scriptionis, quæ maximũ queq; numerũ primo quoq; loco ponit, seruabitur, et equites in numerũ generalẽ illũ, sum=mæ omniũ, uenient.* Deniq; *illud, q̃ circiter Cæsar dixit, ex plicabitur, cũ unus dũtaxat millenarius in summa omitta=tur.* Non *existimo difficile post tam exactã omniũ numero rũ supputationẽ, uel parum etiã exercitatis in arithmeti=cis, uidere, si sex post* Heduos *ac* Aruernos *populis demus* 22000. *ut uulgo codices habẽt,* Rauracis *ac* Boiis, 30000 Deniq; *Armoricis ciuitatibus sena millia, id est,* 42000, *q̃ tũ is numerus superaturus fuerit Cæsaris summã.* Rursus *si* Rauracorũ *fortaßis ac* Boiorum *ad nostrã summam, di=minuemus, q̃tum defecturus ab eadẽ Cæsaris summa.* Qua*propter nõ magnopere diffidimus apud optimos quosq;* Le*ctores, posteaquam hanc nostram diligẽtiam penitus intro spexerint, calculum huic nostræ opinioni addituros.* Obiter *etiam hoc Latinæ linguæ studiosis cõsiderandum, quam* La*tine ac proprie Cæsar distributiuis; ubi debuit, tota hac po pulorum nomẽclatura utatur.* De Heduis *uno populo tri=gintaquinque millia, inquit, nõ tricena quina.* De Aruer=
nis

nis parē numerum, de ſex cōtinuo ſequentibus populis duo dena, nō duodecim, ut ſingulis duodecim millia imperata intelligamus. Rurſus de Bellouacis decē millia, totidē de Lemouicibus, Octona inde de quatuor populis, Quina de ſeptē, totidē de uno. Et rurſus de Atrebatibus, uno etiam populo, quatuor millia, cōtinuo de tribus terna, de duobus bina, de uniuerſis Armoricis ciuitatibus nō ſena, quæ immenſa ſumma futura erat, ſed ſex protulit. Nūc de populorum nominibus paucula ſubnotanda uidētur. In Heduorum cliētibus pro Ambruaretis, quod alibi Ambulartis legitur, uide num legendum ſit Ambarri; qui Heduorum neceſſarii ac cōſanguinei lib. I. dicuntur. Aulerci autem ibidē uocabulum mihi prorſus ſuſpectum. Triplices enim ſunt Aulerci, ut ſupra habitū eſt, nec ullū hic additur cognomē, cū alteri Cœnomāni, alteri Eburones paulò pòſt nominētur, et Diablintres inter Armoricas ciuitates facilè numerari queant. In Aruernorū cliētibus Heleutheris, nō Heleutetis legēdū Celtica lingua Hellbuter, ut Heluetij Helluetter, quaſi à Dite prognati, ut præcedēte lib. refert Cæſar. De Sueßionibus paulò ante admonuimus: nec obſtat uel quod lib. 8. Remi dicāt ad Cæſarē, Sueſsiones optime de Rep. meritos. Nā hæc prope totius Galliæ inſania erat, uel quod ipſorū Remorum cliētes erāt, cū Carnutes eorūdē cliētes hic adfuerint. Porrò Bellocaßi Celtarū eſt populus, Verocaſſes aūt Belgarū. Sed declinatio mire uaria apud autores legitur. Inter Armoricas ciuitates tria nomina mihi ſuſpecta. Ambibarii, Cadetes, & Lemouices. Confer populorum, quæ Armoricarum ciuitatum ſunt, nomina lib. 2. ad finem, & tertio de bello Veneto, ſi forte pro Ambibarijs Ambiliates legendum, & pro Cadetibus Nannetes, pro Lemouicibus Diablintres.

blintres. Lemouices enim antea numerati sunt: quanquàm codex Aldinus prius nomen per u consonantem scribit, hoc per n, quo autore, comminisci non potui, mihi sanè non probatur. Scio apud Ptolemæum Gallecos siue Galletos in extremo Septentrionali latere Lugdunēsis Galliæ numerari, si fortàßis quis eos Cadetes à Cæsare nominari contendat. Galletos certè Plynius nominat cum Lexobiis, cap. 18 lib. I. Et in Ptolemæi Græco codice καλλῆτοι legitur. Vix me expedio, minusq; definio quid potißimũ hac in re sequēdũ Lector iudicet. Sed age nunc, cũ adiuuandæ memoriæ gratia, tũ ut in posterum minus locus corrumpi queat, totius descriptionis huiusmodi typum adscribamus.

70000	Hedui 35000. cum suis clientulis, quos hoc loco ponit Cæsar,	Segusianis. Ambruaretis. Aulercis. Brannouicibus. Brannouiis. Heleutheris.
	Aruerni 35000. cum suis item clientibus.	Cadurcis. Gaballis. Vellaunis, quos alii Velaunos uocant.

	Senones 12000.
72000	Sequani 12000. Bituriges 12000. Santones. 12000 Rutheni 12000 Carnutes 22000.

Bellouaci 2000. *Decem millia his imperata erant, sed duo duntaxat miserunt.*

Lemouices 10000.

32000 { Pictones 8000. Turoni 8000. Parisii 8000. Heluetii 8000. } *Quatuor hi populi neutiquam cum sequentibus sunt coniungendi.*

4000 0 { *Sueßiones 5000 Ambiani 5000 Mediomatrici 5000 Petrocorii 5000 Neruii 5000 Morini 5000 Nitobriges 5000 Aulerci Cænomanni 5000.* }

Senones antea numerati sunt: hic igitur Sueßiones legendum.

Aulerci Cænomanni, unus populus, non duo: sicut paulò pòst Aulerci Eburones.

Atrebates 4000

9000 { Bellocasses 3000 Lexobii 3000 Aulerci Euburones 3000 }

4000 { Rauraci 2000 Boii 2000 } *Paruæ hæ erant ciuitates, & nuper bello* Heluetico *attritæ. Inepte igitur his 20000. codices quidam attribuunt.*

Curio

Curiosolites
Rhedones
6000 { Ambibarii
Cadetes
Osißini }
Lemouices
Vnelli

Summa omnium 249000.

A castris longurios, musculos, falces.

Musculus propemodum ut uinea instrumentum est ad subeundas munitiones, minus quidem uineis, sed firmius. cæterum pro (à castris) quod hic nihil ad sensum facit, puto legendum Rastros. Et planè uetus codex non habebat præpositionem à. Vnde non dubito scripturam uitiatam.

Omnia enim plerunq; quæ absunt.

Horatius Ode prima Epodon: Minore sum futurus in metu, Qui maior absentes habet. Itē nō ita multò post, Agger (inquit) ab uniuersis in munitionem coniectus, & ascensum dat Gallis, & ea, quæ in terram occultauerant Romani, contegit. Quid sit aggerem in munitionem coniicere, comminisci non potui. Vtrum aggestam terram in fossas coniicere? Cæterum nimis concisè hunc finit librum, territus, opinor, magnitudine eius ad reliquos, sed res non est tanti.

ANNOT. IN LIB. VII. FINIS.

IN AVLI HIRTII

DERELICTORVM DE BELLO Gallico librum VIII. Henr. Glareani annotationes,

IN præfatione excuſat ſe Hirtius, ne poſt Cæſarem temere ſcripſiſſe uideatur. Deinde motum bellum in Biturigibus & Carnutibus refert, & quomodo his domitis, Cæſar in Bellouacos proceſſerit. Trahitur res paruis prælijs, Bellouaci à loco, quem muniti ſsimam inſtituerant diſcedunt. Cumq; inſidias Romanis pabulatoribus duce Corbeo inſtruerent, Cæſar intellecto dolo, inſidias inſidijs deleuit, & occiſo Corbeo Bellouacos in deditionē accepit. Deinde narrat perfidiam C. Voluſeni in Comiū Atrebatem, diuiſionemq; exercitus, uidelicet in Eburones & Treuiros miſſas legiones. C. Caninius contra Andes & ducem Dumnacum feliciter pugnat. Vxellodunum obſidetur à Romanis, & expugnatur, ijs, qui arma ferre potuerunt, manus Cæſar præcidit. Diuiſio exercitus in Hyberna, & de Comio hiſtoria finit octauum annum. Nono anno pauca admodum geſta narrantur ob quietam Galliam, ſed ad bellum Ciuile ſatis multa præparamenta. Decimo igitur anno cepit bellum Ciuile, quod poſterioribus libris Cæſar deſcripſit.

Omni Gallia deuicta.

Hic eſt annus ab urbe condita 703. COSS. Seruio Sulpitio Rufo, Marco Claudio Marcello.

Ad legionem duodecimam.

Legendum haud dubie, tertiamdecimm, ut poſt aliquot paginas patebit lectori non oſcitanti, erat enim ea quæ cum T. Sextio

T. Sextio in Biturigibus collocata fuerat. cuius mētio etiam est in oppugnatione Gergobiæ.

Superioribus commentariis declaratum est.

Hoc *nusquam in superioribus libris continetur, quod equidem meminerim, nisi sit aliquis defectus, ut fieri potest.*

Cæsare in Gallia citeriore.

Gallia citerior quæ & togata, diuiditur in Transpada*nam & Cispadanam regiones.* Transpadanam *occupat ducatus* Mediolanensis, *Cispadanam* Ptolemæus *solam uocat* Togatam *Galliam, in qua sunt* Placentia, Bononia, Mutina, Parma *& aliæ quædam ciuitates non ignobiles.* Cis *autem & trans, ad urbem* Romam *referri debent.*

Mittit in diuersissimam partem Galliæ.

Nō satis intelligitur in quā partem missus sit Fabius, *nisi ex sequentibus, quando* C. Caninio *succurrit in* Lemouicis.

Neq; C. *Caninium* Rebilum *legatum.*

Ad *finem libri septimi* C. Caninius *in* Ruthenos *cum una legione mittitur, hic mox in* Lemouicos *uenit duabus legionibus*

Ac superiore æstate Tergestinis.

Tergestum *Colonia in* Istria *est in intimo* Hadriatici *maris sinu, non longè ab* Aquilegia, *Carnorum oppido, hodie* Ditionis Venetæ *in tota* Istria.

Literis nunciisq; Duracii cognouisset.

Ex *Duracio* Marlianus *populum & oppidum facit, hoc est, ex homine saxum.* Duracius *enim* Lemouicum *dux fuit à parte* Romanorum, *contra* Dumnacum *ducem* Andium. Duracius *igitur in* Lemouico *oppido clausus fuit & obsessus à* Dumnaco, *liberabatur autem à* Caninio *&* Fabio. Cæterum Lemouicum *non erat ad* Lige=

rim, quod Marliano tamen uisum est, sed Dumnacus discedit à Lemouico ad Ligerim, quem fluuium transire cupiebat, à Fabio impeditus.

Circundare conatur.

Moratur legendum est: non enim perficit Caninius has munitiones ante pugnam: de qua paulò pòst.

Cutruatum ad supplicium.

Ab initio septimi lib. uocat Cotuatum, quod nomen placet. Cæsar enim corrupit Gallicam uocem Gotvvad, qui egregiis est furis, Græci θύκνημίδες uocant.

Reliquam esse unam æstatem.

Duæ reliquæ sunt, ut ex sequentibus patet, & maximè ex initio tertii libri de bello ciuili. Nam ibi ait eum annum eße quo per leges ei consulem fieri liceret. Fortaßis autem sesquiannus restabat.

Scio Cæsarem.

Epilogus libri est, & incipit nunc nonus annus, siue hyems, quæ præceßit nonum annum maiore ex parte.

Ipse hybernis peractis contra consuetudinem.

Contra consuetudinē ait, quia antea sub aduentū hyemis solebat in Italiā proficisci, hic uerò sub aduētum ueris.

Vt municipia & colonias appellaret.

Hic & ex sequentibus uerbis satis clarū euaditcolonos quoq; suffragia tulisse Romæ in magistratibus creandis.

Sed etiam per se discessionem facere cœpit.

Hic locus corruptus est, nam de quo loquatur, qui disceßionem fecerit, ignoratur. Curio enim nullum habuit exercitum.

Nam Marcellus proximo anno.

Loquitur de C. Marcello cōsule prioris et huius annorū.

Neq;

Neq; obscuræ hæ duæ legiones uni Cæsari.

Vide lib.6 .ab initio de hoc delectu. Nam prouinciam intelligo Cæsaris, & non Pompeii.

Per hyberna C.Trebonium.

Historia hyemis quæ præcedebat annum decimum, saltem ad Calendas usque Ianuarias, quo anno COSS. erant, quos paulò antè dixerat, C.Claudius Marcellus, & L.Lentulus Crustellus.

Per M.Marcellum.

Legendum est C.Marcellum, quo huius anni consul fuit, & præcedentis.

ANNOT. IN LIB. VIII. FINIS

IN C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM de bello Ciuili librum I. Henr. Glareani annotationes.

Argumentum libri primi de bello Ciuili.

IN primo libro de bello Ciuili hæc ordine habentur. Contentio in senatu Romæ de imperio Cæsaris. S.consulta aduersus Cæsarem. Intercessio tribunorum pro Cæsare. Cæsari apud milites concio. Eiusdem à Rauenna discessus ad Ariminum, ac reliqua superi maris oppida, quæ præsidiis firmat. Multi à Cæsare capiuntur: sed omnes incolumes dimittuntur. Quæ ad Corfinium acta ac Brundusium, profusius explicantur, quòd illic Domitius

captus, hic Pompeius uix euasit. Diuisio exercitus Cæsariani. Curio in Africam; Cæsar Romam proficiscitur, atque inde Maßiliam. Maßilienses recepto Domitio Cæsari portas clauserunt. Relictis itaq; ad eius urbis obsidionem C. Trebonio & D. Bruto, Cæsar in Hispanias proficiscitur. Erant Afranius, Petreius, ac Varro Pompeij legati tres, qui Hispaniã septẽ legionibus obtinebant, præter Prouinciæ auxilia. C. Fabius tribus legionibus præcesserat Cæsarẽ. Ad Ilerdam omnis belli uis cõuersa, hic cũ multis diebus pugnis aliquot cõtendissent, tempestas Cæsarem, omni commeatu intercluso, prope obruisset, uicit patientia. Non minus tamen interea Maßilia oppugnatur, & ipsos quidem Maßilienses Brutus uicit nauali pugna. Porrò Afraniani in Celtiberiam abire conati, à Cæsarianis impediuntur, tandem ad deditionem cogũtur, quam mirum in modum tamen Petreius impedire conatus, res absq; multorũ sanguine tandem ad felicem exitum peruenit. Clementiam suam Cæsar ostendit, exercituumq; dimißionem fecit, partim in Hispania, partim ad Varum flumen.

In eandem sententiam loquitur Scipio.

Hic fuit Metellus Scipio, Cn. Pompeij socer.

Dixerat aliquis leniorem sententiam.

Leniores tres adfert dictas sententias, quanquam in unã duæ posteriores concedunt.

Item, L. Roscius Prætor.

Videtur hic Roscius esse, de quo Florus 99. lib. qui & Otho cognomine, de quo Horatius lib. Epod. ode. 4.

Dicuntur etiam à nonnullis.

Pulchre, sed mordaciter inimicorum causas narrat.

Et dolor repulsæ.

Huius

Huius repulsæ meminit Florus lib. 108.

Ipse Pompeius. Lucanus.

Nec quemquam iam ferre potest Cæsar'ue priorem,
Pompeius'ue parem.

L. Sylla reliquerat.

L. Sylla tribunitiam potestatem propè deleuerat, sed ius tamen intercedendi reliquerat, ut statim pòst Cæsar apud milites conqueritur.

Decurritur ad illud extremum atq; ultimũ.

Sensus est. Nullus unquam lator huius legis tam audax fuit, ut hanc ferret, nisi penè in ipso urbis incendio, &c.

Lictoresq; habent in urbe.

Hic sunt multæ incertæ distinctiones.

Quibus rebus cognitis.

Oratio est accusatoria, maxime autem in inimicos Cæsaris, hoc est, Catonem & Scipionem inuehitur. Pompeium propter summam autoritatem, primum non ausus directe petere, at sumpta audacia deinde notat. Primùm quòd falsò gloriaretur de restituta post Syllæ tempora tribunitia potestate, cum nunc eam prorsus obruat. Secundò, quòd Senatus decretum, quo in ultima tantum necessitate populus Romanus utebatur, inuerterit.

Expiata Saturnini.

De hoc Saturnino uide Florum in Epitome lib. 69. & de Gracchis lib. 58. ac tribus sequentibus.

Ariminum cum ea legione proficiscitur.

Hic Cæsar transiuit Rubiconem amnem armata manu, contra S.C. dicens. Iacta est alea, ut refert Sueton.

Tamen hanc honoris iacturam.

Hic exponit beneficium populi Romani.

Intereà certior factus Tignium, &c.

Pro Tignium uide ne sit legendum, Firmum oppidũ in Picenis ad superum mare, ut sunt alia hic enumerata.

Auximumq; proficiscitur.

Auximatum meminit Plynius libro 3. cap. 13. proximè Anconam.

Deseritur à suis Varus.

Hic Varus protinus ex hac fuga in Africam uenit, quã Prouinciã Prætor antea possedit, ac illã à Cæsare auertit.

Etiam ex Cingulo.

Cingulanorum meminit Plynius bis, Semel in Latio ca. 5. lib. 3. Semel in tractu Piceno, cap. 13. eiusdem libri.

Ex Alba, & Marsis, & Pelignis.

Albensium Albã ad Fucinum lacũ ponit Ply. lib. 3. cap. 12. Ptolemæus Albam Bucelin uocat, ac Marsis attribuit.

Pollicetur quadraginta in singulos iugera.

Vide ne quaterna legendum pro quadraginta. Quomodo enim hoc tot cohortibus Senator unus daret?

Lucretius & Actius de muro se, &c.

Hic Actius Pelignus fuit, non Varus ille; de quo paulò antè.

Quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio.

Expectatio erat quid accideret Corfiniensibus, Domitio, &c. Nam existimabant Cæsarem sæuiturum in eos.

HS. LX. Quod aurum abduxerat Domitius.

Si legas sestertia sexaginta, summa erit coronatorum mille quingentorũ. Quæ summa uidetur nimis parua. Quare legendum existimo, sestertium sexagies: Quæ summa crescit in centena quinquaginta millia coronatorum.

Ferentinorum.

Frentanorũ legendũ uidetur ex Ply.li.3.ca.11.et 12.

In Siciliam Curionem proprætorẽ cum legionibus tribus.

Intelligit triginta cohortes Domitianas, quas Corfinij nactus erat.

Sin timore refugiant, illis se honorem.

Legendum puto: sin timore defugiant illi, se suo honori non defuturum, sed per se remp. administraturum.

Albicos barbaros homines.

Strabo lib.4. ita habet: Post Sallyes tenent Albienses, et Albici, et Vocõtii montana in Septentrionẽ uergentia.

Et Iluorum.

Non satis clarum est qui sint Ilui, cum Ilua apud Ptolemæũ sit duarum insularũ nomen: alterius inter Corsicã et Sardiniam: alterius Hetruriæ, x. mill. pass. à Populonia, ut ait Plyn. De his non uideo ut hic locus intelligi queat.

Alter bello uictas Gallias attribuerit.

Et hoc quoq; suspectũ est, de uictis Galliis Maßiliẽsibus attributis, nisi intelligamus, ideo Cæsarẽ quoq; suspiciẽdũ quòd uictas Gallias Romanis attribuerit. Verum quid hoc ad Maßiliẽses, erga quos Põpeij priuata erant beneficia?

Naues longas Arelate numero, &c.

Ptolemæus Arelatum Sallyum & oppidum, & coloniam facit.

Alter à saltu Castulonensi.

Castulonem Ptolemæus facit urbem Oretanorum ad Anam flumen. Vectones autem inter Tagum & Dorium flumina ponit.

Bellum ad Ilerdam.

Ilerda oppidum est citerioris Hispaniæ ad Sicorim flumen uiginti millibus passuum ab Ibero amne.

Hinc

Hinc optimi generis hominum ex Aquitanis.

Intelligit de ijs, qui ad Gebennam, & Cænomanorum montes habitant.

Et postero die omnibus copiis, &c.

Hoc in loco Cæsar uidetur transisse Sicorim, quamuis loca superiora cum hoc non admodum quadrent: tota enim huius historiæ difficultas inde pendet, quòd ubi Afranii castra, citráne Sicorim fuerint, an ultra, scire planè non possumus. Ex superioribus citra flumen fuisse uidentur, sed ex sequentibus ultra. Lucanus tamen dicit Sicorim medium fuisse intra Castra Cæsaris & Afranii: Medius dirimit tentoria gurges.

Erat in oppido Ilerda & proximo.

Vide num legendum sit, erat inter oppidum Ilerdam et proximum collem: atque ita legit Sulpitius Verulanus Lucani commentator.

Sicorim et Cingam.

De Cinga suprà nihil dictum est, sed uidetur hic locus significare satis luculenter Cæsarem Sicorim transiecisse.

Cetrati citerioris Hispaniæ.

Hic Cetratos uocat citerioris Hispaniæ, cum superius ulterioris uocasset, & citerioris Scutatos.

Et loca trans flumen integra.

Vide quomodo dicat trans flumen, si Ilerda ultra Sicorim fuit, cum Gabius superius pabulatum miserit trans pontes, quòd ea, quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat.

Imperat militibus Cæsar, ut naues faciant.

Vide ab initio lib. 5. & deinceps per aliquot folia, quàquam ne his quid similes erant, opinor,

Militesq;

Militesq; his nauibus transportat.

Sicorim hic traijcit, quandoquidem hunc postea auertere pluribus fossis annititur, ne magno circuitu per pontē equitatus esset mittendus.

Hæc ad insulam quæ est contra Massiliam.

Strabo lib. 4. Stœchadas uocat tres insulas, Lucanus autem lib. 3. unam uocat.

Interim Oscenses & Calaguritani.

Osca oppidum est, Ilergetum autore Ptolemæo. Plynius libro. 3. capi. 3. Calaguritanos duplices facit, alteros Nascicos, alteros Fibularenses cognominatos. Cæterum Lascetani & Ausetani citra Iberum populi apud Ptolemæū corrupte Leitani ac Autetani nominantur. Illurgauonenses, qui sint, non est certum. Plynius Illuronem eodem loco ponit, oppidum ciuium Romanorum.

Pons enim ipsius magnum circuitum, &c.

Viginti enim millibus duobus à castris Cæsaris aberat, ut superius habitum est.

Impedimentisq; ad iter profectos uidebant.

Reliquerāt enim legionem unam præsidio castris, apud Ilerdam, ut suprà dixit.

Alterum si Taraconem peterent.

Vel hoc suspectum est nomen, uel Afranius ac Petreius ignorabāt Taraconenses ad Cæsarem defecisse, quòd ipse, tamen Cæsar superius scripsit.

Non enim amplius pedum millibus, &c.

Tutum nanq; receptū dabant castra propinqua, ut statim subiungit Cæsar.

Si prælium committeretur, &c.

Tertiam partem interiectæ planiciei intelligit.

Illi uadum fluminis Sicoris tentare.

Vide & hic Ilerdam citra Sicorim.

Audiente utroq; exercitu loquitur Afranius.

Oratio deiecti animi enumerantis quæ omnes sciebant, scilicet ut purgatus apud suum imperatorem uideretur.

Ad ea Cæsar respondit.

Magnanima responsio est, nec minus ingeniosa, qua omnem huius belli culpam in aduersariorum duces deriuat. Primũ enim & se, & suum exercitũ, deinde & illorum exercitum purgat, quòd omnes in officio manserint, solos ipsos duces Afraniũ, ac Petreium in culpa esse omnium harum calamitatum. Inuehit inde in Pompeium ac suos cõplices, ostendens, quanta iniuria ipsum affecerint. In fine breuem quidẽ, sed amaram ducib. gratam exercitui ponit conclusionem.

In se ætatis excusationem nihil ualere.

Qua Pompeius etiam emeritos coëgit ad bellum:

Ad Varum flumen dimittantur.

Id flumen est, Italiam à Gallia Transalpina separans.

FINIS ANNOT. IN LIB. I. DE BELLO CIVILI.

IN C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE bello Ciuili lib. II. Henr. Glar. annotationes.

Argumentum secundi libri.

TRia hoc in libro tractantur. Primum Maßiliæ oppugnatio mari ac terra. Mari rursus uicit D. Brutus, terra perdifficilis fuit oppugnatio, operibus sanè mirandis, quæ diligentißime descripsit Cæsar, quæ hostes

datis induciis perfidia deleuerunt. Reparatur rursus inauditus agger à Trebonio. Tandem Maßilienses omnibus uicti malis sese Cæsari, qui iam ex Hispania denuo uictor redierat, dedidêre. Secundum, ut M. Varro Pompeii legatus Hispaniam ulteriorem à Cæsare auertere conatus sit, sed frustra. Nam prouinciæ consensus, ciuiumq; Rom: Cordubæ officium obstabant Varroni. demum unius legionis seceßio coëgit eum, ut sese Cæsari dederet. Tertium, ut in Africa aduersam fortunam Cæsaris exercitus Curioni Tribuno traditus, paßus sit. Nam cùm primo aduentu prælijs aliquot Curio aduersus Actium Varum, Pompeij legatum, prosperè pugnasset, Vticamq; oppidum oppugnare conatus esset, subito aduentu Iubæ, Maurorum regis, cum Curio Saburam eius præfectum, cum paucis subsidiis adesse, ex perfugis captiuisq; percepisset, oppressus est, cum toto propè exercitu. Pauci enim nauibus in Siciliam effugerunt, reliqui facta deditione ac in fidem accepti à rege Iuba trucidati sunt.

Id hac ratione perfectum est.

Duas res hîc Cæsar describit. Primo turrim latericiam, secundo musculum. Turris ad repentinos hostium incursus reprimendos facta erat. Musculus autem aduersus rerum grauißimarum lapsum, ut turris aut totius muri. Ab turri hostes à muris deturbabantur. Sub musculo uerò milites murum Maßilensem, ac turrium fundamenta uellebant. In descriptione turris, singulis contabulationibus singulas contignationes subiungit, cum munitionibus desuper structis.

Centones insuper iniecerunt.

Centones stragula sunt craßiora, uillis paßim pendentibus,

tibus, quibus & lecti pauperum sternuntur, & tabernacula, omnisq; castrensis supellex pluuio tempore uelantur. Vide adagium, Farcire centones.

Has inter se capreolis molli fastigio, &c.

Capreoli ligna sunt à transuersis trabibus ad culmen usque erecta, quæ totum culmen sustinendo colligunt. Vide Vitruuium lib. III. cap. II.

Phalangis subiectis ad turrim, &c.

Phalangæ sunt ligna teretia, qualia sunt quæ nauigiis, dum uel subducuntur, uel deducuntur, supponi solent.

Æqua ferè latitudine.

Altitudinem initiò huius libri prædixit, latitudinem nusquam: quare pro latitudine suspicor altitudinem legendum.

Pilæ interponuntur.

Pila dicitur quæ parietem sustentat, ab opponendo, ut Varro sentit, ita uocata.

Si ad Rempub. administrandam

HS. CLXXXX.

Legendum puto Sestertiûm nonagies, ut efficiant ducenta ac uiginti quinq; millia coronatorũ. Veri enim simile est maximã summam primum posuisse. & in uetustis codicibus illud millia, non est positum, post centum nonaginta. Quanquàm si quis sestertiûm centies nonagies legat, habet quo se defendat. Erit autẽ summa ingens quadringentorum septuaginta quinq; millium coronatorum. Atq; id magis uerisimile ad fidem codicum, & ad eam quæ sequitur summam.

Panico enim uetere.

De panico uide Plynium lib. XVIII. cap. VII.

Hanc remulco abstraxit.

Remulco est, cum scaphæ remis, nauis magna trahitur.

Festus Pompeius.

Quod est ante oppidum substructioni=
bus eius operis.

Substructio est fabrica quæ in fundamentis fit. Funda= menta autem sunt fossæ, in quibus substruitur.

Quas superioribus temporibus Cor=
finio receperant.

Loquitur de triginta cohortibus, de quibus suprà.

Dimisso consilio concionem aduocat, &c.

Oratio est laudatiora dissuasoriaq́;. In primis enim lau dat milites, deinde inuehit in hostes, maxime in L. Do= mitium, postremo de se ac militibus & eorum rebus ge= stis disserit.

Et capitis diminutione.

Capitis diminutio est prioris status permutatio, Caius.

Erat in oppido multitudo insolens.

Alibi legitur, Illi amicißimi erant, cum etiam ex uarijs generibus constarent.

Et controuersiis Leptitanorum restitisse.

Omnes autores Leptas ad Orientem Vticæ ponunt, & Numidiam ad Occasum. Cōsiderandum igitur Lectori, quo pacto hunc locum intelligat.

ANNOT. IN LIB. II. BEL=
LO CIVILI FINIS.

IN C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM DE bello Ciuili librum III. Henrici Glareani Heluetij annotationes.

Argumentum tertii libri.

PRioribus libris res Occidentis narratæ sunt, uidelicet in Italia, Gallia, ac Hispania, ac etiam Africa. Nunc quæ res in Oriente gestæ sint, describuntur. Et ut Cæsar bis male apud Dyrrhachium pugnauerit. Pompeius uero in Thessalia apud Pharsalum urbem una ingenti pugna uictus, in Aegyptum fugerit, atque ibi iussu Ptolemæi regis interfectus. Vnde bellum Alexandrinum ortum, quod libro deinceps quarto prosequitur A. Hirtius.

Item prætoribus, Tribunisq; Ple.

Meminit Sallustius in Catilinario bello de hac lege.

Qui se illi in ocio ciuilis belli.

Hic uidetur desiderari uerbum aliquod, etiam si tota sententia ad priora referatur.

Ex quibus sexcentos Gallos Deiotarus adduxerat.

Vide Lucanum lib. v. non ita longe ab initio.

Pastorumq; suorum coëgerat CCC.

Quidam codices non habent CCC. Sed post Gallogræciam, habent tantundem, ut intelligamus etiam DCCC. quanquam quidam codices pro DCCC. habent CCCC.

Dardanos Bessos.

Dardanos legendum Bessosq;.

M. Bibu

M. Bibulus præpositus cuncta.

Calphurnius intelligitur, qui Cos. fuit cum C. Cæsare ante bellum Gallicum.

Vt suprà demonstratum est, legionibus VII.

Legionum mentio antè non est habita, quæ quidem nauibus impositæ fuerint, sed militum legionariorũ. Quo rũ quindecim millia dixit, Quæ quàm quadrent cum hoc numero, haud certò pronuntiarim.

Sed post discessum Lyburnarum ex Illyrico.

Locus est perobscurus, & uidetur tempus describere lõge ante aduẽtũ Cæsaris in Græciã, nempe eius æstatis aut autumni, ante hanc hyemem, qua ipse Cæsar in Hispanijs fuit. suspicor etiam hic aliquot uersus desiderari de historia, ut diligenter legenti satis patet.

Hissam à Cæsaris amicitia auertit.

Hissa insula est, & ciuitas è regione Salonarum, eius rursus mentio fiet libro III. quando rursus in manus Cæsaris uenit.

Iamq; hyems appropinquabit.

Paulò antè Nonis Ianua. à Brundusio discessum est, hic appropinquat hyems. Sed necesse est Octauij historiam de priore autumno intelligi, & mutilam à principio esse, ut iam admonuimus.

Militumq; deditione ad Corcyram.

De hac nihil hactenus scripsit, sed neq; in posterioribus.

Vibullius his expositis Corcyræ non minus.

Paulò antè Pompeius Dyrrachij dicitur fuisse, ergo hoc suspectum.

Eodem die Orcium proficiscitur.

Ex hoc loco apparet Pharsaliam, ut ipse antea uocauit,

non longe ab Orico distare, quippe qui eo die expositis militibus illuc profectus fuerit.

Ibi *Parthinorum habebat.*

Horum meminit Ply. *lib.* III. *cap.* XXIII. *Sunt enim montani in Macedonia.*

Hos sequuntur Bellidenses, *Amantini.*

Amantinorum & Bellidensium meminit Plyn. *lib.* IIII. *capitul.* X. *tametsi* Bullidenses *nominat, & Bullidis meminit* Ptolemæus *& Amantiæ ad idem litus* Orientale *maris* Hadriatici.

Iisdem temporibus Romæ M. *Cælius* Rufus.

Digreßio est ad res gestas in urbe, à duobus prætoribus Cælio, *qui pro* Pompeio *erat, et* Trebonio, *qui pro* Cæsare: *sed Cælius malum finem accepit.*

Vt sexies seni dies sine usuris creditæ, &c.

In aliis libris non adest seni dies, & planè nullus est hic sensus, si seni dies legatur. Sin *autem tollatur, sensus erit, ut creditæ pecuniæ soluantur sine usuris per sex partes siue solutiones. cuius rei exempla sunt apud* Liuium.

Aliam tabularum nouarum.

Hic uidetur aliquis defectus esse. Est *enim insignis obscuritas posterioris legis.*

Atque arma Capuæ essent comprehensa.

Et hic locus male habet, propter uerbum apparere, q. quò referendum sit, non apparet, nisi dicas proditione oppidi uisa apparere, quod durum est.

Duriusq; quotidie tempus ad transportandum, &c.

Sensus uidetur durior, sed hoc uult dicere, Cæsarianos *increbescentes uentos optasse, non remissos.*

Vltra Lyssum *millia passuum tria.*

Lyssus

Lyssus urbs est littoralis infra Dyrrhachium, ut patet apud Ptolemæum.

Pontones, *quod est genus nauium Gallicarum.*

Has postea naues onerarias uocat.

His temporibus Scipio detrimentis quibusdam.

Diuertit nunc ad Scipionem Metellum Pompeij socerum, mira autem de eius auaritia scribit.

Et *Naupacto relictis, omni Ætolia, &c.*

Dubium quomodo relicta præsidia intelligenda, si quidem omni Ætolia potitus est.

Nuntiatum est adesse Scipionem cum legione.

Cum legionibus legendum puto, ut & præcedentia, & sequentia indicant.

Qui circum Thessaliam esse consueuerat.

Dubium Cotum ne an Caßium referat illud. Qui

Circiter millium passuum sex.

In aliis codicibus legitur circiter millia passuum tria, quod est uero similius.

Deductis oræ maritimis.

Redit rursus ad historiam Cæsaris, & Pompeij.

Qui commeatus Biblide atq; Mantinea.

Legendum puto Bullide atq; Amantia, quod hæ duæ urbes Cæsarem receperant, ut superius patuit.

Cæsar postquam Pompeium ad Asparagum esse, &c.

Pompeius iam decesserat ultra Asparagum, ut sequentia indicare uidentur.

Interim certior factus P. Sylla.

Hic est insignis defectus historiæ: cæterum & pugnæ, quæ ab utraque parte multiplex fuit, hic particula cernitur.

Et Caßium cum cohortibus adiungit.

Suspicor cohortium numerū omissum iniuria tēporum.

Erat eo loco fossa pedum XV. & uallus, &c.

Vtitur nomine uallus pro uallum, nisi corrupti sint loci sequentes. Vallus enim est stipes ipse, & ex multis uallis fit uallum.

Eò signo legionis illato.

Eò aduerbium ad locum est, non adiectiuum ad signo.

Erat obiectus portis Eritius.

Dubium Eritius sit'ne nomen propagnatoris, an propugnaculi: Sed ex sequentibus propugnaculi uidetur.

Cuius opera proditum exercitum C. Antonij, &c.

De C. Antonio nulla antea est facta mentio, sed de M. Antonio. uerisimile est in defectu illo superiore id perscriptum fuisse.

Duobus his unius diei prælijs Cæsar, &c.

Alibi ita legitur, duobus his unius diei prælijs Cæsaris desiderati sunt milites DCCCCLX. Noti equites Romani CCCC. Et Tutianus Gallus senatoris filius, & à Placentia C. & à Pineolis C. & à Capua X. sacrati uiri, & X. tribuni militum, & centuriones XXXII.

Et Heracleam Senticam,

Heraclem Senticam uocat Ptolemæus ad Strymonem fluuium.

Quarum una prima, altera tertia.

Vide ad finem libri VIII. de bello Gallico, ubi tamen alteram legionem uocat decimam quintam.

Hæc erant millia LV. euocatorum.

Hic planè colligitur legiones fuisse tūc quinq; millium.

Cohortes in acie LXXX.

Vide miseras & semilaceras ac planè duplo diminutas

Cæsaris

Cæſaris legiones. Nam octoginta cohortes efficere debebāt millia XL.

Iiſdem fere temporibus Caſsius cum claſſe.

Tres Caſsii fuerunt, Lucius, Caius, ac Quintus. Lucius ac Quintus pro Cæſare erant, Caius pro Pompeio.

P. Sulpitius prætor Vibone ad fretum.

Ply. lib. 3. cap. 5. Hippo quod nunc Vibonem Valentiā appellamus. Hæc ille. Ptolemæus ita quoq; nominat, non lō ge à Locris poſt Brutios in Italia.

Erat edictum Pompeii nomine Amphipoli propoſitum.

Amphipolis oppidum eſt non longe à Strymone amne, qui Macedoniā à Thracis diuidit, de qua hic loquitur. Sed conſtat Pompeium non rectà iuiſſe.

Arcem Antiochiam captam eſſe.

Dubia eſt hic lectio, arcem'ne Antiochenam, an arcem Antiochiæ, legere uelimus.

EIVSDEM GLAREANI ARgumentum in IIII. librum.

IN hoc quarto libro hæc ordine habentur. Primum Alexandriæ oppugnatio terra ac mari, fortuna utriuſque partis, diuerſum hominum ſtudium, ac conatus uarii. In eo bello rex Ptolemæus, cuius iuſſu Pompeius occiſus erat, interijt: fratri ac ſorori maiori Cleopatræ regnum traditur. Periit à parte Cæſaris Euphranor Rhodius. Et ad pontē milites legionarij CCCC. In Aſia Cn. Domitius parum feliciter pugnat aduerſus Pharnacē Armeniæ regē. Et Gabinius

nius in Illyricis, aduersum prælium fecit. Vatinij deinde diligentia res restitutæ, qui Octauium uicit, atq; tota illyride Prouincia eiecit. Prouinciamq; ipsam incolumen, ipse cum omnibus suis incolumis, recepit. In Hispania mira de Q. Caßii Longini, quem Cæsar prætorem ibi reliquerat, auaritia narrantur. In dissensionem uenere duces legionũ. Tandem finem inuenit Caßius in Ibero flumine ubi periit: deniq; res felicißime aduersus Pharnacem prælio ingẽti uictum gestæ ultimo narrantur.

EIVSDEM GLAREANI AR=gumentum in V. librum.

Quintus hic liber, sicut & sequens, non usq; adeò accurate scriptus est. Continet autẽ bellum gestum in Africa, aduersus eos qui ex Pharsalica pugna illuc fugerant. Porrò hic solius Africæ res gestæ narrantur, non ẽt aliarum nationnm. Vrbes memorabiles Africæ, quas apud uel consedere duces, uel pugnatum est, hæ sunt: Adrumentum, Ruspina, Leptis, Atilla, Isdra, Vzita, Agar, Zetta, Vacca, Thabena, Tegea, Vtica, Parada, Vsceta. In regno item Iubæ Cirtha, ac Zama. Duces Pompeiani Scipio, Metellus, Iuba rex, T. Labienus, C. Considius, Cn. Piso, duo Pacidii, M. Petreius, C. Vergilius Petronius, M. Aquinius, M. Cato, L. Cæsar. Periere autem & multi à pugna, iusta acie congreßis legionibus, & aliis item locis Pacidius, Tullius, Rufus, M. Cato, qui sibi ipse mortem Vticæ consciuit. C. Considius, Petreius, Iuba rex cum suo præfecto Saburra, Afranius, Faustus, deniq; ipse Scipio. Cæsar tota recepta Prouincia in Italiam redijt.

Eiusdem

EIVSDEM GLAREANI ARgumentum in VI. librum.

Ex omnibus his libris solus hic uix dimidiatus, mutilus, & undiq; corruptus habetur. Continet autem bellum inter Cn. Pompeium, Pompeii filium, & C. Cæsarem. Nam ut ex Africa fugerat Cn. Pompeius, prouinciam ulteriorem Hispaniæ occupauerat, præsertim Bethicæ loca, Sex. Pompeius Cordubam præsidio obtinebat, Cneius Vllam oppidum oppugnabat, à qua retractus, ut Cordubæ subsidio ueniret. Deinde ad Atteguam deuenitur, eam Cæsar expugnauit. Res deinde gestæ ad Vcubim oppidum. Denique ad Mundam uentum, ubi acri pugna uictus Pompeius, occisi Labienus & Actius Varus, cum triginta millibus hominum: Pompeius Cartheiam concessit, Cæsar Cordubam ac Hispalim recepit. Cũ uero Cn. Pompeius in Lusitaniã fugeret, occisus est in itinere. Vltima oratio Cæsaris est Hispalis habita post ostensum Cn. Pompeii caput.

FINIS.

Pomponius Bercolaius

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS
libro ſecundo de bello Ciuili.

Maßiliæ deſcriptio quæ ex tribus ferè oppidi partibus mari alluitur.

A *Maßiliæ mœnia, & turres.*

B *Turris ex opere lateritio tabulatorum ſex, ab legionarijs extructa contra Maßilienſium eruptiones.*

C *Storiæ ex funibus anchorarijs contextæ præpendentes contra hoſtium tela atq; tormenta, quibus tecti milites turrim conſtruebant.*

D *Summa contabulatio laterculis & luto & centonibus tecta, ne quid ignis hoſtium nocere poſſet.*

E *Muſculus ab ipſo Cæſare deſcriptus, à turri lateritia ad ſuffodiendum, & deſijciendum hoſtium turrem, & murum.*

F *Mare alluens ferè ex tribus partibus urbem.*

G *Vallum.*

H *Plutei.*

I *Cerui.*

K *Pinnæ.*

OCEA NVS.
OCEANVS. OCCIDEN
TALIS.
S.M.TINIS
VVINDIVS
S.IACOBVS
BVRGVSVS
HISPANIA
VACEDVLIT
MEDINA
SALAMANCA
A
DORVS.F.
LVSI
TOLETVM
TAGVS.F.
LISBONA
TANIA
ANA .F.
BETI
MARIANVS.M. BETIS.F.
CA CA
ILLIPVIA.M
SIBILIA
MARE
IBERICV
FRETVM HERCVLEVM
MAVRITA
NIAE PARS

CANTABRICVS
PARS GALLIAE
M. PIRENEOS
MONS.
TARR ACO NENSIS
SARAGOSA
BARGELON
ILERDA
IBER F.
SAGVNTO
IVBEDA M.
M. ORTOSPEDA
VALENTIA
INSVLE BALEARES
BALEARICVM MARE
PITHVSE INS
RTHACO NOVA

NOMINA QVARVN- *dam urbium & locorum Hispaniæ.*

Anas fl.Guadiana	*Hiberus fl.Hibero*
Astures,Asturia	*Hispalis,Sibilia.*
Betica,	*Ilerda,Lerida*
El regno de Granata	*Malaca,Malaca*
Barcinon,Barcelona	*Numantia,Sora.*
Betis fl.Guadachibir	*Nerium promontorium,*
Baleares,Maior,& Minor	*S.Maria de finibus terræ*
Cæsarea Augusta,	*Oscenses, Osca*
Saragosa	*Olisippo,Lisbona*
Castulon,Castiglia	*Ophiusa,Frumentera*
Calpe,Gibalterra	*Pompeiopolis,*
Cinga fl.Ringa	*Pampalona in Nauarra*
Cartheia,Tariffa	*Rhoda,Roses*
Corduba,Cordoua	*Saguntum, Mon uedro*
Carpentani montes,	*Sicoris fl.El Segro*
I monti de Segouia	*Setabum,Satiua*
Calleci,Gallicia	*Sacrum promontorium,*
Derthosa,Tortosa	*Capo S.Vincentio*
Ducrias flu.El Duoro	*Tarraco,Aragon*
Emporiæ,Empurias	*Tagus flu.El Tago*
Ebusus,Euiza	*Turdetani,Andalusia*
Girunda,Girona	*Valentia,Valenza*

INDEX

NOMINA LOCORVM, VRbium, populorum Galliæ, quæ his in commentarijs habentur, quo nomine & olim Latinè, & nunc dicuntur Gallicè.

ALBIONIS PARS.
OCEAN-
BEIGAE
ARMORICI
VNELLI
SEQVANA.F.
LIGERIS.F.
IVTEC
CELTAE.
OCEANVS.OCCID
VXELIODVNV
AVARICVM
SANTO
NES.
GARVMNA.F.
AQVITANI.
RODANVS
VASTAE
VOLCI
PIRENEI.M.
MEDITERRAN

SEPTENT
RHENVS
SYCAMBRI
GERMANIAE
PARS
TREVIRI
VBII
LINGONES
SEQVANS
HELVETII
ITALIAE
PARS
NARBONENEIS
MARSILIA
GENVA
MARIS
PARS

INDEX RERVM

MEMORABILIVM QVAE IN COMMENTARIIS CAESARIS HABENTVR.

A

Albici

B

 Gobani

Iccius

M. Var

Plutei

Vesontio

ALDVS LECTORI S. AL.

ETSI potes studiose lector per te ipse legendo cognoscere, cur nam C. Cæsar rerum ab se gestarum confecerit commentarios, tum & quos & quot confecerit: tamen non inutile futurum existimaui, si hic id promptius tibi fieret mea cura. Res gestæ ab C. Cæsare in Gallia nouem annis, quibus in ea cum imperio fuit octo libris scriptæ sunt. Primo, & reliquis usque ad octauum ab ipso Cæsare tanta elegantia, tantoq; dicendi ornatu, ut, licet & hi, & tres primi de bello Ciuili aduersus Pompeium, editi sint, ne scientia tantarum rerum gestarum scriptoribus deesset, tamen prærepta potius, quàm præbita illis sit scribendi facultas. Octauo autem ab A. Hirtio, qui & de bello Alexadrino, & Africano commentarios uidetur scripsisse: id quod ex ipsius præfatione in octauum librum de bello Gallico colligi potest: ibi enim sic ait, Cæsaris nostri commentarios rerum gestarum Galliæ non comparandos superioribus, atq; insequentibus eius scriptis contexui, nouissimeq; imperfecta ab rebus gestis Alexandriæ cõfeci usq; ad exitum, non quidem ciuilis dissensionis, cuius finem nullum uidemus, sed uitæ Cæsaris. Hæc ille. Ex quibus uidemur posse inferre, si confecit Hirtius gesta Cæsaris usq; ad illius uitæ exitum, ergo reliqui commentarii præter decem supradictos Cæsaris, esse illius uidentur, nec extare quidem, quæ scripsit, omnia: qnandoquidem usq; ad exitum uitæ Cæsaris scripsisse se ait. Commentarios tamen de bello Hispaniensi, non modò non esse Hirtii dixerim,

sed

ſed ne eruditi quidem cuiuſquam. Sunt enim admodum quàm inconditi, ac barbari. De iis ipſis Cæſaris Commentariis quid ſenſerit M. Tullius in libro de Claris Oratoribus, operæprecium uiſum eſt ſubiungere. Cuius hæc ſunt uerba. Commentarios ſcripſit ualde quidem pr obandos: nudi ſunt, recti, & uenuſti, omni ornatu orationis tanquam ueſte detracta. Sed dum uoluit alios habere paratam, unde ſumerent, qui uellent ſcribere, hiſtoriam, ineptis gratum fortaſſe fecit, qui illa uolunt calamiſtris inurere, ſanos quidem homines à ſcribendo deterruit. Hæc Cicero. Illud inſuper addiderim, bonam partem eorum, quæ his commentariis ſcripta ſunt, haberi etiam in epiſtolis M. Tullii ad Atticum: in quibus, cum quid noui geſtum erat à Cæſare, ſtatim Atticum, Quintum'ue Ciceronem fratrem, aut M. Brutum certiorem faciebat. Id quod maximo teſtimonio eſt ueriſsima eſſe, quæcunq; his commentariis ſcripta habentur.

Vale.

Venetiis, Menſe Nouembr. MCCCCXIII.

C. IVL. CAESARIS DE BELLO GALLICO COMMENTARIVS I.

GALLIA *est omnis diuisa in par-
teis treis quarum unam incolunt* Bel
gæ, aliam A*quitani, tertiam qui ipso
rum lingua Celtæ, nostra Galli appel
lātur.* Hi *omnes* * *lingua, institutis, le* *linguis
gibus inter se differunt. Gallos *ab*
Aquitanis Garumna flumen à Belgis *Matrona, & Sequa-
na diuidit.* Horum *omnium fortissimi sunt* Belgæ, *propte-
rea quòd à cultu, atq; humanitate prouinciæ longissimè ab-
sunt, minimeq́; ad eos mercatores sæpe commeant, atque ea,
quæ ad effœminandos animos pertinent, important, proxi-
miq́; sunt germanis, qui trans* Rhenum *incolunt, quibus cū
continenter bellum gerunt.* Qua *de causa* Heluetij *quoque
reliquos* Gallos *uirtute præcedunt, quòd ferè quotidianis
præliis cum Germanis cōtendunt, cum aut suis finibus eos *bellis,
prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum prœliisq;
una pars, quam Gallos *obtinere dictū est, initiū capit à flumi
ne* Rhodano, *continenturq́;* Garūna *flumine,* Oceano, *finibus*
Belgarum: *attingit ēt à* Sequanis, & Heluetiis *flumē* Rhe
nū, uergit ad Septentriones. Belgæ *ab extremis* Galliæ *fini* Belgæ.
bus oriuntur, pertinent ad inferiorem partem fluminis Rhe
ni, spectant in Septentriones, & *oriētem solem.* Aquitanĩa
à Garumna *flumine ad* Pyrenæos *monteis, & eam partem*

Oceani, quæ ad Hispaniam pertinet, spectat inter occasum solis, & Septētriones. Apud Heluetios longè nobilissimus, & ditißimus fuit Orgetorix. Is M. Messala, & P. Pisone consulibus, regni cupiditate inductus coniurationem nobilitatis fecit: et ciuitati persuasit, ut de finibus suis cū omnibus copiis exirēt: perfacile esse, cum uirtute omnibus præstarēt, totius Galliæ imperio potiri. Id hoc facilius eis persuasit, quòd undiq; loci natura tuti Heluetij continerentur, una ex parte flumine Rheno latissimo, atq; altissimo, qui agrū Heluetium à Germanis diuidit: altera ex parte mōte Iura altissimo, qui est inter Sequanos, et Heluetios: tertia lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui prouinciā nostram ab Heluetiis diuidit. Iis rebus fiebat, ut & minus latè uagarentur, & minus facilè finitimis bellū inferre poßēt. Qua de causa homines bellādi cupidi magno dolore efficiebātur. Pro multitudine aūt hominū, & pro gloria belli, atq; fortitudinis angustos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudinē millia passuum CCXL. in latitudinē CLXXX. patebāt. His rebus adducti, & autoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea quæ ad proficiscendū pertinerent, *cōparare. Iumētorum, & carrorum quàm maximum numerum coemere, sementes quàm maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret: cum proximis ciuitatibus pacem, & amicitiā cōfirmare: ad eas res cōficiēdas bienniū sibi satis esse duxerūt: in tertiū annum profectionē lege confirmant. Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. Is sibi legationē ad ciuitates suscepit. In eo itinere persuadet Castico Catamantaledis filio Sequano (cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, et à Senatu populoq; Rom. amicus appellatus erat)

*parare

erat) ut regnū in ciuitate sua occuparet, quod pater antè habuerat, itemq; Dumnorigi Heduo fratri Diuitiaci, qui eo tempore principatum in sua ciuitate obtinebat, ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet: eiq; filiā suam in matrimonium dat: perfacile factu esse illis probat conata perficere, propterea quòd ipse suæ ciuitatis imperiū obtenturus esset: non esse dubium, quin totius Galliæ plurimum Heluetij possent, seq; suis copiis, suoq; exercitu illis regna conciliaturum confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidem, & iusiurandum dant: & regno occupato per treis potentissimos ac * firmissimos populos totius Galliæ sese potiri posse sperant. Ea res, ut est Heluetijs per indicium enuntiata, moribus suis Orgetorigem ex uinculis causam dicere coegerunt, damnatum pœnam sequi oportebat ut igni cremaretur. Die constituta causæ dictionis Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam ad hominum millia decem undiq; coegit, & omneis clienteis, obæratosq; suos, quorū magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos ne causam diceret, se eripuit. cum ciuitas ob eam rem incitata armis ius suum exequi conaretur, multitudinemq; hominum ex agris magistratus cogerent, Orgetorix mortuus est: neq; abest suspitio, ut Heluetij arbitrantur, quin ipse sibi mortem conscíuerit. Post eius mortem nihilo minus Heluetij id, quod cōstituerāt, facere conantur, ut è finibus suis exeant. Vbi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia numero ad duodecim, uicos ad quadringentos, reliqua priuata ædificia incendunt, frumentum omne, præterquam quod secum portaturi erant, comburunt: ut domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula subeunda essent: triū

*fortissimos

*unum quenq; *Latouicis *ducerent *Genua *Genuā

*mensium molita cibaria*sibi quenq; domo efferre iubēt.* Persuadent Rauracis,& Tulingis,& * Latobrigis finitimis, uti eodē consilio usi,oppidis suis,uicisq; exustis unà cū his proficiscantur.Boiosq;,qui trans Rhenum incoluerant, & in agrum Noricum transierant,Noriamq; oppugnarant,receptos ad se socios sibi asciscunt.Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent.Vnum per Sequanos, angustum,& difficile inter montem Iuram,& flumē Rhodanum,uix qua singuli carri*ducerētur, mons autem altissimus impendebat,ut facilè perpauci prohibere possent. Alterum per prouinciam nostrā multo facilius, atq; expeditius, propterea quòd inter fines Heluetiorū,& Allobrogū, qui nuper populo Ro.pacati erant,Rhodanus fluit,isq; nonnullis locis uado transitur.Extremū oppidum Allobrogum est, proximumq; Heluetiorum finibus* Geneua,ex eo oppido pons ad Heluetios pertinet. Allobrogibus sese uel persuasuros,q, nondum bono animo in populum Ro. uiderentur, existimabāt:uel ui coacturos,ut per suos fines eos ire paterentur.Omnibus rebus ad profectionē comparatis,diem dicunt,qua die ad ripā Rhodani omnes cōueniant.Is dies erat ad v.Calendarum Aprilis,L.Pisone,Aulo Gabinio consulibus.Cæsari cum id nuntiatum esset,eos per prouinciam nostram iter facere conari,maturat ab urbe proficisci, & quā maximis itineribus potest in Galliam ulteriorem contendit, & ad*Geneuam peruenit,prouinciæ toti quàm maximum militum numerum imperat.Erat omnino in Gallia ulteriore legio una:pontem,qui erat ad Geneuam, iubet rescindi. Vbi de eius aduētu Heluetij certiores facti sunt, legatos ad eū mittunt nobilissimos ciuitatis,cuius legationis Numeius,*

& Ve=

& Veredoctius principem locum obtinebant, qui dicerent sibi esse in animo, sine ullo maleficio iter per prouinciam facere, propterea quòd iter haberent nullum aliud rogare, ut eius uolũtate id sibi facere liceat. Cæsar, quòd memoria tenebat Lucium Caßiũ consulẽ occisum, exercitumq́; eius ab Heluetiis pulsum, & sub iugum missum, concedendum non putabat, neq; homines inimico animo data facultate per prouinciam itineris faciundi temperaturos ab iniuria, & maleficio existimabat: tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperauerat, conuenirent, legatis respõdit, diẽ se ad deliberandũ sumpturum: si quid uellent, ad Idus Aprilis reuerterentur. Interea ea legione, quam secum habebat, militibusq́;, qui ex prouincia conuenerant, à lacu Lemano, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Heluetiis diuidit, milia passuum decemnouem, murum, in altitudinem pedum sexdecim, fossamq́; perducit. Eo opere perfecto, præsidia disponit, castella communit, quo facilius, si se inuito transire conarentur, prohiberi possent. Vbi ea dies, quam constituerat cum legatis, uenit: & legati ad eum reuerterunt: negat se more, & exemplo populi Rom. posse iter ulli per prouinciam dare: &, si uim facere conentur, probibiturum ostendit. Heluetij ea spe deiecti, nauibus iunctis, ratibusq́; cõpluribus factis, aliis uadis Rhodani qua minima altitudo fluminis erat, non nunquam interdiu, sæpius noctu, si perrũpere possent conati, operis munitione, & militum concursu, & telis repulsi, hoc conatu destiterunt. Relinquebatur una per Sequanos uia, qua Sequanis inuitis propter angustias ire non poterant. Iis cum sua sponte persuadere non possent, legatos ad

Dumnorigem Heduum mittunt, ut eo deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratia, & largitione apud Sequanos plurimum poterat, et Heluetijs erat amicus, quòd ex ea ciuitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat: & cupiditate regni adductus, nouis rebus studebat: & quàm plurimas ciuitates suo sibi beneficio habere obstrictas uolebat. Itaq; rem suscipit, et à Sequanis impetrat, ut per fines suos, Heluetios ire patiãtur, obsidesq; uti inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Heluetios prohibeant: Heluetij: ut sine maleficio, & iniuria transeant. Cæsari renuntiatur Heluetijs esse in animo per agrum Sequanorum, & Heduorum iter in Santonum fines facere, qui non longè à Tolosatiũ finibus absunt, quæ ciuitas est in prouincia. Id si fieret, intelligebat magno cũ prouinciæ periculo futurũ, ut homines bellicosos pop. Ro. inimicos locis patentibus, maximeq; frumentarijs finitimos haberet. Ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienũ legatũ præfecit: ipse in Italiam magnis itineribus contendit, duasq; ibi legiones conscribit, & treis, quæ circum Aquileiã hyemabãt, ex hybernis educit, et qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinq; legionibus ire contendit. Ibi Cẽtrones, & Garocelli, & Caturiges locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur: cõpluribus his prælijs pulsis, ab Ocello, quod est citerioris prouinciæ extremum, in fineis Vocontiorum ulterioris prouinciæ, die septimo peruenit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Sebusianos exercitum ducit. Hi sunt extra prouinciam trans Rhodanum primi. Heluetij iam per angustias, et fines Sequanorum suas copias traduxerant, & in Heduorũ

fines

fines peruenerāt,eorumq́; agros populabantur. Hedui *cum se,suaq́; ab his defendere non possent, legatos ad* Cæsarem *mittunt rogatum auxilium:ita se omni tempore de po.* Ro. *meritos esse,ut penè in conspectu exercitus nostri,agri uastari,liberi eorum in seruitutem abduci, oppida expugnari non debuerint.* Eodem *tempore,quo* Hedui,Ambarri *quoque necessarij,& consanguinei* Heduorum Cæsarem *certiorem faciunt,sese de populatis agris nō facilè ab oppidis uim hostium prohibere.* Item Allobroges,*qui trans* Rhodanū *uicos possessionesq́; habebant,fuga se ad* Cæsarē *recipiunt, et demonstrant sibi præter agri solū nihil esse reliqui.* Quibus *rebus adductus* Cæsar *non expectandū sibi statuit,dum omnibus fortunis sociorū consumptis,in* Sātones Heluetij *peruenirent.* Flumen *est* Arar,*quod per fineis* Heduorū,*et* Sequanorum *in* Rhodanum *influit incredibili lenitate, ita ut oculis,in utram partem fluat,iudicari non poßit.* Id Heluetij *ratibus,ac lintribus iunctis transibant.* Vbi *per exploratores* Cæsar *certior factus est,treis iā copiarū parteis* Heluetios *id flumen transduxisse,quartam * uerò partem citra flumen* Ararim *reliquam esse:de tertia uigilia cum legionibus tribus è castris profectus,ad eam partem peruenit,quæ nondū flumē transierat.* Eos *impeditos,& inopinanteis aggreßus,magnam partem eorum concidit: reliqui sese fugæ mādarunt,atq; in proximas syluas abdiderunt.* Is *pagus appellabatur* Tigurinus. Nam *omnis ciuitas* Heluetia *in quatuor*pagos diuisa est.* Hic *pagus unus cum domo exißet, patrum nostrorum memoria* L.Caßium *consulem interfecerat,& eius exercitum sub iugum miserat.* Ita *siue casu,siue consilio deorum immortalium, quæ pars ciuitatis* Helue-

*bene meritos

*fere

*partes

tiæ insignem calamitatē populo Romano *intulerat,ea prin=ceps pœnas persoluit.Qua in re Cæsar nō solum publicas, sed etiam priuatas iniurias ultus est, q; eius soceri* L.Piso=*nis auum* L.Pisonem *legatum* Tigurini *eodem prælio, qui Caßium,interfecerāt.*Hoc *prælio facto reliquas copias Hel=uetiorū ut consequi posset,pontē in Arare faciēdum curat atque ita exercitum traducit.*Heluetij *repentino eius aduen=tu cōmoti,cùm id,quod ipsi diebus* x x . *ægerrimè confece=rant,ut flumen transirent,Cæsarem uno die fecisse intellige=rēt,legatos ad eū mittunt:cuius legationis* Diuico *princeps fuit,q bello Caßiano dux* Heluetiorū *fuerat.*Is *ita cū Cæsa=re egit:*Si *pacē populus* Romanus *cū* Heluetijs *faceret, in eā partē ituros, atq; ibi futuros* Heluetios,*ubi eos Cæsar cō=stituisset,atque esse uoluisset.*Sin *bello persequi perseuera=ret,reminisceretur & ueteris incōmodi populi* Romani,*& pristinæ uirtutis* Heluetiorū.*Quòd improuiso unū pagum adortus esset,cū ij,qui flumē trāsissent,suis auxilium ferre nō possent,ne ob eam rē aut suæ magnopere uirtuti tribue=ret,aut ipsos despiceret.*Se *ita à patribus,maioribusq; suis didicisse,ut magis uirtute,quàm dolo contēderent, aut insi=dijs niterentur.Quare ne cōmitteret,ut is locus, ubi cōnsti=tissent,ex calamitate populi* Romani,*et internecione exerci=tus nomē caperet,aut memoriā proderet.* Iis *Cæsar ita re=spōdit,Eò sibi minus dubitationis dari,q, eas res,quas lega=ti* Heluetij *cōmemorassent,memoria teneret,atque eò gra=uius ferre,quò minus merito populi* Roma. *accidißet:qui si alicuius iniuriæ sibi cōscius fuißet, nō fuisset difficile caue=re:sed eò deceptū,q, neque cōmißū à se intelligeret,quare ti=meret,neq; sine causa timēdū putaret.Quòd si ueteris cōtu=*

meliæ

meliæ obliuiſci uellet: num etiã recentium iniuriarum(quòd eo inuito iter per prouinciã per uim tentaſſent: quòd Heduos, quòd Ambarros, quòd Allobroges uexaſſent) memoriã deponere poſſet? Quòd ſua uictoria tã inſolẽter gloriarentur, quodq; ſe tandiu impunè tuliſſe iniurias * admirarentur, eodẽ pertinere. Conſueſſe enim Deos immortales, quò grauius homines ex cõmutatione rerũ doleant, quos pro ſcelere eorũ ulciſci uelint, his ſecundiores interdũ res, & diuturniorẽ impunitatẽ cõcedere. Cùm ea ita ſint: tamẽ, ſi obſides ab his ſibi dẽtur, uti ea, quæ polliceantur, facturos intelligat, et ſi Heduis de iniurijs, quas ipſis, ſocijsq; eorum intulerint: item ſi Allobrogibus ſatisfaciãt, ſeſe cũ his pacẽ eſſe facturũ. Diuico reſpondit, ita Heluetios à maioribus ſuis inſtitutos eſſe, uti obſides accipere, nõ dare cõſueuerint, eius rei populũ Romanũ eſſe teſtẽ. Hoc reſponſo dato, diſceſsit. Poſtero die caſtra ex eo loco mouent. Idem Cæſar facit, equitatumq; omnẽ ad numerum quatuor millium, quẽ ex omni prouincia & Heduis, atque eorũ ſocijs coactũ habebat, præmittit, qui uideãt, quas in parteis hoſtes iter faciant. Qui cupidius nouiſsimũ agmẽ inſecuti, alieno loco cũ equitatu Heluetiorum præliũ cõmittunt, & pauci de noſtris cadunt. Quo prælio ſublati Heluetij, quòd quingẽtis equitibus tantã multitudinẽ equitum propulerãt, audacius ſubſiſtere, nõnunquã ex nouiſsimo agmine, prælio noſtros laceſſere cœperũt. Cæſar ſuos à prælio cõtinebat, ac ſatis habebat in præſentia, hoſtẽ rapinis, populationibusq; prohibere: ita dies circiter * xv. iter fecerũt, uti inter nouiſsimũ hoſtiũ agmen, et noſtrũ primũ non amplius quinis, aut ſenis millibus paſſuum intereſſet. Interim quotidie Cæſar Heduos frumentũ, quod eſſent publicè polliciti,

*miraren tur

*XII.

flagitare. Nam propter frigora, quòd Gallia sub Septētrionibus, ut antè dictum est, posita est, non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidē satis magna copia suppetebat. Eo *autem frumento, q̃ flumine* Arare *nauibus subuexerat, propterea minus uti poterat, quòd iter ab* Arare Heluetij *auerterant, à quibus discedere nolebat.* Diē *ex die ducere* Hedui, *conferri, comportari, adesse dicere.* Vbi *se diutius duci intellexit* Cæsar, *& diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret, conuocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his* Diuitiaco, *&* Lisco, *qui summo * magistratui præerant, quem* Vergobretum *appellant* Hedui, *qui creatur annuus, & uitæ, necisq; in suos habet potestatem, grauiter eos accusat, quòd cum neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab his non subleuetur, præsertim cum magna ex parte, eorum præcibus adductus bellum susceperit, multo etiam grauius, quòd sit destitutus, queritur.* Tum *demum* Liscus *oratione* Cæsaris *adductus, quod antea tacuerat, proponit esse nonnullos, quorum autoritas apud plebem plurimum ualeat, qui priuatim plus possint, quàm ipsi magistratus: hos seditiosa, atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant, quod præstare debuerāt.* Si *iam principatum* Galliæ *obtinere nō possent* Gallorum, *quàm* Romanorum Imperia *præferre, neque dubitare debeant, quin si* Heluetios *superauerint* Romani, *unà cum reliqua* Gallia Heduis *libertatem sint erepturi: ab ijsdem * nostra consilia, quæq; in castris gerantur, hostibus enuntiari.* Hos *à se coerceri non posse: quinetiam quòd necessariò*

*magistratu

*perferre

*noua

cessariò rem coactus Cæsari enuntiarit, intelligere sese quanto id cum periculo fecerit, & ob eam causam quandiu potuerit, tacuisse. Cæsar hac oratione Lisci Dumnorigem Diuitiaci fratrem designari sentiebat: sed quòd pluribus præsentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit, Liscum retinet, quærit ex solo ea, quæ in conuentu dixerat: dicit liberius, atque audacius. Eadem secretò ab alijs quærit: reperit esse uera, ipsum esse Dumnorigem summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum nouarum rerum, complureis annos portoria, reliquaq; omnia Heduorum uectigalia paruo prætio redempta habere, propterea quòd illo licente contra liceri audeat nemo: ijs rebus & suam rem familiarem auxisse, & facultates ad largiendum magnas cōparasse, magnum numerum equitatus suo sumptu semper alere, & circum se habere: neque solum domi, sed etiam apud finitimas ciuitates largiter posse, atque huius potentiæ causa matrem in Biturigibus homini illhic nobilissimo, ac potentissimo collocasse: ipsum ex Heluetijs uxorem habere, sororem ex matre, & propinquas suas nuptum in alias ciuitates collocasse: fauere, & cupere Heluetijs, propter eam affinitatem: odisse etiam suo nomine Cæsarem, et Romanos, quòd eorum aduentu potentia eius sit imminuta, & Diuitiacus frater in antiquū locum gratiæ, atque honoris sit restitutus. Si quid accidat Romanis, summam in spem regni obtinendi per Heluetios uenire, Imperio pop. Rom. non modò de regno, sed de ea, quam habeat, gratia desperare. Reperiebat etiam Cæsar inquirēdo, q̄ præliū equestre aduersum, paucis ante diebus esset factum, initiū eius fugæ factum à Dumnorige, atq; eius equi

tibus

tibus (nam equitatui, quem auxilio Cæsari Hedui miserant, Dumnorix præerat) eorumq; fuga reliquum esse equitatum perterritum. Quibus rebus cognitis, cùm ad has suspiciones certißimæ res accederent, q. per fines Sequanorũ Heluetios traduxisset, q. obsides inter eos dandos curasset, q. ea omnia non modò iniussu suo, & ciuitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset, q. à magistratu Heduorum accusaretur, satis esse causæ arbitrabatur, quare in eum aut ipse animaduerteret, aut ciuitatem animaduertere iuberet. His omnibus rebus unum repugnabat, q. Diuitiaci fratris summum in populum Romanum studiũ, summam in se uoluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiam cognouerat. Nam ne eius supplicio Diuitiaci animum offenderet, uerebatur. Itaque priusquàm quicquam conaretur. Diuitiacũ ad se uocari iubet, & quotidianis interpretibus remotis, per C. Valeriũ Procillum principem Galliæ prouinciæ, familiarem suum cui summam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: simul commonefacit, quæ ipso præsente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, & ostendit, quæ separatim quisque de eo apud se dixerit: petit, atque hortatur, ut sine eius offensione animi uel ipse de eo causa cognita statuat, uel ciuitatem statuere iubeat. Diuitiacus multis cum lacrymis Cæsarem complexus, obsecrare cœpit, ne quid grauius in fratrem statueret: scire se illa uera, nec quenquam ex eo plus, quàm se doloris capere, propterea quòd, cùm ipse gratia plurimum domi, atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adolescentiam posset, per se creuisset, quibus opibus, ac neruis nõ solum ad minuendã gratiã, sed penè ad perniciem suam uteretur: sese tamen & amore fraterno, et

existi-

existimatione uulgi commoueri. Quòd si quid ei à Cæsare grauius accidisset, cum ipse eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem existimaturum non sua uoluntate factum, qua ex re futurum, uti totius Galliæ animi à se auerterētur. Hæc cum pluribus uerbis flens à Cæsare peteret, Cæsar eius dexteram prehendit, consolatus rogat, finem orandi faciat, tanti eius apud se gratiam esse ostendit, uti & Reipublicæ iniuriam, & suum dolorē eius uoluntati, ac precibus condonet. Dumnorigem ad se uocat, fratrem adhibet, quæ in eo reprehendat, ostendit: quæ ipse intelligat, quæ ciuitas queratur, proponit: monet ut in reliquū tēpus omneis suspiciones uitet, præterita se Diuitiaco fratri condonare dicit. Dūnorigi custodes ponit, ut quæ agat, quibus cum loquatur scire poßit. Eodē die ab exploratoribus certior factus, hostes sub monte cōsedisse, millia passuū ab ipsius castris octo, qualis esset natura montis, & qualis in circuitu ascensus, qui cognoscerent, misit. Renuntiatum est, facilē esse. De tertia uigilia T. Labienum legatū propere cum duabus legionibus, & ijsdem ducibus, qui iter cognouerant, summū iugum mōtis ascendere iubet, quid sui cōsilij sit, ostendit. Ipse de quarta uigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit, equitatumq; omnem ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur, & in exercitu L. Syllæ, & postea in M. Craßi fuerat, cum exploratoribus præmittitur. Prima luce cum summus mons à T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille & quingentis paßibus abeßet, neq; (ut postea ex captiuis cōmperit) aut ipsius aduentus, aut Labieni cognitus esset, Considius equo admisso ad eum accurrit: dicit montē, quem à Labieno occupari uo-

ri uoluerit, ab hostibus teneri, id se Gallicis armis, atq; insignibus cognouisse. Cæsar suas copias in proximũ collẽ subducit, aciẽ instruit. Labienus, ut erat ei præceptũ à Cæsare, ne prælium cõmitteret, nisi ipsius copiæ prope hostiũ castra uisæ essent, ut undiq; uno tempore in hosteis impetus fieret, monte occupato nostros expectabat, prælioq; abstinebat. Multo deniq; die per exploratores Cæsar cognouit & montem à suis teneri, & Heluetios castra mouisse, & Considiũ timore perterritum, quod nõ uidisset, pro uiso sibi renuntiasse: eodie, quo consuerat interuallo, hosteis sequitur, & millia passuum tria ab eorũ castris castra ponit. Postridie eius diei, quòd omnino biduum supererat, cum exercitui frumentum metiri oporteret, et q̃, à Bibracte, oppido Heduorum lõgè maximo, ac copiosissimo, non amplius millibus passuum XVIII. aberat, rei frumentariæ prospiciendũ existimauit: iter ab Heluetijs auertit, ac Bibracte ire cõtẽdit. Ea res per fugitiuos L. Aemilij decurionis equitũ Gallorũ hostibus nũtiatur. Heluetij seu q̃, timere perterritos Romanos discedere à se existimarent, eò magis, q̃, pridie superioribus locis occupatis prælium non commisissent, siue eò quòd re frumẽtaria intercludi posse confiderent, commutato consilio, atque itinere conuerso, nostros à nouissimo agmine insequi, ac lacessere cœperũt. Postquam id animaduertit, copias suas Cæsar in proximum collẽ subducit, equitatumq;, qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicẽ aciem instruxit, legionum quatuor ueteranorũ, ita uti supra se in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, & omnia auxilia collocarit, ac totum montem hominibus complerit: interea sarcinas in unum lo=

cum

cum conferri, & eum ab his, qui*in superiore acie constite=rant, muniri iussit. Heluetij cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt, ipsi confertissima acie reiecto nostro equitatu, phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt. Cæsar primum suo deinde omniũ è conspectu remotis equis, ut æquato omnium periculo spẽ fugæ tolleret, cohortatus suos, prælium commisit. Milites è loco superiore pilis missis, facilè hostium phalangem perfregerunt: ea disiecta, gladijs districtis in eos impetũ fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, q; pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis, & colligatis, cũ ferrum se inflexisset, neq; euellere, neq; sinistra impedita, satis cõmodè pugnare poterãt, multi ut diu iactato brachio, præoptarent scutum manu emittere, & nudo corpore pugnare: tandem uulneribus defessi, & pedem referre, et quòd mons suberat circiter mille passuum, eò se recipere cœperunt. Capto monte, et succedentibus nostris, Boij, & Tulingi, qui hominum millibus circiter XV. agmen hostiũ claudebant, & nouissimis præsidio erant, ex itinere nostros * latere aperto egressi circumuenire: id conspicati Heluetij, qui in montem sese receperãt, rursus instare, et præliũ redintegrare cœperunt.*Romani conuersa signa bipartitò intulerũt, prima, ac secunda acies ut uictis, ac summotis resisteret, tertia ut uenientes * sustineret: ita ancipiti prælio diu, atque acriter pugnatum est: diutius cum nostrorum impetum sustinere non possent, alteri se (ut cœperant) in montem receperunt, alteri ad impedimenta, & carros suos se contulerunt. Nam hoc toto prælio cum ab hora septima ad uesperum pugnatum sit, auersum hostem uidere nemo potuit:

*alias: in superiori constit.

*alias: latere aperto circumuenire.

*alias Romani signa bipartita intul.

*excipe-ret.

tuit: ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatũ est, propterea quòd pro uallo carros obiecerant, & è loco superiore in nostros uenientes tela conijciebant, & nonnulli inter carros, rotasq; mazaras, ac tragulas subijciebant, nostrosq; uulnerabant. Diu cum esset pugnatum, impedimentis, castrisq; nostri potiti sunt: ibi Orgetorigis filia, atque unus è filiis captus est. Ex eo prælio circiter millia hominũ CXXX. super fuerunt, eaq; tota nocte continenter ierũt, nullam partem noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die quarto peruenerũt: cum & propter uulnera militum, & propter sepulturam occisorum, nostri triduũ morati eos sequi non potuissent, Cæsar ad Lingones literas, nuntiosq; misit, ne eos frumento, néue alia re iuuarẽt: qui si iuuissent, se eodem loco illos, quo Heluetios habiturum. Ipse triduo intermisso, cum omnibus copiis eos sequi cœpit. Heluetij omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miserunt. Qui cum eum in itinere conuenissent, seq; ad pedes proiecissent, suppliciterq; locuti, flentes pacem petissent, atque eos in eo loco, quo tum essent, suum aduentum expectare iußisset, paruerunt. Eò postquam Cæsar peruenit, obsides, arma, seruos, qui ad eos profugissent, poposcit. Dum ea conquiruntur, & conferuntur, nocte intermissa circiter hominũ millia sex eius pagi, qui* Virbigenus appellatur, siue timore perterriti, ne armis traditis supplicio efficerẽtur, siue spe salutis inducti, q. in tãta multitudine deditiorũ suã fugã aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent, *prima nocte ex castris Heluetiorum egressi, ad Rhenum, finesq; Germanorũ cõtenderunt. Quod ubi Cæsar resciuit: quorũ per fines ierant, ij uti conquirerent, & reducerent, si sibi

*Vrbigenus.

*prima noctis uigilia.

sibi purgati esse uellēt, imperauit: reductos in hostiū numero habuit. Reliquos oēs *obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit.* Heluetios, Tulingos, Latobrigos *in fines suos, unde erāt profecti, reuerti iußit: & quòd omnibus frugibus amißis, domi nihil erat, quo famē tollerarēt,* Allobrogibus *imperauit, ut ijs frumēti copiā facerēt: ipsos, oppida, uicosq;, quos incēderāt, restituere iußit. Id ea maxime ratione fecit, quòd noluit eum locū, unde* Heluetij *discesserāt, uacare: ne propter bonitatem agrorum* Germani, *qui trans* Rhenum *incolunt, e suis finibus in* Heluetiorū *fines transirēt, & finitimi* Galliæ *prouinciæ,* Allobrogibusq; *eßent:* Boios *petētibus* Heduis, *quòd egregia uirtute erāt cogniti, ut in finibus suis collocarēt, cōceßit: quibus illi agros dederunt, eosq; postea*in parē iuris, libertatisq; cōditionē, atq; ipsi erāt, receperūt.* In castris Heluetiorum *tabulæ repertæ sunt literis Græcis cōfectæ, & ad* Cæsarē *parlatæ: quib. in tabulis nominatim ratio cōfecta erat, q numerus domo exisset eorū, qui arma ferre possent, & itē separatim pueri, senes, mulieresq;, quarū omniū rerū summa erat, capitū* Heluetiorum *millia* CCLXIII. Tulingorū *millia* XXXVI. Latobrigorum XIIII. Rauracorum XXIII. Boiorum XXXII. Ex his, *qui arma ferre possent, ad millia* XCII. *Summa omnium fuerunt ad millia* CCCLXVIII. *Eorum qui domum redierunt censu habito, ut* Cæsar**imperauerat, repertus est numerus milliū* C. & X. *Bello* Heluetiorū *confecto, totius fere* Galliæ *legati, principes ciuitatū ad* Cæsarē *gratulatum cōuenerunt: intelligere sese, tametsi pro ueteribus* Heluetiorum *iniurijs*populus* Ro. *ab his pœnas bello repetisset, tamē eā rē non minus ex usu terræ* Galliæ, *quā*

*in parē iuris libertatis conditione.

*imperauit.

*pop. Ro. pœnas bel.

pop.Ro.accidisse,propterea q, eo consilio florentissimis rebus domos suas Heluetij reliquissent,uti toti Galliæ bellum inferrent,imperioq; potirētur,locumq; domicilio ex magna copia diligerent,quem ex omni Gallia opportunissimum,ac fructuosissimū iudicassent,reliquasq; ciuitates stipendiarias haberent. Petierunt,uti sibi concilium totius Galliæ in diē certam *indicere,idq; Cæsaris uoluntate facere liceret:sese habere quasdam res, quas è communi consensu ab eo petere uellent. Ea re permissa,diem concilio constituerunt,& iureiurando ne quis enuntiaret,nisi quibus communi consilio mādatum esset,inter se sanxerunt. Eo concilio dimisso, ijdem principes ciuitatum,qui antè fuerant, ad Cæsarem reuerterunt,petieruntq; uti sibi * secretò,& occultò de sua, omniumq; salute cū eò agere liceret. Ea re impetrata,sese omnes flētes Cæsaris ad pedes proiecerunt: Nō minus se id cōtendere,& laborare, ne ea, quæ dixissent,enuntiarentur, quàm uti ea quæ uellēt,impetrarent: propterea q, si enuntiatum esset,summum in cruciatū se uenturos uiderent. Locutus est pro his Diuitiacus Heduus, Galliæ totius factiones esse duas. Harū alterius principatum tenere Heduos,alterius Aruernos. Hi cùm tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent,factū esse,uti ab Aruernis, Sequanisq; Germani mercede accersērētur. Horum primo circiter mullia * x v. Rhenum transisse,posteaquā agros, & cultū,et copias Gallorū homines feri,ac barbari adamassēt; traductos plureis,nūc esse in Gallia ad C. et x x miliū numerū. Cū his Heduos, * eorūq; cliētes,semel,atq; iterū armis cōtēdisse,magnā calamitatē pulsos accepisse,omnē nobilitatē,omnē senatū,omnē equitatū amisisse. Quibus prælijs, calami-

*indicere:sese hab.

*secretò de sua.

XII.

*eorumq; clientes ... [illegible]

calamitatibusq; fractos, qui & sua uirtute, et populi Rom. hospitio, atq; amicitia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos ciuitatis, & iureiurando ciuitatem obstringere, sese neq; obsides repetituros, neq; auxilium à populo Rom. imploraturos, neq; recusaturos, quò minus perpetuo sub illorum ditione, atq; imperio essent. Vnum se esse ex omni ciuitate Heduorum, qui adduci non potuerit, ut iuraret,* aut suos liberos obsides daret. Ob eam rem se ex ciuitate profugisse, & Romam ad Senatum uenisse auxilium postulatũ, quòd solus neq; iureiurãdo. neq; obsidibus teneretur. Sed peius uictoribus Sequanis, quã Heduis uictis accidisse: propterea quòd Ariouistus Rex Germanorum in eorum finibus consedisset, tertiãq; partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliæ, occupasset, & nũc de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, propterea quòd paucis mensibus antè, Harudum millia hominum uigintiquatuor ad eũ uenissent, quibus locus, ac sedes pararentur: futurũ esse paucis annis, uti oẽs è Galliæ finibus pellerentur, atq; omnes Germani Rhenum transirent. Neq; enim cõferẽdũ esse Gallicum cum Germanorũ agro, neq; hãc cõsuetudinẽ uictus cum illa comparandã. Ariouistum autẽ, ut semel Gallorum copias prælio uicerit: quod præliũ factum* sit Amagetobriæ, superbe, & crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuiusq; liberos poscere, & in eos omnia exempla, cruciatusq; edere, si qua res non ad nutum, aut ad uoluntatẽ eius facta sit: hominem esse barbarum, iracundum, temerarium, non posse eius imperia diutius sustineri. Nisi quid in Cæsare, populoq; Ro. sit auxilij, omnibus Gallis idẽ esse faciendũ, quod Heluetij fecerunt, ut domo emigrent, aliud domici-

*aut ex liberis suis obsid.

*sit ad Magriobriæ.

miciliũ, alias ſedes remotas à Germanis petant, fortunãq́; quæcunque accidat, experiantur. Hæc *ſi enuntiata* Arioui=*ſto ſint, nõ dubitare, quin de omnibus obſidibus, qui apud eũ ſint, grauiſsimum ſupplicium ſumat.* Cæ*ſarem uel autorita te ſua, atque exercitus, uel recenti uictoria, uel nomine pop.* Ro. *deterrere poſſe, ne maior multitudo* Germanorũ Rhe=*nũ traducatur,* Galliãq́; *omnem ab* Arioui*ſti iniuria poſſe defendere.* Hac *oratione à* Diuitiaco *habita, omnes, qui ade=rant, magno fletu auxiliũ à* Cæ*ſare petere cœperunt.* Ani=*maduertit* Cæ*ſar unos ex omnibus* Sequanos, *nihil earũ re=rum facere, quas cæteri facerent, ſed triſtes capite demiſſo, terrã intueri: eius rei quæ cauſa eſſet, miratus ex ipſis quæ ſiuit.* Nihil Sequani *reſpondere, ſed in eadem triſtitia taciti permanere.* Cũ *ab his ſæpius quæreret, neq; ullam omnino uocẽ exprimere poſſent: idẽ* Diuitiacus Heduus *reſpondit, hoc eſſe miſeriorẽ, & grauiorẽ fortunã* Sequanorũ, *quàm reliquorũ, quòd ſoli ne in occulto quidẽ queri, nec auxilium implorare auderent, abſentisq́;* Arioui*ſti crudelitatẽ, uelut ſi corã adeſſet, horrerẽt, propterea quòd reliquis * tãtũ fu=gæ facultas daretur:* Sequanis *uerò, qui intra fines ſuos* Arioui*ſtũ recepiſſent, quorũ oppida omnia in poteſtate eius eſſent, oẽs cruciatus eſſent pferẽdis.* His *reb. cognitis* Cæ*ſar* Gallorũ *animos uerbis cõfirmauit, pollicitusq́; eſt ſibi eã rẽ curæ futurã, magnã ſe habere ſpẽ, & beneficio ſuo, & au=toritate adductũ* Arioui*ſtũ, finẽ iniurijs facturũ.* Hac *ora=tione habita cõciliũ dimiſit: et ſecũdũ ea multæ res eũ horta bantur, quare ſibi eã rem cogitandã, & ſuſcipiendam puta ret: in primis q* Heduos *fratres, conſanguineosq́; ſæpenu=mero ab* Senatu *appellatos, in ſeruitute, atq; ditione uidebat*

*tamen.

Germa=

Germanorum teneri, eorumq́; obsides esse apud Ariouistum ac Sequanos intelligebat: quod in tanto Imperio pop. Rom. turpissimum sibi, ac Reipublicæ arbitrabatur. Paulatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, & in Galliã magnam eorum multitudinem uenire, pop. Ro. periculosum uidebat: neque sibi homines feros, ac barbaros * obtemperaturos existimabat, quin, cum omnẽ Galliam occupassent, ut antè Cimbri, Teutoniq́; fecissent, in prouinciam exirent, atque inde in Italiã contenderent, præsertim cùm Sequanos à prouincia nostra Rhodanus diuideret. Quibus rebus quàm maturrimè occurrendum putabat. Ipse autẽ Ariouistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus nõ uideretur. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariouistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, ut aliquem locum medium utriusq; colloquio deligeret, uelle sese de Republica, et summis utriusq; rebus cùm eo agere. Ei legationi Ariouistus respondit, siquid ipsi à Cæsare opus esset, sese ad eum uenturũ fuisse, siquid ille à se uelit, illum ad se uenire oportere. Præterea se neque sine exercitu in eas parteis Galliæ uenire auderet, quas Cæsar possideret, neque exercitum sine magno commeatu, atque emolumento in unum locum contrahere posse, sibi autem mirum uideri, quid in sua Gallia, quam bello uicisset, aut Cæsari, aut omnino populo Ro. negotij esset. His responsis ad Cæsarem * relatis, iterum ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit: quoniam tanto suo, populiq́; Roma. beneficio affectus, cùm in consolatu suo rex, atq; amicus à Senatu appellatus esset, hanc sibi populoq́; Rom. gratiam referret, ut in colloquium uenire inuitus grauaretur, neq; de cõmuni re dicendũ sibi, & cognoscendũ putaret, hæc

*tẽperaturo.

*legatis redeuntibus.

esse, quæ ab eo postularet. Primum, ne quã multitudinem hominũ amplius trans Rhenum in Galliam traduceret: deinde obsides, quos haberet ab Heduis, redderet, Sequanisq; pmitteret, ut quos illi haberẽt, uoluntate eius reddere illis liceret, ne ue Heduos iniuria lacesseret, ne ue his, socijsq; eorum bellum inferret. Si id ita fecisset, sibi, populoq; Ro. perpetuam gratiam, atq; amicitiã cum eo futurã: si non impetraret, quoniam M. Messala, L. Pisone consulibus, Senatus censuisset, uti quicunq; Galliam prouinciam obtineret, quod commodo Reipub. facere posset, Heduos, cæterosq; amicos po. Ro. defenderet, se Heduorum iniurias non neglecturum. Ad hæc Ariouistus respondit, ius esse belli, ut qui uicissent, ijs, quos uicissent, quemadmodum uellent, imperarent: item po. Ro. uictis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuesse: si ipse pop. Ro. non præscriberet, quemadmodum suo iure uteretur, non oportere se à pop. Ro. in suo iure impediri. Heduos sibi, quoniam belli fortunam tẽtassent, & armis congressi, ac superati essent, stipendiarios esse factos. Magnam Cæsarem iniuriam facere, qui suo aduentu uectigalia sibi deteriora faceret. Heduis se obsides redditurum non esse: neq; ijs, neq; eorum socijs iniuria bellum illaturum si in eo manerent, quod conuenissent, stipendiumq; quotannis penderent. Si id non fecissent, longe his fraternum nomen populi Romani abfuturum. Quòd sibi Cæsar denunciaret, se Heduorum iniurias non neglecturum, neminem secum sine sua pernicie contendisse: cum uellet, congrederetur. Intellecturum quid inuicti Germani, exercitatissimi in armis, qui intra annos XIIII. tectũ non subissent uirtute possent. Hæc autẽ eodẽ tempore Cæsari mandata referebãtur,

& legati

& legati ab Heduis, & Treuiris ueniebāt: Hedui questum, q * Harudes, qui nuper in Galliā trāsportati essent, fines eorum popularentur, sese ne obsidibus quidē datis pacē Ariouisti redimere potuisse: Treuiri autem, pagos centum Sueuorum ad ripam Rheni cōsedisse: qui Rhenum transire conarētur, his præesse Nasuam, & Cimberium fratres. Quibus rebus Cæsar uehemēter commotus, maturādū sibi existimauit: ne, si noua manus Sueuorum cum ueteribus copijs Ariouisti sese cōiunxisset, minus facilè resisti posset. Itaq; re frumentaria quàm celerrime potuit cōparata, magnis itineribus ad Ariouistum cōtēdit. Cum tridui uiā processisset, nuntiatum est ei, Ariouistum cum suis omnibus copijs ad occupandum Vesontionem (quod est oppidum maximum Sequanorum) cōtendere, triduiq; uiam à suis finibus processisse. Id ne accideret, magnopere præcauendum sibi Cæsar existimabat. Nanque omnium rerum, quæ ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas: idq; natura loci sic muniebatur, ut magnā ad ducendum bellum * daret facultatē, propterea q flumen * Alduasdubis, ut circino circunductum pene totum oppidum cingit: reliquum spatium, quod non est amplius pedum sexcentorum, quà flumen intermittit, mons cōtinet magna altitudine, ita ut radices eius montis ex utraque parte ripæ fluminis contingant. * Hunc murus circundatus arcem efficit, & cum oppido coniungit. Huc Cæsar magnis diurnis, nocturnisq; itineribus contendit, occupatoq; oppido, ibi præsidium collocat. Dum paucos dies ad Vesontionem rei frumentariæ, commeatusq; causa moratur, ex percunctatione nostrorum, uocibusq; Gallorum, ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili

*Harudes, Tarrugali, qui.

affretta[?] alterato

[?]care

*faceret fac.

*alias, Alduabis: quel Alduasdubis: uel Alduasdusius.

*Hanc.

bili uirtute, atq; exercitatione in armis esse prædicabãt, sæpenumero sese cum his cõgressos, ne uultum quidẽ, atq; aciẽ oculorum dicebãt ferre potuisse, tantus subito timor omnem exercitum occupauit, ut nõ mediocriter omnium mẽtes, animosq; perturbaret. Hic primum * ortus est à tribunis militum, ac præfectis, reliquisq;, qui ex urbe amicitiæ causa Cæsarem secuti non magnum periculum miserabantur, q̃ nõ magnum in re militari usum habebãt: quorum alius alia causa illata, quã sibi ad proficiscẽdum necessariã esse diceret, petebat, ut eius uoluntate discedere liceret. Nõnulli pudore adducti, ut timoris suspicionẽ uitarẽt, remanebãt. Hi neq; uultum fingere, neque interdum lachrymas tenere poterãt: abditi in tabernaculis aut suum fatum querebãtur, aut cum familiaribus suis cõmune periculum miserabãtur: uulgo totis castris testamenta obsignabantur. Horum uocibus, ac timore paulatim etiã hi, qui magnum in castris usum habebãt, milites, cẽturionesq;, quiq; equitatui præerãt, perturbabantur. Qui se ex his minus timidos existimari uolebãt, nõ se hostẽ uereri, sed * angustias itineris, & magnitudinem syluarum, quæ inter eos, atque Ariouistum intercederent, aut rem frumentariam, ut satis commodè supportari posset, timere dicebant. Nonnulli etiam Cæsari renuntiabant, cum castra moueri, ac singula ferri iussisset, non fore dicto audientes milites, neque propter timorem signa laturos. Hæc cum animaduertisset Cæsar, conuocato concilio, omniumque ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, uehementer eos incusauit. Primum, quòd aut quam in partem, aut quo consilio duceretur, sibi quærendum, aut cogitandum putarent. Ariouistum se Consule cupidissime populi Ro.

*ortus est ti mor a.

*angusti-as locorũ & magn.

li Ro. amicitiam appetisse: cur hũc tam temere quisquam ab officio discessurũ iudicaret? sibi quidẽ psuaderi, cognitis suis postulatis, atq; æquitate conditionum perspecta, eum neque suam, neq; po. Ro. gratiam repudiaturum. Quòd si furore, atq; amẽtia impulsus, bellũ intulisset, quid tãdẽ uererentur? aut cur de sua uirtute, aut de ipsius diligẽtia desperarẽt? Factum eius hostis periculũ patrum nostrorum memoria, cum Cimbris, & Teutonis à C. Mario pulsis, non minorẽ laudem exercitus, quàm ipse Imperator meritus esse uidebatur. Factum etiã nuper in Italia seruili tumultu, quos tamẽ aliquis usus, ac disciplina, quã à nobis accepissent, subleuaret. Ex quo iudicari posset, quãtũ haberet in se boni constantia, propterea quòd quos aliquandiu inermes sine causa timuissent, hos postea armatos, ac uictores superassent. Deniq; hos esse eosdẽ Germanos, quibuscum sæpenumero Heluetij congreßi, non solum in suis, sed etiã in illorũ finibus, plerunq; superassent, qui tamen pares esse nostro exercitui nõ potuerint. Si quos aduersum præliũ, & fuga Gallorũ commoueret, hoc si quærerent, reperiri posse diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariouistũ cũ multos mẽses castris, ac paludibus se cõtinuisset, neq; sui potestatem fecisset, desperãtes iã de pugna, & dispersos subito adortum magis ratione, ac cõsilio, quàm uirtute uicisse: cui rationi contra homines barbaros, atq; imperitos locus fuisset. Hac ne ipsum quidẽ sperare nostros exercitus capi posse. Qui suum timorem in rei frumentariæ simulationem, angustiasq; itineris cõferrẽt, facere arroganter, cum aut de officio Imperatoris desperare, aut ei præscribere auderent. Hæc sibi esse curæ, frumentum Sequanos, Leucos, Lingonas subministrare, iãq; esse in agris

*frumenta matura. De itinere ipsos breui tempore iudicaturos. Quòd non fore dicto audientes milites, neq; signa laturi dicantur, nihil se ea re commoueri: scire enim quibuscunque exercitus dicto audiẽs nõ fuerit, aut male re gesta fortunam defuisse, aut aliquo facinore cõperto, auaritiam esse cõuictã. Suã innocentiã * perpetua uitæ felicitate Heluetiorum bello esse perspectã. Itaq; se, quod in longiorẽ diem collaturus fuisset, repræsentaturum, & proxima nocte de quarta uigilia castra moturum, ut quàm primum intelligere poßet, utrũ apud eos pudor, atq; officium, an timor plus ualeret. Quòd si præterea nemo sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua nõ dubitaret, sibiq; eã prætoriã cohortem futurã. Huic legioni Cæsar & indulserat præcipue, et propter uirtutẽ confidebat maxime. Hac oratione habita, mirum in modum cõuersæ sunt omnium mẽtes, summaq; alacritas, & cupiditas belli gerundi innata est. Princepsq; decima legio per tribunos militum ei gratias egit, q, de se optimũ iudicium fecißet, seq; eße ad bellum gerẽdum paratissimã confirmauit. Deinde reliquæ legiones cum tribunis militum, & primorum ordinum centurionibus egerunt, uti Cæsari satisfacerent, se neq; unquã dubitaße, neq; timuiße, neq; de summa belli suum iudicium, sed imperatoris esse existimauisse. Eorum satisfactione accepta, & itinere exquisito per Diuitiacũ, q, * ex alijs Gallis ei maximã fidẽ habebat, ut milliũ amplius quinquaginta circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta uigilia, ut dixerat, profectus est. Septimo die, cũ iter nõ intermitteret, ab exploratorib. certior factus est, Ariouisti copias à nostris millibus paßuũ quatuor & uiginti abeße. Cognito Cæsaris aduentu, Ariouistus legatos ad*

cum

*perpetua uita, felicitatem, Helu.

*ex alijs ei max.

eum mittit, quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset, seque id sine periculo facere posse existimaret. Non respuit conditionem Cæsar, iamque eum ad sanitatem reuerti arbitrabatur, cum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur: magnamque in spē ueniebat, pro suis tantis, populique Ro. in eum beneficijs, cognitis suis postulatis, fore, uti pertinacia desisteret. Dies colloquio dictus est, ex eo die quintus. Interim cum sæpe ultro citroque legati inter eos mitterentur, Ariouistus postulauit, ne quem peditem ad colloquium Cæsar adduceret, uereri se, ne per insidias ab eo circumueniretur: uterque cum equitatu ueniret, alia ratione se non esse uenturum. Cæsar quod nec colloquium interposita causa tolli uolebat, neque salutem suam Gallorum equitatui cōmittere audebat: cōmodissimum esse statuit omnibus equis, Gallis equitibus detractis, legionarios eo milites legionis decimæ (cui quàm maxime confidebat) imponere, ut præsidium quàm amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. Quod cum fieret, nō irridiculè quidā ex militibus decimæ legionis dixit: plus, quàm pollicitus esset, Cæsarē ei facere: pollicitum esse in cohortis se prætoriæ loco decimā legionē habiturum, nunc ad equum rescribere. Planities erat magna, et in ea tumulus terreus satis grādis. Hic locus æquo ferè spatio ab castris utriusque aberat, eo, ut erat dictum, ad colloquium uenerunt: legionē Cæsar, quā equis deuexerat, passibus ducētis ab eo tumulo cōstituit. Itē equites Ariouisti pari interuallo cōstiterunt. Ariouistus, ut ex equis colloquerētur & præter se, denos ut ad colloquium adducerent, postulauit. Vbi eo uētum est, Cæsar initio orationis, sua, Senatusque in eum beneficia cōmemorauit, quod rex appellatus esset à Senatu

natu

natu, quòd amicus, quòd munera amplissime missa. Quã rem & paucis cõtigisse, et à Romanis pro maximis hominũ officijs cõsueuisse tribui docebat. Illũ, cũ neq; aditum, neq; causam postulãdi iustã haberet, beneficio, ac liberalitate sua, ac senatus, ea præmia cõsecutũ.* Docebat etiã quàm ueteres, quàq; iustæ causæ necessitudinis ipsis cum Heduis intercedẽrẽt: quæ Senatuscõsulta, quoties quãq; honorifica in eos facta essent, ut omni tẽpore totius Galliæ principatum Hedui tenuissent, prius etiã quã nostram amicitiã appetissent. Po. Ro. hanc esse consuetudinem, ut socios, atq; amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore * auctiores uelit esse. Quod uero ad amicitiam pop. Ro. attulissent, id his eripi, quis pati posset? Postulauit deinde eadẽ, quæ legatis in mandatis dederat, ne aut Heduis, aut eorum socijs bellum inferret, obsides redderet, si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at nequos amplius Rhenum transire pateretur. Ariouistus ad postulata Cæsaris pauca respondit: de suis uirtutibus multa prædicauit: trãsisse Rhenum sese non sua sponte, sed rogatum, & accersitum à Gallis, non sine magna spe, magnisq; præmijs domum, propinquosq; reliquisse, sedes habere in Gallia ab ipsis cõcessas, obsides ipsorum uoluntate datos, stipendium capere iure belli, quod uictores uictis imponere consueuerint: non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse, omneis Galliæ ciuitates ad se oppugnandum uenisse, ac contra se castra habuisse, eas omneis copias uno ab se prælio * fusas, ac superatas esse: si iterum experiri uelint, paratum se decertare: sin pacem malint, iniquum esse de stipendio recusare, quod sua uoluntate ad id tempus dependerint. Amicitiam populi Romani

* Referebat

* auctos

* pulsas

mani sibi ornamẽto, & præsidio, non detrimento esse oportere, idq; se ea spe petisse. Si per po. Rom. stipendium remittatur & deditītij subtrahantur, nõ minus libenter sese recusaturum populi Ro. amicitiam, quàm appetierit. Quòd multitudinẽ Germanorum in Galliã traducat, id se sui muniendi, nõ Galliæ oppugnãdæ causa facere: eius rei testimonium esse, quòd nisi rogatus non uenerit, & quòd bellum non intulerit, sed defenderit. Se prius in Galliã uenisse, quàm populum Rom. Nunquam ante hoc tempus exercitum populi Rom. Galliæ prouinciæ finibus egressum. Quid sibi uellet, cur in suas possessiones ueniret, Prouinciam suam esse hanc Galliã, sicuti illã nostram. Vt ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret, sic item nos esse inquos,* quòd in suo iure se interpellaremus. Quòd ex S.C. Heduos appellatos* amicos diceret: non se tam barbarum, neq; tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neque bello Allobrogum proximo, Heduos Romanis auxilium tulisse, neque ipsos in his contentionibus, quas Hedui secum, & cum Sequanis habuissent, auxilio populi Roma. usos esse, debere se suspicari simulata Cæsarem amicitia, quòd exercitũ in Gallia habeat, sui opprimendi causa habere. Quòd nisi decedat, aut exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum. Quòd si eum interfecerit, multis sese nobilibus, principibusq; populi Ro. gratum esse facturum. Id se ab ipsis per eorum nuntios compertum habere, quorum omnium gratiam, atq; amicitiam eius morte redimere posset. Quòd si discessisset, ac liberam sibi possessionem Galliæ tradidisset magno se illum præmio remuneraturum: & quæcunque bella geri uellet, sine ullo eius labore,

*iniquos.

*fratres amicos.

*labore, & periculo confectũrum. Multa à Cæsare in eã sen tentiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset, et neque suam, neq; pop. Ro. cõsuetudinẽ pati, uti optimè meritos socios desereret: neq; se iudicare Galliam potius esse Ariouisti, quàm pop. Ro. bello superatos esse Aruernos, & Rutenos à Q. Fabio Maximo: quibus pop. Ro. ignouisset, neq; in prouinciam redegisset, neq; stipẽdium imposuisset. Quòd si antiquissimum quodq; tẽpus spectari oporteret, pop. Ro. iustissimum esse in Gallia imperium. Si iudiciũ Senatus seruari oporteret, liberã debere esse Galliam, quam bello uictã suis legibus uti uoluisset. Dum hæc in colloquio geruntur, Cæsari nuntiatum est equites Ariouisti propius tumulum accedere, & ad nostros adequitare lapides, telaq; in nostros conijcere. Cæsar loquendi finem fecit: seq; ad suos recepit, suisq; imperauit, ne quod omnino telum in hostes reijcerẽt. Nam etsi sine ullo periculo legionis * delectæ, cõmissum cũ equitatu prælium fore uidebat: tamen cõmittendum non putabat, ut pulsi hostibus dici posset, eos à se per fidem in colloquio circumuentos. Posteaquã in uulgus militum relatum est, qua arrogãtia in colloquio Ariouistus usus, omni Gallia Romanis interdixisset, impetumq; in nostros eius equites fecissent, eaq; res colloquium ut diremisset, multò maior alacritas, studiumq; pugnãdi maius exercitui iniectum est. Biduo pòst Ariouistus legatos ad Cæsarẽ mittit, uelle se de his rebus, quæ * inter eos agi cœptæ, neque perfectæ essent, agere cum eo, uti iterum colloquio diem constitueret: aut si id minus uellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret. Colloquendi Cæsari causa uisa non est, & eò magis quòd pridie eius diei Germani retineri non poterant, quin in*

*delectæ cum eq.

*inter eos cœptæ,

nostros tela cōijcerent. Legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum mißurum, & hominibus feris obiecturū existimabat. Cōmodißimū uisum est, M. Valerium Procillum C. Valerij Caburij filium, summa uirtute, & humanitate adolescentem, cuius pater à C. Valerio Flacco ciuitate donatus erat, & propter fidem, et propter linguæ Gallicæ sciētiā qua multa iam Ariouistus longinqua consuetudine utebatur, & q, in eo peccandi Germanis causa nō esset, ad eū mittere: & unà * Marcū Titium, qui hospitio Ariouisti * usus erat. His mandauit, ut quæ diceret Ariouistus, cognoscerēt, et ad se referrent. Quos cùm apud se in castris Ariouistus conspexißet, exercitu suo præsente, conclamauit, quid ad se uenirent, an speculādi * causa. Conantes dicere prohibuit, et in catenas coniecit. Eodē die castra promouit, & millibus pasuū sex à Cæsaris castris sub monte consedit. Postridie eius diei præter castra Cæsaris suas copias traduxit, et millibus paßuum duobus ultra eum castra fecit, eo consilio, uti frumento, commeatuq;: qui ex Sequanis, & Heduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. Ex eo die dies continuos quinq; * Cæsar pro castris suas copias produxit, & aciem instructā habuit, ut, si uellet Ariouistus prælio contendere, ei potestas non deeßet. Ariouistus his omnibus diebus exercitum castris cōtinuit. Equestri prælio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo se ermani Gexercuerant. Equitū millia erant sex, totidē numero pedites uelocisfimi: ac fortisfimi, quos ex omni copia singuli singulos suæ salutis causa delegerāt. Cū his in prælijs uersabātur, ad eos se equites recipiebāt. Hi, si quid erat durius cōcurrebāt. Si qui grauiore uulnere accepto, equo deciderāt, circunsistebant. Si quò

*Marium Metium.
*utebatur
*gratia
*Cæsar suas cop.

erat

erat longius prodeũdũ, aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut iubis equorũ subleuati cursum adæquarẽt. Vbi eum castris sese tenere Cæsar intellexit, ne diutius cõmeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani consederãt, circiter passus sexcẽtos ab his castris idoneum locum delegit, acieq; triplici instructa, ad eum locum uenit. Primã, & secundã aciẽ in armis esse, tertiam castra munire iußit. Hic locus ab hoste circiter passus sexcẽtos (uti dictum est) aberat: eo circiter hominum numero XVI. millia expedita cum omni equitatu Ariouistus misit, quæ copiæ nostros pterrerẽt, & munitione prohiberet. Nihilosecius Cæsar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere iußit. Munitis castris duas ibi legiones reliquit, & partẽ auxiliorum: quatuor reliquas in castra maiora reduxit. Proximo die, instituto suo Cæsar ex castris utrisque copias suis eduxit: paululumq; à maioribus castris progressus, aciẽ instruxit, hostibusq; pugnandi potestatẽ fecit. Vbi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiẽ exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariouistus partẽ suarũ copiarum, quæ castra minora oppugnaret, misit. Acriter utrinq; usq; ad uesperũ pugnatũ est. Solis occasu suas copias Ariouistus multis & illatis, & acceptis uulneribus, in castra reduxit. Cũ ex captiuis quæreret Cæsar, quãobrẽ Ariouistus prælio nõ decertaret, hãc reperiebat causam, quòd apud Germanos ea consuetudo esset, ut matresfamilias eorum sortibus, & uaticinationibus declararent, utrum prælium committi ex usu esset, nec ne. Eas ita dicere, non esse fas Germanos superare, si ante nouam Lunam prælio contendissent. Postridie eius diei

Cæſar præſidium utriſq; caſtris, quod ſatis eſſe uiſum eſt, reliquit. Omnes alarios in conſpectu hoſtium pro caſtris minoribus conſtituit, quò minus multitudine militum legionariorum pro hoſtiũ numero ualebat, ut ad ſpeciem alarijs uteretur. Ipſe triplici inſtructa acie uſq; ad caſtra hoſtium acceßit. Tum uerò demum neceſſariò Germani ſuas copias è caſtris eduxerunt, generatimq́; conſtiterunt, paribusq́; interuallis. Harudes, Marcomanos, Triboces, Vangiones, Nemetes, Seduſios, Sueuos, omnemq́; aciem ſuam rhedis, & carris circundederũt, ne qua ſpes in fuga relinqueretur. Eò mulieres impoſuerunt: quæ in præliũ proficiſcentes milites paſſis * manibus, flentes implorabant, ne ſe in ſeruitutem Romanis traderent. Cæſar ſingulis legionibus, ſingulos legatos, & quæſtorem præfecit, uti eos teſtes ſuæ quiſq; uirtutis haberet. Ipſe à dextro cornu, q̃ eam partem minime firmam hoſtium eſſe animaduerterat, prælium commiſit. Ita noſtri acriter in hoſtes ſigno dato, impetum fecerunt. Itaq; hoſtes repentè, celeriterq́; procurrerunt, ut ſpatium pila in hoſtes conijciendi non daretur.* Reiectis pilis, comminus gladijs pugnatum eſt. At Germani celeriter ex conſuetudine ſua phalange facta, impetus gladiorum exceperunt. Reperti ſunt complures noſtri milites, qui in phalangas inſilirent, & ſcuta manibus reuellerent, et deſuper uulnerarent. Cum hoſtium acies à ſiniſtro cornu pulſa, atq; in fugam conuerſa eſſet, à dextro cornu uehementer multitudine ſuorum, noſtram aciem premebant. Id cùm animaduertiſſet P. Craſſus adoleſcens, qui equitatui præerat, q̃ expeditior erat, quàm hi, qui inter aciem uerſabantur, tertiam aciem laborantibus noſtris ſubſidio miſit. Ita præliũ reſtitutum eſt, atq; omnes

*crinibus

Prælium.

*Alias Relictis.

hostes terga uerterunt: neq; prius fugere destiterunt, quàm ad flumẽ Rhenum millia passuum ex eo loco circiter quinq; peruenerũt. Ibi perpauci, aut uiribus confisi, tranare contenderunt, aut lyntribus inuentis salutem sibi * petierunt. In his fuit Ariouistus, qui nauiculam deligatam ad ripam nactus, ea profugit. Reliquos omneis equites consecuti nostri interfecerunt. Duæ fuerunt Ariouisti uxores, una Sueua natione, quam domo secum adduxerat: altera Norica, regis Voccionis soror, quam in Gallia duxerat à fratre missam. Vtræq; in ea fuga perierunt. Duæ filiæ harum, altera occisa, altera capta est. M. Valerius Procillus cùm à custodibus in fuga trinis catenis uinctus traheretur, in ipsum Cæsarẽ, * hostium equitatum persequentem, incidit. Quæ quidẽ res Cæsari non minorem quàm ipsa uictoria uoluptatem attulit, q; hominem honestissimum prouinciæ Galliæ, suum familiarem, & hospitem, ereptum è manibus hostium, sibi restitutum uidebat: neque eius calamitate de tanta uoluptate & gratulatione quicquam Fortuna diminuerat. Is se præsente de se ter sortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reseruaretur. Sortium beneficio se esse incolumem. Item Marcus Titius repertus, & ad eum * reductus est. Hoc prælio trans Rhenum nuntiato, Sueui, qui ad ripas Rheni uenerãt, domum reuerti cœperunt: quos ubi, qui proximi Rhenum incolunt, perterritos senserunt, insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar una æstate duobus maximis bellis confectis, maturius paulò quã tempus anni postulabat, in hyberna in Sequanos exercitum deduxit. Hybernis Labienum præposuit. Ipse in citeriorem Galliam ad conuentus agendos profectus est.

* repetecerunt

* hostes equitatu, persequ.

* adductus

C. IVL=

C. IVLII CAESARIS DE BELLO GALLICO COMMENTARIVS II.

V'M ESSET Cæsar in citeriore Gallia in hybernis (ita uti suprà demonstrauimus) crebri ad eum rumores afferebantur: literisq; item Labieni certior fiebat, omneis Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra pop. Ro. coniurare, obsidesq; inter se dare. Coniurandi has esse causas. Primũ q, uererentur ne omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur. Deinde q, ab nonnullis Gallis solicitarentur. Partim, quia ut Germanos diutius in Gallia uersari noluerant: ita po. Ro. exercitum hyemare, atq; inueterascere in Gallia molestè ferebant. Partim, quia mobilitate, & leuitate animi nouis imperijs studebant. Ab nonnullis etiam, q, in Gallia à potentioribus, atq; ijs, qui ad conducendos homines facultates habebant, uulgò regna occupabantur: qui minus facilè eam rem in imperio nostro consequi poterãt. Iis nuntijs, literisq; cõmotus Cæsar, duas legiones in citeriore Gallia nouas conscripsit: & ineunte æstate in ulteriorẽ Galliã, qui deduceret. Q. Pediũ legatũ misit. Ipse cum primũ pabuli copia esse inciperet, ad exercitum uenit. Dat negotium Senonibus, reliquisq; Gallis, qui finitimi Belgis erant, ut ea, quæ apud eos gerantur, cognoscant: seq; de his rebus certiorem faciant. Hi cõstanter omnes nuntiauerunt manus cogi: exercitus in unũ

locum conduci. Tum uerò dubitandum nō existimauit, quin ad eos proficeſceretur. Re frumentaria comparata, castra mouet, diebusq́; circiter xv. ad fines Belgarum peruenit. Eò cùm de improuiſo, celeriusq́; omniū opinione ueniſſet, Rhemi, qui proximi Galliæ ex Belgis ſunt, ad eum legatos * Iccium, & Antebrogium primos ciuitatis ſuæ miſerunt, qui dicerent ſe, ſuaq́; omnia in fidem, atq; poteſtatem popu. Ro. permittere, neq; ſe cum reliquis Belgis conſenſiſſet: neque contra pop. Rom. omnino coniuraſſe, paratosq́; eſſe et obſides dare, & imperata facere, & oppidis recipere, et frumento, cæterisq́; rebus iuuare. Reliquos omnes Belgas in armis eſſe, Germanosq́;, qui ripas * Rheni incolunt, ſeſe cum his cōiunxiſſe, tantūq́; eſſe eorum omniū furorē, ut ne Sueſſiones quidem fratres, conſanguineosq́; ſuos, qui eodem iure, iiſdem legibus utantur, unum Imperium, unumq́; magiſtratum cum illis habeāt, deterrere potuerint, quin cum his conſentirent. Cùm ab his quæreret, quæ ciuitates, quantæq́; in armis eſſent, & quid in bello poſſent, ſic reperiebat, plerosq; Belgas eſſe ortos à Germanis, Rhenumq́; antiquitus trāſductos, propter loci fertilitatem ibi cōſediſſe, Gallosq́;, qui ea loca incolerent, expuliſſe, ſolosq́; eſſe, qui patrum noſtrorū memoria omni Gallia uexata, Teutones, Cimbrosq́; intra fines ſuos ingredi prohibuiſſent. Qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam ſibi autoritatem, magnosq́; ſpiritus in re militari ſumerent. De numero eorum omnia ſe habere explorata Rhemi dicebāt: propterea q̃ propinquitatibus, affinitatibusq́; coniuncti, quantā quiſq; multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus eſſet, cognouerant. Plurimum inter eos Bellouacos

Iocium et Aridocuburium.

* ch Rhenum.

eos & uirtute, & autoritate, et hominũ numero ualere. Hos posse cõficere armata millia C. pollicitos ex eo numero lecta millia LX. totiusq; belli imperium sibi postulare. Suessiões suos esse finitimos, latißimos, feracißimosq; agros poßidere. Apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Diuitiacum totius Galliæ potentissimum, qui cùm magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ Imperium obtinuerit: nũc esse Regem Galbam. Ad hunc propter iustitiam, prudentiamq; suam, totius belli summam omnium uolũtate deferri, oppida habere numero XII. Polliceri millia armata quinquaginta. Totidem Neruios, qui maxime feri inter ipsos habeantur, lõgissimeq; absint. XV. millia Atrebates. Ambianos X. millia. Morinos XV. millia. Menapios VII. millia. Caletos X. millia. Verocasses, & Veromanduos totidem. Catuacos XXIX. millia. Condrusos, Eburones, Cæresos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad quadraginta millia. Cæsar Rhemos cohortatus, liberaliterq; oratione * persecutus, omnem Senatũ ad se cõuenire, principumq; liberos obsides ad se adduci iussit: quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse Diuitiacum Heduũ magnopere cohortatus, docet quantopere Reipub. communisq; salutis interesit, manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum sit. Id fieri posse, si suas copias Hedui in fines Bellouacorum introduxerint, & eorum agros populari cœperint. His mandatis eum ab se dimittit. Postquàm omneis Belgarum copias in unum locum coactas ad se uenire uidit, neq; iam longe abesse ab his, quos miserat, exploratoribus, & ab Rhemis cognouit: flumẽ Axonam, quod est in extremis Rhemorum finibus, exercitum traducere matu-

*prosecutus.

* castrorũ muniebat. rauit, atq; ibi castra posuit. Quæ res & latus unum * castrorum ripis fluminis muniebat, & post eum quæ essent, tuta ab hostibus reddebat, & commeatus ab Rhemis, reliquisq; ciuitatibus, ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. In eo flumine pons erat. Ibi præsidium ponit, & in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum sex cohortibus reliquit: castra in altitudinem pedum duodecim uallo, fossaq; duodeuiginti pedum munire iubet. Ab ipsis castris oppidum Rhemorum nomine Bibrax aberat millia passuum octo. Id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœperunt. Aegrè eo die sustentatũ est. Gallorum eadẽ, atq; Belgarum oppugnatio est. Hi ubi circumiecta multitudine hominũ totis mœnibus undiq; in murum lapides iaci cœpti sunt, murusq; defensorib. nudatus est: testudine facta * portis succedunt, murumq; subruunt. Quod tum facile fiebat. Nã tanta multitudo lapides, ac tela conijciebãt, ut in muro cõsistẽdi potestas esset nulli. Cùm finẽ oppugnãdi nox fecisset: Iccius Rhemus summa nobilitate et gratia inter suos, qui tũ oppido præfuerat, unus ex ijs, qui legati de pace ad Cæsarẽ uenerant, nuntios ad eum mittit, nisi subsidiũ sibi mittatur, sese diutius sustinere nõ posse. Eò de media nocte Cæsar ijsdem ducibus usus, qui nuntij ab Iccio uenerãt, Numidas, & Cretas sagittarios, et funditores Baleares subsidio oppidanis mittit. Quorum aduentu, et Rhemis cum spe defensionis studium propugnandi accessit, & hostibus eadem de causa spes potiundi oppidi discessit. Itaque paulisper apud oppidum morati, agrosq; Rhemorum depopulati, omnibus uicis, edificijsq;, quo adire poterant, incensis, ad castra Cæsaris cum omnibus copijs contende-

* portas succẽdũt.

runt

runt: & à millibus passuum minus duobus castra posuerũt. Quæ castra, ut fumo, atq; ignibus significabatur, amplius millibus passuum octo in latitutidem patebant. Cæsar primo & propter multitudinem hostium, & propter eximiã opinionẽ uirtutis prælio superfedere statuit. Quotidie tamen equestrib. prælijs, quid hostis uirtute posset, & quid nostri auderẽt, periclitabatur. Vbi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendã natura opportuno, atq; idoneo (q, is collis, ubi castra posita erant, paulu-lum ex planitie editus, tantum aduersus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat: atq; ex utraq; parte lateris deiectus habebat, & in fronte leuiter fastigatus, paulatim ad planitiem redibat) ab utroq; latere eius collis transuersam fossam ducit circiter passuũ quadringẽtorum, et ad extremas fossas castella cõstituit, ibiq; tormẽta collocauit: ne cùm aciẽ instruxisset, hostes (quod tantum multitudine poterant) à lateribus suos pugnãtes circumuenire possent. Hoc facto duabus legionibus quas proxime cõscripserat, in castris relictis ut si quo opus esset subsidio, duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie cõstituit. Hostes itẽ suas copias ex castris eductas instruxerũt. Palus erat nõ magna inter nostrũ, atq; hostiũ exercitũ. Hãc si nostri transirẽt, hostes expectabãt. Nostri autẽ, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos aggrederentur, parati in armis erãt. Interim prælio equestri inter duas acies cõtẽdebatur. Vbi neutri trãseũdi initiũ faciũt, secũdiore equitũ nostrorũ* prælio Cæsar suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco ad flumẽ Axonã cõtenderũt, quod esse post nostra castra demonstratũ est. Ibi uadis repertis, partẽ suarum *præsidio

*rum copiarum traducere conati sunt, eo consilio, ut, si possent, castellum, cui præerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemq; interscinderẽt: sin minus possent, agros Rhemorum popularẽtur: qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant, * commeatusq; nostros sustinebant. Cæsar certior factus à Titurio, omnẽ equitatũ, et leuis armaturæ Numidas, funditores, sagittariosq; põtẽ traducit: atq; ad eos cõtendit. Acriter in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos nostri in flumine aggressi, magnum eorum numerũ occiderũt. Per eorum corpora reliquos, audacissimè transire conantes, multitudine telorum repulerunt, primosq;, qui transierant, equitatu circumuentos interfecerunt. Hostes, ubi & de expugnando oppido, & de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt: neq; nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi causa uiderunt: atq; ipsos res frumentaria deficere cœpit: concilio conuocato, constituerunt optimum esse, domum suam quenq; reuerti: & quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique conuenirent: ut potius in suis, quàm in alienis finibus decertarent: & domesticis copijs rei frumentariæ uterentnr. Ad eam sententiam cum reliquis causis, hæc quoq; ratio eos deduxit, ꝙ Diuitiacum quoq;, atq; Heduos finibus Bellouacorum appropinquare cognouerant: his persuaderi, ut diutius morarentur, neq; suis auxilium ferrent, non poterat. Ea re constituta, secunda uigilia magno cum strepitu, ac tumultu castris egressi, nullo certo ordine, neq; imperio, cum sibi quisq; primum itineris locum peteret, & domũ peruenire properaret, fecerunt, ut consimilis fugæ profectio uideretur. Hac re statim Cæsar per speculatores cognita, insidias ueritus, ꝙ quá*

*alias cõmeatuq; nostros ꝓhiberent.

de

de causa discederent, nondum perspexerat: exercitum, equitatumq; castris continuit. Prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui nouißimum agmen moraretur, præmisit: eiq; Q. Pedium, & L. Aurunculeiũ Cottam legatos præfecit. T. Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi iußit. Hi nouißimos adorti, & multa millia passuum prosecuti, magnam multitudinem eorum fugientiũ conciderunt. Cum ab extremo * agmine hi, ad quos uentum erat, consisterent, fortiterq; impetum nostrorum militum sustinerent: priores, quòd abesse à periculo uiderentur, neque ulla neceßitate, neq; imperio continerentur: exaudito clamore, perturbatis ordinibus omnes in fuga sibi subsidium posuerunt. Ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantũ fuit diei spatium: sub occasumq; Solis sequi destiterunt, seq; in castra, uti erat imperatum, receperunt. Postridie eius diei Cæsar priusquàm se hostes ex pauore, ac fuga reciperent, in fines Sueßionum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit: magno itinere confecto, ad oppidum Nouiodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quòd uacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossæ, muriq; altitudinem paucis defendentibus expugnare non potuit. Castris munitis uineas agere, quæq; ad oppugnandum usui erant, comparare cœpit. Interim omnis ex fuga Sueßionum multitudo in oppidum proxima nocte conuenit. Celeriter uineis ad oppidum actis, aggere iacto turribusq; constitutis magnitudine operum, quæ neq; uiderant ante Galli, neq; audierant, & celeritate Romanorum permoti legatos ad Cæsarem de deditione mittunt: & petentibus Rhemis, ut conseruarentur, impetrant. Cæsar obsidibus

*ordine.

bus acceptis, primis ciuitatis, atq; ipsius Galbæ regis duobus filijs, armisq; omnibus ex oppido traditis, in deditionem Sueßiones accepit, exercitũq; in Bellouacos ducit: qui cùm se, suaq; omnia in oppidum Bratuspãtium contulissent, atq; ab eo oppido Cæsar cum exercitu circiter millia passuum quinq; abesset, omnes maiores natu ex oppido egreßi, manus ad Cæsarem tendere, & uoce significare cœperunt, sese in eius fidem, ac potestatem uenire, neq; contra populum Ro. armis contendere. Item cùm ad oppidum acceßisset, castraq; ibi poneret, pueri, mulieresq; ex muro paßis manibus suo more pacem à Romanis petierunt. Pro his Diuitiacus (nam post discessum Belgarum, dimißis Heduorum copijs ad eum reuerterat) facit uerba. Bellouacos omni tempore in fide, atque amicitia ciuitatis Heduæ fuisse. Impulsos à suis principibus, qui dicerent Heduos à Cæsare in seruitutem redactos omnes indignitates, contumeliasq; perferre, & ab Heduis defecisse, & populo Rom. bellum intulisse. Qui eius consilij principes fuissent, quòd intelligerent quantam calamitatem ciuitati intulissent, in Britanniam profugisse. Petere nõ solùm Bellouacos, sed etiam pro his Heduos, ut sua clementia, ac mansuetudine in eos utatur. Quod si fecerit, Heduorum autoritatem apud omneis Belgas amplificaturum: quorum auxilijs, atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consueuerint. Cæsar honoris Diuitiaci, atque Heduorum causa sese eos in fidem recepturum, & conseruaturum dixit. Sed quòd erat ciuitas magna, & inter Belgas authoritate, ac hominum multitudine præstabat: sexcentos obsides poposcit. His traditis, omnibusq; armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum peruenit. Qui se, suaq; omnia

sine mora dediderunt. Eorum *fines* Neruij *attingebant, quorum de natura, moribusq; Cæsar cùm quæreret, sic reperiebat. Nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati uini, reliquarumq; rerum ad luxuriam pertinentium inferri, quòd his rebus elanguescere animos, eorumq; remitti uirtutem existimarent.* Esse *homines feros, magnæq; uirtutis.* Increpitare, *atque incusare reliquos* Belgas: *qui se populo* Roma. *dedidissent, & patriam uirtutem proiecissent, confirmare sese, neque legatos missuros, neque ullam conditionem pacis accepturos. Cùm per eorum fines triduo iter fecisset: inueniebat ex captiuis,* Sabin *flumen castris suis non amplius millia passuum decem abesse : trans id flumen omnes* Neruios *consedisse, aduentumq; ibi* Romanorum *expectare unà cum* Atrebatibus, *&* Veromanduis *finitimis suis.* Nam *his utrisque persuaserant, ut eandem belli fortunam experirentur.* Expectari *etiam ab his* Aduaticorum *copias, atque esse in itinere.* Mulieres, *quiq; per ætatem ad pugnam inutiles uiderentur, in eum locum coniecisse, quò propter paludes exercitui aditus non esset.* Cæsar *his rebus cognitis exploratores, centurionesq; præmittit, qui locum castris idoneum deligant. Cùm ex dedititijs* Belgis, *reliquisq;* Gallis *complures Cæsarem secuti unà iter facerent: quidam ex his, ut posteà ex captiuis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad* Neruios *peruenerunt: atque his demonstrarunt inter singulas legiones, impedimentorum magnum numerum intercedere: neque esse quicquam negotij, cùm prima legio in castra uenisset, reliquæq; legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri.* Qua *pulsa, impedimentisq; direptis, futurum,*

ut reli=

ut reliquæ cõtrà cõsistere nõ auderent. Adiuuabat etiam eorum consiliũ, qui rem deferebant, q; Neruij antiquitus, cùm equitatu nihil possent (neq; enim ad hoc tempus ei rei studẽt sed quicquid possunt, pedestribus ualent copijs) quò facilius finitimorum equitatum, si prædandi causa ad eos uenisset, impedirent: teneris arboribus incisis, atq; inflexis, crebrisq; in latitudinem ramis enatis, et rubis, sentibusq; interiectis effecerant, ut instar muri hæ sepes munimenta præberent: quò non modò nõ intrari, sed ne perspici quidem posset. Iis rebus cùm iter agminis nostri impediretur: non omittendum sibi cõsilium Neruij existimauerunt. Loci natura erat hæc, quem locum nostri castris delegerant. Collis ab summo æqualiter decliuis, ad flumen Sabin, quod supra nominauimus, uergebat. Ab eo flumine pari accliuitate collis nascebatur, aduersus huic, & contrarius, passus circiter ducẽtos, infimus apertus, ab superiore parte syluestris, ut nõ facilè introrsus perspici posset. Intra eas syluas hostes in occulto sese continebant. In aperto loco secundum flumen paucæ stationes equitum uidebantur. Fluminis erat altitudo circiter pedum triũ. Cæsar equitatu præmisso, subsequebatur omnib. copijs. Sed ratio, ordoq; agminis aliter se habebat, ac Belgæ ad Neruios detulerant. Nam q; hostis appropinquabat, consuetudine sua Cæsar VI. legiones expeditas ducebat. Post eas, totius exercitus impedimenta collocabat. Inde duæ legiones, quæ proximæ conscriptæ erant, totum agmen claudebant, præsidioq; impedimentis erant. Equites nostri cum funditoribus, sagittarijsq; flumen transgreßi, cum hostium equitatu prælium commiserunt. Cum se illi identidem in syluas ad suos reciperent, ac rursus è sylua in nostros impetum facerent,

neqs

neq; nostri longius, q̃ quem ad finem porrecta, ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent: interim legiones sex, quæ primæ uenerant, opere dimenso castra munire cœperunt. Vbi prima impedimenta nostri exercitus ab iis, qui in syluis abditi latebant, uisa sunt, quod tẽpus inter eos cõmittendi prælij conuenerat, ita ut intra syluã aciem, ordinesq́; constituerãt, atq; ipsi sese confirmauerant, subitò omnibus copijs prouolarunt, impetumq́; in nostros equites fecerũt. His facilè pulsis, ac perturbatis, incredibili celeritate ad flumen decurrerunt, ut penè uno tẽpore & ad syluas, et in flumine, et in manibus nostris hostes uiderentur. Eadẽ autẽ celeritate aduerso colle ad nostra castra, atq; eos, qui in opere occupati erant, cõtenderunt. Cæsari omnia uno tẽpore erant agẽda: Vexillũ proponẽdum, quod erat insigne, cũ ad arma concurri oporteret Signũ tuba dandũ, ab opere reuocandi milites: qui paulò lõgius aggeris petẽdi causa processerãt, accersendi: Acies instruenda: Milites cohortãdi: Signum dandum. Quarũ rerum magnã partẽ, tẽporis breuitas, & * incursus hostium impediebat. His difficultatibus duæ res erant subsidio, scientia, atque usus militum, q; superioribus prælijs exercitati, quid fieri oporteret, non minus cõmodè ipsi sibi præscribere, quàm ab alijs, doceri poterant, & q; ab opere, singulisq́; legionibus singulos legatos Cæsar discedere, nisi munitis castris uetuerat. Hi propter celeritatẽ, & propinquitatẽ hostium, nihil iã Cæsaris imperiũ expectabant: sed per se, quæ uidebantur, administrabãt. Cæsar necessarijs rebus imperatis, ad cohortãdos milites, quam in partem sors obtulit, decucurrit, et ad legionem decimã deuenit. Milites non longiore oratione est cohortatus, quàm uti

*successus, & incursus.

uti suæ pristinæ uirtutis memoriam retinerent, neu pertur barentur animo, hostiū́q; impetum fortiter sustinerent. Et quia nō longius hostes aberant, quàm quò telū adijci posset: prælij cōmittendi signum dedit. Atq; itē in alterā partē cohortandi causa profectus, pugnantibus occurrit. Tēporis tāta fuit exiguitas, hostiumq́; tan paratus ad dimicandum animus, ut nō modo ad insignia accōmodanda, sed etiam ad galeas induendas, scutisq; tegmenta detrahenda, tempus defuerit. Quam quisq; in partē ab opere casu deuenit, quæq; prima signa conspexit, ad hæc constitit, ne in quærendis suis pugnandi tempus dimitteret. Instructo exercitu magis ut loci natura, deiectusq́; collis, & necessitas, quàm ut rei militaris ratio, atq; ordo postulabat, cùm diuersis locis legiones aliæ alia in parte hostibus resisterent: sepibusq́; densissimis, ut ante demonstrauimus, interiectis, prospectus impediretur, neq; certa subsidia collocari, neq; quid in quaq; parte opus esset, prouideri, neq; ab uno omnia imperia administrari poterant. Itaq; in tanta rerū iniquitate, fortunæ quoq; euentus uarij sequebātur. Legionis nonæ, et decimæ milites, ut in sinistra parte aciei constiterant, pilis emissis, cursu, ac lassitudine exanimatos, uulneribusq́; cōfectos Atrebates (nam his ea pars obuenerat) celeriter ex loco superiore in flumen cōpulerunt. Et transire conantes, insecuti gladijs magnā partē eorum impeditā interfecerūt. Ipsi transire flumen nō dubitauerunt, & in locum iniquum progressi rursus regressos, ac resistentes hostes redintegrato prælio in fugā cōiecerunt. Itē alia in parte diuersæ duæ legiones undecima, & octaua, profligatis Veromāduis, quib. cū erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis præliabantur. Ac totis

fere

fere castris à fronte, & à sinistra parte nudatis, q; in dextro cornu legio duodecima, & non magno ab ea interuallo septima constitisset, omnes Neruij cõfertißimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperij tenebat, ad eũ locum cõtenderunt. Quorum pars aperto latere legiones circumuenire, pars summum locũ castrorũ petere cœpit. Eodẽ tẽpore equites nostri, leuisq; armaturæ pedites, qui cũ his unà fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixerã, cum se in castra reciperẽt: aduersis hostibus occurrebant, ac rursus aliã in partẽ fugã petebant. Et calones, qui ab decumana porta, ac summo iugo collis nostros uictores flumen trãsire cõspexerant, prædãdi causa egreßi, cum respexissent, et hostes in nostris castris uersari uidissent: præcipites sese fugæ mãdabant. Simul eorum, qui cum impedimẽtis ueniebant, clamor, fremitusq; exaudiebatur. Alijq; aliã in partẽ perterriti ferebãtur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treuiri, quorũ inter Gallos uirtutis opinio est singularis, qui auxilij causa à ciuitate missi ad Cæsarẽ uenerãt, cũ multitudine hostiũ castra nostra cõpleri, legiones premi, et penè circumuẽtas teneri, calones, equites, funditores Numidas, diuersos, dißipatosq; in omneis partes fugere uidissent, desperatis nostris reb. domũ cõtẽderunt. Romanos pulsos, superatosq; castris, impedimẽtisq; eorũ hostes potitos, ciuitati renuntiauerũt. Cæsar ab decimæ legionis cohortatione ad dextrũ cornu profectus, ubi suos urgeri, signisq; in unũ locum collatis xij. legionis milites cõfertos, sibijpsis ad pugnã esse impedimẽto: quartæ cohortis omnib. centurionib. occisis, signiferoq; interfecto, signo amisso, reliquarũ cohortiũ omnib. ferè Cẽturionib. aut uulneratis, aut occisis, in his primipilo. P. Sextio

Baculo, fortißimo uiro multis, grauibusq́; uulneribus confe cto, ut iam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores, & nõnullos à nouißimis desertos, prælio excedere, ac tela uitare: hosteis neq; à fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, & ab utroq; latere instare, et rẽ esse in angusto uidit, neq; ullum esse subsidiũ, quod summitti posset: scuto ab nouißimis uni militi detracto, q̃ ipse eò sine scuto uenerat, in primã aciem proceßit: centurionibusq́; nominatim appellatis, reliquos cohortatus milites, signa inferre, & manipulos laxare iußit, quò facilius gladijs uti possent. * Huius aduentu spe illata militibus, ac redintegrato animo, cùm pro se quisq; in cõspectu imperatoris etiã extremis suis rebus operã nanare cuperet: paulũ hostium impetus tardatus est. Cæsar cũ septimã legionẽ, quæ iuxtà constiterat, itẽ urgeri ab hoste uidisset: tribunos militũ monuit, ut paulatim sese legiones cõiungerẽt, & cõuersa signa in hostes inferrẽt. Quo facto, cũ alijs alij subsidiũ ferrent: neq; timerent, ne auersi ab hoste circumuenirẽtur: audacius resistere, ac fortius pugnare cœperũt. Interim milites legionũ duarũ, quæ in nouißimo agmine præsidio impedimẽtis fuerãt, prælio nũtiato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur. Et T. Labienus castris hostiũ potitus, & ex loco superiore, quæ res in nostris castris gererentur, conspicatus X. legionẽ subsidio nostris misit. Qui cũ ex equitũ & calonum fuga, quo in loco res esset, q̃toq́; in periculo, et castra, et legiones, & imperator uersaretur, cognouissent: nihil ad celeritatẽ sibi reliqui fecerunt. Horũ aduẽtu tãta rerũ cõmutatio est facta, ut nostri etiã, qui uulnerib. confecti procubuissent scutis innixi præliũ redintegrarẽt. Tũ calones pterritos hostes

*Cuius.

ſtes conſpicati, etiam inermes armatis occurrerunt. Equi-*tes uerò, ut turpitudinem fugæ uirtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quò ſe legionarijs militibus præferrent.* At hoſtes *etiam in extrema ſpe ſalutis tantã uirtutẽ præſtiterunt, ut cùm primi eorũ cecidiſſent, proximi iacentibus inſiſterent, atque ex eorũ corporibus pugnarẽt.* His *deiectis, & coaceruatis cadaueribus, qui ſupereſſent, ut ex tumulo tela in noſtros cõijcerent, pilaq́; intercepta remitterent, ut nõ ne quicquam tantæ uirtutis homines iudicari deberent, auſi quòd eſſent tranſire latiſſimũ flumẽ, aſcẽdere altiſſimas ripas, ſubire iniquiſſimũ locum, quæ facilia ex difficillimis, animi magnitudo redegerat.* Hoc *prælio facto, & propè ad internecionẽ gente, ac nomine* Ner*uiorum redacto, maiores natu, quos unà cum pueris, mulieribusq́; in æſtuaria, ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nunciata cũ uictoribus nihil impeditum, uictis nihil tutũ arbitrarentur, omniũ, qui ſupererant, cõſenſu legatos ad Cæſarem miſſerunt, ſeq́; ei dediderunt.* Et *in cõmemorãda ciuitatis calamitate, ex ſexcentis, ad treis* Sena*tores: ex hominũ millibus ſexaginta, ad quingẽtos, qui arma ferre poſſent, ſeſe redactos eſſe dixerũt.* Quos *Cæſar, ut in miſeros, ac ſupplices, uſus miſericordia uideretur, diligentiſſimè cõſeruauit: ſuisq́; finibus, atq́; oppidis uti iuſſit, & finitimis imperauit, ut ab iniuria, & maleficio ſe, ſuosq́; prohiberẽt.* Aduatici *(de quib. ſuprà ſcripſimus) cũ omnibus copijs auxilio* Neruis *uenirẽt: hac pugna nunciata ex itinere domũ reuerterũt: cũctisq́; oppidis, caſtelliſq́; deſertis, ſua omnia in unũ oppidum egregiè natura munitũ cõtulerũt.* Quòd *cũ ex omnibus in circuitu par=*

tibus altißimas rupes, despectusq; haberet: una ex parte leniter accliuis aditus, in latitudinē non amplius ducentorum pedū relinquebatur. Quem locū duplici altißmo muro munierant: tū magni pōderis saxa, & praeacutas trabes in muro collocarāt. Ipsi erāt ex Cimbris, Teutonisq; *prognati, qui cū iter in prouinciam nostrā, atq; Italiam facerent, his impedimētis, quae secū agere, ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis, * custodiae ex suis, ac* praesidio, sex millia hominum una reliquerūt. Hi post eorum obitū multos annos à finitimis exagitati, cùm aliàs bellū inferrent, aliàs illatū defenderent, consensu eorum omniū pace facta, hunc sibi domicilio locū delegerūt. Ac primo aduentu exercitus nostri crebras ex oppido excursiones faciebant, paruulisq; praelijs cū nostris cōtendebant. Postea uallo* pedū XII. in circuitu XV. millium, crebrisq; castellis circaemuniti, oppido sese cōtinebāt. Vbi uineis actis agere extructo, turrim cōstitui procul uiderunt, primum irridere ex muro, atq; increpitare uocib. ꝙ tanta machinatio ab tanto spatio* instrueretur. Quibusnā manibus, aut quib. uiribus praesertim homines tantulae staturae (nā plerunq; omnib. Gallis prae magnitudine corporum suorū breuitas nostra cōtemptui est) tanti oneris turrim in muros sese collocare cōfiderent. Vbi uerò moueri, & appropinquare moenib. uiderunt: noua, atq; inusitata specie cōmoti, legatos ad Caesarē de pace miserūt. Qui ad hunc modū locuti: Nō se existimare Ro. sine ope Deorū bellū gerere, qui tantae altitudinis machinationes tāta celeritate promouere, & ex propinquitate pugnare poßēt. Se, suaq; omnia eorū potestati permittere dixerunt. Vnū petere,

* procreati
*custodiē
*prēsidiū
*pedū in circ.
* instituereur

petere, ac deprecari: si forte pro sua clemētia, ac mãsuetudine, quam ipsi ab alijs audissent, statuisset Aduaticos esse cõseruandos: ne se armis dispoliaret. Sibi oẽs fere finitimos esse inimicos, ac suæ uirtuti inuidere, à quib. se defendere traditis armis nõ possent. Sibi præstare, si in eũ casũ deducerētur, quamuis fortunã à po. Ro. pati, q̃ ab his per cruciatum interfici, inter quos i dominari consuessent. Ad hæc Cæsar respondit, se magis consuetudine sua, q̃ merito eorum ciuitatẽ conseruaturum: si prius, quàm aries murũ attigisset, se dedidissent: sed deditionis nullã esse conditionem, nisi armis traditis. Se id quod in Neruios fecisset, facturum, finitimisq; imperaturũ, ne quã dedititijs po. Ro. iniuriam inferrent. Renuntiata ad suos, illi se quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro, in fossam, quæ erat ante oppidũ, iacta, sic ut prope summam muri, aggerisq; altitudinem acerui armorum adæquarent: & tamen circiter parte tertia (ut postea cõpertum est) celata, atq; in oppido retenta, portis patefactis, ea die pace sunt usi. Sub uesperum Cæsar portas claudi, militesq; ex oppido exire iußit, ne quã noctu oppidani à militibus iniuriam acciperent. Illi ante inito (ut intellectum est) consilio quòd deditione facta, nostros præsidia deducturos, aut denique indiligentius seruaturos crediderant: partim cum ijs, quæ retinuerant, & celauerant, armis, partim scutis ex cortice factis, aut uiminibus intextis, quæ subito (ut temporis exiguitas postulabat) pellibus *induxerant: tertia uigilia, quà minime arduus ad nostras munitiones ascensus uidebatur, omnibus copijs repēte ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter (ut ante Cæsar im- * incluserant.

perauerat) ignibus significatione facta, ex proximis castellis eò concursum est: pugnatumq; ab hostibus ita acriter, ut à uiris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco contra eos, qui ex uallo, turribusq; tela iacerent, pugnari debuit, cũ in una uirtute omnis spes salutis cõsisteret. Oc-
millia *cisis ad hominum * millibus quatuor, reliqui in oppidum reiecti sunt. Postridie eius diei refractis portis, cùm iam defenderet nemo, atq; intromißis militibus nostris, sectionẽ eius oppidi uniuersam Cæsar nendidit. Ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est millium quinquaginta trium. Eodem tempore à P. Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos, Vnellos, Osißinos, Curiosolitas, Sesuuios, Aulercos, Rhedones, quæ sunt maritime ciuitates, Oceanumq; attingunt, certior factus est, omneis eas ciuitates in deditionem, potestatemq; populi Rom. esse redactas. His rebus gestis, omni Gallia pacata, tãta huius belli ad barbaros opinio perlata est, uti ab his nationibus, quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem: quæ se obsides daturas, imperata facturas, pollicerẽtur. Quas legationes Cæsar, quòd in Italiã, Illiricumq; properabat, inita proxima æstate, ad se reuerti iußit. Ipse in Carnutes, Andes, Turones, quæ ciuitates propinquæ his locis erant, ubi bellum gesserat, legionibus in hyberna deductis, in Italiam profectus est. Ob easq; res ex litteris Cæsaris dies xv. supplicatio decreta est. Quod ante id tempus acciderat nulli.*

C. IVL.

C. IVLII CAESARIS DE BELLO GALLICO COMMENTARIVS III.

CVM IN Italiam proficisceretur Cæsar, Ser. Galbam cū Legione duodecima, & parte equitatus in Antuates, Veragros, Sedunosq; misit: qui à finibus Allobrogū, & lacu Lemano, & flumine Rhodano ad summas Alpes pertinēt. Causa mittēdi fuit, q̃ iter per Alpes, quò magno cum periculo, magnisq; portorijs mercatores ire cōsueuerāt, patefieri uolebat. Huic pmisit, si opus esse arbitraretur, uti in ijs legionē hyemandi causa collocaret. Galba, secūdis aliquot prælijs factis, castellisq; cōpluribus eorū expūgnatis, missis ad eū undiq; legatis, obsidibusq; datis, & pace facta, cōstituit cohortes duas in Antuatibus collocare, & ipse cū reliquis eius legionis cohortibus in uico Veragrorū, qui appellatur Octodorus, hyemare. Qui uicus positus in ualle, nō magna adiecta planitie, altissimis mōtibus undiq; cōtinetur. Cū hic in duas partes flumine diuideretur, alterā partem eius uici Gallis ad hyemandū cōcessit, alterā uacuā ab his relictā cohortibus attribuit. Eū locū uallo, fossaq; muniuit. Cū dies hybernorū cōplures trāsissent, frumētumq; eò cōportari iussisset: subitò per exploratores certior factus est, ex ea parte uici, quā Gallis cōcesserat, omnes noctu discessisse, mōtesq;, qui impēderent, à maxima multitudine Sedunorū, & Ve-

ragrorum teneri. Id aliquot de causis acciderat, ut subito Galli belli renouãdi, legionisq; opprimendæ consiliũ caperent. Primũ, q legionẽ, neq; eam plenißimã, detractis cohortib. duabus, & cõpluribus singillatim, qui cõmeatus petẽdi causa mißi erant, absentibus, propter paucitatẽ despiciebant. Tum etiam, q propter iniquitatẽ loci, cũ ipsi ex mõtibus in uallem decurrerent, & tela cõijcerent: ne primum quidẽ posse impetũ suum sustineri existimabãt. Accedebat, q suos ab se liberos abstractos obsidiũ nomine dolebant, & Ro. non solũ itinerum causa, sed etiã perpetuæ possesßionis, culmina Alpiũ occupare conari, & ea loca finitimæ Prouinciæ adiũgere, sibi persuasum habebãt. His nuntijs acceptis Galba, cùm neq; opus hybernorũ, munitionesq; plenè essent perfectæ, neq; de frumẽto, reliquoq; commeatu satis esset prouisum: q deditione facta, obsidibusq; acceptis, nihil de bello timendũ existimauerat: concilio celeriter cõuocato, sententias exquirere cœpit. Quo in cõcilio cùm tantũ repentini periculi præter opinionẽ accidisset, ac iam omnia ferè superiora loca multitudine armatorum cõpleta conspicerẽtur, neq; subsidio ueniri, neq; cõmeatus supportari, interclusis itinerib. posset: propè: iã desperata salute, nõnullæ huiusmodi sentẽtiæ dicebantur, ut impedimẽtis relictis, eruptione facta, ijsdem itineribus, quib. eo peruenissent, ad salutẽ contẽderent. Maiori tamen parti placuit, hoc reseruato ad extremũ cõsilio, interim rei euentũ experiri, & castra defendere. Breui spatio interiecto, uix ut his reb. quas cõstituissent, colloquendis atq; administrandis tẽpus daretur, hostes ex omnib. partibus, signo dato decurrere lapides, gesaq; in uallũ cõijcere. No-

ſtri primo integris uirib. fortiter repugnare: neq; ullum fruſtra telũ ex loco ſuperiore mittere: ut quæq; pars caſtrorũ nudata defenſorib. premi uidebatur, eò occurrere, & auxiliũ ferre. Sed hoc ſuperari, q̃ diuturnitate pugnæ hoſtes defeßi, cùm prælio excedebãt, alij integris uirib. ſuccedebãt. Quorũ rerũ à noſtris propter paucitatẽ fieri nihil poterat: ac nõ modò defeſſo ex pugna excedendi, ſed ne ſaucio quidẽ eius loci, ubi cõſtiterat, relinquẽdi, ac ſui recipiendi facultas dabatur. Cùm iã amplius horis ſex cõtinentur pugnaretur, ac nõ ſolũ uires, ſed etiam tela noſtris deficerent, atq; hoſtes acrius inſtarent, languidioribusq; noſtris uallũ ſcindere, & foſſas cõplere cœpiſſent, resq; eſſet iam ad extremũ perducta caſum: P. Sextius Baculus primipili cẽturio (quẽ Neruico prælio cõpluribus confectũ uulnerib. diximus) & itẽ C. Voluſenus tribunus militũ, uir & cõſilij magni, & uirtutis, ad Galbã accurrunt, atq; unã eſſe ſpẽ ſalutis docẽt, ſi eruptione facta, extremũ auxiliũ experirẽtur. Itaq; cõuocatis Cẽturionib. celeriter milites certiores facit: pauliſper intermitterẽt præliũ, ac tantũmodo tela miſſa exciperẽt, ſeq; ex labore reficerẽt. Pòſt ſigno dato è caſtris erũperẽt, atq; oẽm ſpẽ ſalutis in uirtute ponerẽt. Quod iußi ſunt, faciũt: ac ſubitò omnib. portis eruptione facta, neq; cognoſcẽdi, quid fieret, neq; ſui colligẽdi hoſtib. facultatẽ relinquũt. Itaq; cõmutata fortuna, eos qui in ſpẽ potiẽdorũ caſtrorũ uenerãt, undiq; circumuentos, interficiũt: & ex hominũ millib. amplius triginta, quẽ numerũ barbarorũ ad caſtra ueniſſe cõſtabat plus, tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugã cõijciunt: ac ne in locis quidẽ ſuperioribus cõſiſtere

patiũtur. Sic omnibus hostiũ copijs fusis, armisq; exutis, se in castra, munitionesq; suas recipiunt. Quo prælio facto, quòd sæpius fortunã tentare Galba nolebat, atq; alio sese in hyberna cõsilio uenisse meminerat, alijs se occurisse rebus uiderat, maxime frumẽti, cõmeatusq; inopia permotus, postero die omnibus eius uici ædificijs incensis, in prouinciã reuerti cõtendit: ac nullo hoste prohibente, aut iter demorãte, incolumem legionẽ in Antuates, inde in Allobrogas perduxit, ibiq; hyemauit. His rebus gestis, cùm omnibus de causis Cæsar pacatã Galliã existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, uictis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hyeme in Illyricum profectus esset, quòd eas quoq; nationes adire, & regiones cognoscere uolebat: subitũ bellũ in Gallia coortũ est. Eius belli hæc fuit causa. P. Crassus adolescẽs cum legione septima proximis Oceano in Andibus hyemabat. Is, quòd in his locis inopia frumẽti erat, præfectos, tribunosq; militũ cõplures in finitimas ciuitates frumẽti cõmeatusq; petẽdi causa dimisit.
* Eusubios. Quo in numero erat. T. Terrasidius missus in* Vnellos, M. Trebius Gallus in Curiosolitas, Q. Velanius cũ T. Silio in Venetos. Huius ciuitatis est lõge amplißima autoritas omnis oræ maritimæ regionũ earum: q, & naues habẽt Veneti plurimas, quib. in Britãnniã nauigare cõsueuerũt, & scientia, atq; usu nauticarũ rerum* cæteros antecedũt, & in magno impetu maris, atq; apto, paucis portub. interiectis, quos tenẽt ipsi, oẽs ferè, qui eodẽ mari uti cõsueuerunt, habẽt uectigales. Ab ijs* fuit initiũ retinẽdi Silij, atq; Velanij: q, per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabãt. Horũ autoritate finitimi

* reliquos
* alias: sit

ritimi adducti (ut sunt Gallorũ subita, & repẽtina consilia) eadem de causa T. Terrasidiumq; retinent: & celeriter missis legatis, per suos principes inter se coniurant, nihil nisi cõmuni consilio acturos, eũdemq; omnis fortunæ exitũ esse laturos: reliquasq; ciuitates solicitadt, ut in ea libertate, quã à maioribus acceperãt, permanere, q̃ Romanorũ seruitutẽ perferre, malint. Omni ora maritima celeriter ad suã sentẽtiam perducta cõmunẽ lagationẽ ad P. Crassũ mittunt. Si uelit suos *recuperare, obsides sibi remittat. Quib. de reb. Cæsar à Crasso certior factus, q; ille aberat longius, naues interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit in Oceanũ, remiges ex prouincia institui, nautas, gubernatoresq; cõparari iubet. His rebus celeriter administratis, ipse, cũ primũ per anni tẽpus potuit, ad exercitum contẽdit. Veneti, reliquæq; ciuitates cognito Cæsaris aduentu, simul q; quantũ in se facinus admisissent, intelligebãt, legatos, quod nomẽ apud oẽs nationes sanctũ inuiolatumq; semper fuisset, retẽtos ab se, & in uincula cõiectos, pro magnitudine periculi bellũ parare, & maxime ea, quæ ad usum nauiũ pertinerẽt, prouidere instituunt, hoc maiore spe, q̃ multũ natura loci cõfidebant: pedestria esse itinera cõcisa æstuarijs, nauigationẽ impeditã, propter inscitiam locorum, paucitatemq; portuũ sciebant. Neq; nostros exercitus propter frumẽti inopiã diutius apud se morari posse cõfidebant. Ac iam ut omnia cõtra opiniõnẽ acciderent, tamen se plurimũ nauibus posse: Ro. neq; ullã facultatẽ habere nauiũ neq; eorũ locorum, ubi bellũ gustari essent, uada, portus, insulasq; nouisse: ac lõge aliã esse nauigationẽ in *cõcluso mari, atq; in uastissimo

* recipere

* alias: interclusa

ſimo,ac apertißimo Oceano *perſpiciebant.*His *initis conſilijs,oppida munitū,frumenta ex agris in oppida cōportant.*Naues *in* Venetiā, *ubi* Cæſarē *primū bellum geſturū eſſe conſtabat,q̄ plurimas poßunt, cogunt*. Socios *ſibi ad id bellū* Oſiſmos,Lexobios,Nannetes,Ambiliates,Morinos,Diablintres,Menapios *adſciſcunt.* Auxilia *ex* Britannia,*quæ cōtra eas regiones poſita eſt,accerſunt.*Erāt *hæ difficultates belli gerendi,quas ſuprà oſtēdimus.* Sed *multa tamen* Cæſarē *ad id bellū incitabant,iniuriæ retentorū equitū* Romanorū, *rebellio facta poſt deditionem,defectio datis obſidib.tot ciuitatū cōiuratio,in primis ne hac parte neglecta, reliquæ nationes idē ſibi licere arbitrarentur.* Itaq; *cū intelligeret oēs ferè* Gallos *nouis rebus ſtudere,& ad bellū mobiliter,celeriterq; excitari,omneis autem homines natura libertati ſtudere,& conditionē ſeruitutis odiſſe:prius,q̄ plures ciuitates cōſpirarent,partiēdū ſibi,ac latius diſtribuēdū exercitū putauit.*Itaq;T.Labienū *legatū in* Treuiros, *qui proximi* Rheno *flumini ſunt, cū equitatu mittit.*Huic *mādat* Rhemos,*reliquosq;*Belgas *adeat, atq; in officio contineat:*Germanosq;,*qui auxilio à* Belgis *accerſiti dicebātur,ſi per uim nauib.flumē trāſire conentur, prohibeat.*P.Graſſum *cū cohortib. legionarijs* XII.*& magno numero equitatus in aquitaniā proficiſci iubet,ne ex his nationib.auxillia in* Galliā *mittātnr,ac tātæ nationes cōiungantur.*Q.Titurïū Sabinū *legatū cum legionib.*III. *in* Vnellos,Curioſolitas,Lexobiosq; *mittit,qui eam manū diſtinendā curet.*D. Brutū *adoleſcētem claßi,*Gallicisq; *nauib.quas ex* Pictonibus,*&* Sātonis,*reliquisq; pacatis regionibns cōuenire iuſſerat,præfecit,&*

cum

cũ primũ posset, in Venetos proficisci iubet. Ipse eò pede strib. copijs cõtendit. Erãt eiusmodi ferè situs oppidorũ, ut posita in extremis lingulis, promõtorijsq;, neq; pedib. aditũ haberent, cũ ex alto se æstus incitauisset, q̃ bis semper accidit horarũ XII. spatio, neq; nauib. q̃ rursus minuente æstu, naues in uadis afflictarentur. Ita utraque re oppidorũ oppugnatio impediebatur. Ac si quando magnitudine operis forte superati, extruso mari aggere, ac molibus,*atq; his ferme mœnibus adæquatis, suis fortunis desperare cœperãt, magno numero nauiũ appulso, cuius rei summam facultatẽ habebãt, suo omnia deportabãt, seq; in proxima oppida recipiebãt. Ibi se rursus iisdẽ opportunitatib. loci defendebant. Hæc eò facilius magnã partẽ æstatis faciebãt, q̃ nostræ naues tẽpestatib. detinebãtur summaq; erat uasto, atq; aperto mari, magnis æstib. raris, ac propè nullis portub. difficultas nauigãdi. Nanq; ipsorum naues ad hũc modũ factæ, armatæq; erãt. Carinæ aliquantò planiores, q̃ nostrarũ nauiũ, quò facilius uada, ac decessum æstus excipere possent. Proræ admodũ erectæ, atq; itẽ puppes ad magnitudinẽ fluctuũ, tẽpestatumq; accõmodatæ. Nauesq; totæ factæ ex robore, ad quãuis uim, & cõtumeliã perferendã. Trãstra ex pedalib. in altitudinẽ trabib. cõfixa clauis ferreis, digiti pollicis crassitudine. Ancoræ pro funib. ferreis catenis reuinctæ. Pelles pro uelis, alutæq; tenuiter cõfectæ, siue pp lini inopiã, atq; eius usus inscitiã, siue, quod est magis uerisimile, q̃ tãtas tẽpestates Oceani, tãtosq; impetus uẽtorum sustineri, ac tanta onera nauiũ regi uelis, non satis cõmodè posse arbitrabãtur. Cũ his nauibus nostræ classi eiusmodi congressus erat, ut una celeri-

*atq; his oppidi mœnib.

Gallorũ naues

celeritate,& pulsu remorũ præstaret.reliqua pro loci natura,pro ui tẽpestatum illis essent aptiora,& accõmodatiora.Neq; enim his nostræ rostro nocere poterant,tanta in his erat firmitudo: neq; propter altitudinẽ facile telum adigebatur,& eadẽ de causa minus cõmode scopulis cõtinebãtur.. Accedebat,ut cũ sæuire uentus cœpisset,& se uẽto dedissent,& tẽpestatem ferrent facilius,& in uadis cõsisterent tutius,& ab æstu derelictæ,nihil saxa,& cautes timerẽt. Quarũ rerum omnium nostris nauibus casus erat extimescẽdus. Cõpluribus expugnatis oppidis Cæsar ubi intellexit frustra tantũ laborem sumi, neq; hostiũ fugã,captis oppidis reprimi,neq; his noceri posse: statuit expectandã classem. Quæ ubi cõuenit,ac primũ ab hostibus uisa est,circiter CCXX. naues eorũ paratissimæ,atque omni genere armorum ornatissimæ e portu profectæ, nostris aduersæ cõstiterũt. Neq; satis Bruto, q classi præerat,uel tribunis militũ, centurionibusq;, quib. singulæ naues erãt attributæ,cõstabat,quid agerent,aut quã rationẽ pugnæ insisterẽt: Rostro enim noceri nõ posse cognouerant. Turrib.autẽ excitatis,tamẽ has altitudo puppiũ ex Barbaris nauib.superabat, ut neq; ex inferiore loco satis cõmode tela*adijci possent, & missa à Gallis grauius acciderẽt. Vna erat magno usui res præparata à nostris,falces præacutæ insertæ,affixæq; lõgurijs nõ absimili forma muraliũ falciũ. His cũ funes, qui antennas ad malos distinebãt,cõprehensi, adductiq; erant,nauigio remis incitato prærũpebantur. Quib. abscissis,antẽnæ necessario cõcidebant,ut cũ omnis Gallicis nauib. spes in uelis, armamẽtisq; cõsisteret,his ereptis omnis usus nauiũ uno

*adigi

tempore

tempore eriperetur. Reliquũ erat certamen positũ in uirtute, qua nostri milites facilè superabãt, atq; eò magis, ꝙ in cõspectu Cæsaris, atq; omnis exercitus res gerebatur, ut nullũ paulò fortius factũ latere posset. Oẽs enim colles, & loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebãtur. Disiectis (ut diximus) antennis, cũ singulas binæ, aut ternæ naues circũsisterent, milites summa ui transcẽdere in hostiũ naues contendebant. Quod postquã Barbari fieri animaduerterũt expugnatis cõpluribus nauib. cũ ei rei nullũ reperiretur auxiliũ, fuga salutẽ petere cõtendebant. Ac iam cõuersis in eam partem nauib. quò uẽtus ferebat, tanta subitò malacia, ac tranquillitas extitit, ut se loco mouere nõ possent. Quæ quidẽ res ad negotiũ conficiendũ maxime fuit opportuna. Nam singulas nostri cõsectati expugnauerũt, ut perpaucæ ex omni numero noctis interuẽtu ad terrã peruenerint, cũ ab hora ferè quarta, usq; ad Solis occasum pugnaretur. Quo prælio bellũ Venetorũ, totiusq; oræ maritimæ cõfectum est. Nam cũ omnibus iuuentus, oẽs etiã grauioris ætatis, in quib. aliquid cõsilij, aut dignitatis fuit, eò cõuenerant: tũ nauiũ, quod ubiq; fuerat, unũ in locũ coegerant, quibus amißis, reliqui neq; quò se reciperent, neq; quẽadmodũ oppida defenderent, habebant. Itaq; se, suaq; omnia Cæsari dediderunt. In quos eò grauius Cæsar uindicandum statuit, quò diligẽtius in reliquũ tempus à Barbaris ius legatorum conseruaretur. Itaq; omni Senatu necato, reliquos sub corona uendidit. Dũ hæc in Venetis gerũtur, Q. Titurius Sabinus cum his copijs, quas à Cæsare acceperat, in fines Vnellorum peruenit. Iis præerat Viridouix, ac

summam imperij tenebat earũ omnium ciuitatũ, quæ defe cerant. Ex quib. exercitũ, magnasq; copias coëgerat. Atque his paucis diebus Aulerci, Eburonices, Lexoniiq; Senatu suo interfecto, q; autores belli esse nolebant, portas clauserũt, seq; cũ Viridouice cõiunxerunt. Magnaq; præterea multitudo undiq; ex Gallia perditorũ hominũ, latronumq; cõuenerat: quos spes prædandi, studiũq; bellãdi ab agricultura, & quotidiano labore reuocabat. Sabinus idoneo omnib. rebus loco castris sese tenebat: cũ Viridouix cõtra eũ duum milliũ spatio cõsedisset, quotidieq; productis copijs pugnãdi potestatẽ faceret, ut iam nõ solùm hostib. in cõtemptũ Sabinus ueniret, sed etiã nostrorũ militum uocib. nõnihil carperetur. Tãtamq; opinionẽ timoris præbuit, ut iam ad uallũ castrorũ hostes accedere auderent. Id ea de causa faciebat, q; cũ tanta multitudine hostiũ, præsertim eo absente, qui summã imperij teneret, nisi æquo loco, aut opportunitate aliqua data, legato dimicandum nõ existimabat. Hac cõfirmata opinione timoris, idoneũ quẽdam hominẽ, & callidũ delegit Gallũ, ex ijs quos auxilij causa secũ habebat. Huic magnis præmijs, pollicitationibusq; persuadet, uti ad hostes trãseat: & quid fieri uelit, edocet. Qui ubi pro pfuga ad eos uenti, timorẽ Ro. proponit. Quib. angustijs ipse Cæsar à Venetis prematur, docet: neq; lõgius abesse, quin proxima nocte Sabinus clàm ex castris exercitũ educat, & ad Cæsarẽ auxilij ferendi causa proficiscatur. Quod ubi auditũ est, cõclamãt oẽs occasionẽ negotij bene gerẽdi amittendã nõ esse, ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consiliũ Gallos hortabantur: superiorũ dierũ Sabini cũctatio, perfugæ cõfirmatio,

tio,inopia cibariorũ, cui rei parum diligneter ab his erat prouisum,spes Venetici belli,& q; fere libenter homines id quod uolũt,credunt. Iis reb.adducti,nõ prius Viridouicem,reliquosq́; duces ex cõcilio dimittunt,q̃ ab his sit con cessũ,arma uti capiant,& ad castra cõtendant. Qua re cõcessa,læti uelut explorata uictoria,sarmentis,uirgultisq́; collectis,quib.fossas Ro.cõpleant,ad castra pergunt. Locus erat castrorũ editus, & paulatim ab imo accliuis circiter passus mille. Huc magno cursu cõtenderũt,ut q̃ minimũ spatij ad se colligẽdos,armandosq́; Ro.daretur,exanimatiq́; peruenerũt. Sabinus suos hortatus,cupiẽtibus signũ dat. Impeditis hostib.propter ea, quæ ferebãt onera. subitò duabus portis eruptionẽ fieri iubet. Factũ est opportunitate loci hostiũ inscitia,ac defatigatiõe,uirtute militum,ac superiorũ pugnarũ exercitatione,ut ne unũ quidem nostrorũ impetũ ferrent, ac statim terga uerterent. Quos impeditos,integris uirib. milites nostri consecuti, magnũ numerum eorũ occiderunt, reliquos equites cõsectati,paucos,qui ex fuga euaserant,reliquerunt. Sic uno tẽpore & de nauali pugna Sabinus,& de Sabini uictoria Cæsar certior factus est,ciuitatesq́; oẽs se statim Titurio dediderũt. Nam ut ad bella suscipienda Gallorũ alacer,ac prõptus est animus, sic mollis, ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorũ est. Eodẽ fere tempore P.Crassus cũ in Aquitaniam peruenisset, quæ pars (ut antè dictũ est) & regionum latitudine, & multitudine hominum ex tertia parte Galliæ est existimanda: cùm intelligeret in illis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis antè annis L. Valerius Præconius legatus, exercitu pulso,

ſo, interfectus eſſet, atq; unde L. Manlius proconſul impe dimẽtis amiſsis profugiſſet, nõ mediocrẽ ſibi diligẽtiam ad hibendam intelligebat. Itaq; re frumẽtaria prouiſa, auxi= lijs, equitatuq; comparato, multis præterea uiris fortibus Toloſa, & Narbone, quæ ſunt ciuitates Galliæ prouinciæ finitimæ, ex his regionibus nominatim euocatis, in Sõtia tium fines exercitum introduxit. Cuius aduentu cognito,

Sontiates. Sõtiates magnis copijs coactis, equitatuq; quo plurimũ ua lebant, in itinere agmen noſtrum adorti, primũ equeſtre prælium cõmiſerunt: deinde equitatu pulſo ſuo, atq; inſe= quẽtibus noſtris, ſubitò pedeſtres copias, quas in cõualle in inſidijs collocauerant, oſtẽderunt. Hi noſtros diſiectos adorti, præliũ renouarunt. Pugnatum eſt diu, atq; acri= ter: cũ Sontiates ſuperioribus uictorijs freti, in ſua uirtu te totius Aquitaniæ ſalutẽ poſitam putarent: Noſtri aũt, quid ſine imperatore, & ſine reliquis legionibus adoleſcẽ

Sõtiatum fuga. tulo duce efficere poſſet, perſpici cuperent. Tandẽ cõfecti uulneribus, hoſtes terga uertere. Quorũ magno numero interfecto, Craſſus ex itinere oppidũ Sontiatũ oppugnare cœpit. Quib. fortiter reſiſtẽtibus, uineas, turreſq; egit. Il li aliàs eruptiõe tẽtata, aliàs cuniculis ad agerẽ, uineaſq; actis (cuius rei ſunt lõgè peritiſsimi Aquitani, propterea q, multis locis apud eos ærariæ ſecturæ ſunt) ubi diligẽ noſtrorũ nihil his rebus profici poſſe intellexerunt, lega tos ad Craſſũ mitunt, ſeq; in deditionẽ ut recipiat, petũt. Qua re impetrata, arma tradere iuſsi, faciũt. Atq; in ea re omniũ noſtrorum intentis animis, alia ex parte oppidi

alias, Adiatotoni ſic infra *Adcantuannus, qui ſummã imperij tenebat, cũ ſexcentis deuotis, quos illi ſoldurios appellant: quorũ hæc eſt con= ditio

ditio, ut omnibus in uita commodis unà cū his fruātur, quorum se amicitiæ dediderint. Si quid ijs per uim accidat, aut eundem casum unà ferant, aut sibi mortem consciscant: neq; adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui eo interfecto, cuius se amicitiæ deuouisset, mori recusaret. Cum ijs Adcantuannus eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, cùm ad arma milites cōcurrissent, uehementerq́; ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum est: uti tamen eadem deditionis conditione uteretur, à Crasso impetrauit. Armis obsidibusq; acceptis, Crassus in fines Vocontiorum, & Tarusatium profectus est. Tum uerò Barbari commoti, quòd oppidum, & natura loci, & manu munitum paucis diebus, quibus eò uentum erat, expugnatum cognouerant, legatos *quoquò uersus dimittere, coniurare, obsides inter se dare, copias parare cœperunt. Mittuntur etiā ad eas ciuitates legati, quæ sunt citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ, inde auxilia, ducesq́; accersuntur. Quorū aduentu magna cum autoritate, & magna cū hominum multitudine bellū gerere conantur. Duces uerò hi deliguntur, qui unà cū Q. Sertorio oēs annos fuerant, summamq́; scientiam rei militaris habere existimabantur. Ii consuetudine po. Ro. loca capere, castra munire, cōmeatibus nostros intercludere * insistunt. Quod ubi Crassus animaduertit, suas copias propter exiguitatē non facilè diduci, hostē & uagari, & uias obsidere, & castris satis præsidij relinquere, ob eā causam minus cōmodè frumentum, cōmeatumq́; sibi supportari, in dies hostiū numerum augeri, nō cunctandum existimauit, quin pugna decertaret. Hac re ad conciliū delata, ubi oēis idem sentire intellexit: posterū diem pugnæ constituit.

*quaquauersum

*Instituūt

stituit. Prima luce productis omnibus copijs, duplici acie instructa, auxilijs in mediam aciē collocatis, quid hostes cōsilij caperent, expectabat. Illi, etsi propter multitudinē, & ueterem belli gloriam, paucitatemq; nostrorum se tutò dimicaturos existimabant: tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis uijs, cōmmeatu intercluso, sine ullo uulnere uictoria potiri. Et si propter inopiam rei frumentariæ Romani sese recipere cœpissent, impeditos in agmine, & sub sarcinis infirmiore animo adoriri cogitabant. Hoc consilio probato ab ducib. productis Romanorū copijs, sese castris tenebant. Hac re perspecta Crassus cùm sua cunctatione, atq; opinione, timidiores hosteis, nostros milites alacriores ad pugnandū effecisset. atq; omniū uoces audirentur, expectari diutius non oportere, quin ad castra iretur: cohortatus suos, omnib. cupientibus, ad hostiū castra contendit. Ibi cū alij fossas cōplerent, alij multis telis coniectis, defensores uallo munitionibusq; depellerēt: auxiliaresq;, quib. ad pugnā non multum Crassus confidebat, lapidib. telisq; subministrandis, & ad aggerem cespitib. cōportandis speciem, atq; opinionem pugnantiū preberent: cū item ab hostib. constanter, ac nō timidè pugnaretur, telaq; ex loco superiore missa nō frustra acciderent: equites circuitis hostiū castris, Crasso renuntiauerunt, non eadem esse diligentia ab decumana porta, castra munita, facilemq; aditum habere. Crassus equitū præfectos cohortatus, ut magnis præmijs, pollicitationibusq; suos excitarent, quid fieri uelit, ostendit illi (ut erat imperatum) eductis quatuor cohortib. quæ præsidio castris relictæ, integræ ab labore erant, & longiore itinere circunductis, ne ex hostiū castris conspici possent: omniū oculis, mentibusq;

ad pu

ad pugnã intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones peruenerunt. Atq; his proruptis, prius in hostiũ castris constiterunt, q̃ planè ab his uideri, aut quid rei gereretur, cognosci posset. Tum uerò clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis uirib. quod plerunq; in spe uictoriæ accidere consueuit, acrius impugnare cœperunt. Hostes undiq; circumuẽti, desperatis omnib. rebus, se per munitiones deijcere, & fuga salutem petere intenderunt. Quos equitatus apertißimis campis cõsectatus, ex milliũ quinquaginta numero, quæ ex Aquitania, Cantabrisq; cõuenisse constabat, uix quarta parte relicta, multa nocte se in castra recepit. Hac audita pugna, maxima pars Aquitaniæ sese Crasso dedidit, obsidesq; ultro misit. Quo in numero fuerũt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Flustates, Garites, Ausci, Garumni, Sibutzates, Cocosatesq;. Paucæ ultimæ nationes anni tẽpore cõfisæ, q, hyemis suberat, id facere neglexerũt. Eodem ferè tẽpore Cæsar, etsi propè exacta iã æstas erat, tamẽ q, omni Gallia pacata Morini, Menapijq; susceperãt, q in armis essent, neq; ad eũ unquã *legatos de pace misissent: arbitratus id bellum celeriter cõfici posse, eò exercitũ adduxit. Qui lõge alia ratione, ac reliqui Galli bellum gerere cœperunt. Nam q, intelligebant maximas nationes, quæ prælio cõtendissent pulsas superatasq; esse, continentesq; syluas, ac paludes habebant: eo se, suaq; omnia contulerunt. Ad quarum initium syluarum cum peruenisset Cæsar, castraq; munire instituisset, neq; hostis interim uisus esset: dispersis in opere nostris, subito ex omnibus partibus syluæ euolauerunt, & in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter arma ceperũt, eosq; in syluas repulerũt: et

*legatos misissent.

 complu=

cōpluribus interfectis, longius impeditiorib. locis secuti, paucos*ex suis desiderauerunt. Reliquis deinceps dieb. Cæsar syluas cædere instituit, & ne quis inermib. imprudētibusq; militibus ab latere impetus fieri posset, omnē eā materiam, quæ erat cæsa, cōuersam ad hostē collocabat, & pro uallo ad utrunque latus extruebat. Incredibili celeritate magno spatio paucis dieb. confecto, cùm iā pecus, atq; extrema impedimenta ab nostris tenerētur, ipsi densiores syluas peterēt: eiusmodi tempestates sunt cōsecutæ, uti opus necessariò intermitteretur, & continuatione imbrium, diutius sub pellibus milites contineri nō possent. Itaq; uastatis omnibus eorum agris, uicis, ædificijsq; incensis, Cæsar exercitum reduxit, & in Aulercis, Lexobijsq;, reliquis item ciuitatibus, quæ*proxime bellum fecerant, in hybernis collocauit.

*de suis ꝑdiderunt,

*maxime

C. IVLII CAESARIS DE BELLO GALLICO COMMENTARIVS IIII.

EA, QVÆ secuta est, hyeme, qui fuit annis Cn. Pōpeio, M. Crasso consulib. Vsipetes, Germani, & itē Tenchtheri magna cū multitudine hominū flumen Rhenū transierunt, non longe à mari, quò Rhenus influit. Causa trāseundi fuit, quòd ab Sueuis cōplures annos exagitati, bello premebātur & agricultura prohibebātur. Sueuorū gens est longè maxima, & bellicosissima Germanorū omnium: ij centum

tum pagos habere dicuntur: Ex quib. quotannis singula mil lia armatorũ bellandi causa suis ex finib. educunt. Reliqui, qui domi remanserint, se, atq; illos alunt. Hi rursus inuicẽ anno pòst in armis sunt: illi domi remanent. Sic neq; agricultura, neq; ratio, atq; usus belli intermittitur. Sed priuati, ac separati agri apud eos nihil est. Neq; longius anno remanere uno in loco incolẽdi causa licet. Neq; multũ frumento, sed maximam partem lacte, atq; pecore uiuũt, multumq; sunt in uenationib. Quæ res & cibi genere, & quotidiana exercitatione, & libertate uitæ, q̃ à pueris nullo officio, aut disciplina assuefacti, nihil omnino cõtra uoluntatẽ faciant, & uires alit, & immani corporũ magnitudine homines efficit. Atq; in eam se consuetudinẽ adduxerunt, ut locis frigidißimis, neq; uestitus, præter pelleis habeant quicquã: quarum propter exiguitatẽ magna est corporis pars aperta: & lauẽtur in fluminib. Mercatoribus est ad eos aditus magis eò, ut, quæ bello ceperint, quib. uendant, habeant, q̃ quò ullã rem ad se importari desiderẽt. Quinetiã iumẽtis, quib. maxime Galli delectantur, quæq; impensò parant pretio, Germani importatis nõ utuntur: sed quæ sunt apud eos nata *parua, atq; deformia, hæc quotidiana exercitatiõe, summi ut sint laboris, efficiũt. Equestribus prælijs sæpe ex equis desiliũt, ac pedib. præliantur, equosq; eodẽ remanere uestigio assuefaciunt, ad quos se celeriter, cũ usus poscit, recipiunt. Neq; eorum moribus turpius quicquam, aut inertius habetur, equàm ephippijs uti. Itaq; ad quemuis numerum ephippiatorum equitum, quamuis pauci adire audent. Vinum ad se omnino importari non sinunt, q̃ ea re ad laborem ferendum remollescere homines, atque effœminari arbitrantur. Publicè

*praua

ẽ i maxi=

maximã putãt esse laudem,q̃ latißime a suis finibus uacare agros. Hac re significari magnũ numerum ciuitatũ suã uim sustinere non potuisse. Itaq; una ex parte à Sueuis circiter
centum. millia passuũ sexcenta agri uacare dicũtur. Ad alterã partẽ succedũt Vbij, quorũ fuit ciuitas ampla, atq; florẽs, ut est captus Germanorũ: & paulò, qui sunt eiusdẽ generis, etiã
*multiq;. cæteris humaniores: propterea q, Rhenum attingũt, *multiq; ad eos mercatores uentitant, & ipsi propter propinquitatẽ, q, Gallicis sunt moribus, assuefacti. Hos cũ Sueui multis sæpe bellis experti propter amplitudinẽ, grauitatemq; ciuitatis, finibus expellere non potuissent, tamen uectigales sibi fecerunt, ac multo humiliores, infirmioresq; redegerũt. In eadẽ causa fuerunt Vsipetes, & Tenchtheri, quos supra diximus: qui cum plures annos Sueuorum uim sustinuerint, ad extremum tamen agris expulsi, & multis locis Germaniæ trienniũ uagati, ad Rhenũ peruenerunt. Quas regiones Menapij incolebãt, & ad utranq, ripã fluminis agros, ædificia, uicosq; habebant. Sed tantæ multidinis aduentu p territi, ex his ædificijs, quæ trans flumen habuerãt, demi-
[illegible]* grauerunt, et cis Rhenũ dispositis præsidijs, Germanos trãsire prohibebant. Illi omnia experti, cũ neq; ui contendere, propter inopiam nauium, neq; clàm transire propter custodias Menapiorum possent, reuerti se in suas sedeis, regionesq; simulauerunt. Et tridui uiam progreßi, rursus reuerterunt, atq; omni hoc itinere *una nocte equitatu confecto,
*una nocte confecto, equitatu insc. inscios, inopinantesq; Menapios oppresserũt. Qui de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu trãs Rhenũ in suos uicos remigrauerãt. His interfectis, nauibusq; eorum occupatis, priusquam ea pars Menapio-
rum,

rũ, quæ citra Rhenũ erat, certior fieret, flumen transierũt: atq; omnibus eorũ ædificijs occupatis, reliquam partẽ hyemis se eorum copijs aluerunt. His de rebus Cæsar certior factus, & infirmitatem Gallorum ueritus, q̀ sunt in consilijs capiẽdis mobiles, et nouis plerunq; rebus student: nihil bis commitendum existimauit. Est autẽ hoc Gallicæ consuetudinis, ut & uiatores etiam inuitos consistere cogant. &, quod quisq; eorũ de quaq; re audierit, aut cognouerit, quærant: & mercatores in oppidis uulgus circunsistat, quib. ex regionibus ueniant, quasq́; res ibi cognouerint pronunciare cogant, & his rumoribus, atq; auditionibus permoti, de summis sæpe rebus consilia ineunt, quorũ eos è uestigio pœnitere necesse est: cũ incertis rumoribus seruiant, & pleriq; ad uolũtatẽ eorũ ficta respondeant. Qua cõsuetudine cognita Cæsar, ne grauiori bello occurreret, maturius, q̃ cõsueuerat, ad exercitũ proficiscitur. Eò cũ uenisset, ea, quæ fore suspicatus erat, facta cognouit: Missas legationes à nonnullis ciuitatibus ad Germanos, inuitatosq́; eos, uti ab Rheno discederẽt, omniaq́;, quæ postulassent ab se fore parata. Qua spe adducti Germani latius iam uagabantur, & in fines Eburonum, & Condrusonũ, qui sunt Treuirorũ clientes, peruenerãt. Principib. Galliæ euocatis, Cæsar ea, que cognouerat, dißimulãda sibi existimauit, eorumq́; animis permulsis, & confirmatis, equitatuq́; imperato, bellum cũ Germanis gerere constituit. Re frumẽtaria cõparata: equitibusq́; delectis iter in ea loca facere cœpit, quib. in locis Germanos esse audiebat. A quib. cũ paucorũ dierũ iter abesset, legati ab ijs uenerũt, quorũ hæc fuit oratio: Germanos neq; priores po. Ro. bellũ inferre, neq; tamẽ recusare, si laceßãtur, qn armis cõ

tendant: quod Germanorum consuetudo hæc sit à maiorib. tradita, quicunq; bellū inferant, resistere, neq; deprecari. Hoc tamen dicere, uenisse inuitos, eiectos domo. Si suam gratiam Ro. uelint, posse eis utiles esse amicos: uel sibi agros attribuant, uel patiantur eos tenere, quos armis possederint. Sese unis Sueuis cōcedere, quib. ne Dij quidem immortales pares esse poßint. Reliquū quidem in terris esse neminem, quē non superare poßint. Ad hæc Cæsar quæ uisum est, respondit. Sed exitus fuit orationis, sibi nullam cū his amicitiā esse posse, si in Gallia remanerent. Neq; uerū esse, qui suos fines tueri nō potuerint, alienos occupare, neq; ullos in Gallia uacare agros, qui dari tantæ præsertim multitudini sine iniuria poßint. Sed licere, si uelint, in Vbiorū finib. considere, quorū sint legati apud se, & de Sueuorū iniurijs querantur, & à se auxiliū petant. Hoc se ab Vbijs impetraturū. Legati hæc se ad suos relaturos dixerūt, & re deliberata, post diem tertiū ad Cæsarē reuersuros. Interea ne propius se castra moueret, petierūt. Ne id quidē Cæsar ab se impetrari posse dixit. Cognouerat enim magnā partē equitatus ab his aliquot dieb. antè, prædandi, frumentandiq; causa ad Ambiuaritos trans Mosam missam. Hos expectari equites, atq; eius rei causa morā interponi arbitrabatur. Mosa profluit ex mōte Vogeso, qui est in finib. Lingonum: & parte quadā Rheni recepta: quæ appellatur Vualis, insulā efficit Batauorū: neq; longius* ab eo millib. passuum LXXX. in Oceanū influit. Rhenus autē oritur ex Lepontijs, qui alpes incolūt, & longo spatio per fines Nantuatiū, Heluetiorum, Sequanorū, Mediomatricum, Tribotorū, Treuirorū citatus fertur: & ubi Oceano appropinquauit, in plureis diffluit

*ab Oceano mi. pa. LXXX. in Rhenū infl.

diffluit parteis, multis ingentibusq; insulis effectis: quarum pars magna à feris, barbarisq; nationibus incolitur. ex quibus sunt qui piscib. atq; ouis auiũ uiuere existimantur: multisq; capitib. in Oceanũ influit. Cæsar cùm ab hoste nõ amplius passuũ XII. millib. abesset, ut erat cõstitutum, ad eũ legati reuertuntur. Qui in itinere cõgreßi, magnopere ne longius progrederetur, orabant. Cũ id nõ impetrassent, petebant, uti ad eos equites, qui agmen anteceßissent, præmitteret, eosq; pugna prohiberet: sibiq; uti potestatẽ faceret, in Vbios legatos mittẽdi: Quorũ si principes, ac Senatus sibi iureiurando fidẽ fecissent: ea cõditione, quæ à Cæsare ferretur, se usuros ostẽdebant. Ad has res cõficiendas sibi tridui spatiũ daret. Hæc omnia Cæsar eodẽ illò pertinere arbitrabatur, ut tridui mora interposita, equites eorũ, qui *abeßẽt, reuerterẽtur. Tamen sese nõ longius millib. passuũ quatuor aquationis causa processurũ eo die, dixit. Huc postero die q̃ frequentißimi cõuenirent, ut de eorũ postulatis cognosceret. Interim ad perfectos, qui cũ omni equitatu antecesserãt, mittit, qui nũtiarent, ne hostes prælio lacesserent: & si ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius acceßisset. At hostes ubi primũ nostros equites cõspexerũt, quorum erat quinq; millium numerus, cùm ipsi non amplius octingẽtos equites haberent, q; hi, qui frumentandi causa ierant trans Mosam nõdum redierant, nihil nostris timentib. q; legati eorũ paulò antè à Cæsare discesserant, atq; is dies inducijs erant ab ijs petitus: impetu facto celeriter nostros perturbauerũt. Rursus his resistẽtibus nostris cõsuetudine sua ad pedes desilierunt, suffoßisq; equis, compluribusq; nostris deiectis, reliquos in fugam coniecerunt, atq; ita perter

* aberant

ritos egerunt, ut nō prius fuga desisterent, q̃ in conspectum agminis nostri uenißēt. In eo prælio ex equitibus nostris interficiũtur quatuor & LXX. In his uir fortißimus Piso Aquitanus amplißimo genere natus, & cuius auus in ciuitate sua regnum obtinuerat, amicus ab Senatu nostro appellatus. Hic cũ fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illũ ex periculo eripuit, ipse equo uulnerato deiectus, quoad potuit, fortißime restitit. Cũ circũuentus multis uulneribus acceptis cecidisset, atq; id frater, qui iam prælio excesserat, procul animaduertisset, incitato equo, sese hostibus obtulit, atq; interfectus est. hoc facto prælio, Cæsar neq; iã sibi legatos audiendos, neq; cõditiones accipiẽdas arbitrabatur ab his, qui per dolũ, atq; insidias, petita pace, ultro bellũ intulissent. Expectare uerò dũ hostium copiæ augerentur, equitatusq; reuerteretur, summæ dementiæ esse iudicabat: & cognita Gallorũ infirmitate, quantũ iã apud eos, hostes uno prælio autoritatis eßēt cõsecuti, sentiebat. Quib. ad cõsilia capiẽda nihil spatij dandũ existimabat. His cõstitutis rebus, et cõsilio cũ legatis, et quæstore cõmunicato, ne quē diē pugnæ* prætermitteret, opportunißima res accidit, q̃ postridie eius diei manè eadē & perfidia, & simulatione usi Germani, frequētes omnibus principibus, maioribusq; natu adhibitis, ad eũ in castra uenerunt. Simul (ut dicebatur) sui purgãdi causa, q̃ contra, atq; esset dictũ, & ipsi petissent prælium pridie cõmisissent. Simul, ut siquid possent, de inducijs fallẽdo impetrarent. Quos sibi Cæsar oblatos gauisus retineri iußit. Ipse omnes copias e castris eduxit, equitatumq; q̃ recenti prælio perterritũ esse existimabat, agmen subsequi iußit. Acie triplici instructa, & celeriter octo milliũ itinere con=

*intermitteret.

rē cōfecto, prius ad hostium castra peruenit, q̄ quid agere=tur, Germani sentire posset. Qui omnibus rebus subito perterriti, & celeritate aduētus nostri, & discessu suorū, neq; consilij habēdi, neq; arma capiendi spatio dato, perturbabantur, ut copias'ne aduersus hostem educere, an castra defendere, an fuga salutē petere nescirent quid præstaret. Quorū timor cùm fremitu, & concursu significaretur: milites no=stri pristini diei perfidia incitati, in castra irruperunt. Quo in loco qui celeriter arma capere potuerunt, paulisper no=stris restiterūt, atq; inter carros, impedimentaq; præliū cō miserunt. At reliqua multitudo puerorū, mulierumq; (nā cū omnibus suis domo excesserāt, Rhenumq; trāsierāt) passim fugere cœpit. Ad quos consectandos Cæsar equitatū misit. Germani post terga clamore audito, cum suos interfici uiderēt, armis abiectis, signisq; militaribus relictis, se ex castris eiecerūt, & cū ad cōfluentē Mosæ, & Rheni peruenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumē præcipitauerūt, atq; ibi timore, lassitudine, et ui fluminis oppressi perierunt. Nostri ad unū omnes incolumes, perpaucis uulneratis, & tanti belli timore, cū hostiū numerus capitū CCCCXXX. milliū fuisset, se in castra receperūt. Cæsar ijs, quos in castris retinuerat, discedēdi potestatē fecit. Illi supplicia, cruciatusq; Gallorū ueriti, quorū agros uexauerāt remanere se apud eū uelle dixerūt. Iis Cæsar libertatē concessit. Germanico bello cōfecto, multis de causis Cæsar statuit sibi Rhenū esse trāseundū, quarū illa fuit iustissima, q cū uideret Germanos tā facile impelli, ut in Galliā uenirent, suis quoq; rebus eos timere uoluit, cū intelligerent, & posse, & audere po. Ro. exercitū Rhenū trāsire.

Accessit

Acceßit etiam, q illa pars equitatus Vſipetũ, & Tenchtherorũ, quam ſuprà cõmemoraui, prædãdi, frumentandiq; cauſa Moſam tranſiſſe, neq; prælio interfuiſſe, poſt fugam ſuorũ ſe trans Rhenum in fines Sicambrorũ receperat, ſeq; cũ ijs cõiunxerat. Ad quos cùm Cæſar nuntios miſiſſet, qui poſtularent, eos, qui ſibi, Galliæq; bellũ intuliſſent, uti ſibi dederent, reſponderunt po. Ro. imperium Rhenum finire. Si ſe inuito Germanos in Galliam trãſire, non æquum exiſtimaret, cur ſui quicquã eſſe imperij, aut poteſtatis trãs Rhenum poſtularet? Vbij aũt, qui uni ex Tranſrhenanis ad Cæſarem legatos miſerant, amicitiã fecerant, obſides dederant, magnopere orabãt, ut ſibi auxiliũ ferret, q grauiter ab Sueuis premerẽtur: uel ſi id facere occupationibus populi Ro. prohiberetur, exercitũ modò Rhenum tranſportaret. Id ſibi ad auxiliũ, ſpemq; reliqui temporis ſatis futurum. Tantum eſſe nomẽ, atq; *opinionẽ exercitus Ro. Ariouiſto pulſo, & hoc nouißimo prælio facto, ut etiam ad ultimas Germanorũ nationes opinione, & amicitia po. Ro. tuti eſſe poßint. Nauiũ magnam copiam ad tranſportãdum exercitũ pollicebantur. Cæſar his de cauſis, quas cõmemoraui, Rhenũ trãſire decreuerat. Sed nauib. tranſire, neq; ſatis tutũ eſſe arbitrabatur, neq; ſuæ, neq; po. Ro. dignitatis eſſe ſtatuebat. Itaq; & ſi ſumma difficultas faciundi pontis proponebatur propter latitudinẽ, rapiditatem altitudinemq; fluminis: tamen id ſibi contendendũ, aut aliter non traducẽdum exercitũ exiſtimabat. Rationẽ igitur pontis hanc inſtituit. Tigna bina ſeſquipedalia paulũ ab imo præacuta, dimenſa ad altitudinem fluminis, interuallo pedum duorum inter ſe iungebat. Hæc cum machinationib. immiſſa in flumine defixerat, fiſtucisq;

*opinionẽ eius, exercitu Arioniſti pulſo,

adege

adegerat, non sublicæ modo directa ad perpendiculum, sed *prona, ac fastigiata, ut secundū naturam fluminis procum berent. His item cōtraria duo ad eundem modū iuncta, inter uallo pedū quadragenum ab inferiore parte, cōtra uelim, atque impetum fluminis cōuersa statuebat. Hæc utraq; insuper bipedalibus trabib. immißis, quantū eorum tignorū iunctura distabat, binis utrinq; fibulis ab extrema parte destinebantur. Quib. disclusis, atq; in cōtrariam partē reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atq; ea rerū natura, ut quò maior uis aquæ se incitauisset, hoc arctius illigata tenerentur. Hæc directa materia iniecta cōtexabantur, ac longurijs, cratibusq; cōsternebantur. Ac nihilo secius sublicæ ad inferiorem partē fluminis obliquæ adigebātur, quæ pro ariete subiectæ, & cū omni opere cōiunctæ, uim fluminis exciperēt: & aliæ item supra pontē mediocri spatio, ut si arborū trunci, siue naues deijciēdi operis causa essent à barbaris missæ, his defensorib. earum rerū uis minueretur, neu ponti nocerent. Diebus decem quib. materia cœpta erat cōportari, omni opere effecto exercitus traducitur. Cæsar ad utranq; partem pōtis firmo præsidio relicto in fines Sicambrorum contendit. Interim à cōpluribus ciuitatib. ad eū legati ueniunt, quib. pacē, atq; amicitiā petentibus, liberaliter respōdit, obsidesq; ad se adduci iubet. Sicambri ex eo tēpore, quo pons institui cœptus est, fuga cōparata, hortantib. ijs, quos ex Tenchtheris, atq; Vsipetibus apud se habebāt, finib. suis excesserāt, suaq; omnia exportauerāt, seq; in solitudinē, ac syluas abdiderāt. Cæsar paucos dies in eorū finib. moratus, omnibus uicis, ædificijsq; incēsis, frumētisq; succensis, se in fines Vbiorū recepit: atq; his auxiliū suū pollicitus, si à Sueuis preme

*prone, ac fastigiate

premerentur, hæc ab ijs cognouit. Sueuos postquam per exploratores pontē fieri cōperissent, more suo concilio habito, nūtios in omnes partes dimisisse, uti de oppidis demigrarēt: liberos, uxores, suaq; omnia in syluas deponerent: atq; omnes, qui arma ferre possent, unū in locū cōuenirent: hūc esse delectū mediū ferè regionum earū, quas Sueui obtinerent: hic Romanorū aduentū expectare, atq; ibi decertare constituisse. Quod ubi Cæsar comperit, omnibus his rebus confectis, quarū rerū causa exercitum traducere constituerat, ut Germanis metū inijceret, ut Sicābros ulcisceretur, ut Vbios obsidione liberaret, diebus omnino XVIII. trans Rhenum consumptis, satis & ad laudē, & ad utilitatem perfectū arbitratus, se in Galliā recepit, pōtemq; rescidit. Exigua parte æstatis reliqua Cæsar, & si in his locis (q. omnis Gallia ad Septētrionē uergit) maturæ sunt hyemes, tamen in Britāniā proficisci contendit, q. omnibus ferè Gallicis bellis, hostibus nostris inde *subministrata auxilia intelligebat: et si tempus anni ad bellū gerendum deficeret: tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modo insulā adisset: & genus hominū perspexisset: loca, portus, aditus cognouisset: quæ omnia ferè Gallis erant incognita. Neq; enim temere præter mercatores adit ad illos quisquam, neq; iis ipsis quicquam præter oram maritimam, atq; eas regiones, quæ sunt contra Galliā, notū est. Itaq; cōuocatis ad se undiq; mercatoribus, neq; quanta esset insulæ magnitudo, neq; quæ, aut quantæ nationes, incolerent, neq; quē usum belli haberēt, aut quib. institutis uterentur, neq; qui essent ad maiorum nauiū multitudinem idonei portus. reperire poterat. Ad hæc cognoscēda priusquam periculū faceret: idoneum esse arbitratus,

*summa ministrata.

C. Volusenũ cum naui longa præmittit. Huic mandat, ut explorat is omnibus rebus, ad se q̃ primum reuertatur. Ipse cũ omnibus copijs in Morinos proficiscitur, q̃ inde erat breuissimus in Britanniam traiectus. Huc naues undiq; ex finitimis regionibus, & quã superiore æstate ad Veneticum bellum fecerat classem, iubet conuenire. Interim consilio eius cognito, & per mercatores perlato ad Brittannos, à cõpluribus eius insulæ ciuitatibus ad eum legati ueniunt: qui polliceãtur obsides dare, atq; imperio po. Ro. obtẽperare. Quibus auditis liberaliter pollicitus, hortatusq;, ut in ea sententia permanerẽt, eos domũ remisit. Et cũ his unà Comiũ, quẽ ipse Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat, cuius et uirtutẽ, & cõsiliũ probabat, & quem sibi fidelẽ esse arbitrabatur, cuiusq; autoritas in his regionib. magni habebatur, mittit. Huic imperat, quas posit, adeat ciuitates: horteturq;, ut po. Ro. fidem sequantur, seq; celeriter eò uenturũ nuntiet. Volusenus perspectis regionibus, quantũ ei facultatis dari potuit, qui naui egredi, ac se barbaris committere non auderet, quinto die ad Cæsarẽ reuertitur, quæq; ibi pspexisset, renũtiat. Dũ in his locis Cæsar nauiũ parãdarũ causa moratur, ex magna parte Morinorũ legati ad eũ uenerunt: qui se de superioris temporis consilio excusarent, q̃ homines barbari, & nostræ consuetudinis imperiti, bellum pop. Ro. fecissent, seq; ea, quæ imperasset, facturos pollicentur. Hæc sibi satis opportune Cæsar accidisse arbitratus, quòd neq; post tergum hostem relinquere uolebat, neq; belli gerendi propter anni tempus facultatem habebat, neq; has tãtularũ rerum occupationes Britanniæ anteponẽdas iudicabat, magnum his numerũ obsidum imperat. Quibus addu-

ctis,

ctis, eos in fidem recepit, Nauib. circiter LXXX. onerarijs coactis, cõtractisq́; quot satis esse ad duas legiones trã sportandas existimabat, quicquid præterea nauiũ longarum habebat, quæstori, legatis, præfectisq́; distribuit. Huc accedebant XVIII. onerariæ naues, quæ ex eo loco millibus passuũ octo, uento tenebãtur, quò minus in eundem portum peruenire possent. Has equitib. distribuit. Reliquum exercitum Q. Titurio Sabino, & L. Aurunculeio Cottæ legatis in Menapios, atq; in eos pagos Morinorũ, ab quib. ad eum legati non uenerant, ducendũ dedit. P. Sulpitium Rufum legatum cũ eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iußit. His cõstitutis rebus, nactus idoneam ad nauigandũ tempestatem, tertia ferè uigilia soluit: equitesq́; in ulteriorem portũ congredi, & naues conscendere, ac se sequi iußit: ab quib. cùm paulò tardius esset administratũ: ipse hora circiter diei quarta, cũ primis nauib. Britãniam attigit: atq; ibi in omnibus collib. expositas hostiũ copias armatas cõspexit. Cuius loci hæc erat natura, atq; ita mõtib. angustis mare continebatur, uti ex locis superioribus in litus telum adigi posset. Hunc ad egrediendũ nequaquam idoneũ arbitratus locum, dũ reliquæ naues eò cõuenirent, ad horam nonam in anchoris expectauit. Interim legatis, tribunisq́; militũ conuocatis, & quæ ex Voluseno cognouisset, & quæ fieri uellet, ostendit: monuitq́;, ut rei militaris ratio, maximeq́;, ut res maritimæ postularẽt, ut q̃ celerem, atq; instabilem motũ haberent, ad nutum, & ad tẽpus oẽs res ab his administrarentur. His dimißis & uentum, & æstum uno tẽpore nactus secundum, dato signo, & sublatis anchoris, circiter millia passuum octo ab eo loco progressus, aperto, ab

to, ac plano littore naues cōstituit. At barbari consilio Ro. cognito, præmisso equitatu, et essedarijs, quo plerunq; gene re in prælijs uti consueuerunt, reliquis copijs subsecuti, nostros nauib. egredi prohibebant. Erat ob has causas summa difficultas, quod naues propter magnitudinem, nisi in alto con stitui non poterant. Militibus autem ignotis locis, impeditis manibus, magno, & graui onere armorum* preßis, simul & de nauib. desiliendū, & in fluctibus consistendum, & cum hostibus erat pugnandū: cùm illi aut ex arido, aut paululū in aquam progreßi, omnib. membris expediti, notißimis locis audacter tela cōijcerent, & equos insuefactos incitarēt. Quib. rebus nostri perterriti, atq; huius omnino generis pugnæ imperiti, non omnes eadem alacritate, ac studio, quo in pedestribus uti prælijs consueuerant, utebantur. Quod ubi Cæsar animaduertit, naues longas, quarum & species erat barbaris inusitatior, & motus ad usum expeditior, paululū remoueri ab onerarijs nauibus, & remis incitari, & ad latus apertum hostium constitui, atque inde fundis, tormentis, sagittis, hostes propelli, ac submoueri iußit: quæ res magno usui nostris fuit. Nam & nauium figura, & remorum motu, & inusitato genere tormentorum premoti barbari constiterunt, ac paulum modo pedem retulerunt. At nostris militibus cunctantibus, maximè propter altitudinem maris, qui decimæ legionis aquilam ferebat, contestatus Deos, ut ea res legioni feliciter eueniret,* Deserite, inquit, milites, si uultis, aquilam, atque hostibus prodite: ego certè meum Reip. atque imperatori officium præstitero. Hoc cùm magna uoce dixisset, se ex naui proiecit, atque in hosteis aquilam ferre cœpit. Tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, uniuersi ex naui-

Essedarii.

*oppreßis

*Desilite, inquit, milites, nisi uultis Aquilam hostibus tradere: ego

desilierunt. His itē alij ex primis proximis nauibus cùm conspexissent, subsecuti, hostibus appropinquarunt. Pugnatum est ab utrisq; acriter. Nostri tamen, quòd neque ordines seruare, neq; firmiter insistere, neq; signa subsequi poterant, atq; alius alia ex naui quibuscunq; signis occurrerat, se aggregabat, magnopere perturbabantur. Hostes uerò, notis omnib. uadis, ubi ex litore aliquos singulares ex naui egredientes conspexerant: incitatis equis, impeditos adoriebantur. Plures paucos circunsistebant. Alij ab latere aperto in uniuersos tela coniiciebant. Quòd cum animaduertisset Cæsar, scaphas longarum nauium, item speculatoria nauigia militibus compleri iussit, & quos laborantes conspexerat, ijs subsidia summittebat. Nostri simul in arido constiterūt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt: neq; longius prosequi potuerunt, quòd equites cursum tenere, atq; insulam capere non potuerunt. hoc unum ad pristinam fortunā Cæsari defuit. Hostes prælio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt. obsides daturos, quæq; imperasset, sese facturos polliciti sunt. Unà cum his legatis Comius Atrebas uenit, quem suprà demonstraueram, à Cæsare in Britanniā præmissum. Huc illi è naui egressum, cùm ad eos Imperatoris mandata pferret, comprehenderāt, atq; in uincula coniecerant. Tū facto prælio remiserunt, et in petēda pace eius rei culpā in multitudinē coniecerūt, et propter imprudentiam, ut ignosceretur, petiuerunt. Cæsar questus quòd cùm ultro incontinentem legatis missis pacem à se petissent, bellum sine causa intulissent, ignoscere imprudentiæ dixit, obsidesq; imperauit: quorum illi partem: statim dederūt: partē ex longinquioribus locis accersitam,

sitã, paucis pòst diebus sese daturos dixerunt. Intereà suos remigrare in agros iusserunt, principesq; undiq; conuenere: & se ciuitatesq́; suas Cæsari commendarunt. His rebus pace firmata, post diem quartam, q̃ est in Britãniam uentũ, naues XVIII. de quibus suprà demonstratũ est, quæ equites sustulerant, ex supiori portu leni uẽto soluerũt. Quæ, cùm appropinquarent Britanniæ, et ex castris uiderentur. tanta tempestas subitò coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset. Sed aliæ eodem, unde erant profectæ, referentur: aliæ ad inferiorẽ partẽ insulæ, quæ est propius Solis occasum, magno sui cũ periculo deijcerentur. Quæ tamen anchoris iactis, cùm fluctibus cõplerentur, necessariò aduersa nocte in altũ prouectæ, continentem petiuerunt. Eadem nocte accidit, ut esset luna plena: quæ maritimos æstus maximos in Oceano efficere consueuit. Nostrisq́; id erat incognitũ. Ita uno tẽpore & longas naues, quib. Cæsar exercitũ transportãdũ curauerat, quasq́; in aridũ subduxerat, æstus complebat, & onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tẽpestas afflictabat. Neq; ulla nostris facultas aut administrandi, aut auxiliandi dabatur. Cõplurib. nauib. fractis, reliquæ cùm essent, funibus, anchoris, reliquisq; armamentis amissis, ad nauigãdũ inutiles, magna (id qđ necesse erat accidere) totius exercitus pturbatio facta est. Neq; .n. naues erant aliæ, quibus reportari possent, & omnia deerãt, quæ ad reficiendas eas usui sunt, & q, omnibus constabat, hyemare in Gallia oportere, frumentum his in locis in hyemẽ prouisum non erat. Quibus rebus cognitis, principes Britanniæ, qui post prælium factum ad ea, quæ iusserat Cæsar facienda conuenerant, inter se collocuti, cum & equites, & naues, & frumentum Romanis deesse intelligerent, Nauium Cæfaris afflictio.

& paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent: quae hoc erãt etiã angustiora, q; sine impedimentis Caesar legiones transportauerat: optimum factu esse duxerunt, rebellione facta, frumento, commeatuq; nostros prohibere, & rem in hyemem producere: q. his superatis, aut reditu interclusis, neminẽ postea belli inferẽdi causa in Britanniã transiturum confidebant. Itaq; rursus coniuratione facta, paulatim est castris discedere, ac suos clàm ex agris deducere cœperunt. At Caesar, etsi nondum eorũ consilia cognouerat, tamen & ex euentu nauiũ suarum, & ex eo, q; obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. Itaq; ad omneis casus subsidia cõparabat. Nam & frumentum ex agris in castra quotidie conferebat, &, quae grauissimè afflictae erãt naues, earum materia, atq; aere ad reliquas reficiendas utebatur, & quae ad eas res erant usui, ex continenti comportari iubebat. Itaq; cùm id summo studio à militibus administraretur, duodecim nauib. amißis, reliquis ut nauigari commodè posset, efficit. Dum ea geruntur, legione ex consuetudine una frumẽtatum missa, quae appellabatur septima, neq; ulla ad id tempus belli suspicione interposita, cùm pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra uentitaret, hi, qui pro portis castrorum in statione erant, Caesari renuntiarunt, puluerem maiorem, q̃ consuetudo ferret in ea parte uideri, quam in partem legio iter fecisset. Caesar id quod erat suspicatus, aliquid noui à Barbaris initum consilij, cohortes, quae in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, duas ex reliquis in stationem succedere, reliquas armari, & confestim se subsequi iußit. Cum paulò longius à castris processisset, & suos ab hostibus premi, atque aegrè sustinere, & conferta legione ex omnibus

Rebellio Britannorum.

partibus

partibus tela cōijci animaduertit. Nam q; omni ex reliquis partibus demesso frumento, una pars erat reliqua, suspicati hostes huc nostros esse uenturos, noctu in syluis delituerāt. Tum dispersos depositis armis, in metendo occupatos subitò adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinib. perturbauerāt: simul equitatu, atq; essedis circundederant. Genus hoc est ex essedis pugnæ: primò per omneis partes perequitant, & tela conijciunt: atq; ipso terrore equorum, & strepitu rotarum ordines plerunq; perturbant: & cùm se inter equitū turmes insinuauere, & ex essedis desiliunt, & pedites præliantur. Aurigæ interim paulum è prælio excedunt, atq; *ita se collocant, ut si illi à multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in prælijs præstant, ac tantum usu quotidiano, & exercitatione efficiunt, ut in decliui, ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, & breui moderari, ac flectere, & per temonem percurrere, & in iugo insistere, & inde se in currus citißimè recipere consueuerint. Quibus rebus, perturbatis nostris nouitate pugnæ, tempore opportunißimo Cæsar auxilium tulit. Nanq; eius aduentu hostes constiterunt. Nostri ex timore se receperunt. Quo facto ad lacessendum hostem, & committendū prælium, alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit, & breui tempore intermisso, in castra legiones reduxit. Dum hæc geruntur, nostris omnibus occupatis, qui errant in agris reliqui, discesserunt. Secutæ sunt continuos complures dies tempestates, quæ & nostros in castris continerent, & hostem à pugna probiberent. Interim Barbari nuntios in omneis partes dimiserunt, paucitatemq; nostrorum militū suis prædicauerūt. Et quanta prædæ faciendæ,

Pugnæ genus ex essedis.

*ita curus collocant

atq; in perpetuũ sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstrauerunt. His diebus celeriter magna multitudine peditatus, equitatusq; coacta, ad castra uenerunt. Cæsar, etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore uidebat, ut si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent: tamen nactus equites circiter XXX. quos comius Atrebas, de quo antè dictum est, secum transportauerat, legiones in acie pro castris constituit. Commisso prælio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga uerterunt, quos tanto spatio secuti, quantum cursu, & uiribus efficere potuerunt: cõplures ex his occiderunt: deinde omnibus longè, latéq; ædificijs incensis, se in castra receperant. Eodẽ die legati ab hostibus missi, ad Cæsarẽ de pace uenerunt. His Cæsar numerũ obsidũ, quem antea imperauerat, duplicauit, eosq; in continentem adduci iussit. Quòd propinqua die æquinoctij infirmis nauibus hyemis nauigationem subeundam non existimabat, ipse idoneam tempestatem nactus, paulò post mediam noctem naues soluit. Quæ omnes incolumes ad continentem peruenerunt. Ex his onerariæ duæ eosdem portus, quos reliquæ capere non potuerunt, sed paulò infrà delatæ sunt. Quibus ex nauibus cum essent expositi milites circiter CCC. atq; in castra cõtenderent Morini quos Cæsar in Britanniã proficiscens, peccatos reliquerat, spe prædæ adducti, primò non ita magno suorum numero circũsteterũt, ac, si sese interfici nolẽt, arma ponere iusserũt: cũ illi orbe facto sese defenderent, celeriter ad clamorem, hominum circiter millia sex conuenerunt. Qua re nunciata, Cæsar omnẽ ex castris equitatum suis auxilio misit. Interim nostri, milites impetum hostium sustinuerunt, atque amplius

plius*horis quatuor fortissimè pugnauerũt, & paucis uulnerib. acceptis, complures ex his*occiderunt. Postea uerò q̃ equitatus noster in conspectum uenit, hostes abiectis armis, terga uerterunt: magnusq; eorum numerus est occisus. Caesar postero die T. Labienum legatum cum his legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Morinos qui rebellionem fecerant, misit. Qui cum propter siccitates paludum, quò se reciperent, non haberent, quo perfugio superiore anno fuerant usi, omnes ferè in potestatem Labieni uenerũt. At Q. Titurius, & L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris uastatis, frumentis succisis, aedificijsq; incensis, quòd Menapij omnes se in densissimas syluas abdiderant, ad Caesarem se receperunt. Caesar in Belgis omnium legionum hyberna cõstituit. Eò duae omnino ciuitates ex Britannia obsides miserunt: reliquae neglexerunt. His rebus gestis, ex literis Caesaris dierum XX. supplicatio à Senatu decreta est.

*horas. *ceciderunt.

C. IVL. CAESARIS

DE BELLO GALLICO COMMENTARIVS QVINTVS.

LVCIO Domitio, Appio Claudio consulibus, discedens ab hybernis Caesar in Italiam, ut quotannis facere consueuerat, legatis imperat, quos legionibus praefecerat, uti quã pluri mas possent hyeme naues edificãdas, ueteresq; reficiendas curarent. Earũ

*modum, formamq́; demonstrat: ad celeritatem onerandi, subductionesq́; paulò facit humiliores, q̃ quibus in nostro mari uti consueuimus. Atq; id eò magis, q, propter crebras commutationes æstuum*magis magnos ibi fluctus fieri cognouerat: ad onera, & ad multitudinem iumentorum transportandam, paulò latiores, q̃ quibus*in alio mari uti assueuerant. Has omnes actuarias imperat fieri, quam ad rem humilitas multum adiuuat. Ea, quæ sunt usui ad armandas naueis, ex Hispania apportari iubet. Ipse conuentibus Galliæ citerioris peractis, in Illyrcum proficiscitur: q, à Pirustis finitimam partẽ prouinciæ incursionibus uastari audiebat. Eò cùm uenisset, ciuitatib. milites imperat, certumq́; in locũ conuenire iubet. Qua re nuntiata, Pirustæ legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerũ publico factũ consilio, seseq́; paratus esse demõstrant omnibus rationib. de iniurijs satisfacere. Accepta oratione eorũ, Cæsar obsides imperat, eosq́; ad certã diem adduci iubet. Nisi ita fecerint, sese bello ciuitatem persecuturum demõstrat. Iis ad diem adductis, ut imperauerat, arbitros inter ciuitates dat, qui litẽ æstiment, pœnamq́; constituant. His confectis rebus, conuentibusq́; peractis, in citeriorem Galliam reuertitur, atq; inde ad exercitum proficiscitur. Eò cùm uenisset, circuitis omnibus hybernis singulari militum studio, in summa rerum omniũ inopia, circiter sexcẽtas eius generis, cuius suprà demonstrauimus, naueis, & longas duodetriginta inuenit instructas: neq; multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent. Collaudatis militibus, atq; ijs,*qui negotio præfuerant, quid fieri uelit, ostẽdit: atq; omneis ad portum Iciũ conuenire iubet. Quo ex portu commodissimum in Britanniam traiectum esse cognouerat circiter millium passuum*

*minus

*in reliqs utimur maribus.

Pirustæ.

*quos negotio præfecerat.

XXX.

XXX. *transmissum à continenti. Huic rei, quod satis esse uisum est militũ, reliquit. Ipse cum legionib. expeditis quatuor, & equitibus octingentis in fines Treuirorũ proficiscitur: q. hi neq; ad concilia ueniebant, neq; imperio parebant, Germanosq́; transrhenanos solicitare dicebãtur, Hæc ciuitas longe plurimum totius Galliæ equitatu ualet, magnasq́; habet copias peditum, Rhenumq́; (ut suprà demonstrauimus) tangit. In ea ciuitate duo de principatu inter se contendebant, Induciomarus, & Cingetorix: ex quibus alter simulatq; de Cæsaris, legionumq́; aduentu cognitum est, ad eum uenit: se, suosq́; omneis in officio futuros, neque ab amicitia pop. Ro. defecturos confirmauit, quæq́; in Treuiris gererentur, ostendit. At Induciomarus equitatum, peditatumq́; cogere, ijsq́;, qui per ætatem in armis esse non poterant, in syluam Arduennam abditis (quæ ingenti magnitudine per medios fines Treuirorum à flumine Rheno, ad initium Rhemorum pertinet) bellum parare instituit. Sed posteaquàm nonnulli principes ex ea ciuitate, & familiaritate Cingetorigis adducti, & aduentu nostri exercitus perterriti, ad Cæsarem uenerunt, & de suis priuatim reb. ab eo petere cœperunt, quoniam ciuitati consulere nõ possent, ueritus ne ab omnib. desereretur Induciomarus, legatos ad Cæsarem mittit: sese idcirco à suis discedere, atq; ad eũ uenire noluisse, quo facilius ciuitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu, plebs propter imprudentiã laberetur. Itaq; ciuitatẽ in sua potestate esse, seq́;, si Cæsar permitteret, ad eũ in castra uenturũ, et suas, ciuitatisq́; fortunas eius fidei permissurũ. Cæsar etsi intelligebat, qua de causa ea dicerentur, quæq́; eũ res ab instituto cõsilio deterreret: tamen ne æstatẽ in Treuiris cõsumere cogeretur, om*

nibus reb. ad Britannicum bellum comparatis, Inducioma rū ad se cū CC. obsidib. uenire iussit. His adductis, & in ijs filio propinquisq; eius omnib. quos nominatim euocaue rat, consolatus Induciomarum, hortatusq; est, uti in officio permaneret. Nihilo tamē secius principibus Treuirorum ad se conuocatis, eos singillatim Cingetorigi conciliauit. Quod cùm merito eius à se fieri intelligebat: tū magni in=teresse arbitrabatur, eius autoritatem inter suos q̄ pluri=mum ualere. cuius tam egregiam in se uoluntatem perspe xisset. Id factum grauiter tulit Induciomarus, suam gra=tiam inter suos minui: & qui iam antè inimico in nos ani=mo fuißet: multò grauius hoc dolore exarsit. Iis reb. consti tutis, Cæsar ad portum Iccium cum legionib. peruenit. ibi cognoscit, * XL. naueis, quæ in * Meldis factæ erant, tē pestate reiectas, tenere cursum non potuisset, atq; eodem, unde erant profectæ, * relatas: reliquas paratas ad nauigā dum, atque omnib. rebus instructas inuenit Eodem equita=tus totius Galliæ conuenit, numero millium quatuor, prin=cipesq; ex omnib. ciuitatib. ex quibus perpaucos (quorum in se fidem perspexerat) relinquere in Gallia, reliquos ob=sidum loco secum ducere decreuerat, q̄ cum ipse abesset, motum Galliæ uerebatur. Erat unà cū cæteris Dumnorix Heduus, de quo à nobis antea dictum est. Hunc secum duce re in primis constituerat, q̄ eum cupidum rerum nouarum cupidum imperij, magni animi, magnæ inter Gallos autori tatis cognouerat. Accedebat huc, quod iam in concilio He=duorum Dumnorix dixerat, sibi à Cæsare regnum ciuita=tatis deferri, quod dictū Hedui grauiter ferebant, neq; re=cusandi, aut deprecādi causa legatos ad Cæsarē mittere au debant. Id factum ex suis hospitib. Cæsar cognouerat. Ille

*LX.
*Belgis
*reuertisse

primo

primo omnibus precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur, partim q; insuetus nauigandi mare timeret; partim q; religionibus sese diceret impediri. Posteaq̃ id obstinatè sibi negari uidit. omni spe impetrandi adempta, principes Galliæ singulos solicitare, reuocare, hortariq; cœpit, ut in continenti remanerent, metu territare, non sine causa fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur. Id esse consiliũ Cæsaris, quos in conspectu Galliæ interficere uereretur, hos omneis in Britanniam traductos necaret. Fidem reliquis interponere, iusiiurandum poscere, ut quod esse ex usu Galliæ intellexissent, communi consilio administrarent. Hæc à compluribus ad Cæsarem deferebantur. Qua re cognita, Cæsar, quòd tantum ciuitati Heduæ dignitatis tribuebat coërcendum, atque deterendum quibuscunque rebus posset, Dumnorigem statuebat: quòd longius eius amẽtiam progredi uidebat, prospiciendum, nequid sibi, ac Reipubli. nocere posset. Itaque dies circiter XXV. in eo loco commoratus, quòd Corus uentus nauigationem impediebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis stare consueuit: dabat operam, ut Dumnorigem in officio contineret, nihilo tamen secius omnia eius consilia cognosceret. Tandem idoneam tempestatem nactus, milites equitesq; conscendere naues iubet. At impeditis omnium animis, Dumnorix cum equitibus Heduorum à castris insciente Cæsare, domum discedere cœpit. Qua re nuntiata, Cæsar intermissa profectione, atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit, retrahiq; imperat: si uim faciat, neque pareat, interfici iubet. Nihil hunc se absente, pro sano facturum arbitratus, qui præsentis imperium neglexisset. Ille autem reuo-

catus

catus resistere, ac se manu defendere, suorumq; fidem implorare cœpit, sæpe clamitās liberum se, liberæq; ciuitatis esse. Illi, ut erat imperatum, circunsistunt hominem, atq; interficiunt. At Hedui equites ad Cæsarem omnes reuertuntur. His reb. gestis, Labieno in continēte cū tribus legionibus, & equitum millibus duobus relicto, ut portus tueretur, & rei frumentariæ prouideret, quæq; in Gallia gererentur, cognosceret, & consilium pro tempore, et pro re caperet: ipse cum legionibus quinq;, & pari numero equitū, quē in continente reliquerat, ad Solis occasum naues soluit, & leni Africo prouectus media circiter nocte uento intermisso, cursum non tenuit: & longius delatus æstu, orta luce sub sinistra Britanniam relictā conspexit. Tum rursus æstus cōmutationem secutus, remis cōtendit, ut eam partem insulæ caperet, qua optimum esse egressum superiore æstate cognouerat. Qua in re admodum fuit militū uirtus laudanda, qui uectorijs, grauibusq; nauigijs non intermisso remigandi labore, longarum nauiū cursum adæquauerunt. Accessum est ad Britanniam omnib. nauibus meridiano ferè tempore, neq; in eo loco hostibus est uisus. Sed, ut postea Cæsar ex captiuis cōperit, cū magnæ manus eò cōuenissent, multitudine nauiū perterritæ (quæ cū annotinis, priuatisq;, quas sui quisque commodi causa fecerat, amplius octingentæ uno erant uisæ tempore) à littore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant. Cæsar exposito exercitu, ac loco castris idoneo capto, ubi ex captiuis cognouit, quo in locco hostium copiæ consedissent, cohortibus decem ad mare relictis, & equitibus trecentis, qui præsidio nauibus essent, de tertia uigilia ad hostes contendit, eò minus ueritus nauibus quòd in littore molli, atque aperto deligatas ad anchoras relin

Cæsar in Britanniā nauigat.

relinquebat, & præsidio nauibus Q. Atrium præfecit. Ipse noctu progressus millia passuum circiter XII. hostium copias conspicatus est. Illi equitatu, atque essedis ad flumen progreßi, ex loco superiore nostros prohibere, & prælium committere cœperunt: repulsi ab equitatu, se in syluas abdiderunt, locum nacti egregiè & natura, & opere munitũ quem domestici belli (ut uidebatur) causa iam antè præparauerant. Nam crebris arboribus succisis omnes introitus erant præclusi. Ipsi ex syluis rari propugnabãt, nostrosq; intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis septimæ testudine facta, & aggere ad munitiones adiecto, locum ceperunt, eosq; ex syluis expulerunt, paucis uulneribus acceptis. Sed eos fugientes longius Cæsar persequi uetuit, & quòd loci naturam ignorabat, & q̃ magna parte diei consumpta, munitioni castrorum tempus relinqui uolebat. Postridie eius diei manè, tripartito milites, equitesq; in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, persequerẽtur. Iis aliquantum itineris progreßis, cùm iam extremi essent in conspectu, equites à Q. Atrio ad Cæsarem uenerunt: qui nuntiarent superiori nocte maxima coorta tempestate, propè omneis naueis afflictas, atque in litus eiectas esse, quòd neq; anchoræ, funesq; *subsisterent, neq; nautæ, gubernatores q; uim tempestatis pati possent. Itaq; ex eo concursu nauium, magnum esse incommodũ acceptum. His rebus cognitis, Cæsar legiones, equitatumq; reuocari, *atque itinere desistere iubet. Ipse ad naueis reuertitur. Eadem ferè, quæ ex nuntijs, literisq; cognouerat, coràm perspicit, sic ut amissis circiter XL. nauibus, reliquæ tamen refici posse magno negotio uiderentur. Itaque ex legionibus fabros deligit, & ex cõtinente alios accersiri iubet. Labieno scribit, ut quàm pluri-

Prœliũ & fuga Britannorũ.

*substinerent.

*atque in itinere cõsistere iubet.

plurimas posset, his legionibus, quæ sunt apud eum, naueis instituat. Ipse, & si res erat *multæ operæ, ac laboris, tamē commodissimum esse statuit, omneis naueis subduci, & cum castris una munitione coniungi. In his reb. circiter dies X. consumit, nec nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis, subductis nauibus, castrisq; egregiè munitis, easdem copias, quæ antea præsidio nauibus fuerant, relinquit: ipse eodem unde redierat, proficiscitur. Eò cùm uenisset, maiores iam undiq; in eum locum copiæ Britannorum conuenerant. Summa imperii belliq; administrandi cōmuni consilio permissa est Cassiuellauno: cuius fines à maritimis ciuitatibus flumen diuidit, quod appellatur Thamesis, à mari circiter millia passuum LXXX. Huic superiori tempore cum reliquis ciuitatibus continentia bella intercesserant. Sed nostro aduentu permoti Britanni, hunc toti bello, imperioq; præfecerāt. Britanniæ pars interior ab ijs incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditum dicunt. Maritima pars ab ijs, qui prædæ, ac belli inferendi causa ex Belgio transierant, qui omnes ferè his nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ex ciuitatibus eò peruenerunt, & bello illato ibi remanserunt, atque agros colere cœperunt. Hominum est infinita multitudo, creberrimaq; ædificia ferè Gallicis consimilia: pecoris magnus numerus. Vtuntur aūt *numo æreo, aut annulis ferreis ad certū pondus examinatis, pro numo. Nascitur ibi plumbum albū in mediterraneis regionibus: in maritimis ferrum, sed eius exigua est copia: ære utuntur importato. Materia cuiusq; generis, ut in Gallia est, præter fagum, atque abietem. Leporē, & gallinam, & anserē gustare fas non putant. Hæc tamen alunt animi, uoluptatisq; causa. Loca sunt tempera=

*multi operis.

*ære pro numo aureo, aut an.

tiora,quàm in Gallia remisſioribus frigoribus. Inſula natura triquetra,cuius unum latus eſt contra Galliam:huius lateris alter angulus,qui eſt ad Cantium, quò ferè omnes ex Gallia naues appelluntur,ad orientē ſolem,inferior ad Meridiem ſpectat. Hoc latus tenet circiter millia paſſuum quingenta. Alterum uergit ad Hiſpaniam, atq; occidentem ſolem,qui ex parte eſt Ibernia dimidio minor(ut exiſtimatur)q̃ Britānia,ſed pari ſpatio tranſmiſſus, atq; ex Gallia eſt in Britanniam.in hoc medio curſu eſt inſula,quæ appellatur Mona. Cōplures propterea minores obiectæ inſulæ exiſtimantur:de quib.inſulis nonnulli ſcripſerunt,dies continuos triginta ſub bruma eſſe noctem.Nos nihil de eo percunctationib.reperiebamus, niſi q, certis ex aqua menſuris breuiores eſſe noctes,q̃ in continente uidebamus.Huius eſt longitudo lateris, ut fert illorum opinio, ſeptingentorum millium paſſuum.Tertium eſt contra Septentrionē:cui parti nulla eſt obiecta terra, ſed eius angulus lateris maximè ad Germaniam ſpectat. Hoc millia paſſuum octingenta in longitudinem eſſe arbitrantur. Ita omnis inſula eſt in circuitu uicies centena millia paſſuū.Ex his omnib.longe ſunt humaniſſimi,qui Cantiū incolunt: quæ regio eſt maritima omnis,neq; multum à Gallica differunt conſuetudine. Interiores pleriq; frumenta non ſerunt, ſed lacte, & carne uiuunt,pellibuſq; ſunt ueſtiti.Omnes uerò ſe Britanni glaſto inficiunt, quod cæruleum efficit colorem : atque hoc horribiliore ſunt in pugna aſpectu: capilloq; ſunt promiſſo, atque omni parte corporis raſa, præter caput,& labrum ſuperius. Vxores habent deni, duodeniq; inter ſe communes,& maximè fratres cum fratribus, & parentes cum liberis. Sed ſi qui ſunt ex his nati, eorum habentur liberi,

Ibernia inſula.

Mona inſula.

Britannorum mores.

liberi, à quib. primum uirgines quæq; ductæ sunt. Equites hostium, essedarijq́; acriter prælio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt, ita tamen, ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atq; eos in syluas, collesq́; compulerint: sed compluribus interfectis, cupidius insecuti, nonnullos ex suis amiserunt. At illi intermisso spatio, imprudentibus nostris, atque occupatis in munitione castrorum, subitò se ex syluis eiecerunt: impetuq́; in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnauerunt: duabusq́; missis subsidio cohortibus à Cæsare, atq; his primis legionũ duarum, cum hæ intermisso perexiguo loci spatio, inter se cõstitissent, nouo genere pugnæ perterritis nostris per medios audacissimè proruperunt, seq́; inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus Tribunũ militum interficitur. Illi pluribus submissis cohortibus repelluntur. Toto hoc genere pugnæ cùm sub oculis omnium, ac pro castris dimicaretur, intellectum est nostros propter grauitatem armorũ, ꝙ neq; insequi cedentes possent, neq; ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad huius generis hostem, equites autem magno cum periculo dimicare, propterea ꝙ illi etiã consultò plerunque cederent, & cùm paululum ab legionibus nostros remouissent, ex essedis desilirent, & pedibus dispari prælio contenderent. Equestris autem prælij ratio & cedentibus, & insequentibus par, atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut nunquam conferti, sed rari, magnisq́; interuallis præliarentur, stationesq́; dispositas haberent, atque alios alij deinceps exciperent, integriq́;, & recentes defatigatis succederent. Postero die procul à castris hostes in collibus constiterunt, rariq́; se ostendere, & *lentius quàm pridie nostros equites prælio lacessere

Prælium

Q. Laberii Duri mors.

*lenius

fere cœperunt. Sed meridie, cùm Cæsar pabulãdi causa tres legiones, atque omnem equitatum cum C. Trebonio legato misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores aduolauerunt. Sic uti ab signis, legionibusq; non absisterent: nostri acriter in eos impetu facto repulerunt: neque finem insequendi fecerũt, quoad subsidio confisi equites (cum post se legiones uiderent) præcipites hostes egerunt: magnoq; eorum numero interfecto, neque sui colligendi, neque consistendi, aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. Ex hac fuga protinus quæ undiq; cõuenerant auxilia, discesserunt: neque post id tempus unquã summis nobiscum copijs hostes contenderunt. Cæsar cognito consilio eorum ad flumen Thamesim in fines Caßiuellauni exercitum duxit: quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc ægrè, transiri potest. Eò cùm uenisset, animaduertit ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. Ripa autem erat acutis sudibus præfixis munita. Eiusdemq; generis sub aqua defixæ sudes flumine tegebantur. Iis rebus cognitis à captiuis, perfugisq;, Cæsar, præmißo equitatu, confestim legiones subsequi iußit. Sed ea celeritate, atque impetu milites ierunt, cùm capite solo ex aqua extarent, ut hostes impetũ legionum, atq; equitũ sustinere non possent, ripasq; dimitterẽt, ac se fugæ mandarẽt. Caßiuellaunus (ut suprà demonstrauimus) omni spe deposita contentionis, dimißis amplioribus copijs, millibus circiter quatuor essedariorũ retentis, itinera nostra seruabat, paululumq; ex uia excedebat, locisq; impeditis, atq; syluestribus sese occultabat, atq; ijs regionibus, quibus nos iter facturos cognouerat pecora, atq; homines ex agris in syluas cõpellebat. Et cùm equitatus noster liberius uastandi, prædãdiq; causa se in a-

gros effunderet omibus uijs, semitisq; essedarios ex syluis emittebat, & cũ magno periculo nostrorum equitum cũ his cõfligebat, atq; hoc metu latius uagari prohibebat. R*elinquebatur, ut neq; longius ab agmine legionũ discedi Cæsar pateretur, & tantum in agris uastandis, incendijsq; facien dis hostibus noceretur, quantum labore, atq; itinere legionarij milites efficere poterant.* Interim Trinobantes *propẽ firmißima earum regionum ciuitas (ex qua Mandubratius adolescens Cæsaris fidẽ secutus ad eũ cõtinentem Galliam uenerat. cuius pater* Imanuentius *in ea ciuitate regnum ob tinuerat, interfectusq; erat à Caßiuellauno: ipse fuga mor tem uitauerat) legatos ad Cæsarẽ mittunt, polliceuturq; se se ei dedituros, & impetrata facturos: petunt, ut Mandubratium ab iniuria Caßiuellauni defendat, atq; in ciuitatem mittat, qui præsit. imperiumq; obtineat.* His *Cæsar imperat obsides quadraginta, frumẽtumq; exercitui. Mandubratiumq; ad eos mittit.* Illi *imperata celeriter fecerunt: obsides ad numerum, frumentumq; miserunt.* Trinobantibus *defen sis, atq; ab omni militum iniuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci,* Ancalites Bibroci, *Caßi legationibus mißis sese Cæsari dederũt.* Ab *his cognoscit non longẽ ex eo loco oppidum Caßiuellauni abesse, syluis, paludibusq; munitũ: quò satis magnus hominum, pecorisq; numerus conuenerit.* Op*pidum autem* Britanni *uocant, cum syluas impeditas uallo, atque fossa munierunt: quò incursionis hostium uitandæ causa conuenire consueuerunt: eò proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregiẽ natura, atque opere munitum.* Tamen *hunc duabus ex partibus oppugnare contendit.* Ho*stes paulisper morati, militum nostrorum impetum non tulerunt, seseq; ex alia parte oppidi eiecerunt.* Magnus *ibi*

Oppidum

nume

numerus pecorum repertus, multiq; in fuga sunt comprehensi, atq; interfecti. Dum hæc in his locis geruntur, Casʃiuellaunus ad Cantium: quod esse ad mare supra demonstrauimus: quibus regionibus quatuor Reges præerant, Cingetorix, Caruilius, Taximagulus, Segonax: nũtios mittit, atq; his imperat, ut coactis omnibus copijs castra naualia de improuiso adoriantur, atque oppugnent. Hic cùm castra uenissent: nostri eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingetorige, suos incolumes reduxerunt. Casʃiuellaunus hoc prælio nuntiato, tot detrimentis acceptis, uastatis finibus, maxime etiam permotus defectione ciuitatum, legatos per Atrebatem Comium, de deditione ad Cæsarem mittit. Cæsar cùm statuisset hyemem in continente propter repentinos Galliæ motus agere, neque multum æstatis superesset, atq; id facilè extrahi posse intelligeret: obsides imperat, & quid in annos singulos uectigalis populo Rom. Britannia penderet, constituit. Interdicit, atque imperat Casʃiuellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus noceat obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naues inuenit refectas. His deductis, quòd & captiuorum magnum numerum habebat, & *nonnullæ deperierant naues: duobus commeatibus exercitum reportare constituit. Ac sic accidit, ut ex tanto nauium numero, tot nauigationibus, neque hoc, neque superiore anno ulla omnino nauis, quæ milites portaret, desideraretur. At ex ijs, quæ inanes ex continente ad eum remitterentur, & prioris commeatus expositis militibus, & quas postea Labienus faciendas curauerat, numero LX. perpaucæ locum caperent, reliquæ ferè omnes reijcerentur. Quas cùm aliquandiu Cæsar frustra expectasset; ne anni tempore nauigatione excluderetur,

Cantium.
Reges Britannici.

Casʃiuellauni deditio.

*nõnullę tempesta te depe.

cluderetur, q; æquinoctiũ suberat, necessariò angustius milites collocauit. Ac *summam tranquillitatem consecutus, secunda inita cùm soluisset uigilia, prima luce terram attigit, omnesq; incolumes naues perduxit. Subductis nauibus, concilioq; Gallorum Samarobrinæ peracto, q, eo anno frumentum in Gallia propter siccitates angustius prouenerat, coactus est aliter, ac superioribus annis exercitũ in hybernis collocare, legionesq; in plures ciuitates distribuere: ex quibus unam in Morinos ducendam, C. Fabio legato dedit: Alteram in Neruios, Q. Ciceroni: Tertiam in Essuos, L. Roscio: Quartam in Rhemis cum T. Labieno in confinio Treuirorum hyemare iussit. Tres in Belgio collocauit. His M. Crassum quæstorem, & L. Munatium Plancum, et C. Trebonium legatos præfecit: unã legionem, quã proximè trãs Padum conscripserat, & cohortes V. in Eburones: quorum pars maxima est inter Mosam, & Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis, et Catiuulci erant, misit. His militibus Q. Titurium Sabinum, et L. Aurunculeium Cottam legatos præesse iussit. Ad hunc modũ distributis legionibus, facilimè inopiæ frumentariæ sese mederi posse existimauit. atq; harũ tamen omnium legionum hyberna (præter eam, quam L. Roscio in pacatissimam, et quietissimam partem ducendã dederat) millibus passuum centum continebantur. Ipse interea, quoad legiones collocasset, munitáque hyberna cognouisset, *in Gallia morari constituit. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius, cuius maiores in sua ciuitate regnum obtinuerant. Huic Cæsar pro eius uirtute, atque in se beneuolentia, quòd in omnibus bellis singulari eius opera fuerat usus, maiorum locum restituerat. Tertium iam hunc annum regnãtem, inimici palàm, multis etiã

*summa tranquillitate consequuta, secunda cũ soluiss.

*in Calliam morari.

ex ciuitate autoribus interfecerunt. Defertur ea res ad Cæsarem. Ille ueritus (quòd ad plures res pertinebat) ne ciuitas eorum impulsu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet, ibiq; hyemare: quorum opera cognouerat Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus legatis, quæstoribusq;, quibus legiones tradiderat, certior factus est, in hyberna peruentum, locumq; hybernis esse munitum. Diebus circiter XV. quibus in hyberna uentum est, initium repentini tumultus, ac defectionis ortum est ab Ambiorige, & Catiuulco: qui cùm ad fines regni sui Sabino, Cottæq; præsto fuissent, frumentumq; in hyberna comportauissent: inducio mari Treuiri nuntijs impulsi, suos concitauerunt, subitoq; oppreßis lignatoribus, magna manu ad castra oppugnanda uenerunt. Cùm celeriter nostri arma cepissent, uallumq; ascendissent, atq; una ex parte Hispanis equitibus emißis equestri prælio superiores fuissent: desperata re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. Tum suo more conclamauerunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent: habere sese, quæ de re communi dicere uellent, quibus cõtrouersias minui posse sperarent. Mittitur ad eos colloquendi causa C. Carpineius eques Romanus familiaris Q. Titurij, & Q. Iunius ex Hispania quidam, qui iam antè *iussu Cæsaris ad Ambiorigem uentitare cõsueuerat. *,missu
Apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est: Sese pro Cæsaris in se beneficijs plurimum ei *confiteri debere, quòd *cõfidere eius opera stipendio liberatus esset, quod Aduaticis finitimis suis pendere consuesset: quodq; ei et filius, & fratris filius ab Cæsare remißi essent: quos Aduatici obsidum numero missos apud se in seruitute, & catenis tenuissent: neque

id,quod fecerat de oppugnatione castrorum,aut iudicio,aut uoluntate sua fecisse,sed coactu ciuitatis:suaq́; esse eiusmodi imperia,ut non minus haberet in se iuris multitudo,quã ipse in multitudinem : ciuitati porrò hanc fuisse belli causam, quòd repentinæ Gallorum coniurationi resistere non potuerit. Id *se facilè ex humilitate sua probare posse, quòd non adeò sit imperitus rerum, ut suis copijs populum* Ro. *superari posse confidat:sed esse* Galliæ *commune consilium omnibus hybernis* Cæsaris *oppugnandis hunc esse dictum diem,ne qua legio alteri legioni subsidio uenire posset: non facilè* Gallos Gallis *negare potuisse,præsertim cùm de recuperanda communi libertate consilium initum uideretur: quibus quoniam pro pietate satisfecerit,habere se nunc rationem officij pro beneficijs* Cæsaris *monere, orare* Titurium *pro hospitio, ut suæ, ac militum saluti consulat,magnam manum* Germanorum *conductam* Rhenum *transisse, hanc affore biduo:ipsorum esse consilium, uelint'ne prius, quàm finitimi sentiant eductos ex hybernis milites aut ad* Ciceronem,*aut ad* Labienum *deducere : quorum alter millia passuum circiter quinquaginta, alter paulò amplius ab his absit.* Illud. *se polliceri, & iureiurando confirmare, tutum se iter per fines suos daturum : quod cùm faciat, & ciuitati sese consulere, quòd hybernis leuetur, &* Cæsari *pro eius meritis gratiam referre.* Hac *oratione habita, discedit* Ambiorix. Carpineius, & Iunius *quæ audierant ad legatos deferunt: illi repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda existimabant.* Ma*ximeq́; hac re permouebantur, quòd ciuitatem ignobilem, atque humilem* Eburonum *sua sponte populo* Rom.*bellum facere ausam,uix erat credendum.* Itaque *ad concilium rem*

deferunt

deferunt, magnaq; inter eos ex his tot causis controuersia orta est. L. Auruncuieius, compluresq; tribuni militum, & primorum ordinum centuriones nihil temere agẽdum, neq; ex hybernis iniussu Cæsaris discedendum existimabant: quãtasuis magnas copias etiam Germanorum sustineri pos se munitis hybernis docebant, rem esse testimonio, quòd primum hostium impetum multis ultro uulneribus illatis, fortißime sustinuerint: re frumentaria non premi. Interea & ex proximis hybernis, & à Cæsare conuentura subsidia. Postremò quid esset leuius, aut turpius, quàm autore hoste de summis rebus capere consilium? Contra ea Titurius serò facturos clamitabat, cùm maiores manus hostium adiunctis Germanis conuenissent, aut cùm aliquid calamitatis in proximis hybernis esset acceptum: breuem consulendi esse occasionem. Cæsarem arbitrari profectum in Italiam, nec aliter Carnutes interficiendi Tasgetij consilium fuisse capturos: neque Eburones, si ille adesset, tanta cum contemptione nostri ad castra uenturos esse non hostem autorem, sed rem spectare: subesse Rehenum: magno esse Germanis dolori Ariouisti mortem, & superiores nostras uictorias: ardere Galliam tot contumelijs acceptis, sub populi Ro. Imperium redactam superiore gloria rei militaris extincta. Postremò quis hoc sibi persuaderet sine certa*re Ambiorigem ad eiusmodi consilium descendisse? Suam sententiam in utranque partem esse tutam: si nil sit durius, nullo cum periculo ad proximam legionem peruenturos: Si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse in celeritate positam salutem. Cottæ quidem, atque eorum, qui dissentirent, consilium, quem haberet exitum? in quo si non præsens periculum, at certè longa obsidione fames esset pertimescen-

Consultatio Romanorum.

*spe

 timescen-

timescenda. Hac *in utranq; partē habita disputatione, cùm à* Cotta, *primisq; ordinibus acriter resisteretur, uincite, in quit, si ita uultis,* Sabinus, *& id clariore uoce, ut magna pars militum exaudiret.* Neque *is sum inquit, qui grauissimè ex uobis mortis periculo terrear.* Hi *sapient, & si grauius quid acciderit, abs te rationem reposcent: qui si per te liceat, perendino die cum proximis hybernis coniuncti, communē cum reliquis belli casum sustineant, ne reiecti, & relegati longè ab cæteris aut ferro, aut fame intereant.* Con*surgitur ex cōcilio: comprehendunt utrunq;, et orāt, ne sua dissensione, & pertinacia rem in summum periculum deducant: facilem esse rem seu maneant, seu proficiscantur, si modo unum omnes sentiant, ac probent:* Contrà *in dissensione nullam se salutem perspicere.* Res *disputatione ad mediā noctem perducitur, tandem dat* Cotta *permotus manus: superat sententia* Sabini: *pronunciatur prima luce ituros: consumitur uigilijs reliqua pars noctis cùm sua quisq; miles circunspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hybernorum relinquere cogeretur.* Omnia *excogitātur, quare nec sine periculo maneatur, & languore militum, & uigilijs periculum augeatur.* Prima *luce sic ex castris proficiscuntur, ut quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo* Ambiorige *consilium datum, longissimo agmine, magnisq; impedimentis.* At *hostes posteaquàm ex nocturno fremitu, uigilijsq; de profectione eorum senserunt, collocatis insidijs, bipartito in syluis opportuno, atque occulto loco à millibus passuum circiter duobus* Ro*manorum aduentum expectabant.* Et *cùm se maior pars agminis in magnam conuallem demisisset: ex utraque parte eius uallis subitò sese ostenderunt, nouissimosq; premere,*

Ambiorigis insidiæ.

& pri=

*& primos prohibere aſcenſu, atq; iniquißimo noſtris loco prælium committere cœperunt. Tum demum Titurius, ut qui nihil antè prouidiſſet, trepidare, & concurſare, cohorteſq; diſponere: hæc tamen ipſa timidè, atque ut eum omnia deficere uiderentur: quod plerunque his accidere conſueuit, qui in iipſo negotio conſilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitaſſet hæc poſſe in itinere accidere, atque ob eam cauſam profectionis autor non fuiſſet: nulla in re communi ſaluti deerat, & in appellandis, cohortandiſq; militibus Imperatoris, & in pugna militis officia præſtabat. Cumq; propter longitudinem agminis minus * facilè per ſe omnia obire, & quid quoquo loco faciendum eſſet, urouidere poſſent: iuſſerunt pronuntiari, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem conſiſterent: quod conſilium, & ſi in eiuſmodi caſu reprehendendum non eſt, tamen incommodè accidit: nam & noſtris militibus ſpem minuit, & hoſtes ad pugnandum alacriores effecit, quòd non ſine ſummo timore, & deſperatione id factum uidebatur. Præterea accidit, quod fieri neceſſe erat, ut uulgò milites ab ſignis diſcederent, quæq; quiſque eorum chariſſima haberet, ab impedimentis petere, atque arripere properaret, & clamore, ac fletu omnia complerentur. At barbaris conſilium non defuit: nam duces eorum tota acie pronuntiari iuſſerunt, nequis ab loco diſcederet: Illorum eſſe prædã, atq; illis reſeruari, quæcũq; Romani reliquiſſent: proinde omnia in uictoria poſita exiſtimarẽt. Erãt & uirtute, & numero pugnãdi pares noſtri: tametſi à duce, & à fortuna deſerebãtur, tamen omnẽ ſpem ſalutis in uirtute ponebant: & quoties quæque cohors procurrerat, ab ea parte magnus hoſtiũ numerus cadebat. Quare animaduerſa, Ambiorix pronuntiari iubet,*

* facere: omnia per ſe obire.

bet, ut procul tela cōijciant, neu propius accedant: & quam in partem Romani impetum fecerint, cedant: Leuitate armorum, & quotidiana exercitatione nihil his noceri posse, rursus se ad signa recipientes, insequantur. Quo præcepto ab his diligentißime obseruato, cùm quæpiam cohors ex orbe excesserat, atque impetum fecerat, hostes uelocißime refugiebant. Interim ea parte nudari necesse erat, & ab latere aperto tela recipi. Rursus cùm in eum locum, unde erant egreßi, reuerti cœperant: & ab ijs, qui cesserant, & ab ijs, qui proximi steterant, circumueniebātur. Sin autem locum tenere uellent, neque uirtuti locus relinquebantur, neque à tanta multitudine coniecta tela à confertis uitari poterant. Tamen tum multis incommodis conflictati, multis uulneribus acceptis, resistebant, & magna parte diei consumpta, cùm à prima luce ad horam octauam pugnaretur nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. Tum T. Baluentio. qui superiore anno primumpilum duxerat, uiro forti, & magnæ autoritatis, utrunque femur tragula traijcitur. Q. Lucanius eiusdem ordinis fortißimè pugnans dum circumuento filio subuenit, interficitur. L. Cotta legatus omnes cohortes, ordinesq; adhortans, in aduersum os funda uulneratur. His rebus permotus Q. Titurius cùm procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset: interpretem suum C. Pompeium ad eum mittit rogatum, ut sibi, militibusq; parcat. Ille appellatus respondit, si uelit secum colloqui, licere, sperare à multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat, ipsi uerò nihil nocitum iri: inq; eam rem se, suam'que fidem interponere. Ille cum Cotta saucio communicat, si uideatur, pugna ut excedant, & cum Ambiorige unà colloquantur: sperare se ab eo

suam,

ſuam, ac militum ſalutem impetrari poſſe. Cotta ſe ad armatum hoſtem iturum negat, atque in eo perſeuerat. Sabinus, quos in præſentia tribunos militum circum ſe habebat, & primorum ordinum centuriones, ſe ſequi iubet: & cùm propius Ambiorigem acceßiſſet, iuſſus arma abijcere, imperata facit, ſuisq; ut idem faciant, imperat. Interim dum de conditionibus inter ſe agunt, longiorq; conſultò ab Ambiorige inſtituitur ſermo, paulatim circumuentus interficitur. Tum uerò ſuo more uictoriam conclamant, atque ululatum tollunt, impetuq; in noſtros facto, ordines perturbant: ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum: reliqui ſe in caſtra recipiunt, unde erant egreßi: ex quibus L. Petroſidius aquilifer, cùm magna multitudine hoſtium premeretur, aquilam intra uallum proiecit, ipſe pro caſtris fortißimè pugnãs occiditur. Alij ægrè ad noctem oppugnationem ſuſtinent: noctu ad unum omnes, deſperata ſalute, ſeipſi interficiunt. Pauci ex prælio elapſi, incertis itineribus per ſyluas ad T. Labienum legatum in hyberna perueniunt atque eum de rebus geſtis certiorem faciunt. Hac uictoria ſublatus Ambiorix, ſtatim cum equitatu in Aduaticos, qui erant eius regno finitimi, proficiſcitur: neque diem, neq; noctem intermittit, peditatumq; ſe ſubſequi iubet. Re demonſtrata, Aduaticisq; concitatis, poſtero die in Neruios peruenit, hortaturq; ne ſui in perpetuam liberandi, atq; ulciſcendi Ro. pro his, quas acceperint, iniurijs occaſionem dimittãt. Interfectos eſſe legatos duos, magnamq; partẽ exercitus interiſſe demonſtrat: nihil eſſe negotij ſubito oppreſſam legionẽ, quæ cũ Cicerone hyemet, interfici: ſe ad eã rẽ profitetur adiutorem. Facilè hac oratione Neruijs perſuadet. Itaq; cõfeſtim dimißis nuntijs ad Centrones, Grudios,
Leuacos,

Leuacos, Pleumosios, Gordunos, qui omnes sub eorum Imperio sunt, quàm maximas manus possunt, cogunt: & de improuiso ad Ciceronis hyberna aduolant, nondum ad eum fama de Titurij morte perlata. Huic quoque accidit, quod fuit necesse, ut nōnulli milites, qui lignationis, munitionisq; causa in syluas discessissent, repentino equitum aduentu interciperentur. His circumuentis magna manu Eburones, Aduatici, Neruij, atque horum omnium socij, & clientes legionem oppugnare incipiunt: nostri celeriter ad arma concurrunt, uallum conscendunt, ægrè is dies substentatur, q; omnem spem hostes in celeritate ponebant: atque hanc adepti uictoriam, in perpetuum se fore uictores confidebant. Mittuntur ad Cæsarem confestim à Cicerone literæ, magnis propositis præmijs, si pertulissent: obsessis omnibus uijs missi intercipiuntur. Noctu ex ea materia, quam munitionis causa comportauerant, turres CXX. excitantur incredibili celeritate: quæ deesse operi uidebantur, perficiuntur. Hostes postero die multo maioribus copijs coactis, castra oppugnant, fossam complent: à nostris eadem ratione, qua pridie, resistitur. Hoc idem deinceps reliquis fit diebus: nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur, non ægris, non uulneratis facultas quietis datur. Quæcunque ad proximi diei oppugnationē opus sunt, noctu comparantur. Multæ præustæ sudes, magnus muraliū pilorum numerus instituitur, turres cōtabulantur: pinnæ, loricæq; ex cratibus attexuntur: Ipse Cicero, cùm tenuissima ualetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat, ut ultro militum concursu, ac uocibus sibi parcere cogeretur. Tunc Duces, principesq; Neruiorum, qui aliquem sermonis aditum, causamq; amicitiæ cū Ci

cerone

cerone habebant, colloqui sese uelle dicunt. Facta potestate, eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant: omnem esse in armis Galliam, Germanos Rhenum transisse, Cæsaris, reliquorumq; hyberna oppugnari. Addunt etiam de Sabini morte, Ambiorigem ostentant fidei faciundæ causa: errare eos dicunt, si quicquam ab his præsidij sperent, qui suis rebus diffidant: sese tamen scire hoc esse in Ciceronem, populumq; Romanum animo, ut nihil nisi hyberna recusent, atque hanc inueterascere cõsuetudinem nolint: licere illis incolumibus per se ex hybernis discedere, & in quascunque parteis uelint sine metu proficisci. Cicero ad hæc unum modò respondit, non esse consuetudinem populi Rom. ullam accipere ab hoste armato conditionem: si ab armis discedere uelint, se adiutore utantur, legatosq; ed Cæsarem mittant: sperare se pro eius iustitia, quæ petierint impetraturos. Ab hac spe repulsi Neruij, uallo pedum XI. & fossa pedum XV. hyberna cingunt. Hæc ex superiorum annorum consuetudine à nostris cognouerant, & quosdam de exercitu nacti captiuos, ab his docebantur. Sed nulla his ferramentorum copia, quæ esset ad hunc usum idonea, gladijs cespites circuncidere, manibus, sagulisq; terram axhaurire cogebantur. Qua quidem ex re hominem multitudo cognosci potuit: nam minus horis tribus *decem millium passuum in circuitu munitionem perfecerũt: reliquisq; diebus turres ad altitudinem ualli, falces, testitudinesq;, quas ijdem captiui docuerant, parare ac facere cœperunt. Septimo oppugnationis die maximo coorto uento, feruentes fusili ex argilla glandes, fundis, & feruefacta iacula in casas, quæ more Gallico stramentis erant tectæ, iacere cœperunt. Hæ celeriter ignem comprehenderunt, & uenti magnitudine in omnem

*miliũ pedum XV.

in omnem castrorum locum distulerunt. Hostes maximo clamore*insecuti quasi parta iam, atq; explorata uictoria, turres, testudinesq; agere, & scalis uallum ascendere cœperũt. At tanta militum uirtus, atq; ea præsentia animi fuit, ut cùm undiq; flamma torrerentur, maximaq; telorum multitudine premerentur, suaq; omnia impedimenta, atque omneis fortunas conflagrare intelligerent. nõ modò demigrandi causa de uallo decederet: nemo, sed penè ne respiceret quidem quisquam, ac tum omnes acerrimè, fortissimeq; pugnarent. Hic dies nostris longè grauißimus fuit: sed tamen hunc habuit euentum, ut eo die maximus numerus hostium uulneraretur, atque interficeretur, ut se sub ipso uallo constipauerant, recessumq; primis ultimi non dabant. Paulum quidem intermissa flamma, & quodam loco turri adacta, & contingente uallum, tertiæ cohortis centuriones, ex eo, quo stabant loco, recesserunt, suosq; omneis remouerunt, nutu, uocibusq; hostes si introire uellent, & uocare cœperunt, quorum progredi ausus est nemo: tum ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrisq; succensa est. Erant in ea legione fortißimi uiri centuriones, qui iam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulfio, & L. Varenus. Ii perpetuas inter se controuersias habebant, uter alteri anteferretur: omnibusq; annis de loco summis simultatibus contendebant. ex ijs Polfio, cùm acerrimè ad munitiones pugnaretur, Quid dubitas, inquit, Varene? aut quem locum probãdæ uirtutis tuæ expectas? Hic dies, hic dies de nostris controuersijs iudicabat. Hæc dum dixisset: procedit*extra munitiones: & quæ pars hostium confertißima uisa est, in eam erumpit: ne Varenus quidem tum uallo sese continet, sed omnium ueritus existimationem, subsequitur, mediocri spatio

*sicuti parta iam

*ex castris: munitionnemq; pua parte hostiũ confertissima uisa est erũpit.

tio relicto. Pulfio pilum in hoſtes mittit, atq; unum ex multitudine procurrẽtem traijcit, quo percuſſo, & exanimato, hunc ſcutis protegunt hoſtes, & in illum uniuerſi tela conijciunt, neque dant regrediendi facultatem. Transfigitur ſcutum Pulfioni, & uerutum in balteo defigitur. Auertit hic caſus uaginam, & gladium educere conantis dextram moratur manum, impeditumq; hoſtes circunſiſtunt. Succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti ſubuenit: ad hunc ſe confeſtim à Pulfione omnis multitudo conuertit. *Illum ueruto transfixum arbitrantur. Varenus gladio comminus rem gerit, atque uno interfecto, reliquos paulùm propellit: dum cupidius inſtat, in locum inferiorem deiectus concidit. Huic rurſus circumuento fert ſubſidium Pulfio, atque ambo incolumes, compluribus interfectis, ſumma cum laude ſeſe intra munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione, & certamine utrunque uerſauit, ut alter alteri inimicus auxilio, ſalutiq; eſſet, neque dijudicari poſſet, uter utri uirtute anteferendus uideretur. Quãto erat in dies grauior, atq; aſperior oppugnatio, & maximè, quod magna parte militũ confecta uulneribus, res ad paucitatem defenſorũ perueneratt: tantò crebriores literæ, nuntijq; ad Cæſarẽ mittebantur, quorũ pars deprehenſa in cõſpectu noſtrorũ militũ cũ cruciatu necabatur. Erat unus intus Neruius nomine Verticο, loco natus honeſto, q à prima obſidione ad Ciceronẽ profugerat, ſuamq; ei fidẽ præſtiterat: hic ſeruo ſpe libertatis, magniſq; perſuadet præmijs, ut litteras ad Cæſarẽ deferat. Has ille in iaculo illigatas affirt, & Gallus inter Gallos, ſine ulla ſuſpicione uerſatus, ad Cæſarẽ peruenit: ab eo de periculo Ciceronis, legioniſq; cognoſcit. Cæſarẽ acceptis literis circiter hora XI. diei ſtatim nuntiũ in Bellouacos ad M. Craſ

*Illhic uero occurſa totius gladio, cominusq; rẽ gerit Varenus, atq; uno int.

M. Crassum quæstorem mittit, cuius hyberna aberant ab eo millia passuum XXV. iubet media nocte legionem proficisci, celeriterq; ad se uenire: exijt cum nuntio Crassus: alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, quà sibi iter faciendum sciebat. Scribit Labieno, si Reip. commodo facere posset, cum legione ad fines Neruiorum ueniat, reliquam partem exercitus, quòd paulò aberat longius, non putat expectandam: equites circiter quadringentos ex proximis hybernis cogit. Hora circiter tertia ab antecursoribus de Crassi aduentu certior est factus. Eo die millia passuum XX. progreditur. Crassum Samarobrinæ præficit, legionemq; ei attribuit, quòd ibi impedimenta exercitus, obsides ciuitatum, literas publicas, frumentumq; omne quod eò tolerandæ hyemis causa deuexerat, relinquebat. Fabius ut imperatum erat, non ita multum moratus in itinere cum legione occurrit. Labienus interitu Sabini, & cæde cohortium cognita, cùm omnes ad eum Treuirorum copiæ uenissent: ueritus, si ex hybernis fugæ similem profectionem fecisset, ut hostium impetus sustinere non posset, præsertim quos recenti uictoria efferri sciret: literas Cæsari remittit, quanto cum periculo legionem ex hybernis educturus esset, rem gestam in Eburonibus perscribit, docet omneis peditatus, equitatusq; copias Treuirorum tria millia passuum longè ab suis castris consedisse. Cæsar consilio eius probato, & si opinione trium legionum deiectus, ad duas redierat: tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat: uenit magnis itineribus in Neruiorum fines, ibi ex captiuis cognoscit, quæ apud Ciceronem gerantur, quantoq; in periculo res sit: tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmijs persua-

det,

det, uti ad Ciceronem epistolam deferat. Hanc Græcis conscriptam literis mittit, ne intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscantur: si adire non poßit, monet, ut tragulam cum epistola ad amentum deligata, intra munitiones castrorum abijciat. In literis scribit se cum legionibus profectum: celeriter affore: hortatur, ut pristinam uirtutē retineat. Gallus periculum ueritus, ut erat præceptum, tragulam mittit: hæc casu ad turrim adhæsit, neque ab nostris biduo animaduersa. Tertio die à quodam milite conspicitur: dempta, ad Ciceronem defertur: ille perlectam in conuentu militum recitat, maximaq; omneis lætitia afficit. Tum fumi incendiorum procul uidebantur: quæ res omnem dubitationē aduentus legionū expulit. Galli re cognita per exploratores, obsidionem relinquunt: ad Cæsarem omnibus copijs contendunt. Eæ erant armatorum circiter millia LX. Cicero data facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem suprà demonstrauimus, repetit, qui literas ad Cæsarem deferat, hunc admonet, iter cautè, diligenterq; faciat: perscribit in literis hostes ab se discesßisse, omnemq; ad eum multitudinem conuertisse: quibus literis circiter mediam noctem Cæsar allatis, suos facit certiores, eosq; ad dimicandum animo confirmat. Postero die prima luce mouet castra, & circiter millia passuum quatuor progressus trans uallem & riuum, hostium multitutidinem conspicatur. Erat magni periculis res, *cum tantis copijs iniquo loco dimicare. Tamen, quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, æquo animo remittendum de celeritate existimabat: consedit, & quā æquissimo loco potest, castra communit: atque hæc, etsi erant exigua, per se uix hominum millium septem, præsertim nullis cum impedimentis: tamen angustijs uiarum quàm

*tantulis copiis.

maximè poteſt contrahit eo conſilio, ut in ſummam contem ptionem hoſtibus ueniat. Interim *ſpeculatoribus in omneis partes dimiſſis explorat, quo commodiſſimè itinere uallem trãſire poſſet.* Eo die *paruulis equeſtribus prælijs ad aquã factis utriq; ſeſe ſuo loco continent :* Galli *quòd ampliores copias quæ nondum conuenerant, expectabant:* Cæſar *ſi forte timoris ſimulatione hoſteis in ſuum locum elicere poſſet citra uallem, ut pro caſtris prælio contenderet: ſi id efficere non poſſet, ut exploratis itineribuss, minore cum periculo uallem, riuumq; tranſiret.* Prima luce *hoſtium equitatus ad caſtra accedit, præliumq; cum noſtris equitibus committit.* Cæſar *conſultò equites cedere, ſeq; in caſtra recipere iubet: ſimul ex omnibus partibus caſtra altiore uallo muniri, portasq; obſtrui, atq; in his adminiſtrandis rebus quàm maximè concurſari, & cum ſimulatione agi timoris iubet.* Quibus *omnibus rebus hoſtes inuitati, copias traducunt, aciemq; iniquo loco conſtituunt:*noſtris uerò etiam de uallo deductis propius accedunt, & tela intra munitionem ex omnibus partibus conijciunt: præconibusq; circummiſſis, pronuntiari iubent, ſeu quis* Gallus, *ſeu* Romanus *uelit ante horam tertiam ad ſe tranſire, ſine periculo licere, poſt id tempus non fore poteſtatem: ac ſic noſtros contempſerunt ut obſtructis in ſpeciem portis ſingulis ordinibus ceſpitum, quòd ea non poſſe imtrorumpere uidebantur, alij uallum manu ſcindere, alij foſſas complere inciperent.* Tum Cæſar *omnibus portis eruptione facta, equitatuq; emiſſo, celeriter hoſtes dat in fugam, ſic, ut omnino pugnandi cauſa reſiſteret nemo: magnumq; ex his numerum occidit, atque omneis armis exuit.* Longius *proſequi ueritus, quòd ſyluæ, paludesq; intercedebant, neq; etiam paruulo detrimẽto*

*noſtri & de uallo propius acce

illum

illum locum relinqui uidebat, omnibus suis incolumibus co pijs, eodem die ad Ciceronem peruenit. Institutas turres, te studines, munitionesq; hostium admiratur, legione produ= cta, cognoscit non decimum quenq; esse * relictum militem *reliquũ. sine uulnere: ex his omnibus iudicat rebus quanto cum pe= riculo, & quanta cum uirtute sint res administratæ. Cice= ronem pro eius merito, legionemq; collaudat: centuriones si gillatim, tribunosq; militum appellat, quorum egregiam fuisse uirtutem testimonio Ciceronis cognouerat. De casu Sabini, & Cottæ certius ex captiuis cognoscit. Postero die concione habita rem gestam proponit, milites consolatur, & confirmat. quod detrimentum culpa, & temeritate lega ti sit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet, quod be neficio Deorum immortalium, & uirtute eorum expiato incommodo, neq; hostibus diutina *lætitia, neq; ipsis lõgior *lætatio. dolor relinquatur. Interim ad Labienum per Rhemos incre dibili celeritate de uictoria Cæsaris fama perfertur, ut cũ ab hybernis Ciceronis millia passuum* quinquaginta abes= *circiter LX. set, eoq; post horam nonam diei Cæsar peruenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur, quo clamore significatio uictoriæ, gratulatioq; ab Rhemis La bieno fieret. Hac fama ad Treuiros perlata, Induciomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreuerat, noctu profugit, copiasq; omneis in Treuiros reducit. Cæsar Fa= biũ cũ legione in sua remittit hyberna ipse cũ tribus legio nibus circum Samarobrinam trinis hybernis hyemare con stituit: & quod tanti motus Galliæ extiterant, totam hye= mem ipse ad exercitum manere decreuit. Nam illo incom= modo de Sabini morte perlato, omnes fere Galliæ ciuitates de bello cõsultabant: nuntios, legationesq; in omnes partes

dimittebant, & quid reliqui consilij caperent, atq; unde initium belli fieret, explorabant: nocturnaq; in locis desertis concilia habebant, neq; ullum fere totius hyemis tempus interceßit sine solicitudine Cæsaris, quin aliquem de cōcilijs, & motu Gallorum nuntium acciperet. In his ab L. Roscio *legato, quem legioni tertiædecimæ præfecerat, certior est factus, magnas Gallorum copias earum ciuitatum, quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi sui causa conuenisse, neq; longius millia passuum octo ab hybernis suis abfuisse: sed nuntio allato de uictoria Cæsaris, discesßisse, adeo, ut fugæ similis discessus uideretur. At Cæsar principibus cuiusq; ciuitatis ad se uocatis, alias territando, cum se scire, quæ fierent, denuntiaret; aliàs cohortando, magnam partem Galliæ in officio tenuit: tamen Senones (quæ est ciuitas in primis firma, et magnæ inter Gallos autoritatis) Cauarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat, cuius frater Moritasgus aduentu in Galliam Cæsaris, cuiusq; maiores regnum obtinuerant, interficere publico consilio conati, cum ille præsensisset, ac profugisset, usque ad fines insecuti, regno, domoq; expulerunt: & misßis ad Cæsarem satisfaciundi causa legatis, cum is omnem ad se Senatum uenire iußisset, dicto audientes non fuerunt. Tantum apud homines barbaros ualuit esse repertos aliquos principes belli inferendi, tantamq; omnium uoluntatis commutationem attulit, ut præter Heduos, & Rhemos (quos præcipuo semper honore Cæsar habuit, alteros pro uetere, ac perpetua erga populum Romanum fide, alteros pro recentibus belli Gallici officijs) nulla fere fuerit ciuitas non suspecta nobis. Idq; adeò haud scio mirandum'ne sit, cum compluribus alijs de causis, tum maxime, q. qui uirtute belli omnibus

*quæstore

bus

bus gentibus præferebantur, tantum se eius opinionis deperdidisse, *ut populi Romani imperia perferrent, grauissimè dolerent. Treuiri uero, atq; Inducíomarus totius hyemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent, ciuitates solicitarent, pecunias pollicerentur, magna parte exercitus nostri interfecta, multò minorem superesse dicerent partem: neq; tamen ulli ciuitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret: cum se bis expertos dicerent, Ariouisti bello, & Tenchtherorum transitu, non esse fortunam amplium tentaturos. Hac spe lapsus Induciomarus nihilo minus copias cogere, exercere, à finitimis equos parare, exules, damnatosq; tota Gallia magnis præmijs ad se allicere cœpit: ac tantam sibi iam his rebus in Gallia autoritatem compararuerat, ut undique ad eum legationes concurrerent, gratiamq́;, atq; amicitiam publicè, priuatimq́; peterent. Vbi intellexit ultro ad se ueniri, altera ex parte Senones, Carnutesq́; conscientia facinoris instigari: altera Neruios, Aduaticosq́; bellum Romanis parare, neq; sibi uoluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi cœpisset, armatum concilium inducit. Hoc, more Gallorum, est initium belli, quo lege communi omnes puberes armati conuenire coguntur: & qui ex his nouissimus uenit, in conspectu multitudinis, omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingetorigem alterius principem factionis generum suum, quem suprà demõstrauimus Cæsaris secutum fidẽ, ab eo non discessisse, hostẽ iudicat, bonaq; eius publicat. His rebus confectis, in concilio pronũciat accersitũ se à Senonibus, & Carnutibus, alijsq́; compluribus Galliæ ciuitatibus. Huc iter facturũ per fines Rhemorum, eorumq́; agros populaturum, ac prius, quàm

*ut ǥapo.

 id faciat,

id faciat,castra Labieni oppugnaturum: quæq; fieri uelit, præcipit. Labienus cùm & loci natura, & manu munitißimis castris sese contineret: de suo, ac legionis periculo nihil timebat. Sed ne quàm occasionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. Itaq; à Cingetorige, atque eius propinquis oratione Inducíomari cognita, quam in concilio habuerat, nuntios mittit ad finitimas ciuitates, equitesq́; undique conuocat. Iis certam diem conueniendi dicit. Interim propè quotidie cum omni equitatu Inducíomarus sub castris eius uagabatur, alias ut situm castrorum cognosceret, alias colloquendi, aut territandi causa, equites plerunque omnes tela intra uallum conijciebant. Labienus suos intra munitiones continebat, timorisq́; opinionem quibuscunque poterat rebus augebat. Cum maiore in dies contemptione Inducíomarus ad castra accederet: nocte una intromißis equitibus omnium finitimarum ciuitatum, quos accersendos curauerat, tanta diligentia omnes suos custodijs intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enuntiari, aut ad Treuiros perferri posset. Interim ex consuetudine quotidiana Inducíomarus ad castra accedit, atque ibi magnam partem diei consumit: equites tela conijciunt, & magna contumelia uerborũ nostros ad pugnam euocant: nullo à nostris dato responso, ubi uisum est, sub uesperum dispersi, ac dißipati discedunt. Subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit, præcipit, atq; interdicit perterritis hostibus, atque in fugã coniectis (quod fore, sicut accidit, uidebat) omnes unum peterent Inducíomarũ: neu quis quenq; prius uulneret, quàm illum interfectum uiderit, quòd mora reliquorum, illum spatium nactum effugere nolebat, magna proponit ijs, qui occiderint, præmia, summittit cohortes equitibus subsidio. Com

probat

probat hominis consilium fortuna: & cùm unum omnes pe terent, in ipso fluminis uado deprehensus Induciomarus interficitur, caputq; eius refertur in castra: redeuntes equites, quos possunt consectantur, atque occidunt. Hac re cognita omnes Eburonum, & Neruiorum, quæ conuenerant copiæ, discedunt, pauloq; habuit post id factum Cæsar quietiorem Galliam. *Treuirorum.

C. IVL. CAESARIS
DE BELLO GALLICO COMMENTARIVS SEXTVS.

MVLTIS de causis Cæsar maiorẽ Galliæ motum expectans, per M. Sylanum, C. Antistium Rheginum, T. Sextium legatos, delectum habere instituit. Simul ab Cn. Pompeio proconsule petit, quoniam ipse ad urbem cũ imperio Reipub. causa maneret, quos ex Cisalpina Gallia cõsulis sacramento rogauisset, ad signa conuenire, & ad se proficisci iuberet: magni interesse, etiã in reliquũ tẽpus, ad opinionẽ Galliæ existimãs, tantas uideri Italiæ facultates, ut si quid esset in bello detrimenti acceptum, nõ modo id breui tempore sarciri, sed etiam maioribus adaugeri copijs posset. Quod cùm Pompeius & Reipub. & amicitiæ tribuisset, celeriter confecto per suos delectu tribus ante exactam hyemẽ & constitutis, & adductis legionibus, duplicatoq; earum cohortium numero, quas cum Qu. Titurio amiserat, & celeritate, & copijs docuit, quid popu. Rom. disciplina,

atq; opes possent. Interfecto Induciomaro, ut docuimus, ad eius propinquos à Treuiris imperium defertur. Illi finitimos Germanos solicitare, & pecuniam polliceri non desistunt: cùm ab proximis impetrare nō possent, ulteriores tētant: inuentis nonnullis *ciuitatibus iureiurando inter se cōfirmant, obsidibus de pecunia cauent. Ambiorigem sibi societate, & fœdere adiungunt. Quibus rebus cognitis, Cæsar, cum undiq; bellum parari uideret, Neruios, Aduaticos, ac Menapios, adiunctis cisrenanis omnibus Germanis, esse in armis: Senones ad imperatum non uenire, & cum Carnutibus, finitimisq; ciuitatibus cōsilia communicare: à Treuiris Germanos crebris legationibus solicitari, maturius sibi de bello cogitandum putauit. Itaq; nondum hyeme confecta, proximis quatuor legionibus coactis, de improuiso in fines Neruiorum contendit: & prius, quàm illi aut conuenire, aut profugere possent: magno pecoris, atq; hominum numero capto, atque ea præda militibus concessa, uastatisq; agris, in deditionem uenire, atq; obsides sibi dare coëgit. Eo celeriter confecto negotio, rursus legiones in hyberna reduxit. Concilio Galliæ primo uere (ut instituerat) indicto, cum reliqui præter Senones, Carnutes, Treurosq; uenissent, initium belli, ac defectionis hoc esse arbitratus: ut omnia postponere uideretur, concilium in Lutetiam Parisiorum transfert (confines erat hi Senonibus, ciuitatēq; patrū memoria coniunxerant, sed ab hoc concilio abfuiße existimabantur) Hac re pro suggestu pronunciata, eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnisq; itineribus eo peruenit. Cognito eius aduentu Acco, qui princeps eius consilij fuerat iubet in oppida multitudinem conuenire. Conantibus, prius quam id effici posset, adesse Romanos nuntiatur,

*ciuitates

tiatur, necessario sententia desistunt, legatosq; deprecandi causa ad Cæsarem mittunt. Adeunt per Heduos, quorum antiquitus erat in fide ciuitas. Libenter Cæsar petentibus Heduis, dat ueniam, excusationemq; accipit, quod æstiuum tempus instãtis belli, nõ quæstionis esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centum, hos Heduis custodiẽdos tradit. Eodem Carnutes legatos, obsidesq; mittũt, usi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientela, eadem ferunt responsa. Peragit conciliũ Cæsar, equitesq; imperat ciuitatibus. Hac parte Galliæ pacata, totus et mente, & animo in bellũ Treuirorum, & Ambiorigis insistit. Cauarinum cum equitatu Senonum secum proficisci iubet, nequis aut ex huius iracundia, aut ex eo, quod metuerat, odio ciuitatis motus existat. His rebus constitutis, quod pro explorato habebat Ambiorigem prælio non esse concertaturum, reliqua eius consilia animo circunspiciebat. Erant Menapij propinqui Eburonũ finibus, perpetuis paludibus, syluisq; muniti: qui uni ex Gallia de pace ad Cæsarem legatos nunquàm miserant: cum ijs esse hospitium Ambiorigi sciebat. Item per Treuiros uenisse Germanos in amicitiam cognouerat. Hæc prius illi detrahendo auxilia existimabat, quàm ipsum bello lacessendũ, ne desperata salute aut se in Menapios abderet, aut cum transrhenanis congredi cogeretur. Hoc inito consilio totius exercitus impedimenta ad Labienũ in Treuiros mittit, duasq; legiones ad eum proficisci iubet. Ipse cum legionibus expeditis quinque in Menapios proficiscitur. Illi nulla coacta manu loci præsidio freti in syluas, paludesq; confugiunt, suaq; eodem conferunt. Cæsar partitis copijs cum C. Fabio legato, & M. Crasso quæstore, celeriterq; effectis pontibus, adijt tripartito, ædificia, uicosq; incendit,

*magno pecoris,atq; hominum numero potitur, quibus rebus coacti Menapij legatos ad eum pacis petendæ causa mittunt. Ille obsidibus acceptis hostium se habiturum numero confirmat,si aut Ambiorigem,aut eius legatos finibus suis recepissent.*His confirmatis rebus Comium Atrebatem cũ equitatu,custodis loco in Menapijs relinquit,ipse in Treuiros proficiscitur. Dum hæc à Cæsare geruntur, Treuiri magnis coactis peditatus,equitatusq; copijs, Labienum cũ una legione,quæ in eorum finibus hyemauerat, adoriri parabant. Iamq; ab eo non longius bidui uia aberant, cùm duas uenisse legiones*iussu Cæsaris cognoscunt: positis castris à millibus passuum XV. auxilia Germanorum expectare constituunt. Labienus hostiũ cognito consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem,quinq; cohortium præsidio impedimentis relicto, cum uigintiquinque cohortibus, magnoq; equitatu, contra hostem proficiscitur,& mille passuum intermisso spatio castra communit. Erat inter Labienum, atque hostem difficili transitu flumen,ripisq; præruptis. Hoc neque ipse transire habebat in animo,neque hosteis transituros existimabat. Augebatur auxiliorum quotidie spes:loquitur in concilio palàm, quoniam Germani appropinquare dicuntur,sese suas, exercitusq; fortunas in dubium non deuocaturum, & postero die prima luce castra moturum. Celeriter hæc ad hosteis deferuntur,ut ex magno Gallorum equitatus numero nonnullos Gallicis rebus fauere natura cogebat. Labienus noctu tribunis militum, primisq; ordinibus conuocatis, quid sui consilij sit,proponit:et quo facilius hostibus timoris det suspicionẽ,maiore strepitu,& tumultu quàm populi Romani fert consuetudo, castra moueri iubet. His rebus fugæ*

*Iis cõfirmatis Comium Atreb.

*missu

gæ

gæ similem profectionem efficit. Hæc quoq; per explorato res ante lucem in tanta propinquitate castrorum ad hosteis deferuntur. Vix agmen nouißimum extra munitiones processerat, cùm Galli cohortati inter se, ne speratam prædam ex manibus dimitterent: longum esse, perterritis Romanis Germanorum auxilium expectare, neq; suam pati dignitatem, ut tantis copijs tam exiguam manum, præsertim fugiẽtem, atq; impeditam, adoriri non audeant: flumen transire, et iniquo loco prælium committere nõ dubitant. Quæ fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris, placidè progrediebatur. Tũ præmißis paulùm impedimentis, atq; in tumulo quodam collocatis, Habetis, inquit, milites quam petistis facultatem: hostem impedito, atq; iniquo loco tenetis: præstate eandem nobis ducibus uirtutem, quam sæpenumero imperatori præstitistis: eum adesse, & hæc coram cernere existimate. Simul signa ad hostem conuerti, aciemq́; dirigi iubet, & paucis turmis præsidio ad impedimenta dimißis, reliquos equites ad latera disponit. Celeriter nostri clamore sublato pila in hosteis iaciunt. Illi ubi præter spem quos fugere credebant, infestis signis ad se ire uiderunt: impetum modò ferre non potuerunt, ac primo concursu in fugam* coniecti, proximas *cõuersi. syluas petiuerunt: quos Labienus equitatu consectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis post diebus ciuitatem recipit. Nam Germani, qui ueniebant, percepta Treuirorum fuga, sese domum* contulerunt. Cũ ijs pro *receperunt. pinqui Induciomari, qui defectionis autores fuerãt, comitati eos ex ciuitate exceßere. Cingetorigi, quẽ ab initio permansisse in officio demonstrauimus, principatus, atq; imperium est traditũ. Cæsar postquã ex Menapijs in Treuiros uenit,

duabus

duabus de causis Rhenum transire cõstituit. Quarum erat altera, quòd auxilia contra se Treuiris miserant. Altera, ne Ambiorix receptum ad eos haberet. His constitutis rebus paulùm supra eum locum, quo antea exercitum traduxerat, facere pontem instituit. Nota, atq; instituta ratione, magno militum studio, paucis diebus opus efficitur: firmo in Treuiris præsidio ad pontem relicto, ne quis ab his subito motus oriretur, reliquas copias, equitatumq; traducit. Vbij, qui ante obsides dederant, atq; in deditionem uenerant, purgandi sui causa ad eum legatos mittunt: qui doceant neq; ex sua ciuitate auxilia in Treuiros missa, neq; ab se fidem læsam: petunt, atq; orant, ut sibi parcat, ne communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus pœnas pendant: si amplius obsidum uellet, dare pollicentur. Cognita Cæsar causa, reperit ab Sueuis auxilia missa esse. Vbiorum satisfactionẽ accepit, aditus, uiasq; in Sueuos perquirit. Interim paucis post diebus fit ab Vbijs certior, Sueuos omneis in unum locũ copias cogere, atq; his nationibus, quæ sub eorũ sunt imperio, denuntiare, ut auxilia peditatus, equitatusq; mittàt. His cognitis rebus, rẽ frumentariã prouidet, castris idoneum locum deligit. Vbijs imperat, ut pecora deducant, suaq; omnia ex agris in oppida conferant, sperãs barbaros, atq; imperitos homines inopia cibariorum adductos, ad* ini quam pugnandi conditionem posse deduci. Mandat, ut crebros exploratores in suos mittant, quæq; apud eos gerantur cognoscant. Illi imperata faciunt, et paucis diebus intermissis, referũt Sueuos omnes, posteaquã certiores nuntij de exercitu Romanorũ uenerant, cũ omnibus suis, sociorumq; copijs, quas coëgissent, penitus ad extremos fines sese recepisse. Syluam esse ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur

*aliquã.

tur Bacenis, hanc longe introrſus pertinere: & pro natiuo muro obiectam, Cheruſcos à Sueuis, Sueuosq; à Cheruſcis iniurijs, incurſionibusq; prohibere: ad eius initium ſyluæ Sueuos aduentum Romanorum expectare cõſtituiſſe. Quoniam ad hunc locum peruentum eſt, non alienum eſſe uidetur de Galliæ, Germaniæq; moribus, & quo differant eæ nationes inter ſeſe, proponere. In Gallia non ſolũ in omnibus ciuitatibus, atq; pagis, partibusq;, ſed penè etiam in ſingulis domibus factiones ſunt: earumq; factionum ſunt principes, qui ſummam autoritatem eorum iudicio habere exiſtimantur, quorum ad arbitriũ, iudiciumq; ſumma omnium rerum, cõſiliorumq; redeat. Idq; eius rei cauſa antiquitus inſtitutum uidetur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilij egeret. Suos enim opprimi quiſq;, & circumueniri non patitur: neq;, aliter ſi faciat, ullam inter ſuos habet autoritatem. Hæc eadem ratio eſt in ſumma totius Galliæ, nanq; omnes ciuitates in duas partes diuiſæ ſunt. Cùm Cæſar in Galliam uenit, alterius factionis principes erant Hedui, alterius Sequani. Ii cum per ſe minus ualerent, quòd ſumma autoritas antiquitus erat in Heduis, magnæq; eorũ erant cliẽtelæ: Germanos, atq; Arioviſtum ſibi adiunxerãt, eosq; ad ſe magnis iacturis, pollicitationibusq; perduxerant. Prælijs uerò cõpluribus factis ſecundis, atq; omni nobilitate Heduorum interfecta, tantum potentia antecesſerant, ut magnam partem clientium ab Heduis ad ſe traducerent, obſideſq; ab his principium filios acciperent, & publice iurare cogerent, nihil ſe contra Sequanos conſilij inituros, & partem finitimi agri per uim occupatam poßiderent, Galliæq; totius principatum obtinerent. Qua neceſsitate adductus Diuitiacus, auxilij petendi cauſa Romam ad Senatum

profectus,

profectus, infecta re redierat. Aduentu Cæsaris facta commutatione rerum, obsidibus Heduis redditis, ueteribus clie͂telis restitutis, nouis per Cæsarem comparatis (quod ij, qui se ad eorum amicitiam aggregauerant, meliore conditione, atque Imperio æquiore se uti uidebant) reliquis eorum, gratia, dignitateq́; amplificata, Sequani principatum dimiserant. In eorum locum Rhemi successerant, quos quòd adæquare apud Cæsarem gratia intelligebatur: ij, qui propter ueteres inimicitias nullo modo cum Heduis coniungi poterant, se Rhemis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter tuebantur, ita & nouam, & repente collectam au toritatem tenebant. Eo tum statu res erat, ut longè principes haberentur Hedui: secundum locum dignitatis Rhemi obtinerent. In omni Gallia eorum hominum, qui in aliquo sunt numero, atq; honore, genera sunt duo. Nam plebs penè seruorum habetur loco, quæ per se nihil audet, & nulli adhibetur consilio. Pleriq; cùm aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut iniuria potentiorum premuntur, sese in seruitutem dicant nobilibus. In hos eadem omnia sunt iura, quæ dominis in seruos. Sed de his duobus generibus alterum est Druidum, alterum Equitum. Illi rebus diuinis intersunt, sacrificia publica, ac priuata procurant, religiones interpretantur. Ad hos magnus adolescentium numerus disciplinæ causa concurrit, magnoq́; ij sunt apud eos honore. Nam ferè de omnibus controuersiis publicis, priuatisq́; constituunt: & si quod est admissum facinus, si cædes facta, si de hæreditate, de finibis controuersia est, ijdem discernunt, præmia, pœnasq́; constituunt. Si quis aut
*public⁹. priuatus, aut *populus eorum decreto non stetit, sacrificijs interdicunt. Hæc pœna apud eos est grauissima. Qui-
bus

bus ita est interdictum, ij numero impiorum, ac sceleratorũ habentur, ab ijs omnes decedunt, aditum eorum, sermonem defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant; neq; ijs petentibus ius redditur, neq; honos ullus communicatur. His autem omnibus Druidibus præest unus, qui summam inter eos habet autoritatem. Hoc mortuo, siquis ex reliquis excellit dignitate, succedit: at si sunt plures pares, suffragio Druidum adlegitur: nonnunquam etiam de principatu armis contendunt. Ii certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, considunt in loco consecrato: huc omnes undiq; qui cõtrouersias haberẽt, conueniunt, eorumq́; iudicijs, decretisq́; parent. Disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur. Et nunc qui diligentius eam rem cognoscere uolunt, plerunq; illò discendi causa proficiscũtur. Druides à bello abesse consueuerunt, neq; tributa unà cum reliquis pendunt: militiæ uacationem, omniumq́; rerum habent immunitatem: tantis excitati præmijs, & sua sponte multi in disciplinam conueniunt, & à propinquis, parentibusq́; mittuntur. Magnum ibi numerum uersuum ediscere dicuntur. Itaq; nonnulli annos uicenos in disciplina permanent: neq; fas esse existimant ea literis mandare, cum in reliquis ferè rebus, publicis, priuatisq́; rationibus Græcis literis utantur. Id mihi duabus de causis instituisse uidentur, quòd neq; in uulgum disciplinam efferri uelint, neq; eos, qui discunt, literis confisos minus memoriæ studere: quod ferè plerisq; accidit, ut præsidio literarum diligentiam in perdiscendo, ac memoriam remittant. In primis hoc uolunt persuadere, non interire animas, sed ab alijs post mortem transire ad alios: atq; hoc maxime ad uirtutem excitari putant, metu

mortis

mortis neglecto. Multa præterea de sideribus, atque eorũ motu: de mundi, ac terrarum magnitudine, de rerum natura: de Deorum immortalium ui, ac potestate disputant, & iuuentuti tradunt. Alterum genus est equitum. Ii, cum est usus, atq; aliquod bellum incidit (quod ante Cæsaris aduentum ferè quotannis accidere solebat, uti aut ipsi iniurias inferrẽt, aut illatas propulsarent) omnes in bello uersantur, atq; eorum ut quisque est genere, copijsq; amplißimus, ita plurimos circum se ambactos, clientesq; habet. Hanc unam gratiam, potentiamq; nouerunt. Natio est omnium Gallorum admodum dedita religionibus: atque ob eam causam, qui sunt affecti grauioribus morbis, quiq; in prælijs, periculisq; uersantur, aut pro uictimis homines imolant, aut se imolaturos uouent, administrisq; ad ea sacrificia Druidibus utuntur, quòd pro uita hominis, nisi uita hominis reddatur, non posse Deorum immortalium numen placari arbitrantur, publiceq; eiusdem generis habent instituta sacrificia. Alij immani magnitudine simulacra habent, quorum contexta uiminibus membra uiuis hominibus complent, quibus succensis circumuenti flamma exanimantur homines. supplicia eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut aliqua noxia sint comprehensi, gratiora Dijs immortalibus esse arbitrantur. Sed cum eius generis copia deficit, etiam ad innocẽtium supplicia descendunt: Deum maxime Mercurium colunt, huius sunt plurima simulacra. Hunc omnium inuentorem artium ferunt: hunc uiarum, atq; itinerum ducem: hũc ad quæstus pecuniæ, mercaturasq; habere uim maximam arbitrantur. Post hunc Apollinem, & Martem, & Iouem, et Mineruam. De his eandem ferè, quã reliquæ gentes habent opinionem: Apollinem morbos depellere. Mineruam operũ,
atque

atq; artificiorum initia tradere: Iouem imperium cœlestiũ tenere: Martem bella regere. Huic, cùm prælio dimicare constituerunt, ea, quæ bello ceperunt, plerunque deuouent: quæ superauerint animalia capta immolant, reliquasq; res in unum locum conferunt. Multis in ciuitatibus harum rerum extructos cumulos locis consecratis conspicari licet: neque sæpe accidit, ut neglecta quispiam religione, aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet: grauißimumq; ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est. Galli se omnes ab Dite patre prognatos prædicant: Idq; ab Druidibus proditum dicunt. Ob eam causam spatia omnis temporis, non numero dierum, sed noctium finiunt: & dies natales & mensium, & annorum initia sic obseruant, ut noctem dies subsequatur. In reliquis uitæ institutis hoc fere ab reliquis differunt, quòd suos liberos, nisi cùm adoleuerint, ut munus militiæ sustinere poßit, palàm ad se adire non patiantur: filiumq; in puerili ætate publico in conspectu patris aßistere turpe dicunt. Viri quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperũt, tantas ex suis bonis æstimatione facta cum dotibus communicant: huius omnis pecuniæ coniunctim ratio habetur, fructusq; seruantur: uter eorum uita superarit, ad eũ pars utriusq; cum fructibus superiorum temporũ peruenit. Viri in uxores, sicuti in liberos, uitæ, necisq; habent potestatem. Et cũ paterfamilias illustriore loco natus deceßit, eius propinqui conueniunt, & de morte, si res in suspicionẽ uenit, de uxoribus in seruilem modũ quæstionem habent. & si cõpertum est, igni, atq; omnib. tormentis excruciatas interficiũt. Funera sunt pro cultu Gallorũ magnifica, & sumptuosa, omniaq; quæ uiuis cordi fuisse arbitrantur, in ignẽ inferunt, etiã animalia: ac pau

ĩ supra hanc memoriam serui, & clientes, quos ab ijs dile
tos esse constabat, iustis funeribus confectis unà cremaban
ur. Quæ ciuitates commodius suam Rempublicam admi=
nistrare existimãtur, habẽt legibus sancitũ, si quis quid de
Repub. a finitimis rumore, aut fama acceperit, uti ad magi
stratũ deferat, ne'ue cũ quo alio cõmunicet, q, sæpe homines
temerarios, atq; imperitos falsis rumoribus terreri, & ad
facinus impelli, & de summis rebus cõsiliũ capere cognitũ
est. Magistratus, quæ uisa sunt, occultant: quæq; esse ex
usu iudicauerint, multitudini produnt. De Repub. nisi p cõ
ciliũ loqui nõ conceditur. Germani multũ ab hac cõsuetudi
ne differunt. nã neq; Druides habent, qui rebus diuinis præ
sint, neq; sacrificijs student. Deorũ numero eos solos ducũt
quos cernũt, et quorũ opibus apertè iuuantur: Solẽ, et Vul
canũ, et Lunã: reliquos ne fama quidẽ acceperunt. Vita om
nis in uenationibus, atq; in studijs rei militaris consistit: ab
paruulis duritiei, ac labori student. Qui diutissimè impube
res pmanserunt, maximã inter suos ferunt laudẽ. Hoc ali
staturã, ali hoc uires, neruosq; cõfirmari putant. Intra an=
nũ uerò uigesimũ fœminæ notitiã habuisse, in turpissimis
habẽt rebus: cuius rei nulla est occultatio, quòd & promi=
scuè in fluminibus pluuntur, & pellibus, aut paruis rheno
rũ tegumentis utuntur, magna corporis parte nuda. Agri=
culturæ nõ student, maiorq; pars uictus eorũ in lacte, & ca
seo, et carne cõsistit: neq; quisquã agri modũ certũ, aut fi=
neis proprios habet: sed magistratus, ac principes in annos
singulos gentibus, cognationibusq; hominum, qui unà coie=
runt, quantũ eis & quo loco uisum est, attribuunt agri, atq;
anno pòst, aliò trãsire cogũt. Eius rei multas afferunt cau=
sas, ne aßidua consuetudine capti, studiũ belli gerẽdi agri=
cultura

cultura cõmutent: ne latos fineis parare studeant, potentioresq́; humiliores possessionibus expellant: ne accuratius ad frigora, atq; æstus uitandos ædificent: ne qua oriatur pecuniæ cupiditas, qua ex re factiones, dissensionesq́; nascuntur: ut animi æquitate plebẽ contineant, cũ suas quisq; opes cum potentissimis æquari posse uideat. Ciuitatibus maxima laus est, quàm latissimis circũ se uastatis finibus solitudines habere. Hoc *propriũ uirtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neq; quenquã prope se audere consistere. Simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinæ incursionis timore sublato. Cũ bellũ ciuitas aut illatũ defendit, aut infert, magistratus, qui ei bello præsint, ut uitæ, necisq́; habeãt potestatẽ deliguntur. In pace nullus cõmunis est magistratus, sed principes regionũ, atq; pagorũ inter suos ius dicunt, controuersiasq́; minuunt. Latrocinia nullã habent infamiã, quæ extra fines cuiusq; ciuitatis fiunt, atque ea iuuentutis exercendæ, ac desidiæ minuendæ causa fieri prædicant. Atque ubi quis ex principibus in concilio se dixit ducem fore, qui sequi uelint profiteantur, consurgunt ij, qui & causam & hominem probant, suumq́; auxilium pollicentur, atque ab multitudine collaudantur: qui ex ijs secuti non sunt, in desertorum, ac proditorum numero ducuntur: omniumq́; rerum ijs postea fides derogatur. Hospites uiolare fas non putant, qui quaque de causa ad eos uenerunt, ab iniuria prohibent, sanctosq́; habent: ijs omnium domus patent, uictusq́; communicatur. Ac fuit anteà tempus, cùm* Germanos Galli *uirtute superarent, * & ultro bella inferrent, ac propter hominum multitudinem, agriq́; inopiam trans* Rhenum *colonias mitterent. Itaque ea, quæ fertilissima sunt* Germaniæ *loca circum* Hercy= *ut.

 niam

niam ſyluam(quam Eratoſtheni,& quibuſdam Græcis fa=
ma notam eſſe uideo, quam illi Orciniam appellant uulgo)
Tectoſages occuparunt, atq; ibi conſederunt. Quæ gens
ad hoc tempus his ſedibus ſe continet, ſummamq; habet iu=
ſtitiæ, & bellicæ laudis opinionem. Nunc quòd in eadem
inopia,egeſtate,patientiaq; Germani permanent,eodem ui=
ctu,& cultu corporis utuntur:Gallis autem propinquitas,
& tranſmarinarum rerũ notitia multa ad copiam,atq; uſus
largitur: paulatim aſſuefacti ſuperari, multisq; uicti præ=
lijs ne ſe quidem ipſi cũ illis uirtute comparant. Huius Her
cyniæ ſyluæ, quæ ſuprà demonſtrata eſt, latitudo nouem
dierum iter expedito patet. non enim aliter finiri poteſt,ne
que menſuras itinerum nouerunt. Oritur ab Heluetiorum,
& Nemetum, & Rauracorum finibus, rectaq; fluminis
Danubij regione pertinet ad fines Dacorum,et Anartium:
hinc ſe flectit ſiniſtrorſus, diuerſis à flumine regionibus,
multarumq; gẽtium fines propter magnitudinem attingit.
Neq; quiſquam eſt huius Germaniæ,qui ſe aut audiſſe,aut
*XL. diſſe ad initium eius ſyluæ dicat,cùm dierum iter*LX.pro
ceſſerit, aut quo ex loco oriatur acceperit. Multa in ea ge=
nera ferarũ naſci conſtat,quæ reliquis in locis uiſa nõ ſint:
ex quibus quæ maximè differant ab cæteris, & memoriæ
prodenda uideantur,hæc ſunt. Eſt bos cerui figura, cuius à
media fronte inter aures unum cornu exiſtit excelſum,ma=
gisq; directũ his quæ nobis nota ſunt, cornibus:ab eius ſum
mo ſicut palmæ,ramiq; latè diffunduntur:eadem eſt fœmi=
næ, marisq; natura, eadem forma, magnitudoq; cornuum.
Sunt item,quæ appellantur Alces. Harũ eſt cõſimilis capris
figura,& uarietas pellium,ſed magnitudine paulò antece=
dunt,mutilæq; ſunt cornib.& crura ſine nodis, articulisq;
habent,

hebent,neq; quietis causa procũbunt,neq; si quo afflictæ ca su cõciderũt,erigere sese,*aut subleuare possunt. His sunt *ac. arbores pro cubilibus,ad eas se applicãt,atq; ita paulũ modo reclinatæ quietẽ capiunt: quarum ex uestigijs cũ est animaduersum à uenatoribus,quo se recipere cõsueuerint,omnes eo loco aut à radicibus subruunt,aut abscidunt arbores tantum,ut summa species earum stantium relinquatur: huc cum se consuetudine reclinauerint,infirmas arbores pondere affligunt,atq; unà ipsæ cõcidunt. Tertium est genus eorum,qui Vri appellantur: ij sunt magnitudine paulò infra Elephantos,specie,& colore,& figura tauri: magna uis est eorũ,& magna uelocitas: neq; homini,neq; feræ, quam cõspexerunt,parcũt: hos studiose foueis captos interficiũt. Hoc se labore durant adolescentes,atq; hoc genere uenationis exercent: & qui plurimos ex his interfecerũt,relatis in publicũ cornibus,quæ sint testimonio,magnam ferunt laudem. Sed assuescere ad homines,& mansuefieri, ne paruuli quidem excepti possunt. Amplitudo cornuum,& figura, et species multum à nostrorũ boum cornibus differt. Hæc studiosè conquisita ab labris argento circuncludũt,atq; in amplissimis epulis pro poculis utuntur. Cæsar postquàm per Vbios exploratores comperit,Sueuos sese in syluas recepisse,inopiam frumenti ueritus,quòd ut supra demonstrauimus,minime omnes Germani agriculturæ student, constituit non progredi longius,sed ne omnino metũ reditus sui barbaris tolleret,atq; ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu,partem ultimam pontis,quæ ripas Vbiorum contingebat in longitudinem pedum ducentorum rescindit,atq; in extremo ponte turrim tabulatorum quatuor constituit, præsidiumq; cohortium duodecim pontis tuẽdi causa ponit,

magnisq; eum locũ munitionibus firmat. Ei loco, presidioq; C. Volcatium Tullum adolescentem præfecit: ipse cùm maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus per Arduennã syluã, quæ est totius Galliæ maxima, atq; ab ripis Rheni, finibusq; Treuirorũ ad Neruios pertinet, millibusq; amplius quingentis in longitudinẽ patet, L. Minutium Basilium cum omni equitatu præmittit, siquid celeritate itineris, atque opportunitate temporis proficere possit: monet ut igneis fieri in castris prohibeat, ne qua eius aduentus procul significatio fiat, sese cõfestim subsequi dicit, Basilius ut imperatũ est, facit, celeriter, contraq; omniũ opinionẽ cõfecto itinere multos in agris inopinantes deprehendit, eorũ indicio ad ipsum Ambiorigẽ contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum cùm in omnibus rebus, tum in re militari Fortuna potest: nam ma=
*usu. gno accidit*casu, ut in ipsum incautum, atq; ẽt imparatum incideret, priusq; eius aduentus ab omnibus uideretur, quã fama, ac nuntijs afferretur: sic magnæ fuit fortunæ, omni militari in instrumento. qđ circum se habebat, erepto, rhedis, equisq; cõprehẽsis, ipsum effugere mortẽ. Sed hoc quoque factum est, q. ædificio circundato sylua, ut sunt ferè domicilia Gallorum, qui uitãdi æstus causa plerunq; syluarũ, ac fluminũ petũt propinquitates, comites, familiaresq; eius angusto in loco equitũ nostrorũ uim paulisper sustinuerũt: ijs pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit, fugientem syluæ texerunt: sic ad subeundum periculũ, & ad uitandum, multum Fortuna ualuit. Ambiorix an copias suas iudicio non conduxerit, quòd prælio dimicandum non existimauerit, an tempore exclusus, & repentino equitum aduentu prohibitus fuerit, cùm reliquum exer=

citum subsequi crederet, dubium est. Sed certè clàm dimissis per agros nuntijs, sibi quenq; consulere iussit: quorũ pars in Arduennã syluã, pars in continentes paludes profugit. Qui proximi Oceano fuerũt, in insulis sese occultauerũt, quas æstus efficere consuerunt. Multi ex suis finibus egressi, se, suaq; omnia alienissimis crediderunt. Catiuulcus rex dimidiæ partis Eburonũ, qui unà cum Ambiorige consiliũ inierat, ætate iã confectus, cùm laborẽ aut belli, aut fugæ ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigẽ, qui eius consilij autor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia, Germaniaq; copia est, se examinauit. Segni, Condrusiq; ex gẽte, & numero Germanorũ, qui sunt inter Eburones Treuirosq;, legatos ad Cæsarẽ miserunt oratũ, ne se in hostiũ numero duceret, ne'ue omniũ Germanorũ, qui essent citra Rhenũ, causam esse unã iudicaret: nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Cæsar explorata re quæstione captiuorũ, siqui ad eos Eburones ex fuga conuenissent, ad se ut reducerẽtur imperauit. Si ita fecissent, fines eorũ se uiolaturũ negauit. Tũ copijs in treis parteis distributis, impedimẽta omniũ legionũ ad Vatucã cõtulit. Id castelli nomẽ est: hoc ferè est in medijs Eburonũ finibus, ubi Titurius, atq; Aurũculeius hyemãdi causa cõsederãt. Hunc cũ reliquis reb. locũ probabat Cæsar, tũ qđ superioris anni munitiones integræ manebant, ut militum laborem subleuaret. Præsidio impedimentis legionem quartamdecimã reliquit, unam ex his tribus, quas proxime conscriptas, ex Italia traduxerat. Ei legioni, castrisq; Quintum Tulliũ Ciceronem præfecit, ducentosq; equites ei attribuit. Partito exercitu, T. Labienum cum legionibus tribus ad Oceanũ uersus in eas partes, quæ Menapios attingũt, proficisci iubet:

C. Trebonium cum pari legionum numero ad eã regionem, quæ Aduaticis adiacet, depopulandum mittit. Ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldem, quod influit in Mosam, extremasq; Arduennæ parteis, ire cõstituit, quò cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat, discedens, post diem septimum sese reuersurum confirmat, quam ad diẽ ei legioni, quæ in præsidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat: Labienum, Treboniumq; hortatur, si Reipublicæ commodo facere poßint, ad eam diem reuertãtur, ut rursus communicato consilio, exploratisq; hostiũ rationibus, aliud initium belli capere poßint. Erat, ut supra demõstrauimus, manus certa nulla, non præsidium, non oppidum, quod se armis defenderet: sed in omneis parteis dispersa multitudo, ubi cuiq; aut uallis abdita, aut locus syluestris, aut palus impedita, spem præsidij, aut salutis aliquam offerebat, cõsederat. Hæc loca uicinitatibus erant nota: magnamq; res diligentiam requirebat, non in summa exercitus tuenda (nullum enim poterat uniuersis perterrĩtis, ac dispersis periculũ accidere) sed in singulis militibus conseruandis, quæ tamẽ ex parte res in salutem exercitus pertinebat, nã & prædæ cupiditas multos lõgius euocabat, ac syluæ incertis, occultisq; itineribus confertos adire prohibebant. Si negotium confici, stirpemq; hominum sceleratorum interfici uellet, dimittendæ plures manus, diducendiq; erant milites. Si continere ad signa manipulos uellet (ut instituta ratio, & cõsuetudo exercitus Romani postulabat) locus ipse erat præsidio barbaris, neq; ex occulto insidiandi, & dispersos circumueniendi singulis deerat audacia: & in eiusmodi difficultatibus, quãtum diligentia prouideri poterat, prouidebatur, ut potius in nocendo aliquid omitteretur (etsi omnium animi ad ulciscendum

ſcendum ardebant)quam cum aliquo detrimento militum no ceretur. Cæſar ad finitimas ciuitates nuntios dimittit, omneis euocat ſpe prædæ ad diripiendos Eburones, ut potius in ſyluis Gallorũ uita, quàm legionariorũ periclitaretur: ſimul ut magna multitudine circunfuſa pro tali facinore, ſtirps, ac nomen ciuitatis tollatur. Magnus undiq; numerus celeriter conuénit. Hæc in omnibus Eburonum partibus ge rebantur, dieſq; adpetebat ſeptimus, quem ad diem Cæſar ad impedimenta, legionemq; reuerti conſtituerat. Hic quantum in bello Fortuna poſſit, & quãtos afferat caſus cogno ſci potuit: diſsipatis, ac perterritis hoſtibus (ut demonſtrauimus) manus erat nulla, quæ paruã modo timoris cauſam afferret. Trans Rhenum ad Germanos peruenit fama, diri pi Eburones, atq; ultro omneis ad prædam euocari: cogunt equitum duo millia Sicambri: qui ſunt proximi Rheno, à quibus receptos ex fuga Tenchtheros, atq; Vſipetes, ſuprà docuimus: tranſeuntes Rhenum nauibus, ratibuſq; triginta millibus paſſuum, infra eũ locũ ubi pons erat imperfectus, præſidiumq; ab Cæſare relictum, primos Eburonum fines adeũt, multos ex fuga diſperſos excipiũt, magno pecoris numero, cuius ſunt cupidiſsimi barbari, potiũtur. Inuitati præda lõgius procedunt, nõ hos palus in bello, latrocinijſq; natos, nõ ſyluæ morantur, quibus in locis ſit Cæſar, ex captiuis quærunt, profectum longius reperiunt, omnemq; exercitũ diſceſsiſſe cognoſcunt: atq; unus ex captiuis, Quid uos, inquit, hanc miſeram, ac tenuẽ ſectamini prædam, quibus iã licet eſſe fortunatiſsimis, tribus horis ad Vatucã uenire poteſtis. Huc omneis ſuas fortunas exercitus Romanorũ cõtulit, præſidij tantum eſt, ut ne murus quidẽ cingi poſsit neq; quiſquã egredi extra munitiones audeat. Oblata ſpe, Ger-

mani q̃ nacti erāt prædā, in occulto relinquunt, ipsi ad Vatucam contendunt, usi eodem duce, cuius hæc indicio cognouerant. Cic. qui per omneis superiores dies præceptis Cæsaris summa diligentia milites in castris continuisset, ac ne calonem quidē quenquā extra munitionem egredi passus esset: septimo die diffidens Cæsarem de numero dierum fidem seruaturum, q̃ longius eum progressum audiebat, neque ulla de eius reditu fama afferebatur, simul eorum permotus uocibus, qui illius patientiam pene obsessionem appellabāt, siquidem ex castris egredi non liceret: nullum eiusmodi casum expectans, quo, nouem oppositis legionibus, maximoq́; equitatu, dispersis, ac pene deletis hostibus, in millibus passuum tribus offendi posset: quinque cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter, & castra unus omnino collis intererat. Complures erant in castris ex legionibus ægri relicti: ex quibus, qui hoc spatio dierū conualuerant, circiter CCC. sub uexillo unà mittuntur: magna præterea multitudo calonū, magna uis iumētorū, quæ in castris subsederat, facta ptāte sequitur: hoc ipso tempore, & casu Germani equites interueniunt, protinusq́; eodē illo, quo uenerāt cursu ab decumana porta in castra irrumpere conantur, nec prius sunt uisi obiectis ab ea parte syluis, q̃ castris appropinquarēt, usq; eo, ut qui sub uallo tēderent mercatores, recipiēdi sui nō haberēt facultatē. Inopinātes nostri re noua perturbātur, ac uix primū impetū cohors in statione sustinet: circunfunduntur hostes ex reliquis partibus, si quē aditū reperire possent: ægre nostri portas tuētur, reliquos aditus locus ipse per se, munitioq́; defendit: totis trepidatur castris, atq; alius ex alio cām tumultus quærit: neque quo signa ferātur, neq; quā in partē quisq; cōueniat, prouident.

dēt. Alius iā capta castra pronunciat: alius deleto exercitu atq; imperatore uictores barbaros uenisse cōtendit: pleriq; nouas sibi ex loco religiones fingunt, Cottæq;, & Titurij calamitatē, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captiuo audierāt, nullū esse intus præsidiū, perrumpere nituntur, seq; ipsi adhortantur, ne tantā fortunā ex manibus dimittāt. Erat æger in præsidio relictus P. Sextius Baculus, qui primū pilum apud Cæsarē duxerat, cuius mētionē superioribus prælijs fecimus, ac diē iā quintū cibo caruerat. Hic diffisus suæ, ac omniū saluti, inermis ex tabernaculo prodit: uidet imminere hosteis, atq; in summo esse rē discrimine: capit arma à proximis, atq; in porta cōsistit. Sequuntur hunc Centuriones eius cohortis, quæ in statione erat. Paulisper prælium unà sustinent: relinquit animus Sextium, grauibus acceptis uulneribus: deficiens, ægre per manus tractus seruatur. Hoc spatio interposito, reliqui sese cōfirmant, tantū ut in munitionibus consistere audeant, speciemq; defensorum præbeant. Interim confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt, præcurrunt equites, quanto res sit in periculo, cognoscunt. Hic uero nulla munitio est, quæ perterritos recipiat: modo conscripti, atq; usus militaris imperiti, ad tribunum militum, Centurionesq; ora conuertunt: quid ab his præcipiatur, expectant. Nemo est tam fortis, qui non rei nouitate perturbetur. Barbari signa procul conspicati, ab oppugnatione desistunt: redisse primo legiones credunt, quas longius discessisse ex captiuis cognouerant. Postea despecta paucitate ex omnibus partibus impetum faciunt: calones in proximum tumulum procurrunt, hinc celeriter deiecti se in signa manipulosq;

nipulosq́; coniiciunt. Eò magis timidos perterrent milites. Alij cuneo facto, ut celeriter perrūpant, censent, quoniā tā propinqua sint castra: & si pars aliqua circumuenta cecide rit, at reliquos seruari posse confidunt. Alij ut in iugo con sistant, atq; eundem omnes ferant casum. Hoc ueteres non probant milites, quos sub uexillo unà profectos docuimus. Itaq; inter se cohortati duce C. Trebonio equite Romano, qui eis erat præpositus, per medios hostes perrūpunt, inco lumesq́; ad unum incastra perueniunt omnes, hos subsecuti calones, equitesq́; eodē impetu, militū uirtute seruātur. At ij, qui in iugo constiterunt nullo etiā nunc usu rei militaris percepto, neq; in eo, quod probauerant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderet, neq; eā, quā profuisse alijs uim celeritatemq́; uiderant, imitari potuerunt: sed se in ca= stra recipere conati, iniquum in locum demiserunt. Cēturio nes, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarū legionum causa uirtutis in superiores erant ordines huius legionis traducti, ne ante partam rei militaris laudem amit terent, fortissimè pugnantes conciderunt: militum pars ho= rum uirtute summotis hostibus præter spem incolumis in castra peruenit: pars à barbaris circūuēta perijt. Germani desperata expugnatione castrorum, quod nostros iam con= stitiße in munitionibus uidebant, cum ea præda, quam in syluis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt: ac tan tus fuit etiam post discessum hostium terror, ut ea nocte, cū

in. C. Tolusenus missus cum equitatu ad castra uenisset, fidem non haberent, adesse cum incolumi Cæsarem exercitu. Sic omnium animos timor præoccupauerat, ut penè alienata mēte deletis omnibus copiis, equitatū se ex fuga recepisse dicerent, neq; incolumi exercitu Germanos castra oppu= gnaturos

gnaturos

gnaturos fuisse contenderent: quem timorem Cæsaris aduentus sustulit. Reuersus ille, euentus belli nõ ignarus, unum, q̃ cohortes ex statione, & præsidio essent emissæ questus, ne minimo quidem casu locũ relinqui debuisse, multum Fortunam in repentino hostium aduentu potuisse iudicauit: multò etiam amplius, q̃ penè ab ipso uallo, portisq; castrorum barbaros auertissent. Quarum omniũ rerum maxime admirandum uidebatur, q̃ Germani, qui eo consilio Rhenum trãsierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati optatißimum Ambiorigi beneficium obtulerant. Cæsar ad uexandos rursus hostes profectus, magno coacto numero *ex finitimis in omneis parteis dimittit: omnes uici, atq; omnia ædificia, quæ quisq; conspexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solum à tanta multitudine iumentorum, atq; hominum consumebantur, sed etiam anni tempore, atq; imbribus procubuerant, ut si qui etiam in præsentia se occultassent, tamen ijs deducto exercitu rerum omnium inopia pereundum uideretur: ac sæpe in eum locum uentum est, tanto in omneis parteis diuiso equitatu, ut non modò uisum ab se Ambiorigem in fuga conspexisse dicerent captiui, sed nec planè etiam abisse ex conspectu contenderent: ut spe consequendi illata, atq; infinito labore suscepto, qui se summam à Cæsare gratiam inituros putarent, penè naturam studio uincerent, semperq; paulum ad summam felicitatem defuisse uideretur: atque ille latebris, aut syluis aut saltibus se eriperet, & noctu occultatus, alias regiones, parteisq; peteret nõ maiore equitum præsidio, quàm quatuor, quibus solis uitam suam committere audebat. Tali modo uastatis regionibus exercitum Cæsar duarum cohortium damno Durocortum Rhemorum

*ex finitimis ciuitatibus in omn.

*rum reduxit:concilioq; in eũ locũ Galliæ indicto,de cõiuratione Senonũ,et Carnutum quæſtionẽ habere inſtituit: & de Accone,qui princeps eius conſilij fuerat,grauiore ſententia pronunciata,more maiorũ ſupplicium ſumpſit. Nõnulli iudicium ueriti profugerunt.quibus cùm aqua,atq; igni interdixiſſet,duas legiones ad fineis Treuirorũ, duas in Lingonibus,*ex reliquis in Senonum finibus. Agendici in hybernis collocauit,frumentoq; exercitui prouiſo,ut inſtituerat,in Italiam ad conuentus agendos profectus eſt.*

*& reliquas in Senonum finibus ad duxit, & in hy.

C. IVL. CAESARIS
DE BELLO GALLICO COMMENTARIVS SEPTIMVS.

*Deuicta Gallia.

QVIETA Gallia,Cæſar,ut conſtituerat,in Italiam ad conuentus peragendos proficiſcitur. Ibi cognoſcit de P.Clodij cæde,de Senatusq; conſulto certior factus,ut omnes Italiæ iuniores coniurarent,delectum tota prouincia habere inſtituit. Eæ res in Galliam tranſalpinam celeriter perferuntur. Addunt ipſi,et affingunt rumoribus Galli (quod res poſcere uidebatur)retineri urbano motu Cæſarem,neque in tantis diſſenſionibus ad exercitum uenire poſſe. Hac impulſi occaſione,qui iam antè ſe populi Romani imperio ſubiectos dolerent,liberius,atque audacius de bello conſilia inire incipiunt. Indictis inter ſe principes Galliæ conciliis,ſyluestribus,ac remotis locis,queruntur de Acconis morte:hunc caſum ad ipſos recidere poſſe demonſtrant.*

Miſerantur communem Galliæ fortunam, omnibus pollici= tationibus, ac præmijs depoſcunt, qui belli initium faciant, & ſui capitis periculo Galliam in libertatem uindicent. In primis rationem habendam eſſe dicunt, prius quàm eorum clandeſtina conſilia efferantur, ut Cæſar ab exercitu inter= cludatur. Id eſſe facile, quòd neque legiones, abſente Im= peratore audeant ex hybernis egredi, neque Imperator ſi= ne præſidio ad legiones peruenire posſit. Poſtremò in acie præſtare interfici, quàm non ueterem belli gloriam, liber tatemq́; quam à maioribus acceperant, recuperare. Iis re= bus agitatis, profitentur Carnutes, ſe nullum periculum communis ſalutis cauſa recuſare, principesq́; ſe ex omni= bus bellum facturos pollicentur: &, quoniam in præſentia de obſidibus cauere inter ſe non poſſent, ne res efferatur: ut iureiurando, ac fide ſanciatur, petunt, collatis militari= us ſignis (quod more eorum grauiſſima cerimonia contine tur) ne facto initio belli à reliquis deſerantur. Tunc collau datis Carnutibus, dato iureiurando ab omnibus, qui ade= rant, tempore eius rei conſtituto, ab concilio diſceditur. Vbi ea dies uenit: Carnutes Cotuato, & Conetoduno du= cibus, deſperatis hominibus Genabum dato ſigno concur= runt: ciuesq́; Romanos, qui negotiandi cauſa ibi conſti= terant, in ijs C. Fuſium Cottam honeſtum equitem Roma= num, qui rei frumentariæ iuſſu Cæſaris præerat, interfi= ciunt, bonaq́; eorum diripiunt: Celeriter ad omneis Gal= liæ ciuitates fama perfertur. Nam ubi maior, atque illu= ſtrior incidit res, clamore per agros, regionesq́; ſignificant: hanc alij deinceps excipiunt, & proximis tradunt, ut tunc accidit. nam quæ Genabi oriente ſole geſta eſſent, ante primam confectam uigiliam in finibus Aruernorum

audita

audita sunt: quod spatium est milliū passuū circiter CLX. Simili ratione ibi Vercingetorix Celtili filius Aruernus summæ potentiæ adolescens, cuius pater principatum Galliæ totius obtinuerat,& ob eam causam, quòd regnum appetebat,ab ciuitate erat interfectus,conuocatis suis clientibus,facilè eos incendit.Cognito eius consilio ad arma concurritur: ab Gobanitione patruo suo, reliquisq; principibus,qui hanc tentandam fortunam non existimabant,expellitur ex oppido Gergobia:non tamen desistit, atq; in agris habet delectum egentium, ac perditorum. Hac coacta manu quoscunq; adit ex ciuitate, in suam sententiam perducit. Hortatur,ut communis libertatis causa arma capiant: magnisq́; coactis copijs aduersarios suos, à quibus paulò ante erat eiectus,expellit ex ciuitate: Rex ab suis appellatur:dimittit quoquò uersus legationes, obtestatur ut in fide maneant:celeriter sibi Senones,Parisios,Pictones, Cadurcos, Turones,Aulercos,Lemouices,Andos, reliquosq; omneis, qui Oceanum attingunt,adiungit: omniū consensu ad eum defertur Imperium. qua oblata potestate omnibus his ciuitatibus obsides imperat, certum numerum militum celeriter ad se adduci iubet. Armorum quantum quæq; ciuitas domi,quodq́; ante tempus efficiat,constituit. In primis equitatui studet,summæ diligentiæ summam imperij seueritatem addit: magnitudine supplicij dubitantes cogit. nam maiore commisso delicto,igni, atque omnibus tormentis necat: leuiore de causa auribus desectis, aut singulis effossis oculis domum remittit, ut sint reliquis documento, & magnitudine pœnæ perterreant alios. His supplicijs celeriter coacto exercitu Lucterium Cadurcum summæ hominem audaciæ cum parte copiarum in Rutenos mittit: ipse

in Bituriges proficiſcitur, eius aduentu Bituriges ad Heduos, quorum erant in fide, legatos mittunt ſubſidium rogatum, quò facilius hoſtium copias ſuſtinere poſſent. Hedui de conſilio legatorum, quos Cæſar ad exercitum reliquerat, copias equitatus, peditatuſq; ſubſidio Biturigibus mittunt: qui cum ad flumen Ligerim ueniſſent, quod Bituriges ab Heduis diuidit, paucos dies ibi morati, neq; flumẽ tranſire auſi, domum reuertuntur: legatiſq; noſtris renuntiant ſe Biturigum perfidiam ueritos reuertiſſe: quibus id conſilij fuiſſe cognouerint, ut, ſi flumen tranſiſſent, una ex parte ipſi, altera Aruerni ſe circunſiſterent. Id eáne de cauſa, quã legatis pronuntiarunt, an perfidia adducti fecerint, quòd nihil nobis conſtat, non uidetur pro certo eſſe ponẽdum. Bituriges eorum diſceſſu ſtatim ſe cũ Aruernis coniungunt. His rebus in Italiam Cæſari nuntiatis, cũ iã ille uirtute Cn. Pompeij urbanas res cõmodiorẽ in ſtatum perueniſſe intelligeret, in Tranſalpinã Galliã profectus eſt. Eò cũ ueniſſet, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitũ peruenire poſſet. Nã ſi legiones in prouinciã accerſeret ſe abſente, in itinere prælio dimicaturas intelligebat: ſi ipſe ad exercitũ contenderet, ne ijs quidẽ, qui eo tẽpore pacati uiderentur, ſuã ſalutẽ rectè cõmitti uidebat. Interim Lucterius Cadurcus in Rutenos miſſus, eam ciuitatẽ Aruernis conciliat. Progreſſus in Nitiobriges, & Gabalos ab utriſq; obſides accipit, & magna coacta manu in prouinciam Narbonẽ uerſus eruptionem facere contendit. Qua re nunciata, Cæſar omnibus cõſilijs anteuertẽdũ exiſtimauit, ut Narbonẽ proficiſceretur. Eò cũ ueniſſet, timẽtes cõfirmat, præſidia in Rutenis, Prouincialibus, Volſcis, Artomicis, Toloſatibus,

circumq; Narbonem, quæ loca erant hostibus finitima, constituit: partem copiarum ex prouincia, supplementúq; quod ex Italia adduxerat, in Heluios, qui fines Aruernorum contingunt, conuenire iubet. His rebus comparatis, represso iam Lucterio, et remoto, q, intrare intra præsidia periculosum putabat, in Heluios proficiscitur: etsi mõs Gebenna, qui Aruernos ab Heluiis discludit, durissimo tempore anni, altissima niue iter impediebat: tamen discussa niue sex in altitudine pedum, atque ita uiis patefactis summo militum labore ad fines Aruernorum peruenit: quibus oppressis inopinantibus, q, se Gebenna, ut muro munitos existimabant, ac ne singulari quidem homini, unquam eo tempore anni semitæ patuerant, equitibus imperat, ut q̃ latissimè possent, uagentur, & quàm maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc fama, ac nuntii ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Aruerni circunsistunt, atq; obsecrant, ut suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur, præsertim cũ uideat omne ad se bellum translatum: quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus mouet in Aruernos uersus. At Cæsar biduum in his locis moratus, quòd hæc de Vercingetorige usu uẽtura, opinione perceperat, per causam supplementi, equitatusq; cogendi ab exercitu discedit: Brutũ adolescentẽ his copiis præficit. Hũc monet, ut in omneis parteis equites q̃ latissimè peruagentur: daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit. His constitutis rebus, suis inopinantibus, q̃ maximis potest itineribus Viẽnam peruenit. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis antè diebus eò præmiserat, neque diurno, neque nocturno itinere intermisso, per fines Heduorũ in Lingones

conten

contendit, ubi duæ legiones hyemebant, ut si quid etiam de sua salute ab Heduis iniretur cõsilii, celeritate præcurreret. Eò cũ peruenisset, ad reliquas legiones mittit, priusq́; in unum locũ omneis cogit, quàm de eius aduentu Aruernis nuntiari posset. Hac re cognita, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit, atq; inde profectus Gergobiam Boiorum oppidum, quos ibi Heluetico prælio uictos Cæsar collocauerat, Heduisq́; attribuerat, oppugnare instituit. Magnã hæc res Cæsari difficultatẽ ad consiliũ capiendũ afferebat, si reliquam partẽ hyemis uno in loco legiones contineret, ne stipendiariis Heduorum expugnatis cuncta Gallia deficeret, q. nullum in eo amicis præsidiũ uideretur positum esse: sin maturius ex hybernis educeret, ne ab re frumentaria duris subuectionibus laboraret. Præstare uisum est tamen, omneis difficultates perpeti, quàm tanta contumelia accepta omnium suorum uoluntates alienare. Itaque cohortatus Heduos de supportando commeatu, præmittit ad Boios, qui de suo aduẽtu doceant, hortẽturq́;, ut in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant: duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur. Altero die cùm ad oppidum Senonum Vellaunodunum uenisset, ne quem post se hostem relinqueret, quò expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare instituit. Idq́; biduo circumuallauit: tertio die mißis ex oppido legatis de deditione arma proferri, iumenta produci, sexcentos obsides dari iubet: ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. Ipse ut quàm primum iter faceret, Genabum Carnutum proficiscitur: qui tunc primum allato nuntio de oppugnatione Vellaunoduni, cùm longius

eā rē ductū iri existimarent, præsidiū Genabi tuendi causa, quod eò mitterent, cōparabant. Huc biduo Cæsar peruenit, & castris ante oppidū positis, diei tēpore exclusus in posterum oppugnationē differt: quæq; ad eā rem usui sint, militibus imperat: &, q oppidum Genabum pons fluminis Ligeris contingebat, ueritus ne noctu ex oppido profugerēt, duas legiones in armis excubare iubet. Genabenses paulo ante mediā noctē silentio ex oppido egreßi flumen transire cœperunt. Qua re per exploratores nūtiata, Cæsar legiones, quas expeditas esse iusserat, portis incensis intromittit, atq; oppido potitur, perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperētur, quod pontis, atq; itinerum angustiæ multitudini fugā intercluserant: oppidū diripit, atq; incendit: prædā militibus donat, exercitum Ligerim traducit, atq; in Biturigum fines peruenit. Vercingetorix, ubi de Cesaris aductu cognouit, oppugnatione desistit, atq; obuiā Cæsari proficiscitur. Ille oppidum Biturigum positum in uia Nouiodunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido, cum legati ad eum uenissent oratum, ut sibi ignosceret, suæq; uitæ consuleret: ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraq; erat consecutus, arma proferri, equos produci, obsides dari iubet. Parte iā obsidum tradita, cùm reliqua administrarentur, centurionibus, & paucis militibus intromißis qui arma, iumētaq; cōquirerent, equitatus hostium procul uisus est, qui agmē Vercingetorigis antecesserat: quē simulatq; oppidani conspexerunt, atq; in spē auxilij uenerunt: clamore sublato arma capere, portas claudere, murū cōplere cœperunt. Cēturiones in oppido, cū ex significatione Gallorū noui aliquid ab ijs iniri cōsilij intellexissent, gladijs districtis

districtis portas occuparunt, suosq; omneis incolumes receperunt, Cæsar ex castris equitatū educi iubet, prœliūq; equestre cōmittit: laborātibus iā suis, Germanos equites circiter CCCC. submittit, quos ab initio secū habere instituerat: eorū impetum Galli sustinere nō potuerunt: atq; in fugā coniecti, multis amißis, sese ad agmē receperūt. Quibus profligatis, rursus oppidani perterriti, cōprehensos eos, quorum opera plebē concitatā existimabant, ad Cæsarē perduxerunt, seseq; ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæsar ad oppidum Auaricum (quod erat maximum munitißimumq; in finibus Biturigū, atq; agri fertilißima regione) profectus est: q eo oppido recepto, ciuitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat. Vercingetorix tot cōtinuis incommodis Vellauno duni, Genabi, Nouioduni acceptis, suos ad consilium conuocat: docet longè alia ratione esse bellum gerendū, atq; antea sit gestū: omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione, & cōmeatu Romani prohibeantur. Id esse facile, quod equitatu ipsi abundent, & q anni tempore subleuentur: pabulum secari non posse, necessariò dispersos hosteis ex ædificijs petere: hos omneis quotidie ab equitibus *deleri posse. Præterea salutis causa rei familiaris commoda negligenda, uicos, atq; ædificia incendi oportere, hoc spatio à Boia quoquò uersus, quo pabulandi causa adire posse uideantur. Harum ipsis rerum copiā suppetere, q quorū in finibus bellum geratur, eorum opibus subleuentur. Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cū periculo longius à castris progressuros: neq; interesse, ipsosne interficiāt, impedimentisue exuant, quibus amissis bellum geri non poßit. Præterea oppida incendi opor

*alias diripi.

tere,quæ non munitione,& loci natura ab omni sint periculo tuta,neu suis sint ad detrectandã militiã receptacula,neu Romanis proposita ad copiam commeatus, prædamq; tollendam.Hæc si grauia,aut acerba uideãtur,multò illa grauius æstimari debere,liberos,coniuges in seruitutẽ abstrahi,ipsos interfici,quæ sint necesse accidere uictis.Omnium consensu hæc sententia probata,uno die amplius XX.urbes Biturigũ incenduntur.hoc idẽ fit in reliquis ciuitatibus:in omnib.partib.incendia conspiciuntur: quæ etsi magno cũ dolore omnes ferebant: tamen hoc sibi solatij proponebant,q̃, se propè explorata uictoria celeriter amissa recuperaturos confidebant. Deliberatur de Auarico in cõmuni concilio,incendi placeret,an defendi. Procumbunt Gallis omnib.ad pedes Bituriges, ne pulcherrimã propè totius Galliæ urbẽ,quæ & præsidio,& ornamento sit ciuitati,suis manib. succendere cogerentur:facilè se loci natura defensuros dicunt,q̃, propè ex omnib.partib.flumine,& palude circundata unum habeat,et per angustum aditum.Datur petentib.uenia,dissuadente primo Vercingetorige,pòst concedente & precib.ipsorum, & misericordia uulgi:defensores idonei oppido deliguntur. Vercingetorix minoribus Cæsarem itinerib.subsequitur, & locum castris deligit,paludibus syluisq; munitum, ab Auarico longè millia passuum XV.Ibi per certos exploratores in singula diei tẽpora,quæ Auaricũ gererentur,cognoscebat,et quid fieri uellet,impabat·omneis nostras pabulationes,frumẽtationesq; obseruabat:dispersosq;,cũ lõgius necessariò procederẽt,adoriebatur,magnoq; incõmodo afficiebat:etsi,quãtũ ratione prouideri poterat,ab nostris occurrebatur,ut incertis tẽporib.diuersisq; itinerib.

iretur.

retur. Castris ad eam partem oppidi positis, Cæsar, quæ intermissa à flumine, & palude aditū (ut suprà diximus, angustum habebat, aggerem apparare, uineas agere, turreis duas constituere cœpit: nā circumuallare loci natura prohibebat. De re frumētaria Boios, atq; Heduos adhortari nō destitit. quorū alteri, quòd nullo studio agebāt, nō multum adiuuabant: alteri non magnis facultatibus, quòd ciuitas erat exigua, et infirma, celeriter quod habuerunt, consumpserunt. Summa difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Heduorum, incendiis ædificiorū, usq; eò, ut cōplureis dies milites frumento caruerint, et pecore è lōginquiorib. uicis*adacto, extremam famem sustentarēt: nulla tamen uox est ab his audita pop. Rom. maiestate, & superioribus uictorijs indigna: quinetiam Cæsar cùm in opere singulas legiones appellaret, & , si acerbius inopiā ferrent, se dimissurum oppugnationē diceret: uniuersi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se cōplureis annos illo imperante meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, nunquam infecta re discederent: hoc se ignominiæ laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent: præstare, omneis perferre acerbitates, quàm non ciuibus Rom. qui Genabi perfidia Gallorum interissent, parentarent. Hæc eadem centurionibus, tribunisq; militum mandabant, ut per eos ad Cæsarem deferrentur. Cùm iam muro appropinquassent turres, ex captiuis Cæsar cognouit, Vercingetorigem consumpto pabulo castra mouisse propius Auaricum, atque ipsum cum equitatu, expeditisq;, qui inter equites præliari consuessent, insidiarum causa eò profectum, quo nostros postero die pabulatum uenturos arbitrabatur. Quibus rebus cognitis,

*abacto

gnitis,media nocte silentio profectus, ad hostium castra manè peruenit. Illi celeriter per exploratores aduētu Cæsaris cognito carros,impedimentaq; sua in arctiores syluas abdiderunt:copias omneis in loco edito,atq; aperto instruxerunt. Qua re nūciata, Cæsar celeriter sarcinas cōferri,arma expediri iußit. Collis erat leniter ab infimo accliuis:hūc ex omnibus ferè partibus palus difficilis, atq; impedita cingebat,nō latior pedibus qnquaginta : hoc se colle interruptis pōtib. Galli fiducia loci cōtinebāt:generatimq; distributi in ciuitates,omnia uada, ac saltus eius paludis certis custodijs obtinebant:sic animo parati, ut si eā paludē Romani perrumpere conarentur,hæsitanteis premerent ex loco superiore,ut qui propinquitatē loci uiderēt,paratos propè æquo Marte ad dimicādū existimarēt:qui iniquitatē cōditionis pspicerēt,inani simulatione sese ostētare cognoscerent. Indignāteis milites Cæsar, quod conspectū suum hostes ferre possent tātulo spatio interiecto,& signū prælij exposcēteis,edocet quāto detrimēto, & quot uirorū fortiū morte necesse esset constare uictoriā:quos cū sic animo paratos uideret,ut nullum pro sua laude periculū recusarēt,summæ se iniquitatis cōdēnari debere,nisi eorū uitā sua salute habeat chariorē. Sic milites cōsolatus,eodem die reducit in castra,reliqua quæ ad oppugnationē oppidi pertinebāt,administrare instituit. Vercingetorix cū ad suos redisset,proditionis insimulatus,quod castra propius Romanos mouisset,quod cū omni equitatu discessisset,quod sine imperio tātas copias reliquisset,quod eius discessu Romani tanta opportunitate,& celeritate uenissent,nō hæc omnia fortuitu,aut sine cōsilio accidere potuisse:regnum illū Galliæ malle Cæsaris,quàm ipsorū habere

habere beneficio: Tali modo accusatus ad hæc respondit. Quod castra mouisset, factum inopia pabuli, et ipsis hortantibus: q; propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet: equitũ uerò operã, neq; in loco palustri desiderari debuisse, & illhic fuisse utilẽ, quò sint profecti: summã imperij se consulto nulli descedentẽ tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandũ impelleretur: cui rei propter animi mollitiã studeret omneis uideret, q; diutius laborẽ ferre non possent. Romani si casu interuenerint, fortunæ: si alicuius indicio uocati, huic habendã gratiã q; & paucitatẽ eorũ ex loco superiore cognoscere, & uirtutẽ despicere potuerint, qui dimicare non ausi, turpiter se intra castra receperint. Imperiũ se à Cæsare per proditionẽ nullũ desiderare, q; habere uictoriã posset, quæ iam esset sibi, ac omnibus Gallis explorata. Quin ẽt ipsis remitteret, si sibi magis honorẽ tribuere, q̃ ab se salutem accipere uideantur. Hæc ut intelligatis, inquit, syncere à me pronuntiari, audite Romanos milites. producit seruos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat, & fame, uinculisq; excruciauerat: ij iã ante edocti, quæ interrogati pronuntiarent, milites se esse legionarios dicunt, fame, et inopia adductos clàm ex castris exisse, si quid frumenti, aut pecoris in agris reperire possent, simili omnẽ exercitum inopia premi, nec iam uires sufficere cuiusquam, nec ferre operis laborem posse. Itaq; statuisse Imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere. Hæc à me, inquit Vercingetorix, beneficia habetis, quem proditionis insimulatis, cuius opera sine uestro sanguine, tantũ exercitũ uictorẽ fame penè consumptũ

uidetis: quem turpiter se ex fuga recipientem, ne qua ciui tas suis finibus recipiat, à me prouisum est. Cõclamat omnis multitudo, & suo more armis concrepat, quod facere in eo consueuerunt, cuius orationem approbant: summum esse Vercingetorigem ducẽ, nec de eius fide dubitãdũ, nec maiori ratione bellum administrari posse. Statuunt, ut decem millia hominum delecta ex omnib. copiis in oppidum summittantur: nec solis Biturigibus communem salutẽ cõmittendam censent, q̧ penè in eo, si oppidũ retinuissent, summam uictoriæ constare intelligebant. Singulari militũ nostrorum uirtuti consilia cuiusquemodi Gallorum occurrebant: ut est summæ genus solertiæ, atq; ad omnia imitãda, atq; efficienda, quæ ab quoq; traduntur, aptissimum. nã & laqueis falces auertebant: quas cùm destinauerant, tormentis introrsus reducebant: et aggerem cuniculis sub trahebant, eò sciẽtius, q̧ apud eos magnæ sunt ferrariæ, atq; omne genus cuniculorũ notum, atq; usitatum est. Totum aũt murũ ex omni parte turrib. cõtabulauerant, atq; has corijs intexerãt: tũ crebris diurnis, nocturniq; eruptionib. aut aggeri ignẽ inferebãt, aut milites occupatos in opere adoriebãtur, & nostrarũ turriũ altitudinẽ, quãtum has quotidianus agger expresserat, cõmißis suarũ turriũ malis adæquabant: et apertos cuniculos præusta, & præacuta materia, et pice feruefacta, et maximi põderis saxis morabantur, mœnibusq; appropinquare prohibebãt. Muri aũt omnes Gallici hac ferè forma sunt, trabes directæ ꝑpetuæ in longitudinẽ parib. interuallis distantes inter se, binos pedes in solo collocantur: eæ reuinciuntur extrorsus: & multo aggere uestiuntur: ea autem, quæ diximus interualla, grandibus in frõte saxis effarciuntur: his collocatis,

locatis, & coagmentatis, alius insuper ordo adijcitur, ut idē illud interuallū seruetur, neq; inter se contingant trabes, sed paribus intermissæ spatijs, singulæ singulis saxis interiectis, *arctè contineātur: sic deinceps omne opus cō texitur, dū iuxta muri altitudo expleatur. Hoc cū in speciē uarietatēq; opus deforme non est alternis trabibus, ac saxis, quæ rectis lineis suos ordines seruāt: tum ad utilitatē, & defensionē urbiū summā habet opportunitatem, q, & ab incendio lapis, & ab ariete materia defendit: quæ perpetuis trabibus pedes quadragenos plerunq; introrsus reuincta, neq; perrumpi, neq; distrahi potest. His tot rebus impedita oppugnatione, milites cùm toto tempore, frigore & aßiduis imbribus tardarentur: tamen continēti labore omnia hæc superauerunt: & diebus XXV. aggerem latum pedes CCCXXX. altum pedes LXXX. extruxerunt. Cùm is murum hostium penè contingeret, & Cæsar ad opus consuetudine excubaret, militesq; cohortaretur, ne quod omnino tēpus ab opere intermitteretur: paulò ante tertiam uigiliam est animaduersum fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant. Eodemq; tempore toto muro clamore sublato duab. portis ab utroq; latere turrium eruptio fiebat. Aliis faces, atq; aridā materiā de muro in aggerem eminus iaciebāt: picē, reliquasq; res, quib. ignis excitari potest, fundebant, ut quò primum curreretur, aut cui rei ferretur auxilium, uix ratio iniri posset. Tamen, quòd instituto Cæsaris duæ semper legiones pro castris excubabant, *duæq; partitis tēporibus in opere erant: celeriter factum est, ut alij eruptionibus resisterent, alii turres reducerent, aggeremq; interscinderent. omnis uerò ex castris multitudo ad restinguendum concurreret.

*apte.

*plures.

curreret. Cùm in omnibus locis cõsumpta iã reliqua parte noctis pugnaretur, semperq; hostibus spes uictoriæ redintegraretur: eò magis, q deustos pluteos turrium uidebant, nec facilè adire apertos ad auxiliandum animaduertebant: semperq; ipsi recentes defeßis succederẽt: omnẽq; Galliæ salutẽ in illo uestigio tẽporis positã arbitrarentur: accidit inspectantibus nobis, quod dignũ memoria uisum, prætermittendũ nõ existimauimus. Quidã ante portam oppidi Gallus per manus seui, ac picis traditas glebas in ignẽ proijciebat, è regione turris scorpione ab latere dextro traiectus, exanimatusq; concidit. hunc ex proximis unus iacentem transgressus, eodem illo munere fungebatur: eadem ratione ictu scorpionis exanimato altero, succeßit tertius, & tertio quartus: nec ille prius est à propugnatoribus uacuus relictus locus, quàm restincto aggere, atq; omni parte summotis hostibus finis est pugnandi factus. Omnia experti Galli, q res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere, hortãte, et iubẽte Vercingetorige. Id silẽtio noctis conati, non magna iactura suorum sese effecturos sperabant, pp ea q neq; longè ab oppido castra Vercingetorigis aberant: & palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequẽdũ tardabat. Iamq; hoc facere noctu apparabãt cũ matresfamiliâs repẽte in publicũ procurrerunt, flentesq; proiectæ ad pedes suorũ omnibus precibus petierunt, ne se, & communeis liberos hostibus ad supplicium dederẽt, quos ad capiendam fugam natura, & uirium infirmitas impediret. Vbi eos perstare in sententia uiderunt, quòd plerunque in summo periculo timor misericordiã non recipit, conclamare, & significare de fuga Romanis cœperunt:

runt: quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorũ uiæ præoccuparentur, consilio destiterunt. Postero die Cæsar promota turri, perfectisq; operibus, quæ facere instituerat, magno coorto imbri, non inutilẽ hanc ad capiẽdũ consilium tẽpestatẽ arbitratus est, q̃ paulò incautius custodias in muro dispositas uidebat: *suosq; lãguidius in opere uersari iussit, & quid fieri uellet, ostendit, legiones intra uineas in occulto expeditas cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum uictoriæ perciperẽt: ijs, qui primi murum ascendissent, præmia proposuit, militibusq; signũ dedit. Illi subitò ex omnibus partibus euolauerũt, murumq; celeriter cõplerũt, hostes re noua perterriti, muro turribusq; deiecti, in foro, ac locis patẽtioribus cuneatim cõstiterunt, hoc animo, ut si qua ex parte obuiã contrauenirent, acie instructa depugnarent. ubi neminẽ in equum locum sese demittere, sed toto undiq; muro circunfundi uideñt, ueriti ne omnino spes fugæ tolleretur, abiectis armis ultimas oppidi parteis continenti impetu petiuerũt, parsq; ibi, cũ angusto exitu portarũ seipsi premerẽt, à militibus: pars iã egressa portis ab equitibus est interfecta: nec fuit quisquã, qui prædæ studeret. Sic et Genabensi cæde, & labore operis incitati, nõ ætate cõfectis, non mulieribus, nõ infantibus pepercerũt. deniq; ex omni eo numero q̃ fuit circiter quadraginta milliũ, uix octingẽti, q̃ primo clamore audito, se ex oppido eiecerãt, incolumes ad Vercingetorigẽ puenerũt, quos ille multa iã nocte silẽtio ex fuga excepit, ueritus ne qua in castris ex eorũ cõcursu, et misericordia uulgi seditio oriretur, ut procul in uia dispositis familiaribus suis, principibusq; ciuitatũ disparãdos, deducẽdosq; ad suos curaret, quæ cuiq; ciuitati

*suos quoque.

pars

initio obuenerat. Postero die concilio conuocato, cõsolatus cohortatusq; est, ne se admodum animo demitterent, ne'ue perturbarentur incommodo: non uirtute, neq; acie uicisse Ro. sed artificio quodam, & sciẽtia oppugnationis, cuius rei fuerint ipsi imperiti: errare, si qui in bello omneis secũdos rerũ euentus expectent: sibi nunquam placuisse Auaricum defendi, cuius rei testes ipsos haberet: sed factum imprudẽtia Biturigum, & nimia obsequentia reliquorũ, uti hoc incõmodũ acciperetur, id tamen se celeriter maioribus cõmodis sanaturum. Nam, quæ ab reliquis Gallis ciuitates differunt, has sua diligentia adiuncturum, atq; unum consilium totius Galliæ effecturũ: cuius consensui, ne orbis quidem terrarũ poßit obsistere. Idq; se propè iam effectũ habere: interea æquũ esse ab ijs cõmunis salutis causa impetrari, ut castra munire instituerent, quò facilius hostiũ repentinos impetus sustinere possent. Fuit hæc ratio non ingrata Gallis, maximè, quod ipse animo nõ defecerat tanto accepto incõmodo, neq; se in occultũ abdiderat, & conspectũ multitudinis fugerat: plusq; animo prouidere, & præsentire existimabatur, quod re integra, primo incendendum Auaricum, post deserẽdum censuerat. Itaq; ut reliquorũ imperatorũ res aduersæ autoritatem minuunt: sic huius ex contrario dignitas incõmodo accepto in dies augebatur: simul in spẽ ueniebant eius affirmatione de reliquis adiungendis ciuitatibus: primumq; eo tẽpore Galli castra munire instituerũt, & sic sunt animo consternati, homines insueti laboris, ut omnia, quæ imperantur, sibi patienda, & perferenda existimarent: nec minus, quàm est pollicitus Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas ciuitates adiũgeret, atque earum principes donis, pollicitationibusq; alliciebat.

Huic

Huic rei idoneos homines deligebat, quorũ quisq; aut oratione subdola, aut amicitia facillime capi posset. Qui Auarico expugnato refugerãt, armandos, uestiẽdosq; curat: simul ut deminutæ copiæ redintegrarẽtur, imperat certũ numerũ militũ ciuitatibus, quẽ, & quã ante diẽ in castra adduci uelit, sagittariosq; omneis, quorũ erat pmagnus numerus in Gallia, conquiri, et ad se mitti iubet. His rebus celeriter, id qđ Auarici deperierat, expletur. Interim Teutomatus Ollouiconis filius Rex Nitiobrigũ, cuius pater ab Senatu nostro amicus erat appellatus, cũ magno equitũ numero, et quos ex Aquitania cõduxerat, ad eũ peruenit. Cæsar Auarici cõplureis dies cõmoratus, summãq; ibi copiã frumenti, & reliqui cõmeatus nactus, exercitũ ex labore, atque inopia refecit. Iã propè hyeme cõfecta, cum ipso anni tẽpore ad gerendũ bellũ uocaretur, & ad hostẽ proficisci constituisset, siue eũ ex paludibus, syluisq; elicere, siue obsidione premere posset: legati ad eũ principes Heduorũ ueniunt oratũ, ut maxime necessario tẽpore ciuitati subueniat: summo esse in periculo rẽ, q singuli magistratus antiquitus creari, atque regiã potestatem annũ obtinere consuessent: duo magistratũ gerãt, & se uterq; eorũ legibus creatũ esse dicat: horum esse alterũ Conuictolitanẽ florentẽ, & illustrem adolescentem: alterũ Cotum antiquissima familia natum, atque ipsum hominẽ summæ potentiæ, & magnæ cognationis, cuius frater Vedeliacus proximo anno eũdẽ magistratum gesserit: ciuitatẽ omnem esse in armis, diuisum Senatum, diuisum populum, suas cuiusq; eorum cliẽtelas: q si diutius alatur controuersia, fore uti pars cum ciuitatis parte confligat: id ne accidat, positum in eius diligẽtia atque autoritate. Cæsar

etsi

etsi à bello,atq; hoste discedere detrimentosum esse existimabat:tamen non ignorans quanta ex dissensionibus incōmoda oriri consuessent:ne tanta & tam coniuncta pop. Ro.ciuitas quā ipse semper aluisset,omnibusq́; rebus ornasset,ad uim atq; ad arma descenderet,atq; ea pars,quæ minus sibi confideret,auxilia à Vercingetorige accerseret:huic rei præuertendum existimauit,& ꝗ legibus Heducrū,ijs qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret,ne quid de iure aut legibus eorum diminuisse uideretur,ipse in Heduos proficisci statuit. Senatumq́; omnem,& quos inter controuersia esset etiā ad se euocauit.Cum prope omnis ciuitas eò conuenisset,doceretürq́;,paucis clàm uocatis,alio loco,alio tempore, atq; oportuerit,fratrē à fratre renuntiatū,cùm leges duos ex una familia,uiuo utroq;,nō solum magistratus creari uetarent,sed etiā in Senatu esse prohiberēt: Cotū magistratum deponere coegit:Conuictolitanē,qui per Sacerdotes more ciuitatis,intermißis magistratibus,esset creatus,potestatē obtinere iußit.Hoc decreto interposito cohortatus Heduos,ut cōtrouersiarū, ac dissensionū obliuiscerentur: atq; omnibus omißis his reb.huic bello seruirēt, eáq;,quæ meruissent præmia,ab se deuicta Gallia expectarēt:eqtatumq́; omnē,et peditū millia decē sibi celeriter mitterēt, quæ in præsidijs rei frumētariæ causa disponeret:exercitū in duas parteis diuisit:quatuor legiones in Senones,Parisiosq́; Labieno ducendas dedit:VI.ipse in Aruernos, ad oppidū Gergouiā secūdū flumē Elauer duxit:eqtatus pᵱtē illi attribuit,partē sibi reliqt.Qua re cognita,Vercingetorix omnib. interruptis eius fluminis pōtibus,ab altera Elaueris pte iter facere cœpit,cū uterq; utriq; esset exercitui

in conspectu, fereq; à regione castris castra poneret: dispositis exploratorib. necubi effecto pōte Romani copias traducerēt, erat in magnis Cæsaris difficultatibus res, ne maiorē æstatis partē flumine impediretur, q. nō ferè ante autumnū Elauer uado trāsiri soleat. Itaq; ne id accideret, syluestri loco castris positis, è regione unius eorum pōtiū, quos Vercingetorix rescindendos curauerat, postri die cū duab. legionibus in occulto restitit. reliquas copias cum omnib. impedimētis, ut cōsueuerat, misit dēptis quartis quibusque cohortibus, uti numerus legionum constare uideretur: iis q̄ longißimè possent, progredi iußis, cum iā ex diei tēpore cōiecturam caperet, in castra peruentum. iisdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontē reficere cœpit. celeriter effecto opere, legionibusq; traductis, & loco castris idoneo delecto, reliquas copias reuocauit. Vercingetorix re cognita, ne contra suam uoluntatem dimicare cogeretur, magnis itinerib. antecesßit. Cæsar ex eo loco quintis castris Gergouiā peruenit, equestriq; prælio eo die leui facto, perspecto urbis situ, quæ posita in altißimo mōte omneis aditus difficiles habebat, de expugnatione desperauit: de obsessione nō prius agendū cōstituit, q̄ rem frumētariā expediβet. At Vercingetorix castris* pro oppido in mōte positis, mediocrib. circum se interuallis separatim singularū ciuitatū copias collocauerat, atque omnibus eius iugi collibus occupatis, quà despici poterat, horribilē speciē præbebat: principesq; earū ciuitatum, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce ad se quotidie cōuenire iubebat, seu quid communicādū, seu quid administrādū uideretur: neque ullum ferè diem intermittebat, quin equestri prælio interiectis

*prope oppidum positis.

l sagit

ſagittarijs, q̄d in quoq; eſſet animi, ac uirtutis ſuorum pe riclitaretur. Erat *è regione oppidi collis ſub ipſis radici bus montis egregiè munitus atq; ex omni parte circunci ſus: quē ſi tenerent noſtri, & aquæ magna parte, et pabu latione libera prohibituri hoſtes uidebantur.* Sed *is locus præſidio ab ijs non nimis firmo tenebatur: tamen ſilentio noctis Cæſar ex caſtris egreſſus, prius q̄ ſubſidium ex op pido uenire poſſet, deiecto præſidio potitus loco, duas ibi legiones collocauit: foſſamq; duplicē duodenûm pedum à maioribus caſtris ad minora perduxit, ut tutò ab repenti uo hoſtium incurſu etiam ſinguli cōmeare poſſent.* Dum *hæc ad Gergouiā geruntur, Conuictolitanis* Heduus, *cui magiſtratū adiudicatū à Cæſare demōſtrauimus, ſolicita tus ab* Aruernis *pecunia, cū quibuſdā adoleſcentibus col loquitur: quorum erat princeps* Litauicus, *atq; eius fra= tres ampliſſima familia nati adoleſcentes.* Cum *ijs primū cōmunicat, hortaturq; eos, ut ſe liberos, & imperio natos meminerint: unā eſſe Heduorum ciuitatem, quæ certiſſi= mā Galliæ uictoriā diſtineat: eius autoritate reliquas cō tineri, qua traducta, locum cōſiſtēdi* Romanis *in* Gallia *nō fore: eſſe nōnullo ſe Cæſaris beneficio affectum, ſic ta= men ut iuſtiſſimā apud eū cauſam obtinuerit, ſed plus cō muni libertati tribuere: cur. n. potius* Hedui *de ſuo iure, et de legibus ad Cæſarē diſceptaturi, q̄* Romani *ad* Heduos *ueniāt?* Celeriter *adoleſcētibus & oratione magiſtratus, & præmio deductis: cum ſe uel principes eius conſilij fo re profiterentur: ratio perficiendi quærebatur, q̄ ciuita tē temerè ad ſuſcipiendum bellum, adduci poſſe nō cōfi= debant: placuit, ut* Litauicus *decē illis millibus, quæ Cæſa ri ad bellum mitterentur, præficeretur, atq; ea ducēda cu*

raret

raret,fratresq; eius ad Cæsarẽ præcurrerẽt:reliqua,qua ratione agi placeat,constituunt. Litauicus accepto exercitu,cùm millia paßuum circiter XXX. ab Gergouia abesset:conuocatis subitò militibus,lacrymans, Quo proficiscimur,inquit,milites? omnis noster equitatus,nobilitas omnis interijt;principes ciuitatis Eporedorix, & Viridomarus insimulati proditionis ab Romanis indicta causa interfecti sunt. Hæc ab his cognoscite,q ex ipsa cæde fugerũt. nã ego fratribus,atq; omnibus propinquis meis interfectis,dolore prohibeor,quæ gesta sunt pronũtiare. Producuntur ij,quos ille edocuerat,quæ dici uellet:atq; eadem, quæ Litauicus pronuntiauerat,multitudini exponunt,omneis equites Heduorũ interfectos,q, collocuti cum Aruernis dicerẽtur,ipsos se inter multitudinẽ militũ occultaſſe, atq; ex media cæde profugiße. Cõclamãt Hedui,et Litaui cum obsecrãt,ut sibi cõsulat. Quasi uerò,inquit ille,cõsilij sit res,ac non necesse sit nobis Gergouiã cõtendere,& cũ Aruernis nosmet cõiungere? An dubitamus,quin nefario facinore admißo,Ro. iã ad nos interficiẽdos cõcurrãt? proinde siquid in nobis animi est,persequamur eorũ mortẽ,qui indignisſimè interierunt:atq; hos latrones interficiamus. ostendit ciues Rom. qui eius præsidij fiducia unà erãt cõtinuò magnum numerum frumenti,cõmeatusq; diripit:ipsos crudeliter excruciatos interficit:nuncios tota ciuitate Heduorum dimittit:in eodem mendacio de cæde equitum,et principum permanet:hortatur ut simili ratione,atq; ipse fecerit,suas iniurias psequãtur. Eporedorix Heduus summo loco natus adolescens,et summæ domi potẽtiæ,& unà Viridomarus pari ætate,et gratia,sed genere dispari,quem Cæsar ab Diuitiaco traditum,ex humili

 loco

loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero conuenerant, nominatim ab eo euocati: iis erat inter se de principatu cōtentio. & in illa magistratuū cōtrouersia, alter pro Conuictolitane, alter pro Coto summis opib. pugnauerat. Ex iis Eporedorix cognito Litauici cōsilio, media ferè nocte rē ad Cæsarē defert: orat, ne patiatur ciuitatē prauis adolescentiū cōsiliis ab amicitia populi Romani deficere: quod futurum prouideat, si se tot hominū millia cū hostib. cōiunxerint: quorū salutē, neque propinqui negligere, neq; ciuitas leui momento æstimare posset. Magna affectus solicitudine hoc nuntio Cæsar, quòd semper Heduorū ciuitati præcipuè indulserat, nulla interposita dubitatione legiones expeditas quatuor, equitatūq; omnē ex castris educit: nec fuit spatiū tali tēpore ad cōtrahenda castra, quod res in celeritate posita esse uidebatur. C. Fabiū legatū cū legionib. duab. castris præsidio relinquit: fratres Litauici cū cōprehendi iußisset, paulò ante reperit ad hostes profugisse. Adhortatus milites, ne necessario tēpore itineris labore permoueantur, cupidissimis omnibus, progressus millia passuum XXV. agmen Heduorum conspicatus, immisso equitatu, iter eorū moratur, atq; impedit, interdicitq; omnib. ne quenquā interficiant. Eporedorigē, & Viridomarū, quos illi interfectos existimabāt, inter equites uersari, suosq; appellare iubet. His cognitis, & Litauici fraude pspecta, Hedui manus tēdere, & deditionē significare, & proiectis armis mortem deprecari incipiunt. Litauicus cum suis clientib. quib. nefas more Gallorū est, etiā in extrema fortuna deserere patronos, Gergouiā profugit. Cæsar nuntiis ad ciuitatē Heduorū mißis, qui suo beneficio conseruatos docerent,

quos

quos iure belli interficere potuiſſet:tribus horis noctis ex ercitui ad quietē datis caſtra ad Gergouiā mouit.Medio ferè itinere equites à Fabio miſsi,quāto res in periculo fuerit,exponūt:ſummis copijs caſtra oppugnata demōſtrāt, cū crebrò integri defeſsis ſuccederent,noſtroſq; aſsiduo labore defatigarent,quibus pp magnitudinē caſtrorū perpetuo eſſet ijſdē in uallo permanendum:multitudine ſagittarum,atq; omnis generis telorum multos uulneratos, ad hæc ſuſtinenda magno uſui fuiſſe tormenta.Fabiū diſceſſu eorum,duabus relictis portis, obſtruere cæteras, pluteoſq; uallo addere,& ſe in poſterum diem,ſimilē ad caſum parare.His rebus cognitis Cæſar ſummo ſtudio militum ante ortū ſolis in caſtra peruenit.Dū hæc ad Gergouiā geruntur, Hedui primis nuntijs à Litauico acceptis, nullū ſibi ad cognoſcendū ſpatiū relinquūt:impellit alios auaritia,alios iracundia,& temeritas,quæ maximè illi hominū generi eſt innata, ut leuem auditionē habeant pro re cōperta:bona ciuiū Romanorū diripiūt, cædes faciūt, in ſeruitutem abſtrahunt.Adiuuat rē proclinatā Conuictolitanis,plebemq; ad furorē impellit,ut facinore admiſſo,ad ſanitatē reuerti pudeat.M.Ariſtium Trib. militum iter ad legionē faciētē,fide data ex oppido Cauillono educunt:idē facere cogunt eos,qui negociandi cauſa ibi cōſtiterant:hos continuo in itinere adorti omnibus impedimentis exuunt,repugnātes diē,noctēq; obſident:multis utrinq; interfectis,maiorē multitudinem ad arma concitant.Interim nuntio allato,omneis eorum milites in poteſtate Cæſaris teneri:concurrunt ad Ariſtium,nihil publico factū cōſilio demonſtrant,quæſtionem de bonis direptis decernunt. Litauici,fratrumq; bona publicant, legatos ad Ceſarem*

*ſimilē q̃ caſum apparare.

sui purgandi gratia mittunt: hæc faciunt recuperandorũ
suorũ causa. Sed cõtaminati facinore, et capti cõpẽdio ex
direptis bonis, q̃ ea res ad multos ptinebat, timore pœnæ
exterriti, cõsilia clàm de bello inire incipiunt, ciuitatesq;
reliquas legationibus solicitant: quæ tametsi Cesar intel
ligebat, tamen q̃ mitissimè potest, legatos appellat, nihil
se pp insciẽntiã, leuitatemq; uulgi grauius de ciuitate iu
dicare, neq; de sua in Heduos beneuolentia diminuere: ip=
se maiorẽ Galliæ motũ expectans, ne ab omnibus ciuitati
bus circũsisteretur, cõsilia inibat, quẽadmodum à Gergo
uia discederet, ac rursus omnẽ exercitũ cõtraheret, ne pro
fectio nata à timore defectionis, similis fugæ uideretur.
Hæc cogitanti accidere uisa est facultas bene rei gerẽdæ:
nã cum minora in castra operis perspiciendi causa uenis=
set, animaduertit collẽ, qui ab hostibus tenebatur, nudatũ
hominibus: q̃ superioribus diebus uix præ multitudine cer
ni poterat, admiratus quærit ex pfugis causam, quorum
magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Constabat
inter oẽs, q̃ iã ipse Cæsar per exploratores cognouerat,
dorsum esse eius iugi propè æquum, sed syluestrẽ, et angu
stum, quà esset aditus ad alterã partẽ oppidi: uehementer
huic illos loco timere, nec iã aliter sentire, uno colle ab Ro
manis occupato, si alterum amisissent, quin penè circũual
lati, atq; omni exitu, et pabulatione interclusi uiderẽtur:
ad hunc *muniẽdum omneis à Vercingetorige euocatos.
*munien- dum locũ, omn.
hac re cognita Cæsar mittit cõplures equitum turmas eò
de media nocte: ijs imperat, ut paulò tumultuosius omni=
bus in locis peruagarentur: prima luce magnum nume=
rum impedimentorum ex castris detrahi, mulionesq; cum
cassidibus equitum specie, ac simulatione collibus circum=
uehi

uehi iubet. His paucos addit equites, qui latius ostẽtationis causa uagarentur: lõgo circuitu easdẽ omnes iubet petere regiones. Hæc procul ex oppido uidebãtur, ut erat à Gergouia despectus in castra: neq; tanto spatio, certi qd esset, explorari poterat. Legionẽ unã eodẽ iugo mittit: et paulò progressam inferiore loco constituit, syluisq; occultat: augetur Gallis suspicio, atq; omnes* illò munitionum copiæ traducuntur. Vacua castra hostium Cæsar cõspicatus, tectis insignibus suorum, occultatisq; signis militarib. raros milites, ne ex oppido animaduerterentur, ex maioribus castris in minora traducit, legatisq;, quos singulis legionibus præfecerat, qd fieri uellet, ostendit: in primis monet, ut cõtineãt milites, ne studio pugnãdi, aut spe prædæ lõgius progrediantur: qd iniquitas loci habeat incõmodi proponit: hoc una celeritate posse uitari, occasionis esse rẽ, nõ prælij. His rebus expositis, signum dat, & ab dextera parte alio ascensu eodẽ tẽpore Heduos mittit. Oppidi murus ab planitie, atq; initio ascensus, recta regione (si nullus anfractus intercederet) MCC. passus aberat. Quicquid huic circuitus ad molliendum cliuũ accesserat, id spatium itineris augebat. A medio ferè colle in longitudinẽ, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis sex pedum murum, qui nostrorum impetũ tardaret, produxerãt Galli: atq; inferiore omni spatio uacuo relicto, supiorẽ partẽ collis usq; ad murum oppidi densissimis castris cõpleuerant. Milites signo dato celeriter ad munitionem perueniunt, eamq; transgressi, trinis castris potiuntur. Ac tãta fuit in capiendis castris celeritas, ut* Theutomatus Rex Nitiobrigum subitò in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieuerat, superiore corporis parte nudata, uulnera

*illo ad munitionem.

*Fontomatus.

*prædantiū erip. to equo,uix se ex manibus*prædantiū militū eriperet. Cōsecutus id,quod animo proposuerat,Cæsar receptui cani iußit:legionisq; decimæ,qua cum erat cōcionatus, signa cōstitere. At reliquarum milites legionum non exaudito tubæ sono,q; satis magna uallis intercedebat, tamē à tribunis militū,legatisq;,ut erat à Cæsare præceptū, retinebantur. Sed elati spe celeris uictoriæ,& hostium fuga, superiorumq; tēporum secundis prælijs,nihil adeo arduum sibi existimabant,quod non uirtute consequi possent:neq; prius finē sequendi fecerunt,q̄ muro oppidi,portisq; appropinquarunt. Tū uerò ex omnibus urbis partibus orto clamore,qui longius aberant repētino tumultu pterriti, cum hostes intra portas esse existimarent,sese ex oppido eiecerunt. matresfamilias de muro uestē,argentūq; iactabant,& pectore nudo prominentes passis manibus obtestabātur Romanos,ut sibi parcerēt,neu sicut Auarici fecissent,ne mulieribus quidē atq; infantibus abstinerent:nōnullæ de muro per manus demissæ,sese militibus tradebāt. L. Fabius Centurio legionis octauæ,quē inter suos eo die dixisse cōstabat,excitari se Auaricensibus præmijs, neq; cōmissurum,ut prius quisquā murum ascēderet,treis suos nactus manipulares,atq; ab his subleuatus murum ascēdit: eos ipse rursus singulos exceptās,in murum extulit. Interim ij,q̄ ad alterā partē oppidi,ut suprà demōstrauimus, munitionis causa cōuenerāt,primò exaudito clamore,inde etiā crebris nuntijs incitati,oppidum ab Romanis teneri,præmißis equitibus magno concursu eo contendunt,eorum ut quisq; primus uenerat,sub muro consistebat, suorumq; pugnātiū numerum augebat:quorum cum magna multitudo cōuenisset:matresfamilias,quæ paulò ante Romanis

manis de muro manus tendebāt, ſuos obteſtari, & more Gallico paſſum capillum oſtētare, liberosq; in cōſpectum proferre cœperunt. Erat Romanis nec loco, nec numero æqua cōtētio: ſimul & curſu, et ſpatio pugnæ defatigati, nō facile recētes, atq; integros ſuſtinebāt. Cæſar cum ini quo loco pugnari, hoſtiūq; augeri copias uideret: præme tuēs ſuis, ad T. Sextium legatū, quē minoribus caſtris præ ſidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex caſtris celeriter edu ceret, & ſub infimo colle ab dextro latere hoſtium cōſti= tueret, ut ſi noſtros depulſos loco uidiſſet, quo minus libe= rè hoſtes inſequerētur, terreret. ipſe paulum ex eo loco le gione progreſſus, ubi cōſtiterat, euētum pugnæ expecta bat. Cùm acerrimè cominus pugnaretur, hoſtes loco, et nu mero, noſtri uirtute cōfiderent: ſubitò ſunt Hedui uiſi, ab latere noſtris aperto, quos Cæſar ab dextera parte aliò aſcēnſu manus diſtinēdæ cauſa miſerat: ij ſimilitudine ar morū uehemēter noſtros pterruerunt: ac tametſi dextris humeris exertis animaduertebātur, q; inſigne pacatis eſſe cōſueuerat: tamē id ipſum ſui fallendi cauſa milites ab ho ſtibus factum exiſtimabāt. Eodē tēpore L. Fabius cēturio, quiq; unà murum abſcēderāt circumuenti, atq; interfecti de muro præcipitātur. M. *Petreius eiuſdē legionis cen turio, cū portas excindere conatus eſſet, à multitudine op preſſus, ac *ſibi deſperās, multis iā uulnerib. acceptis, ma nipularibus ſuis, qui illum ſecuti erāt, Quoniā, inquit, me unà uobiſcum ſeruare nō poſſum, ueſtræ quidē certè ſalu ti proſpiciā, quos cupiditate gloriæ adductus, in periculū deduxi: uos data facultate uobis conſulite. ſimul irrupit in medios hoſteis, duobusq; interfectis, reliquos à porta paulum ſubmouit: conātibus auxiliari ſuis, Fruſtra, inqt, meæ

*Petronius.
*ſuis

meæ uitæ ſubuenire conamini,quĕ iã ſanguis, uireſq; deficiunt.proinde hinc abite,dũ eſt facultas,uoſq; ad legionẽ recipite.Ita pugnãs pòſt paulùm cõcidit,ac ſuis ſaluti fuit.Noſtri cum undiq; premerẽtur, XLVI. cẽturionibus amißis,deiecti ſunt loco.Sed intolerãtius Gallos inſequẽtes legio decima tardauit,quæ pro*ſubſidio paulò æquiore loco cõſtiterat.Hanc rurſus tertiædecimæ legionis cohortes exceperunt,quæ ex caſtris minoribus eductæ,cum T.Sextio legato ceperãt locum ſuperiorẽ. Legiones ubi primum planitiẽ attigerunt,infeſtis cõtra hoſteis ſignis conſtiterunt.Vercingetorix ab radicibus collis ſuos intra munitiones reduxit:eo die milites ſunt paulò minus ſeptingenti deſiderati.Poſtero die Cæſar concione aduocata, temeritatẽ,cupiditatẽq; militũ reprehendit,q; ſibi iudicauiſſent,quò procedẽdũ,aut quid agẽdũ uideretur, neq; ſigno recipiendi dato,cõſtitiſſent,neq; à tribunis militum,legatiſq; retineri potuißent:expoſuit,quid iniquitas loci poſſet,qđ ipſe ad Auaricum ſenſiſſet,cùm ſine duce, & ſine equitatu deprehenſis hoſtibus exploratã uictoriã dimiſiſſet,ne paruum modò detrimentum in cõtentione pp iniquitatẽ loci acciperet:quãtopere eorum animi magnitudinẽ admiraretur,quos non caſtrorum munitiones, nõ altitudo mõtis,nõ murus oppidi tardare potuiſſet:tãtopere licentiã arrogantiamq; reprehendere,q; plus ſe,q̃ Imperatorẽ de uictoria,atq; exitu rerum ſentire exiſtimarent: nec minus ſe*in milite modeſtiã,& continentiã, q̃ uirtutẽ, atq; animi magnitudinẽ deſiderare.Hac habita concione, et ad extremum oratione confirmatis militibus,ne ob hanc cauſam animo permouerentur:neu,quod iniquitas loci attuliſſet,id uirtuti hoſtium tribuerent:eadẽ de profectione cogitans

*præſidio.

*ab mil.

gitâs,quæ antè senserat:legiones ex castris eduxit,aciēq; idoneo loco constituit.Cùm Vercingetorix nihilo minus in æquum locũ descēderet,leui facto equestri prælio,atq; eo secundo,in castra exercitum reduxit.Cum hoc idē postero die fecisset,satis ad Gallicam ostentationē minuēdã, militumq; animos cõfirmãdos factũ existimãs, in Heduos castra mouit,ne tum quidē insecutis hostibus.tertio die ad flumen Elauer põtē refecit,atq; exercitum traducit.ibi à Viridomaro,atq; Eporedorige Heduis appellatus, discit cum omni equitatu Litauicũ ad solicitandos Heduos profectum,opus esse ipsos præcedere ad cõfirmãdã ciuitatē. Etsi multis iã rebus perfidiã Heduorũ Cæsar perspectã habebat,atq; horũ discessu admaturari defectionē ciuitatis existimabat:tamen retinendos eos non censuit, ne aut inferre iniuriã uideretur,aut dare timoris aliquã suspicionē.Discedentibus his breuiter sua in Heduos merita exposuit:quos,& q̃ humiles accepisset,compulsos in oppida, mulctatos agris,omnibus ereptis*socijs,imposito stipēdio, *copijs. obsidibus summa cum contumelia extortis,& quã in fortunam,quamq; in amplitudinem deduxisset,ut non solùm in pristinum statum redissent:sed omnium tēporum dignitatē,& gratiã antecessisse uiderentur.His datis mandatis,eos ab se dimisit.Nouiodunũ erat oppidum Heduorũ, ad ripas Ligeris opportuno loco positum : huc Cæsar omneis obsides Galliæ,frumentum, pecuniã publicã suorum, atq; exercitus impedimentorum magnã partē cõtulerat. huc magnum numerum equorum huius belli causa in Italia,atq; Hispania coemptorum miserat. Eo cum Eporedorix,Viridomarusq; uenissent,& de statu ciuitatis cognouissent:Litauicum Bibracte ab Heduis receptũ,q̃d est

oppidum

oppidū apud eos maxime autoritatis: Conuictolitanē magistratū, magnāq; partē Senatus ad eū cōuenisse: legatos ad Vercingetorigem de pace, & amicitia concilianda publice missos: nō prætermittendū tantū cōmodū existimauerūt. Itaq; interfectis Nouioduni custodibus, quiq; eò negotiādi causa cōuenerāt, pecuniā, atq; equos inter se partiti sunt: obsides ciuitatū Bibracte ad magistratū deducendos curauerunt: oppidum, qđ ab se teneri nō posse iudicabāt, ne cui esset usui Romanis, incēderūt: frumēti qđ subito potuerunt, nauibus auexerunt: reliquū flumine, atq; incēdio corruperunt: ipsi ex finitimis regionibus copias* cogere, præsidia, custodiasq; ad ripas Ligeris disponere: equitatūq; omnibus locis inijciēdi timoris causa ostētare cœperunt, *ut ab re frumentaria Romanos excludere, aut adductos inopia ex prouincia expellere possent: quā ad spē multum eos adiuuabat, q Liger ex niuibus creuerat, *& omnino uado transiri nō posse uideretur. Quibus rebus cognitis Cæsar maturādū sibi cēsuit, si esset in pficiendis pōtibus periclitandū, ut prius, q̄ essent maiores eo coactæ copiæ, dimicaret. Nā ut cōmutato cōsilio iter in prouinciā cōuerteret, id ne tū qdē necessariò faciundū existimabat, cū infamia, atq; indignitas rei, & oppositus mons Gebēna, uiarumq; difficultas impediebat: tum maxime, q adiungi Labieno, atq; his legionibus, quas unà miserat, uehemēter cupiebat. Itaq; admodū magnis diurnis, atq; nocturnis itineribus confectis, contra omniū opinionem ad Ligerim puenit, uadoq; p equites inuento, pro rei necessitate opportuno, ut brachia modo, atq; humeri ad sustinēda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu, q uim fluminis refringeret: atq; hostibus primo aspectu perturbatis, incolumem

*cogere, quærere præsid.
*ſi
*ut.

lumẽ exercitũ traduxit: frumẽtumq; in agris, et copiã pecoris nactus, repleto his rebus exercitu, iter in Senones facere instituit. Dũ hæc apud Cæsarẽ gerũtur, Labienus eo supplemẽto, quod nuper ex Italia uenerat, relicto Agẽdici, ut esset impedimẽtis præsidio, cum quatuor legionibus Lutetiã proficiscitur. Id est oppidũ Parisiorũ, positũ in insula fluminis Sequanæ: cuius aduentu ab hostibus cognito, magnæ ex finitimis ciuitatibus copiæ cõuenerũt. Summa imperij traditur Camulogeno Aulerco, q propè cõfectus ætate, tamẽ pp singularẽ scientiã rei militaris, ad eũ est honorẽ euocatus. Is cũ animaduertisset perpetuã esse paludẽ, quæ influeret in Sequanã, atq; illũ omnẽ locum *magnopere impediret: hic consedit, nostrosq; transitu prohibere instituit. Labienus primò uineas agere, cratibus, atq; aggere paludẽ explere, atq; iter munire conabatur. Postquã difficilius *confieri animaduertit, silentio è castris tertia uigilia egressus eodẽ, quo uenerat, itinere Melodunũ ꝑuenit: Id est oppidũ Senonũ in insula Sequanæ positũ, ut paulò antè Lutetiã diximus, deprehensis nauibus circiter L. celeriterq; coniunctis, atq; eò militibus *impositis, et rei nouitate perterritis oppidanis, quorũ magna pars erat ad bellũ euocata, sine cõtentione oppido potitur. Refecto põte, quẽ superioribus diebus hostes resciderant, exercitũ tra ducit: & secundo flumine Lutetiã iter facere cœpit. Hostes re cognita ab ijs, qui à Meloduno *profugerãt, Lutetiã incẽdi, pontesq; eius oppidi rescindi iubent: ipsi profecti ab palude ad ripis Sequanæ è regione Lutetiæ contra Labieni castra cõsidunt. Iam Cæsar à Gergouia discessisse audiebatur, iã de Heduorum defectione, & secundo Galliæ motu rumores afferebãtur: Galliq; in colloquijs inter clusum

*magno impediret opere.

*fieri.

*iniectis.

*fugerãt

clusum itinere,& Ligere Cæsarē inopia frumēti coactū in prouinciam cōtendisse cōfirmabant. Bellouaci aūt defectione Heduorū cognita, qui antè erant p se infideles, manus cogere atq; apertè bellum parare cœperunt. tum Labienus tanta rerū cōmutatione longè aliud sibi capiendū consiliū, atq; anteà senserat, intelligebat. Neq; iā, ut aliqd acquireret, prælioq; hosties lacesseret, sed ut incolumē exercitū Agendicū reduceret, cogitabat. Nāq; altera ex parte Bellouaci, quæ ciuitas in Gallia maximā habet opinionē uirtutis, instabāt: alterā Camulogenus parato, atq; instructo exercitu tenebat: tū legiones à præsidio, atq; impedimētis interclusas maximū flumen distinebat. Tantis subitò difficultatibus obiectis, ab animi uirtute auxilium petēdū uidebat. Itaq; sub uesperū cōcilio cōuocato, cohortatus, ut ea q̄ imperasset, diligēter, industrieq; administrarent, naues, quas à Meloduno deduxerat, singulas eqtibus Romanis attribuit: et prima cōfecta uigilia, quatuor millia passuum secundo flumine progredi silentio, ibiq; se expectari iubet. Quinq; cohortes, quas minimè firmas ad dimicādū esse existimabat, castris præsidio relinquit, quinq; eiusdē legionis reliquas, de media nocte cū omnibus impedimentis aduerso flumine magno tumultu proficisci imperat. Cōquirit etiā lintres, has magno sonitu remorum incitatas, in eādē partē mittit: ipse pòst paulò, silētio egressus cū tribus legionibus eū locū petit, quò naueis appelli iusserat. Eò cum esset uentū, exploratores hostiū, ut omni fluminis parte erāt dispositi, inopinantes, q magna subitò erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur: exercitus, equitatusq;, equitibus Romanis administrātibus, quos ei negocio præfecerat, celeriter transmittitur. Vno ferè

tempore

tẽpore ſub lucẽ hoſtibus nunciatur, in caſtris Romanorũ præter conſuetudinem tumultuari, & magnum ire agmẽ aduerſo flumine, ſonitũq; remorum in eadem parte exaudiri, & paulò infra milites nauibus tranſportari. Quib. rebus auditis, q. exiſtimabant tribus locis tranſire legiones, atq; omneis perturbatos defectione Heduorum, fugã parare: ſuas quoque copias in treis partes diſtribuerunt. Nam & præſidio è regione caſtrorum relicto, & parua manu *Metioſedum uerſus miſſa, quæ tantùm progrederetur, quantùm naues proceßiſſent, reliquas copias cõtra Labienum duxerunt. Prima luce & noſtri omnes erant tranſportati, et hoſtiũ acies cernebatur. Labienus milites cohortatus, ut ſuæ priſtinæ uirtutis, & tot ſecundißimorũ præliorum memoriã tenerent, atq; ipſum Cæſarẽ, cuius ductu ſæpenumero hoſteis ſuparaſſent *adeſſe exiſtimarẽt, dat ſignum prælij. Primo cõcurſu ab dextero cornu ubi ſeptima legio cõſtiterat, hoſtes pellũtur, atq; in fugã conijciuntur: ab ſiniſtro, quẽ locum duodecima legio tenebat, cùm primi ordines hoſtium transfixi *pilis conciſiſſent, tamen acerrimè reliqui reſiſtebãt. nec dabat ſuſpicionẽ fugæ quiſquam: ipſe dux hoſtiũ Camulogenus ſuis aderat, atq; eos cohortabàtur. Ac incerto etiãnũ exitu uictoriæ, cũ ſeptimæ legionis tribunis eſſet nunciatum, quæ in ſiniſtro cornu gererẽtur, poſt tergũ hoſtium legionem oſtenderunt, ſignaq; intulerunt. Ne eo quidẽ tẽpore quiſquam loco ceßit, ſed circumuenti omnes, interfectiq; ſunt: eandẽ fortunã tulit Camulogenus. At ij, qui præſidio *cõtra caſtra Labieni erãt relicti, cum prælium commiſſum audißent, ſubſidio ſuis ierunt, collemq; ceperunt, neq; noſtrorum militum, uictorumq; impetum ſuſtinere potuerunt:

*alias, Iosedum, uel Etioſedũ.

*præſentem eſſe.

*telis.

*contra Labienũ.

runt: sic cum suis fugientibus permisti, quos nõ syluæ, mõtesq; texerũt, ab equitatu sunt interfecti. Hoc negotio cõfecto, Labienus reuertitur Agendicũ: ubi impedimẽta totius exercitus relicta erãt: inde cũ omnibus copijs ad Cæsarẽ peruenit. Defectione Heduorũ cognita, bellum augetur. Legationes in omneis parteis circummittuntur: quantum gratia, autoritate, pecunia ualent, ad solicitandas ciuitates nituntur: nacti obsides, quos Cæsar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitanteis territant. Petunt à Vercingetorige Hedui, ad se ueniat, rationesq; belli gerẽdi cõmunicet. Re impetrata, contendũt, ut ipsis summa imperij tradatur: & re in cõtrouersiam deducta, totius Galliæ concilium Bibracte indicitur: eodẽ conueniunt undiq; frequentes multitudines: suffragijs res permittitur, ad unum omnes Vercingetorigẽ probãt imperatorẽ. Ab hoc concilio Rhemi, Lingones, Treuiri absfuerunt: Illi, quòd amicitiam Romanorum sequebantur: Treuiri, quòd aberant longius, & ab Germanis premebantur: quæ fuit causa, quare *toto abessent bello, & neutris auxilia mitterent. Magno dolore Hedui ferũt se deiectos principatu: querũtur fortunæ cõmutationẽ, & Cæsaris indulgentiã in se requirunt, neq; tamen suscepto bello, suũ consiliũ ab reliquis separare audent. Inuiti summæ spei adolescẽtes Epoředorix, & Viridomarus Vercingetorigi parent. Ille imperat reliquis ciuitatibus obsides. Deniq; ei rei cõstituit diẽ: omneis eqtes XV. millia numero celeriter cõuenire iubet. Peditatu, quẽ antè habuerat, se fore cõtentũ dicit, neq; fortunã tentaturum, aut acie dimicaturum. Sed quoniam abũdet eqtatu, perfacilè esse factu frumẽtationibus, pabulationibusq; Romanos prohibere, æquo modò animo sua

*tantos

ipsi

psi frumenta corrumpant, ædificiaq; incēdant: qua rei fa miliaris iactura, perpetuum imperium, libertatēq; se con sequi uideant. His constitutis rebus, Heduis, Segusianisq; Segusiani qui sunt finitimi ei prouinciæ, decē millia peditū imperat. Huc addit equites octingentos: ijs præficit fratrē Eporedorigis, bellūq; inferre Allobrogibus iubet: Altera ex pte Gabalos, proximosq; pagos Aruernorū in Heluios: itē Rutenos, Cadurcosq; ad fines Volgarū, Aremicorūq; depopulandos mittit. Hic nihilo minus clandestinis nuntijs legationibusq; Allobroges solicitat, quorum mētes nōdū à superiore bello resedisse sperabat: horū principibus pecunias, ciuitati autē imperiū totius prouinciæ pollicetur. Ad hos oēs casus prouisa erant præsidia cohortium duarum & uiginti, quæ ex*ipsa coacta prouincia ab L. Cæsare legato ad omneis parteis opponebantur. Heluij sua *ipsa prouincia. sponte cum finitimis prælio congressi pellūtur, et C. Valerio Donotauro Caburi filio principe ciuitatibus, cōpluribusq; alijs interfectis, intra oppida, murosq; cōpellūtur. Allobroges crebris ad Rhodanum dispositis præsidijs, magna cum cura, & diligentia suos fines tuentur. Cæsar, q hostes equitatu superiores esse intelligebat, & interclusis omnibus itineribus, nulla re ex prouincia, atq; Italia subleuari poterat, trans Rhenum in Germaniā mittit ad eas ciuitates, quas superioribus annis pacauerat: equitesq; ab his accersit, & leuis armaturæ pedites, qui inter eos præliari consueuerant: eorum aduentu, q minus idoneis equis utebātur, à tribunis militū, reliquisq; equitibus Ro. atq; euocatis equos sumit, Germanisq; distribuit. Interea dum hæc geruntur, hostium copiæ ex Aruernis, equitesq;, qui toti Galliæ erant imperati, cōueniunt: magno horum coa-

cto numero, cùm Cæsar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quò facilius subsidiũ prouinciæ ferri posset: circiter millia passuum decẽ ab Romanis trinis castris Vercingetorix consedit, conuocatisq; ad concilium præfectis equitum, uenisse tẽpus uictoriæ demonstrat, fugere in prouinciã Romanos, Galliaq; excedere. Id sibi ad præsentẽ obtinẽdã libertatẽ satis esse: ad reliqui tẽporis pacẽ, atq; otiũ parũ profici. maiorib. enim coactis copiis reuersuros, neq; finem *belli facturos. proinde agmine impeditos adoriãtur: si pedites suis auxilium ferãt, atque in eo morẽtur: iter facere nõ posse. Si, id quod magis futurũ cõfidebat, relictis impedimẽtis, suæ saluti cõsulãt: et usu rerũ necessariarũ, et dignitate spoliatũ iri. Nã de equitibus hostiũ, quin nemo eorũ progredi mõ extra agmẽ audeat, ne ipsos quidem debere dubitare: id quo maiore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, & terrori hostib. futurũ. Cõclamãt equites sanctissimo iureiurando cõfirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per hostium agmẽ perequitasset. Probata re, omnib. ad iusiurandum adactis, postero die in treis partes distributo equitatu, duæ se acies à duob. laterib. ostẽdunt: una à primo agmine iter impedire cœpit. Qua re nuntiata, Cæsar suum quoq; equitatum tripartitò diuisum, ire cõtra hostẽ iubet. Pugnatur unà tum omnib. in partibus: consistit agmen: impedimẽta inter legiones recipiũtur: siqua in parte nostri laborare, aut grauius premi uidebantur, eò signa inferri Cæsar, aciẽq; cõuerti iubebat: quæ res & hostes ad insequẽdũ tardabat, et nostros spe auxilii cõfirmabat. tãdem Germani ab dextero latere summũ iugũ nacti hostes loco depel

*bellandi

depellunt: fugienteis usq; ad flumẽ, ubi Vercingetorix cũ pedestrib. copiis cõsederat, persequuntur: cõpluresq; interficiũt. Qua re animaduersa, reliqui ne circũuenirẽtur ueriti, se fugæ mãdant: omnibus locis fit cædes. Tres nobilißimi Hedui capti ad Cæsarẽ perducuntur: Cotus præfectus equitum, qui controuersiã cum Conuictolitane proximis comitiis habuerat: & Cauarillus, qui post defectionẽ Litauici pedestribus copiis præfuerat: & Eporedorix quo Duce ante aduentũ Cæsaris Hedui cum Sequanis bello cõtenderãt. Fugato omni equitatu, Vercingetorix copias suas, ut pro castris collocauerat, reduxit: protinusq; Aleriã, q est oppidum Mandubiorum, iter facere cœpit: celeriterq; impedimẽta ex castis educit, & se*subseq iussit. Cæsar impedimẽtis in proximum collem deductis, duabusq; legionibus præsidio relictis, secutus quantum diei tẽpus est paßum, circiter tribus millib. hostium ex nouißimo agmine interfectis, altero die ad Alexiã castra fecit. Perspecto urbis situ, perterritisq; hostibus, q equitatu, qua maxima parte exercitus cõfidebant, erãt pulsi, adhortatus ad laborẽ milites, Alexiam circumuallare instituit. Ipsum erat oppidum in colle summo admodum edito loco, ut nisi obsidione expugnari non poße uideretur: cuius collis radices, duo duabus ex partibus flumina subluebant. ante id oppidum planities circiter millia paßuum tria in longitudinem patebat. reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interiecto spatio, pari altitudinis fastigio oppidum cingebant: sub muro quæ pars collis ad Orientem spectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleuerant, foßamq;, & maceriam sex in altitudinem pedũ produxerant. Eius munitionis, quæ ab Romanis in-

*sequi,

stituebatur, circuitus X I. M. passuum tenebat. Castra opportunis locis erāt posita, ibiq; castella uigintitria facta: in quibus castellis interdiu stationes disponebātur, ne qua subito irruptio fieret: hæc eadem noctu excubitoribus, ac firmis præsidijs tenebantur. Opere instituto fit equestre prœliū in ea planitie, quā intermissam collibus trium miliū passuū in longitudinē patere supra demonstrauimus: summa ui ab utrisq; contenditur: laborantibus nostris, Cæsar Germanos summittit, legionesq; pro castris constituit, ne qua subito *irruptio ab hostium peditatu fiat: præsidio legionū addito, nostris animus augetur: hostes in fugā cōiecti, seipsi multitudine impediunt, atq; angustioribus portis relictis coarctantur: Germani acrius usq; ad munitiones sequuntur: fit magna cædes: nonnulli relictis equis fossam transire, & maceriā transcendere conantur. Paulum legiones Cæsar, quas pro ualle constituerat, promoueri iubet. non minus qui intra munitiones erāt Galli perturbantur, ueniri ad se confestim existimantes, ad arma conclamant: nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix iubet portas claudi, ne castra nudentur. multis interfectis, cōpluribus equis captis, Germani sese recipiunt. Vercingetorix priusquā munitiones ab Romanis perficiātur, consilium capit omnē à se equitatum noctu dimittere: discedentibus mandat, ut suā quisq; eorum ciuitatē adeat, omneisq;, qui per ætatē arma ferre possint, ad bellum cogant: sua in illos merita proponit, obtestaturq;, ut suæ salutis rationē habeant: neu se de communi libertate optimè meritum in cruciatum hostibus dedant: qui si indiligentiores fuerint, millia hominum octoginta delecta secum interitura demonstrat: ratione inita, frumentum se exigue dierum

*eruptio.

rum triginta habere, sed paulò etiã longius tolerare posse parcendo. His datis mandatis, qua erat nostrum opus intermissum, secunda uigilia silentio equitatum dimittit: frumentum omne ad se referri iubet: capitis pœnã ijs, qui nõ paruerint, constituit. Pecus, *cuius magna erat ab Mandubijs compulsa copia, uiritim distribuit: frumentum parcè, & paulatim metiri instituit: copias omnes, quas pro oppido collocauerat, in oppidum recipit: his rationibus auxilia Galliæ expectare, & bellum administrare parat.* Qui*bus rebus cognitis ex perfugis, & captiuis,* Cæ*sar hæc genera munitionis instituit.* Fo*ssam ped. uiginti directis lateribus duxit, ut*eius solum tantundẽ pateret, quantum *summa labra distabant: reliquas omnes munitiones ab eis ea fossa pedibus* CCCC. *reduxit.* Id *hoc consilio, quoniã tantum esset necessario spatium complexus, ne facile totum opus, militum corona cingeretur, ne de improuiso, aut noctu ad munitiones hostium multitudo aduolaret, aut interdiu tela in nostros operi destinatos cõijcere*possent.* Hoc *intermisso spatio, duas fossas quindecim pedes latas eadem altitudine perduxit: quarum interiorem campestribus, ac demissis locis aqua ex flumine deriuata compleuit: post eas aggerem, & uallum duodecim pedum extruxit: huic loricam, pinnasq; adiecit grandibus ceruis eminentibus ad commissuras pluteorum, atq; aggeris, qui ascensum hostium tardarent: & turres toti operi circundedit: quæ pedes* LXXX. *inter se distarent.* Erat *eo tempore, & materiari, & frumentari, & tantas munitiones fieri necesse, diminutis nostris copijs, quæ longius ab castris progrediebantur: & nonnunquam opera nostra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis facere,*

*eius fossæ sol.
*summa summæ fossæ labra.

*posset.

summa ui conabantur. Quare ad hæc rursus opera addendum Cæsar putauit, quo minore numero militũ munitiones defendi possent. Itaq; truncis arborum * haud admodũ firmis ramis abscißis, atq; horum *delibratis, atq; præacuti s cacuminibus, perpetuæ fossæ, quinos pedes altæ ducebãtur: huc illi stipites demissi, et ab infimo reuincti, ne reuelli possent, ab ramis eminebant: quini erant ordines coniuncti inter se, atq; implicati, quò qui intrauerãt, sei psi acutissimis uallis induebãt, hos Cippos appellabant: ante hos obliquis ordinibus in quincuncem dispositis scrobes trium in altitudinẽ pedum fodiebãtur, paulatim angustiore *ad summum fastigio: Huc teretes stipites feminis craßitudine ab summo præacuti, & præusti demittebantur, ita ut non amplius quatuor digitis ex terra eminerent. Simul confirmãdi, & stabiliẽdi causa, singuli ab infimo solo pedes tres terra occultabantur, reliqua pars scrobis ad occultandas insidias uiminibus, ac uirgultis integebatur: huius generis octoni ordines ducti ternos inter se pedes distabant: id ex similitudine floris Lilium appellabant. Ante hæc taleæ pedem longæ ferreis hamis infixis totæ in terram infodiebãtur, mediocribusq; intermissis spatiis, omnibus locis disserebantur, quos Stimulos nominabant. His rebus perfectis regiones secutus, quàm potuit æquißimas, pro loci natura quatuordecim millia passuum complexus, pares eiusdem generis munitiones, diuersas ab his, contra exteriorem hostem perfecit, ut ne magna quidem multitudine, si ita accidat, eius discessu munitionũ præsidia circunfundi possent: neu cum periculo ex castris egredi cogerẽtur, dierum triginta pabulum, frumẽtumq; habere omneis conuectum iubet. Dum hæc ad Alexiam geruntur, Galli concilio Principum

*aut
*delabratis.
*ad infimum fast.

cipum indicto, non omneis qui arma ferre poßent, ut censuit Vercingetorix, conuocandos statuunt, sed certum numerum cuiq; ciuitati imperandũ, ne tanta multitudine cõfusa, nec moderari, nec discernere suos, nec frumenti rationem habere possent. Imperant Heduis, atq; eorum clientibus, Segusianis, Ambruarctis, Aulercis, Brãnouicibus, Brãnouijs millia trigintaquinq;, parem numerum Aruernis, adiunctis Eleutheris, Cadurcis, Gaballis, Vellauijs, qui sub imperio Aruernorum esse cõsueuerunt: Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Xãthonibus, Rutenis, Carnutibus uiginti duo millia: Bellouacis decẽ: totidẽ Lemouicibus: octona Pictonibus: Turonibus, & Parisiis, & Heluiis, bis sena millia: Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Neruiis, Morinis, Nitiobrigib. quina millia: Aulercis Cenomanis totidẽ, Atrebatib. quatuor millia: Bellocaßis, Lexouiis, Aulercis, Eburonibus terna: Rauracis & Boiis triginta: uniuersis ciuitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæq; eorũ cõsuetudine Armoricæ appellãtur, quo sunt in numero, Curiosolites, Redones, Ambibarii, Cadetes, Osißini, Lemouices, Vnelli, sena. Ex his Bellouaci suũ numerũ nõ cõtulerũt, q. se suo nomine, atq; arbitrio cum Rom. bellum gesturos dicerent, neq; cuiusquã imperio obtẽperaturos, rogati tamẽ à Commio pro eius hospitio duo millia miserunt. Huius opera Commii, ut antea demonstrauimus, fideli, atq; utili superioribus annis erat usus in Britãnia Cæsar, pro qb. meritis ciuitatem eius immunem esse iusserat: iura, legesq; reddiderat, atque ipsi Morinos attribuerat: tanta tamen uniuersæ Galliæ consensio fuit libertatis uindicandæ, & pristinæ belli laudis recuperandæ, ut neq; beneficijs, neq; amicitiæ memoria mouerentur, omnesq; & animo, & opi*

*duodena

VII. bus in id bellum incumberent, coactis equitum VIII. millibus, et peditum circiter CCXL. Hæc in Heduorum finibus recensebantur, numerusq; inibatur, præfecti constituebantur. Commio Atrebati, Viridomaro, & Eporedorigi Heduis, Vergasillauno Aruerno consobrino Vercingetorigis summa imperij traditur: ijs delecti ex ciuitatibus attribuuntur, quorũ consilio bellũ administraretur: omnes alacres, & fiducia pleni ad Alexiã proficiscuntur: nec erat omnium quisquã, qui aspectũ modò tantæ multitudinis sustineri posse arbitraretur, præsertim ancipiti prælio cùm ex oppido eruptione pugnaretur, et foris tantæ copiæ equitatus, peditatusq; cernerentur. At ii qui Alexiæ obsidebãtur, præterita die, qua suorũ auxilia expectauerant, consumpto omni frumẽto, inscii quid in Heduis gereretur, cõcilio coacto de exitu fortunarũ suarũ cõsultabant, ac uariis dictis sententiis, quarũ pars deditionẽ, pars, dum uires suppeterẽt, eruptionẽ cẽsebãt. Non prætereunda uidetur oratio Critognati pp eius singularem, ac nefariã crudelitatẽ. Hic summo in Aruernis natus loco, et magnæ habitus autoritatis, Nihil, inquit, de eorũ sententia dicturus sum, qui turpißimã seruitutẽ deditionis nomine appellãt: neq; hos habẽdos ciuiũ loco, neq; ad cõcilium adhibendos cẽseo. cum iis mihi res sit, qui eruptionẽ probant: quorũ in consilio omnium uestrum consensu pristinæ residere uirtutis memoria uidetur. Animi est ista mollities, non uirtus, inopiam paulisper ferre nõ posse: qui se ultro morti offerãt, facilius reperiuntur, quàm qui dolorem patienter ferant. Atque ego hanc sententiam probarem (nam apud me multum dignitas potest) si ullam præterquàm uitæ nostræ iacturam fieri uiderem. Sed in consilio capiendo omnem

Galliam

Galliã respiciamus,quã ad nostrum auxiliũ cõcitauimus. Quid hominum millibus octoginta uno loco interfectis, propinquis,consanguineisq; nostris animi fore existimatis,si pene in ipsis cadaueribus prælio decertare cogetur? Nolite hos uestro auxilio spoliare,qui salutis causa suum periculũ neglexerint:nec stultitia,ac temeritate uestra, imbecillitate animi omnẽ Galliã prosternere, ac ꝑpetuæ seruituti *addicere. An ꝗ ad diẽ nõ uenerint,de eorum fide constantiaq; dubitatis? Quid ergo Romanos in illis ulterioribus munitionibus,animi'ne causa quotidie exerceri putatis? si illorum nuntiis confirmari non potestis, omni aditu præsepto:ijs utimini testibus,appropinquare eorũ aduentum,cuius rei timore exterriti,diẽ,noctemq; in opere uersantur. Quid ergo? Mei consilij est facere,quod nostri maiores nequaquã pari bello Cimborũ, Teutonumq; fecerunt,qui in oppida cõpulsi,ac simili inopia subacti,eorum corporibus,qui ætate inutiles ad bellum uidebantur, uitã tolerauerunt,neq; se hostibus tradiderunt: cuius rei exẽplum si nõ haberemus,tamen libertatis causa institui, & posteris prodi pulcherrimum iudicarẽ. Nã quid illi simile bello fuit? depopulata Gallia,magnaq; illata calamitate,Cimbri finibus nostris aliquando excesserunt, atq; alias terras petierũt:iura,leges,agros,libertatẽ nobis reliquerunt. Ro. uerò quid petunt aliud,aut quid uolunt, nisi inuidia adducti,quos fama nobiles, potentesq; bello cognouerunt,horum in agris,ciuitatibusq; cõsidere,atq; his æternã iniungere seruitutẽ? neq; enim unquã alia cõditione bella gesserunt. Quòd si ea,quæ in lõginquis nationibus geruntur ignoratis,respicite finitimã Galliã, quæ in prouinciã reducta,iure,& legibus cõmutatis, securibus

*subiicere.

subiecta ppetua premitur seruitute. Sētētiis dictis cōstituūt, ut, q ualetudine, aut ætate inutiles sunt bello, oppido excedant, atq; omnia prius experiantur, q̃ ad Critognati sententiā descendant. Illo tamen potius utendum cōsilio, si res cogat, atq; auxilia morentur, q̃ deditionis, aut pacis subeundā cōditionē. Mandubij, qui eos oppido receperāt, cū liberis atq; uxoribus exire coguntur. ij cū ad munitiones Romanorum accessissent, flētes omnibus precibus orabāt, ut se in seruitutē receptos cibo iuuarēt. Hos Cæsar dispositis in uallo custodijs recipi prohibebat. Interea Cōmius, et reliqui duces, quibus summa imperij pmissa erat, cū omnibus copijs Alexiā perueniūt: et colle exteriore occupato nō longius quingētis passibus à nostris munitionibus cōsidunt. Postero die equitatu ex castris educto, omnē eā planitiē, quā in lōgitudinē tria millia passuum patēre demonstrauimus, cōplent: pedestresq; copias paulū ab eo loco abditas in locis superioribus cōstituunt. Erat ex oppido Alexia despectus in cāpum: cōcurritur: his auxiliis uisis fit gratulatio inter eos, atq; omnium animi ad lætitiā excitantur. itaq; productis copiis ante oppidum cōsidunt, et proximā fossam cratibus integunt, atq; aggere explēt, seq; ad eruptionē, atq; omnes casus cōparāt. Cæsar omni exercitu ad utranq; partē munitionū disposito, ut si usus ueniat, suum quisq; locum teneat, & nouerit, eqtatū ex castris educi, et prælium cōmitti iubet. Erat ex omnibus castris, quæ summum undiq; iugū tenebant, despectus: atque omniū militū intēti animi pugnæ euētū expectabāt. Galli inter equites, raros sagittarios, expeditosq; leuis armaturæ interiecerāt: q suis cedētibus auxilio succurrerēt, et nostrorū eqtū impetū sustinerēt: ab his cōplures*

*mille.

de

de improuiso uulnerati prælio excedebãt. Cũ suos pugna superiores esse Galli cõsiderēt, et nostros premi multitudine uiderent: ex omnibus partibus, & ij, q munitionibus cõtinebantur, & ij, qui ad auxilium cõuenerant, clamore & ululatu suorũ animos cõfirmabãt, q. in cõspectu omnium res gerebatur, neq; rectè, aut turpiter factum celari poterat: utrosq; & laudis cupiditas, & timor ignominiæ ad uirtutẽ excitabat. Cùm à Meridie propè ad Solis occasum dubia uictoria pugnaretur: Germani una in parte confertis turmis in hosteis impetum fecerunt, eosq; propulerũt: quibus in fugã coniectis, sagittarii circumuenti, interfectiq; sunt. Itẽ ex reliquis partibus nostri cedẽtes usq; ad castra insecuti, sui colligẽdi facultatẽ nõ dederunt. At ij, qui ab Alexia processerant, mœsti propè uictoria desperata se in oppidum receperunt. Vno die intermisso, Galli, atq; hoc spatio magno cratium, scalarum, harpagonũ numero effecto, media nocte silẽtio ex castris egreßi ad campestres munitiones accedunt. Subito clamore sublato, qua significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo aduẽtu cognoscere possent, crates proiicere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de uallo deturbare, reliquaq;, quæ ad oppugnationem pertinent, administrare. eodem tempore clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercingetorix, atq; ex oppido educit. Nostri, ut superioribus diebus suus cuiq; erat locus attributus, ad munitiones accedunt, fundis libralibus, sudibusq;, quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos perterrẽt, prospectu tenebris adempto multa utrinq; uulnera accipiuntur, complura tormentis tela coniiciuntur. At M. Antonius, & C. Trebonius legati, quibus eæ partes ad defendendum obuenerant, qua

ex parte

ex parte premi nostros intellexerāt, iis auxilio ex ulterioribus castellis deductos summittebāt. Dū lōgius ab munitione aberāt Galli, plus multitudine telorū proficiebant: posteaq̄ propius successerūt, aut se ipsi stimulis inopinātes induebāt, aut in scrobes delapsi trāsfodiebātur, aut ex uallo, & turrib. traiecti pilis muralib. interibant: multis undiq; uulnerib. acceptis, nulla munitione perrupta, cum lux appareret, ueriti ne ab latere apto ex superiorib. castris eruptione circumuenirētur, se ad suos receperūt. At interiores dum ea quæ à Vercingetorige ad eruptionem præparata erāt, proferunt, priores fossas explēt: diutius in his reb. administrandis morati, prius suos discessisse cognouerunt, q̄ munitionib. appropinquarent: ita re infecta in oppidum reuerterunt. Bis magno cū detrimento repulsi Galli, quid agāt, cōsulunt: locorum peritos adhibēt, ab his superiorū castrorū situs, munitionesq; cognoscunt. Erat à Septentrionibus collis, quem quia propter magnitudinē circuitus, opere circumplecti nō potuerant nostri, necessario pene iniquo loco, & leniter decliui castra fecerunt. Hæc C. Antistius Reginus, & L. Caninius Regulus legati cū duab. legionib. obtinebant: cognitis per exploratores regionibus, duces hostium sexaginta millia ex omni numero deligunt earū ciuitatū, quæ maximā uirtutis opinionē habebant: quid, quoq; pacto agi placeat, occulte inter se cōstituūt, adeūdi tēpus definiunt, cum meridies esse uideatur: iis copiis Vergasillaunū Aruernū unū ex quatuor ducib. propinquū Vercingetorigis præficiūt. Ille ex castris prima uigilia egressus, prope cōfecto sub lucē itinere, post mōtē se occultauit, militesq; ex nocturno labore sese reficere iussit, cū iā meridies appropinquare uide=

re uideretur, ad ea castra, quæ suprà demõstrauimus, cõtẽdit: eodẽq; tẽpore equitatus ad cãpestres munitiones accedere, et reliquæ copiæ sese pro castris ostẽdere cœperũt. Vercingetorix ex arce Alexiæ suos cõspicatus, ex oppido egreditur, castris lõgurios, musculos, falces, reliquaq;, q̃ eruptionis causa parauerat, profert: pugnatur uno tẽpore omnib. locis, atq; omnia tẽtãtur: quæ minimè uisa pars firma eßet, huc concurritur. Romanorũ manus tantis munitionibus distinetur, nec facilè pluribus locis occurrit: multum ad terrendos nostros ualuit clamor, qui post tergum pugnãtibus extitit, q suum periculum in aliena uident uirtute cõsistere. Omnia enim plerunq;, quæ absunt, uehementius hominum mentes perturbant. Cæsar idoneũ locũ nactus, quid quaq; in parte geratur cognoscit: laborantibus summittit: utrisq; ad omnia occurrit: unum illud esse tẽpus prædicat, quo maximè contendi conueniat. Galli nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant: Romani si rem obtinuerint, finem laborum omnium expectant maxime ad superiores munitiones laboratur, quò Vergasillaunum mißum demonstrauimus. *Exiguum loci ad decliuitatem fastigium magnum habet momentum. *iniquũ. Alij tela conijciunt, alij testudine facta subeunt: defatigatis inuicẽ integri succedunt: ager ab uniuersis in munitionem coniectus & ascensum dat Gallis, et ea, quæ in terrã occultauerant Romani, contegit: nec iã arma nostris, nec uires suppetunt. Iis rebus cognitis, Cæsar Labienum cum cohortibus sex subsidio laborantibus mittit, & imperat si sustinere non posit, deductis cohortibus eruptione pugnaret: id nisi necessario non faciat. Ipse adit reliquos, cohortatur, ne labori succumbant: omnium superiorum dimicationum

tionum fructũ in eo die, atq; hora docet cõsistere. Interiores desperatis cãpestribus locis, pp magnitudinẽ munitionum, loca prærupta ex ascẽsu tẽtãt: huc ea, quæ parauerãt, cõferunt, multitudine telorum ex turribus propugnãtes deturbãt: aggere, & cratibus* aditus expediunt: falcibus uallum, ac loricã rescindunt. Cæsar mittit primò Brutum adolescẽtẽ cum cohortibus sex, post cum aliis septẽ Fabium legatum, postremò ipse, cùm uehementius pugnaretur, integros subsidio adducit: restituto prælio, ac repulsis hostibus, eò quò Labienum miserat, cõtẽdit: cohortes quatuor ex proximo castello educit, eqtum se partẽ sequi, partẽ circumire exteriores munitiones, & ab tergo hostes adoriri iubet. Labienus postq̃ neq; aggeres, neq; fossæ uim hostium sustinere poterant, coactis una de quadraginta cohortibus, quas ex proximis præsidiis deductas fors obtulit, Cæsarẽ p nuntios facit certiorẽ, quid faciundum existimet: accelerat Cæsar, ut prælio intersit: eius aduẽtu ex colore uestitus cognito, quo insigni in præliis uti cõsueuerat, turmis equitum, & cohortibus uisis, quas se sequi iusserat, ut de locis superioribus hæc decliuia, & deuexa cernebãtur, hostes cõmittunt prælium, utrinq; clamore sublato, excipitur rursus ex uallo, atq; omnibus munitionibus clamor. Nostri emißis pilis, gladiis rẽ gerũt: repẽtè post tergũ equitatus cernitur, cohortes aliæ appropinquãt. Hostes terga uertunt, fugiẽtibus equites occurrunt, fit magna cædes. Sedulius Dux, & princeps Lemouicum occiditur. Vergasillaunus Aruernus uiuus in fuga cõprehenditur: signa militaria septuaginta quatuor ad Cæsarẽ referuntur: pauci ex toto numero se incolumes in castra recipiunt. Cõspicati ex oppido cædẽ, & fugã suorum,

*fossas explent.

rum, desperata salute, copias à munitionibus reducunt: fit protinus hac re audita ex castris Gallorum fuga. Quòd nisi crebris subsidiis, ac totius diei labor milites fuissent defessi, omnes hostium copiæ deleri potuissent. De media nocte missus equitatus nouissimum agmē consequitur, magnus numerus capitur, atq; interficitur: reliq ex fuga in ciuitates discedunt. Postero die Vercingetorix cōcilio conuocato, id se bellum suscepisse nō suarū necessitatū, sed cōmunis libertatis causa demōstrat: et quoniam sit fortunæ cedendum, ad utranq; rē se illis offerre, seu morte sua Ro. satisfacere, seu uiuū tradere uelint. Mittuntur de his reb. ad Cæsarē legati, iubet arma tradi, principes produci: ipse in munitione pro castris cōsedit, eò Duces producūtur. Vercingetorix deditur, arma proijciuntur: reseruatis Heduis, atq; Aruernis, si per eos ciuitates recuperare posset, ex reliquis captiuis toto exercitui capita singula prædæ nomine distribuit. His rebus confectis, in Heducs proficiscitur, ciuitatem recipit: eò legati ab Aruernis missi, quæ imperaret, se facturos pollicētur: impat magnū numerū obsidū, legiones in hyberna mittit: captiuorū circiter uiginti millia Heduis, Aruernisq; reddidit. T. Labienum cū duab. legiōibus, et eqtatu in Sequanos proficisci iubet. Huic M. Sēproniū Rutiliū attribuit. C. Fabiū. et L. Minutiū Basiliū cū duab. legionib. in Rhemis collocat, ne q̄ à finitimis Bellouacis calamitatē accipiāt. C. Antistiū Reginū in Ambibaretos, T. Sextiū in Bituriges, C. Caniniū Rebilū in Rutenos cū singulis legiōib. mittit. Q. T. Cic. & P. Sulp. Cabilōni, et Matisconæ in Heduis ad Ararim rei frumētariæ causa collocat: ipse Bibracte hyemare cōstituit. *Huius ni reb. cognitis, Romæ dierum XX. supplicatio indicitur.

*His rebus literis Cæsaris cog.

A. HIR-

A. HIRCII DERE-
LICTORVM DE BEL-
LO GALLICO LI-
BER VIII.

Coactus aßiduis tuis uocibus Balbe, cùm
quotidiana mea recuſatio non difficulta
tis excuſationē, ſed inertiæ uideretur de
precationem habere, difficillimā rē ſuſce
pi, Cæſaris noſtri commētarios rerū ge
*comparentibus. ſtarum Galliæ non*cōparādos ſuperiorib. atq; inſequē
*nouisſimūq; imperfectum tib. eius ſcriptis cōtexui*nouisſimisq́; imperfecta ab reb.
geſtis Alexandriæ confeci, uſq; ad exitū, non quidem ciui
lis diſſenſionis, cuius finem nullum uidemus, ſed uitæ Cæ
ſaris: quos utinam qui legent, ſcire posſint, q̃ inuitus ſuſce
perim ſcribēdos, quo facilius careā ſtultitiæ, atq; arrogā
*mediis. tiæ crimine, qui me*medium interpoſuerim Cæſaris ſcri
ptis. Conſtat.n.inter omnes, nihil tam operosè ab alijs eßе
pfectum, ꝗ nō horum elegantia cōmētariorū ſuperetur:
qui ſunt editi, ne ſciētia tantarū rerū geſtarū ſcriptorib.
deeſſet: adeoq́; probatur omniū iudicio, ut prærepta, non
præbita facultas ſcriptorib. uideatur. Cuius tamē rei ma
ior noſtra, q̃ reliquorum eſt admiratio. Cæteri.n.q̃ bene,
atq; emēdate: nos ēt q̃ facilè, atq; celeriter eos perfecerit,
ſcimus. Erat aūt in Cæſare cùm facultas, atque elegantia
ſumma ſcribendi, tum uerisſima ſuorum ſciētia conſiliorū
explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexan=
drino, atq; Africano bello intereſſem: quæ bella quanquā
ex parte nobis Cæſaris ſermone ſint nota: tamē aliter au
dimus ea, quæ rerū nouitate, aut admiratione nos capiūt,
aliter

aliter quæ pro teſtimonio ſumus dicturi. Sed ego nimirũ dũ omnes excuſationis cauſas colligo, ne cũ Cæſare cõferar: hoc ipſo crimẽ arrogantiæ ſubeo, ꝙ me iudicio cuiuſquam exiſtimem poſſe cum Cæſare comparari. Vale.

OMNI Gallia deuicta, Cæſar cum à ſuperiore æſtate nullum bellandi tẽpus intermiſiſſet, militesq́; hybernorum quiete reficere à tantis laboribus uellet: complures eodem tempore ciuitates renouare belli cõſilia nunciabantur, cõiurationesq́; facere. cuius rei uериſimilis cauſa afferebatur, ꝙ Gallis omnibus cognitum eſſet, neq; ulla multitudine in unũ locũ coacta reſiſti poſſe Romanis: nec ſi diuerſa bella complures eodem tempore intuliſſent ciuitates, ſatis auxilij, aut ſpatij, aut copiarum habiturũ exercitum Popu. Roma. ad omnia perſequenda. nõ eſſe autem alicui ciuitati ſortem incommodi recuſandam, ſi tali mora reliquæ poſſent ſe uendicare in libertatem. Quæ ne opinio Gallorum confirmaretur, Cæſar M. Antonium Quæſtorem ſuis præfecit hybernis: ipſe equitatus præſidio pridie Calendarum Ianuarij ab oppido Bibracte proficiſcitur ad legionem duodecimam, quam non longe à finibus Heduorum collocauerat in finibus Biturigum, eiq́; adiungit legionem undecimam, quæ proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copioſiſſimos agros Biturigum inducit: qui, cum latos fines, & complura oppida haberent, unius legionis hybernis non poterant contineri, quin bellum pararent, coniurationesq́; facerent. Repentino aduentu Cæſaris ac- Biturigũ oppreſsio.

cidit, quod imparatis deiectisq; accidere fuit necesse, ut si ne timore ullo rura colentes, prius ab equitatu opprimerentur, quàm confugere in oppida possent. nanq; etiam illud uulgare incursionis signum hostiũ, quod incendijs ædificiorum intelligi cõsueuit, Cæsaris erat interdicto sublatum; ne aut copia pabuli, frumentiq;, si longius progredi uellet, deficeret, aut hostes incẽdiis terrerentur. Multis hominũ millib. captis, perterriti Bituriges, qui primum aduẽtum effugere potuerant Romanorum, in finitimas ciuitates aut priuatis hospitiis confisi, aut societate consiliorũ, confugerant frustra. Nã Cæsar magnis itineribus omnibus locis occurrit: nec dat ulli ciuitati spatium de aliena potius, quam de domestica salute cogitandi, qua celeritate & fideles amicos retinebat, & dubitanteis terrore ad cõditiones pacis* adducebat. Tali cõditione proposita, Bituriges cum sibi uiderent clementia Cæsaris reditum patere in eius amicitiam finitimasq; ciuitates sine ulla pœna dedisse obsides, atq; in fidẽ receptas eße, idem fecerunt. Cæsar militibus pro tanto labore, ac patientia, qui brumalib. dieb. itinerib. difficillimis, frigorib. intolerandis, studiosißime permanserant in labore, ducenos sestertios, cẽturionibus* duo millia nummum prædæ nomine condonanda pollicetur: legionibusq; in hyberna remißis, ipse se recepit die XL. Bibracte. ibi cum ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt auxilium petitum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. Qua re cognita, cum non amplius decem & *octo dies in hybernis esset commoratus, legiones quartamdecimam, & sextam ex hybernis ab Arare educit: quas ibi collocatas, explicandæ rei frumentariæ causa superiore commentario demonstratum est.

*reducebat

*tot millia

*nouem.

est. Ita cum duabus legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur. Cum fama exercitus ad hostes esset plata, calamitate cæterorum ducti Carnutes, desertis uicis, oppidisq́;, quæ tolerandæ hyemis causa, constitutis repente exiguis ad necessitatẽ ædificiis, incolebant (nuper enim deuicti complura oppida *dimiserant) dispersi profugiũt. *amiserant. Cæsar erumpenteis eo maxime tempore acerrimas tẽpestates cũ subire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo castra ponit: atq; in tecta partim Gallorũ, partim quæ coniectis celeriter stramẽtis tẽtoriorum integẽdorũ gratia erãt inædificata, milites cõtegit: equites tamẽ & auxiliarios pedites in omneis parteis mittit, quascunq; petisse dicebãtur hostes: nec frustra. nã plerunq; magna præda potiti nostri reuertuntur. Oppressi Carnutes hyemis difficultate, terrore periculi, cum tectis expulsi nullo loco diutius cõsistere auderẽt, nec syluarũ præsidio tẽpestatibus durissimis tegi possent: dispersi, magna pte amissa suorum, dissipãtur in finitimas ciuitates. Cæsar tẽpore anni difficillimo, cum satis haberet cõueniẽtes manus dissipare, ne q̃ initiũ belli nasceretur: quatumq́; in ratione esset, exploratũ haberet, sub tẽpus æstiuorũ nullũ summũ bellum posse cõflari: C. Trebonium cum duab. legionib. quas secũ habebat, in hybernis Genabi collocauit: ipse, cum crebris legationibus Remorum certior fieret, Bellouacos, qui belli gloria Gallos omnes, Belgasq́; præstabant, finitimasq́; iis ciuitates, Duce Correo Bellouaco, & Commio Atrebate exercitum cõparare, atq; in unum locum cogere, ut omni multitudine in fineis Suessionum, qui Remis erãt attributi, facerẽt impressionẽ: ptinere autẽ nõ tantum ad dignitatem, sed etiã ad salutem suã iudicaret, nullã calami-

tatem socios optimè de re publica meritos accipere, legionem ex hybernis euocat rursus undecimã. Literas aũt ad C. Fabiũ mittit, ut in fines Suessionum legiones duas, quas habebat, adduceret, alteramq; ex duabus à T. Labieno accersit. Ita quantum hybernorũ opportunitas, belliq; ratio postulabat, perpetuo suo labore, inuicem legionibus expeditionũ onus iniungebat. His copijs coactis, ad Bellouacos proficiscitur: castrisq; in eorum finibus, positis, equitũ turmas dimittit in omneis parteis ad aliquos excipiendos, ex quibus hostiũ consilia cognosceret. Equites officio functi renuntiant paucos in ædificijs esse inuentos, atq; hos, non qui agrorũ incolendorũ causa remansissent (nanq; esse undiq; diligenter demigratũ) sed qui speculandi gratia essent remissi: à quibus cũ quæreret Cæsar, quo loco multitudo esset Bellouacorũ, quodue esset consilium eorum: inueniebat Bellouacos omneis, qui arma ferre poßẽt, in unũ locum cõueniße. Itemq; Ambianos, Aulercos, Caletos, Velliocaßos, Atrebates locũ castris excelsum* impedita circũdatũ palude delegisse, omnia impedimẽta in ulteriores syluas cõtulisse: cõplures eße principes belli auiores, sed multitudinem maximè Corbeo obtemperare, quòd ei summo odio eße nomen populi Ro. intellexißẽt. Paucis antè diebus, ex his castris Cõmium discessiße ad auxilia Germanorũ adducenda: quorũ & uicinitas propinqua, & multitudo esset infinita. Cõstituiße autẽ Bellouacos omniũ principum cõsensu, summa plebis cupiditate, si ut diceretur, Cæsar cũ tribus legionib. ueniret, offerrẽt se ad dimicandũ, ne miseriore, ac duriore postea conditione cũ toto exercitu decertare cogerentur: sin maiores copias adduceret, in eo loco permanarẽt, quẽ delegißẽt. Pabulatione aũt, quæ propter

*in sylua circundata pal.

anni

*anni tempus cùm exigua, tum disiecta esset, & frumentatione, et reliquo cõmeatu ex insidiis prohibere Romanos. Quæ Cæsar cùm cõsentiẽtibus plurimis cognouisset, atq; ea, quæ proponerentur, consilia plena prudẽtiæ, longeq; à temeritate barbarorum remota esse iudicaret: omnibus rebus inseruiendũ statuit, quò celerius hostes cõtẽpta suorum paucitate prodirent in aciem: singularis .n. uirtutis ueterrimas legiones septimam, octauam, & nonam habebat: summæ spei, delectæq; iuuentutis undecimam: quæ octauo iã stipendio functa, tamen collatione reliquarum nondũ eãdẽ uetustatis, & uirtutis ceperat opinionẽ. Itaq; concilio aduocato, rebus ijs, quæ ad se essent delatæ, omnibus expositis, animos multitudinis cõfirmat, si fortè hostes triũ legionũ numero posset elicere ad dimicandũ. Agminis ordinem ita cõstituit, ut legio septima, nona, ante omnia iret impedimẽta: deinde omniũ impedimentorũ agmen (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consueuit) cogeret undecima, ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset, quàm ipsi depoposcissent. Hac ratione penè quadrato agmine instructo, in conspectum hostiũ celerius opinione eorũ exercitum adducit. Quas legiones repentè instructas, uelut in acie certo gradu accedere Galli cum uiderent, quorum erant ad Cæsarẽ plena fiduciæ consilia perlata, siue certaminis periculo, siue subito aduẽtu, seu expectatione nostri cõsilij, copias instruũt pro castris, nec loco superiore decedunt. Cæsar, etsi dimicare optauerat, tamẽ admiratus tantam multitudinẽ hostium, ualle intermissa, magisin altitudinẽ depressa, q̃ latè patẽte, castra castris hostiũ cõfert. Hæc imperat uallo pedũ XII. muniri, *coronisq; pro hac ratione eius altitudinis inædifi-*

alias, lauriculamq;

inædificari: fossam duplicē pedū quinûm denûm lateribus directis deprimi, turres crebras excitari in altitudinē triū tabulatorum, pōtibus traiectis, cōstratisq; coniungi: quorum frontes uiminea loricula munirētur, *ut hostis à duplici propugnatorū ordine depelleretur: quorū alter ex pōtibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius, lōgiusq; tela promitteret: alter quò propior *hostem in uallo collocatus esset, pōte ab incidētib. telis tegeretur: portis fores, altioresq; turres imposuit. Huius munitionis duplex erat consiliū: nanq; & operum magnitudinē, & timorem suū sperabat fiduciam barbaris allaturū: & cū pabulatum, frumētatumq; longius esset proficiscendū, paruis copijs castra munitione ipsa uidebat posse defendi. Interim crebrò paucis utrinq; procurrētibus inter bina castra palude interiecta, cōtendebatur: quā tamen paludem nōnunquā, aut nostra auxilia, aut Gallorum, Germanorumq; trāsibant, acriusq; hostes insequebantur: aut uicissim hostes eòdem transgressi nostros longius summouebant. Accidebat autē quotidianis pabulationibus id, quod accidere erat necesse, cū raris, disiectisq; ædificijs pabulū conquireretur, ut impeditis locis dispersi pabulatores circūuenirētur: quæ res etsi mediocre detrimentum iumētorum, ac seruorū nostris afferebat: tamē stultas cogitationes incitabat barbarorū: atq; eò magis, q̃ Cōmius, quem profectum ad auxilia Germanorū accersenda dixerā, cum equitibus uenerat: qui tametsi numero nō amplius erant quingenti: tamē Germanorum aduentu barbari inflabātur. Cæsar cùm animaduerteret hostem cōplures dies castris, palude, & loci natura munitis se tenere, neq; oppugnari castra eorū sine dimicatione perniciosa, nec locū munitionibus claudi, nisi à maio

re exer

*ut ab hostibus duplici fossa, duplici propugnatorū ordine defenderēt, quorum

*hostium uallo

re exercitu posse: literas ad Treboniũ mittit, ut q̃ celerrime posset, legionẽ XIII. quæ cũ T. Sext. legato in Biturigibus hyemebat, accerseret, atq; ita cum tribus legionibus magnis itineribus ad se ueniret. Ipse equites inuicẽ Remorum, ac Lingonum, reliquarumq; ciuitatum, quorũ magnum numerum euocauerat, præsidio pabulationibus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerẽt: qđ cùm quotidie fieret, ac iã consuetudine diligentia minueretur, q̃ plerunq; accidit diuturnitate, Bellouaci delecta manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorũ, syluestribus locis insidias disponunt. Eodemq; equites postero die mittunt, qui primum elicerẽt nostros in insidias, deinde circumuentos aggrederentur: cuius mali sors incidit Remis, quibus illa dies fungendi muneris obuenerat. Nanq; ij cùm repẽte hostium equites animaduertissent, ac numero superiores paucitatẽ contẽpsissent, cupidius insecuti, à peditibus undiq; sunt circundati: quo facto ꝑturbati, celerius, q̃ consuetudo fert equestris prælij, se receperunt, amisso Vertisco principe ciuitatis præfecto eqtum: qui cùm uix equo ꝓ ætatẽ posset uti, tamen consuetudine Gallorũ, neq; ætatis excusatione in suscipiẽda præfectura usus erat, neq; dimicari sine se uoluerat. Inflãtur, atq; incitãtur hostiũ animi secundo prælio, Principe Remorũ interfecto. Nostri detrimẽto admonẽtur, diligentius exploratis locis stationes disponere, ac moderatius cedẽtẽ inseq hostẽ. Non intermittuntur interim quotidiana prælia in conspectu utrorunq; castrorũ, quæ ad uada, trãsitusq; fiebant paludis: qua contentione Germani, quos ꝓpea Cæsar trãsduxerat Rhenum, ut equitib. interpositi præliarẽtur, cùm constantius uniuersi paludem transissent, paucisq;

resistentibus interfectis, pertinacius reliquam multitudinē essent insecuti: perterriti non solum ij, qui aut cōminus opprimebantur, aut eminus uulnerabantur: sed etiam, qui longius subsidiari cōsueuerant, turpiter fugerunt: nec prius finē fugæ fecerūt, sæpe amißis superioribus locis, q̄ se aut in castra suorū reciperent, aut nōnulli pudore coacti longius profugerent. Quorū periculo sic omnes copiæ sunt perturbatæ, ut uix iudicari posset, utrū secūdis, minimisq; rebus insolentiores, an *diuersis mediocribus timidiores essent. Cōpluribus diebus ijsdem in castris cōsumptis, cum propius accesisse legiones, & C. Treboniū legatum cognouissent: duces Bellouacorū ueriti similem obseßionem Alexiæ, noctu dimittunt eos, quos aut ætate, aut uiribus inferiores, aut inermes habebant, unaq; reliqua impedimēta: quorū perturbatum, & cōfusum dū explicant agmen (magna enim multitudo carrorū etiā expeditos sequi Gallos cōsueuit) oppreßi luce, copijs armatorū, *castrorum uias instruunt, ne prius Romani persequi se inciperent, q̄ longius agmen impedimentorū suorū proceßißet. At Cæsar neq; resistentes tāto collis ascensu *lacessendos iudicabat, neq; nō usque eò legiones admouendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari militibus instantibus nō poßet. Ita cùm paludē impeditū à castris castra diuidere, q̄ trāseundi difficultas celeritatē insequendi tardare posset: atq; id iugū, quod trans paludem penè ad hostiū castra pertineret: mediocri ualle à castris eorū intercisum animaduerteret pōtibus palude cōstrata, legiones traducit, celeriterq; in summā planitiem iugi peruenit, quæ decliui fastigio duobus ab lateribus muniebatur: *ibi legionibus instructis, ad ultimum iugum peruenit, aciēq; eo loco constituit, unde tor

*aduerso mediocri casu tim.

*In suis castris instruunt.

*aggrediendos.

*ubi.

mēto mißa tela in hostium cuneos coniici poßent. Barbari cōfisi loci natura, cùm dimicare nō recusarēt, si forte Romani subire collē conarentur, paulatimq; copias distributas dimittere nō auderent, ne dispersi perturbarentur, in acie permāserunt. quorū pertinacia cognita, Cæsar uiginti cohortibus instructis, castrisq; eo loco metatis muniri iubet castra: absolutis operib. legiones pro uallo instructas collocat, equites frenatis equis in stationibus disponit. Bellouaci cùm Romanos ad insequendū paratos uiderēt, neq; pernoctare, aut diutius permanere *sine cibariis eodē loco poßent: cōsilium sui recipiendi inierunt, fasces, ubi cōsederant (nā in acie sedere Gallos cōsueße superioribus commētariis declaratum est) per manus stramentorum, ac uirgultorum, quorū summa erat in castris copia, inter se traditos, ante aciem collocauerunt, extremoq; tēpore diei, signo pronuntiato, uno tēpore incenderunt. Ita continens flamma copias omneis repente à cōspectu texit Romanorum: quod ubi accidit, barbari uehemētißimo cursu fugerunt. Cæsar etsi discessum hostium animaduertere nō poterat, incēdiis oppositis: tñ cōsilium cùm fugæ causa initum suspicaretur, legiones permouet, & turmas mittit ad insequēdum. ipse ueritus insidias, ne forte in eodē loco *subsistere hostis, atq; elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites cum intrare fumum, & flammam densißimam timerent, ac siqui cupidius intrauerāt, uix suorum ipsi priores partes aduerterent, equorum insidias ueriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellouacis dederunt. Ita fuga timoris simul, calliditatisq; plena, sine ullo detrimento, millia non amplius decem progreßi hostes, munitißimo loco castra posuerunt. inde cùm sæ-

*sine periculo eod.

*subsistere.

n 5 pe in

pe insidijs equites,peditesq́; disponerēt,magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebāt: quod cùm crebrius accideret,ex captiuo quodā cōperit Cæsar Corbeum Bellouacorum ducē fortissimorū millia sex peditū delegisse, eqtesq́; ex omni numero mille,quos in insidiis eo loco collocaret,quē in locū pp copiā frumenti,ac pabuli Rom.pabulatum missuros suspicaretur.Quo cognito cōsilio,Cæsar legiones plures,q̄ solebat,educit, equitatumq́;, qua cōsuetudine pabulatorib.mittere præsidio cōsueuerat , præmittit:huic interponit præsidia leuis armaturæ: ipse cum legionibus,q̄ potest maximè,appropinquat.Hostes in insidiis dispositi,cùm sibi delegissent cāpum ad rē gerendā nō amplius patentē in omneis parteis passibus mille, syluis undiq; impeditissimis,aut altissimo flumine,uelut indagine munitū,hunc insidiis circundederunt.nostri explorato hostium cōsilio,ad præliandum animo,atq; armis parati,cùm subseq̄ntib.legionibus nullā dimicationē recusarēt,turmatim in eū locū deuenerunt. Quorū aduētu cùm sibiCorbeus oblatā occasionē rei gerēdæ existimaret:primus cum paucis se ostendit,atq; in proximas turnas impetum facit.nostri cōstāter* impetum sustinēt insiditorum: neq; pluresin unum locū cōueniunt,q̄ plerunq; equestribus præliis,cùm pp aliquē timorē accidit,tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur.Cū dispositis turmis, inuicē rari præliarentur,neq; ab lateribus circumueniri suos paterētur,erūpunt cæteri celeriter Corbeo præliante ex syluis.fit magna cōtētione diuersum prælium : q̄d cū diutius pari Marte iniretur,paulatim ex syluis instructa multitudo procedit peditū,quæ nostros cogit cedere eqtes,quib.celeriter subueniunt leuis armaturæ pedites, quos

*incursum

quos ante legiones missos docui, turmisq; nostrorum inter positi cōstāter præliātur. pugnatur aliquādiu pari cōtē tione. deinde, ut ratio postulabat prælii, q sustinuerāt primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, q nullū ab insidiantibus imprudentes acceperāt detrimentum. Accedunt propius interim legiones, crebriq; eodē tēpore & nostris, & hostibus nuntii afferuntur, Imperatorē instructis copiis adesse. Qua re cognita præsidio cohortium cōfisi nostri acerrimè præliantur, ne si tardius rē gessissēt, uictoriæ gloriā cōmunicasse cum legionib. uiderētur. Hostes cōcidunt animis, atq; itinerib. diuersis fugā quærunt nequicquā. Nā quib. difficultatibus locorum Rom. claudere uoluerant, his ipsi tenebātur: uicti tamen, pculsiq; maiore pte amissa cōsternati, quò sors tulerat, profugiunt, partim syluis petitis, partim flumine, q tamen in fuga à nostris acriter insequentibus cōficiunttur. Cùm interim nulla calamitate uictus Corbeus excederet prælio, syluasq; peteret, haud inuitātib. nostris, ad deditionē potuit adduci, quin fortissimè præliādo, cōpluresq; uulnerando, cogeret elatos iracundia uictores in se tela cōiicere. Tali modo re gesta, recētib. prælii uestigiis ingressus Cæsar, cùm uictos tanta calamitate existimaret hostes nuntio accepto locū castrorū relicturos, quæ nō lōgius ab ea cæde abesse plus minus* octo millib. passuū dicebantur, tametsi flumine impeditū trāsitum uidebat, tamē exercitu traducto progreditur. At Bellouaci, reliquæq; ciuitates repētè ex fuga paucis, atq; his uulneratis receptis, q syluarum beneficio casum euitauerāt, omnib. aduersis cognita calamitate, interfecto Corbeo, amisso equitatu, & fortissimis peditibus, cùm aduētare Rom. existimarent; concilio repentè *nouem

pente cantu turbarum cõuocato, cõclamant, ut legati, obsidesq; ad Cæsarẽ mittantur. Hoc omnibus probato cõsilio Cõmius Atrebas ad eos perfugit Germanos, à quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Cæteri, è uestigio mittunt ad Cæsarem legatos: petuntq;, ut ea pœna sit cõtentus hostium, quã si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clemẽtia, atq; humanitate nunquam profectò eßet illaturus. Afflictas opes equestri prælio Bellouacorũ eße, delectorum peditum multa millia interiiße, uix refugiße nuntios cædis: magnum tamẽ, ut in tanta calamitate, Bellouacos eo prælio cõmodum eße cõsecutos, q; Corbeus autor belli, cõcitator multitudinis esse interfectus. Nunquã enim Senatũ tantũ in ciuitate illo uiuo, quantũ imperitã plebẽ potuisse. Hæc orãtibus legatis, cõmemorat Cæsar eodẽ tẽpore superiore anno Bellouacos, cæterasq; Galliæ ciuitates suscepiße bellũ pertinacißime: hos ex omnibus in sententia permansiße: neq; ad sanitatẽ reliquorum deditione eße perductos. Scire, atq; intelligere se causam peccati facillimè mortuis delegari: neminẽ uerò tantum pollere, inuitis principibus, resistẽte Senatu, omnibus bonis repugnãtibus, infirma manu plebis bellũ cõcitare, & gerere poßet. Sed tamẽ se contentũ ea pœna, quã sibi ipsi cõtraxißent. Nocte insequẽti legati responsa ad suos referunt: obsides cõficiunt. Cõcurrunt reliquarũ ciuitatũ legati, quæ Bellouacorũ speculabãtur euentũ, obsides dant, imperata faciũt, excepto Cõmio, quẽ timor* cohibebat cuiusquã fidei suam cõmittere salutẽ. Nã superiore anno T. Labienus Cæsare in Gallia citeriore ius dicente, cùm Cõmiũ cõperißet solicitare ciuitates, & cõiurationẽ cõtra Cæsarẽ facere: infidelitatem eius sine ulla perfidia iudicauit cõ

*prohibebat.

primi posse:quē quia nō arbitrabatur uocatum in castra uēturum,ne tētādo cautiorē faceret,C.Volusenum Quadratum misit,qui eum ꝑ simulationē colloquij curaret interficiendum.Ad eā rē delectos tradidit cēturiones. Cùm in colloquium uentum esset,&,ut cōuenerat,manum Cōmij Volusenus arripuisset, Cēturio uelut insueta re ꝓmotus,celeriter à familiarib.prohibitus Cōmij cōficere hominē nō potuit,grauiter tamen primo ictu gladio caput ꝑcußit.Cùm utrinq; gladij districti essent,nō tā pugnādi, q̄ diffugiendi fuit utrorumq; cōsilium,nostrorum, ꝗ mortifero uulnere Cōmium credebant affectum:Gallorum,ꝗ insidiis cognitis,plura,q̄ uidebant,extimescebant.Quo facto statuiße Commius dicebatur nunquam in cōspectum cuiusquā Romani uenire.Bellicosißimis gētibus deuictis, Cæsar cùm uideret nullā iā eße ciuitatē, quæ bellum pararet,quò sibi resisteret,sed nonnullos ex oppidis demigrare,ex agris effugere ad præsens imperium euitādum: plures in parteis exercitum dimittere cōstituit.M.Antonium quæstorē cū legione duodecima sibi cōiungit.C. Fabium legatum cum cohortibus uigintiquinq; mittit in diuersißimā partē Galliæ,ꝗ ibi quasdā ciuitates in armis esse audiebat:neq; C.Caninium Rebilum legatum, qui in illis regionibus præerat,satis firmas duas legiones habere existimabat.T, Labienum ad se euocat, Legionemq́; duodecimā,quæ cum eo fuerat in hybernis,in togatā Galliam mittit ad colonias ciuium Romanorum tuendas, ne quod simile incōmodum accideret de incursione barbarorum,ac superiore æstate Tergestinis*accidisset,quia repētino latrocinio,atq; impetu incolæ illorum erant oppreßi:ipse ad deuastandos,depopulandosq́; fines Ambiorigis *accidérat

proficisci

proficiſcitur: quē ꝑterritum, atq; fugientē cū redigi poſſe in ſuā poteſtatē deſperaſſet, proximum ſuæ dignitatis eſſe ducebat, adeo fines eius uaſtare ciuib. ædificiis, pecore, ut odio ſuorū Ambiorix, ſi quos fortuna feciſſet reliquos, nullum reditum ꝑꝑ tātas calamitates haberet in ciuitatē.

*omnes partes fi- niū Am.

Cum in* omneis fineis partium Ambiorigis aut legiones, aut auxilia dimiſiſſet atque omnia cædibus incendiis, rapinis uaſtasſet, magno numero hominum interfecto, aut capto, Labienum cum duab. legionib. in Treuiros mittit. quorum ciuitas ꝑꝑ Germaniæ uicinitatē, quotidianis exercitata bellis, cultu, & feritate nō multum à Germanis differebat, neq; imperata unq̄, niſi exercitu coacta, faciebat. Interim C. Caninius legatus cùm magnā multitudinē cōueniſſe hoſtium in fines Pictonum literis, nuntiisq; Duracii cognouiſſet, q ꝑpetuò in amicitia Romanorum permanſerat: q, pars quædā ciuitatis eius defeciſſet, ad oppidū Lemouicum cōtēdit: quò cùm aduētaret, atq; ex captiuis certius cognoſceret, multis hominū millib. Dūnaco Duce Andiū clauſum, *Lemouicū oppugnari, neq; infirmas legiones hoſtib. committere auderet, caſtra munito loco poſuit.

*Lemoua co

Dumnacus cum appropinquare Caninium cognouiſſet, copiis omnibus ad legiones cōuerſis, caſtra Romanorum oppugnare inſtituit. Cùm cōplures dies in oppugnationē cōſumpſiſſet, et magno ſuorū detrimēto nullā partē munitionum cōuellere potuisſet, rurſus ad obſidēdum Lemouicum redit. Eodem tēpore C. Fabius legatus cōplures ciuitates in fidem recipit, obſidibus firmat: literisq; C. Caninii certior fit, quæ in Pictonib. gerātur. Quib. reb. cognitis proficiſcitur ad auxiliū Duracio ferēdū. At Dumnacus aduētu Fabii cognito, deſperata ſalute, ſi tēpore eodē coactus

esſet

esset & Romanum, & externum sustinere hostē, & respicere, ac timere oppidanos, repētè eo ex loco cum copiis recedit: nec se satis tutum fore arbitratur, nisi *flumē Ligerim, q̄ erat pōte pp magnitudinē cōstratum, copias traduxisset. Fabius etsi nōdum in cōspectum uenerat hostiū, neq; se cum Caninio coniunxerat, tamen doctus ab iis, qui locorum nouerant naturā, potissimum credidit hostes perterritos, eum locum quē petebant, petituros. Itaq; cum copiis ad eundem pontē contendit: equitatumq; tantum procedere ante agmen imperat legionum, q̄tum cùm processisset, sine defatigatione equorum, in eadem se reciperent castra. Consequuntur equites nostri, ut erant præceptum inuaduntq; Dumnaci agmen, & fugientes perterritosq; sub sarcinis in itenere aggressi, magna præda, multis interfectis, potiuntur. Itaq; re bene gesta se recipiunt in castra. Insequēti nocte Fabius equites præmittit sic paratos ut cōfligerēt, atq; omne agmē morarētur, dum cōsequeretur ipse: cuius præceptis ut res gereretur, Q. u. Titatius Varus præfectus eqtum singularis & animi, & prudentiæ uir suos hortatur, agmēq; hostiū cōsequutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim eqtū præliū cōmittit. *Cōsistit audacius eqtatus hostium succedētib. sibi pe ditib. q toto agmine subsistētes equitib. suis cōtra nostros ferunt auxiliū. Fit præliū acri certamine. nāq; nostri cōtēptis pridie, superatisq; hostib. cum subseq legiones meminissent, & pudore cedendi, & cupiditate per se conficiendi prælii fortissimè contra pedites præliantur: hostesq; nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognouerant, delēdi equitatus nostri nacti occasionē uidebantur. Cum aliquandiu summa contentione dimicaretur,

*flumine Ligeri

*cōfligit.

caretur, Dumnacus instruit aciē, quæ suis esset equitibus inuicem præsidio: tum repente confertæ legiones in conspectum hostiū ueniunt: quibus uisis perculsæ barbarorū turmæ, ac perterritæ acies hostiū, perturbato impedimē torū agmine, magno clamore, discursuq; paßim fugæ se mandant. at nostri equites, qui paulò ante cū resistentibus fortißimè conflixerant, lætitia uictoriæ elati, magno undiq; clamore sublato, cedentibus circunfusi, quantū equorum uires ad persequēdū, dextræq; ad cedēdū ualēt, tātū eo prælio interficiunt. itaq; amplius millibus XII. aut armatorū, aut eorū, qui timore arma proiecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimētorū. Qua ex fuga cū constaret Drapetē Senonē, qui, ut primū defecerat Gallia, collectis undiq; perditis hominibus, seruis ad libertatē uocatis, exulibus omniū ciuitatū accitis, receptis latronibus, impedimēta, & cōmeatus Romanorū interceperat: nō amplius hominū duobus millibus ex fuga collectis prouinciā petere, unáq; cōsiliū cū eo Lucterium Cadurcū cepisse: quē in superiore cōmentario, prima defectione Galliæ facere in Prouinciā impetū uoluisse, cognitū est: Caninius legatus cū legionibus duabus ad eos persequendos cōtendit, ne detrimento, aut timore Prouinciæ magna infamia perditorū hominum latrocinijs caperetur. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes, reliquasq; proficiscitur ciuitates, quarū eo prælio, quod cū Dumnaco fecerat, copias esse accitas sciebat. Nō. n. dubitabat, quin recēti calamitate summißiores essent futuræ: dato uero spacio, ac tēpore, eodē* instante Dumnaco possent cōcitari. Qua in re summa felicitas, celeritasq; in recipiendis ciuitatibus Fabium consequitur. nam Carnutes, qui sæpe uexati nunquam

*instigante.

*quam pacis fecerant mētionem, datis obsidibus ueniunt in deditionem: cæteræq; ciuitates positæ iu ultimis Galliæ finibus, Oceanoq; coniunctæ, quæ Armoricæ appellantur, autoritate adductæ Carnutum, aduētu Fabij legionumq;, imperata sine mora faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus, errans, latitansq;, solus extremas Galliæ regiones petere coactus est. At Drapetes, unaq; Lucterius cùm legiones, Caniniū adesse cognoscerēt, nec se sine certa pernicie, persequente exercitu, putarent Prouinciæ fines intrare posse, nec iam liberam uagandi, *latrocinandiq; facultem haberent: consistunt in agris Cadurcorū. Ibi cum Lucterius apud suos ciues quondam integris rebus multū potuisset, semperq; autor nouorum consiliorū magnam apud Barbaros autoritatē haberet: oppidū Vxellodunum, quod in cliētela fuerat eius, natura loci egregiè munitum occupat suis, & Drapetis copijs, oppidanosq; sibi coniungit. Quò cū confestim C. Caninius uenisset, animaduerteretq; omnes oppidi partes præruptißimis saxis esse munitas, *quòd defendente nullo, tamē armatis ascendere esset difficile, magna autem impedimenta oppidanorū uideret, quæ si clandestina fuga subtrahere conarētur, effugere nō modo equitatū, sed ne legiones quidē poßēt: tripartitò cohortibus diuisis, trina excelsißimo loco castra fecit: à quibus paulatim, quantū copiæ patiebantur, uallum in oppidi circuitu ducere instituit. Quod cùm animaduerterēt oppidani, miserrimaq; Alexiæ memoria soliciti similē casum obseßionis uererentur, maximeq; ex omnibus Lucterius, qui fortunæ illius periculū fecerat, moneret rationē frumēti esse habendam: cōstituunt omnium consensu, parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis, ad importandum frumen*

*latrociniorū faciēdorum facultatē haberent, in finibus se constituunt Cadurc.

*quo

tum proficiſci. Eo cõſilio probato, *proxima nocte duobus millibus armatorum relictis, reliquos ex oppido* Drapes, *et* Lucterius *educunt.* Ii *paucos dies morati, ex finibus* Ca*durcorũ, q̃ partim re frumẽtaria ſubleuare eos cupiebãt, partim prohibere, quò minus ſumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant.* Nonnunquam *autẽ expeditionibus nocturnis caſtella noſtrorum adoriuntur.* Quam *ob cauſam* C. *Caninius toto oppido munitiones circundare conatur, ne aut opus effectum tueri nõ poßit, aut plurimis in locis infirma*diſponat præſidia.* Magna *copia frumenti comparata, conſiſtunt* Drapes, *&* Lucterius *non longius ab oppido decem millibus paſſuũ, unde paulatim frumẽtum in oppidum ſupportarent: ipſi inter ſe prouincias partiuntur.* Drapes *caſtris præſidio cum parte copiarum rẽſtitit:* Lucterius *agmen iumentorum ad oppidũ adducit: diſpoſitis ibi præſidijs, hora noctis circiter decima, ſylueſtribus, anguſtisq̃; itineribus frumentum importare in oppidum inſtituit: quorũ ſtrepitum uigiles caſtrorum cùm ſenſiſſent, exploratoresq̃; mißi quæ gererentur, renunciaſſent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis caſtellis in frumentarios ſub ipſam lucem impetum fecit. ij repẽtino malo perterriti, diffugiunt ad ſua præſidia: quæ noſtri, ut uiderunt, acrius cõtra armatos incitati neminem ex eo numero uiuum capi patiuntur.* Pro*fugit inde cũ paucis* Lucterius, *nec ſe recipit in caſtra.* Re *bene geſta,* Caninius *ex captiuis cõperit partẽ copiarum, cum* Drapete *eſſe in caſtris*intra millia paſſuũ decẽ: quare ex compluribus cognita, cùm intelligeret, fugato* Duce *altero, perterritos reliquos facilè opprimi poſſe, magnæ felicitatis eſſe arbitrabatur, neminem ex cæde refugiſſe in caſtra,*

*diſpoſita præſidia haberet

Lucterii fuga

*a millibus nõ 15 ſe amplius XII.

castra, qui de accepta calamitate nunciũ Drapeti perferret. Sed cùm in experiundo periculũ nullum uideret, equitatum omnẽ, Germanosq; pedites summæ uelocitatis homines ad castra hostium præmittit. Ipse legionẽ unam intra castra distribuit, alterã secũ expeditã ducit. Cùm propius hostem accessisset, ab exploratoribus, quos præmiserat, cognoscit castra eorum, ut Barbarorum fert consuetudo, relictis locis superioribus ad ripas fluminis esse demissa. At Germanos, equitesq; imprudentibus omnibus de improuiso aduolasse, & prælium commisisse. Qua re cognita legionem armatam, instructamq; adducit. ita repentè omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiũtur: quod ubi accidit, Germani, equitesq; signis legionis uisis uehementißimè præliantur: confestim omnes cohortes undiq; impetum faciunt, omnibusq; aut interfectis, aut captis, magna præda potiuntur. Capitur ipse eo prælio Drapes. Caninius felicißimè re gesta sine ullo penè militis uulnere, ad obsidendos oppidanos reuertitur, externoq; hoste deleto, cuius timore *augere præsidia, & munitione oppidanos circundare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. Venit eòdem cum suis copiis postero die C. Fabius: partemq; oppidi sumit ad obsidẽdum. Cæsar interim M. Antonium quæstorem cum cohortibus XV. in *Bellouacis reliquit, nequa rursus nouorum consiliorum ad capiendum bellum facultas daretur: ipse reliquas ciuitates adit, obsides plures imperat, timentes omnium animos cõsolatione sanat. Cùm in Carnutes uenißet, quorũ in ciuitate superiore cõmentario Cæsar exposuit initium belli eße ortum, quòd præcipuè eos propter cõscientiam facti timere animaduertebat, quò celerius ciuitatem metu liberaret, principem

*diuidere

*Belgis.

 cipem

cipē ſceleris ipſius,& concitatorem belli Guturnatum ad ſupplicium depoſcit:qui etſi ne ciuibus quidem ſuis ſe cõmittebat,tamē celeriter omnium cura quæſitus in caſtra peducitur.Cogitur in eius ſupplicium Cæſar cõtra naturam ſuam,maximo militum conſenſu, qui et omnia pericula,et detrimēta belli à Guturnato accepta referebãt,adeò ut uerberib.exanimatum corpus ſecuri feriretur. Ibi crebris literis Caninii fit certior,quæ de Drapete,et Lucterio geſta eſſent,quoq; in conſilio permanerent oppidani: quorum etſi paucitatē cõtemnebat,tamē pertinaciam magna pœna eſſe afficiendam iudicabant,ne uniuerſa Gallia non uires ſibi defuiſſe ad reſiſtendum Romanis,ſed cõſtantiam putaret: neve hoc exēplo cæteræ ciuitates locorum opportunitate fretæ,ſe uindicarent in libertatē:cũ omnibus Gallis notum eſſe ſciret,reliquam esſe unam æſtatem ſuæ prouinciæ,quam ſi ſuſtinere potuiſſent,nullum ultrà periculum uererētur.Itaque C.Calenum legatum eum legionibus relinquit,qui iuſtis itineribus ſe ſubſequeretur. ipſe cum omni equitatu quàm poteſt celerrimè ad Caninium contendit.Cum contra expectationem omnium Cæſar Vxellodunum uenisſet,oppidumq; operibus clauſum animaduerteret,neque ab oppugnatione recedi uideret ulla cõditione poſſe,magna autē copia frumenti abundare oppidanos ex perfugis cognoſceret,aqua prohibere hoſtē tentare cœpit.Flumen infimã uallem diuidebat,*quæ penè totum montem cingebat,in quo poſitum erat præruptum undique oppidum Vxellodunum: hoc auertere loci natura prohibebat:ſic enim imis radicibus montis ferebatur,ut nullã in partem depresſis fosſis deriuari poſſet. Erat autem oppidanis difficilis,& præruptus eò deſcē-

*quod

ſus,ut

sus,ut prohibentibus nostris sine uulneribus, ac periculo uitæ neq; adire flumen,neque arduo se recipere poßent ascensu.Qua difficultate eorum cognita,Cæsar sagittariis,funditoribusq́; dispositis,tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos: quorum omnis postea multitudo aquatum unum in locum conueniebat.sub ipsius enim oppidi murum,magnus fons prorumpebat ab ea parte,quæ ferè pedum CCC.interuallo fluminis circuitu uacabat. Hoc fonte prohiberi posse oppidanos cum optarent reliqui,Cæsar unus uideret non sine magno periculo : è regione eius,uineas agere aduersus montem , & aggeres struere cœpit magno cum labore,& continua dimicatione.Oppidani enim loco superiore decurrunt , & eminus sine periculo præliantur,multosq́; pertinaciter succedentes uulnerāt:nō deterrentur tamen milites nostri uineas proferre,& labore,atq; operibus uincere locorum difficultates.Eodem tempore tectos cuniculos agunt ad caput fontis:quod genus operis sine ullo periculo,& sine suspicione hostium facere licebat.Extruitur agger in altitudinem pedum*nouem,collocatur in eo turris decem tabulatorum,non quidem quæ mœnibus æquaretur (id enim nullis operibus effici poterat)sed quæ superare fontis fastigium poßet.Ex ea cum tela tormentis iacerentur ad fontis aditus:nec sine periculo poßent aquari oppidani: non tantum pecora,atque iumenta,sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur.Quo malo perterriti oppidani,cupas seuo,pice,scandulis complent, eas ardentes in opera prouoluunt . Eodem tempore acerrimè præliantur,ut ab incendio restinguendo dimicationis pe-

*sex.

riculo deterreant Romanos. Magna repentè in ipsis operibus flamma existit. quæcunq; enim per locum præcipitem missa erant, ea uineis, & aggere suppressa comprehēdebant id ipsum, quod morabatur. Milites contrà nostri, quanquam periculoso genere prælii, locoq́; iniquo premebantur: tamē omnia *paratissimo sustinebant animo. Res enim gerebatur et excelso loco, & in cōspectu exercitus nostri: magnusq́; utrinq; clamor oriebatur, ita ut quisque poterat maximè insignis, quò notior, testatiorq́; uirtus eius esset, telis hostiū, flammæq́; se offerebat. Cæsar cū cō plures suos uulnerari uideret, ex omnibus oppidi partibus cohortes mōtē ascendere, & simulationem mœnium occupandorū clamorem undiq; iubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, cū quid ageretur in locis reliquis essent ignari, reuocant ab impugnādis operib. armatos, murisq́; disponunt. Ita nostri fine prælii facto, celeriter opera flāma cōprehēsa partim restinguunt, partim interscindunt. Cum pertinaciter resisterent oppidani, magna etiā parte suorum siti amissa, in sententia permanebāt. Ad postremū cuniculis uenæ fontis intercisæ sunt, atq; auersæ: quo facto repētè fons perēnis exhaustus, tātā attulit oppidanis salutis desperationē, ut id non hominum consilio, sed Deorū uoluntate factū putarēt. Itaq; necessitate coacti se tradiderunt. Cæsar, cùm suam lenitatem cognitam omnib. sciret, neq; uereretur, ne quid crudelitate naturæ uideretur asperius fecisse, neq; exitum *consiliorum suorum animaduerteret, si tali ratione diuersis in locis plures rebellare cœpissent, exemplo supplicii deterrēdos reliquos existimauit. Itaq; omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit, uitamq́; concessit, quò testatior esset pœna improborum.

*fortissimo

*consilii sui

Drapes,

Drapes,quem captum esse à Caninio docui,siue indignatione,& dolore uinculorum,siue timore grauioris supplicii,paucis diebus sese cibo abstinuit,atq; ita interiit. Eodem tempore Lucterius,quem profugisse ex prælio scripsi,cum in potestatem uenisset Epasnacti Aruerni (crebro enim mutandis locis,multorum fidei se committebat, quòd nusquam diutius sine periculo commoraturus uidebatur,cum sibi conscius esset,quàm inimicum deberet Cæsarem habere) hunc Epasnactus Aruernus amicissimus Populi Rom. sine dubitatione ulla uinctum ad Cæsarem duxit: Labienus interim in Treuiris equestre prælium secundum facit,compluribusq; Treuiris interfectis,& Germanis,qui nullis aduersus Romanos auxilia denegabant; principes eorum uiuos in suam redigit potestatem,atque in ijs Surum Heduum: qui & uirtutis,& generis summā nobilitatē habebat,solusq; ex Heduis ad id tēpus permanserat in armis. Ea re cognita,Cæsar cum in omnib. partibus Galliæ bene res gestas uideret,iudicaretq; superioribus æstiuis Galliam deuictam,& subactam esse,Aquitaniamq; nunquam ipse adisset,sed per P.Crassum quadam ex parte deuicisset, cum duabus legionibus in eam partē est profectus, *ubi extremum tempus consumeret æstiuorum. Quam rē,sicut cætera,celeriter,feliciterq; confecit. nanq; omnes Aquitaniæ ciuitates legatos ad eū miserūt, obsidesq; ei dederunt. Quibus rebus gestis,ipse cum equitum præsidio Narbonem profectus est: exercitum per legatos in hyberna deduxit: quatuor legiones in Belgio collocauit cum Mar.Antonio, & C.Trebonio, & P.Vatinio, legatis: duas in Heduos misit: quorum in omni Gallia summā esse autoritatem sciebat: duas in Turones *ut ibi

ad fines Carnutum posuit, quæ omnem regionem coniunctam Oceano continerent: Duas reliquas in Lemouicum *fines non longè ab Aruernis, ne qua pars Galliæ uacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in Prouincia moratus, cùm celeriter omnes conuentus percurrisset, publicas controuersias cognouisset, benemeritis præmia tribuisset: cognoscendi enim maximam facultatē habebat, quali quisq; animo fuisset in totius Galliæ defectione, quā sustinuerat fidelitate, atq; auxilijs Prouinciæ illius. His reb. confectis ad legiones in Belgium se recepit, hybernauitq; Nemetocernæ: ibi cognoscit Commium Atrebatē prælio cō equitatu suo contendisse. Nā cum Antonius in hyberna uenisset, ciuitasq; Atrebatum in officio maneret, Commius, qui post illam uulnerationem, quam suprà cōmemoraui, semper ad omnes motus paratus suis ciuib. esse consuesset, ne consilia belli quærentib. autor armorum, duxq; deesset, parente Romanis ciuitate, cum suis equitib. se suosq; latrocinijs alebat infestisq; itineribus commeatus complures, qui cōparabātur in hyberna Romanorum, intercipiebat. Erat attributus Antonio præfectus equitū C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hybernaret, hunc Antonius ad ꝑsequendum eqtatum hostium mittit. Volusenus ad eā uirtutem, quæ singularis in eo erat, magnū odium Cōmij adiungebat, quò libētius id faceret, quod imperabatur. Itaq; dispositis insidijs, sæpius eius equites aggreßus, secunda prælia faciebat. Nouissimè cū uehementius cōtenderetur, ac Volusenus ipsius intercipiendi Commii cupiditate pertinacius eum cum paucis insecutus esset, ille autē fuga uehemēti Volusenum lōgius produxißet: *repentè omnium suorum inuocat fidē, atq; auxilium, ne sua uulnera ꝑfidia

*finibus

*inimicus homini repēte

interposita

interposita paterẽtur*inulta,cõuersoq́; equo se à cæteris incautius permittit in Præfectum.Faciunt idẽ omnes eius equites,paucosq́; nostros conuertunt, atque insequuntur. Cõmius incensum calcarib.equum iungit equo Quadrati,lãceaq́; infesta mediũ femur eius magnis uirib.traiicit. Præfecto uulnerato,non dubitant nostri resistere,et conuersi hostem pellere. Quod ubi accidit complures hostium magno nostrorum impetu* pulsi uulnerantur, & partim in fuga proteruntur,partim intercipiũtur.Quod ubi malum dux equi uelocitate euitauit,grauiter uulneratus Præfectus,ut uitæ periculũ aditurus uideretur,refertur in castra:Commius autẽ siue expiato suo dolore,siue magna pte amissa suorũ,legatos ad Antonium mittit,seq́; ibi futurum,ubi præscripserit,& ea facturũ,quæ imperauerit obsidib.datis firmat.Vnum illud orat,ut timori suo concedatur,ne in conspectum ueniat cuiusquam Romani, quam postulationem,Antonius,cum iudicaret ab iusto nasci timore,ueniam petenti dedit,obsides accepit.

*impunita

*perculsi

SCIO Cæsarem singulorum annorum singulos commentarios fecisse:quod ego non existimaui mihi esse faciendum,propterea q̃ insequens annus L.*Paulo.et C.Marcello consulib.nullas habet Galliæ magnopere res gestas. Ne quis tamẽ ignoraret,quib.in locis Cæsar,exercitusq́; eo tempore fuissent,pauca scribenda,coniungendaq́; huic Cõmentario statui.Cæsar cum in Belgio hyemaret.unum illud propositum habebat,continere in amicitia ciuitates, nulli spẽ,aut causam dare armorum.nihil enim minus uolebat q̃ sub discessu suo necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi,ne cum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine

*Lentulo

præsenti periculo susciperet. Itaq; honorificè ciuitates appellando, principes maximis præmiis afficiendo, nulla onera imponendo defessam tot aduersis præliis Galliam, conditione parendi meliore facilè in pace continuit. Ipse hybernis peractis contra cõsuetudinem in Italiam quàm maximis itineribus est profectus, ut municipia, & colonias appellaret, quibus M. Antonii quæstoris sui *commendaret sacerdotii petitionem. Contendebat enim gratia, cùm libenter pro homine sibi coniunctißimo, quem paulò antè præmiserat ad petitionem, tum acriter contra factionem, & potentiam paucorum, qui M. Antonii repulsa Cæsaris *recedentis conuellere gratiam cupiebant. Hunc etsi Augurem prius factum, quàm Italiam attingeret in itinere audierat, tamen non minus iustam sibi causam municipia, & colonias adeundi existimauit, ut iis gratias ageret, quòd frequentiam, atque officium suum Antonio præstitißent: simulq; se, & honorem suum insequentis anni commendaret petitione: propterea quòd insolenter aduersarii sui gloriarentur L. Lentulum, & C. Marcellum consules creatos, qui omnem honorem, & dignitatem Cæsaris expoliarent: ereptum Sergio Galbæ cõsulatum, cũ is multò plus gratia, suffragijsq; ualuisset, q. sibi cõiũctus et familiaritate, & necesßitudine legationis esset. Exceptus est Cæsaris aduẽtus ab omnib. municipijs, & colonijs incredibili honore, atq; amore. Tum primùm .n. ueniebat ab illo uniuersæ Galliæ bello: nihil relinquebatur, quod ad ornatũ portarũ, itinerũ, locorumq; omniũ, quà Cæsar iturus erat, excogitari posset. Cũ liberis omnis multitudo obuiam procedebat. Hostiæ omnibus locis immolabantur: triclinijs stratis fora, templaq; occupabantur, ut uel expectatißimi

*cõmẽdarat

*decedentis

ctatißimi triumphi lætitia percipi poßet: tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. Cùm omnes regiones Galliæ Togatæ Cæsar percurrißet, summa celeritate ad exercitum Nemotocernã rediјt, legionibusq; ex omnib. hybernis ad fines Treuirorũ euocatis, eò profectus est, ibiq; exercitũ lustrauit, T. Labienũ Galliæ Togatæ præfecit, quò maiore cõmendatione conciliaretur ad consulatus petitionẽ. Ipse tantũ itinerum faciebat, quantum satis eße ad mutationẽ locorũ propter salubritatẽ existimabat. Ibi quanquã crebrò audiebat Labienum ab inimicis suis solicitari, certiorq; fiebat id agi paucorũ cõsiliis, ut interposita Senatus autoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur: tamen neq; de Labieno credidit quicquã, neq; cõtra Senatus autoritatẽ, ut aliquid faceret, potuit adduci. Iudicabat enim liberis sententiis Patrũ conscriptorũ causam suã facilè obtineri. Nam C. Curio trib. pleb. cùm Cæsaris causam dignitatẽq; defendendã suscepißet, sæpe erat Senatui pollicitus, si quẽ timor armorum Cæsaris læderet, & quoniã Põpeii dominatio, atq; arma nõ minimũ terrorẽ foro inferrẽt, discederet uterq; ab armis, exercitusq; dimitteret, fore eo facto liberã, & sui iuris ciuitatẽ. Neq; hoc tantũ pollicitus est, sed ẽt per se discesßionem facere cœpit, quod ne fieret, *Cõsules, amiciq; Pompeii iußerũt: atq; ita rẽ moderando, discesserunt. Magnũ hoc testimoniũ Senatus erat uniuersi, conueniensq; superiori facto. Nã Marcellus proximo anno cũ impugnaret Cæsaris dignitatẽ, cõtra legẽ Põpeii, & Craßi, retulerat ante tẽpus ad Senatũ de Cæsaris prouinciis: sententiisq; dictis discesßionẽ faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatẽ ex Cæsaris inuidia quærebat: Senatus frequens

*Cõsules omnes.

in alia

in alia omnia transiit, quibus non frangebantur animi inimicorum Cæsaris, sed admonebantur, quò maiores pararent necessitudines, quibus cogi posset Senatus id probare, quod ipsi constituissent. Fit deinde S.C. ut ad bellũ Parthicum legio una à Cn. Põpeio, altera à C. Cæsare mitterentur: neque obscurè hæ duæ legiones uni Cæsari detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Cæsarem miserat confectam ex delectu prouinciæ, Cæsari eam tanquam ex suo numero dedit. Cæsar tamen, cùm de uoluntate aduersariorum se expoliari nemini dubium esset, Cn. Pompeio legionem remisit, * & ex suo numero XV. quam in Gallia citeriore habuerat, ex S.C. iubet tradi: in eius locum XIII. legionem in Italiam mittit, quæ præsidia tueretur, ex quibus præsidijs XV. deducebatur. Ipse exercitum distribuit per hyberna. C. Trebonium cũ legionibus IIII. in Belgio collocat. C. Fabium cum totidem in Heduos deducit. Sic enim existimabat tutissimam fore Galliam, si Belgæ, quorum maxima uirtus, & Hedui, quorum autoritas summa esset, exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est. Quò cùm uenisset, cognoscit, *per M. Marcellum Cons. legiones duas ab se* remissas, quæ ex S.C. deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio traditas, atque in Italia retentas esse. Hoc facto, quãquam nulli erat dubium, *quin arma contra Cæsarem pararentur: tamen Cæsar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur, iure potius disceptandi, quam belli gerendi.

*& suo nomine XV.

*a Paulo & a Marcello Coss.

*missas

*quidnã cõtra Cæsarem pararetur.

C. IVL.

C. IVL. CAESARIS DE BELLO CIVILI COMMENTARIVS I.

LITERIS à Fabio C. Cæſaris Cōſulibus redditis, ægrè ab ijs impetratum eſt ſumma Tribunorū Pleb. contentione, ut in Senatu recitarentur. Vt uerò ex literis ad Senatum referretur, impetrari non potuit. Referunt Conſules de Rep. in ciuitate. L. Lentulus Conſul. Senatui, reiq; pub. ſe non defuturum pollicetur, ſi audacter, ac fortiter ſentētias dicere uelint: ſin Cæſarem reſpiciant, atq; eius gratiam ſequantur, ut ſuperioribus fecerint temporibus, ſe ſibi conſilium capturum, neq; Senatus autoritati obtemperaturū: habere quoq; ad Cæſaris gratiam, atq; amicitiam receptum. In eandem ſententiam loquitur Scipio, Pompeio eſſe in animo reip. non deeſſe, ſi Senatus ſequatur: ſi cunctetur, atq; agat lenius, ne quicquam eius auxilium, ſi poſtea uelit, Senatum imploraturum. Hæc Scipionis oratio, quòd Senatus in urbe habebatur, Pompeiusq; aderat, ex ipſius ore Pompeij mitti uidebatur. Dixerat aliquis leuiorem ſententiam: ut primo M. Macellus ingreſſus in eam orationem, non oportere antè de Rep. ad Senatum referri, quàm delectus tota Italia habiti, & exercitus conſcripti eſſent, quo præſidio, tutò, & liberè Senatus, quæ uellet decernere, auderet: ut M. Calidius, qui cenſebat, ut Pompeius in ſuas prouincias proficiſceretur, ne qua eſſet armorum cauſa: timere Cæſarem abreptis ab eo duabus legionibus, ne ad eius pericu=

lum re=

lum reſeruare, & retinere eas ad urbem Pompeius uideretur: ut M. Rufus, qui ſententiã Calidii paucis ferè mutatis uerbis ſequebatur. Ii omnes conuicio L. Lentuli Conſ. correpti exagitabantur. Lentulus ſententiam Calidii pronũciaturum ſe omnino negauit. Marcellus perterritus conuiciis à ſua ſententia diſceßit. Sic uocibus Conſulis, terrore præſentis exercitus, minis amicorum Pompeii pleriq; compulſi, inuiti, & coacti Scipionis ſententiam ſequuntur, uti ante certam diem Cæſar exercitum dimittat: Si nõ faciat, eum aduerſus remp. facturum uideri. Intercedit M. Antonius, Q. Caßius, Tr. Pl. Refertur confeſtim de interceßione Tribunorum, dicuntur ſententiæ graues: ut quiſque acerbißimè, crudelißimeq; dixit, ita quàm maximè ab inimicis Cæſaris collaudatur. Miſſo ad ueſperum Senatu, omnes qui ſunt eius ordinis, à Pompeio euocantur. Laudat Pompeius, atque in poſterum confirmat: ſegniores caſtigat, atque incitat: multi undiq; ex ueteribus Pompeii exercitibus, ſpe præmiorum, atq; ordinum euocantur. multi ex duabus legionibus, quæ ſunt traditæ à Cæſare, accerſuntur. Completur Vrbs: ad ius comitiorum Tribb. Pleb. C. Curio euocat. Omnes amici Conſulum, neceſſariiq; Põpeii, atque eorum, qui ueteres inimicitias cum Cæſare gerebãt, coguntur in Senatum: quorum uocibus, & concurſu terrentur infirmiores, dubii confirmantur, pleriſq; uerò libere poteſtas decernendi eripitur. Pollicetur L. Piſo cenſor ſeſe iturum ad Cæſarem. Itẽ L. Roſcius prætor, qui de his rebus eum doceant. Sex dies ad eam rem conficiendã ſpatii poſtulãt. dicuntur etiam à nõnullis ſententiæ, ut legati ad Cæſarem mittãtur, qui uoluntatem Senatus ei proponãt: omnibus his reſiſtitur, omnibusq; oratio Conſ. Scipionis,

Catonis,

Catonis, opponitur. Catonem ueteres inimicitiæ Cæsaris incitant, & dolor repulsæ: Lentulus æris alieni magnitudine, & spe exercitus, ac prouinciarum, & regum appellandorum largitionibus mouetur, séque alterum fore Syllam inter suos gloriatur, ad quem summa imperii redeat. Scipionem eadem spes prouinciæ, atq; exercituum impellit, quos se pro necessitudine partiturum cum Pompeio arbitratur: simul iudiciorum metus, adulatio, atq; ostentatio sui, & potẽtium, qui in Rep. iudiciisq; tum plurimum pollebant. Ipse Pompeius ab inimicis Cæsaris incitatus (*q. neminem dignitate secum exæquari uolebat) totum se ab eius amicitia auerterat, & cum communibus inimicis in gratiã redierat, quorũ ipse maximã partẽ illo affinitatis tempore adiunxerat Cæsari: simul infamia duarum legionum permotus, quas ab itinere Asiæ, Syriǽq; ad suam potentiam, dominatumq́; cõuerterat, rem ad arma deduci studebat. His de causis aguntur omnia raptim, atq; turbatè, neq; docendi Cæsaris propinquis eius spatium datur: nec Tribb. Ple. sui periculi deprecandi, neque etiam extremĩ iuris intercessionem retinendi, quod L. Sylla reliquerat, facultas tribuitur: sed de sua salute die septimo cogitare coguntur, quòd illi turbulentissimi superioribus temporibus Tribb. Pleb. octauo deniq; mense suarum actionum respicere, ac timere cõsueuerant. Decurritur ad illud extremũ, atq; ultimum S.C. quò, nisi penè in ipso urbis incendio, atque in desperatione omniũ salutis, latorum audacia, nunquàm antè discessum est: Dent operam Consules, Pop. Rom. Tribuni Pleb. quíque Consules sunt ad urbem, ne quid Resp. detrimenti capiat. Hæc S.C. perscribuntur ad VII. Iduum Ianuarij. Itaq; quinq; primis diebus, quibus

*eo quod

haberi

*haberi Senatus potuit, qua ex die consulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitiali, & de imperio Cæsaris, & de amplissimis uiris Tri. Pl. grauissimè, acerbissimeq; decernitur. Profugiũt statim ex urbe Tri. Pl. seseq; ad Cæsarem cõferunt. Is eo tempore erat Rauennæ, expectabatq; suis lenissimis postulatis respõsa, siqua hominum æquitate, res ad otium deduci posset. Proximis diebus habetur Senatus extra urbem. Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem ostenderat, agit. Senatus uirtutem, constantiamq; collaudat, copias suas exponit, legiones habere sese paratas X. Præterea cognitum, compertumq; sibi, alieno esse animo in Cæsarem milites, neque ijs posse persuaderi, uti eum defendant, aut sequantur. Statim de reliquis rebus ad Senatũ refertur, tota ut Italia delectus habeatur: Faustus Sylla properè in Mauritaniam mittatur: pecunia uti ex ærario Pompeio detur. Refertur etiam de rege Iuba, ut socius sit, atq; amicus: Marcellus uerò passurum se in præsentia negat: De Fausto impedit Philippus Tribunus Pl. De reliquis rebus S.C. perscribuntur: Prouinciæ priuatis decernutur: duæ cõsulares, reliquæ prætoriæ. Scipioni obuenit Syria: L. Domitio Gallia: Philippus, & *Marcellus priuato consilio prætereuntur, neq; eorum sortes deijciũtur. In reliquas prouincias prætores mittuntur: neq; expectant, quod superioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populũ referatur: paludatiq; uotis nũcupatis exeunt. Consules (quod ante id tempus acciderat nunquam) ex urbe proficiscuntur: Lictoresq; habẽt in urbe ex Capitolio priuatim contra omnia uetustatis exempla. Tota Italia delectus habentur, arma imperantur, pecuniæ à municipijs exiguntur, & è fanis tolluntur: omnia diuina, & humana*

*alias: Cotta.

mana

mana iura permiſcētur. Quibus reb. cognitis, Cæſar apud milites concionatur: omnium temporum iniurias inimicorū in ſe commemorat, à quibus & inductum, & deprauatū Pompeium queritur, inuidia, atq; obtrectatione laudis ſuæ, cuius ipſe honori, et dignitati ſemper fauerit, adiutorq́; fuerit. Nouum in Rep. introductum exēplum queritur, ut Tribunitia interceſſio armis notaretur, atque opprimeretur, quæ ſuperiorib. annis armis eſſet reſtituta. Syllam, nudata omnib. reb. Tribunitia poteſtate, tamen interceſſionem liberam reliquiſſe: Pompeium, qui amiſſam reſtituiſſe uideatur, dona etiam, quæ antè habuerat, ademiſſe. Quotieſcunq; ſit decretum, darent magiſtratus operam, ne quid Reſp. detrimenti caperet: qua uoce, & quo. S. C. Popu. Roma. ad arma ſit uocatus: factum in pernicioſis legibus, in ui Tribunitia, in ſeceſſione populi, templis, locisq́; editioribus occupatis, atq; hæc ſuperioris ætatis exēpla expiata Saturnini, atq; Gracchorū caſib. docet, quarum rerum illo tempore nihil factum,* nec cogitatum quidē. Nulla lex promulgata, nō cū populo agi cœptum, nulla ſeceſſio facta. Hortatur cuius imperatoris ductu nouē annis Rēpu. feliciſsimè geſſerint, plurimaq́; prælia ſecunda fecerint, omnem Galliam, Germaniāq́; pacauerint, ut eius exiſtimationē, dignitatēq́; ab inimicis defendant. Conclamant legionis tertiædecimæ, quæ aderat, milites (hanc enim initio tumultus euocauerat, reliquæ nondum conuenerant) ſeſe paratos eſſe imperatoris ſui, Tribunorumq́; Pl. iniurias defendere. Cognita militū uoluntate, Ariminum cū ea legione proficiſcitur, ibiq́; Tr. Pl. qui ad eum cōfugerant, cōuenit, reliquas legiones ex hybernis euocat, & ſubſeq iubet. Eò L. Cæſar adoleſcēs uenit, cuius pater Cæſaris erat legatus. Is reliquo ſermone

*a quib9 diductū ac depr.

*r.e.

p conſe

*confecto, cuius rei causa uenerat, habere se à Pōpeio ad eū priuati officii mandata demōstrat, uelle Pōpeium se Cæsari purgatū, ne ea, quæ Reip. causa egerit, in suā contumeliā uertat. Semper se Reip. cōmoda priuatis neceßitudinib. habuisse potiora, Cæsarē quoq; pro sua dignitate debere et studium, & iracundiā suam Reip. dimittere, neq; adeò grauiter irasci inimicis: ne cū illis nocere se speret, reip. noceat. Pauca eiusdem generis addit cū excusatione Pōpeii coniuncta. Eadē ferè, atq; eisdem de rebus prætor Roscius agit cū Cæsare, sibiq; Pōpeium cōmemoraße demonstrat. Quæ res & si nihil ad leuandas iniurias pertinere uidebantur: tamē idoneos nactus homines, per quos ea, quæ uellet, ad eum perferrentur, petit ab utroq;, quoniam Pompeii mandata ad se detulerint, ne grauentur sua quoq; ad eam postulata deferre, si paruo labore magnas controuersias tollere, atq; omnē Italiam metu liberare poßent. Sibi semper Reip. primā fuisse dignitatē, uitáq; potiorē: *doluiße se, q̃ pro beneficio sibi contumelia ab inimicis extorqueretur: ereptóq; semestri imperio, in urbem retraheretur: cuius absentis rationē haberi proximis Comitiis populus iußißet. Tamen hāc honoris iacturam sui Reip. causa æquo animo tuliße. Cum literas ad Senatū miserit, ut omnes ab exercitibus discederent, ne id quidem impetrauiße. Tota Italia delectus haberi: retineri legiones duas, quæ ab se, simulatione Parthici belli, sint abductæ. Ciuitatem eße in armis. Quó nā hæc omnia, nisi ad suam perniciē pertinere? Sed tamen ad omnia se descendere paratū, atq; omnia pati Reip. causa. Proficiscatur Pompeius in suas prouincias, ipsi exercitus dimittantur, discedant in Italia omnes ab armis, metus è ciuitate tollatur, libera Comitia, atq; omnis Resp. S.P.Q.R. pmittatur. Hæc quò facilius,*

*alias, doluisse se q̃ Po. Ro. beneficiū sibi per contumeliam extorq.

facilius, certisq; conditionibus fiant, & iureiurando sanciã tur, aut ipse propius accedat, aut se patiatur accedere, fore uti per colloquia omnes controuersiæ componantur. Acceptis mandatis Roscius cum L. Cæsare Capuam peruenit, ibiq; Consules, Pompeiumq; inuenit, postulata Cæsaris renunciat. Illi deliberata respondent, scriptaq; ad eũ mandata per eos remittunt, quorũ hæc erat summa. Cæsar in Galliã reuerteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret: quæ si fecisset, Põpeium in Hispanias iturũ. Interea quoad fides esset data, Cæsarem facturum quæ polliceretur, nõ intermissuros consules, Pompeiumq; delectus. Erat iniqua cõditio postulare, ut Cæsar Arimino excederet, atq; in Prouinciã reuerteretur. Ipsum et prouincias, et legiones alias tenere: exercitũ Cæsaris uelle dimitti, delectus habere, polliceri se in prouinciam iturum, neq; ante quẽ diẽ iturus sit, definire: ut si peracto Cæsaris consulatu Pompeius profectus non esset, nulla tamen mendacij religione obstrictus uideretur: tempus uerò colloquio non dare, neque accessurum polliceri, magnam pacis desperationem afferebat. Itaq; ab Arimino M. Antonium cum cohortibus quinq; Aretiũ mittit. Ipse Arimini cum duabus legionibus subsistit, ibiq; delectum habere instituit. Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat. Interea certior factus Tigniũ Thermum prætorem cohortibus quinq; tenere, oppidum munire: omniumq; esse Tigniorum optimam erga se uoluntatẽ, Curionem cum tribus cohortibus, quas Pisauri, & Arimini habebat, mittit, cuius aduentu cognito, diffisus municipii uoluntati Thermus cohortes ex urbe educit, & profugit: milites in itinere ab eo discedunt, ac domum reuertuntur. Curio omnium summa uoluntate Tignium recipit. Qui-

bus reb.cognitis,confisus municipiorum uoluntatibus,Cæsar cohortes legionis XIIII.*ex præsidiis deducit, Auximūq; proficiscitur,q oppidum Actius cohortibus introductis tenebat,delectūq; toto Piceno circummissis senatorib. habebat. Aduētu Cæsaris cognito Decuriones Auximi ad Actium Varum frequentes conueniunt,docent sui iudicii rē nō esse,neq; se,neque reliquos municipes pati posse C.Cæsarē Imperatorem bene de rep.meritū,tantis rebus gestis oppido,mœnibusq; prohiberi,proinde habeat rationē posteritatis,& periculi sui. Quorū oratione pmotus Actius Varus,præsidium,quod introduxerat,ex oppido educit,et profugit. Hunc ex primo ordine pauci Cæsaris cōsecuti milites,consistere cogunt,commissoq; prælio,deseritur à suis Varus,nonnulla pars militum domum discedit, reliqui ad Cæsarem perueniunt:atq; unà cum iis deprehensus L. Puppius primipili Centurio adducitur,qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn.Pōpeii antea duxerat. At Cæsar milites Actianos collaudat,Puppiū dimittit. Auximatib.agit gratias,seq; eorum facti memorē fore pollicetur. Quib.rebus Romā nunciatis,tantus repente terror inuasit, ut cum Lentulus consul ad aperiendum ærarium uenisset,ad pecuniā Pompeio ex Senatusconsulto proferendā,protinus apto sanctiore ærario ex urbe profugeret. Cæsar enim aduētare iamiamq; adesse eius equites falsò nunciabātur. Hunc Marcellus collega,& pleriq; magistratus consecuti sunt. Cn.Pompeius pridie eius diei ex urbe profectus iter ad legiones habebat,quas à Cæsare acceptas in Apulia hybernorū cā disposuerat,delectus intra urbē intermittūtur,nihil citra Capuā tutū esse omnib.uidetur. Capuæ primū sese confirmant,& colligunt,delectūq; colonorum, qui lege*

Iulia

Iulia Capuā deducti erāt, habere instituunt: gladiatoresq́;, quos ibi Cæsar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati cōfirmat, atq; equos attribuit, et se sequi iußit: quos postea monitus à suis, q̄ ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familiares cōuentus Cāpaniæ, custodiæ causa distribuit. Auximo Cæsar progreßus, omnē agrum Picenum percurrit, cunctæ earūm regionum Præfecturæ libentißimis animis eum recipiunt, exercitumq́; eius omnibus rebus iuuant: etiam ex Cingulo, quod oppidum Labienus cōstituerat, suaq́; pecunia exædificauerat, ad eum legati ueniunt, quæq́; imperauerit, sese cupidißimè facturos pollicentur. Milites imperat: mittunt. Interea legio duodecima Cæsarē cōsequitur: cum his duabus Asculū Picenum proficiscitur. Id oppidum Lētulus Spinther decē cohortibus tenebat: qui Cæsaris aduētu cognito, profugit ex oppido, cohortesq́; secum abducere conatus, à magna parte militum deseritur. Relictus in itinere, cum paucis incidit in Vibullium Rufum, mißum à Pōpeio in agrum Picenum, cōfirmandorū hominum causa: à quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. Itē ex finitimis regionibus, quas potest, cōtrahit cohortes ex delectibus Pompeiānis: in ijs Camerino fugientem Vlcillem Hirum cum sex cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit: quibus coactis, tredecim efficit, cum ijs ad Domitium Ænobarbum Corfinium magnis itineribus peruenit, Cæsaremq́; adeße cum legionibus duabus nunciat. Domitius per se circiter uiginti cohortes ex Alba, & Marsis, & Pelignis, & finitimis ab regionibus coëgerat. Recepto *Asculo, expulsoq́; Lentulo, Cæsar conquiri milites, qui ab eo discesserant, delectumq́; institui iu- *Firmo.

 bet:

bet:ipse unum diem ibi rei frumētariæ causa moratus, Corfinium cōtēdit. eò cùm uenisset, cohortes quinq; præmissæ à Domitio ex oppido pōtem fluminis interrumpebāt, qui erat ab oppido millia passuum circiter tria. Ibi cum antecursoribus Cæsaris prælio cōmißo, celeriter Domitiani à pōte repulsi, se in oppidum receperunt. Cæsar legionibus traductis ad oppidum constitit, iuxtáq; murum castra posuit. Re cognita Domitius ad Pōpeium in Apuliā peritos regionum, magno proposito præmio, cum literis mittit, qui petāt, atq; orent, ut sibi subueniat, Cæsarē duobus exercitibus, & locorum angustijs facilè intercludi posse, frumētoq; prohiberi: quod nisi fecerit, se, cohortesq; amplius triginta, magnumq; numerum senatorum, atq; equitum Romanorum in periculum esse uenturum. Interim suos cohortatus, tormenta in muris disponit, certasq; cuiq; partes ad custodiam urbis attribuit: militibus in cōcione agros ex suis poßeßionibus pollicetur quadraginta in singulos iugera, & pro rata parte centurionibus, euocatisq;. Interim Cæsari nuntiatur Sulmonenses, quod oppidum à Corfinio septem millium interuallo abest, cupere ea facere, quæ uellet, sed à Qu. Lucretio senatore, & Actio Peligno prohiberi, qui id oppidum septem cohortium præsidio tenebant. Mittit eò M. Antonium cum legionis octauæ cohortibus quinque. Sulmonenses simul atque nostra signa uiderunt, portas aperuerunt, *uniuersiq; & oppidani, & milites obuiam gratulantes Antonio exierunt. Lucetius, & Actius de muro se deiecerunt. Actius ad Antonium deductus, petit, ut ad Cæsarem mitteretur: Antonius cum cohortibus, & Actio eodem die, quo profectus erat, reuertitur. Cæsar eas cohortes cum exercitu suo cōiunxit: Actium incolumem dimisit. Cæsar tribus primis

*uniuersiq; oppidani obuiam gr.

*mis diebus castra magnis operibus munire, & ex finitimis municipiis frumentum cõportare, reliquasq; copias expectare instituit: eo triduo legio octaua ad eum uenit, cohortesq; ex nouis Galliæ delectibus XXII. equitesq; à rege Norico circites trecenti: quorum aduentu altera castra ad alteram oppidi partem ponit. Iis castris Curionem præfecit, reliquis dieb. oppidum uallo, castellisq; circummunire instituit, cuius operis maxima parte effecta, eodẽ ferè tempore missi ad Põpeium reuertuntur. Literis perlectis, Domitius dißimulans, in concilio pronunciat, Pompeium celeriter subsidio uenturum: hortaturq; eos, ne animo deficiant, quæq; usui ad defendendum oppidum sint, parent. Ipse *arcanè cum paucis familiaribus suis colloquitur, consiliumq; fugæ capere constituit. Cùm uultus Domitii cum oratione non consentiret, atq; omnia trepidãtius, timidiusq; ageret, quàm superioribus diebus cõsueßet, multũmq; cum suis consultandi causa secretò præter consuetudinem colloqueretur, consilia, conuentusq; hominum fugeret, res diutius tegi, dissimulariq; non potuit. Pompeius enim rescripserat sese rem in summum periculum deducturum non esse, neque suo consilio, aut uoluntate Domitium se in oppidum Corfinium contulisse. Proinde siqua facultas fuisset, ad se cum omnibus copiis ueniret. Id ne fieri poßet, obsidione, atque oppidi circummunitione fiebat. Diuulgato Domitii consilio, milites, qui erant Corfinii, prima uespera secessionem faciunt, atq; ita inter se per Trib. militum, centurionesq;, atq; honestissimos sui generis colloquuntur: obsideri se à Cæsare, opera, munitionesq; propè esse pfectas: Ducẽ suum Domitium, cuius spe, atq; fiducia permanserint, proiectis omnib. fugæ consilium capere, debere se suæ salutis rationem*

*arcanè

tionẽ habere. Ab his primo Marsi dissentire incipiũt, eamq; oppidi partem, quæ munitissima uidetur, occupant: tantaq; inter eos dissensio extitit, ut manũ conserere, atq; armis dimicare conarẽtur: Post paulò tamen internuntijs ultro citroq; missis, quæ ignorabãt de L. Domitij fuga cognoscũt. Itaq; omnes uno consilio Domitiũ productũ in publicũ circunsistunt & custodiunt, legatosq; ex suo numero ad Cæsarem mittũt, sese paratos esse portas aperire, quæq; imperauerit facere, & L. Domitiũ uiuũ in eius potestatẽ tradere. Quibus rebus cognitis, Cæsar etsi magni interesse arbitrabatur, q̃ primũ oppido potiri, cohortesq; ad se in castra traducere, ne qua aut lagitionibus, aut animi cõfirmatione, aut falsis nuntijs cõmutatio fieret uolũtatis, q, sæpe in bello paruis momentis, magni casus intercederent: tamen ueritus, ne militũ introitu, & nocturni tẽporis licentia, oppidum diriperetur, eos, qui uenerãt, collaudat, atq; in oppidũ dimittit, portas murosq; asseruari iubet: ipse his operibus, quæ facere instituerat, milites disponit, nõ certis spatijs intermissis, ut erat superiorũ dierũ cõsuetudo, sed ꝑpetuis uigilijs, stationibusq;, ut cõtingant inter se, atq; omnem munitionẽ expleant, Trib. militũ, & circummittit, atq; hortatur, nõ solũ ab eruptionibus caueãt, sed etiã singulorum omniũ occultos exitus* asseruẽt: neq; tã remisso, ac languido animo quisquã omnium fuit, qui ea nocte cõquieuerit. tãta erat summa rerum expectatio, ut nullus in aliã partẽ mẽte, atq; animo traheretur, quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosq; euentus exciperent. Quarta uigilia circiter, Lentulus Spinter de muro cum uigiliis, custodibusq; nostris colloquitur, uelle, si sibi fiat potestas, Cæsarẽ cõuenire. Facta potestate, ex oppido mittitur,

*obseruat.

neq; ab

neq; ab eo prius Domitiani milites descedunt, q̄ in conspectumCæsaris deducatur:cum eo de salute sua orat,atq; obsecrat,sibi ut parcat,ueteremq; amicitiã cõmemorat, Cæsarisq; in se beneficia exponit,quæ erãt maxima,q, per eum in collegiũ põtificũuenerat:q, prouinciã Hispaniæ ex prætura habuerat:q, in petitione cõsulatus ab eo erat subleuatus.Cuius orationẽ Cæsar interpellat,se nõ maleficii causa ex prouincia egressum, sed uti se à cõtumeliis inimicorum defenderet, ut Tribunos Ple.ea re ex ciuitate expulsos, ad suam dignitatẽ restitueret:ut se,& populum Rom.paucorum factione oppressum,libertatẽ uindicaret.Cuius oratione cõfirmatus Lẽtulus ut in oppidum reuerti liceat, petit. Quod de sua salute impetrauerit, fore etiã reliquis ad suã spem solatio,adeò esse perterritos nõnullos, ut suæ uitæ durius cõsulere cogantur. Facta potestate discedit.Cæsar ubi illuxit omneis Senatores,Senatorumq; liberos,Tribunos militum equitesq; Romanos ad se produci iubet.Erant Senatorii ordinis L.Domitius,&P.Lẽtulus Spinther,L.Cæcilius Vibullius Rufus, Sextus Quintilius Varus Quæstor, L. Rubrius.Præterea filius Domitii,aliiq; cõplures adolescentes, & magnus numerus equitum Romanorum & Decurionum,quos ex municipiis Domitius euocauerat, hos omnes productos à contumeliis militum, conuiciisq; prohibet: pauca apud eos loquitur q, sibi aperte eorum gratia relata nõ sit, pro suis in eos maximis beneficiis dimittit omnes* incolumes: H-S L X.quod aurũ adduxerat Domitius,atq; in publicum deposuerat, allatum ad se ab Duumuiris Corfiniensibus Domitio reddit : ne continentior in uita hominum, quàm in pecunia*fuisset,uideatur:etsi eam pecuniã publicam esse constabat, datamq; à Pompeio in stipendium.Mi-

*incolumes: aurũ quod add.

*fuisse

lites Domitianos sacramentum apud se dicere iubet, atq; eo die castra mouet, iustúmq; iter cōficit septē omnino dies ad Corfinium cōmoratus, & per fines Marrucinorum, Ferēti norum, Larinatium in Apuliā peruenit. Pōpeius his rebus cognitis, quæ erant ad Corfinium gestæ, Luceria proficisci tur Canusium, atq; inde Brundusium, copias undiq; omnes ex nouis delectib. ad se cogi iubet: seruos, pastores armat, atq; his equos attribuit, ex iis circiter treceētos equites conficit. L. Manlius prætor Alba cum cohortib. sex profugit: Rutilius Lupus prætor Taracina cum tribus, quæ procul eqtatum Cæsaris cōspicatæ, cui præerat Biuius Curius, relicto prætore, signa ad Curium trāsferunt, atq; ad eum trāseunt. Itē reliquis itinerib. nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius Cremona præfectus Fabrū Cn. Pōpeii, quē Cæsar ad eum remittit cum mandatis: Quoniā ad id tempus facultas colloquendi nō fuerit, atq; ad se Brundusium sit uenturus, interesse Reip. & communis salutis se cum Pompeio colloqui. Neq; uerò idem perfici longo itineris spatio, cum per alios conditiones ferantur, ac si coràm de omnibus conditionib. disceptetur. Is datis mādatis, Brundusium cum legionibus sex peruenit, ueteranis quatuor, reliquisq;, quas ex nouo delectu confecerat, atque in itinere compleuerat: Domitianas enim cohortes protinus à Corfinio in Siciliam miserat. Reperit Consules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus: Pompeium remanere Brundusii cum cohortibus * uiginti: neque certum inueniri poterat, obtinendi'ne causa Brundusii ibi remāsisset, quò facilius omne Adriaticū mare * extremis Italiæ partib. regionibusq; Græciæ, in * potestatem haberet; atque ex utraq;

*decem

*ex ultimis

*potestate

utraq; parte bellum administrare posset: an inopia nauium ibi restitisset, ueritus'que ne Italiam ille dimittēdam nō existimaret: exitus, administrationesq; Brundusini portus impedire instituit. Quorum operum hæc erat ratio. Quà fauces erāt angustissimæ portus, molem, atq; aggerē ab utraq; parte iaciebat, q̄ his locis erat mare uadosum longius progressus, cum agger altiore aqua cōtineri nō posset, rates duplices, quoquò uersas*pedum triginta è regione molis collocabat: has quaternis anchoris ex quatuor angulis distinebat, ne fluctibus mouerētur. His perfectis, collocatisq;, alias deinceps pari magnitudine rates iungebat, has terra, atque aggere cōtegebat, ne aditus, atq; incursus ad defendendum impediretur: à fronte, atq; ab utroq; latere cratibus, ac pluteis protegebat. In quarta quaq; earum turres binorum tabulatorum excitabat, quò cōmodius ab impetu nauium, incēdiisq;' defenderet. Cōtra hæc Pompeius naues magnas onerarias, quas in portu Brundusino deprehenderat, adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easq; multis tormentis, & omni genere telorum completas ad opera Cæsaris appellebat, ut rates perrumperet, atq; opera disturbaret: sic quotidie utrinque eminus fundis, sagittis, reliquisq; telis* pugnabatur. Atque hæc ita Cæsar administrabat, ut conditiones pacis dimittendas non existimaret. Ac tametsi magnopere admirabatur Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti, atque ea res sæpe tentata, etsi impetus eius, consiliaq; tardabat, tamen omnibus rebus in eo perseuerandum putabat. Itaque Caninium Rebilium legatum familiarem, necessariumq; Scribonii Libonis, mittit ad eum colloquii causa: mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur. In primis ut

*pedibus

*pugnabant

*ipſe cum Pōpeio colloqueretur, poſtulat: magnopere ſeſe cō fidere demōſtrat, ſi eius rei ſit poteſtas facta fore, ut æquis cōditionibus ab armis diſcedatur: cuius rei magnā partē lau dis, atq; *æſtimationis ad Libonem peruēturā, ſi illo autore, atq; agente ab armis ſit diſceſſum. Libo à colloquio Caninii digreſſus, ad Pōpeium proficiſcitur. Paulò poſt renunciat q, conſules abſint, nihil ſine illis de cōpoſitione agi poſſe. Ita ſæpius rem fruſtra tentatam, Cæſar aliquando dimittendā ſibi iudicabat, & de bello agēdum. Propè dimidia parte ope ris à Cæſare effecta, diebusq; in ea re conſumptis nouem, naues à Conſulibus Dyrrhachio remiſſæ, quæ priorem par tem exercitus eò deportauerant, Brunduſium reuertuntur. Pompeius ſiue operibus Cæſaris permotus, ſiue etiam q, ab initio Italia excedere cōſtituerat, aduētu nauium profectio nem parare incipit, &, quò facilius impetum Cæſaris tar= daret, ne ſub ipſa profectione milites oppidum irrumperēt, portas obſtruit, uicos, plateasq; inædificat, foſſas tranſuer= ſas uiis perducit, atque ibi ſudes, ſtipitesq; præacutos defi= git. Hæc leuibus cratibus terraq; inæquat: aditus autem, atque itinera duo, quæ extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atque eis præacutis præſepit. His paratis rebus, milites ſilentio naues conſcendere iubet. ex= peditos autem ex euocatis ſagittariis, funditoribusq; raros in muro, turribusque diſponit, hos certò ſigno reuocare conſtituit, cùm omnes milites naues conſcendißent: atq; iis expedito loco actuaria nauigia reliquit. Bruduſini Pom= peianorum militum iniuriis, atque ipſius Pompeii contume liis permoti, Cæſaris rebus fauebant. Itaque cognita Pom= peii profectione, concurſantibus illis, atque in ea re occupa tis, uulgo ex tectis ſignificabant. Per quos re cognita, Cæ=*

ſar ſca=

*existima tionis.

sar scalas parari, militesq; armari iubet, ne quã rei gerendæ facultatem dimittat. Pompeius sub noctem naues soluit. Qui erant in muro custodiæ causa collocati, eo signo quo conuenerat, reuocantur, notisq; itineribus ad naueis decurrunt. Milites positis scalis, muros ascendunt, sed moniti à Brundusinis, ut uallum cæcũ, fossasq; caueant, subsistunt, et longo itinere ab ijs circunducti ad portum perueniunt, duasq; naues cum militib. quæ ad moles Cæsaris adhæserant, scaphis, lyntribusq; deprehendunt, deprehẽsasq; excipiunt. Cæsar etsi ad spẽ cõficiendi negotii maximè probabat, coactis nauib. mare transire, & Pompeium sequi, priusquã ille sese transmarinis auxiliis confirmaret: tamẽ rei eius morã temporisq; longiquitatem timebat, q, omnibus coactis nauibus Pompeius præsentem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquiorib. regionib. Galliæ, Piceniq;, & à freto naues essent expectandæ, sed id propter anni tempus longum, atque impeditum uidebatur. Interea ueterem exercitum, duas Hispanias confirmari, quarum altera erat maximis beneficiis Pompeii deuincta, auxilia, equitatum parari. Galliam, Italiamq; tentari se absente nolebat. Itaque in præsentia Pompeii insequendi rationem omittit. In Hispaniam proficisci constituit. Duumuiris municipiorum omnium imperat, ut naues conquirant, Brundusiumq; deducendas curent. Mittit in Sardiniam cum legione una Valerium legatum: in Siciliam, Curionem proprætorem cum legionibus tribus: Eundem cum Siciliam recepisset, protinus in Africã traducere exercitũ iubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta: Siciliã M. Cato. Africam sorte Tubero obtinere debebat. Caralitani simul ad se Valerium mitti audierunt: nondum profecto ex Italia, sua

sponte

ſpōte ex oppido Cottā eiiciūt. Ille perterritus, q̃ omnē pro uinciā conſentire intelligeret, ex Sardinia in Africā profu git. Cato in Sicilia naues lōgas ueteres reficiebat, nouas ci uitatib. imperabat, hæc magno ſtudio *agebat. In Lucanis, Brutiisq́; per legatos ſuos ciuium Romanorum delectus ha bebat, equitum, peditumq́; certum numerum à ciuitatib. Sici liæ exigebat: quibus rebus penè perfectis aduētu Curionis cognito, queritur in cōcione ſeſe proiectum, ac proditum à Cn. Pompeio, qui omnibus rebus imparatisſimus, non neceſ= ſarium bellum ſuſcepiſſet: & ab ſe, reliquisq́; im Senatu in terrogatus, omnia ſibi eſſe ad bellum apta, ac parata confir mauiſſet. Hæc in cōcione queſtus ex prouincia fugit. Nacti *uacuas ab imperiis, Sardiniā Valerius, Curio Siciliā, cū ex ercitibus eò perueniunt. Tubero cum in Africā ueniſſet, in uenit in prouincia cū imperio Actium Varū, q ad Auximū, ut ſuprà demōſtrauimus, amiſſis cohortibus, protinus ex fu ga in Africā peruenerat, atq; eā ſua ſponte uacuā occupaue rat, delectuq́; habito duas legiones effecerat, hominū, et loco rum notitia, & uſu eius prouinciæ nactus ad ea conāda, q̃ paucis antè annis ex Prætura eā prouinciā obtinuerat. Hic uenientē Vticā cum nauibus Tuberonē, portu, atq; oppido prohibet, neq; affectum ualetudine filium exponere in ter= rā patitur: ſed ſublatis anchoris, excedere eo loco cogit. His rebus confectis, Cæſar, ut reliquum tēpus à labore intermit teretur, milites in proxima municipia deducit, ipſe ad urbē proficiſcitur: coacto Senatu, iniurias inimicorum commemo rat: docet ſe nullum extraordinarium honorem appetiſſe, ſed expectato legitimo tēpore conſulatus, eo fuiſſe conten= tum, quod omnibus ciuibus pateret latum ab decem Tr. pl. contradicentibus inimicis, Catone uero acerrimè repugnā= te,

*parage-bat

*uacuas prouin-cias

te, & pristina consuetudine dicendi mora dies extrahente; ut sui ratio absentis haberetur, ipso consule Pompeio; qui si improbasset, cur fieri passus esset? Si probasset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? Patientiam proponit suam, cùm de exercitibus dimittendis ultro postulauisset, in quo iacturam dignitatis, atq; honoris ipse facturus esset. Acerbitatem inimicorum docet, qui quod ab altero postularent, in se recusarent, atq; omnia permisceri mallent, quàm imperium, exercitusq; dimittere. Iniuriam in eripiendis legionibus prædicat: crudelitatem, & insolentiam in circunscribēdis Tr. pl. Conditiones à se latas, & expetita colloquia, & denegata commorat. Pro quibus rebus orat, ac postulat ut Remp. suscipiant, atq; unà secum administrent. Sin timore defugiant, illis se *honori non futurum, & per se Remp. administraturum. Legatos ad Pompeium de compositione mitti oportere, neq; se reformidare quod in Senatu paulò antè Pompeius dixisset, Ad quos legati mitterentur, iis autoritatem attribui, timoremq; eorum, qui mitterent, significari, tenuis, atq; infirmi hæc animi uideri: se uero, ut operibus antè studuerit, sic iustitia, & æquitate uelle superare. Probat rem Senatus dimittendis legatis, sed qui mitterentur, non reperiebantur, maximeq; timoris causa pro se quisque id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab Vrbe in Senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui Romæ remansissent, & qui in castris Cæsaris fuissent. Sic triduum disputationibus, excusationibusq; extrahitur. Subiicitur etiam L. Metellus T. pl. ab inimicis Cæsaris, qui hanc rem distrahat, reliquasq; res quascunque agere instituerat, impediat. Cuius cognito consilio, Cæsar, frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tempus omittat,

*alias, oneri

& neutrum eorum cōtra alterū iuuare, aut urbe, aut portubus recipere. Hæc dum inter eos agunt, Domitius nauibus Maßiliā peruenit, atq; ab iis receptus, urbi præficitur. Sūma ei belli administrādi permittitur. Eius imperio classem quoquò uersus dimittunt: onerarias naues, quas ubiq; possunt, deprehēdunt, atq; in portum deducunt: earum clauis, aut materia, atq; armamentis instructis, ad reliquas armādas, reficiendasq; utuntur: frumenti q̄ inuentum est, in publicum conferunt, reliquas merces, commeatusq; ad obsidionē urbis, si accidat, reseruant. Quib. iniuriis permotus Cæsar, legiones treis Maßiliam adducit, turres, uineasq; ad oppugnationē urbis agere, naues lōgas Arelatæ numero XII. facere instituit. Quib. effectis, armatisq; diebus triginta, à qua die materia cæsa est, adductisq; Maßiliā, his Decium Brutum præficit. C. Trebonium legatum ad oppugnationē Maßiliæ relinquit. Dum hæc parat, atq; administrat, C. Fabium legatum cum legionib. tribus, quas Narbone, circumq; ea loca hyemandi causa disposuerat, in Hispaniam præmittit, celeriterq; Pyrenæos saltus occupari iubet, qui eo tēpore ab L. Afranio legato præsidiis tenebantur. legiones reliquas, quæ longius hyemabant, subsequi iubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate, præsidium ex saltu deiecit, magnisq; itineribus ad exercitum Afranii contēdit. Aduentu Vibullii Rufi, quem à Pompeio missum in Hispaniā demonstratum est, Afranius, & Petreius, & Varro legati Pompeii, quorum unus tribus legionibus Hispaniam citeriorem, alter à saltu Castulonensi ad Anā duabus legionibus, tertius ab Ana Vectonum agrum, Lusitaniamq; pari numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur, ut Petreius ex Lusitania p̄ Vectones cum omnibus copiis ad Afra-

nium proficiſcitur: Varro cum his, quas habebat, legionib. omnē ulteriorē Hiſpaniam tueatur. His rebus *conſtitutis, equites auxiliaq́; totius Luſitaniæ à* Petreio, *Celtiberis, Cătabris,* Barbarisq; *omnibus, qui ad* Oceanum *pertinent, ab Afranio imperătur. Quibus coactis, celeriter* Petreius *per* Vectones *ad Afranium peruenit, conſtituunt communi conſilio bellum ad* Ilerdam, *propter ipſius loci opportunitatē; gerere.* Erant, *ut ſuprà demonſtratum eſt, legiones Afranij tres,* Petreij *duæ: præterea ſcutatæ citeriores prouinciæ, & cetratæ ulterioris Hiſpaniæ cohortes circiter octoginta, equitum utriuſque prouinciæ circiter quinq; millia. Cæſar legiones in Hiſpaniam præmiſerat, ad ſex millia auxilia peditum, equitum tria millia, quæ omnibus ſuperioribus bellis habuerat, & parem ex Gallia numerum, * quem ipſe petiuerat, nominatim* ex *omnibus ciuitatibus nobiliſsimo, & fortiſsimo quoque euocato.* Hinc *optimi generis* hominum ex Aquitanis, Montanisq́;, qui Galliam prouinciam attingunt.* Audierat Pompeium *per Mauritaniam cum legionibus iter in Hiſpaniam facere, confeſtimq́; eſſe uenturum.* Simul à *Tribb. militum centurionibusq́; mutuas pecunias ſumpſit, has exercitui diſtribuit. Quo facto duas res cō ſecutus eſt, quòd pignore animos centurionum deuinxit, et largitione militum uoluntates redemit.* Fabius *finitimarum ciuitatum animos literis, nuntijsq́; tenebat.* In Sicore *flumine pontes effecerat duos, inter ſe diſtantes millia paſſuum quatuor: his pontibus pabulatum mittebat, quòd ea, quæ citra flumen fuerant, ſuperioribus diebus conſumpſerat.* Hoc *idē ferè, atq; eadem de cauſa Pompeiani exercitus duces faciebant, crebroq́; inter ſe equeſtribus præliis contendebant.* Huc *cùm quotidiana conſuetudine congreſſæ pabulatoribus*

*quam ipſe pacauerat

*homines

loribus præsidio proprio legiones Fabianæ duæ flumen trã sissent, impedimentaq́;, & omnis equitatus sequeretur, subitò iumẽtorum, & aquæ magnitudine pons est interruptus, & reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito à Petreio, & Afranio, et ex aggere, atq; cratibus, quæ flumine ferebantur, celeriter suo ponte Afranius, quem oppido, castrisq́; coniunctum habebat, legiones quatuor, equitatũq; omnem transiecit, duabusq́; Fabianis occurrit legionib. cuius aduentu nunciato, L. Plancus, qui legionibus præerat, necessaria re coactus, locum capit superionem, diuersamq́; aciem in duas partes constituit, ne ab equitatu circumueniri posset. Ita congressus impari numero magnos impetus legionum, equitatusq́; sustinet. Commisso ab equitibus prælio, signã duarum legionum procul ab utrisq; conspiciũtur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id, quod accidit, ut duces aduersariorum occasione, & beneficio fortunæ ad nostros opprimendos uterẽtur, quarum aduentu prælium dirimitur, ac suas uterq; legiones reducit in castra. Eo biduo Cæsar cum equitibus nõgentis, quos sibi præsidio reliquerat, in castra peruenit. Põs qui fuerat tẽpestate interruptus, penè erat refectus, hunc noctu pfici iußit. Ipse cognita locorũ natura, põti, castrisq́; præsidio sex cohortes reliquit, atq; omnia impedimenta, & postero die omnibus copiis triplici instructa acie, ad Ilerdã proficiscitur, & sub castris Afranii constitit, & ibi pauli sper sub armis moratus, facit æquo loco pugnandi potestatẽ. Potestate facta, Afranius copias educit, & in medio colle sub castris*constitit. Cæsar, ubi cognouit per Afranium *cõsistit stare, quò minus prælio dimicaretur, ab infimis radicib. mõtis, intermißis circiter paßibus quadringẽtis, castra facere

nis antesignanos præcurrere, atq; occupare eum tumulum iubet. Qua re cognita, celeriter, quæ in statione pro castris erant Afranij cohortes, breuiore itinere ad eundem occupãdum locum mittuntur. Contenditur prælio, & quod prius in tumulum Afraniani uenerant, nostri repelluntur, atq; alijs summissis præsidijs terga uertere, seq; ad signa legionũ recipere coguntur. Genus erat pugnæ militum illorum, ut magno impetu primò procurrerent, audacter locum caperẽt, ordines suos non magnopere seruarent, rari, dispersiq; pugnarent, si premerentur, pedem referre, & loco excedere non turpe existimarent, cum Lusitanis, reliquisq; barbaris genere quodam pugnæ assuefacti: quod ferè fit, quibus quisque in locis miles inueterauerit, uti multum earum regionũ consuetudine moueatur. Hæc tum ratio nostros perturbauit, insuetos huius generis pugnæ, circumiri enim sese ab aperto latere, procurrentibus singulis arbitrabantur: ipsi autem suos ordines seruare, neque ab signis discedere, neq; sine graui causa eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. Itaque perturbatis antesignanis, legio, quæ in eo cornu constiterat, locum non tenuit, atque in proximum collem sese recepit. Cæsar penè omni acie perterrita, quòd præter opinionem, consuetudinemq; acciderat, cohortatus suos, legionem nonam subsidio ducit, hostem insolentem, atque acriter nostros insequentem supprimit, rursusq; terga uertere, seq; ad oppidum Ilerdam recipere, & sub muro consistere cogit. Sed nonæ legionis milites elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum uolunt, temerè insecuti longius fugientes, in locum iniquum progrediuntur, & sub montem, in quo erat oppidum positum Ilerda, succedunt: hinc se recipere cùm uellent, rursus illi

*ex loco superiore nostros premebāt. Præruptus locus erat utraq; ex parte directus, ac tantum in latitudinē patebat, ut treis instructæ cohortes eum locum explerent, & neque subsidia à lateribus summitti, neq; equites laborātibus usui esse possent: Ab oppido*autem decliui fastigio uergebat, in longitudinem passuum circiter quadringentorum; hac nostris erat receptus, q. eo incitati studio inconsultius processerant.* Hoc *pugnabatur loco & propter angustias iniquo, & q. sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen uirtute & patientia nitebantur, atq; omnia uulnera sustinebant.* Augebantur *illis copiæ, atq; ex castris cohortes per oppidum crebrò summittebantur, ut integri defeßis succederent.* Hoc idem *Cæsar facere cogebatur, ut summißis in eundem locum cohortibus, defessos reciperet.* Hoc *cùm esset modò pugnatum cōtinenter horis quinq;, nostriq; grauius à multitudine premerentur, consumptis omnibus telis, gladiis districtis, impetum aduersus montem, in cohortes faciunt, paucisq; deiectis, reliquos sese conuertere cogunt.* Summotis *sub murum cohortibus, ac nonnulla parte propter terrorem in oppidū compulsis, facilis est nostris receptus datus.* Equitatus *autem noster ab utroq; latere, etsi deiectis, atque inferioribus locis constiterat, tamen in summum iugum uirtute connititur, atque inter duas acies perequitans, commodiorem, ac tutiorem nostris receptum dat.* Ita *uario certamine pugnatum est.* Nostri *in primo congressu circiter septuaginta ceciderunt, in his* Qu. Fulginius *ex primo hastato legionis quartædecimæ, qui propter eximiam uirtutem ex inferioribus ordinibus in eū locū peruenerat: uulnerantur amplius sexcentis.* Ex *Afranianis interficiuntur* T. Cæcilius *primi pili*

*autē edi tus locus tenui fastigio.

pili Centurio,& præter eum centuriones quatuor, milites amplius ducenti. Sed hæc eius diei præfertur opinio, ut se utriq; superiores discessisse existimarent. Afraniani quòd cùm esse omnium iudicio inferiores uiderentur, cominus tamen diu stetissent, & nostrorum impetum sustinuissent, et initio locum, tumulumq; tenuissent, quæ causa pugnãdi fuerat, & nostros primo congressu terga uertere coegissent. Nostri autem, q. iniquo loco, atq; impari congressi numero essent, quòd quinq; horis prælium sustinuissent, q. montem gladiis districtis ascendissent, quòd ex loco superiore terga uertere aduersarios coegissent, atq; in oppidum compulissent. Illi eũ tumulũ, pro quo pugnatũ est, magnis operib. munierunt, præsidiumq; ibi posuerunt. Accidit etiã repentinum incõmodum biduo, quò hæc gesta sunt, tãta enim tempestas cooritur, ut nunquam illis locis maiores aquas fuisse constaret: tum autẽ ex omnibus montibus nix proflu xit, ac summas ripas fluminis superauit, pontesq; ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit, quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit. Castra enim, ut suprà demonstratum est, cum essent inter flumina duo, Sicorim, & Cingam, spatio millium triginta, neutrum horum transiri poterat, necessarioq; omnes his angustiis continebantur, neq; ciuitates, quæ ad Cæsaris amicitiã accesserant, frumentum supportare, neque ii, qui pabulatum longius progressi erant interclusi fluminibus, reuerti, neque maximi comitatus, qui ex Italia, Galliaq; ueniebant, in castra peruenire poterant. Tempus erat difficilimum, quo neque frumenta in hybernis erant neq; multum à maturitate aberant, ac ciuitates exinanitæ, q. Afranius pene omne frumẽtum ante Cæsaris aduentum Ilerdam conuexerat: reliqui

gationes ciuitatum, erant legati Cæsaris, hos omnes flumina continebant: ad hos opprimendos cum omni equitatu, tribusq; legationibus Afranius de nocte proficiscitur, imprudentesq; antè missis equitibus aggreditur: celeriter tamen sese Galli equites expediunt, prælium'q; committunt. Hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinuere, sed ubi signà legionum appropinquare cœperunt, paucis amissis sese in montes proximos cõferunt. Hoc pugnæ tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum. nacti enim spatium se in loca superiora receperunt. Desiderati sunt eo die sagittarii circiter ducenti, equites pauci, calonum, atque impedimentorum non magnus numerus: his tamen omnibus annona creuit, quæ ferè res non solùm inopia præsentis, sed etiam futuri temporis timore ingrauescere consueuit: iamq; ad denarios * quinquaginta in singulos modios, annona peruenerat, & militũ uireis inopia frumenti diminuerat, atque incõmoda in dies augebantur, & tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinauerat, ut nostri magna inopia necessariarum rerum conflictarentur, illi omnibus abundarent rebus, superioresq; haberentur. Cæsar iis ciuitatibus, quæ ad eius amicitiam accesserant, quò minor erat frumenti copia, pecus imperabat, calones ad lõginquiores ciuitates dimittebat: ipse præsentem inopiam, quibus poterat subsidiis, tutabatur. Hæc Afranius, Petreiusq;, & eorum amici pleniora etiam, atque uberiora Romam ad suos perscribebant: multa rumor fingebat, ut penè bellum confectum uideretur. Quibus literis, nuntiisq; Romam perlatis, magni demum concursus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebant. Multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficisce

* quadraginta.

ficiſcebantur. alij ut principes tàlem nuntium attuliſſe, alij ne euentum belli expectaſſe, aut ex omnibus nouißimi uenisſe uiderentur. Cùm in his anguſtijs res eßet, atq; omnes uiæ ab Afranianis militibus, equitibusq; obſiderentur, nec pontes perfici poſſent, imperat militibus Cæſar, ut naues faciãt cuius generis eũ ſuperioribus annis uſus Britanniæ docuerat. Carinæ primum, *ac ſtatumina ex leui materia fiebãt, reliquum corpus nauium uiminibus contextum corijs integebatur. Has perfectas carris iunctis deuehit noctu millia paſſuum à caſtris XXII. militesq; his nauibus flumen trãſportat, cõtinentemq; ripæ collem improuisò occupat. Hunc celeriter, prius quàm ab aduerſarijs ſentiatur, communit: huc legionem poſtea traiecit, atq; ex utraq; parte pontem inſtitutum perficit biduo. Ita commeatus, & qui frumenti cauſa proceſſerant, tutò ad ſe recipit, et rem frumentariam expedire incipit. Eodem die equitum magnam partem flumen traiecit, qui inopinantes pabulatores, & ſine ullo dißipatos timore aggreßi, quàm magnum numerum iumentorũ, atq; hominũ intercipiunt, cohortibusq; centuriatis ſubſidio mißis, ſcienter in duas partes ſeſe diſtribuunt, alij, ut prædæ ſubſidio ſint, alij ut ueniẽtibus reſiſtant, atq; eos propellant, unãq; cohortẽ, quæ temere ante cæteras extra aciẽ procurrerat, ſecluſam à reliquis circumueniunt, atq; interficiunt, incolumesq; cũ magna præda eodẽ ponte in caſtra reuertuntur. Dum hæc ad Ilerdam geruntur, Maßilienſes uſi L. Domitij conſilio naues longas expediunt numero decem ſeptem, quarum erant undecim tectæ: multa his minora nauigia addunt, ut ipſa multitudine noſtra claßis terreatur: magnum numerum ſagittariorum, magnum Albicorum, de quibus ſuprà demonſtratũ eſt, imponunt, atq; hos præmijs

*alias, ſtramine & leui materia, &c.

pollicitat

pollicitationibusq; incitant: certas sibi deposcit naues Domitius, atq; has colonis, pastoribusq;, quos secum adduxerat complet. Sic omnibus rebus instructa classe, magna fiducia ad nostras naues procedunt, quibus præerat D. Brutus. Hæ ad insulam, quæ est contra Massiliam, stationes obtinebant. Erat multò inferior numero nauium Brutus, sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos uiros antesignanos, centuriones Cæsar ei classi attribuerat, qui sibi id muneris depoposcerant: ij manus ferreas, atque harpagones parauerant, magnóq; numero pilorum, tragularum, reliquorúmq; telorum se instruxerant. Ita cognito hostium aduentu, suas naues ex portu educunt, cum Massiliensibus cõfligunt. pugnatum utrinq; est fortissimè, atq; acerrimè: neq; multũ Albici nostris uirtute cedebant, homines asperi, & montani, exercitati in armis, atq; ij modo digressi à Massiliensibus recentem eorundem pollicitationem animis continebant, pastorésq; indomiti spe libertatis excitati sub oculis domini suã probare operã studebant. Ipsi Massilienses et celeritate nauium, & scientia gubernatorum confisi, nostros eludebant, impetúsq; eorũ excipiebant, & quod licebat latiore spatio producta longius acie circũuenire nostros, at pluribus nauibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detergere si possent, contendebant: cùm propius erat necessariò uentum, ab scientia gubernatorum, atque artificii, ad uirtutem montanorum confugiebant. Nostri (quòd minus exercitatis remigibus, minusq; peritis gubernatoribus utebantur, qui repentè ex onerariis nauibus erant producti, neque dum etiam uocabulis armamentorum cognitis, tum etiam grauitate, & tarditate nauium impediebantur, factæ enim subitò ex humida materia, non eundem usum celeritatis

habe

*tur. Quibus rebus perterritis animis aduerſariorũ, Cæſar ne ſemper magno circuitu per põtem equitatus eſſet mittẽdus, nactus idoneum locum, foſſas pedũ triginta in latitudinem complures facere inſtituit, quibus*partem aliquam Sicoris auerteret, uadumq́; in eo flumine efficeret. His penè effectis, magnũ in timorem Afranius, Petreiusq́; perueniũt, ne omnino frumento, pabuloq́; intercluderentur, q̃ multum Cæſar equitatu ualebat. Itaq; conſtituunt*ipſi locis excedere, & in Celtiberiam bellum transferre. Huic conſilio ſuffragabatur etiam illa res, q̃ ex duobus contrarijs generib. quæ ſuperiore bello cum L. Sertorio ſteterant, ciuitates*uictæ nomen, atq; imperium abſentis timebant: quæq́; in amicitia manſerant Pompeij, magnis affectæ beneficijs eum diligebant: Cæſaris autem in Barbaris erat nomẽ obſcurius. Hic magnos equitatus, magnaq́; auxilia expectabãt, & ſuis locis bellum in hyemem ducere cogitabant. hoc inito conſilio toto flumine Ibero naues conquirere, & Octogeſam adduci iubent. Id erat oppidum poſitũ ad Iberũ, *milliaq́; paſſuum à caſtris aberat XX. Ad eum locũ fluminis nauib. iũctis pontem imperant fieri, legionesq́; duas flumen Sicorim traducunt, caſtraq́; muniunt uallo pedũ XII. Qua re p exploratores cognita, ſummo labore militũ Cæſar continuato diem, noctemq́; opere in flumine auertendo, huc iam rẽ duxerat, ut equites, & ſi difficulter, atq; ægrè fiebat, poſſent tamen, atq; auderent flumẽ trãſire. Pedites uerò tantummodò humeris, ac ſummo pectore extarent, ut tum altitudine aquis, tũ etiam rapiditate fluminis ad tranſeundũ*impedirẽtur. Sed tamen eodẽ ferè tẽpore pons in Ibero propè effectus nũtiabatur, & in Sicori uadũ reperiebatur. Iã uerò eò magis illi maturandũ iter exiſtimabãt. Itaq; duabus auxiliaribus*

*parte aliqua Sicorim.

*ipſi.

*uinctæ.

*milliaq́ quinque paſſuũ a caſtris aberat: xxi. ad eũ loc.

*non impedirẽtur

liaribus cohortibus Ilerdæ præsidio relictis, omnib. copiis Sicorim transeunt, & cum duabus legionibus, quas superioribus diebus traduxerat, castra coniungũt. Relinquebatur Cæsari nihil, nisi uti equitatu agmen aduersariorum malè haberet, & carperet. Pons enim ipsius magnum circuitum habebat, ut multò breuiore itinere illi ad Iberũ peruenire possent. Equites ab eo missi flumẽ transeunt, & cũ de tertia uigilia Petreius, atq; Afranius castra mouissẽt, repẽte sese ad nouissimũ agmen ostendunt, & magna multitudine circũfusa morari, atq; iter impedire incipiũt. Prima luce ex superiorib. locis, quæ Cæsaris castris erant coniuncta, cernebatur equitatus nostri prælio nouissimos illorum premi uehementer, ac nonnunquam sustinere extremũ agmẽ atq; interrumpi, alias inferri signa, & uniuersarum cohortium impetu nostros propelli, deinde rursus conuersos insequi. Totis uerò castris milites conturbari, & dolere hostem ex manib. dimitti, bellũ necessariò longius duci: Centuriones, Tribunosq; militũ adire, atq; obsecrare, ut p eos Cæsar certior fieret, ne labori suo, neu periculo parceret, paratos esse sese, posse, & audere eà transire flumẽ, quà traductus esset equitatus. Quorum studio, & uocibus excitatus Cæsar, etsi timebat tantæ magnitudinis flumini exercitũ obijcere, conandum tamen, atque experiendum iudicat. Itaq; infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi iubet quorũ aut animus, aut uires uidebantur sustinere non posse: hos cum legione una præsidio castris relinquit: reliquas legiones expeditas educit magnoq; numero iumentorum in flumine suprà, atq; infra constituto, traducit exercitũ: pauci ex his militibus ui fluminis abrepti ab equitatu excipiuntur, ac subleuantur: interiit tamẽ nemo. Traducto incolumi exercitu, copias

tu copias instruit, triplicemq; aciē ducere incipit: ac tantū fuit in militibus studium, ut militum sex ad iter addito ad uadum circuitu, magnaq; fluminis mora interposita, eos, qui de tertia uigilia exissen, ante horā diei nonā cōsequerētur. Quos ubi Afranius procul uisos cū Petreio conspexit, noua re perterritus, locis superioribus cōstitit, aciēq; instruit. Cæsar in cāpis exercitum reficit, ne defessum prælio obijciat. Rursus conātes progredi insequitur, & moratur. Illi necessariò maturius, quàm cōstituerāt, castra ponunt (Suberant enim montes, atq; à millibus passuum quinq; itinera difficilia, atq; angusta excipiebant: hos intra montes se recipiebant, ut equitatum effugerent Cæsaris, præsidiisq; in angustiis collocatis exercitum itinere prohiberent, ipsi sine periculó, ac timore Iberum copias traducerent, quod fuit illis conandum, atq; omni ratione efficiendū) & totius diei pugna, atq; itineris labore defeßi, rē in posterū diē distulerunt, Cæsar quoq; in proximo colle castra ponit. Media circiter nocte iis, qui adaquandi causa lōgius à castris processerant, equitibus correptis, fit ab his certior Cæsar, duces aduersariorum silentio copias castris educere. Quo cognito, signum dari iubet, & uasa militari more cōclamari. Illi exaudito clamore, ueriti ne noctu impediti sub onere cōfligere cogerētur, aut ne ab equitatu Cæsaris in angustiis tenerentur, iter supprimūt, copiasq; in castris cōtinēt. Postero die Petreius cum paucis equitibus occulte ad explorandа loca proficiscitur. Hoc idem fit ex castris Cæsaris. Mittitur L. Decidius Saxo cum paucis, qui loci naturā perspiciat. Vterque idem suis renuntiat, quinque millia passuū proxima intercedere itineris campestris: inde excipere loca aspera, & montuosa, qui prior has angustias occupauerit,

*uersum,contrariamq; in partem*iri uidebatur.* Duces uerò *eorum suum consilium laudibus ferebāt,q. se castris tenuis sent,multumq; eorum opinionem adiuuabat, q. sine iumentis ,impedimentisq; ad iter profectos uidebant, ut non pos se diutius inopiam sustinere confiderent.* Sed ubi paulatim *retorqueri agmen ad dexteram conspexerāt,iamq; primos superare regionem castrorum animaduertunt : nemo erat adeò tardus , aut fugiens laboris, quin statim castris exeū dum,atque occurrendum putaret.* Conclamatur ad arma, *atq; omnes copiæ,paucis præsidio relictis cohortib. exeūt, rectoq; ad* Iberum *itinere contendunt.* Erat in celeritate *omne positum certamen,utri prius angustias montesq; occuparent.* Sed exercitum Cæsaris *uiarum difficultates tardabant.* Afranii *copias equitatus* Cæsaris *insequens morabatur.* Res *tamen ab* Afranianis *huc erat necessariò deducta,ut si priores, montes,quos petebant,attigissent,ipsi periculum uitarent:* Impedimenta *totius exercitus,cohortesq; in castris relictas,seruare nō possent,quib.interclusis exer citu* Cæsaris *auxiliū ferri nulla ratione poterat.* Confecit *prior iter* Cæsar,*atq; ex magnis rupibus nactus planitiē, in*hanc cōtra hostē aciē instruit.* Afranius *cū ab equitatu nouißimum agmen premeretur, & ante se hostem uideret, collē quendā nactus,ibi constitit.* Ex eo loco quatuor Cetra*torum cohortes in montē, qui erat in cōspectu omniū excel sissimus,mittit.* Hunc *magno cursu concitatos iubet occupa re,eo consilio uti ipse eōdē omnibus copiis cōtēderet,et mu tato itinere iugis* Octogesam *pueniret.* Hūc *cùm obliquo iti nere* Cetrati *peterent,conspicatus equitatus* Cæsaris *in co hortes impetū facit,nec minimā partē tēporis equitum uim* Cetrati *sustinere potuerunt, omnesq; ab his circumuenti,*

*iniri

*hac

in cōſpectu utriuſq; exercitus interficiuntur. Erat occaſio bene gerendæ rei, neq; uerò id Cæſarem fugiebat, tanto ſub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum ſuſtinere non poſſe, præſertim circundatum undiq; equitatu, cum in loco æquo, atq; aperto cōfligeretur, idq; ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Cōcurrebant legati, Centuriones, Tribuniq; militum, ne dubitaret prælium committere, omnium eſſe militum paratisſimos animos. Afranianos contrà multis rebus ſui timoris ſigna miſiſſe: quòd ſuis non ſubueniſſent, quòd de colle non recederent, quod uix equitum incurſus ſuſtinerent, collatisq; in unum locum ſignis conferti, neq; ordines, neq; ſigna ſeruarent: quòd ſi iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem, quòd certè inde decedendum eſſet Afranio, nec ſine aqua permanere poſſet. Cæſar in eā ſpē uenerat, ſe ſine pugna, & ſine uulnere ſuorum, rem conficere poſſe, quòd re frumentaria aduerſarios intercluſiſſet. Cur etiam ſecundo prælio aliquos ex ſuis amitteret? Cur uulnerari pateretur optimè meritos de ſe milites? Cur denique fortunam periclitaretur? præſertim cum non minus eſſet imperatoris conſilio ſuperare, quàm gladio. Mouebatur etiam miſericordia ciuium, quos interficiendos uidebat, quibus ſaluis, atque incolumibus rem obtinere malebat. Hoc conſilium Cæſaris à pleriſque non probabatur. Milites uerò palam inter ſe loquebantur, quoniam talis occaſio uictoriæ dimitteretur, etiam cum uellet Cæſar ſeſe non eſſe pugnaturos. Ille in ſua ſententia perſeuerat, & paulum ex eo loco digreditur, ut timorem aduerſarijs minuat. Petreius, atq; Afranius oblata facultate in caſtra ſeſe referunt. Cæſar præſidiis montib. diſpoſitis, omni ad Iberū intercluſo itinere, quàm

re, quàm proximè potest hostium castris castra communit. Postero die duces aduersariorum perturbati, quòd omnem rei frumentariæ, fluminisq; Iberi spem amiserant, de reliquis rebus consultabant. Erat unum iter, Ilerdam si reuerti uellent: alterum, si Tarraconem peterent. Hæc consultantibus eis, nũtiatur aquatores ab equitatu premi nostro. Quare cognita, crebras stationes disponunt equitum & cohortium alariarum, legionariasq; interijciũt cohortes, uallũq; ex castris ad aquã ducere incipiunt, ut intra munitionem, & sine timore, & sine stationibus aquari possent. Id opus inter se Petreius, atque Afranius partiuntur, ipsiq; perficiendi operis causa longius progrediuntur. Quorum discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, uulgò procedunt, & quem quisque in castris notum, aut municipem habebat, conquirit, atque *uocat. Primum agunt gratias omnes omnib. quod sibi perterritis pridie pepercissent, eorum se beneficio uiuere. Deinde Imperatoris fidem quærunt, rectè ne se illi sint commissuri, & quòd non ab initio fecerint, armaq; cum hominibus necessariis, & consanguineis cõtulerint, conqueruntur. His prouocati sermonibus fidẽ ab Imperatore de Petreij, & Afranij uita petunt, ne quod in se scelus concepisse, ne suos prodidisse uideantur. Quibus confirmatis rebus, se statim signa translaturos confirmant. Legatosq; de pace primorum ordinum centuriones ad Cæsarem mittunt: interim alij suos in castra inuitandi causa adducunt, alij ab suis adducuntur, adeò, ut una castra iam facta ex binis uiderentur. Compluresq; Tribuni militum, & Centuriones ad Cæsarem ueniunt, seq; ei commendant. Hoc idem fit à principibus Hispaniæ, quos illi euocaue rant, & secum in castris habebant obsidum loco. ij suos

*euocat.

notos, hospitesq; quærebant, per quem quisq; eorum aditũ commendationis haberet ad Cæsarem. Afranii etiam filius adolescens de sua, & parentis sui salute cum Cæsare per Sulpitium legatum agebat. Erant plena lætitia, & gratulatione omnia, eorum, qui tanta pericula uitasse, & eorum, qui sine uulnere tantas res confecisse uidebãtur, magnumq; fructum suæ pristinæ lenitatis omnium iudicio Cæsar ferebat: consiliumq; eius à cunctis probabatur. Quibus rebus nuntiatis Afranio, ab instituto opere discedit, seq; in castra recipit, sic paratus, ut uidebatur, ut quicunque accidisset casus, hunc quieto, & æquo animo ferret. Petreius uerò non deserit sese, armat familiam, cum hac, & prætoria cohorte Cetratorum, barbarisq; equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suæ custodiæ causa habere consueuerat, improuiso ad uallum aduolat, colloquia militũ interrũpit, nostros repellit ab castris, quos deprehendit interficit: reliqui coeũt inter se, & repẽtino periculo exterriti, sinistras sagis inuoluunt, gladiosq; distringunt, atq; ita se à Cetratis equitibusq; defendunt, castrorum propinquitate confisi, seq; in castra recipiunt: & ab his cohortibus, quæ erant statione ad portas defenduntur. Quibus rebus confectis, flens Petreius manipulos circuit, militesq; appellat, neu se, neu Pompeium absentem imperatorem suum aduersariis ad supplicium tradant, obsecrat. Fit celeriter concursus in prætorium. Postulãt, ut iurent omnes se exercitum, ducesq; non deserturos, neque prodituros, neque sibi separatim à reliquis consilium capturos. Princeps in hæc uerba iurat ipse, ad idem iusiurandum adigit Afranium, subsequuntur Tribuni militum, Centutionesq;. Centuriatim producti milites idem iurant, edicunt penes quem quisque sit miles

Cæsaris

Cæsaris,ut producatur:productos palã in prætorio interficiunt:sed pleriq; quos ceperant,celant,noctuq; per uallũ emittunt.Sic terror oblatus à ducibus,crudelitas in supplicio,*uana religio iurisiurandi,spem præsentis deditionis sustulit,mentesq; militum conuertit,& rem ad pristinam belli rationem redegit.Cæsar milites aduersariorum,qui in castra per tempus colloquij uenerant summa diligentia conquiri,& remitti iubet.Sed ex numero Tribunorum militum,Centurionumq; nonnulli sua uoluntate apud eum remãserunt,quos ille postea magno in honore habuit.Cẽturiones,amplorisq; ordinis eqtes Romanos in Tribunitium restituit honorem.Premebantur Afraniani pabulatione,aquabantur ægrè,frumenti copiam legionarii nõnulli habebãt, q̃ dierum uigintiduorum ab Ilerda frumentum iussi erant efferre.Cetrati,auxiliaresq; nullam,quorum erant & facultates ad parandum exiguæ,& corpora insueta ad onera portanda:itaq; magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarẽ perfugiebat.In his erat angustijs res.Sed ex propositis cõsiliis duob.explicitius uidebatur ad Ilerdã reuerti, q̃ ibi paululum frumenti reliquerant,ibi se reliquum consilium expleturos confidebant.Tarraco aberat longius, quo spatio plures rẽ posse casus recipere intelligebant.Hoc probato consilio, ex castris proficiscuntur. Cæsar equitatu præmisso,qui nouissimum agmen carperet,atq; impediret, ipse cum legionibus subsequitur:nullum intercedebat tempus,quin extremi cum equitibus præliarentur.Genus erat hoc pugnæ, expeditæ cohortes nouissimum agmen claudebant,pluresq; in locis campestribus subsistebant:si mons erat ascendendus,facilè ipsa loci natura periculum repellebat,q̃ ex locis superioribus qui antecesserant, suos ascẽ-

*noua

dentes protegebāt: cùm uallis, aut locus decliuis suberat, neque, ij q antecesserāt, morātibus opē ferre poterāt, equites uero ex loco superiore in aduersarios tela coniiciebant, tum magno erat in periculo res, tum inquirebant, ut cum eiusmodi esset locis appropinquatum, legionum signa cōsistere iuberent, magnoq; impetu equitatum repellerent, eo summoto, repente incitati cursu, sese in ualles uniuersi demitterēt, atq; ita transgressi rursus in locis superioribus consisterent. nam tantum ab equitum suorum auxilijs aberant, quorum numerum habebant magnum, ut eos superioribus perterritos prælijs, in medium reciperent agmen, ultroq; eos tuerētur, quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæsaris exciperetur. Tali dum pugnatur modo, lentè, ac paulatim proceditur, crebroq;, ut sint auxilio suis, subsistunt, ut tum accidit: millia enim progressi quatuor, uehementius peragitati ab equitatu, mōtē excelsum capiunt, ibiq; una frōte cōtra hostē castra muniūt, neq; iumētis onera deponūt. Vbi Cæsaris castra posita, tabernaculaq; constituta, & demissos equites pabulādi causa animaduertêre, sese subitò proripiūt hora circiter sexta eiusdē diei, et spē nacti moræ, discessu nostrorū equitum iter facere incipiūt. Qua re animaduersa, Cæsar relictis his legionibus, subsequitur, præsidio impedimētis paucas cohortes relinquit, hora decima subsequi, pabulatores, equitesq; reuocari iubet, celeriter equitatus ad quotidianum itineris officiū reuertitur: pugnatur acriter ad nouissimum agmen, adeò, ut penè terga conuertant, compluresq; milites, etiam nonnulli centuriones interficiuntur. Instabat agmen Cæsaris, atq; uniuersum imminebat. Tum uerò neq; ad explorandum idoneū locum castris, neq; ad progrediendum data facultate, consistunt

sistunt necessario, & procul ab aqua, et natura iniquo loco castra ponunt. Sed ijsdem de causis Cæsar, quæ suprà sunt demonstratæ, prælio non lacessit: & eo die tabernacula statui passus non est, quò paratiores essent ad insequendum omnes, siue noctu, siue interdiu erumperēt. Illi animaduerso uitio castrorum, tota nocte munitiones proferunt, castraq; castris conuertunt. Hoc idem postero die à prima luce faciunt, totumq; in ea re diem consumunt: sed quantum opere processerant, & castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius, & præsenti malo aliis malis remedia dabantur. Prima nocte aquandi causa nemo egreditur ex castris: proximo die præsidio in castris relicto, uniuersas ad aquam copias educunt, pabulatum emittitur nemo. His eos supplices malis Cæsar necessariam subire deditionē, q̃ prælio decertare malebat. Conatur tamen eos uallo, fossaq; circummunire, ut q̃ maximè repentinas eorum eruptiones demoretur, quò necessario descensuros existimabat. Illi et inopia pabuli adducti, & quò essent ad id expeditiores, omnia sarcinaria iumenta interfici iubent. In his operibus consiliisq; biduum consumitur. Tertio die magna iā pars operis Cæsaris processerat. Illi impediendæ rei, quæ munitionis causa fiebat, hora circiter octaua signo dato legiones educūt, acieq; sub castris instruunt: Cæsar ab opere legiones reuocat, equitatū omnē cōuenire iubet, aciē instruit. Cōtra opinionē. n. militum famamq; omnium uideri prælio diffugisse, magnū detrimētum efferebat: sed eisdē de causis, quæ sunt cognitæ, qui minus dimicare uellet, mouebatur: atq; hoc etiam magis, quod spatii breuitas, etiam in fugam coniectis aduersariis non multum ad summam uictoriæ iuuare poterat. Non enim amplius pedum millibus duobus ab castris

castra distabant. Hinc duas parteis acies occupant duæ: tertia uacabat, ad incursum, atq; impetum militum relicta: si prælium cōmitteretur, propinquitas castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de causa constituerat signa inferentib. resistere, prior prælio nō lacessere. Acies erat Afraniana duplex, legio quinta, & tertia in subsidiis locum alariæ cohortis obtinebat. Cæsaris triplex, sed primā aciem, quam ternæ cohortes ex quinta legione tenebant, has subsidiariæ ternæ, & rursus aliæ totidē, suæ cuiusq; legionis subsequebantur: sagittarii, funditoresq; media continebantur acie: equitatus latera cingebat. Tali instructa acie, tenere uterq; propositum uidebatur: Cæsar, ut nisi coactus prælium non committeret: ille ut opera Cæsaris impediret. Producitur tamen res, aciesq; ad solis occasum continentur. Inde utriq; in castra discedunt. Postero die munitiones institutas Cæsar parat perficere: illi uadum fluminis Sicoris tentare, si trāsire possent. Qua re animaduersa, Cæsar Germanos leuis armaturæ, eqtumq; partem flumen traiicit, crebrasq; in ripis custodias disponit. Tandē omnib. rebus obsessi, quartum iam diem sine pabulo retentis iumentis, aquæ, ligni, & frumenti inopia, colloquium petunt, & id si fieri posset, semoto, à militibus loco: ubi id à Cæsare negatum, & palam si colloqui uellent, concessum est, datur obsidis loco Cæsari filius Afranii. Venitur in eum locum, quē Cæsar deligit. Audiente utroq; exercitu loquitur Afranius, non esse aut ipsi, aut militibus succensendum, quòd fidem erga imperatorem suum Cn. Pompeium conseruare uoluerint: sed satis iam fecisse officio, satisq; supplicii tulisse, perpessos omnium rerum inopiam. Nunc uerò penè ut fœminas* circummunitos prohiberi aqua, prohiberi in

* circūuētos.

ri ingressu, neq; corpore dolorem, neq; animo ignominiam ferre posse. Itaq; se uictos confiteri, orare, atq; obsecrare, si quis locus misericordiæ relinquatur, ne ad ultimum suppli cium progredi necesse habeant. Hæc quàm potest demissißi mè, atq; subiectissimè exponit. Ad ea Cæsar respondit, nul li*omnium has parteis uel querimoniæ, uel miserationis mi nus conuenisse. reliquos enim omneis suum officium præsti= tisse, se qui etiam bona conditione, & loco & tẽpore æquo confligere noluerit, ut quam integerrima essent ad pacẽ om nia, exercitum suum, qui iniuria etiã accepta, suisq; interfe ctis, quos in sua potestate habuit, conseruarit, & texerit: illius deniq; exercitus milites, qui per se de conicilianda pa= ce egerint, qua in re omniũ suorũ uitæ consulendum puta= runt, sic omniũ ordinũ parteis in misericordia cõstitisse: ip sos Duces à pace abhorruisse: eos neq; colloquii, neq; indu= ciarum iura seruasse, & homines imperitos, & p colloquiũ deceptos crudelissimè interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerunq; hominibus nimia pertinacia, atq; arrogantia acci dere soleat, uti eò recurrant, & id cupidißimè petant, quod paulò antè cõtempserint: neq; nunc se illorum*humilitate, neq; aliqua temporis opportunitate postulare, quibus reb. augeantur opes suæ, sed eos exercitus, quos contra se mul= tos iam annos aluerint, uelle dimitti: neq; enim sex legiones alia de causa missas in Hispaniam, septimamq; ibi conscri= ptam, neq; tot, tantasq; classes paratas, neq; summißos Du ces rei militaris peritos: nihil horum ad pacãdas Hispanias, nihil ad usum Prouinciæ prouisum, quæ pp diuturnitatem pacis nullum auxilium desiderarit: omnia hæc iam pridem contra se parari, in se non generis imperia cõstitui, ut idẽ ad portas urbanis præsideat rebus, & duas bellicosissimas

*hominũ

*humanitate.

Prouincias absens tot annos obtineat: in se iura magistratuum cõmutari, ne ex prætura, & consulatu, ut semper, sed per paucos probati, & electi in Prouincias mittantur: in se ætatis excusationem nihil ualere, quòd superioribus bellis probati ad obtinendos exercitus euocentur: in se uno nõ seruari, q; sit omnibus datum semper Imperatoribus, ut rebus feliciter gestis aut cũ honore aliquo, aut certè sine ignominia domum reuertantur, exercitumq; dimittant. Quæ tamẽ omnia & se tulisse patienter, & esse laturum: neq; nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipse, q; tamen sibi difficile non sit: sed ne illi habeant, quo contra se uti possint. Proinde, ut esset dictum, Prouincijs excederent, exercitumq; dimitterent: si id sit factum, nociturum se nemini: hãc unam, atq; extremam pacis esse conditionem. Id uerò militibus fuit pergratum, & iucundum, ut ex ipsa significatione potuit cognosci, ut qui aliquid uicti incommodi expectauissent, ultro inde præmium missionis ferrent. Nã cum de loco & tempore eius rei controuersia inferretur, & uoce, et manibus uniuersi ex uallo, ubi constiterant, significare cœperunt, ut statim dimitterẽtur, *neq; omni interposita fide firmum esse poße, si in aliud tempus differretur. Paucis cùm esset in utrãq; partẽ uerbis disputatũ, res huc deducitur, ut ij, qui habeãt domicilium, aut possessiones in Hispania, statim: reliqui ad Varum flumen dimittantur: nequid eis noceatur, neve quis inuitus sacramento cogatur, à Cæsare cauetur. Cæsar ex eo tempore dum ad flumen Varũ ueniatur, se frumentum daturum pollicetur. Addit etiam, ut quid quisq; eorũ in bello amiserit, quæ sint penes milites suos, iis, qui amiserint, restituatur: militibus, æqua facta æstimatione, pecuniam pro his rebus soluit. Quascunq; postea controuersias

*nec q. n. interp.

inter se milites habuerant, sua sponte ad Cæsarem introduxerunt. Petreius, atq; Afranius, cùm stipendium ab legionibus penè seditione facta flagitaretur, cuius illi diem nondū uenisse dicerēt, Cæsar ut cognosceret, postulatum est. Eoq; utriq;, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa, duas legiones suas antecedere, reliquas subsequi iußit, ut non longo inter se spatio castra facerent, eiq; negotio Q. Fusium Calenum legatum præfecit. Hoc eius præscripto ex Hispania ad Varum flumē est iter factum, atq; ibi reliqua pars exercitus dimissa est.

C. IVL. CAESARIS DE BELLO CIVILI COMMENTARIVS II.

DVM hæc in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Maßiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, uineas, turresq; ad oppidum agere instituit: una erat proxima portui, naualibusq;, altera ad partem, qua est aditus ex Gallia, atque Hispania ad id mare, quod adigit ad ostium Rhodani. Maßilia enim ferè ex tribus oppidi partibus mari alluitur: reliqua quarta est, quæ aditum habet à terra, huius quoque spatii pars ea, quæ ad arcem pertinet, loci natura, & ualle altisßima munita longam, & difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iumentorum, atque hominum multi- Maßiliæ situs

multitudinē ex omni prouincia uocat: uimina, materiamq; comportari iubet. Quib. cōparatis reb. aggerem in altitudinē pedum octoginta extruit. Sed tanti erant antiqtus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tātaq; multitudo tormētorum, ut eorum uim nullæ cōtextæ uiminibus uineæ sustinere possent. Asseres enim pedum duodecim cuspidibus præfixi, atq; hi maximis ballistis missi, per quatuor ordines cratium in terra defigebātur. Itaq; pedalib. lignis coniunctis inter se porticus integebātur, atq; hac agger inter manus proferebantur: antecedebat testudo pedum sexaginta, æquandi loci causa facta, itē ex fortissimis lignis, euoluta omnib. reb. quibus ignis iactus, & lapides defendi possent. Sed magnitudo operum, altitudo muri, atq; turrium, multitudo tormētorum, omnē administrationē tardabat. Crebæ tamē per Albicos eruptiones fiebāt ex oppido, ignesq; aggeri, & turrib. inferebantur: quæ facile nostri repellebant milites, magnisq; ultro illatis detrimētis, eos, qui eruptionē

L. Nasidius. fecerāt, in oppidū reiiciebāt. Interim L. Nasidius ab Cn. Pōpeio cum classe nauium sedecim, in quib. paucæ erāt æratæ, L. Domitio, Massiliensibusq; subsidio missus, freto Siciliæ, imprudēte, atq; inopinante Curione prouehitur: appulsisq; Messanā nauib. atq; inde propter repētinum terrorē principum, ac Senatus fuga facta, ex naualibus eorum unā deducit. Hac adiuncta, ad reliquas naues cursum Massiliā uersus perficit, præmissáq; clā nauicula Domitium, Massiliensesq; de suo aduētu certiores facit: eosq; magnopere hortatur, ut rursus cū Bruti classe, additis suis auxiliis, cōfligāt.

Massiliēsium classis refecta. Massiliēses post superius incōmodū ueteres ad eundē numerum ex naualib. productas naues refecerāt, summaq; industria armauerant: remigum, gubernatorumq; magna copia

suppe

ſuppetebat: piſcatoriasq; adiecerant, atq; cõtexerant, ut eſſent ab ictu telorũ remiges tuti: has ſagittariis, tormẽtisq; compleuerant. Tali modo instructa claſſe, omnium ſeniorũ, matrum familiæ, uirginum precibus, & fletu excitati, ut extremo tempore ciuitati ſubuenirent, non minore animo, ac fiducia, quàm dimicauerant, naues conſcendunt. Communi enim fit uitio naturæ, ut inuiſis, latitantibus, atq; incogni tis rebus magis confidamus, uehementiusq; exterreamur: ut tum accidit. Aduentus enim L. Naſidii ſumma ſpe & uoluntate ciuitatem compleuerat. Nacti idoneum uentum, ex portu exeunt, & Taurenta, quod eſt caſtellum Maſſilienſium, ad Naſidium perueniunt. Ibiq; naues expediunt, rurſusq; ſe ad confligendum animo confirmant, & conſilia communicant. Dextra pars Masſiliẽſibus attribuitur, ſiniſtra Naſidio. Eôdem Brutus contendit, aucto nauium numero. Nam ad eas, quæ factæ fuerant Arelatæ per Cæſarem, captiuæ Masſiliẽſiũ acceſſerant ſex. Has ſuperioribus refecerat diebus, atq; omnibus rebus inſtruxerat. Itaq; ſuos cohortatus, quos integros ſuperauiſſent, ut uictos contemnerent: plenus ſpei bonæ, atque animi aduerſus eos proficiſcitur. Facile erat ex caſtris C. Trebonii, atq; omnibus ſuperioribus locis proſpicere in urbẽ, ut omnis iuuentus, quæ in oppido remanſerat, omnesq; ſuperioris ætatis cum liberis, atq; uxoribus, publicisq; cuſtodiis, aut ex muro ad cœlũ manus tenderẽt, aut tẽpla Deorũ immortaliũ adirẽt, & ante ſimulacra proiecti uictoriã * ab Diis expoſcerẽt. Neq; erat quiſquã omniũ, qui nõ in eius diei caſu ſuarũ omniũ fortunarũ euentũ cõſiſtere exiſtimaret. Nam & honeſti ex iuuẽtute, & cuiuſq; ætatis ampliſſimi nominatim euocati, atque obſecrati, naues conſcederant, ut, ſi quid aduerſi accidiſſet, ne

Taurẽta

Bruti claſſis.

*ab iis exp.

ſet, ne ad conandum quidem ſibi quicquam reliqui fore uide rent: ſi ſuperauiſſent, uel domeſticis opib. uel externis auxi liis de ſalute urbis confiderent. Commiſſo prælio, Maſſiliē ſibus res nulla ad uirtutē defuit: ſed memores eorum præ= ceptorum, quæ paulò ántè ab ſuis acceperant, hoc animo de certabant, ut nullum aliud tēpus ad conādum habituri uide rentur: & quib. in pugna uitæ periculum cederet, non ita multò ſe reliquorum ciuium fatum antecedere exiſtimarēt, quibus, urbe capta, eadē eſſet belli fortuna patienda: didu= ctisq; noſtris paulatim nauibus, & artificio gubernatorū mobilitati nauium locus dabatur, & ſiquādo noſtri faculta tē nacti ferreis iniectis manib. nauē religauerant, undique ſuis laborantib. ſuccurrebant. Neq; uerò coniuncti Albicis comminus pugna deficiebant, neq; multum cedebant uirtu= te noſtris: ſimul ex minoribus nauibus magna uis eminus miſſa telorum, multa noſtris de improuiſo imprudentibus, atq; impeditis uulnera inferebant. Conſpicatæq; naues tri= remes duæ nauem D. Bruti, quæ ex ſigno facilè agnoſci po terat, duabus ex partibus ſeſe in eam incitauerant: ſed tan= tum re prouiſa Brutus celeritate nauis eniſus eſt, ut paruo momento antecederet. Illæ adeò grauiter inter ſe incitatæ conflixerunt, ut uehementiſſime utræq; ex cōcurſu labora rent: altera uerò perfracto roſtro tota collabefieret. Qua re animaduerſa: quæ proximæ ei loco ex Bruti claſſe naues erāt, in eas impeditas impetum faciūt, celeriterq; ambas de primunt. Sed Naſidianæ naues nulli uſui fuerunt, celeri= terq; pugna exceſſerunt. Non enim has, aut conſpectus pa= triæ, aut propinquorum præcepta ad extremum uitæ peri culum adire cogebant. Itaque ex eo numero nauium nulla deſiderata eſt: ex Maſſilienſium claſſe quinque ſunt de= preſſæ,

*pressæ, quatuor captæ, una cum Nasidianis profugit, quæ omnes citeriorem Hispaniã petiuerunt. At ex reliquis una præmissa Massiliã, huius nuntii perferendi gratia, cũ iã ap propinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit. Hac re cognita tãtus luctus excepit, ut urbs ab ho= stib. capta eodẽ uestigio uideretur. Massiliẽses tamẽ nihilo segnius ad defensionẽ urbis reliqua apparare cœperũt. Est animaduersum ab legionarijs, qui dexterã partẽ operis ad= ministrabant, & crebris hostiũ eruptionib. magno sibi esse præsidio, si pro castello, ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent, q̃ primò ad repẽtinos incursus humilem paruãq; fecerũt: huc se referebant: hinc siqua maior oppres serat uis, propugnabant, hinc ad repellẽdum, & prosequen dum hostẽ procurrebant. Patebat hæc quoquò uersus pedes XXX. sed parietum crassitudo ped. V. Postea uerò (ut est re rũ omniũ magister usus) hominũ adhibita solertia, inuẽtum & magno esse usui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. Id hac ratione pfectum est: Vbi turris altitudo per= ducta est ad cõtabulationẽ, eã in parietes instruxerunt, ita ut capita tignorũ extrema parietũ stuctura tegerẽtur, ne quid emineret, ubi ignis hostium adhærescerent. Hãc insu= per cõtignationẽ, quantum tectum plutei, ac uinearum pas sum est, laterculo astruxerunt, supraq; eum locum * tigna trãsuersa iniecerunt, nõ lõge ab extremis parietibus, quib. suspenderent eã contignationem, quæ turri tegumento es= set futura, supraq; ea tigna directo, transuersas trabes in= iecerunt, eas asserib. religauerunt: has trabes paulò lõgio= res, atq; eminentiores, q̃ extremi parietes erant, effecerunt, ut esset, ubi tegumenta præpendere possent, ad defenden= dos ictus, ac repellendos. Cùm inter eam contignationem*

Turris.

*duo tigna.

parietes extruerentur,eamq; contabulationem summam la teribus,lutoq; constrauerunt, nequid ignis hostium nocere posset,centonesq; insuper iniecerunt, ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent,aut saxa ex catapultis lateritium discuterent. Storias autem ex funibus ancorarijs tres in longitudinem parietum turris,latas quatuor pedes fecerunt,easq; ex tribus partibus,quæ ad hostes uergebant, eminentibus trabibus circum turrem præpēdentes religauerunt,quod unum genus tegumenti aliis locis erăt experti nullo telo,neq; torměto traiici posse.ubi uerò ea pars turris,quæ erat pfecta,tecta, atq; munita est ab omnĭ ictu

*adduxerunt *hostium,pluteos ad alia opera*abduxerunt, turris tectum per seipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere,ac tollere cœperunt.Vbi quantum storiarum demißio patiebatur,tantum eleuabant.Intra hæc tegumenta abditi, atque muniti,parietes lateribus extruebant: rursusq; alia prehensione ad ædificandum sibi locum expediebant, ubi tempus alterius contabulationis uidebatur, tigna item ut primo tecta, extremis lateribus instruebant.Exq; ea contignatione rursus summam contabulationem, storiasq; eleuabant. Ita tutò, ac sine ullo uulnere, ac periculo sex tabulata extruxerunt: fenestrasq;, quibus in locis uisum est,ad tormenta mittenda instruendo reliquerunt. Vbi ex ea turri, quæ circum essent, opera turri se posse confisi sunt, musculum pedes L X. longum ex materia bipedali,quem à turri lateritia ad hostium turrem, murumq; perducerent, facere instituerunt:cuius musculi hæc erat forma: Duæ primum trabes in solo æquè longæ, distantes inter se pedes quatuor collocantur: inque eis columellæ pedum in altitudinem V. defiguntur: has inter se capreolis*

preolis molli fastigio coniungũt, ubi tigna, quæ musculi tegendi causa ponant, collocentur: eò super tigna bipedalia iniiciunt, eaq; laminis, clauisq; religãt, ad extremũ musculi tectũ, trabesq; extremas, quadratas *regulas quatuor patẽtes digitos defigunt, quæ lateres, qui super musculos, struantur, contineãt. Ita fastigiato, atq; ordinatim structo, ut trabes quæ erãt in capreolis collocatæ, lateribus, lutoq; musculus, ut ab igne, qui ex muro iaceretur, tutus esset, cõtegitur. Super lateres coria inducuntur, ne canalibus aqua immissa lateres diluere posset. Coria autẽ, ne rursus igni, ac lapidibus corrũpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne tectũ uineis ad ipsam turrim perficiunt, subitoq; inopinãtibus hostib. machinatione nauali, phalangis subiectis, ad turrim hostiũ admouent, ut ædificio iungatur. Quo malo perterriti subitò oppidani, saxa q̃ maxima possunt uectib. promouent, præcipitãtaq; muro in musculũ deuoluunt. Ictũ firmitas materiæ sustinet, & quicquid incidit, fastigio musculi delabitur. Id ubi uidẽt, mutãt cõsiliũ. Cupas tæda, ac pice refertas incendunt, easq; de muro in musculũ deuoluunt. Inuolutæ labuntur, delapsæ ab lateribus lõguriis, furcisq; ab opere remouẽtur. Interim sub musculo milites uectibus *infima saxa turris hostiũ, quibus fundamenta cõtinebãtur, cõuellunt. Musculus ex turri lateritia à nostris, telis, tormentisq; defenditur, hostesq; ex muro, ac turribus submouẽtur: non datur libera muri defendẽdi facultas, cõplurib. iã lapidib. ex ea, quæ suberat turri subductis, repẽtina ruina pars eius turris cõcidit, pars reliqua cõsequẽs procũbebat. Tum hostes turris repẽtina ruina cõmoti, inopinato malo turbati, Deorũ ira perculsi, urbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras uniuersi proripiunt, ad lega-

*tegulas

*inferna

tos,atq; exercitum supplices manus tendunt. Qua noua re oblata,omnis administratio belli consistit, militesq; auersi à prælio,ad studium audiēdi,& cognoscendi feruntur. Vbi hostes ad legatos,exercitumq; peruenerunt,uniuersi se ad pedes proiiciunt: Orant,ut aduentus Cæsaris expectetur, captam suam urbem uidere,opera perfecta,turrem subrutam,itaque à defensione desistere, nullam exoriri moram posse,quò minus cùm uenisset,si imperata non facerent, ad nutum è uestigio diriperentur. Docent,si omnino turris concidisset,non posse milites contineri,quin spe prædæ in urbem irrumperent,urbemq; delerent. Hæc,atque eiusdem generis complura,ut ab hominibus doctis,magna cum misericordia,fletuq; pronuntiantur. Quibus rebus cōmoti legati,milites ex opere deducunt,oppugnatione desistunt,operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facto,aduentus Cæsaris expectatur,nullum ex muro,nullum à nostris mittitur telum: ut re confecta, omnes curam,& diligentiam remittunt. Cæsar enim per literas Trebonio magnopere mandauerat,ne per uim oppidum expugnari pateretur,ne grauius permoti milites & defectionis odio,& contemptione sui,& diutino labore omnes puberes interficerent,quod se facturos minabantur: ægreq; tunc sunt retenti,quin oppidum irrumperent: grauiterq; eam rem pertulerunt,quòd stetisse per Trebonium, quò minus oppido potirentur,uidebatur. At hostes sine fide tempus,atque occasionem fraudis, ac doli quærunt. Interiectis aliquot diebus,nostris languentibus, atque animo remissis,subitò meridiano tēpore,cum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operib. quieti se dedisset: arma uerò omnia reposita,contectaq; essent,portis se foras erumpunt,

punt, secundò, magnoq; uento ignē operibus inferunt. Hūc sic distulit uentus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormentaq; flammam conciperent, & prius hæc omnia consumerentur, q̄ quemadmodum accidisset, animaduerti posset. Nostri repentina fortuna permoti, arma, quæ possunt, arripiunt. Alii ex castris sese incitant: fit in hostes impetus eorum: sed muro, sagittis, tormentisq; fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt, ibiq; musculum, turrimq; lateritiam liberè incendunt: ita multorū mensium labor hostium perfidia, & ui tempestatis puncto tēporis interiit. Tentauerunt hoc idem Masiliēses: postero die, eandem nacti tempestatem, maiori cum fiducia ad alteram turrem, aggeremq; eruptione pugnauerūt, multumq; ignē intulerunt. Sed, ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserāt, ita proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem parauerant. Itaq; multis interfectis, reliquos infecta rè in oppidū repulerunt. Trebonius ea, quæ sunt amissa, multo maiore studio militū administrare, & reficere instituit. Nā ubi tantos suos labores, & apparatus male cecidisse uiderunt, induciisq; per scelus uiolatis, suā uirtutē irrisui fore perdoluerunt, q̄ unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum, omnibus arboribus longè, lateq; in finibus Masiliensium excisis, & coniectis: aggerem noui generis, atque inauditum ex lateritiis duobus muris, senum pedum crassitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt, æqua ferè latitudine, atque ille congestus ex materia fuerat agger. Vbi * autem spatium inter muros, aut imbecillitas materiæ postulare uideretur, pilæ interponuntur, transuersaria tigna iniiciuntur, quæ firmamento esse possint. Et quicquid est contignatum, *aut

cratibus cõsternitur, cratesq; luto integuntur. Sub tecto miles dextera, ac sinistra numero tectus, aduersus plutei obiectu, operi quæcunq; usui sunt, sine periculo supportat: celeriter res administratur, diuturni laboris detrimentum solertia, & uirtute militum breui reconcinatur. Portæ, quibus locis uidetur, eruptionis causa in muro relinquũtur. Quod ubi hostes uiderunt ea, quæ diu, longoq; spatio refici nõ posse sperassent, paucorum dierum opera, & labore ita refecta, ut nullius perfidiæ, neq; eruptioni locus eßet, neq; quicquam omnino relinqueretur, quo aut ui militibus, aut igni operibus noceri posset, eodemq; exemplo sentiunt totã urbẽ, quà sit aditus ab terra, muro, turribusq; circumiri posse, sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, cum pene ædificata in muris ab exercitu nostro mœnia uiderentur, ac tela manu coniijcerentur, suorumq; tormentorum usum, quibus ipsi magna sperauißent, spatio propinquitatis interire, pariq; conditione e muro, ac turribus bellandi data, uirtute se nostris adæquare non posse intelligunt, ad easdem deditionis conditiones recurrunt. M. Varro in ulteriore Hispania initio cognitis his rebus, quæ sunt in Italia gestæ, diffidens Pompeianis rebus, amicissime de Cæsare loquebatur, præoccupatum sese legatione, ab Cn. Pompeio teneri obstrictum fide, necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Cæsare intercedere, neque se ignorare, quod esset officium legati, qui fiduciariam operam obtineret, quæ uires suæ, quæ uoluntas erga Cæsarem totius Prouinciæ. Hæc omnibus referebat sermonibus, neque se in ullam pertem mouebat. Postea uero, cum Cæsarem ad Massiliam detineri cognouit, copias Petreij cum exercitu Afranij esse coniunctas, magna auxilia con-

uenisse,

uenisse, magna esse in spe, atque expectatione, & consentire omnem citeriorem prouinciam, quæq́; postea acciderāt, de angustiis ad Ilerdam rei frumētariæ accepit, atque hæc ad eum latus, atque inflatius Afranius perscribebat, se quo que ad motum fortunæ mouere cœpit, delectum habuit tota Prouincia: legionibus completis duabus, cohortes circiter triginta alarias addidit, frumenti magnum numerum coegit, quod Massiliensibus, item quod Afranio, Petreioq́; mitteret, naues longas X. Gaditanis, ut facerent, imperauit. Complures præterea in Hispali faciendas curauit, pecuniā omnem, omniaq́; ornamenta ex fano Herculis, in oppidum Gades contulit. Eò sex cohortes præsidii causa ex prouincia misit: Caiumq́; Gallonium equitem Romanum, & familiarem Domitii, qui eò procurandæ hæreditatis causa uenerat missus à Comitio, oppido Gadibus præfecit: arma omnia priuata, & publica in domum Gallonii contulit. Ipse habuit graues in Cæsarem conciones. Sæpe ex tribunali prædicauit aduersa Cæsarem prælia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse, hæc se certis nuntiis, certis autoribus comperisse. Quibus rebus perterritis ciuibus Romanis eius Prouinciæ, sibi ad Remp. administrandam H-S CXC. millia, & argenti pondo XX. millia, tritici modios CXX. millia polliceri cogit. Quas Cæsari esse amicas ciuitates arbitrabatur, iis grauiora onera iungebat, præsidiaque eò deducebat, & iudicia in priuatos reddebat: qui uerba, atque orationem aduersus Rempublic. habuissent, eorum bona in publicum addicebat. Prouinciam omnem in sua, & Pompeii uerba per iusiurandum adigebat. Cognitis his rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispania, parabat bellum. Ratio autem hæc

*ut se cũ duabus legionibus Gades conf.

erat belli,*ut secum duas legiones Gadis conferret, naues frumentumq; omne ibi contineret. Prouinciam enim omnem Cæsaris rebus fauere cognouerat. In insula frumento, nauibusq; comparatis, bellum duci non difficile existimabat. Cæsar, etsi multis necessarijsq; rebus in Italiam reuocabatur, tamen constituerat nullam partem belli in Hispanijs relinquere, quod magna esse Pompeij beneficia, & magnas clientelas in citeriore Prouincia sciebat. Itaque duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum Q. u. Cassio Tr. Pl. ipse cum equitibus sexcentis magnis itineribus progreditur, edictũq; præmittit, ad q̃ diẽ magistratus, principesq; omnium ciuitatum sibi esse prȩstò Cordubæ uellet. Quo edicto tota Prouincia*peruulgato, nulla fuit ciuitas, quin ad id tempus partẽ Senatus Cordubam mitteret: Nullus'ue ciuis Romanus paulò notior, quin ad diem conueniret. Simul ipse Cordubæ conuentus per se portas Varroni clausit, custodias, uigiliasq; in muro, turribusq; disposuit. Cohortes duas, quæ Colonicæ appellabãtur, cùm eò casu uenissent, tuendi oppidi causa, apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, quæ est longè firmissima totius prouinciæ ciuitas, deductis tribus in arcem oppidi cohortibus à Varrone præsidio, per se cohortes eiecit, portasq; præclusit. Hoc uerò magis properare Varro, ut cum legionibus quàm primum Gadis contenderet, ne itinere, aut traiectu intercluderetur: tanta, ac tam secunda in Cæsarem uoluntas prouinciæ reperiebatur. Progresso ei paulò longius, literæ à Gadibus redduntur, simulatque cognitum sit de edicto Cæsaris consensisse Gaditanos principes cum Tribunis cohortium, quæ essent ibi in præsidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem, insulam'que Cæsari seruarent:

*alias, p̃mulgato

rent:

rent: Hoc inito consilio, denuntiauisse Gallonio, ut sua spõte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus, si id non fecisset, sibi consilium capturos: Hoc timore adductum Gallonium Gadibus excesisse. His cognitis rebus, altera ex duabus legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex castris Varronis astante, & inspectante ipso, signa sustulit, seseq; Hispali recepit, atq; in foro, & porticibus sine maleficio consedit: quod factum adeò eius conuentus ciues Romani comprobauerunt, ut domum ad se quisque hospitio cupidißimè reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, cùm itinere conuerso sese in Italiam uenturum promisisset, certior à suis factus est, præclusas esse portas, tum uerò omni interclusus itinere ad Cæsarem mittit, paratum se esse legionem, cui iußerit, tradere. Ille ad eum Sex. Cæsarem mittit, atq; huic tradi iubet. Tradita legione, Varro Cordubã ad Cæsarem uenit, relatis ad eum *publicis rationibus: cũ fide, quod penes eum est pecuniæ tradit. & quod ubiq; habeat frumenti, ac nauium, ostendit. Cæsar habita concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit: Ciuibus Romanis, quòd oppidum in sua potestate studuissent habere: Hispanis, ꝙ præsidia expulissent: Gaditanis, ꝙ conatus aduersariorum infregissent, seseq; in libertatem uindicassent: Tribunis mil. centurionibusq;, qui eò præsidij causa uenerant, ꝙ eorum consilia sua uirtute confirmassent. Pecunias, quas erãt in publicum Varroni Ciues Rom. polliciti, remittit. Bona restituit ijs, quos liberius locutos, hanc pœnam tulisse cognouerat: tributis quibusdam publicis, priuatisq; præmiis, reliquos in posterum bona spe complet: biduumq; Cordubæ commoratus, Gades proficiscitur: pecunias, monumentaq;, quæ ex phano Herculis collata erant in priua-

*publicis cum fide rationib'

tam domum, referri in templum iubeat. Prouinciæ Q. Cassium præficit, huic quatuor legiones attribuit: ipse his nauibus, quas M. Varro, quasq; Gaditani iussu Varronis fecerant: Tarraconē paucis diebus peruenit: ibi totius ferè citerioris Prouinciæ legationes Cæsaris aduentū expectabant. Eadē ratione priuatim, ac publice quibusdā ciuitatibus habitis honorib. Tarracone discedit, pedibusq; Narbonē, atq; inde Maßiliā peruenit, ibi legē de Dictatore latam: seseq; Dictatorem dictū à M. Lepido pretore cognoscit. Maßilienses omnib. defeßi malis, rei frumentariæ ad summā inopiam adducti, bis prælio nauali superati, crebris eruptionibus fusi, graui etiā pestilentia cōflictati, ex diutina conclusione & mutatione uictus (panico enim uetere, atq; hordeo corrupto oēs alebantur, quod ad huiusmodi casus antiquitate paratū in publicum contulerant) deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxiliis prouinciarū, & exercituū desperatis, quos in Cæsaris potestatē uenisse cognouerant, se se dedere sine fraude cōstituunt. Sed paucis antè diebus L. Domitius cognita Maßiliensiū uoluntate, nauibus tribus cōparatis, ex quibus duas familiaribus suis attribuerat, unā ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatē, est profectus: hunc conspicatæ naues, quæ missu Bruti consuetudine quotidiana ad portum excubabant, sublatis anchoris sequi cœperunt. Ex iis unum ipsius nauigiū contendit, & fugere perseuerauit: auxilioq; tempestatis ex conspectu abiit: duo perterrita concursu nostrarum nauium, sese in portum receperunt. Maßilienses arma, tormentaq; ex oppido, ut est imperatum, proferunt. Naues ex portu, naualibusq; educunt: pecuniam ex publico tradunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis eos pro nomine, & uetustate, quàm pro

meritis

meritis in se ciuitates, conseruans, duas ibi legiones præsidio reliquit. Cæteras in Italiam mittit: ipse ad urbem proficiscitur. Iisdem tēporibus C. Curio in Africā profectus ex Sicilia, etiam ab initio copias P. Actii Vari despiciēs, duas legiones ex quatuor, quas à Cæsare acceperat, & quingentos equites transportabat: biduoq́; & noctibus tribus nauigatione cōsumptis, appulit ad eū locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest à Clupeis passuum uigintiduo millia, habetq́; non incommodam æstate stationem, duob. eminentibus promōtoriis continetur. Huius aduentū L. Cæsar filius cum decem longis nauibus ad Clupeam præstolans, quas naues Vticæ ex prædonū bello subductas P. Actius reficiēdas huius belli causa curauerat, ueritusq́; nauiū multitudinē ex alto refugerat, appulsaq́; ad proximū litus trireme cōstrata, et in littore relicta, pedibus Adrumentū profugerat. Id oppidū C. Considius Longus unius legionis præsidio tuebatur. Reliquæ Cæsaris naues eius fuga Adrumētum se receperunt. Hunc secutus M. Rufus quæstor nauib. duodecim, quas præsidio onerariis nauib. Curio ex Sicilia eduxerat: postq̄ relictam in litore nauē conspexit, hanc remulco abstraxit, ipse ad Curionem cum classe redit. Curio Martium Vticam nauib. præmittit, ipse eôdem cum exercitu proficiscitur, biduiq́; iter progressus, ad flumē Bagradam peruenit. C. Caninium Rebillum legatum cum legionib. reliquit, ipse cum equitatu antecedit, ad castra exploranda Corneliana, q. is locus peridoneus castris habebatur. Id autē est iugum directum, eminēs in mare, utraq; ex parte præruptum atq; asperum, sed paulò tamē teniore fastigio ab ea parte, quæ ad Vticam uergit: abest directo itinere ab Vtica paulò amplius passus mille: sed hoc itinere est fons, quo mare

ſuccedit longius,lateq; is locus reſtagnat:quem ſi quis uita re uoluerit,ſex millium circuitu in oppidũ perueniet. Hoc *explorato loco,*Curio *caſtra* Vari *cõſpicit,muro oppidoq; coniuncta ad portam,quæ appellatur* Bellica,*admodum mu nita natura loci,una ex parte ipſo oppido* Vtica*, altera* Theatro,*quod eſt ante oppidum ſubſtructionibus eius ope= ris maximis aditu ad caſtra difficili,& anguſto: ſimul ani maduertit multa deniq; portari, atq; agi pleniſſimis uijs, quæ repentini tumultus timore ex agris in urbem conferan tur:huc equitatum mittit, ut diriperet,atq; haberet loco prædæ:eodemq; tempore his rebus ſubſidio ſexcenti equi= tes* Numidæ *ex oppido,peditesq;* CCCC.*mittuntur à* Varo, *quos auxilij cauſa rex* Iuba *paucis diebus antè* Vticã *miſe rat.*Huic *& paternum hoſpitiũ cum* Pompeio, *& ſimultas cum* Curione *intercedebat:quòd* Tribunus Pl. *legem pro= mulgauerat,qua lege regnum* Iubæ *publicauerat.*Concur= *runt equites inter ſe,neq; uerò primum impetũ noſtrorum* Numidæ *ferre potuerunt:ſed interfectis circiter* CXX. *reli qui ſe in caſtra ad oppidum receperunt.*Interim *aduẽtu lõ garum nauium:*Curio *pronũtiari onerarijs nauibus iubet, quæ ſtabant ad* Vticã,*numero circiter* CC.*ſe in hoſtiũ ha= biturum loco,qui non è ueſtigio ad caſtra* Corneliana *uela duxiſſet.*Qua *pronuntiatione facta,temporis pũcto ſubla tis ancoris, omnes* Vticã *relinquunt,et quò imperatũ eſt, tranſeunt:quæ res omnium rerum copia compleuit exerci= tum.*His *rebus geſtis,*Curio *ſe in caſtra ad* Bagradam *re= cepit,atq; uniuerſi exercitus conclamatione* Imperator *ap pellatur.*Poſtero *die* Vticã *exercitum ducit,& prope op= pidũ caſtra ponit.*Nondum *opere caſtrorũ perfecto,equi= tes ex ſtatione nuntiãt,magna auxilia equitũ,peditũq; ab*

rege

rege missa, Vticam uenire: eodemq; tempore uis magna pulueris cernebatur, & uestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Nouitate rei Curio permotus, præmittit equites, qui primum impetum sustineant, ac morentur. Ipse celeriter ab opere deductis legionibus, aciem instruit, equitesq; committunt prælium: & prius q̃ planè legiones explicari, & cõsistere possent, tota auxilia Regis impedita, ac perturbata, q, nullo ordine, & sine timore iter fecerant, in fugam se cõijciunt, equitatuq; omni ferè incolumi, q, se p litora celeriter in oppidum recepit, magnũ peditum numerum interficiunt. Proxima nocte Centuriones Marsi duo ex castris Curionis, cum manipularibus suis uigintiduobus ad Actium Varum perfugiunt. Ii seu uerè quam habuerant opinionem perferunt, siue etiam auribus Vari seruiunt. Nam quæ uolumus, & credimus libenter: & quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus. Cõfirmant quidem certè totius exercitus animos alienos esse à Curione, maximeq; opus esse in cõspectum exercitum uenire, & colloquendi dare facultatem. Qua opinione adductus Varus, postero die manè legiones ex castris educit: facit idem Curio, atque una ualle non magna interiecta, suas uterq; copias instruit. Erat in exercitu Vari Sex. Quintilius Varus, quem fuisse Corfinij suprà demonstratum est. Hic dimissus à Cæsare, in Africam uenerat, legionesq; eas traduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar, adeò ut paucis mutatis Centurionibus, ijdem ordines, manipuliq; constarent. Hanc nactus appellationis causam Quintilius circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites cœpit, ne primam sacramenti, quod apud Domitium, atque apud se quæstorem dixissent, memoriam deponerent, neu contra

eos arma ferrent, qui eadē essent usi fortuna, eademq; in obsidione perpeßi: neu pro his pugnarent, à quibus in cōtumeliam perfugæ appellarētur. His pauca ad spem largitionis addit, quæ ab sua liberalitate, si se, atq; Actiū secuti essent, expectare deberent. Hac habita oratione, nullā in partē ab exercitu Curionis fit significatio, atq; ita suas uterq; copias reducit, atq; in castris Curionis magnus omnium inceßit timor. Nam is uariis hominum sermonibus celeriter augetur: unusquisq; enim opiniones fingebat, & ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. Hoc ubi uno autore ad plures permanauerat, atq; alius alii tradiderat, plures autores eius rei uidebātur: ciuile bellum, genus hominū quod liceret liberè facere, & sequi quod uellent, legiones hæ, quæ paulò antè apud aduersarios fuerant (nam etiā Cæsaris beneficium mutauerat cōsuetudo) quæ offerrentur, municipia etiā diuersis partibus cōiuncta. Neq; enim ex Marsis, Pelignisq; ueniebant, ut qui superiore nocte in contuberniis, cō militesq;, nōnulli grauiores sermones militum uulgo durius accipiebant: nonnulla etiam ab ijs, qui diligentiores uideri uolebant, fingebantur. Quibus de causis consilio conuocato, de summa rerum deliberare incipit. Erant sententiæ, quæ conandum omnibus modis, castraq; Vari oppugnanda censerent, quòd huiusmodi militum consilijs otium maximè contrarium esse arbitrarentur. Postremò præstare dicebāt per uirtutem in pugna belli fortunam experiri, quàm desertos, & circumuentos à suis, grauißimum supplicium peti. Porrò erant, qui censerent de tertia uigilia, in Castra Corneliana recedendum, ut maiore spatio temporis interiecto, militum mentes sanarentur: simul si quid grauius accidisset, magna multitudine nauium & tutius, & facilius in Siciliam

liam receptus daretur. Curio utrunq; improbans consilium quantũ alteri sententiæ deesset animi, tàtũ alteri superesse dicebat: hos turpissimæ fugæ rationem habere, illos etiã ini quo loco dimicandum putare. Qua enim, inquit, fiducia & opere, & natura loci munitissima castra expugnari posse confidimus: aut uerò quid proficimus, si accepto magno detrimento, ab oppugnatione castrorum discedimus? Quasi non & felicitas rerum gestarũ exercitus beneuolentiã imperatoribus, & res aduersæ odia concilient. Castrorũ aũt mutatio, quid habet, nisi turpẽ fugã, et desperationẽ omniũ, & alienationem exercitus? Nam neq; prudentes suspicari oportet, sibi parum credi, neq; improbos, scire sese timeri: quòd illis licentiam timor augeat, nostris studia diminuat. Quòd si iam, inquit, hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione dicuntur, quæ quidem ego aut omnino falsa, aut certè minora opinione esse confido, quantò hæc dissimulare, & occultare, quàm per nos cõfirmari præstat? An non uti corporis uulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda, ne spẽ aduersariis augeamus? At etiam, ut media nocte proficiscamur addunt, quò maiorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur. Nanq; huiusmodi res aut pudore, aut metu tenentur: quibus rebus nox maximè aduersaria est. Quare neq; tanti sum animi, ut sine spe castra oppugnanda censeam, neq; tãti timoris, ut ipse deficiam: atq; omnia prius experienda arbitror, magnaq́; ex parte iam me unà uobiscum de re iudicium facturum confido. Dimisso concilio, concionẽ aduocat militum, cõmemorat quo sit eorum usus studio ad Corfinium Cæsar, ut magnam partem Italiæ beneficio, alq; autoritate eorum suam fecerit. Vos enim, uestrumq́; factum, inquit, omnia deinceps municipia

sunt

sunt secuta: neq; sine causa & Cæsar amicissimè de uobis, & illi grauißimè iudicauerunt. Pompeius enim nullo prælio pulsus uestri facti præiudicio demotus, Italia excesßit. Cæsar me, quē sibi charißimū habuit, prouinciamq; Siciliā, atq; Africā, sine quibus urbem, atq; Italiam tueri nō potest, uestræ fidei commisit. Adsunt, qui uos hortentur, ut à nobis desciscatis. Quid enim est illis optatius, quàm uno tempore & nos circumuenire, & uos nefario scelere obstringere? Aut quid irati grauius de uobis sentire possunt, quàm ut eos prodatis, qui se uobis omnia debere iudicant? Et in eorū potestatem ueniatis, qui se per uos perisse existimant? An uerò in Hispania res gestas Cæsaris non audistis? duos pulsos exercitus? duos superatos Duces? duas receptas Prouincias? Hæc acta diebus XL. quibus in conspectum aduersariorum uenerit Cæsar. An qui incolumes resistere non potuerunt, perditi resistant? Vos autem incerta uictoria Cæsarem secuti, diiudicata iam belli fortuna, uictum sequamini: cùm uestri officii præmia pcipere debeatis? Desertos enim se, ac proditos à uobis dicunt, & prioris sacramenti mentionem faciūt. Vos'ne uero L. Domitiū, an uos L. Domitius deseruit? non'ne extremam pati fortunā paratos proiecit ille? non sibi clam uobis salutē fuga petiuit? *nō proditi p illū, Cæsaris beneficio estis conseruati? Sacramento quidem uos tenere quî potuit? cùm proiectis fascibus, & deposito imperio priuatus, & captus ipse, in alienam uenisset potestatē? Relinquitur noua religio, ut eo neglecto sacramento, quo nunc tenemini, respiciatis illud quod deditione Ducis, & capitis diminutione sublatum est. At credo, si Cæsarem probatis, iam me offenditis, qui de meis in uos meritis prædicaturus non sum, quæ sunt adhuc & mea uoluntate,

*nonne

& uestra

& uestra expectatione leuiora. Sed tamen sui laboris milites semper euētu belli, præmia petiuerunt: qui qualis sit futurus, ne uos quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostrā, aut quem ad finē adhuc res processit, fortunamq; cur prætеream? An pœnitet uos, q, saluum, atq; incolumem exercitum: nulla omnino naue desiderata traduxerim? quòd classem hostium primo impetu adueniens profligauerim? quòd bis per biduum equestri prælio superauerim? quòd ex portu, sinuq; aduersariorum CC. naues onerarias adduxerim? Eoq; illos compulerim, ut neque pedestri itinere, neq; nauibus commeatu iuuari possint? Hac uos fortuna, atq; his Ducibus repudiatis, Corfiniēsem ignominiam, an Italiæ fugā, an Hispaniarum deditionem, an Africi belli præiudicia sequimini? Equidem me Cæsaris militē dici uolui: uos me Imperatoris nomine appellauistis: cuius si uos pœnitet, uestrum uobis beneficium remitto, mihi meū restituite nomē, ne ad contumeliam honorem dedisse uideamini. Qua oratione permoti milites, crebrò etiam dicentem interpellabant, ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere uiderentur. Discedentem uerò ex concione, uniuersi cohortantur, magno sit animo, neu dubitet prælium committere, & suam fidem, uirtutemq; experiri. Quo facto cōmutata omnium & uoluntate, & opinione, consensu suo cōstituit Curio, cum primum sit data potestas, prælio rem committere. Postero die productos loco eodem, quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat. Ne Varus quidem Actius dubitat copias producere, siue solicitandi milites, siue æquo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem prætermittat. Erat uallis inter duas acies, ut suprà demonstratum est, non ita magno, aut difficili & arduo ascensu. Hant uterque,

quæ, si aduersariorum copiæ transire conarentur, expecta bat, quò æquiore loco prælium committeretur: simul à sinistro cornu P. Actii, equitatus omnis, & unà leuis armatura & interiecti cōplures, cùm se in uallem demitterēt cernebā tur. Ad eos Curio eqtatū, et duas Marrucinorum cohortes mittit, quorū primū impetū equites hostiū non tulerūt, sed amißis equis, ad suos refugerunt: relicti ab iis, qui unà pro currerant leuis armaturæ, circunueniebantur, atq; interficiebantur ab nostris. Huc tota Vari conuersa acies, suos fugere, & concidi uidebat. Tū Rebillus legatus Cæsaris, quē Curio secum ex Sicilia duxerat, q magnum habere usum in re militari sciebat, Perterritum, inquit, hostem uides Curio, quid dubitas uti temporis opportunitate? Ille unū elocutus, ut memoria tenerent milites ea, quæ pridie sibi confirmassent, sequi sese iubet, & præcurrit ante omnes, adeoq; erat impedita uallis, ut in ascensu nisi subleuati à suis, primi non facilè mitterentur. Sed præoccupatis animis Actianorū militū timore, & fuga, et cæde suorū, nihil de resistēdo cogitabāt, omnesq; iā se ab eqtatu circūueniri arbitrabātur. Itaq; prius, q̄ telū abiici posset, aut nostri propius accederent, omnis Vari acies terga uertit, seq; in castra recepit. Qua in fuga Fabius Pelignus quidā ex infimis ordinibus de exercitu Curionis primum agmen fugientiū consecutus, magna uoce Varum nomine appellans requirebat, uti unus esse ex eius militibus, & monere aliquid uelle, ac dicere uideretur. Vbi ille sæpius appellatur, aspexit, ac restitit, & quis esset, aut quid uellet, quæsiuit. Humerū apertum gladio appetit, paulumq; abfuit, quin Varum interficeret: quod ille periculum, sublato ad eius conatum scuto, uitauit. Fabius à proximis militibus circunuentus, interficitur: * ac fugientium

*hac

multitu-

multitudine, ac turba portæ castrorum occupãtur, atq; iter impeditur, pluresq́; in eo loco sine uulnere, q̃ in prælio, aut fuga interierunt. Neq; *multum obfuit, quin etiã castris expelletur, ac nonnulli protinus eodẽ cursu in oppidum cõtẽderunt. Sed cum loci natura, & munitio castrorum aditum prohibebãt, tum q̃ ad prælium egressi Curionis milites, his reb. indigebãt, quæ ad oppugnationẽ castrorum erãt usui. Itaq; Curio exercitum in castra reducit, suis omnibus præter Fabium incolumibus, ex numero aduersariorum circiter sexcentis interfectis, atq; uulneratis, qui omnes discessu Curionis, multiq́; præterea per simulationẽ uulnerum ex castris in oppidum pp timorẽ sese recipiunt. Qua re animaduersa Varus, & terrore exercitus cognito, buccinatore in castris, et paucis ad speciẽ tabernaculis relictis, de tertia uigilia silẽtio exercitum in oppidũ reducit. Postero die Curio Vticã obsidere, & uallo circũmunire instituit. Erat in oppido multitudo insolẽs belli, diuturnitate otii. Vticẽses pro quibusdã Cæsaris in se beneficiis illi amicissimi erãt cõuẽtus, q ex uariis generib. cõstaret, terror ex superioribus præliis magnus. Itaq; de deditione omnes palã loquebãtur. Et cum P. Actio agebãt, ne sua ptinacia omnium fortunas pturbari uellet. Hæc cum agerẽtur, nuntii præmissi ab Rege Iuba uenerunt, q illum cum magnis copiis adesse dicerẽt, & de custodia, ac defensione urbis hortarẽtur. Quæ res eorum perterritos animos cõfirmauit. Nuntiabãtur hæc eadẽ Curioni, sed aliquandiu fides fieri nõ poterat: tantã habebat suarum rerum fiduciã. Iã Cæsaris in Hispania res secundæ in Africã nuntiis, ac literis pferebantur. Quib. omnibus rebus sublatus, nihil contra se Regẽ* ausurum existimabat. *Sed ubi certis autorib. cõperit minus* V. & XX. *milli-*

*uisurum

t bus

bus longè ab Vtica eius copias abesse, relictis munitionib. sese in castra Corneliana recepit. Huc frumentum cõportare, castra munire, materiam conferre cœpit. Statimq; in Siciliã misit, uti duæ legiones, reliquusq; equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima, natura, & loci munitione, & maris propinquitate, & aquæ, & salis copia, cuius magna uis iã ex proximis erat salinis eò congesta, non materia multitudine arborum, nõ frumentũ, cuius erant plenissimi agri, deficere poterat. Itaq; suorum omnium consensu Curio reliquas copias expectare, & bellũ ducere parabat. His cõstitutis rebus probatisq; consiliis, ex perfugis quibusdam oppidanis audit Iubam reuocatum finitimo bello, & controuersiis Leptitanorum restitisse in regno. Saburam eius præfectum cum mediocribus copiis Vticæ appropinquare. His autoribus temere credens, consilium commutat, & prælio rem committere constituit. Multum ad hanc rem probandam adiuuat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis prouentus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulsus equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit ad flumen Bagradam, quibus præerat Sabura, de quo antè erat auditum. Sed rex cum omnibus copiis insequebatur, et sex millium passuum interuallo à Sabura consederat. Equites missi nocte iter conficiunt: imprudentes, atq; inopinantes hostes aggrediuntur. Numidæ enim quadam barbara cõsuetudine nullis ordinibus passim consederant. Hos oppressos somno, & dispersos adorti, magnum eorum numerũ interficiunt, multi perterriti profugiunt. Quo facto ad Curionem equites reuertuntur, captiuosq; ad eum reducunt, Curio cũ omnibus copiis quarta uigilia exierat, cohortibus quinque castris præsidio reli-

ctis,

ctis, progreßus millia paſſuum ſex, equites conuenit, rem geſtam cognouit: ex captiuis quærit, quis caſtris ad Bagradam præſit: reſpondent Saburam: reliqua ſtudio itineris cõficiendi quærere prætermittit, proximaq; reſpiciens ſigna, Videtis'ne, inquit, milites captiuorũ orationem cũ perfugis conuenire, abeße regem, exiguas eſſe copias miſſas, quæ paucis equitibus pares eſſe non poterunt? Proinde ad prædam, ad gloriam properate, ut iam de præmiis ueſtris, & de referenda gratia cogitare incipiamus. Erant per ſe magna, quæ geſſerant equites, præſertim cùm eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum cõferretur. Hæc tamen ab ipſis inflatius commemorabantur, ut de ſuis homines*laudibus libenter prædicant. Multa præterea ſpolia præferebantur, capti homines, equitesq; producebantur: ut quicquid intercederet temporis, hoc omne uictoriam morari uideretur. Ita ſpei Curionis militum ſtudia non deerant, equites ſequi iubet ſeſe, iterq; accelerat, ut quàm maximè ex fuga perterritos adoriri poſſet. At illi itinere totius noctis confecto, ſubſequi non poterant. Atq; alii alio loco reſiſtebant. Ne hæc quidem res Curionem ad ſpem morabatur. Iuba certior factus à Sabura de nocturno prælio, duo millia Hiſpanorum, et Gallorum equitũ, quos ſuæ cuſtodie cauſa circum ſe habere conſueuerat, & peditum eam partem, cui maximè confidebat, Saburæ ſubmittit: ipſe cum reliquis copiis, elephantisq; XL. lentius ſubſequitur, ſuſpicatus præmiſſis equitibus ipſum affore Curionẽ. Sabura copias equitum, peditumq;. inſtruit, atq; his imperat, ut ſimulatione timoris paulatim cedant, ac pedem referant, ſeſe cùm opus eſſet, ſignum prælii daturum, & quod rem poſtulare cognouißet, imperaturum. Curio ad ſuperiorem ſpem

*laudibus inſolẽter quidẽ ſed libenter

addita præſenti tẽporis opinione,hoſtes fugere arbitratus, copias ex locis ſuperioribus in campum deducit, quibus ex locis cum longius eſſet progreſſus,confecto iã labore exercitu XVI. millium ſpatio,conſiſtit. Dat ſignum ſuis Sabura,aciem conſtituit,& circuire ordines, atque hortari incipit,ſed peditatu dũtaxat procul ad ſpeciẽ utitur. Equites in aciem mittit. Non deeſt negotio Curio, ſuosq; hortatur, ut ſpem omnẽ in uirtute reponant,nec militibus quidem ut defesſis neq; equitibus,ut paucis,& labore confectis, ſtudium ad pugnandum uirtusq; deerat. Sed ij numero ducenti (reliqui in itinere ſubſtiterant) quãcunq; in partem impetum fecerant,hoſtes loco cedere cogebãt. Sed neq; lõgius fugientes proſequi,nec uehementius equos incitare poterant. At equitatus hoſtium ab utroq; cornu circuire aciem noſtram,& auerſos proterere incipit. Cum cohortes ex acie procurriſſent,Numidæ integri celeritate impetum noſtrorum effugiebãt,rurſusq; ad ordines ſuos ſe recipiẽtes, circumibãt,& ab acie excludebãt. Sic neq; in loco manere,ordinesq; ſeruare,neq; procurrere,et caſum ſubire, tutum uidebatur. Hoſtiũ copiæ,ſummisſis ab Rege auxiliis, crebrò augebãtur: noſtros uires lasſitudine deficiebãt: ſimul ii,qui uulnera acceperãt,neq; acie excedere,neq; in locum tutum referri poterant,quòd tota acies equitatu hoſtium circundata tenebatur. Hi de ſua ſalute deſperãtes,ut extremo uitæ tempore homines facere conſuerunt aut ſuã mortem miſerabantur,aut parenteis ſuos cõmendabant,ſi quos ex eo periculo fortuna ſeruare potuiſſet. Plena erant omnia timoris,& luctus. Curio ubi perterritis omnibus,neque cohortationes ſuas,neque preces audiri intelligi: unam ut in reliquis rebus,ſpem reliquam ſalutis eſſe arbitratus,proximos colles

colles capere uniuersos, atq; eò inferri signa iubet. Hos quoque præoccupat missus à Sabura equitatus. Tum uerò ad summam desperationẽ nostri perueniunt, & partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius præfectus equitum, cum paucis equitibus circunsistẽs: ut fuga salutem petat, atq; in castra cõtendat, & se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio nunquam amisso exercitu, quem à Cæsare fidei commissum acceperit, se in eius conspectum reuersurum confirmat: atq; ita præliãs interficitur: equites perpauci ex prælio se recipiunt. Sed ij, quos ad nouissimum agmen equorum reficiendorum causa substitisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animaduersa, sese incolumes in castra conferunt, milites ad unum omnes interficiuntur. His rebus cognitis M. Rufus Quæstor in castris relictus à Curione cohortatur suos, ne animo deficiant: illi orant, atq; obsecrant, ut in Siciliam nauibus reportentur. Pollicetur, magistrisq; imperat nauium, ut primo uespere omnes scaphas ad litus appulsas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, ut alij adesse copias Iubæ dicerent, alij cum legionibus instare Varum, iam que se puluerem uenientium cernere (quarum rerum nihil omnino acciderat) alij classem hostium celeriter aduolaturam suspicarentur. Itaque perterritis omnibus, sibi quisque consulebat. Qui in classe erant, proficisci properabant. Horum fuga nauium onerariarum magistros incitabat. Pauci lenunculi ad officium, imperiumq; conueniebant. Sed tanta erat completis litoribus contentio, qui potissimum ex magno numero conscenderent, ut multitudine, atque onere nonnulli deprimerentur: reliqui hoc timore propius adire tardarentur. Quibus rebus accidit,

 ut pau

ut pauci milites, patresq; familiæ, qui aut gratia, aut misericordia ualerent, aut naues adnare possent, recepti in Siciliam incolumes peruenirent, reliquæ copiæ missis ad Varũ noctu legatorum numero centurionibus, sese ei dediderunt, quorum cohortes militum Iuba postero die ante oppidum conspicatus, suam esse prædicans prædam, magnam partem eorum interfici iussit, paucos electos in regnum remisit. Cũ Varus suam fidem ab eo lædi quæreretur, neque resistere auderet, ipse equo in oppidum uectus, prosequentibus compluribus Senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpitius, et Licinius Damasippus, paucis diebus, quæ fieri uellet, Vticæ constituit, atque imperauit, diebusq; æque post paucis, se in regnum cum omnibus copijs recepit.

C. IVL. CAESARIS DE BELLO CIVILI COMMENTARIVS II.

*DIctatore habente comitia Cæsare, consules creantur Iul. Cæsar, & P. Seruilius. Is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. His rebus confectis, cum fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ soluerentur, constituit, ut arbitri darentur: per eos fierent æstimationes possessionum, & rerum quanti quæque earum ante bellum fuissent, atque eæ creditoribus traderentur. Hoc & ad timorem nouarum tabularum tollendum, minuendumq;, qui fere * bella, & ciuileis dissensiones sequi consueuit, & ad*

*bellum

ad debitorum tuendam existimationem esse aptissimum exi stimauit. Item Prætoribus, Tribunisq; Pl. rogationes ad po*pulum ferentibus, nonnullos ambitus* Pompeia *lege damna tos, illis temporibus, quibus in urbem præsidia legionum* Pō*peius habuerat: quæ iudicia aliis audiētibus iudicibus, aliis sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta, in in tegrum restituit, qui se illi* in otio ciuilis belli obtulerant, si sua opera in bello uti uellet,* proinde æstimās, ac si usus esset, quoniam sufficissent potestatem.* Statuerat *enim hos prius iudicio populi debere restitui, quàm suo beneficio ui= deri receptos, ne aut ingratus in referenda gratia, aut ar= rogans in præripiendo populi beneficio uideretur.* His *re= bus, & feriis* Latinis, *comitiisq; omnibus perficiundis* XI. *dies tribuit, dictaturaq; se abdicat, & ab* Vrbe *proficisci= tur,* Brundusiumq; peruenit. Eò legiones XII. equitatum *omnem uenire iusserat. Sed tantum nauium reperit, ut an= gustæ* XV. *millia legionariorum militum, & quingentos equites transportare possent.* Hoc *unum inopia nauium Cæ sari ad conficiendi belli celeritatem defuit, atque ex ipsæ co piæ hòc infrequentiores imponuntur, quòd multi* Gallicis *tot bellis defecerant, longumq; iter ex* Hispania *magnum numerum diminuerat, & grauis autumnus in* Appulia, *cir cumq;* Brundusium *ex saluberrimis* Galliæ, & Hispaniæ *re gionibus, omnem exercitum ualetudine tentauerat.* Pōpeius *anni spatiū ad cōparandas copias nactus, q̄ uacuū à bello, atq; ab hoste ociosum fuerat, magnā ex* Asia, Cycladibusq; *insulis,* Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cicilia, Phœnice, & Aegypto *classem coegerat, magnam omni= bus locis ædificandam curauerat, magnam imperatam *Asiæ, Syriæ,* Regibusq; *omnibus, &* Dynastis, & Te= *trarchis,*

*odio ciuilis bel.
*perinde
*Assyriæ

trarchis, & liberis Achaiæ populis pecuniã exegerat, magnã societates eorum prouinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coëgerat. Legiones effecerat ciuium Ro. IX. quinq; ex Italia, quas traduxerat, unam ex Sicilia ueteranã, quam factam ex duabus Gemellam appellabat, unã ex Creta, & Macedonia ex ueteranis militibus, qui dimißi à superioribus imperatoribus in his Prouincijs consederant, duas ex Asia, quas Lentulus cõsul scribẽdas curauerat. Præterea magnũ numerũ ex Theßalia, Bœotia, Achaia, Epeiroq; supplementi nomine in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat, præter has expectabat cũ Scipione ex Syria legiones duas, sagittarios ex Creta, Lacedæmone, Ponto, etq; Syria, reliquisq; ciuitatibus tria millia numero habebat, funditorum cohortes sex, mercenarias duas, *equites septem millia, ex quibus sexcentos Gallos Deiotarus adduxerat, quingentos Ariobarzanes ex Cappadocia, ad eundẽ numerum Cottus ex Thracia, dederat, & Sasalẽ filiũ miserat. Ex Macedonia CC. erant, quib. Rascipolis præerat excellenti uirtute: quingentos ex Gabinianis Alexandria Gallos, Germanosq;, quos ibi A. Gabinius præsidij causa apud Rẽgẽ Ptolemæum reliquerat. Pompeius filius cum classe adduxerat D CCC. quos ex seruis suis, pastorũq; suorũ coëgerat. Tarcundarius Castor, & Donilaus ex Gallogræcia tantũdẽ dederant. Horum alter una uenerat, alter filiũ miserat. CC. ex Syria à Comageno Antiocho, cui magna præmia Põpeius tribuit, misßi erant, in his plerisq; hippotoxotæ. Huc *Bardanos, Beßos, partim mercenarios, partim imperio, aut gratia cõparatos. Itẽ Macedonas, Theßalos, & reliquarũ gentiũ, et ciuitatũ, adiacerat, atq; eũ, quẽ suprà demonstrauimus, numerum expleuerat. Frumẽti uim maxi=

*delectorũ militũ septẽ mil,

*Dardanos,

maximā ex Thessalia, Asia, Ægypto, Creta, Cyrenis, reliquisq; regionibus comparauerat. Hyemare Dyrrhachio, Apolloniæ, *omnibusq; oppidis maritimis cōstituerat, ut mare Cæsarē transire prohiberet, eiusq; rei causa omni in ora maritima classem disposuerat.* Præerat *Ægyptiis nauibus Pōpeius filius, Asiaticis* Decius Lælius, & C. Triarius, Syriacis C. Cassius, Rodiis C. Marcellus *cum* C. Pōponio, Liburnicæ, atq; Achaicæ classi Scribonius Libo, & M. Octauius: *toti tamen officio maritimo* M. Bibulus *præpositus cuncta administrabat, ad hunc summa imperii respiciebat.* Cæsar, *ut* Brundusium *uenit cōcionatus apud milites, quoniā propè ad finē laborum, ac periculorum esset peruētum, æquo animo mācipia, atq; impedimenta in* Italia *relinquerēt, ipsi expediti naues cōscenderēt, quò maior numerus militum posset imponi, omniaq; ex uictoria, et ex sua liberalitate sperarent. Cōclamātibus omnib. imperaret, q̄d uellet, qđcunq; imperauißet, se æquo animo eße facturos,* II. Non. Ian. *naues soluit, impositis, ut supra demonstratum est, legionibus* VII. *postridie terrā attingit* Græcorum, *saxa inter, et alia loca periculosa quietā nactus statiōnē, & portus omnes timēs, quos teneri ab aduersariis arbitrabatur, ad eum locum, qui appellatur* Pharsalia, *omnibus nauibus ad unā inculumibus milites exposuit.* Erat Orici Lucretius Hispilo, & Minutius Rufus *cum* Asiaticis *nauibus* XVIII. *quibus iussu* D. Lælii *præerat* M. Bibulus *cum nauib.* CX. Corcyræ. *sed* neq; ii sibi confisi ex portu prodire sunt ausi. Cū* Cæsar *omnino* XII. *naues longas præsidio duxißet, in quibus erat & ipse: neq;* Bibulus, *impeditis nauibus, dispersisq; remigibus, satis maturè occurrit: quòd prius ad continentē uisus est* Cæsar, *quàm de eius aduentu fama omnino in eas* *nequaquam.

regiones perferretur. Expositis militibus, naues eadem nocte Brundusium à Cæsare remittũtur, ut reliquæ legiones, equitatusq; transportari poßent. Huic officio præpositus erat Fusius Calenus legatus, qui celeritatem in transportãdis legionib. adhiberet: sed serius à terra prouectæ naues, neq; usæ nocturna aura in redeundo offenderunt. Bibulus enim Corcyræ certior factus de aduẽtu Cæsaris, sperans se alicui parti onustarum nauium occurrere posse, inanibus occurrit, & nactus circiter X X X. in eas diligẽtiæ suæ, ac doloris iracundia erupit, omnesq; incendit, eodemq; igne nautas, dominosq; nauium interfecit, magnitudine pœnæ reliquos deterrere sperans. Hoc confecto negotio, à Salonis ad Orici portum, stationes, litoraq; omnia longè lateq; claßibus occupauit: custodiisq; diligentius dispositis, ipse grauißima hyeme in nauib. excubabat, neq; ullum laborem, aut munus despiciens, neq; subsidium expectãs, si in Cæsaris cõplexum ueniret. Sed post discessum Lyburnarũ, ex Illyrico M. Octauius cum iis, quas habebat, nauibus Salonas puenit, ibiq; concitatis Dalmatis, reliquisq; barbaris, Hissam à Cæsaris amicitia auertit: cõuentumq; Salonis, cùm neque pollicitatiouibus, neque denuntiatione periculi permouere posset, oppidum oppugnare instituit. Est autem oppidum, & loci natura, & colle munitum. Sed celeriter ciues Romani ligneis effectis turribus, sese munierunt, & cùm essent infirmi ad resistendum propter paucitatem hominum, crebris confecti uulneribus, ad extremum auxilium descenderunt, seruosq; omneis puberes liberauerunt, & præsectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia, Octauius quinis castris oppidum circundedit, atque uno tempore obsidione, & oppugnatio-

nibus

nibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati, maximè re frumentaria laborabant. Qua de re missis ad Cæsarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, ut poterãt per se incommoda sustinebant, & longo interposito spatio, cũ diuturnitas oppugnationis negligentiores Octauianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorũ, pueris, mulieribusq; in muro dispositis, ne quid quotidianæ consuetudinis desideraretur, ipsi manu facta cũ iis, quos nuper manumissos liberauerant, in proxima Octauii castra irruperũt. His expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia, & quarta, & deinceps reliqua, omnibusq; eos castris expulerunt, & magno numero interfecto, reliquos, atque ipsum Octauium in naueis confugere coegerũt: hic fuit oppugnationis exitus. Iamq; hyems appropinquabat, & tãtis detrimentis receptis, Octauius, desperata oppugnatione oppidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit. Demõstratum est L. Vibullium Rufum Pompeii præfectum, bis in potestatem peruenisse Cæsaris, atq; ab eo esse dimissum: semel ad Corfinium, iterum in Hispania. Hunc pro suis beneficiis, Cæsar iudicauerat idoneum, quem cum mãdatis ad Cn. Põpeiũ mitteret, eundem'que apud Cn. Pompeium autoritatem habere intelligebat. Erat autem hæc summa mandatorum, debere utrunque pertinaciæ finem facere, & ab armis discedere, neque amplius fortunam periclitari, satis eße magna utrinque incommoda accepta, quæ pro disciplina, & præceptis habere poßent, ut reliquos casus timerent. Illum ab Italia expulsum, amissa Sicilia, & Sardinia, duobus'que Hispaniis, & cohortibus Italia, atque Hispania ciuium Romanorum centum, atque triginta: se morte Curionis, & detrimẽto Africani exercitus tanto, militum'que deditione ad

L. Vibullius Rufus.

Cæsaris ad Pompeiũ legatio

Corcyram

Corcyram. Proinde sibi, ac Reip. parcerent: quantumq; in bello Fortuna posset: iam *ipsis incōmodis suis satis esset do cumēto. hoc unum esse tēpus de pace agendi, dum sibi uterq; confideret, & pares ambo uiderentur. Si uerò alteri paulū modo tribuisset Fortuna, non esse usurum conditionibus pacis eum, qui superior uideretur: neq; fore æqua parte cōten tum, qui se omnia habiturum confideret. Conditiones pacis, quoniam antea cōuenire nō potuissent, Romæ à Senatu, & à populo peti debere. Interea et Reip. & ipsis placere oportere, si uterq; in concione statim iurauisset, se triduo proximo exercituū dimissurū: depositisq; armis auxilijsq;, quibus nunc confiderent: necessariò populi, Senatusq; iudicio fore utrunq; cōtentum. Hæc quò facilius Pompeio probari possent, omnes suas terrestres, urbiumq; copias dimissurum. Vibullius his expositis Corcyræ non minus necessarium esse existimauit de repentino aduentu Cæsaris Pompeium fieri certiorem, uti ad id consiliū capere posset antè, quàm de mādatis agi inciperet. Atque ideo continuato & nocte, & die itinere, atque mutatis ad celeritatem iumentis, ad Pompeium contendit, ut adesse Cæsarem omnibus copijs nuntiaret. Pompeius erat eo tempore in Candauia, iterq; ex Macedonia in hyberna Apolloniam, Dyrrhachiumq; habebat. Sed re noua perturbatus maioribus itineribus Apolloniam petere cœpit, ne Cæsar oræ maritimæ ciuitates occuparet. At ille expositis militibus, eodem die Oricum proficiscitur, quò cùm uenisset L. Torquatus, qui iussu Pompeij oppido præerat, præsidiumq; ibi Parthinorum habebat, conatus portis clausis oppidum defendere, Græcos murum ascendere, atque arma capere iubet. Illi autem, cùm se contra imperium populi Romani pugnaturos esse negarent

*ipsi

oppidani

oppidani autem sua sponte Cæsarem recipere conarentur, desperatis omnib. auxiliis, portas aperuit, & se atq; oppidum Cæsari dedit, incolumisq; ab eo cõseruatus est. Recepto Cæsar Orico, nulla interposita mora, Apolloniã proficiscitur. Eius aduentu audito, L. Staberius, qui ibi præerat, aq̃ cõportare in arcem, atq; eã munire, obsidesq; ab Apolloniatib. exigere cœpit. Illi uerò daturos se negare, atque portas Consuli præclusuros, neq; sibi iudicium sumpturos* cõtrà, atq; omnis Italia, Populusq; Romanus iudicauisset: quorum cognita uoluntate clã profugit. Apolloniates ad Cæsarẽ legatos mittunt, oppidoq; recipiunt. Hos sequuntur Belligenses, Amatini quoq;, & reliquæ finitimæ ciuitates, totaq; Epeirus: & legatis ad Cæsarem missis, quæ imperaret facturos pollicentur. At Põpeius cognitis his rebus, quæ erant Orici, atq; Apolloniæ gestæ, Dyrrhachio timẽs, diurnis eò, nocturnisq; itineribus cõtendit: simul ac Cæsar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit eius exercitui, quòd properans noctẽ diei cõiunxerat, neq; iter intermiserat, ut penè omnes in Epeiro, finitimisq; regionibus signa relinquerant, complures arma proiicerent, ac fugæ simile iter uideretur. Sed cum propè Dyrrhachium Pompeius constitisset, castraq; metari iussisset, perterrito etiã tũ exercitu, princeps Labienus procedit, iuratq;, se cum non deserturum, eundemq; casum subiturum, quencunque ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui iurant legati. Hos Tr. militum, Centurionesq; sequuntur, atque idem omnis exercitus iurat. Cæsar profectò occupato itinere ad Dyrrhachium finem properandi facit, castràq; ad flumen Hapsum ponit, in finibus Apolloniatium, ut uigiliis, castellisq; bene meritæ ciuitates tutæ essent præsidio: ibiq; reliquarum ex

*cõtra id, q omnis

Italia legionum aduentum expectare, & sub pellibus hyemare cõstituit. Hoc idẽ Põpeius facit, et trans flumen Hapsum positis castris, eò copias omneis auxiliaq; cõduxit. Calenus legionib. eqtibusq; Brundusii in naueis positis, ut erat præceptum à Cæsare, quãtum nauium facultatem habebat naues soluit, paulumq; à portis progressus, literas à Cæsare accipit, quibus est certior factus, portus, litoraq; omnia classib. aduersariorum teneri. Quo cognito, se in portum recipit, nauesq; omnes reuocat, una ex his, quæ perseuerauit, neq; imperio Caleni obtemperauit (quòd erat sine militibus, priuatoq; consilio administrabatur) deletá ad Oricum, atque à Bibulo expugnata est, qui de seruis, liberisq; omnibus ad impuberes supplicium sumit, & ad unum interficit. Ita exiguo tempore, magno casu, totius exercitus salus constitit. Bibulus, ut suprà demõstratum est, erat cum classe ad Oricum: & sicut mari, portubusq; Cæsarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur. Præsidiis enim dispositis, omnia litora à Cæsare tenebantur, neq; lignandi, neq; aquandi, neq; naueis ad terrã religãdi potestas fiebat. Erat res in magna difficultate, summisq; angustiis rerum necessariarum premebantur, adeò ut cogerentur, sicuti reliquum commeatum, ita ligna, atque aquam Corcyra nauibus onerariis supportare: atq; atiam uno tẽpore accidit, ut difficilioribus usi tempestatibus, ex pellibus quibus erant tectæ naues, nocturnum excipere rorem cogerentur: quas tamen difficultates patienter, & æquo animo ferebant, neque sibi nudanda litora, & relinquendos portus existimabant. Sed cum essent, in quibus demonstraui angustiis, ac se Libo cum Bibulo coniunxisset, loquuntur ambo ex nauibus cum M. Racilio, & Statio Murco legatis,

tis,quorum alter oppidi muris,alter præsidijs terrestribus præerat,uelle se de maximis rebus cum Cæsari loqui,si sibi eius facultas detur.Huc addunt pauca rei confirmandæ causa,ut de cōpositione acturi uiderētur.Interim postulāt, ut sint induciæ,atq; ab his impetrant.magnum enim,quod afferebant,uidebatur,& Cæsarē id summe sciebant cupere,& perfecturū aliquid de Bibuli mādatis existimabatur. Cæsar eo tēpore cum legione una profectus erat ad recipiendas ulteriores ciuitates,& rem frumentariā expedien dā,qua anguste utebatur.Erat autem ad Butrotum*oppositum Corcyræ,ibi ab Acilio certior,et Murco per literas factus de postulatis Libonis,& Bibuli,legionem relinquit, ipse Oricum reuertitur.Eò cùm uenisset, euocantur illi ad colloquium:prodit Libo,atq; excusat Bibulum,q, is iracun dia summa erat,inimicitiasq; habebat etiam priuatus cum Cæsare ex ædilitate, & pretura conceptas: ob eam rem colloquium uitasse,ne res maximæ spei,maximæque utilitatis eius iracundia impedirentur. Pompeij summam esse, ac fuisse semper uoluntatem,ut componerentur, atq; ab ar mis discederetur.Sed potestatem se eius rei nullam habere, propterea quòd de concilij sententia summā belli, rerumq; omnium Pōpeio permiserint.Sed postulatis Cæsaris cogni tis,missuros ad Pompeium atq; illum reliqua perfecturum, hortantibus ipsis.Intereà manerent induciæ, dum ab illo rediri posset,ne'ue alter alteri nocerent.Huc addit pauca de causa,& de copijs auxilijsq; suis.Quibus rebus, neque tum respondendum Cæsar existimabat,neque nunc, ut memoriæ prodatur,satis causæ putamus.Postulabat Cæsar,ut legatos sibi ad Pōpeium sine periculo mittere liceret: idq; ipsi fore reciperent,aut acceptos per se ad eū perducerēt.

*oppidū

Quod

Quod ad inducias pertineret, sic belli rationẽ esse diuisam, ut illi classe naues, auxiliáq; sua impedirent, ipse, ut aqua, terraq; eos prohiberet: & si hoc sibi remitti uellent, remitterent ipsi de maritimis custodiis: si illud tenerent, se quoq; id retenturum; nihilo minus tamen agi posse de compositione, ut hæc non remitterentur, neq; hanc rem esse impedimẽti loco. Illi neq; legatos Cæsaris recipere, neq; periculum præstare eorum, sed totã rem ad Põpeium reiicere: Vnum instare de iudiciis, uehementissiméq; cõtedere. Quæ ubi Cæsar intellexit, præsentis periculi, atq; inopiæ uitandæ causa omnem orationem instituisse, neq; illã spem, aut conditionem pacis afferre, ad reliquam cogitationem belli sese recepit. Bibulus multos dies terra prohibitus, & grauiore morbo ex frigore, ac labore implicitus, cum neq; curari posset, neq; susceptum officium deserere uellet, uim morbi sustinere non potuit. eo mortuo, ad neminem unum summa imperii redit, sed separatim suam quisq; classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius sedato tumultu, quem repentinus aduentus Cæsaris concitauerat: ubi primum rursus adhibito Libone, & L. Luceio, & Theophane, quibus communicare de maximis rebus Pompeius consueuerat, de mandatis Cæsaris agere instituit, eum ingressum in sermonem Pompeius interpellauit, & loqui plura prohibuit: Quid mihi, inquit, aut uita, aut ciuitate opus est, quam beneficio Cæsaris habere uidebor? Cuius rei opinio tolli non poterit, nisi cum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor bello perfecto. Ab his Cæsar hæc dicta cognouit, qui sermoni interfuerunt: conatus tamen nihilo minus est aliis rationibus per colloquia de pace agere. Inter bina castra Pompeii, atque Cæsaris unum flumen tantum intererat

erat Hapsus, crebráq; inter se colloquia milites habebãt, neque ullum interim telum per pactiones colloquentiũ traijciebatur. Mittit P. Vatinium legatũ ad ripam ipsam fluminis, qui ea, quæ maximè ad pacem pertinere uiderentur, ageret: & crebrò magna uoce pronuntiaret, liceret'ne ciuibus ad ciues de pace legatos mittere, quod etiã fugitiuis ab saltu Pyrenæo, prædonibusq; licuiſſet, præsertim, ut id agerẽt, ne ciues cũ ciuibus armis decertarent. Multa suppliciter locutus, ut de sua, atque omnium salute debebat, silentióq; ab utrisq; militibus auditus, responsum est ab altera parte, A. Varronẽ profiteri se altera die ad colloquiũ uẽturum, utq; unà etiam utrinq; admodum tutò legati uenire, & quæ uellent exponere poſſent: certumq; ei rei tempus cõstituitur. Quò cùm eſſet postero die uentum, magna utrinq; multitudo cõuenit, magnáq; erat eius rei expectatio, atq; omnium intenti animi ad pacem eſſe uidebantur: qua ex frequentia T. Labienus prodijt, summiſſa oratione loqui de pace, atq; altercari cum Vatinio incipit: quorum mediã orationem interrumpunt undiq; subitò tela immiſſa, quæ ille obtectus armis militum uitauit, uulnerãtur tamen cõplures. In his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius, Centuriones, milítesq; nonnulli. Tum Labienus, Desinite ergo de cõpositione loqui: nam nobis, nisi Cæsaris capite relato, pax eſſe nulla potest. Iisdem temporibus Romæ M. Cælius Rufus prætor causa debitorum suscepta, initio magistratus tribunal suum iuxta C. Trebonij prætoris urbani sellam collocauit, & si quis appellauiſſet de æstimatione, & de solutionibus, quæ per arbitrium fierent, ut Cæsar præsens constituerat, fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat æquitate decreti, & humanitate Trebonij, qui his temporibus clementer,

& moderatè ius dicendũ existimabat, ut reperiri nõ poßet, à quibus initium appellandi nasceretur. Nam fortaſſe inopiam excuſare, & calamitatem aut propriã ſuam, aut temporum queri, & difficultates auctionãdi proponere, etiam mediocris eſt animi: integras uerò tenere poſſeßiones, qui ſe debere fateantur, cuius animi, aut cuius impudentiæ eſt? Itaque, qui hoc poſtularet, reperiebatur nemo: atque ipſis, ad quorum commodum pertinebat, durior inuentus eſt Cælius, & ab hoc profectus initio, ne fruſtra ingreſſus turpem cauſam uideretur, legem promulgauit, ut ſexies ſeni dies ſine uſuris creditæ pecuniæ ſoluantur. Cum reſiſteret Seruilius conſul, reliquiq; magiſtratus, & minus opinione ſua efficeret, ad hominum excitanda ſtudia ſublata priore lege duas promulgauit: unam, qua mercedes habitationum annuas cõductoribus donauit: aliam tabularum nouarum: impetuq; multitudinis in C. Trebonium facto, & nonnullis uulneratis, eum de tribunali deturbauit: de quibus rebus Seruilius conſul ad Senatum retulit. Senatusq; Cælium ab Repub. remouendum cenſuit: hoc decreto, cum conſul Senatu prohibuit, & concionari conantem de roſtris deduxit. Ille ignominia, & dolore permotus palàm ſe proficiſci ad Cæſarem ſimulauit: clàm nuntiis ad Milonem mißis, qui Clodio interfecto, eius nomine erat damnatus. Atque eo in Italiam euocato, quòd magnis muneribus datis, gladiatoriæ familiæ reliquias habebat, ſibi coniunxit: atque eum in Turinum ad ſolicitandos paſtores premiſit. Ipſe cùm Caßilinum ueniſſet, unoq; tempore ſigna eis militaria, atque arma Capuæ eſſent comprehenſa, & familia Neapoli, uiſaq; proditione oppidi apparere, patefactis conſiliis, excluſus Capua, & periculum ueritus, quod conuentus arma ceperat, atq; eum

hoſtis

hostis loco habendum existimabat, consilio destitit, atq; itinere sese auertit. Interim Milo dimissis circum municipia literis, ea quæ faceret, iussu, atq; imperio facere Pōpeii, quæ mandata ad se per Bibulum delata essent, quos ex ære alieno laborare arbitrabatur, solicitabat, apud quos cùm proficere nihil posset, quibusdam solutis ergastulis Cosam in agro Turino oppugnare cœpit: eò cùm à Qu. Pedio prætore cum legione lapide ictus esset ex muro, periit: & Cælius profectus, ut dictabat, ad Cæsarē, peruenit Turios. Vbi cùm quosdam eius municipii solicitaret, equitibusq; Cæsaris Gallis, atq; Hispanis, qui eò prædandi causa missi erant pecuniam polliceretur, ab his est interfectus. Itaq; magnarum initia rerum, quæ occupatione magistratuum, & temporum solicitā Italiā habebant, celerem, & facilem exitum habuerunt. Libo profectus ab Orico cū classe, cui præerat, nauium quinquaginta Brundusium uenit, Insulamq;, quæ cōtra Brundusinum portum est, occupauit: q, præstare unum locum arbitrabatur, quà necessarius nostris erat egressus, q̄ omnium litora, ac portus custodia clausos tueri. Hic repētino aduentu naues onerarias quasdam nactus incendit, & unā frumēto onustam adduxit, magnumq; nostris terrorē iniecit, & noctu militibus, & sagittariis in terram expositis, præsidium equitum deiecit, & adeò loci opportunitate profecit, ut ad Pompeium litteras mitteret, naues reliquas si uellet, subduci, & refici iuberet sua classe auxilia sese Cæsaris prohibiturum. Erat eo tempore Antonius Brundusii, qui uirtuti militum confisus, scaphas nauium magnarum circiter sexaginta cratibus, pluteisq; contexit, eoq; milites delectos imposuit, atque eas in litore pluribus locis separatim disposuit, nauesq; triremes duas, quas Brundusii*

Cosa. Milonis mors.

*abduxit

faciendas curauerat, per causam exercẽdorum remigum ad fauces portus prodire iußit. Has cùm audacius progressas Libo uidisset, sperãs intercipi posse, quadriremes quinq; ad eas misit: quæ cùm nauib. nostris appropinquassent, nostri ueterani in portum refugiebant. Illi studio incitati incautius sequebãtur. Iam ex omnibus partibus subitò Antonianæ scaphæ, signo dato, se in hosteis incitauerunt, primoq; impetu unã ex his quadriremẽ cum remigibus, defensoribusq; suis ceperunt: reliquas turpiter fugere coëgerunt: ad hoc detrimentum acceßit, ut equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis, aqua prohiberentur. Qua neceßitate, et ignominia permotus Libo disceßit à Brundusio, * obseßionemq; nostrorum omisit. Multi iam menses transierant, & hyems præcipitauerat, neq; Brundusio naues, legionesq; ad Cæsarem ueniebant, ac nõnullæ eius rei prætermissæ occasiones Cæsari uidebãtur, q̃ certe sæpe flauerant uenti, quibus necessariò cõmittendũ existimabat. Quantoq; eius amplius processerat tẽporis, tãtò erãt alacriores ad custodias qui claßibus præerant, maioremq; fiduciam prohibẽdi habebant, & crebris Põmpeii literis castigabantur, quoniam primò uenientẽ Cæsarẽ non prohibuissent, ut reliquos eius exercitus impedirent, duriusq; quotidie tẽpus ad transportandũ lenioribus uentis expectabant. Quib. rebus permotus Cæsar Brũdusium ad suos seuerius scripsit, ut nacti idoneũ uentum, ne occasionẽ nauigãdi dimitterent, & ad Oricum, siue ad littora Apolloniatium cursum dirigerent, q̃ eò naues eiicere possent. Hæc à custodibus claßium loca maximè uacabãt, quòd se longius portubus cõmittere nõ auderent. Illi adhibita audacia, & uirtute, administrantibus M. Antonio, & Fusio Caleno multum ipsis militibus hortantibus, neque

* obsidionemq;

*neq; ullum periculum pro salute Cæsaris recusantib. nacti Austrum naues soluunt, atq; altera die Apolloniã, Dyrrhachiumq; præteruehuntur: qui cum essent ex cõtinenti uisi, Q. Coponius, qui Dyrrhachij classi Rhodiæ præerat, naues ex portu educit: & cum iã nostris remissiore uento appropinquassent, idem Auster increbuit, nostrisq; præsidio fuit. Neq; uerò ille ob eam causam conatu desistebat, sed labore, & perseuerantia nautarum, se uim tempestatis superare posse sperabat, præteruectosq; Dyrrhachium magna ui uenti nihilo secius sequebatur. Nostri usi Fortunæ beneficio, tamẽ impetum classis timebant, si fortè uẽtus remisisset: nacti portum, q̃ appellatur Hymphæum ultra Lyssum millia passuum tria, eò naues introduxerunt: qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro non erat tutus, leuiusq; tempestatis, q̃ classis periculũ existimauerant. Quò simulatq; intrò est itum, incredibili felicitate Auster, qui per biduum flauerat, in Africum se uertit. Hic subitã commutationem Fortunæ uidere licuit, qui modò sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat: qui nostris nauib. periculum intulerant, de suo timere cogebantur. Itaq; tempore commutato, tẽpestas & nostros texit, & naues Rhodias afflixit, ita, ut ad*unum cõstratæ omnes numero XVI. eliderentur, et naufragio interirent, & ex magno remigum, propugnatorũq; numero pars ad scopulos allisa interficeretur, pars à nostris distraheretur: quos omneis cõseruatos Cæsar domum remisit. Nostræ naues duæ tardius cursu confecto, in noctẽ coniectæ, cum ignorarent, quem locum reliquæ cepissent, cõtra Lyssum in anchoris constiterunt. Has scaphis, minoribusq; nauigijs cõpluribus sumptis, Octacilius Crassus, qui Lyssi præerat, expugnare parabat, simul de deditione*

*unam rostratæ

 eorum

eorum agebat,& incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera nauis ducentos uiginti ex legione tyronum sustulerat, altera ex ueterana paulò minus ducentis se compleuerat. Hîc cognosci licuit, quantum esset hominibus praesidij in animi fortitudine. Tyrones enim multitudine nauiũ perterriti,& salo, nauseaq; confecti, iureiurando accepto, nihil his nocituros hostes, se Octacilio dediderunt: qui omnes ad eum perducti cõtra religionem iurisiurandi in eius conspectu crudelissimè interficiũtur. At ueteranae legionis milites item conflictati & tempestatis,& sentinae uitijs, nõ ex pristina uirtute remittẽdum aliquid putauerunt, sed tractã dis cõditionibus, & simulatione deditionis extracto primo noctis tẽpore, gubernatorem in terrã nauem eijcere cogũt: ipsi idoneum locum nacti, reliquam noctis patrem ibi confecerunt,& luce prima mißis ad eos ab Octacilio equitibus, qui eam partẽ orae maritimae adseruabãt, circiter CCCC.
*quinq;eos armati ex praesidio secuti sunt, se defenderunt, & nõnullis eorum interfectis, incolumes ad nostros sese receperunt. Quo facto conuentus ciuium Romanorum, qui Lyssum obtinebat, quod oppidum his antea Caesar attribuerat, muniendumq; curauerat, Antonium recepit, omnibusq; rebus iuuit. Octacilius sibi timens, oppido fugit,& ad Pompeium peruenit. Ex omnibus copijs Antonius, quarum erat summa ueteranorum trium legionum, unius que tyronum, & equitum octingentorum, plerasque naues in Italiam remittit ad reliquos milites, equitesq; transportandos. Pontones, quod est genus nauium Gallicarum, Lyßi reliquit, hoc consilio, ut si fortè Pompeius uacuam existimans Italiam, eò traiecisset exercitum, quae opinio erat edita in uulgus, aliquam Caesar ad insequendum facultatem haberet:

*quinq; eos strma.

ret: nunciosq; ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, & quid militum transuexisset. Hoc eodem ferè tēpore Cæsar, atq; Pompeius cognoscunt. Nam præteruectas Apolloniam, Dyrrachiumq; naues uiderant, ipsi iter secundum eas terras direxerant. Sed quò essent eæ delatæ, primis diebus ignorabant, cognitaq; re, diuersa sibi ambo consilia capiunt: Cæsar, ut q̃ primum se cum Antonio coniungeret: Pompeius, ut uenientibus in itinere se opponeret, * & sic imprudentes ex insidiis adoriri posset: eodemq; die uterq; eorū ex castris statiuis à flumine Hapso exercitum educunt: Pōpeius clàm, & noctu, Cæsar palàm, atq; interdiu. Sed Cæsari circuitu maiore iter erat longius, aduerso flumine, ut uado transire posset. Pōpeius, quia expedito itinere flumen ei transeundum nō erat, magnis itineribus ad Antonium cōtendit, atq; ubi eum appropinquare cognouit, idoneum locum nactus, ibi copias collocauit, suosq; omnes castris continuit, ignesq; fieri prohibuit, quo occultior esset eius aduentus. Hæc ad Antonium statim per Græcos deferuntur. Ille missis ad Cæsarem nunciis, unum diem sese castris tenuit. Altero die ad eū peruenit Cæsar, cuius aduētu cognito Pompeius, ne duobus circuncluderetur exercitibus, ex eo loco discedit, omnibusq; copiis ad Asparagum Dyrrhachinorum peruenit, atque ibi idoneo loco castra ponit. His temporibus Scipio detrimētis quibusdam circa montem Amanum acceptis, sese Imperatorem appellauerat: quo facto ciuitatibus, tyrānisq; magnas imperauerat pecunias. Item à Publicanis suæ prouinciæ, debitam biennii pecuniam exegerat, & ab eisdem insequentis anni mutuam præceperat, equitesq; toti Prouinciæ imperauerat, quibus coactis, finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paulò ante

* & II.

lò antè M. Crassum imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in* obsidionē habuerant, legiones, equitesq; ex Syria deduxerat: Summaq; solicitudine, ac timore Parthici belli in Prouinciā cum uenisset, ac nonnullæ militum uoces audirētur, sese cōtra hostē, si ducerentur, ituros, cōtra ciuem, & cōsulem arma nō laturos: deductis Pergamum, atq; in locupletißmas urbes in hyberna legionibus, maximas largitiones fecit, & confirmandorum militum causa diripiendas his ciuitates dedit. Interim acerbißimè imperatæ pecuniæ tota Prouincia exigebantur: multa præterea generatim ad auaritiā excogitabantur. In capita singula seruorum, ac liberorum tributum imponebatur. Columnaria, ostiaria, frumētum, milites, remiges, arma, tormēta, uecturæ imperabātur, cuius modo rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias uidebatur, nō solum urbibus, sed penè uicis castellisq; singulis cum imperio præficiebantur: qui horum quid acerbißimè, crudelißimeq; fecerat, is & uir, & ciuis optimus habebatur. Erat plena lictorum, & imperiorum Prouincia, cōferta præfectis, atq; exactoribus, qui præter imperatas pecunias, suo etiam priuato imperio compedio seruiebāt. Dictitabant enim se domo, patriaq; expulsos, omnibus necessariis egere rebus, ut honesta præscriptione rem turpißimā tegerent. Accedebant ad hæc grauißimæ usuræ, quod in bello plerunq; accidere cōsueuit, uniuersis imperatis pecuniis, quibus in rebus prolationem diei donationē esse dicebant. Itaq; æs alienum prouinciæ, eo biennio multiplicatum est, nec minus ob eā causam ciuibus Romanis eius prouinciæ, sed in singulos conuentus, singulasq; ciuitates, certæ pecuniæ imperabātur, mutuasq; illas ex senatuscōsulto exigi dictitabant, Publicanis uti sorte fecerant insequētis anni

*obsidiōe

uectigal

uectigal pro mutuo. Praeterea Ephesi à phano Dianae depositas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat, caeterasq; eius Deae statuas, cùm in phanum uentum esset, adhibitis cōpluribus senatorii ordinis, quos aduocauerat Scipio, literae ei redduntur à Pompeio, mare transisse cum legionibus Caesarem, properaret ad se cum exercitu uenire omniaq; posthaberet. His literis acceptis, quos aduocauerat dimittit. Ipse iter in Macedoniam parare incipit, paucisq; pòst diebus est profectus: haec res Ephesiae pecuniae salutem attulit: Caesar Antonii exercitu coniuncto, deducta Orico legione, quam tuendae orae maritimae causa posuerat, tentandas sibi prouincias, longiusq; procedendum existimabat & cùm ad eū legati uenissēt ex Thessalia, Aetoliaq;, qui praesidio misso, pollicerētur earū gentium ciuitates imperata facturas, L. Cassium Lōginum cū legione tyronum, quae appellabatur uigesimaseptima, atq; equitibus ducētis in Thessaliā, C. Caluisium Sabinum cū cohortibus quinq; paucisq; equitibus in Aetoliā misit, maximè eos, qꝫ erā propinquae regiōes, de re frumētaria ut prouiderēt, hortatus ē. Cn. Domitiū Caluinū cum legionibus duabus undecima, & duodecima, & equitibus quingētis in Macedoniā proficisci iubet cuius Prouinciae ab ea parte, quae libera appellabatur, Menedemus princeps earū regionum, missus legatus, omnium suorum excellens studium profitebatur. Ex his Caluisius primo aduentu summa omnium Aetolorum receptus uolūtate, praesidiis aduersariorum Calydone, & Naupacto relictis, omni Aetolia potitus est. Cassius in Thessaliam cum legione *praeuenit. *peruenit
Hic, cùm essent factiones duae uaria uoluntate ciuitatum utebatur. Hegesaretus ueteris homo potentiae Pompeianis rebus studebat. Petreius summae nobilitatis adolescens suis,

ac suorum opibus Cæsarem enixè iuuabat, eodemq́; tempore Domitius in Macedoniam uenit, & cùm ad eum frequentes ciuitatum legationes cõuenire cœpissent, nunciatum est adesse Scipionem cum legione, magna & opinione, & fama omnium. Nam plerunq; in nouitate fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium, & cùm ab eo millia passuum uiginti abfuisset, subitò se ad Caßium Longinum in Thessaliam conuertit. Hoc adeò celeriter fecit, ut simul adesse, & uenire nuntiaretur, & quò iter expeditius faceret, M. Fauonium, ad flumẽ Haliacmonem, quod Macedoniam à Thessalia diuidit, cum cohortibus octo præsidio impedimentis legionis reliquit, castellumq́; ibi muniri iußit. Eodem tempore equitatus Regis Cotti ad castra Caßii aduolauit, qui circum Thessaliam esse consueuerat. Tum timore perterritus Caßius, cognito Scipionis aduentu, uisisq́; equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad monteis se cõuertit, qui Thessaliam cingunt, atque ex his locis Ambraciam uersus iter facere cœpit. At Scipionem properantem sequi, literæ sunt consecutæ, à M. Fauonio Domitium cum legionibus adesse, nec se præsidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse, quibus literis acceptis consilium Scipio, iterq́; commutat. Caßium sequi desistit. Fauonio auxilium ferre contendit. Itaque die, ac nocte continuato itinere ad eum peruenit tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus puluis cerneretur, & primi antecursores Scipionis uiderentur: ita Caßio industria Domitij, Fauonio Scipionis celeritas salutem attulit. Scipio in castris statiuis biduo moratus ad flumen, quod inter eum, & Domitii castra fluebat, Haliacmonem, tertio die prima luce exercitum

uado transducit, & castris positis, postero die manè, copias ante frontem castrorum struit. Domitius *tum quoq; sibi dubitandum non putauit, quin productis legionibus prælio decertaret.* Sed *cum esset inter bina castra cãpus circiter millium passuũ sex,* Domitius *castris* Scipionis *aciem suam subiecit: ille à uallo nõ discedere perseuerauit.* Attamen *ægrè retentis* Domitianis *militibus, est factum, ne prælio contenderetur: & maximè, quòd riuus difficilibus ripis, castris* Scipionis *subiectus, progressus nostrorũ impediebat, quorum studium, alacritatemq; pugnãdi cum cognouisset* Scipio, *suspicatus fore, ut postero die aut inuitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia castris se contineret, qui cum magna expectatiõe uenisset, temere progressus turpem habuit exitum, & noctu, neq; cõclamatis quidem uasis flumen trãsit atq; in eãdem partem, ex qua uenerat, rediit.* Ibiq; *prope flumen edito natura loco castra posuit, paucis diebus interpositis noctu insidias equitum collocauit, quo in loco superioribus ferè diebus nostri pabulari consueuerant: & cùm quotidiana cõsuetudine.* Q. Varus *præfectus equitum* Domitij *uenisset, subitò illi ex insidijs consurrexerunt, sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriterq; ad suos quisq; ordines rediit, atq; ultro uniuersi in hosteis impetum fecerunt.* Ex *his circiter octoginta interfectis, reliquis in fugam coniectis, duobus amißis: in castra se receperunt.* His *rebus gestis,* Domitius *sperans* Scipionem *ad pugnam elici posse, simulauit sese angustijs rei frumentariæ adductum, castra mouere, uasisq; militari more conclamatis, progressus millia passuum tria, loco idoneo, & occulto, omnem exercitum, equitatumq; collocauit.* Scipio *ad sequendum paratus, equitatum, magnamque partem leuis armaturæ ad explo-*

ad explorãdum iter Domitii, & cognoſcendum præmiſit: qui cũ eſſent progreßi, primæque turmæ inſidias intrauiſſent, ex fremitu equorum illata ſuſpicione, ad ſuos ſe reciperе cœperunt, quiq; ſequebantur, celerem eorum receptum cõſpicati reſtiterunt. Noſtri cognitis inſidiis, ne fruſtra reliquos expectarent, duas nacti hoſtiũ turmas exceperunt: in his fuit M. Opimius præfectus equitum. Reliquos omneis earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitiũ deduxerunt. Deductis oræ maritimæ præſidiis, Cæſar (ut ſuprà demonſtratum eſt) treis cohortes Orici oppidi tuendi cauſa reliquit, iiſq; cuſtodiã nauium longarũ tradidit, quas ex Italia traduxerat. Huic officio, oppidoq; præerat Caninius legatus. Is naues noſtras in interiorem partem poſt oppidum reduxit; & ad terram deligauit, faucibusq; portus nauẽ onerariam ſubmerſam obiecit, & huic alteram cõiunxit, ſuper quas turrim effectam ad ipſum introitum portus oppoſuit, & militibus cõpleuit, tuendamq; ad omnes repentinos caſus tradidit. Quibus cognitis rebus Cn. Pompeius filius, qui claßi Aegyptiæ præerat, ad Oricum uenit, ſummerſamq; nauim remulco, multiſq; * contendens funibus abduxit, atque alteram nauem, quæ erat ad cuſtodiam ab Acilio poſita, pluribus aggreſſus nauibus, in quibus ad libram fecerat turres, ut ex ſuperiori pugnans loco, integroſq; ſemper defatigatis ſummittens, & reliquis partibus ſimul ex terra ſcalis, & claſſe mœnia oppidi tentans: ut aduerſariorum manus diduceret, labore, & multitudine telorum noſtros uicit, deiectiſq; defenſoribus, qui omnes ſcaphis excepti refugerant, etiam nauem expugnauit. eodemq; tempore ex altera parte molem tenuit naturalem obiectam, quæ penè inſulam contra

*colligẽs.

oppidum

oppidum effecerat, quatuor biremes subiectis scutulis, impulsas uectibus in interiorē partē transduxit. Ita ex utraq; parte naues longas aggressus: quæ erant deligatæ ad terram, atq; inanes, quatuor ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc cōfecto negotio D. Lælium ab Asiatica classe abductū reliquit, qui cōmeatus Byblide, atq; Mantinea importari in oppidum prohibeat. Ipse Lyssum profectus, naues onerarias triginta à M. Antonio relictas, intra portum aggressus, omnes incendit. Lyssum expugnare conatus defendentibus ciuibus Romanis, qui eius erant conuentus militibusq;, quos præsidij causa miserat Cæsar, triduum moratus paucis in oppugnatione amißis, re infecta inde deceßit. Cæsar postq̄ Pompeium ad Asparagum esse cognouit, eôdem cum exercitu profectus, & expugnato in itinere oppido Parthinorū, in quo Pōpeius præsidium habebat: tertio die in Macedoniam ad Pōpeium peruenit, iuxtáq; eum castra posuit, & postridie eductis omnibus copijs, acie instructa, decertandi potestatē Pōpeio fecit. Vbi eum suis locis se tenere animaduertit, reducto in castra exercitu, aliud sibi consiliū capiendum existimauit. Itaq; postero die omnib. copijs, magno circuitu, difficili, angustoq; itinere, Dyrrhachium profectus est, sperans Pōpeium aut Dyrrhachium cōpelli, aut ab eo intercludi posse, q, omnem commeatum, totiusq; belli apparatum eò contulisset, ut accidit. Pompeius enim primò ignorans eius consilium, quòd diuerso ab ea regione itinere profectum uidebat angustiis rei frumentariæ compulsum disceßisse existimabat. Postea per exploratores certior factus, postero die castra mouit, breuiore itinere se occurrere ei posse sperans: quod fore suspicatus Cæsar, militesq; adhortatus, ut æquo animo laborem ferrent, parua parte

noctis

*latione Pōpeium prohiberet, equitatumq́; eius ad rem gerē dam inutilem efficeret. Tertio, ut autoritatē, qua illa maximè apud exteras nationes niti uidebantur, minueret, cùm fama per orbē terrarum percrebuisset, illū à Cæsare obsideri, neq; audere prælio dimicare. Pōpeius neq; à mari Dyrrhachioq́; discedere uolebat, quòd omnem apparatum belli, tela, arma, tormēta ibi collocauerat, frumentumq́; exercitui nauib. supportabat, neq; munitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prælio decertare uellet, quod eo tēpore statuerat nō esse faciendū. Relinquebatur, ut extremā rationem belli sequens, q̄ plurimos colles occuparet, quàm latißimas regiones præsidiis teneret, Cæsarisq́; copias, quàm maxime posset, distineret, idq́; accidit. Castellis enim XXIIII. effectis XV. millia passuū circuitu amplexus, hoc spatio populabatur, multaq́; erant intra eum locum manu sata: quibus interim iumenta pascerentur, atq; ut nostri perpetuas munitiones uidebant perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erūperent Pōpeiani, & nostros post tergum adorirentur, timebāt. Ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebāt, ne quo loco nostri intrare, atq; ipsos à tergo circunuenire possent. Sed illi operibus uincebant, q, & numero militum præstabāt, & interiore spatio minorē circuitum habebant, quæ cum erant loca Cæsari capienda, etsi prohibere Pompeius totis copiis, & dimicare non constituerat, tamen suis locis sagittarios, funditoresq́; *mittebat, quorum magnum habebat numerum, multiq́; ex nostris mu nerabantur, magnusq́; incesserat timor sagittarum, atque omnes ferè milites, aut ex subcoactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas, aut tegmēta fecerant, quibus tela uitarēt. In occupādis præsidiis magna ui uterq; utebatur: Cæsar, ut* *mutabat

quàm

iußit:milites legionis nonæ subitò conspicati pila coniece=rũt, & ex inferiore loco aduersus pilum incitati cursu præcipites Põpeianos egerunt: quibus ad recipiendum s. crates directæ, longuriiq; obiecti, & institutæ fossæ magno impedimento fuerunt. Nostri uerò, qui satis habebant sine detrimento discedere, cõpluribus interfectis, quinq; omnino suorum amißis, quietißimè se receperunt, pauloq; circa eum locum morati, aliis cõprehensis collibus, munitiones perfecerunt. Erat noua, & inusitata belli ratio, cùm tot castellorũ numero, tantoq; spatio, & tantis munitionibus, & toto obsidionis genere, tum etiã reliquis rebus. Nam quicunq; alterũ obsidere conati sunt, perculsos, atq; infirmos hostes adorti, aut prælio superatos, aut aliqua offensione permotos continuerunt, cùm ipsi numero militum, equitumq; præstarẽt. Causa autem obsidionis hæc ferè esse consueuit, ut frumẽto hostes prohibeãtur. At tum integras, atq; incolumes copias Cæsar inferiore militum numero continebat, cùm illi omniũ rerum copia abundarent. Quotidie enim magnus undique nauium numerus conueniebat, quæ commeatum supportarent, neq; ullus flare uentus poterat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberet. Ipse autem consumptis omnibus longè, lateq; frumentis, summis erat in angustijs, sed tamen hæc singulari patiẽtia milites ferebãt. Recordabantur enim eadem se superiore anno in Hispania perpessos: labore, & patientia maximum bellum confecisse. Meminerant ad Alexiam magnam se inopiam perpessos, multò etiam maiorem ad Auaricum: maximarum se gentium uictores discesisse. Non illis hordeum, cùm daretur, non legumina recusabant. Pecus uerò, cuius rei summa erat ex Epeiro copia, magno in honore habebant. Est etiam genus radicis inuentum

Chara radix ab ijs, qui fuerant cũ Valerio, quod appellatur Chara, quod admistum lacte multum inopiam leuat. Id similitudinem panis efficiebat: eius erat magna copia: ex hoc effectos panes cùm in colloquijs Põpeiani famem nostris obiectarent, uulgò in eos iaciebant, ut spem eorum minuerẽt. Iamq; frumẽta maturescere incipiebant, atq; ipsa spes inopiam sustẽtabat, quòd celeriter se habituros copiã confidebant. Crebroq; uoces militum in uigilijs, colloquijsq; audiebantur, prius se cortice ex arboribus uicturos, quàm Pompeium è manibus dimissuros. Libenter etiã ex perfugis cognoscebant, equos eorum tolerari, reliqua uerò iumenta interisse: uti autem ipsos ualetudine nõ bona, cùm angustijs loci, & odore tetro, & multitudine cadauerum, & quotidianis laboribus insuetos operum, tum aquæ summa inopia affectos: omnia enim flumina, atque omnes riuos, qui ad mare pertinebãt, Cæsar, aut auerterat, aut magnis operibus obstruxerat: atque, ut erant loca montuosa, & ad specus angustiæ uallium, has sublicis in terram demißis, præseperat, terramq; aggesserat, ut aquã continerent. Itaq; illi necessariò loca *sequi demissa, ac palustria, & puteos fodere cogebantur, atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes à quibusbam præsidijs aberant longius, celeriter æstibus exarescebant. At Cæsaris exercitus optima ualetudine, summaq; aquæ copia utebatur, tum commeatus omni genere præter frumentum abundabat, quibus quotidie melius succedere tempus, maioremq; spem maturitate frumentorum proponi uidebant. In nouo genere belli nouæ ab utriusque bellandi rationes reperiebantur. Illi, cùm animaduertissent ex ignibus nocte cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio aggreßi, uniuersas in multitudinem sagittas cõijciebant,

*persequi

bant, & se confestim ad suos recipiebant. quibus rebus nostri usu docti hæc reperiebant remedia, ut alio loco ignes facerent.* Interim certior factus P. Sylla, quē discedens castris præfecerat Cæsar, auxilio cohorti uenit cum legionibus duabus, cuius aduentu facilè sunt repulsi Pompeiani: neque uerò conspectum, aut impetum nostrorum tulerunt, primisq; deiectis, reliqui se uerterunt, & loco cesserunt, sed insequentes nostros, ne longius prosequerentur, Sylla reuocauit. At plerique existimant, si acrius insequi uoluisset, belliū eo die potuisse finiri: cuius consilium reprehendendum non uidetur. Aliæ enim sunt legati partes, atque imperatoris: alter omnia agere ad præscriptum, alter liberè ad summam rerum consulere debet. Sylla à Cæsare castris relictus, liberatis suis, hoc fuit contentus, neque prælio decertare uoluit: quæ res tamen fortasse aliquem reciperet casum, ne imperatorias sibi parteis sumpsisse uideretur. Pompeianis magna res ad receptum difficultatem afferebat. nam ex iniquo progreßi loco, in summo constiterant: si per decliue sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco uerebantur, neq; multum ad solis occasum temporis supererat. Spe enim conficiendi negotii propè in noctem rem deduxerant. Ita necessario, atque ex tempore capto consilio, Pompeius tumulum quendam occupauit, qui tantum aberat à nostro castello, ut telum, tormentum'ue missum adigi non posset: hoc consedit loco, atque eum communijt, omnesq; ibi copias continuit. Eodem tempore duobus præterea locis pugnatum est: Nam plura castella Pompeius pariter distinendæ manus causa tentauerat, ne ex proximis præsidijs succurri posset. Vno loco Volcatius*Tullius impetum legionis sustinuit cum cohortibus tribus, atque eam loco de- *Tullus

 pulit.

pulit. Altero Germani munitiones nostras egreßi cõpluri=bus interfectis, sese ad suos incolumes receperũt. Ita uno die sex præliis factis, tribus ad Dyrrhachium, tribus ad munitiones, cum horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numerum ex Pompeianis cecidisse reperiebamus: euocatos, & manipulares, Cẽturionesq; cõplures. In eo fuit numero Valerius Flaccus L. filius eius, qui prætor Asiam obtinuerat, signaq; sunt sex militaria relata. Nostri non amplius X X. omnibus sunt præliis desiderati: sed in castello nemo fuit omnino militum, quin uulneraretur: quatuorq; ex una cohorteq; Centuriones oculos amiserunt. Et cum laboris sui, periculiq; testimoniũ afferre uellent, millia sagittarum circiter triginta, in castellum cõiecta Cæsari renuntiauerunt, scutoq; ad eũ relato Scæuæ Cẽturionis inuẽta sunt in eo foramina C C X X X. quem Cæsar, ut erat de se meritus, & de Rep. donauit millibus ducentis æris, atq; ob octauis ordinibus ad primipilũ se traducere pronunciauit. Eius enim opera castellum cõseruatum esse magna ex parte constabat: cohortemq; postea duplici stipendio, frumẽto ue, & speciariis, militaribusq; donis amplißime donauit. Põpeius noctu magnis additis munitionibus, reliquis dieb. turres extruxit, & in altitudinẽ pedum X V. effectis operibus, uineis eã partẽ castrorum obtexit, & quinq; intermißis diebus, alteram noctẽ subnubilam nactus, extructis omnibus castrorũ portis, & ad impediendum obiectis, tertia inita uigilia: silẽtio exercitum eduxit, & se in antiquas munitiones recepit. Ætolia, Acarnania, Amphilochis, per Caßium Longinum, & Caluisiũ Sabinũ, ut demõstrauimus, receptis, tẽtandam sibi Achaiam, ac paulò lõgius progrediendũ existimabat Cæsar: itaq; eò Fusium Calenũ misit & Q. Sabinũ, &

Caßium

Caßium cum cohortibus adiungit: quorum cognito aduētu; Rutilius Lupus, qui Achaiā miſſus à Pōpeio obtinebat, Iſthmum præmunire inſtituit, ut Achaia Fuſiū prohiberet. Calenus Delphos, Thebas, & Orchomenum de uoluntate ipſarum ciuitatū recepit, nōnullas urbes per uim expugnauit, reliquas ciuitates circummißis legationibus amicitia Cæſaris cōciliare ſtudebat. In his rebus ferè erat Fuſius occupatus. Omnibus deinceps dieb. Cæſar exercitum in aciē æquū in locū produxit, ſi Pōpeius prælio decertare uellet, ut penè caſtris Pōpeii legiones ſubiiceret: tantumq; à uallo eius prima acies aberat, uti ne in eā telo, tormentóue adigi poſſet. Pōpeius autem, ut famā, & opinionē hominum teneret, ſic pro caſtris exercitum cōſtituebat, ut tertia acies uallum contingeret, omniſq; eius inſtructus exercitus telis ex uallo abiectis protegi poſſet. Hæc cum in Achaia, atq; apud Dyrrhachium gererētur, Scipionemq; in Macedoniā ueniſſe cōſtaret, nō oblitus priſtini inſtituti Cæſar, mittit ad eū Clodium ſuum atq; illius familiarē, quē ab illo traditum initiò, & cōmendatum in ſuorum neceſſariorum numero habere inſtituerat. Huic dat literas, mādataq; ad eum, quorum hæc erat ſumma: ſeſe omnia de pace expertum, nihil adhuc arbitrari uitio factum eorum, quos eſſe autores eius rei uoluiſſet, quòd ſua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium uererentur: Scipionem ea autoritate eſſe, ut non ſolum libere, quæ probaſſet, exponere, ſed etiam ex magna parte compellere, atque errantem regere poſſet. Præeſſe autem ſuo nomine exercitui, ut præter autoritatem uires quoque ad coercendum haberet: quod ſi feciſſet, quietem Italiæ, pacem Prouinciarum, ſalutē imperio, uni oēs acceptam relaturos Hæc ad eum mandata Clodius

refert,ac primis diebus,ut uidebatur,libenter auditus,reliquis ad colloquium nõ admittitur. Castigato Scipione à Fauonio,ut postea cõfecto bello reperiebamus,infectaq; re,se se ad Cæsarẽ recepit. Cæsar quò faciliùs equitatum Põpeianum ad Dyrrhachium cõtineret,& pabulatione prohiberet,aditus duos,quos esse angustos demonstrauimus,magnis operibus præmuniuit,castellaq; his locis posuit. Pompeius, ubi nihil proficere equitatum cognouit, paucis intermißis diebus, rursum eum nauib.ad se intra munitiones recepit. Erat summa inopia pabuli,adeò,ut folijs ex arboribus strictis,& teneris arundinum radicibus cõtusis equos alerent: frumẽta enim,quæ fuerãt intra munitiones sata,cõsumpserãt,& cogebãtur Corcyra,atq; Arcanania, longo interiecto nauigationis spatio, pabulum supportare: quoq; erat eius rei minor copia, hordeo adaugere, atq; his rationibus equitatũ tolerare. Sed postq̃ nõ modò hordeum, pabulumq; omnib. in locis,herbæq; desectæ,sed etiã fructus ex arboribus deficiebãt, corruptis equis macie conandum sibi aliquid Põpeius de eruptione existimauit. Erãt apud Cæsarem ex equitũ numero Allobroges duo fratres: Roscillus,& Ægus Adbucilli filij, qui principatũ in ciuitate multis annis obtinuerãt,singulari uirtute homines,quorũ opera Cæsar omnibus Gallicis bellis optima,fortißimaq; erat usus. His domi ob has causas amplißimos magistratus mãdauerat,atq; eos extra ordinẽ in Senatũ legẽdos curauerat,agrosq; in Gallia ex hostibus captos,præmiaq; rei pecuniariæ magna tribuerat,locupletesq; ex egẽtibus effecerat. Hi propter uirtutẽ nõ solum apud Cæsarẽ in honore erãt,sed etiam apud exercitũ chari habebãtur: sed freti amicitia Cæsaris,& stulta,ac barbara arrogantia elati despiciebãt suos,stipẽdiũq;

equitum

equitũ fraudabant, & prædã oẽm domum auertebãt: quibus illi reb. permoti, uniuersi Cæsarẽ adierunt, palamq́; de eorũ iniurijs sunt questi, & ad cætera addiderunt, falsum ab his equitum numerum deferri, quorũ stipẽdium auerterent. Cæsar neq; tẽpus illud animaduersionis esse existimãs, & multa uirtuti eorum cõcedens, rẽ distulit totam, illos secretò castigauit, ꝙ quæstui equites haberẽt: monuitq́; equites, ut ex sua amicitia omnia expectarẽt, & ex præteritis suis officijs reliqua sperarent: magnã tamẽ hæc res illis offensionẽ, & cõtemptionẽ ad omneis attulit. Idq́; ita esse, cùm ex aliorum obiectationibus, tum etiã ex domestico iudicio, atq; animi cõscientia intelligebãt: quo pudore adducti, & fortasse nõ se liberari, sed in aliud tẽpus reseruari arbitrati, discedere à nostris, & nouam tentare fortunam, nouasq́; experiri amicitias cõstituerunt: & cũ paucis collocuti cliẽtibus suis, quibus tantum facinus cõmittere audebant, primùm conati sunt præfectum equitum C. Volusenum interficere, ut postea bello confecto cognitum est, ut cum munere aliquo perfugisse ad Pompeium uiderentur. Postquàm id difficilius uisum est, neq; facultas perficiẽdi dabatur, q̃ maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac suis satisfacere, & fraudata restituere uellent, multis coëmptis equis, ad Pompeium transierunt cum iis, quos sui consilii participes habebant. Quos Põpeius, ꝙ erant honesto loco nati & instructi liberaliter, magnoq́; comitatu, & multis iumentis uenerãt, uiriq́; fortes habebantur, & in honore apud Cæsarem fuerant, quodq́; nouum, & præter consuetudinem acciderat, per omnia sua præsidia circunduxit, atque ostentauit. Nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques à Cæsare ad Pompeium transierat, cùm penè quotidie à Pompeio ad Cæsa-

rem perfugerent: uulgò uerò uniuersi in Epeiro,*atq; Æto=lia cõscripti milites,earumq́; regionũ omnium,quæ à* Cæsa*re tenebãtur.*Sed *hi cognitis omnibus rebus,seu quid in mu=tionibus perfectum nõ erat,seu quid à peritioribus rei mili taris desiderari uidebatur, temporibusq́; rerum, & spatiis locorum,& custodiarũ uera diligẽtia animaduersa, prout cuiusq; eorum,qui negotiis præerant,aut natura, aut studiũ ferebat,hæc ad* Pompeium *omnia detulerunt.*Quibus *ille co gnitis,eruptionisq́; iam antè capto cõsilio,ut demõstratum est,tegmenta galeis milites ex uiminibus facere,atq; agge rem cõportare iubet.* His *paratis rebus magnum numerum leuis armaturæ,& sagittariorum,aggeremq́; omnẽ noctu in scaphas,& naues actuarias imponit, & de media nocte cohortes sexaginta ex maximis castris, præsidiisq́; dedu=ctas,ad eã partẽ munitionum ducit:quæ pertinebant ad ma re,longißimeq́; à maximis castris* Cæsaris *aberant:*Eôdem *naues,quas demõstrauimus,aggere,& leuis armaturæ mili tibus cõpletas,quasq́; ad* Dyrrhachium *naues longas habe=bat,mittit:& quid à quoq; fieri uelit, præcipit.*Ad *eas mu nitiones* Cæsar Lẽtulum Marcellinũ *quæstorẽ cum legio=ne nona positum habebat:huic,q̃ ualetudine minus cõmoda utebatur,*Fuluium Posthumium *adiutorẽ summiserat.* Erat *eo loco fossa pedum* X V.*& *uallus contra hostẽ in altitudi nem pedum* X. *tantundemq́; eius ualli agger in latitudinem patebat:ab eo intermisso spatio pedum sexcentorum, alter cõuersus in cõtrariam partẽ erat*uallus, humiliore paulò munitione.* Hoc *enim superioribus diebus timens* Cæsar,*ne nauibus nostri circumuenirentur, duplicem eo loco fecerat uallum,ut,si ancipiti prælio dimicaretur, posset resisti:sed operum magnitudo, & continens omnium dierum labor,q̃ millia*

*uallum

*uallo humiliore paulo munitus.

millia passuum in circuitu XVIII. munitiones erat cōplexus,*perficiēdi spatium non dabat. Itaq; cōtra mare transuersum uallum, qui has duas munitiones cōtingeret, nondum perfecerat: quæ res nota erat Pōpeio, delata per Allobroges perfugas, magnumq; nostris attulit incōmodum. Nam, ut ad mare nostræ cohortes nonæ legionis excubuerant, accesserere subitò prima luce Pōpeiani exercitus, nouusq; eorum aduētus extitit, simulq; nauibus circumuecti milites in interiorem uallum tela iaciebant, fossæq; aggere cōplebantur, & legionarii, interioris munitionis defensores scalis ad motis, tormētisq; cuiusq; generis, telisq; terrebant, magnaq; multitudo sagittariorū ab utraq; parte circunfundebatur. Multum autē ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telū, uiminea tegumenta galeis imposita defendebant. Itaq; cum omnibus reb. nostri premerentur, atq; ægrè resisterent, animaduersum est uitium munitionis, quod suprà demōstratum est, atq; inter duos uallos, quà perfectum opus nō erat, per mare nauibus expositis, in aduersos nostros impetum fecerūt, atq; ex utraq; munitione deiectos, terga uertere coegerunt. Hoc tumultu nuntiato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus summittit, quæ ex castris fugientes cōspicatæ, neq; illos suo aduentu cōfirmare potuerunt, neque ipsæ hostium impetum tulerunt. Itaq; quodcunq; addebatur subsidio, id corruptū timore fugientium, terrorē, & periculum augebat. Hominum enim multitudine receptus impediebatur. In eo prælio, cum graui uulnere esset affectus aquilifer, & uiribus deficeret, conspicatus equites nostros, Hanc ego, inquit, & uiuus multos per annos magna diligētia defendi, et nunc moriens eadem fide Cæsari restituo: nolite obsecro committere, quod ante in exercitu Cæsaris nō accidit.

*perspiciendi: alii, deficiendi.

accidit, ut rei militaris dedecus admittatur, incolumemq; ad eum referte. Hoc casu aquila cõseruatur, omnibus primæ cohortis Cēturionibus interfectis, præter principē priorem. Iamq; Põpeiani magna cæde nostrorum, castris Marcellini appropinquabant, nõ mediocri terrore illato reliquis cohortibus: & M. Antonius, qui proximum locum tenebat præsidiorum, ea re nuntiata, cum cohorttbus XII. descendens ex loco superiore cernebatur, cuius aduentus Põpeianos compreßit, nostrosq; firmauit, ut se ex maximo timore colligerent. Neq; multò pòst Cæsar significatione per castella fumo facta, ut erat superioris tēporis cõsuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex præsidiis, eòdem uenit. Qui cognito detrimento, cùm animaduertisset Põpeium extra muuitiones egressum, castra secundum mare, ut liberè pabulari posset, nec minus aditum nauibus habere, cõmutata ratione belli, quoniam propositum nõ tenuerat, iuxta Põpeium muni re iußit: qua perfecta munitione animaduersum est à speculatoribus Cæsaris cohortes quasdam, quod instar legonis uideretur, esse post syluam, & in uetera castra duci. Castrorũ hic situs erat: Superioribus diebus, cùm se nona legio Cæsaris obiecisset Pompeianis copiis, atq; opera, ut demonstrauimus, circummuniret, castra eo loco posuit. Hæc syluam quandã contingebãt, neq; longius à mari paßibus CCCC. aberãt: pòst mutato cõsilio quibusdam de causis, Cæsar paulò ultra eũ locum castra trãstulit, paucisq; intermisis diebus hæc eadem Pompeius occupauerat: & quòd eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore uallo, maiorem adiecerant munitionem: Ita minora castra inclusa maioribus, castelli, atq; arcis locum obtinebant. Itē ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, cir-

citer passus CCCC. *quò liberius, ac sine periculo milites aquarentur.* Sed *is quoq; mutato cōsilio quibusdam de causis. quas cōmemorari necesse nō est, eo loco excesserat: ita cō plures dies manserant castra, munitione quidē integræ omnes erāt. eo signo legionis illato, speculatores Cæsari renūciarunt, hoc idem uisum ex superioribus quibusdam castellis cōfirmauerant.* Is *locus aberat à nouis* Pōpeii *castris circiter passus* D. Hanc *legionem sperans* Cæsar *se opprimere posse, & cupiens eius diei detrimentum sarcire, reliquit in opere cohortes duas, quæ speciē munitionis præberent: ipse diuerso itinere, q̄ potuit occultissimè, reliquas cohortes numero* XXXIII. *in quibus erat legio nona, multis amissis* Cēturionibus, *diminutoq́; militum numero, ad legionem* Pōpeii, *castraq́; minora duplici acie duxit, neque eum prima opinio fefellit.* Nam *& peruenit prius, quàm* Pompeius *sentire posset, & tametsi erant munitiones castrorum magnæ, taman sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus* Pompeianos *ex uallo deturbauit.* Erat *obiectus portis* Eritius, *hic paulisper est pugnatum: cum irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent, fortissime* T. Pulcione, *eius opera proditum exercitum* C. Antonii *demonstrauimus, eo loco propugnāte.* Sed *tamen nostri uirtute uicerunt, excisoq́;* Eritio, *primò in maiora castra, pòst etiam in castellū, quod erat inclusum maioribus castris, irruperunt; & quòd eò pulsa legio sese receperat, nonnullos sibi repugnantes interfecerunt.* Sed *fortuna, quæ plurimum potest, cum in reliquis rebus, tum præcipuè in bello, paruis momentis magnas rerum commutationes efficit, ut tum accidit.* Munitionem, *quam pertingere à castris ad flumen suprà demonstrauimus, dextri* Cæsaris *cornu cohortes ignorantia loci sunt secutæ,*

T. Pulcio

* castrorumq; eã munitionem.

*recessu sibi cons.

ſecutæ,cum portã quærerent*caſtrorũ, quod eã munitionẽ eſſe arbitrarẽtur:quod cum eſſet animaduerſum cõiunctam eſſe flumini,protinus his munitionibus defendente nullo,trã ſcẽderunt,omniſq; noſter equitatus eas cohortes eſt ſecutus. Interim Põpeius hac longa ſatis interiecta mora,& re nunciata,v.legionẽ ab opere deductam ſubſidio ſuis duxit, eodemq; tempore equitatus eius noſtris equitibus appropinquabat,& acies inſtructa à noſtris,qui caſtra occupauerãt, cernebatur:omniaq; ſunt ſubitò mutata. Põpeiana.n. legio celeri ſpe ſubſidii cõfirmata,ab decumana porta reſiſtere conatur,atq; ultro in noſtros impetum faciebat:equitatus Cæſaris,q, anguſto itinere per aggeres aſcẽdebat,receptui ſuo timens,initium fugæ faciebat.Dextrum cornu,q, erat à ſiniſtro ſecluſum,terrore equitum animaduerſo, ne intra munitionem opprimeretur,ex parte,ex qua proruebat,ſeſe recipiebat:ac pleriq; ex ijs,ne in anguſtias inciderent,x.pedum munitionis ſeſe in foſſas præcipitant,primiſq; oppreſſis,reliqui per horum corpora ſalutem ſibi,atq; exitum pariebant.Siniſtro cornu milites,cum ex uallo Pompeium adeſſe,& ſuos fugere cernerent,ueriti,ne anguſtiis intercluderentur,cum extrà,& intus hoſtem haberent,eòdem, quò uenerãt,*receptui conſulebãt,omniaq; erat tumultus,timoris,fugæ plena:adeò,ut cùm Cæſar ſigna fugientium manu præhenderet, & conſiſtere iuberet, alii dimiſsis equis eundem curſum conficerent, alii ex metu etiam ſigna dimitterent,neq; quiſquam omnino cõſiſteret.His tantis malis hæc ſubſidia ſuccurrebant, quò minus omnis deleretur exercitus, quòd Pompeius inſidias timens, credo quòd hæc præter ſpem acciderant eius, qui paulò ante ex caſtris fugientes ſuos conſpexerat, munitionibus appropinquare aliquandiu

quandiu nõ audebat, equitesq́; eius **angustiis, portisq́; Cæsaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. Ita paruæ res magnum in utranq; partẽ momẽtum habuerunt. Munitiones enim à castris ad flumen perductæ, expugnatis iam castris Põpeii, propriam & expeditam Cæsaris uictoriam interpellauerunt, eadẽ res celeritate insequentium tardata, nostris salutem attulit. Duobus his unius diei prælijs Cæsar desiderauit milites nongentos sexaginta, & notos* **equites* Ro. *Felginatem, Tuticanum, Gallum Senaronis filium, C. Felginatem, Placentia, Agrauium, Puteolis, M. Sacratiuirum, Capua, Tribunos mil.* L. *& Centuriones* XXX. *Sed horum omnium pars magna in fossis, munitionibusque, & fluminis ripis oppressa suorum terrore, ac fuga sine ullo uulnere interiit: signaq́; sunt militaria* XXXII. *amissa. Pompeius eo prælio imperator est appellatus. Hoc nomen obtinuit, atq; ita se postea salutari passus est. Sed neq; in literis, quas scribere est solitus, neq; in fascibus insignia laureæ protulit. At Labienus, cùm ab eo impetrauisset, ut sibi captiuos tradi iuberet, omnesque deductos ostentationis, ut uidebatur, causa, quò maior perfugis fides haberetur, commilitones appellans, & magna uerborum contumelia interrogans, solerentne ueterani milites fugere, in omnium conspectu interficit. His rebus tantum fiduciæ, ac spiritus Pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed uicisse iam sibi uiderentur. Non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci, atque angustias præoccupatis castris, & ancipitem terrorem intra, extráq; munitiones, non abscissum in duas partes exercitum, cum alter alteri auxilium fere non posset, causam fuisse cogitabant: non ad hæc addebant, non ex concursu acri facto, non*

prælio

*angustis portis, atque his a Cæsar.

Cæsarianorũ occisorum numerus.

*alias, Equites Ro. cccc. & Tutianum Gallum senatorum filium, & a Placentia c. & a Puteolis c. & a Capua x. sacratos uiros, & decem Trib. militum & Centuriones xxx.

*in bonum uerteret,uti ad Gergouiam accidiſſet:atque ij,qui antè dimicare timuiſſent, ultro ſe prælio offerrent.*Hac *habita concione,nonnullos ſigniferos ignominia notauit,ac loco mouit.*Exercitui *quidem omni tantus inceßit ex incommodo dolor,tantumq; ſtudium infamiæ ſarciendæ, ut nemo aut tribuni,aut Centurionis imperium deſideraret, & ſibi quiſq; etiã pœnæ loco grauiores imponeret labores,ſimulq; omnes arderent cupiditate pugnandi:cùm ſuperioris etiam ordinis nõnulli oratione permoti manẽdum eo loco & rem prælio cõmittendam exiſtimarent.Cõtra ea Cæſar,neq; ſatis militibus perterritis confidebat,ſpatiumq; interponendum ad recreandos animos putabat,relictisq; munitionibus magnopere rei frumentariæ timebat.*Itaq; *nulla interpoſita mora,ſauciorum modò,& ægrorum habita ratione,impedimenta omnia ſilentio prima nocte ex caſtris* Apolloniã *præmiſit,ac conquieſcere ante iter cõfectum uetuit,his una legio miſſa præſidio eſt.*His *explicitis rebus,duas in caſtris legiones retinuit,reliquas de quarta uigilia cõpluribus portis eductas,eodem itinere præmiſit,paruoq; ſpatio intermiſſo,ut & militare inſtitutum ſeruaretur,& ne citißima eius profectio cognoſceretur,cõclamari iußit,ſtatimq; egreſſus, & nouißimum agmen conſecutus,celeriter è conſpectu caſtrorum diſceßit.* Neq; *uerò* Põpeius,*cognito conſilio eius, moram ullam ad inſequendum intulit,ſed eadem ſpectans,ſi itinere impeditos,& perterritos deprehendere poſſet, exercitum è caſtris eduxit,equitatumq; præmiſit ad nouißimum agmen demorandum,neq; conſequi potuit,quòd multum expedito itinere anteceſſerat Cæſar.* Sed *cum uentum eſſet ad flumen* Genuſum,*quod ripis erat impeditis,,cõſecutus equitatus nouißimos prælio detinebat.*Huic *ſuos Cæſar equites*

oppo

deponendos, stipendium exercitui dandam, socios confirmandos, præsidium urbibus relinquẽdũ, necesse erat adire Apolloniam. Sed his rebus tantum tẽporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timensq́; Domitio, ne aduentu Pompeij præoccuparetur, ad eum omni celeritate, & studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicabat, ut si Pompeius eódem cõtenderet, abductum illum à mari, atq; ab ijs copijs, quas Dyrrhachii cõparauerat, frumento, ac commeatu abstractum, pari cõditione belli secum decertare cogeret. Si in Italiam transiret, coniuncto exercitu cum Domitio, per Illyricum Italiæ subsidio proficisceretur. Sin Apolloniam, Oricumq́; oppugnare, & se omni maritima ora excludere conaretur, obsesso tamen Scipione, necessariò illum suis auxilium ferre cogeret. Itaq; præmißis nuntiis ad Cn. Domitium Cæsar scripsit, & quid fieri uellet ostẽdit, præsidioq́; Apolloniæ cohortibus quatuor, Lyßi una, tribus Orici relictis, quiq́; erãt ex uulneribus ægri, depositis, per Epeirum, atq; Acarnaniam iter facere cœpit. Põpeius quoq; de Cæsaris cõsilio coniectura iudicãs, ad Scipionẽ properandum sibi existimabat, si Cæsar iter illò haberet, ut subsidiũ Scipioni ferret. Si ab ora maritima, Corcyraq́; discedere nollet, quòd legiones, equitatumq́; ex Italia expectaret, ipse ut omnibus copiis Domitiũ aggrederetur. His de causis uterq; eorũ celeritati studebat, ut suis esset auxilio, & ad opprimendos aduersarios, ne occasio tẽporis deesset. Sed Cæsarẽ Apollonia à directo itinere auerterat. Põpeius per Candauiã iter in Macedoniã expeditũ habebat. Acceßit etiam improuisò aliud incommodum: quod Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariæ causa ab eo discesserat, &

Heracleam Sēticam, quæ est subiecta Cādadiæ, iter fecerat, ut ipsa fortuna illum obijcere Pōpeio uideretur. Hæc ad id tempus Cæsar ignorabat. Simul à Pompeio literis per omnes Prouincias, ciuitatesq; dimißis, prælio ad Dyrrhachium facto, latius, inflatiusq; multò, q̃ res erat gesta, fama percrebuerat, pulsum fugere Cæsarem penè omnibus copijs amißis. Hæc itinera infesta reddiderant, hæc ciuitates nonnullas ab eius amicitia auerterant: quibus accidit rebus, ut pluribus dimißi itineribus, à Cæsare ad Domitium, & ab Domitio ad Cæsarem, nulla ratione iter conficere possent. Sed Allobroges, Roscili, atque Aegi familiares, quos perfugisse ad Pompeium demonstrauimus, conspicati in itinere exploratores Domitij, seu pristina sua consuetudine, quòd unà in Gallia bella gesserant, seu gloria elati, cuncta, ut erant acta, exposuerunt, & Cæsaris profectionem, & aduentum Pompeii docuerunt: à quibus Domitius certior factus, uix IIII. horarum spatio antecedens, hostium beneficio periculum uitauit, & ad Eginium (quod est obiectum, oppositumq; Thessaliæ) Cæsari uenienti occurrit. Coniuncto exercitu Cæsar Gomphos peruenit (quod est oppidum primum Thessaliæ uenientibus ab Epeiro) quæ gens paucis antè diebus ultro ad Cæsarem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus uteretur, præsidiumq; ab eo militum petierat. Sed eò fama iam percurrerat, quam suprà docuimus, de prælio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus. Itaque Androsthenes prætor Thessaliæ, cùm se uictoriæ Pompeij comitem esse mallet, quàm socium Cæsaris in rebus aduersis, omnem ex agris multitudinem, seruorum, ac liberorū in oppidum cogit, portasq; præcludit, & ad Scipionem, Pompeiumq; nuntios mittit, ut sibi

subsidio ueniant, se confidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur, longinquam oppugnationem sustinere non posse. Scipio discessu exercituum à Dyrrhachio cognito, Larissam legiones adduxerat. Pōpeius nondum Thessaliæ appropinquabat. Cæsar castris munitis, scalas, musculosq́; ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iußit: quibus rebus effectis, cohortatus milites docuit, quantum usum haberet ad subleuandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno, atq; opulento. Simul reliquis ciuitatibus urbis huius exemplo inferre terrorem, & id fieri celeriter prius q̃ auxilia cōcurrerent. Itaq; usus singulari militū studio, eodem, quo uenerat die, post horam nonā oppidum altißimis mœnibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnauit, & ad diripiendum militibus cōceßit: statimq́; ab oppido castra mouit, & Metropolim uenit, sic, ut nuntios expugnati oppidi, famamq́; antecederet. Metropolitæ eodē primum usi consilio, iisdem permoti rumoribus, portas clauserunt, murosq́; armatis cōpleuerunt: sed postea casu ciuitatis cōprehēsis ex captiuis cognito, quos Cæsar ad murum producendos curauerat, portas aperuerunt: quibus diligentißimè cōseruatis, collata fortuna Metropolitum cum casu Gomphensium, nulla Thessaliæ fuit ciuitas præter Larissæos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Cæsari parêret, atq; imperata faceret. Ille segetis idoneum locum in agris nactus, quæ propè iam matura erat, ibi aduētum expectare Pompeii, eoq́; omnem rationem belli cōferre cōstituit. Pompeius paucis pòst diebus in Thessaliam peruenit, cōcionatusq́; apud cunctū exercitum suis agit gratias. Scipionis milites cohortatur, ut parta iam uictoria, prædæ, ac præmiorum uelint esse participes, receptisq́; omni-

bus in una castra legionibus, suum cũ Scipione honorẽ partitur, classicumq; apud eum cani, & alterũ illi iubet praetorium tendi. Auctis copiis Pompeii, duobusq; magnis exercitibus coniunctis, pristina omniũ confirmatur opinio, & spes uictoriae augetur, adeò, ut quicquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam uideretur: & si quando quid Pompeius tardius, aut consideratius faceret, unius esse negocium diei, sed illum delectari imperio, & consulares, praetoriosq; seruorum habere numero, dicerent. Iamq; inter se palàm de praemiis, ac sacerdotiis contendebant in annosq; consulatum definiebant. Alii domos, bonaq; eorum, qui in castris erant Caesaris, petebãt: magnaq; inter eos in concilio fuit cõtrouersia, oporteret ne L. Hyrtii, q̃ is à Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis praetoriis absentis rationẽ haberi: cùm eius necessarii fidẽ implorarent Põpeii, ut praestaret, quod proficiscenti promisisset, ne p eius autoritatẽ deceptus uideretur. Reliqui labore pari, ac periculo, ne unus omneis antecederet, recusarent. Iam de sacerdotio Caesaris, Domitius, Scipio, Spintherq; Lentulus quotidianis contentionibus ad grauissimas uerborum cõtumelias palàm descenderunt: cùm Lentulus aetatis honorem ostẽtaret: Domitius, urbanam gratiam, dignitatemq; iactaret. Scipio, affinitate Pompeii confideret. Postulauit etiã L. Afranium proditionis exercitus Actius Rufus apud Pompeiũ, quod gestum in Hispania diceret: & L. Domitius in concilio dixit, placere sibi bello confecto ternas tabellas dari ad iudicandum iis, qui ordinis essent Senatorii, belloq; unà cũ ipsis interfuissent, sententiasq; de singulis ferrent, qui Romae remansissent, quiq; intra praesidia Pompeii fuissent, neque operã in re militari praestitissent. Vnam fore tabellã,

qui

qui liberandos omni periculo censerent: Alteram, qui capitis damnarent: Tertiam, qui pecunia mulctarent. Postremò omnes aut de honoribus suis, aut de præmiis pecuniæ, aut de persequendis inimicis agebant. Nec quibus rationibus superare possent, sed queadmodum uti uictoria deberent, cogitabant. Re frumentaria præparata, confirmatisq; mititibus, & satis longo spatio tēporis à Dyrrhachinis præliis intermisso, quod satis perspectum habere uideretur, tentandum Cæsar existimauit, quidnam Pōpeius propositi, aut uoluntatis ad dimicandum haberet. Itaq; ex castris exercitū eduxit, aciemq; instruxit, *primum suis locis, pauloq; à castris Pōpeii longius, continentibus uerò diebus, ut progrederetur à castris suis, collibus Pōpeianis aciem subiiceret, quæ res in dies cōfirmatiorem eius efficiebat exercitum. Superius tamē institutū in equitibus, quod demōstrauimus, seruabat, ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescētes, atque expeditos ex antesignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites præliari iuberet, qui quotidiana cō suetudine usum quoq; eius generis præliorum perciperent. His erat rebus effectum, ut equites mille apertioribus etiam locis septē millium Pōpeianorum impetum, cùm adesset usus sustinere auderent, neq; magnopere eorum multitudine terrerentur. Nanq; etiam per eos dies prælium secundum equestre fecit, atq; unum Allobrogem ex duobus, quos perfugisse ad Pompeium suprà docuimus, cum quibusdam interfecit. Pompeius quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat, semper, ut uidebatur, expectans, si iniquis locis Cæsar se subiiceret. Cæsar nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans, hanc sibi commodissimam belli rationem iudicauit, ut castra

*propius.

ex eo loco moueret, semperq; esset in itineribus: hoc sperãs, ut mouendis castris, pluribusq; adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur, simulq; in itinere, ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, & insolitum ad laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His cõstitutis rebus, signo iam profectionis dato, tabernaculisq; detensis, animaduersum est paulò antè, extra quotidianam consuetudinem longius à uallo esse aciem Põpeij progressam, ut non iniquo loco posse dimicari uideretur. Tunc Cæsar apud suos, cùm iam esset agmen in portis, Differendum est, inquit, iter in præsentia nobis, & de prælio cogitãdum, si, ut semper depoposcimus, animo sumus ad dimicandum parati: non facilè occasionem postea reperiemus. Confestimq; expeditas copias educit. Põpeius quoq;, ut postea cognitũ est, suorum omnium hortatu statuerat prælio decertare. Nanq; etiam in concilio superioribus diebus dixerat, prius, quàm concurrent acies, fore, ut exercitus Cæsaris pelleretur. Id cum essent pleriq; admirati: Scio me, inquit, penè incredibilem rem polliceri, sed rationem consilii mei accipite, quò firmiore animo in prælium prodeatis: persuasi equitibus nostris, *idq; mihi se facturos cõfirmauerunt, ut, cùm propius sit accessum, dextrũ Cæsaris cornu ab latere aperto aggrederetur, ut circũuenta ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerẽt, q̃ à nobis telum in hostem iaceretur. Ita sine periculo legionum, & penè sine uulnere bellum conficiemus. Id autem difficile nõ est, cum tantum equitatu ualeamus. Simul denunciauit, ut essent animo parati *in posterum, &, quoniã fieret dimicandi potestas, ut sæpe cogitauissent, ne usu, manuq; reliquorum opinionẽ fallerent. Hunc Labienus excepit, * ut cum Cæsaris copias despiceret, Pompeij con

*id quod

*in prælio

*&

peii consilium summis laudibus efferret: Noli, *inquit, existi mare* Pompei, *hũc esse exercitũ, qui* Galliã Germaniãq; *de uicerit: omnibus interfui prælijs, neq; temere incognitã rẽ pronuntio, perexigua pars illius exercitus superest, magna pars deperiit, quod accidere tot prælijs fuit necesse: multos autumni pestilentia in* Italia *consumpsit, multi domum di= scesserunt, multi sunt relicti in continenti. An non audistis ex iis, qui per causam ualetudinis remanserunt, cohortes eße* Brundusii *factas?* H*æ copiæ, quas uidetis, ex delectis horum annorum in citeriore* Gallia *sunt refectæ, & pleræ que sunt ex coloniis* Trãspadanis. Attamen *quod fuit robo ris, duobis prælij* Dyrrhachinis *interiit.* H*æc cũ dixisset, iu rauit se nisi uictorẽ in castra non reuersurum, reliquosq;, ut idem facerent, hortatus est.* Hoc *laudans* Pompeius, *idem iurauit: nec uero ex reliquis fuit quisquam, qui iurare du= bitaret.* H*æc cum facta essent in concilio, magna spe, & læ titia omnium discessum est: ac iam animo uictoriã percipie bant, q, de re tanta, et à tã perito* Imperatore *nihil frustra confirmari uidebatur.* Cæ*sar, cum* Pompeii *castris appro= pinquasset, ad hunc modum aciem eius instructã animad= uertit.* Erant *in sinistro cornu legiones duæ traditæ à* Cæ*sa re initio dissensionis ex* S.C. *quarum una prima, altera ter= tia appellatur.* In *eo loco ipse erat* Pompeius, *mediã aciem* Scipio. *cum legionibus* Syriacis *tenebat.* Ciliciensis *legio coniuncta cum cohortibus* Hispanis, *quas traductas ab* A= *franio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ: has fir= missimas se habere* Pompeius *existimabat.* Reliquas *inter aciem mediam, cornuaq; interiecerat, numeroq; cohortes* CX. *expleuerat:* H*æc erant milia* LV. Euocatorũ *circiter duo milia, quæ ex beneficiariis superiorum exercituum, ad* Pompeii acies.

eum conuenerant, quæ tota acie disperserat: reliquas cohortes VII. castris, propinquisq; castellis præsidio disposuerat. Dextrum cornu eius riuus quidam impeditis ripis muniebat, quã ob causam cunctum equitatũ, sagittarios, funditoresq; omnes in sinistro cornu obiecerat. Cæsaris acies. *Cæsar superius institutum seruãs, decimam legionẽ in dextro cornu, nonã in sinistro collocauerat, tametsi erãt Dyrrhachinis præliis uehementer attenuatæ, & huic sic adiunxit octauã, ut penè unam ex duabus efficeret, atq; alteram alteri præsidio esse iusserat. Cohortes in acie LXXX. constitutas habebat, quæ summa erat M. XXII. cohortes duas castris præsidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Syllam, media acie Cn. Domitium præposuerat. Ipse contra Põpeium*consistit.* *constitit. *Simul his rebus animaduersis, quæ demonstrauimus, timens, ne à multitudine equitum dextrum cornu circumueniretur, celeriter*externa acie singulas cohortes detraxit,* *ex tertia *atq; ex his quartã instituit, eqtatuiq; opposuit, & quid fieri uellet, ostendit, monuitq; eius diei uictoriam in earum cohortium uirtute constare: simul tertiæ aciei, totiq; exercitui imperauit ne iniussu suo concurreret: se, cùm id fieri uellet, uexillo signum daturum. Exercituum cùm militari more ad pugnam cohortaretur: suaq; in eum perpetui temporis officia prædicaret: in primis commemorauit, testibus se militibus uti posse, quanto studio pacẽ petisset: quæ per Vatinium in colloquiis, quæ per A.*Claudium cum Scipione egisset,* *Clodiũ. *quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset, neq; se unquam abuti militum sanguine, neq; Remp. alterutro exercitu priuare uoluisse. Hac habita oratione, exposcentibus militibus, & studio pugnæ ardentibus, tuba signũ dedit. Erat Crastinus euocatus in exercitu*

*citu Cæsaris, qui superiore anno apud eũ primum pilum in legione decima duxerat, uir singulari uirtute: hic signo dato, Sequimini me, inquit, manipulares mei qui fuestis, & uestro Imperatori, quam constituistis, operam date. Vnum hoc prælimm superest, quo confecto, & ille suam dignitatẽ, & nos nostrã libertatẽ recuperabimus. Simul respiciens Cæsarem, Faciam, inquit, hodie Imperator, ut aut uiuo mihi aut mortuo gratias agas. Hæc cũ dixisset, primus ex dextro cornu procurrit, atq; cum milites electi circiter CXX. uoluntarie eiusdẽ centuriæ sunt prosecuti. Inter duas acies tantũ erat relictum spatii, ut satis esset ad concursum utriusque exercitus. Sed Pompeius suis prædixerat, ut Cæsaris impetum exciperent, neve se loco mouerent, aciẽq; eius distrahi paterẽtur, idq; admonitu C. Triarii fecisse dicebatur ut primus excursus, uisq; militum infringeretur, aciesq; distenderetur, atq; in suis ordinibus dispositi, dispersos adorirentur, leuiusq; casura pila sperabat, in loco retentis militibus, quàm si ipsi immissis telis occurrissent. Simul fore, ut duplicato cursu Cæsaris milites exanimarentur, & lassitudine conficerentur. Quod nobis quidẽ nulla ratione factũ à Põpeio uidetur, propterea ꝙ est quædã animi incitatio, atq; alacritas naturaliter innata omnib. quæ studio pugnæ incẽditur: hanc nõ reprimere, sed augere imperatores debent: neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerẽt, clamorẽq; uniuersi tollerent, quibus rebus & hostes terreri, et suos incitari existimauerũt. Sed nostri milites dato signo cũ infestis pilis procurrissent, atq; animaduertissent nõ*concurri à Põpeianis, usu periti, ac superióribus pugnis exercitati, sua spõte cursum represserũt, et ad mediũ ferè spatiũ cõstiterũt, ne cõsumptis uirib. appro-* *occurri.

pinquarent: paruoq́; intermiſſo temporis ſpatio, ac rurſus renouato curſu pila miſerunt, celeriterq́;, ut erat præceptũ à Cæſare, gladios ſtrinxerunt. Neq; uerò Põpeiani *huic rei defuerunt:* Nam *& tela miſſa exceperunt, & impetum legionum tulerunt, & ordines cõſeruauerunt: pilisq́; miſsis, ad gladios redierunt.* Eodem *tẽpore equites à ſiniſtro* Pompeii *cornu, ut erat imperatum, uniuerſi procurrerunt, omnisq́; multitudo ſagittariorum ſe profudit, quorũ impetum noſter equitatus nõ tulit, ſed paulùm loco motus ceſsit, equitesq́;* Pompeiani *hoc acrius inſtare, & ſe turmatim explicare, aciemq́; noſtram à latere aperto circuire cœperunt.* Quod *ubi* Cæſar *animaduertit, quartæ aciei, quã inſtituerat ex cohortium numero, ſignum dedit.* Illi *celeriter procurrerunt, infeſtisq́; ſignis tanta ui in* Põpeii *equites impetum fecerunt, ut eorum nemo cõſiſteret, omnesq́; cõuerſi non ſolùm loco excederent, ſed protinus incitati fuga mõtes altiſsimos peterent, quibus ſummotis: omnes ſagittarii, funditoresq́; deſtituti, inermes, ſine præſidio interfecti ſunt.*

Equitum Põpeii fuga, & ſagittariorum, funditorũ & cædes.

Eodem *impetu cohortes ſiniſtrum cornu, pugnantibus etiã tum, ac reſiſtentibus in acie* Põpeianis, *circumierunt: eosq́; à tergo ſunt adorti.* Eodem *tẽpore tertiã aciem* Cæſar, *quæ quieta fuerat, & ſe ad id tẽpus loco tenuerat, procurrere iuſsit.* Ita *cùm recẽtes, atq; integri defeſsis ſucceſsiſſent, alii autem à tergo adorirẽtur, ſuſtinere* Pompeiani *non potuerunt, atq; uniuerſi terga uerterunt.* Neque *uerò* Cæſarẽ *fefellit, quin ab his cohortibus, quæ cõtra equitatũ in quarta acie collocatæ eſſent, initiũ uictoriæ oriretur, ut ipſe in cohortandis militibus pronunciauerat.* Ab *his.n. primũ equitatus eſt pulſus: ab iiſdẽ facta cædes ſagittariorũ, atq; funditorũ: ab iiſdẽ acies* Põpeiana *ſiniſtra parte erat circumuenta, atque*

initium

initium fugæ factum. Sed Pompeius, ut equitatum suum pul sum uidit, atq; eam partem, cui maximè confidebat, perterritā animaduertit, alijs q̃ maximè diffisus, acie excessit, protinusq́; se in castra equo contulit, & ijs Cẽturionibus, quos in statione ad prætoriam portam posuerat clarè, ut milites exaudirent, Tueamini, inquit, castra, & defendite diligẽter, si quid durius acciderit: ego reliquas portas circumeo, & castrorum præsidia confirmo. Hæc cùm dixisset, se in prætorium contulit summæ rei diffidens, & tamen euentum expectans. Cæsar Pompeianis ex fuga intra uallum cõpulsis, nullum spatiũ perterritis dare oportere existimans, milites, cohortatus est, ut beneficio Fortunæ uterentur, castraq́; oppugnarent: qui, etsi magno æstu fatigati (nam ad meridiem res erat perducta) tamen ad omnem laborem animo parati imperio paruerunt. Castra à cohortibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industriè defendebantur, multò etiam acrius à Thracibus, barbarisq́; auxiliis. Nam qui acie refugerant milites, & animo perterriti, & laßitudine confecti, mißis plerisq; armis, signisq́; militaribus, magis de reliqua fuga, q̃ de castrorum defensione cogitabant. Neq; uerò diutius, qui in uallo constiterant, multitudinẽ telorum sustinere potuerunt, sed confecti uulneribus locum reliquerunt, protinusq́; omnes ducibus usi Centurionibus, Tribunisq; militum, in altißimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt. In castris Pompeii uidere licuit triclinia strata, magnum argẽti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata, L. etiam Lentuli, & nõnullorum tabernacula protecta edera, multaq́; præterea, quæ nimiam luxuriam, & uictoriæ fiduciam designarent, ut facilè existimari posset, nihil eos de euentu eius diei timuisse, * quin necessarias con-

quire

Pompeij fuga.

*quin nõ necess.

quirerent uoluptates: atque ii miserrimo, ac patientissimo exercitui Cæsaris luxuriẽ obiiciebãt, cui semper omnia ad necessariũ usum defuissent. Põpeius iam, cũ intra uallum no stri uersarentur, equũ nactus, detractis insignibus imperatoriis, decumana porta se ex castris eiecit, protinusq; equo citato, Larissam contendit, neq; ibi constitit, sed eadem celeritate paucos suos ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum X X X. ad mare peruenit, nauéq; frumentariã conscendit: sæpe, ut dicebatur, querens, tantam se opinionem fefellisse, ut à quo genere hominum ui ctoriã sperasset, ab eo initio fugæ facto penè proditus uide retur. Cæsar castris potitus, à militibus cõtendit, ne in præ da occupati, reliqui negotii gerendi facultatem dimitterẽt. Qua re impetrata, montem opere*circumuenire instituit. Pompeiani, quòd is mons erat sine aqua, diffisi ei loco, relicto monte, uniuersi simul Larissam uersus se recipere cœpe runt. Qua re animaduersa, Cæsar copias suas dimisit, par teméq; legionum in castris Põpeii remanere iussit, partem in sua castra remisit, quatuor secũ legiones duxit, cõmodiorésq; itinere Põpeianis occurrere cœpit: progressus millia passuum V I. aciem instruxit. Qua re animaaduersa, Põpe iani in quodam monte constituerunt. Hunc montem flumen subluebat. Cæsar milites cohortatus est, etsi totius diei con tinenti labore erant confecti, noxq; iam suberat, tamẽ muni tione flumen à monte seclusit, ne noctu Pompeiani aquari possent: quo iam perfecto opere, illi de deditione missis lega tis agere cœperunt: pauci ordinis Senatorii, qui se cum iis couiunxerant, nocte fugæ salutem petierunt. Cæsar prima luce omnes eos, qui in monte consederant, ex superioribus locis in planitiem descendere, atque arma proiicere iussit:

*circũmunire.

quod

*quod ubi sine recusatione fecerunt, passisq; palmis proiecti ad terram flentes ab eo petierunt salutem: consolatus consurgere iussit, & pauca apud eos de lenitate sua locutus, quò minore esset timore, omnes cõseruauit, militibusq; suis iussit, ne qui eorum uiolarentur, neu quid sui desiderarent. Hac adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere, & eas, quas secum duxerat, inuicem requiescere, atque in castra reuerti iussit, eodemq; die Larissam peruenit. In eo prælio nõ amplius ducentos milites desiderauit, sed Cēturiones fortes uiros circiter XXX. amisit. Interfectus est etiam fortissimè pugnans Crastinus, cuius mentionem suprà fecimus, gladio in os aduersum coniecto. Neque id fuit falsum, quod ille in pugnam proficiscens dixerat. Sic enim Cæsar existimabat, eo prælio excellentissimam uirtutem Crastini fuisse, optimeq; eum de se meritum iudicabat. Ex Pōpeiano exercitu circiter millia XV. cecidisse uidebantur. Sed in deditionem uenerunt amplius millia XXIIII. nāq; etiam cohortes, quæ præsidio in castellis fuerant, sese Syllæ similiter dediderunt. Multi præterea in finitimas ciuitates refugerunt, signaq; militaria ex prælio ad Cæsarem sunt relata CLXXX. & aquilæ*LIX. L. Domitius ex castris in mōtem refugiens, cùm uires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus. Eodem tempore D. Lælius cum classe ad Brundusium uenit, eademq; ratione, qua factum à Libone antea demonstrauimus, insulam obiectam portui Brundusino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundusio præerat, tectis, instructisq; scaphis, elicuit naues Lælianas, atque ex his longius productam unam quinqueremem, & minores duas in angustiis portus cepit. Itemq; per equites dispositos aqua prohibere classiarios instituit. Sed Lælius tempore anni*

*IX.

commo

cōmodiore usus ad nauigādum, onerariis nauibus Corcyra Dyrrhachioq; aquam suis supportabat, neque à proposito deterrebatur, neque ante prælium in Thessalia factum cognitum, aut ignominia amissarū nauium, aut necessariarum rerū inopia, ex portu, insulaq; expelli potuit. Iisdem ferè tēporibus Cassius cū classe Syrorum, & Phœnicum, & Cilicum in Siciliā uenit: & cū esset Cæsaris classis diuisa in duas partes, & dimidiæ parti præesset P. Sulpitius prætor Vibone ad fretum, dimidiæ M. Pomponius ad Messanā: prius Cassius ad Messanam nauibus aduolauit, q̄ Pomponius de eius aduentu cognosceret, perturbatūq; eum nactus nullis custodiis, neque ordinibus certis, magno uento, & secundo completas onerarias naues teda, & pice, & stupa, reliquisq; rebus, quæ sunt aptæ ad incendia, in * Pōpeianā classem immisit, atque oēs naues incendit XXXV. in quibus erant XX. * constratæ. Tantusq; eo facto timor incessit, ut, cū esset legio præsidio Messanæ, uix oppidū defenderetur: & nisi eo ipso tēpore quidā nuntii de Cæsaris uictoria per dispositos equites essent allati, existimabant pleriq; futurū fuisse, ut amitteretur. Sed opportunissimè nuntiis allatis oppidum fuit defensum. Cassiusq; ap. Sulpitianam inde classem profectus est Vibonem, applicatisq; nostris ad terrā nauib. propter eundem timorem, pari atq; antea ratione * egerūt. Cassius secundum nactus uentum, onerarias naues circiter XL. præparatas ad incēdium immisit, & flamma ab utroq; cornu comprehensa, naues sunt combustæ quinque: cumq; ignis magnitudine uenti latius serperet, milites, qui ex ueteribus legionibus erant relicti præsidio nauibus, ex numero ægrorum, ignominiam non tulerunt, sed sua sponte naues conscenderunt, & à terra soluerunt, impetuq; facto in

*Pomponianam.
*rostratæ
*agit

Cassianam

Caßianam claſſem, quinqueremes duas, in quarum altera erat Caßius, ceperunt: ſed Caßius exceptus ſcapha refugit. Præterea duæ ſunt deprehenſæ triremes: neq; mulò pòſt de prælio facto in Theſſalia cognitum eſt, ut ipſis Pompeianis fides fieret: nam ante id tempus fingi à legatis, amicisq; Cæſaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis ex ijs locis Caſſius cum claſſe diſceßit. Cæſar omnibus rebus relictis, perſequendum ſibi Pōpeium exiſtimauit, quaſcunq; in parteis ex fuga ſe recepiſſet: ne rurſus copias cōparare alias, & bellū renouare poſſet: & quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur, legionemq; unam minoribus itineribus ſubſequi iußit. Erat edictum Pōpeij nomine Amphipoli propoſitum, uti omnes eius Prouinciæ iuniores Græci, ciuesq; Ro. iurandi cauſa conuenirent. Sed utrum auertendæ ſuſpicionis cauſa Pōpeius propoſuiſſet, ut q̄ diutißime longioris fugæ cōſilium occultaret, an nouis delectibus, ſi nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, exiſtimari non poterat: ipſe ad anchoram una nocte conſtitit, & uocatis ad ſe Amphipoli hoſtibus, & pecunia ad neceſſarios ſumptus corrogata, cognitoq; Cæſaris aduentu, ex loco diſceßit, & Mitylenas paucis diebus uenit, biduum tempeſtate retentus, nauibusq; alijs additis actuarijs in Ciliciam, atque inde in Cyprum peruenit. Ibi cognoſcit conſenſu omnium Antiocheſium, ciuiumq; Ro. qui illhic negotiarentur, arcem Antiochiam captam eſſe, excludendi ſui cauſa, nuntiosq; dimiſſos ad eos, qui ſe ex fuga in finitimas ciuitates recepiſſe dicerentur, ne Antiochiam adirent: id ſi feciſſent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui ſuperiore anno conſul fuerat, & P. Lentulo conſulari, ac nonnullis alijs acciderat Rhodi. Nam

quicun

quicunq; ex fuga Pompeiũ ſequerentur, atq; in inſulam ue niſſent, oppido, ac portu recepti non erant, miſſiſq; ad eos nuntiis, ut ex his locis diſcederent, contra uoluntatem ſuã naues ſoluere iubebantur. Iamq; de Cæſaris aduentu fama ad ciuitates perferebatur. Quibus cognitis rebus, Põpeius depoſito adeundæ Syriæ conſilio, pecunia ſocietatis ſublata, & à quibuſdam priuatis ſumpta, & æris magno pondere ad militarem uſum in naueis impoſito, duobusq; millib. hominum armatis, partim quos ex familiis ſocietatum delegerat, partim à negotiatorib. coegerat, quosq; ex ſuis quiſque ad hanc rem idoneos exiſtimabat, Peluſiũ peruenit: ibi caſu rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copiis, cum ſorore Cleopatra gerens bellum, quam paucis antè menſibus per ſuos propinquos, atq; amicos regno expulerat, caſtraq; Cleopatræ non longo ſpatio ab eius caſtris diſtabant. Ad eum Pompeius miſit, ut pro hoſpitio, atque amicitia patris, Alexandria reciperetũr, atq; illius opibus in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo miſſi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus Regis colloqui cœperunt: eosq; hortari, ut ſuum officium Pompeio præſtarent, neve eius fortunam deſpicerent. In hoc erant numero complures Pompeii milites, quos ex eius exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexandriam traduxerat, belloq; confecto apud Ptolemæum patrem pueri reliquerat. His tunc cognitis rebus, amici regis, qui propter ætatem eius in procuratione erãt regni, ſiue timore adducti, ut poſtea prædicabant, ne ſolicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriam, Ægyptumq; occuparet, ſiue deſpecta eius fortuna, ut plerunq; in calamitate ex amicis inimici exiſtunt, iis, qui erant ab eo miſſi, palàm liberaliter reſponderunt, eumq; ad regem uenire iuſſerunt.*

*ſoluerũt. Iamq;.

runt. Ipsi clàm consilio inito Achillam præfectum regium, singulari hominē audacia, & L Septimum Tr. militum, ad interficiēdum Pōpeium miserunt. Ab his liberaliter ipse ap pellatus, & quadā notitia Septimii productus, q, bello præ donum apud eum ordinem duxerat, nauiculā paruulam con scendit cū paucis suis, & ibi ab Achilla, & Septimio interficitur. Itē L. Lentulus cōprehenditur à Rege, & in custodia necatur. Cæsar, cùm in Asiā uenisset, reperiebat T. Ap pium conatum esse tollere pecunias Epheso ex fano Dianæ, eiusq; rei causa, Senatores omneis ex Prouincia euocauisse, ut his testibus summa pecuniæ uteretur, sed intepellatū aduētu Cæsaris profugisse. Ita duobus tēporibus Ephesiæ pe cuniæ Cæsar auxilium tulit. Item cōstabat Elide in templo Mineruæ repetitis, atq; enumeratis diebus, quo die præliū secundum fecisset Cæsar, simulacrum uictoriæ, quod ante ipsam Mineruam collocatū erat, & ad simulacrum Mineruæ spectabat, ad ualuas se tēpli, limenq; conuertisse. Eodēq; die Antiochiæ in Syria bis tantus exercitus clamor, & signorum sonus exauditus est, ut in muris armata ciuitas discurreret. Hoc idē Ptolemaide accidit. Pergami in occultis, ac remotis templis quò præter sacerdotes adire fas non est, quæ Græci ἄδυτα appellāt, tympana sonuerunt. Itē Trallibus in tēplo Victoriæ, ubi Cæsari statuam cōsecrauerant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidū ex pauimēto extitisse ostēdebatur. Cæsar paucos dies in Asia moratus, cum audisset Pōpeium Cypri uisum, cōiectans eum in Ægyptum iter habere, propter necessitudines regni, reliquasq; eius loci opportunitates, cum legionibus, una, quam ex Thessalia se sequi iusserat, & altera, quam ex Achaia à Fusio legato euocauerat, equitibusq; octingentis, & naui-

bus longis Rhodijs decem, & Asiaticis paucis, Alexādriam peruenit. In his erant legionibus hominū tria millia ducēti. reliqui uulneribus ex prælijs, & labore, ac magnitudine itineris confecti, consequi nō potuerant. Sed Cæsar cōfisus fama rerum gestarum, infirmis auxiliis proficisci nō dubitauerat, atq; omnem sibi locum tutum fore existimabat. Alexandriæ de Pōpeii morte cognoscit, atq; ibi primum è naui egrediens clamorē militum audit, quos Rex in oppido præsidii causa reliquerat, & concursum ad se fieri uidet, q̃ fasces anteferrentur. In hoc omnis multitudo maiestatem Regiam minui prædicabat. Hoc sedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant, cōpluresq́; milites, huius urbis omnibus partibus interficiebantur: quibus rebus animaduersis, legiones sibi alias ex Asia adduci iußit, quas ex Pompeianis militibus cōfecerat. Ipse enim necessariò Etesiis tenebatur, qui Alexandria nauigantibus, sunt aduersißimi uenti. Interim controuersias Regum ad populum Rom. & ad se, q̃ esset consul, pertinere existimans, atq; eò magis officio suo conuenire, q̃ superiore cōsulatu, cum patre Ptolemæo & lege, & Senatuscōsulto societas erat facta, ostendit sibi placere Regem Ptolemæum, atq; sororem eius Cleopatram, exercitus, quos haberent, dimittere, & de controuersiis iure apud se potius, quàm inter se armis disceptare. Erat in procuratione regni propter ætatem pueri nutricius eius eunuchus nomine Photinus. Is primum inter suos queri, atque indignari cœpit, Regem ad dicendam causam euocari. Deinde adiutores quosdam conscios sui nactus ex regiis amicis, exercitum à Pelusio clàm Alexandriam euocauit, atque eundem Achillam, cuius suprà meminimus, omnibus copiis præfecit. Hunc

inci

incitatum ſuis, & Regis inflatum pollicitationibus, quæ fieri uellet,literis,nunciisq; edocuit. In teſtamēto Ptolemæi patris hæredes erant ſcripti, ex duobus filiis maior, & ex duabus ea,quæ ætate antecedebat: hæc uti fierent, per omnes deos,perq; fœdera,quæ Romæ feciſſent,eodē teſtamento Ptolemæus populum Rom. obteſtabatur. Tabulæ teſtamenti,unæ per legatos eius Romam erant allatæ,ut in ærario ponerentur: eæ cum propter publicas occupationes poni non potuiſſent,apud Pōpeium ſunt depoſitæ. Alteræ eodem exemplo relictæ, atq; obſignatæ Alexandriæ proferebantur. De his rebus cùm ageretur apud Cæſarē, isq; maxime uellet pro communi amico, atq; arbitro controuerſias Regum componere,ſubitò exercitus regius,equitatusq; omnis uenire Alexandriam nuntiatur. Cæſaris copiæ nequaquam erant tantæ,ut eis extra oppidum,ſi eſſet dimicandum, confideret: reliquebatur, ut ſe ſuis locis oppido teneret, conſiliumq; Achillæ cognoſceret: milites tamen omnes in armis eſſe iuſsit,Regemq; hortatus eſt,ut ex ſuis neceſſariis, quos haberet maximæ autoritatis,legatos ad Achillam mitteret, &,quid eſſet ſuæ uoluntatis,oſtenderet. A quo miſsi Dioſcorides,& Serapion,qui ambo legati Romæ fuerant, magnamq; apud patrem Ptolemæum autoritatem habuerant, ad Achillam peruenerunt: quos ille,cùm in conſpectum eius ueniſſent,prius,quàm audiret,aut,cuius rei cauſa miſsi eſſent,cognoſceret,corripi,ac interfici iuſsit. Quorum alter accepto uulnere occupatus, per ſuos pro occiſo ſublatus, alter interfectus eſt. Quo facto,Regem ut in ſua poteſtate haberet,Cæſar effecit, magnamq; regium nomen apud ſuos autoritatem habere exiſtimans,& ut potius priuato paucorum, & latronum conſilio, quàm regio ſuſceptum bel-

lum uideretur. Erant cum Achilla copiæ, ut neq; numero, neq; genere hominum, neq; usu rei militaris contemnendæ uiderentur: millia enim uiginti in armis habebat. Hæc constabat ex Gabinianis militibus, qui iam in consuetudinem Alexandrinæ uitæ, atq; licentiæ uenerant, & nomen, disciplinamq; pupuli Rom. dedidicerant, uxoresq; duxerant, ex quibus pleriq; liberos habebant. Huc accedebant collecti ex prædonibus, latronibusq; Syriæ, Ciliciæq; Prouinciæ, finitimarumq; regionum. Multi præterea capitis damnati, exulesq; conuenerant, fugitiuisq; omnibus nostris certus erat Alexandriæ receptus, certaq; uitæ conditio: ut dato nomine, militum essent numero: quorum si quis à domino comprehenderetur, concursu militum eripiebatur, qui uim suorum, quòd in simili culpa uersabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem deposcere: hi bona lucupletum diripere, stipendii augendi causa, Regis domum obsidere, regno expellere alios, alios accersere uetere quodam Alexandrini exercitus instituto consueuerant. Erant præterea equitum millia duo, qui inueterauerant compluribus Alexandriæ bellis, Ptolemæum patrem in regnum reduxerant. Bibuli filios duos interfecerant. Bella cum Ægyptiis gesserant: hunc usum rei militaris habebant. His copiis fidens Achillas, paucitatemq; militum Cæsaris despiciens, occupabat Alexandriam. Præterea oppidi partem, quam Cæsar cum militibus tenebat, primo impetu domum eius irrumpere conatus est. Sed Cæsar dispositis per uias cohortibus, impetum eius sustinuit: eodemq; tempore pugnatum est ad portum, ac longè magimam ea res attulit dimicationem. Simul enim deductis copiis, pluribus uiis pugnabatur, & magna multitudine naues longas occupare ho-

stes cona

stes conabātur: quarum erant L. auxilio missæ ad Pōpeium, prælioq; in Thessalia facto, domum redierant. Illæ triremes omnes, & quinqueremes aptæ instructǽque omnibus rebus ad nauigandum. Præter has* XII. erant, quæ præsidij cau= *XXII.
sa Alexandriæ esse cōsueuerant, cōstratæ omnes: quas si oc cupassent, classe Cæsaris erepta portum, ac mare totum in sua potestate haberent: commeatu, auxilijsq; Cæsarem pro berent. Itaq; tanta est cōtentione actum, quanta agi debuit, cum ille celerem in ea re uictoriam, hi salutem suam consi= stere uiderent. Sed rem obtinuit Cæsar, omnesq; eas naues, & reliquas, quæ erant in naualibus, incendit, quòd tam latè tueri, tam parua manu non poterat, confestimq; ad Pha= rum nauibus milites exposuit. Pharus est in insula turris, magna altitudine, mirificis operibus extructa, quæ nomen ab insula accepit: hæc insula obiecta Alexandriæ portum efficit. Sed à superioribus regionibus, in longitudinem pas= suum nongentorum in mare iactis molibus angusto itinere, & ponte cum oppido coniungitur. In hac sunt insula domi cilia Ægyptiorum, & uicus oppidi magnitudine, quæq; ubi que naues si imprudentia, aut tempestate paululum suo cur su decesserint, has more prædonum diripere consueuerunt. His autem inuitis, à quibus Pharus tenetur, nòn potest esse propter angustias nauibus introitus in portum. Hoc tum ueritus Cæsar, hostibus in pugna occupatis militibusq; ex positis, Pharum apprehendit, atque ibi præsidium posuit: quibus est rebus effectum, uti tutò frumentum, auxiliaq; na uibus ad eum supportari possent. Deduxit enim circum omnes propinquas regiones, atque in auxilia euocauit. Reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut æquo præ= lio discederetur, & neutri pellerentur. Id efficiebant angu=

ſtiæ loci, paucisq́; utrinque interfectis Cæſar loca maximè neceſſaria complexus noctu præmunit, nec tractu oppidi pars erat Regiæ exigua, in quam ipſe habitandi cauſa initio erat inductus, & theatrum coniunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusq́; habebat ad portum, & ad reliqua naualia. Has munitiones inſequentibus auxit diebus, ut pro muro obiectas haberet, neu pugnare inuitus cogeretur. Interim filia minor Ptolomæi Regis uacuam poſſeſsionem regni ſperãs ad Achillam ſe ex Regia traiecit, unaq́; bellũ adminiſtrare cœpit. Sed celeriter eſt inter eos de principatu controuerſia orta, quæ res apud milites largitiones auxit. Magnis enim iacturis ſibi quiſq; eorũ animos conciliabat. Hæc dum apud hoſtes geruntur, Photinus nutricius pueri, & procurator regni in parte Cæſaris cũ ad Achillam nuntios mitteret, hortareturq́;, ne negotio deſiſteret, neue animo deficeret, indicatis, deprehẽſisq́;, internũtiis, à Cæſare eſt interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

A. HIRTII, AVT, OPII DE BELLO ALEXANDRINO COMMENT. QVARTVS.

BELLO Alexandrino conflato, Cæſar Rhodo, atq; ex Syria, Ciliciaq́; omnem claſſem acceerſit, ex Creta ſagittarios, equites ab Rege Nabatæorũ Malcho euocat: tormenta undiq; cõquiri, & frumentum mitti, auxiliaq́; adduci iubet. Interim munitiones quotidie operibus augẽtur, atq; oẽs

oppidi

oppidi partes,quæ minus firmæ esse uiderētur, testitudini=bus,atq; musculis aptantur:ex ædificijs autē per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur,quātumq; aut ruinis deijcitur,aut per uim recipitur loci,in tantum munitio=nes proferuntur.nā incendio ferè tuta est Alexādria,quòd sine contignatione,ac materia sunt ædificia,& structuris, atq; fornicibus continentur,tectáq; sunt rudere,aut paui=mētis.Cæsar studebat maximè,ut quàm angustißimam partem,quam oppidi palus à meridie interiecta efficiebat,hanc operibus, uineisq; agendis à reliqua parte urbis excluderet,illud expectans primùm,ut cū esset in duas parteis urbs diuisa, acies uno consilio, atque imperio administraretur. Deinde ut laborantibus succurri,atq; ex altera oppidi parte auxilium ferri posset. In primis uerò, ut aqua, pabuloq; abūdaret,quarum alterius rei copiā exiguam,alterius mullam omnino facultatem habebat,quodq; utrunq; palus large præbere poterat. Neq; uerò Alexandrinis in gerendis negotijs cunctatio ulla aut mora inferebatur.Nā in omneis parteis,per quas fines Ægypti, regnumq; pertinet, legatos, conquisitoresq;, delectus habendi causa miserant, magnumq; numerum in oppidum telorum, atque tormentorum*miserant, & innumerabilem multitudinem adduxerant. Nec minus in urbe miximæ armorum erant institutæ officinæ. Seruos propterea puberes armauerant, quibus domini locupletiores uictum quotidianum, stipendiumq; præbebant. Hac multitudine disposita munitiones semotarum partium tuebātur. Veteranas cohortes uacuas in celeberrimis urbis locis habebāt, ut quacunq; regione pugnaretur,integris uiribus ad auxiliū ferēdum*opportuni essent: omnibus uijs,atq; angiportis triplicem uallum obduxerant.

*coniunxerant

*opponi possent

Erat autem quadrato extructus ſaxo, nec minus quadragin ta pedes altitudinis habebat: quæq; partes urbis inferiores erãt, has altiſsimis turribus denorum tabulatorũ munierãt. Præterea ambulatorias totidẽ tabulatorum confixerãt, ſub iectisq; eis rotis, & funibus, iumentisq; obiectis, directis pla teis in quãcunq; erat uiſum partem mouebãt. Vrbs fertiliſsi ma, & copioſiſsima omniũ rerum apparatus ſuggerebat. Ip ſi homines ingenioſiſsimi, atque acutiſsimi, quæ à nobis fieri uiderant, ea ſolertia efficiebant, ut noſtri illorum opera imi tari uiderentur, & ſua ſpõte multa reperiebant, unoq; tem pore & noſtras munitiones infeſtabant, & ſuas defende= bant: atq; hæc principes in cõciliis, concionibusq; agitabãt, populum Rom. *paulatim in cõſuetudinem eius regni ueni= re occupandi, paucis annis antea* Gabinium *cum exercitu fuiſſe in* Ægypto, Pompeium *ſe ex fuga eodem recepiſſe, ac* Cæſarẽ *ueniſſe cum copiis, neq; morte* Põpeii *quicquam pro fectũ, quò minus* Cæſar *apud ſe cõmoraretur, quem ſi non expuliſſent, futurã dicebãt ex regno* Prouinciam, *idq; agen dum maturè.* Nanq; *eum interclusum tẽpeſtatibus propter anni tẽpus recipere tranſmarina auxilia nõ poſſe.* Interim *diſſenſione orta inter* Achillam, *qui ueterano exercitui præ erat, &* Arſinoẽn Regis Ptolemæi *minorẽ filiam, ut ſuprà demõſtratum eſt, cũ uterq; utriq; inſidiaretur, & ſummam imperii ipſe obtinere uellet, præoccupat* Arſinoẽ *per* Gany *medem eunuchũ nutricium ſuũ, atq;* Achillã *interficit.* Hoc *occiſo, ipſa ſine ullo ſocio, & cuſtode omne imperium ob= tinebat, exercitu* Ganymedi *traditur.* Is *ſuſcepto officio lar gitionẽ in milites auget: reliqua pari diligẽtia adminiſtrat.* Alexandria *eſt ferè tota ſuffoſſa, ſpecusq; habet ad* Nilum *pertinentes, quibus aqua in priuatas domos inducitur, quæ*

Arſinoe Ptolemei filia. Ganymedes eunuchus. Achillas interficit.

paulatim

paulatim spatio temporis liquescit, ac subsidit: hac uti domini ædificiorum, atq; eorum familiæ cõsueuerunt. Nam quæ flumine Nilo fertur adeò est limosa, atq; turbida, ut multos uariosq; morbos efficiat: sed ea plebs, ac multitudo contenta est necessario, q̃ fons urbe tota nullus est: hoc tamen flumen in ea parte urbis erat, quæ ab Alexãdrinis tenebatur. Quo facto est admonitus Ganymedes, posse nostros aqua intercludi, qui distributi munitionum tuendarum causa, uicatim ex priuatis ædificiis specubus, & puteis extracta aqua utebantur. Hoc probato cõsilio, magnum, ac difficile opus aggreditur: Interceptis enim specubus, atq; omnibus urbis partibus exclusis, quæ ab ipso tenebantur, aquæ magnã uim ex mari rotis, ac machinationibus exprimere cõtendit. hanc locis superioribus fundere in partem Cæsaris nõ intermittebat. Quamobrem salsior paulò præter cõsuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificiis, magnamq; hominibus admirationem præbebat, quã ob causam id accidisset, nec satis sibi ipsi credebãt, cùm se inferiores eiusdẽ generis, ac saporis aqua dicerent, uti, atq; antè cõsueßent, uulgoq; inter se cõferebãt, & degustãdo, quantũ inter se differrẽt aquæ, cognoscebant. Paruo uerò tẽporis spatio hæc propior bibi nõ poterat omnino. Illa inferior corruptior iam, salsiorq; reperiebatur: quo facto dubitatione sublata, tantus inceßit timor, ut ad extremum casum omnes deducti uiderẽtur. Atq; alii morari Cæsarẽ dicerent, quin naues cõscendere iuberet. Alii multò grauius extimescerent casum, q̃ neq; celari Alexandrinis poßent in apparãda fuga, cùm hi tã paruo spatio distarẽt ab ipsis, neq; illis imminẽtibus, atq; insequẽtibus ullus in naues receptus daretur. Erat autẽ magna multitudo oppidanorũ in arte Cæsaris, quã domiciliis ipsorũ non mo-

Nili aqua

uerat, quòd ea se fidelem palàm nostris esse simulabat, & desciuisse à suis uidebatur, ut mihi defendēdi essent Alexandrini, *quòd neq; fallaces essent, neq; temerarij multaq; oratio frustra absumeretur.* Cùm *uerò uno tempore, & natio eorum, & natura cognoscatur, aptißimum esse hoc genus ad proditionem nemo dubitare potest.* Cæsar *suorum timorem consolatione, & ratione minuebat.* Nam *puteis, foßisq; aquam dulcem posse reperiri affirmabat.* Omnia *enim litora naturaliter aquæ dulcis uenas habere: q, si alia esset litoris Ægyptij natura, atq; omnium reliquorum, tamē quoniam mare liberè tenerent, neq; hostes classem haberēt, prohiberi sese non posse, quò minus quotidie aquam nauibus peterent uel à sinistra parte à* Paretonio, *uel à dextra ab insula, quæ diuersæ nauigationes nunquàm uno tempore aduersis uentis præcluderentur.* Fugæ *uerò nullum esse consilium, non solum ijs, qui primam dignitatem haberent, sed ne ijs quidem, qui nihil, præterquàm de uita cogitarēt: magno negotio impetus hostium aduersos ex munitionibus sustineri, quibus relictis nec loco, nec numero pares esse posse.* Magnam *autem moram, & difficultatem ascensum in naues habere, præsertim ex scaphis.* Summam *esse contrà in* Alexandrinis *uelocitatem, locorumq;, & ædificiorum notitiam.* Hos *præcipuè in uictoria insolentes, præcursuros, & loca excelsiora, atque ædificia occupaturos, ita fuga, nauibusq; nostros probibituros.* Proinde *eius consilij obliuiscerentur, atq; omni ratione esse uincendum cogitarent.* Hac *oratione apud suos habita, atq; omnium mentibus excitatis, dat* Centurionibus *negotium, ut reliquis operibus intermißis, ad fodiendos puteos animum conferant, neve quam partem nocturni temporis intermittant.* Quo *suscepto negotio,*

atq;

atq; omnium animis ad laborem incitatis, magna una nocte uis aquæ dulcis inuenta est. Ita operosis Alexandrinorum *machinationibus maximisq; conatibus, non longi temporis labore occursum est*. Eo biduo legio *trigesimaseptima ex dedititijs Pōpeianis militibus cum frumēto, armis, telis, tormētis, imposita in naues à* Domitio Caluino, *ad litora Africæ paulò supra* Alexandriam *delata est*. Hæ *naues* Euro, *qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur. Sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenendas ancoras: hi cùm diu retinerentur, atq; aquæ inopia premerentur, nauigio actuario* Cæsarē *faciunt certiorem*. Cæsar, *ut per se cōsilium caperet, quid faciendum uideretur, nauim cōscendit, atq; omnē classem se sequi iussit, nullis nostris militibus impositis, q, cum longius paulò discederet, munitiones*nudare nolebat. Cumq; ad eum locum accessisset, qui appellatur* Cherronesus, *aquandiq; causa remiges in terram exposuissent, nōnulli ex numero, cùm lōgius à nauibus prædatum processissent, ab equitibus hostium sunt excepti: ex ijs cognouerunt* Cæsarem *ipsum in classe uenisse, nec ullos milites in nauibus habere. Qua re comperta magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene gerendæ rei crediderunt*. Itaq; *naues omneis, quas paratas habuerant ad nauigandum, propugnatoribus instruxerūt*, Cæsariq; *redeunti cum classe occurrerunt, qui duabus de causis eo die dimicare nolebat, quòd & nullos milites in nauibus habebat, & post horam decimam diei res agebatur: nox autem allatura uidebatur maiorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant, sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum, quòd nulla satis idonea esset hortatio, quæ neque uirtutem posset notare, neque inertiam*. Q*uibus de causis*

*nudari

naues,

naues, quas potuit, Cæsar ad terram detraxit, quem in locũ illos succeßuros nõ existimabat. Erat una nauis Rhodia in dextro Cæsaris cornu longè ab reliquis collocata: hanc cõspicati hostes non tenuerunt sese, magnoq; impetu quatuor ad eam constratæ naues, & complures apertæ contenderunt, cui coactus est Cæsar ferre subsidium, ne turpiter in conspectu cõtumeliam acciperet, quanquàm, siquid grauius accidisset, meritò casurum iudicabat. Prælium cõmissum est magna contentione Rhodiorum, qui cùm in omnibus dimicationibus & scientia, & uirtute præstitissent, tum maximè illo tempore totum onus sustinere non recusabant, ne quod suorum culpa detrimentum acceptum uideretur: ita præliũ secundißimum est factum, capta est una hostium quadriremis, depressa est altera: deinde *omnibus epibatis nudatæ, magna præterea multitudo in reliquis nauibus propugnatorum est interfecta. Quòd nisi nox prælium diremisset, tota classe hostium Cæsar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus aduerso uento leniter flante, naues onerarias Cæsar remulco uictricibus suis Alexandriam deducit. Eo detrimento adeò sunt fracti Alexandrini, cum non iam uirtute propugnatorum, sed sciẽtia claßiariorum se uictos uiderent, quibus & superioribus locis subleuabantur, *ut uix ædificijs defendi possent, & materiam cunctam obiicerent, q̃ nostræ claßis oppugnationem etiam ad terram uerebantur. Iidem postea quàm Ganymedes in concilio confirmauit, sese & eas, quæ essent amissæ, restituturum, & numerum adaucturum, magna spe, & fiducia ueteres reficere naues, accuratiusq; huic rei studere, atque inseruire *instituerunt: ac tametsi amplius cẽtum decem nauibus longis, in portu, naualibusq; amiserant, non tamen reparandæ claßis

Prælium nauale

*omnes

*ut ex æd.

*cõstitue runt.

*dæ claßis cogitationem deposuerunt. Videbant enim nō auxilia Cæsaris, non cōmeatus supportari posse, si classe ipsi ualerent. Præterea nautici homines & urbis, & regionis maritimæ, quotidianoq; usu à pueris exercitati, ad naturalem, ac domesticum usum refugere cupiebant, & quantum paruulis nauigiis profecissent, sentiebant. Itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt. Erāt omnibus ostiis Nili custodiæ, exigendi portorii causa dispositæ, naues ueteres erant in occultis Regiæ naualibus, quibus multis annis ad nauigandum non erant usi, has reficiebant, illas Alexandriam reuocabant: deerant remi: porticus, gymnasia, ædificia publica detegebant, asseres remorum usum obtinebant: aliud naturalis solertia, aliud urbis copia subministrabant. Postremò non longam nauigationem parabant, sed præsentis temporis neceßitati seruiebant, & in ipso portu confligendum uidebant. Itaq; paucis diebus contra omnium opinionem quadriremes uigintiduas, quinqueremes quinque confecerunt: ad has minores, apertasque complures adiecerunt, & in portu periclitati remigio, quid quæque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, seq; ad confligendum omnibus rebus parauerunt. Cæsar Rhodias naues nouem habebat. Nam decem mißis, una in cursu litore Ægyptio defecerat: Ponticas octo: Lycias quinq;: ex Asia XII. *ex his quinqueremes quinq; erant, & quadriremes X. reliquæ infra hanc magnitudinem, & pleræq; apertæ: tamen uirtute militum confisus, cognitis hostium copiis, se ad dimicandum parabat. Postquàm eò uentum est, ut sibi uterq; eorum confideret: Cæsar Pharum classe circumuehitur, aduersasq; naues hostibus constituit. In dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. Inter has spatium quadringen*

*ex his erāt quinqueremes & quadriremes X.

dringen

dringentorum passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naues uidebatur. Post hunc ordinem reliquas naues subsidio distribuit: quæ quanq; earum sequatur, & cui subueniat, constituit, atq; imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producũt, atq; instruũt: in frõte collocãt XXII, reliquas subsidiarias in secũdo ordine cõstituunt. Magnum præterea numerum minorum nauigiorum, & *scapharum producunt cũ malleolis, ignibusq;, si quid ipsa multitudo, & clamor, & flamma nostris terroris afferre possent. Erant inter duas classes uada transitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ: sic enim prædicant, partem esse Alexandriæ dimidiam Africæ: satisq; diu inter ipsos est expectatum, ab utris transeundi fieret initium: propterea ꝙ, ei, qui intrassent ad explicandam classem, & ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore uidebantur. Rhodiis nauibus præerat Euphranor animi magnitudine, ac uirtute magis cũ nostris hominibus, quàm cum Græcis cõparandus. Hic ob notißimam scientiã, atq; animi magnitudinẽ, delectus est ab Rhodiis, qui imperium claßis obtineret: qui ubi Cæsaris animum aduertit, Videris mihi, inquit, Cæsar uereri, si hæc uada primus nauibus intraueris, ne prius dimicare cogaris, quàm reliquam classem poßis explicare: nobis rem committe, nos prælium sustinebimus, neque tuum iudicium fallemus, dum reliqui subsequantur. Hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari, magno nobis & dedecori, & dolori est. Cæsar illum adhortatus, atque omnibus laudibus prosecutus, dat signum pugnæ: Progressas ultra uadum quatuor Rhodias naues circunsistunt Alexandrini, atque in eas impetum faciunt. Sustinent illi, atq; arte, solertiaq; se explicant: ac tantum doctrina potuit, ut in dispari numero,

* scaphas x. prod.

Euphranor.

numero, nulla transuersa hosti obiiceretur, nullius remi detergerentur, sed semper uenientibus aduersæ occurrerent. Interim sunt reliquæ subsecutæ. Tum necessarò discessum ab arte est, propter angustias loci, atq; omne certamē in uirtute constitit. Neq; uerò Alexandriæ fuit quisquā aut nostrorum, aut oppidanorū, qui aut in opere, aut in oppugnatione occupatū animum haberet, quin altißima tecta peteret, atq; ex omni prospectu locum spectaculo caperet, precibusq;, & uotis uictoriā suis ab Diis immortalibus exposceret. Minime autē erat par prælii certamen: nostris enim pulsis, neq; terra, neq; mari effugiū dabatur uictis, omniaq; uictoribus erāt futura in incerto. Illi, si superassent nauib. omnia tenerent: si inferiores fuissent, reliquā tamen fortunam periclitarentur. Simul illud graue, ac miserum uidebatur, per paucos de summa, ac de salute omnium decertare. Quorū siquis aut animo, aut uirtute cessisset, reliquis etiam esset cadendum, quibus pro se pugnādi facultas nō fuisset. Hæc superioribus diebus sæpenumero Cæsar suis exposuerat, ut hoc maiori animo cōtenderent, q; omnium salutē sibi cōmendatam uiderent, eadē suum quisq; cōtubernalem, amicum, notum prosequens erat obtestatus, ne suam, atq; omniū falleret opinionē, quorum iudicio delectus ad pugnam proficisceretur. Itaq; hoc animo est decertatum, ut neq; maritimis, nauticisq;, solertia atq; ars præsidium ferret, neq; numero nauium præstātibus multitudo prodesset, neq; flexi ad uirtutem ex tāta multitudine uiri uirtuti nostrorū possent adæquari. Capitur hoc prælio quinqueremis una cum defensoribus, remigibusq;, & deprimuntur tres, nostris incolumibus omnibus: Reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiunt, quas protexerunt ex molibus, atque ædificiis imminenti

minentibus,& nostros adire propius prohibuerunt. Hoc ne sibi sæpius accidere posset, omni ratione Cæsar cõtendendũ existimauit, ut insulam, molemq; ad insulam pertinctem, in suam redigeret potestatem. Perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido, & illam, & urbem uno tẽpore ten tari posse cõfidebat. Quo capto cõsilio, cohortes X. & leuis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitra batur, in nauigia minora, scaphasq; imponit, alterã insulæ partem distinendæ manus causa cum cõstratis nauibus ag= greditur, præmiis magnis propositis, qui primus insulam cepisset. Ac primo impetum nostrorũ pariter sustinuerunt: uno enim tẽpore & ex tectis ædificiorum propugnabãt, & litora armati defendebant:*quò, propter asperitatem loci, nõ facilis nostris aditus dabatur, & scaphis, nauibusq; lon= gis V. mobiliter, & scienter angustias loci tuebãtur. Sed ubi locis primũ cognitis, uadisq; pertentatis pauci nostri in li= tore cõstiterunt, atq; hos sunt alii subsequuti, constanterq; in eos, qui in litore æquo institerãt, impetum fecerũt, omnes Pharitæ terga uerterunt. His pulsis, custodia portus relicta naues ad litora, & uicum applicauerunt, seq; ex nauibus ad tuẽda ædificia eiecerunt. neq; uerò diutius ipsi ex munitio= ne se cõtinere potuerunt: Etsi erat nõ dissimile, atq; Alexã driæ genus ædificiorum: ut minora maioribus cõferantur, turresq; editæ, & cõiunctæ, muri locum obtinebãt, neq; no= stri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati uene= rãt ad oppugnandũ. Sed terror hominibus mentẽ, consiliũq; eripit, & mẽbra debilitat: ut tunc accidit, qui se in æquo lo co, ac plano pares esse cõfidebãt, iidẽ perterriti fuga suorũ, & cæde paucorũ triginta pedũ altitudine in ædificiis con= sistere, ausi nõ sunt, seq; per molẽ in mare præcipitauerũt,

*qua propter asperitate lo.

& octin

& octingentorum passuum interuallo ad oppidum enatauerunt. Multi tamen ex his capti, interfectiq; sunt. Sed numerus captiuorum omnino fuit sexcenti. Cæsar præda militibus cōcessa, ædificia diripi iußit, castellumq́; ad pontem, qui propior erat Pharo, communiuit: atq; ibi præsidium posuit. Hunc fuga Pharitæ reliquerant, fortiorem illum, propioremq́; oppido Alexandrini tuebantur. Sed eum postero die simili ratione aggreditur, quòd his obtentis duobus, omnem nauigiorum excursum, & repentina latrocinia sublatum iri uidebatur. Iamq́; eos, qui præsidio eum locum tenebant, tormentis è nauibus, sagittisq́; depulerat, atq; in oppidum redegerat, & cohortium trium instar in terram exposuerat. Nō enim plures cōsistere angustiæ loci patiebantur, reliquæ copiæ in nauibus stationem obtinebant: quo facto, imperat pontem aduersus hostem præuallari, & quà exitus nauibus erat fornice extructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri, atq; obstrui: quorū altero opere effecto, ut nulla omnino scapha egredi posset, altero instituto, omnes Alexandrinorum copiæ ex oppido se eiecere, & contra munitiones pontis latiore loco constiterunt, eodemq́; tēpore, quæ consueuerant nauigia per pontes ad incendia onerariarum emittere ad molem constituerunt. Pugnabatur à nostris ex ponte: ex mole ab illis, exq́; area, quæ erat aduersus pōtem, & ex nauibus contra molem. In his rebus occupato Cæsare, militesq́; hortāte, remigum magnus numerus, & claßiariorum ex longis nauibus nostris in molem se eiecit. Pars eorum studio spectandi ferebatur. Pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum nauigia hostium lapidibus, ac fundis à mole repellebant, ac militum proficere multitudine telorum uidebantur. Sed postquàm ultra eum locum ab la-

tere eorum aperto, ausi sunt egredi ex nauibus Alexandrini pauci, ut sine signis, certisq; ordinibus sine ratione prodierant, sic temere in naues refugere cœperũt. Quorum fuga incitati Alexãdrini ex nauibus egrediebãtur, nostrosq; acrius perturbatos insequebantur. Simul qui in nauibus longis remanserant, scalas rapere, nauesq; à terra repellere properabant, ne hostes nauibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium trium, qui in ponte, ac prima mole constiterant, cũ post se clamorẽ exaudirent, fugam suorum uiderent, magnam uim telorum aduersi sustinerent, ueriti ne ab tergo circumuenirentur, & discessu nauium omnino reditu intercluderentur, munitionẽ in pontem institutam reliquerunt, & magno cursu incitati ad naues contenderunt. Quorum pars proxima nacta naues multitudine hominum, atque onere depressa est, pars resistens, & dubitans, quid esset capiendum consilij, ab Alexandrinis interfecta est: nonnulli feliciore exitu expeditas ad ancoras naues consecuti, incolumes discesserunt. Pauci alleuati scutis, & animo ad conandum nixi, ad proxima nauigia adnatarunt. Cæsar quoad potuit cohortando suos ad pontem, & munitiones contendere, eodem in periculo uersatus est: postquàm uniuersos cedere animaduertit, in suum nauigium se recipit, quò multitudo hominum insecuta cum irrumperet, neque administrandi neque repellendi à terra facultas daretur, fore quod accidit, suspicatus, sese ex nauigio eiecit, atque ad eas, quæ longius constiterant naues, adnatauit. Hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, nonnullos conseruauit: nauigium quidem eius multitudine depressum militum, unà cum hominibus interiit. Hoc prælio desiderati sub ex numero legionariorum militum

circiter CCCC. & paulò post eum numerum claßiarii, & remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus multisq; tormentis cõfirmauerunt, atq; egestis ex mari lapidibus, liberè sunt usi postea ad mittenda nauigia. Hoc detrimento milites nostri tantum abfuerunt, ut perturbarẽtur, ut incensi potius, atq; incitati, magnas acceßiones fecerint in operibus hostium expugnandis in præliis quotidianis, quandocunq; sors obtulerat procurrentibus, & erumpentibus Alexandrinis * manum cõprehendi multum operibus, & ardentibus studiis militum. Nec diuulgata Cæsaris hortatio, subsequi legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatẽ, ut magis deterrendi, & cõtinendi à periculosißimis essent dimicationibus, q̃ incitãdi ad pugnadũ. Alexandrini, cùm Romanos & secundis rebus confirmari, & aduersis incitari uiderent, neq; ullum belli tertium casum nossent, quo possent esse firmiores, ut coniectura consequi possumus, aut admoniti à Regis amicis, qui in Cæsaris erant præsidiis, aut suopte consilio, per occultos nuntios Regis probato, legatos ad Cæsarem miserũt, ut dimitteret Regem, transireq́; ad suos pateretur. Paratam enim omnẽ multitudinem esse confectã tædio, puellæ fiduciario regno, dominatione crudelißima Ganymedis, facere id, quod Rex imperasset. Quo si autore in Cæsaris fidem amicitiamq́; uenturi essent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quò minus se dederent. Cæsar, etsi fallacem gentem, semperq́; alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat, tamen petentibus dare ueniã utile esse statuit. Quòd si quo facto sentirent ea, quæ postularent, mansurum in fide dimissum Regẽ credebat. Sin, id quod magis illorum naturæ conueniebat, ducem ad bellum gerendum Regem habere

uellent, splendidius, atq; honestius se contra Regem, q̃ contra conuenarum, ac fugitiuornm manum bellum esse gesturum. Itaq; Regem cohortatus, ut cõsuleret regno paterno, parceret præclarißimæ patriæ, quæ turpißimis incendiis, & ruinis esset deformata, ciues suos primũ ad sanitatẽ reuocaret, deinde conseruaret, fidẽ populo Ro. sibiq; præstaret, cùm ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret, dextera dexteram tenens dimittere cœpit adulta iam ætate puerũ. At regius animus disciplinis fallacißimis eruditus, ne à gentis suæ moribus degeneraret, flens orare contrà Cæsarẽ cœpit, ne se dimitteret. nõ enim regnũ ipsum sibi cõspectu Cæsaris esse iucundius. Cõpreßis pueri lacrymis, Cæsar ipse cõmotus celeriter, si illa sentiret, fore eũ secum affirmans, ad suos dimisit. Ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus, adeò cõtra Cæsarẽ acriter bellum gerere cœpit, ut lacrymas, quas in colloquio proiecerat, gaudio uideretur profudisse. Accidisse hoc cõplures Cæsaris legati, amici, Cẽturiones, militesq; lætabantur, q̃ nimia bonitas eius, fallaciis pueri elusa esset: quasi uerò id Cæsar bonitate tantũ adductus, & nõ prudẽtißimo cõsilio fecisset: cùm duce assumpto Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos animaduerterent. Eludẽtibusq; militibus Regis ætatẽ, atq; infirmitatem, magnũ dolorẽ acciperent, neq; se quicquã proficere uiderẽt, rumoresq; existerent, magna Cæsari præsidia, terrestri itinere Syria, Ciciliaq; adduci, quod nondũ Cæsari auditũ erat, cõmeatum, qui nostris mari supportabatur, intercipere statuerũt. Itaq; expeditis nauigiis, locis idoneis ad Canopum in statione dispositis nauib. insidiabãtur nostris cõmeatibus. Quod ubi Cæsari nuntiatũ est, classem iubet expediri, atq; instrui. Præfecit

huic Tiberium Neronẽ. proficiſcuntur in ea claſſe Rhodiæ naues, atq; in his Euphranor, ſine quo nulla unquam dimicatio maritima parum etiã feliciter cõfecta erat. At fortuna, quæ plerũq; eos, quos plurimis beneficiis ornauit, ad duriorem caſum reſeruat, ſuperiorũ tẽporum diſsimilis Euphranorẽ perſequebatur. Nam cùm ad Canopum uẽtum eſſet, inſtructæq; utrinq; claſsis cõflixiſſet, & ſua cõſuetudine Euphranor primus prælium cõmiſiſſet, & illhic triremem hoſtiũ perforaſſet, ac demerſiſſet, proximã longius inſecutus, parum celeriter inſequẽtibus reliquis, circũuentus ab Alexãdrinis eſt, cui ſubſidiũ nemo tulit, ſiue q, in ipſo ſatis præſidii pro uirtute, ac felicitate eius putarent eſſe, ſiue q, ipſi ſibi timebãt. Itaq; unus ex omnibus eo prælio bene rẽ geſsit, ſolus cum ſua quadriremi uictrice periit. Sub idẽ tẽpus Mithridates Pergamenus magnæ nobilitatis domi, ſciẽtiæq; in bello, et uirtutis, fidei, dignitatiſq;, in amicitia Cæſaris miſſus in Syriam, Ciliciamq; initio belli Alexãdrini ad auxilia accerſenda, cũ magnis copiis, quas celeriter, & propenſiſsima ciuitatum uolũtate, & ſua diligentia cõfecerat, itinere pedeſtri, quo cõiungitur Ægyptus Syriæ, Peluſium adducit, idq; oppidũ firmo præſidio occupatum ab Achilla propter opportunitatẽ loci (nanq; tota Ægyptus maritimo acceſſu Pharo, pedeſtri Peluſio, uelut clauſtris munita exiſtimatur) repentẽ magnis circundatũ copiis, multiplici præſidio pertinaciter propugnãtibus, & copiarũ magnitudine, quas integras uulneratis, defeſsiſq; ſubiiciebat, & perſeuerantia, cõſtantiaq; oppugnãdi, quo die eſt aggreſſus, in ſuam redegit poteſtatem, præſidiumq; ibi ſuũ collocauit: inde re bene geſta Alexandriam ad Cæſarem contendit, omneſq; eas regiones, per quas iter faciebat, autoritate ea, quæ plerũq;

adeſt uictori, placarat, atq; in amicitiam Cæſaris redegerat. Locus eſt ferè regionum illarum nobiliſsimus, nõ ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta, quod nomen à ſimilitudine literæ cepit. Nam pars quædam fluminis Nili deriuata inter ſe duobus itineribus paulatim mediũ inter ſe ſpatium relinquens, diuerſiſsimo ad litus interuallo à mari coniungitur. Cui loco cum appropinquare Mithridatem Rex cognouiſſet, & tranſeundũ ei flumen ſciret, magnas aduerſus eum copias miſit, quibus uel ſuperari, deleriq; Mithridatem, uel ſine dubio retineri poſſe credebat: quemadmodum autẽ optabat eum uinci, ſic ſatis habebat intercluſum à Cæſare à ſe retineri. Quæ primæ copiæ flumen à Delta tranſire, & Mithridati occurrere potuerunt, prælium commiſerunt, feſtinantes præripere ſubſequẽtibus uictoriæ ſocietatem. Quorum impetum Mithridates magna cum prudentia conſuetudine noſtra caſtris uallatis ſuſtinuit. Cùm uerò incautè, atque inſolenter ſuccedere eos munitionibus uideret, eruptione undique facta, magnum numerum eorum interficit. Quòd niſi locorum notitia reliqui ſe texiſſent, partimq; in naues, quibus flumen tranſierant, recepiſſent, funditus deleti eſſent. Qui ut paululum ab illo timore ſe recrearunt, adiunctis iis qui ſubſequebantur, rurſus Mithridatem oppugnare cœperunt. Mittitur à Mithridate nuntius Cæſari, qui rem geſtam perferret: cognoſcit ex ſuis eadem hæc accidiſſe Rex. ita penè ſub idem tempus & rex ad opprimendum Mithridadem proficiſcitur, & Cæſar ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili nauigaiione Rex eſt uſus, in qua magnam, & paratam claſſem habebat: Cæſar eodem itinere uti noluit, ne nauibus in flumine dimicaret. Sed circumuectus eo mari, quod Africæ partis eſſe dicitur,

ſicuti

ſicuti ſuprà demonſtrauimus, prius tamen Regis *copijs occurrit, quàm is* Mithridatem *aggredi poſſet, eumq; ad ſe uictorem incolumi exercitu recepit. Conſederat cum copijs* Rex *loco natura munito, quòd erat ipſe excelſior, planitiei ex omnibus partibus ſubiecta.* Tribus *autem ex lateribus uarijs genere munitionibus tegebatur:* Vnum *latus erat adiectum flumini* Nilo, *alterum editißimo loco ductum, ut partem caſtrorum obtineret:* Tertium *palude cingebatur.* Inter *caſtra, & Cæſaris iter flumẽ intercedebat anguſtum, altißimis ripis, quod in* Nilum *influebat.* Aberat *autem ab* Regis *caſtris millia paſſuum circiter ſeptem.* Rex *cùm hoc itinere uenire Cæſarem comperiſſet, equitatum omnem expeditosq; delectos pedites ad id flumen miſit, qui tranſitu Cæſarem prohiberent, & eminus ex ripis prælium impar inirent:* Nullum *enim proceſſum uirtus habebat, aut periculum ignauia ſubibat, quæ res incendit dolore milites, equitesq; noſtros, quòd tandiu pari prælio cum* Alexandrinis *certaretur.* Itaque *eodem tempore equites* Germani *diſperſi uada fluminis quærentes partim demißioribus ripis flumen tranarunt: legionarij magnis arboribus exciſis, quæ longitudine utraque ripam contingerent proiectis, repentinoq; aggere iniecto, flumen tranſierunt: quorum impetum adeò pertimuerunt hoſtes, ut in fuga ſpem ſalutis collocarent.* Sed *id fruſtra: nãq; ex ea fuga pauci ad* Regem *refugerũt, penè omni reliqua multitudine interfecta. Cæſar re præclariſsimè geſta, cum ſubitum aduentum ſuum iudicaret magnum terrorem* Alexandrinis *iniecturum, protinus uictor ad* Regis *caſtra pertendit.* Hæc *cum & opere magno uallata, & loci natura munita aduerteret, confertamque armatorum multitudinem collocatam in uallo ui-*

deret, lassos itinere, ac præliando milites ad oppugnãda castra succedere noluit. Itaq; non magno interuallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod Rex in proximo uico nõ longe à suis castris muniuerat, brachiisq; cum opere castrorum coniunxerat, uici obtinendi causa, Cæsar aggressus, omnibus copiis expugnat: nõ quòd id minori numero militum consequi difficile factu putaret, sed ut ab ea uictoria, perterritis Alexandrinis, protinus castra Regis oppugnaret. Itaq; eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerũt, acerrimeq; eminus præliari cœperũt. Duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur: una, qua liberum accessum haberi demonstraui: altera, quæ mediocre interuallum inter castra, & flumen Nilum habebat. Maxima, & electißima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facilimum aditũ habebat, plurimum autẽ proficiebant hostes in repellendis, uulnerandisq; nostris, qui in regione fluminis Nili propugnabant: diuersis enim telis nostri figebantur, diuersi ex uallo castrorum, auersiq; ex flumine, in quo multæ naues instructæ funditoribus, & sagittariis nostros impugnabant. Cæsar cùm uideret milites acrius præliari non posse, nec tamen multum profici, propter locorum difficultatem, cumq; animũ aduerteret excelsißimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis, quod & per se munitus esset, & studio partim pugnandi, partim spectandi decurrissent in eum locum, in quo pugnabatur, cohortes illò circuire castra, & summum locum aggredi iussit, hisq; Carfulenum præfecit & animi magnitudine, & rei militaris scientia uirum præstantem. Quò ut uentum est, paucis defendentibus munitionẽ, nostris cõtrà militibus

acerrime

acerrimè pugnãtibus, diuerso clamore, & prælio perterriti Alexandrini, trepidantes in omneis* parteis discurrere cœperũt. Quorum perturbatione nostrorum animi adeò sunt incitati, ut penè eodem tẽpore ex omnibus partibus, primi tamen editißimum locum castrorũ caperent, ex quo decurrentes, magnã multitudinem hostium interfecerunt: quod periculum pleriq; Alexandrini fugientes, aceruatim se de uallo præcipitauerunt in eam partem, quæ flumini erat adiuncta: horum primis ipsa fossa munitionis magna ui oppreßis, cæteri faciliorem fugam habuerunt. Constat fugisse ex castris Regem ipsum, receptumq; in nauem, & multitudine eorum, qui ad proximas naues adnatabant, demerso nauigio perisse. Re felicißimè, celerrimeq; gesta, Cæsar magnæ uictoriæ fiducia proximo terrestri itinere Alexandriam cũ equitibus cõtendit, atq; eam partem oppidi uictor introiit, quæ præsidio hostium tenebatur: neq; eum consilium suum fefellit, quin hostes eo prælio audito, nihil iam de bello essent cogitaturi. Dignum aduenieus fructum uirtutis, & animi magnitudinis tulit. Omnis enim multitudo oppidanorum, armis proiectis, munitionibusq; suis relictis, ueste ea sumpta, qua supplices dominantes deprecari consueuerunt, sacrisq; omnibus prolatis, quorum religione precari offensos, iratosq; animos Regum erant soliti, aduenienti Cæsari occurrerunt, seq; ei dediderunt. Cæsar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem oppidi magna gratulatione uenit suorum, qui non tantùm bellum ipsum, ac dimicationem, sed talem aduentum eius felicem fuisse lætabantur. Cæsar Ægypto, atq; Alexandria potitus, Reges constituit, ut quos Ptolemæus testamento scripserat, atque obtestatus erat populum Rom. ne mutarentur. Nam ma-

*parteis castrorũ

iore ex duobus pueris Rege amiſſo minori tradidit regnũ, maiori ex duabus filijs Cleopatræ, quæ mãſerat in fide præ ſidijsq́; eius: minorem Arſinoën, cuius nomine diu regnaſſe impotenter Ganymedem docuimus, deducere ex regno ſta= tuit, ne qua rurſus noua diſſenſio, prius q̃ diuturnitate con firmarẽtur Regis imperia, per homines ſeditioſos naſcere= tur: legione ueterana ſexta ſecum deducta, cæteras ibi relin quit, quò firmius eſſet eorũ Regũ imperium, neq; amorẽ ſuo rum habere poterant, q; fideliter permanſerant in Cæſaris amicitia, neq; uetuſtatis autoritatem paucis diebus Reges cõſtituti. Simul ad imperij noſtri dignitatẽ, utilitatemq́; pu blicam pertinere exiſtimabat, ſi permanerẽt in fide Reges, præſidijs eos noſtris eſſe tutos: & hos, ſi eſſent ingrati, poſ= ſe ijſdem præſidijs coërceri. Sic rebus omnibus confectis, & collatis, ipſe itinere terreſtri profectus eſt in Syriam.

Dum hæc in Ægypto geruntur, Rex Deiotarus ad Do mitium Caluinum, cui Cæſar Aſiam, finitimasq́; prouin= cias adminiſtrandas tradiderat, uenit oratum, ne Arme= niam minorem regnum ſuum, ne'ue Cappadociam regnum Ariobarzanis, poßideri, uaſtariq́; pateretur à Pharna= ce: quo malo niſi liberentur, imperata ſibi facere, pecu= niamq́; promiſſam Cæſari non poſſe ſe perſoluere. Domi= tius non tantum ad explicandos ſumptus rei militaris, cum pecuniam neceſſariam eſſe iudicaret, ſed etiam turpe popu lo Rom. & Cæſari uictori, ſibiq́; infame eſſe ſtatuerat, re= gna ſociorum, atq; amicorum ab externo Rege occupari: nuntios confeſtim ad Pharnacem miſit, Armenia, Cappa= dociaq́; decederet: neve occupatione belli ciuilis, populi Rom. ius, maieſtatemq́; tentaret. Hanc denuntiationem, cùm maiorẽ uim habituram exiſtimaret, ſi propius eas regiones

cum

cũ exercitu acceßisset, ad legiones profectus, unã ex tribus XXXVI. secum ducit, duas in Ægyptum ad Cæsarem mittit, literis eius euocatus, quarum altera in bello Alexandrino nõ occurrit, quòd itinere terrestri per Syriam erat missa. Adiungit Cn. Domitius legioni XXXVI. duas à Deiotaro, quas ille disciplina, atque armatura nostra complures annos cõstitutas habebat, equitesq; cẽtum, totidemq; ab Ariobarzane sumit. Mittit P. Sextium ad C. Prætorium Quæstorem, ut legionem adduceret, quæ ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat. Quiq; Pacisciũ in Ciliciã, ad auxilia accersenda, quæ copiæ celeriter omnes iussu Domitii Comana conuenerunt. Interim legati à Pharnace responsum referunt, Cappadocia se deceßisse, Armeniam minorem recepisse, quam paterno nomine iure obtinere deberet: denique eius regni causa integra Cæsari seruaretur: paratum enim se facere, quod is statuisset. P. Domitius cum animaduerteret, eum Cappadocia deceßisse, non uoluntate adductum, sed neceßitate, quòd facilius Armeniam defendere posset, subiectam suo regno, quàm Cappadociam longius remotam, quodq; omneis treis legiones adducturum Domitium putasset, ex quibus cum duas ad Cæsarem missas audisset, audacius que in Armenia substitisset, perseuerare cœpit, ut eo quoque regno decederet. Neque enim aliud ius esse Cappadociæ, atque Armeniæ, nec iustè eum postulare, ut in Cæsaris aduentum res integra differretur: Id enim esse integrum, quòd ita esset, ut fuisset. His responsis datis, cum ijs copijs, quas suprà scripsi, profectus est in Armeniam, locisq; superioribus iter facere instituit. Nam ex Ponto à Comanis iugum editum syluestre est pertinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab

tur ab Armenia: *cuius itineris hæ erant certæ opportunitates, quòd in locis superioribus nullius impetus repentinus accidere hostium poterat, & quòd Cappadocia his iugis subiecta magnam cõmeatus copiam erat subministratura.* Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, *quæ de pace agerent, regiaq́; munera* Domitio *ferrent: ea constanter omnia aspernabatur, nec sibi quicquam fore antiquius, quàm dignitatem populi* Rom. *& regna sociorum recuperare, legatis respondebat.* Magnis, *& continuis itineribus cõfectis, cum aduentaret ad* Nicopolim, *quod oppidum in* Armenia *minore positum est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis satis magno interuallo ab oppido remotis: castra posuit lõgè à*Nicopoli *circiter millia passuum septẽ. Quibus ex castris, cùm locus angustus, atq; impeditus esset trãseundus,* Pharnaces *in insidiis delectos pedites, omnesq́; penè disposuit equites: magnã autem multitudinem pecoris intra eas fauces dißipari iußit, paganosq́;, & oppidanos in his locis obuersari, ut si amicus* Domitius *eas angustias transiret, nihil de insidiis suspicaretur, cum in agris & pecora, & homines animaduerteret uersari tanquam amicorum aduentu.* Sin *uerò ut in hostium fines ueniret, præda diripienda milites dißiparentur, dispersiq́; cæderentur.* Hæc *cùm administraret, nunquam tamen intermittebat legatos de pace, atque amicitia mittere ad* Domitium, *cùm hoc ipso crederet eum facilius decipi posse.* At *contrà spes pacis* Domitio *in eisdem castris morãdi attulit causam.* Ita Pharnaces *amissa proximi temporis occasione, ueritus ne cognosceretur insidiæ, suos in castra reuocauit.* Domitius *postero die propius* Nicopolim *accesit, castraq́; oppido contulit: quæ dum muniunt nostri*

*nostri,Pharnaces aciem instruxit suo more,atque instituto. In fronte enim simplici directa acie cornua trinis firmaban tur subsidiis, eadem ratione hæc media collocabantur acie, duobus dextra,sinistráq; interuallis, simplicibus ordinibus instructis.*Perfecit *incœptũ castrorũ opus* Domitius,*parte copiarũ pro uallo instructa.* Proxima *nocte* Pharnaces *interceptis tabellariis, qui de* Alexandrinis *rebus literas ad* Domitium *ferebant,cognoscit* Cæsarem *magno in periculo uersari, flagitaréq;* à Domitio, *ut q̃ primum sibi subsidia mitteret,propiusq; ipse* Alexandriam *per* Syriam *accederet.*Qua *cognita re* Pharnaces *uictoriæ loco ducebat,si trahere tempus posset,cùm discedendum celeriter* Domitio *putaret.*Itaq; *ab oppido,quà facilimum accessum,& æquißimum ad dimicandum nostris uidebat,fossas duas directas,nõ ita magno medio interuallo relicto,quatuor pedum altitudinis in eum locum deduxit,quo longius constituerat suam non producere aciem.*Inter *has fossas aciem semper instruebat:equitatum autem ab lateribus omnem extra fossam col locabat,qui neq; aliter utilis esse poterat,& multum numero anteibat nostrum equitatum.*Domitius *autem,cùm* Cæsaris *magis periculo,q̃ suo cõmoueretur,neq; se tutò discessurum arbitraretur,si* conditiones,*quas reiecerat,rursus ap peteret,aut sine causa discederet, ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit,tricesimamsextam legionem in dex tro cornu collocauit,* Pontică *in sinistro,* Deiotari *legiones in mediã aciẽ contulit,quibus tamen angustißimum frontis reliquit interuallum,reliquis cohortibus in insidiis collocatis,sic utrinq; acie instructa processum est ad dimicandũ.*Si*gno sub idẽ tempus ab utroq; dato, concurritur acriter,uarieq; pugnatur.*Nã *tricesimasexta legio,cùm extra foßã in*

equitatum

equitatum Regis impetum fecisset, adeò secundum prælium fecit, ut mœnibus oppidi succederet, fossamq́; transiret, aduersosq́; hostes aggrederetur. At Pontica ex altera parte legio, cùm paululum auersa hostibus cessisset, fossam autem circuire acies secundò conata esset, ut aperto latere aggrederetur hostem, in ipso transitu fossæ confixa, & oppressa est. Deiotari uerò legiones uix impetum sustinuerunt. Ita uictrices Regis copiæ cornu suo dextro, mediaq́; acie conuerterunt se ad tricesimam sextam legionē, quæ tamen fortiter uincentium impetum sustinuit, magnis copiis hostium circundata, præsentissimo animo pugnans in orbem se recepit ad radices montium, quò Pharnaces insequi propter iniquitatem loci noluit. Ita Pontica legione penè tota amissa, magna parte Deiotari militum interfecta, tricesimasexta legio in loca se superiora contulit, non amplius ducentis quinquaginta desideratis. Ceciderūt eo prælio splendidi, ac illustres uiri nōnulli equites Romani. Quo tamē incōmodo Domitius accepto, reliquias exercitus dissipati collegit, itineribusq́; tutis per Cappadociā se in Asiam recepit. Pharnaces rebus secundis elatus, cùm de Cæsare ea quæ optabat, speraret, Pontum omnibus copiis occupauit. Ibiq́; & uictor, & crudelissimus Rex, cùm sibi fortunam paternam feliciore euentu destinaret, multa oppida expugnauit, bona ciuium Romanorum, Ponticorumq́; diripuit. Supplicia constituit in eos, qui aliquam formæ, atque ætatis commendationem habebant, eaq́;, quæ morte essent miseriora: Pontumq́; nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obtinebat. Sub idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum, quæ prouincia superioribus mensibus retenta nō tantum sine ignominia, sed etiam cum laude erat.

de erat. Nanq; eo missus ætate cum duabus legionibus Q. Cornificius Cæsaris quæstor pro prætore: quanquam erat Prouincia minimè copiosa ad exercitus alendos, & finitimo bello, ac dissensionibus uastata, & confecta: tamen prudentia, ac diligentia sua, q; magnam curã suscipiebat, ne quò temere progrederetur, & recepit, & defendit. Nanq; & castella cõplura locis editis posita, quorũ opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas, & bellum inferendum, expugnauit, eaq́; præda milites donauit. Quæ etsi erat tenuis, tamẽ in tanta Prouinciæ desperatione erat grata, præsertim uirtute parata. Et cum Octauius ex fuga Pharsalici prælii magna classe in illum se sinum cõtulisset, paucis nauibus Hiadertinorum, quorum semper in Remp. singulare cõstiterat officium, dispersis Octauianis nauibus erat potitus, ut uel classe dimicare posset, adiunctis captiuis nauibus sociorum. Et cũ diuersissima parte orbis terrarum Cn. Põpeium uictor Cæsar sequeretur, cõpluresq́; aduersarios in Illyricum, propter Macedoniæ propinquitatem, se reliquis ex fuga collectis, compulisse audiret, literas ad Gabinium mittit, cum legionibus tyronum, quæ nuper erant cõscriptæ, proficisceretur in Illyricum, coniunctisq́; copiis cũ Q. Cornificio, si quod periculum Prouinciæ inferretur, depelleret. Sin ea non magnis copiis tuta esse posset, in Macedoniam legiones adduceret: omnem enim illam partem, regionemq́; uiuo Cn. Pompeio bellum instauraturam esse credebat. Gabinius, ut in Illyricum uenit, hyberno tempore anni ac difficili, siue copiosiorem Prouinciam existimans, siue multum fortunæ uictoris Cæsaris tribuens, siue uirtute, & scientia sua confisus, qua sæpe in bellis periclitatus, magnas res, & secundas ductu, ausuq́; suo gesserat, neque

Prouin

Prouinciæ facultatibus ſubleuabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis, neq; nauibus, intercluſo mari tempeſtatibus, cōmeatus ſupportari poterat, magniſq; difficultatibus coactus, nō ut uolebat, ſed ut neceſſe erat, bellum gerebat. Ita cùm duriſsimis tēpeſtatibus propter inopiam caſtella, aut oppida expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat: adeóq; eſt à barbaris cōtemptus, ut Salonam ſe recipiens in oppidum maritimum, quod ciues Romani fortiſsimi, fideliſsimiq; incolebant, in agmine dimicare ſit coactus. Quo prælio duobus millibus militum amplius amiſsis, Centurionibus XXXVIII. Tribunis IIII. cum reliquis copijs Salonā ſe recepit, ſummaq; ibi difficultate rerum omnium preſſus paucis menſibus morbo perijt: cuius & infelicitas uiui, & ſubita mors in magnā ſpem Octauium adduxit Prouinciæ potiundæ: quē tamen diutius in rebus ſecundis & Fortuna, quæ plurimum in bellis poteſt diligentiaq; Cornificij, & uirtus Vatinij uerſari paſſa nō eſt. Vatinius Brunduſii cùm eſſet cognitis rebus, quæ geſtæ erāt in Illyrico, cùm crebris literis Cornificii ad auxilium Prouinciæ ferendum euocaretur, & M. Octauium audiret cum barbaris fœdera percuſiſſe, cōpluribuſq; locis noſtrorum militū oppugnare præſidia, partim claſſe per ſe, partim pedeſtribus copiis per barbaros, etſi graui ualetudine affectus, uix corporis uiribus animum ſequebatur, tamē uirtute uicit incommodum naturæ difficultateſq; hyemis, & ſubitæ præparationis. Nam cùm ipſa paucas in portu naues longas haberet, literas in Achaiam, atq; Calenum miſit, uti ſibi claſſem mitterent: quòd cùm tardius fieret, quàm periculum noſtrorum flagitabat, qui ſuſtinere impetum Octauii non poterant, nauibus actuariis, quarum numerus erat ſatis magnus

gnus, magnitudine quãquam nõ satis iusta ad præliandum, rostra imposuit. Has adiunctas nauibus longis, & numero classis aucto militibus ueteranis impositis, quorũ magnã co piam habebat, ex omnibus legionibus, qui numero ægrorum relicti erant Brundusii, cùm exercitus in Græciam trãspor taretur, profectus est in Illyricum, maritimasq; nonnullas ci uitates, quæ defecerant, Octauioq; se tradiderãt, partim re cipiebat, partim remanentes in suo consilio, præteruehebatur: nec sibi ullius rei moram, necessitatemq; iniũgebat, *qui q̃ celerrimè posset, ipsum Octauium persequeretur. Hunc oppugnantem Epidaurum terra, mariq;, ubi nostrum erat præsidium, aduentu suo discedere ab oppugnatione coëgit, præsidiumq; nostrum recepit. Octauius, cùm Vatiniũ classem magna ex parte confectam ex nauiculis actuariis habere cognouisset, confisus sua classe, substitit ad insulam Thauridem, qua regione Vatinius insequens nauigabat: non q̃ Octauium ibi restitisse sciret, sed q̃ eum lõgius progressum insequi decreuerat. Cùm propius Thauridẽ accessisset, distensis suis nauibus, q̃ & tẽpestas erat turbulenta, & nulla suspicio, hostis repentè aduersam ad se uenientem nauem, antennis ad mediã malum demissis, instructum propugnatoribus animaduertit. Quod ubi conspexit, celeriter uela subduci, demittiq; antennas iubet, & milites armari, & uexillo sublato, quo pugnãdi dabat signũ, quæ primæ naues subsequebãtur, idẽ ut facerent, significabat. Parabãt se Vatiniani repẽtè oppressi: parati deinceps Octauiani ex portu procedebãt. Instruitur utrinq; acies, ordine disposita magis Octauiana, paratior militũ animis Vatiniana. Vatinius, cũ animaduerteret, neq; nauiũ se magnitudine, neq; numero parẽ esse futuræ dimicationi, fortunæ rẽ cõmittere maluit. Ita

*quin

que primus sua quinqueremi in quadriremem ipsius Octauii impetum fecit, celerrimè, fortissimeq́; cõtrà illo remigante, naues aduersæ rostris concurrunt adeò uehementer, ut nauis Octauiana rostro discusso, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis prælium, cõcurriturq́; ad duces maximè: nam cum suo quisq; auxilium ferret, magnum cominus in angusto mari prælium factum est, quantoq́; cõiunctis magis nauibus cõfligendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniani, qui admiranda uirtute ex suis nauibus in hostium naues trãsilire nõ dubitabant, & dimicatione æquata lõgè superiores uirtute, rẽ feliciter gerebant. Deprimitur ipsius Octauij quadriremis, multæ præterea capiuntur, aut rostris perforatæ merguntur: propugnatores Octauiani partim in nauibus iugulantur, partim in mare præcipitantur: ipse Octauius se in scapham confert, in quã plures cùm confugerent, depressa scapha uulneratus tamen adnatat ad suum myoparonem. Eò receptus, cùm prælium nox dirimeret, tẽpestate magna uelis profugit: sequuntur hunc suæ naues nonnullæ, quas casus ab illo periculo uẽdicarat. At Vatinius re bene gesta receptui cecinit, suisq́; omnibus incolumibus, in eum se portum uictor recepit, quo ex portu classis Octauiana ad dimicandum processerat. Capit ex eo prælio pentiremem unã, triremes duas, dicrotas octo, cõpluresq́; remiges Octauianos. Posteroq́; ibi die fuit, dum suas, captiuasq́; naues reficeret: post diẽ tertium contendit in insulam Issam, quòd eò se recepisse ex fuga credebat Octauium. Erat Mæum nobilissimũ regionum earũ oppidum, cõiunctissimumq́; Octauio, quò ut peruenit, oppidani supplices se Vatinio dediderũt: cõperitq́; ipsum Octauium, paruis, paucisq́; nauigiis uento secundo regionem Græciæ

petisse,

petiſſe, inde ut Siciliam, deinde Africam caperet. Ita breui ſpatio re præclariſſimè geſta, Prouincia recepta, & Cornificio reddita, claſſe aduerſariorum ex illo toto ſinu expulſa, uictor ſe Brunduſium incolumi exercitu, & claſſe recepit. His autem temporibus, quibus Cæſar ad Dyrrhachium Pōpeium obſidebat, & prælio Pharſali rem feliciter gerebat, Alexandriæq; cùm periculo magno, tum etiam maiore periculi fama, dimicabat, Q. u. Caßius Longinus in Hiſpania pro prætore Prouinciæ ulterioris obtinendæ cauſa relictus, ſiue conſuetudine naturæ ſuæ, ſiue odio, quod in illam Prouinciam ſuſceperat quæſtor, ex inſidijs ibi uulneratus, magnas odij ſui fecerat acceßiones: quod uel ex conſcientia ſua, cum de ſe mutuò ſentire Prouinciam crederet, uel initis ſignis & teſtimonijs eorū, qui difficulter odia dißimulant, animaduertere poterat, & cōpenſare offenſionem Prouinciæ exercitus amore cupiebat. Itaq; cùm primum in unum locum exercitum conduxit, ſeſtertia C. militibus eſt pollicitus: nec multò pòſt, cum in Luſitania Medobregam oppidū, montemq́; Herminium expugnaſſet, quò Medobregenſes cō fugerant, ibiq́; Imperator eſſet appellatus, iterum ſeſtertijs C. milites donauit. Multa præterea, & magna præmia ſingulis cōcedebat, quæ ſpecioſum reddebant præſentem exercitus amorem, paulatim tamen, & occultè militarē diſciplinam, ſeueritatemq́; minuebant. Caßius legionibus in hybernа diſpoſitis, ad ius dicendum Cordubam ſe recepit, contractum'que in ea æs alienum grauißimis oneribus Prouinciæ conſtituit exoluere: &, ut largitionis poſtulat conſuetudo, per cauſam liberalitatis ſpecioſam, plura largitiori quærebantur, pecuniæ locupletibus imperabantur, quas Longinus ſibi expenſas ferri, non tantum patiebatur, ſed etiam

cogebat in gregem locupletum simulatum causæ tenues cõ-ijciebatur, neq; ullum genus quæstus, aut magni & euidendentis, aut minimi & sordidi, prætermittebatur, quo domus, & tribunal Imperatoris *uacaret: nemo erat, qui modò aliquam iacturã facere posset, quin aut uadimonio teneretur, aut in reos referretur.* Ita *etiam magna solicitudo periculorum ad iacturas, & detrimenta rei familiaris adiungebatur: qnibus de causis accidit, ut cum* Longinus Imperator *eadem faceret, quæ fecerat quæstor, similia rursus de morte eius prouinciales cõsilia inirent.* Horum *odium cõfirmabant nõnulli familiares eius, qui cùm in illa societate uersarentur rapinarum, nihilo minus oderant eum, cuius nomine peccabant: sibiq; quod rapuerant, acceptum ferebant: quod interciderat, aut erat interpellatum,* Caßio *aßignabant.* Quintam *legionem nouam conscribit, augetur odium & ex ipso delectu, & sumptu additæ legionis.* Cõplentur *equitũ tria millia, maximisq; onerantur impensis, nec* Prouinciæ *datur ulla requies.* Interim *literas accepit à* Cæsare, *ut in* Africam *exercitum traiiceret, perq;* Mauritaniam *ad fines* Numidiæ *perueniret, q magna* Cn. Pompeio Iuba Rex *miserat auxilia, maioraq; missurus existimabatur.* Quibus *literis acceptis, insolẽti uoluptate efferebatur, q sibi nouarum* Prouinciarum, *& fertilißimi regni tanta oblata esset facultas.* Itaq; *ipse in* Lusitaniã *proficiscitur ad legiones accersendas, auxiliaq; adducẽda: certis hominibus dat negotiũ, ut frumentũ, nauesq; centum præpararẽtur, pecuniæq; describerẽtur, atq; impererẽtur, ne qua res, cùm redisset, moraretur.* Reditus *eius fuit celerior omnium opinione: nõ enim labor, aut uigilantia, cupienti præsertim aliquid,* Caßio *deerat.* Exercitu *coacto in unum locum, castris ad* Cordubã *positis,*

*pro concione militibus exponit, quas res Cæsaris iussu gereret deberet: polliceturq; iis, cum in Mauritaniam traiecisset,*sestertia se daturum: quintã fore in Hispania legionem. Ex concione se Cordubam recepit, eoq; ipso die meridiana hora, cùm in Basilicã iret, quidam Minutius Silo cliẽs, L. Racilii libellum, quasi aliquid ab eo postularet, ut miles, ei tradit: deinde post Racilium (nam is latus Caßii tegebat) quasi respõsum ab eo peteret, celeriter dato loco, cùm se insinuasset, sinistra corripit eum, dextraq; bis ferit pugione: clamore sublato, fit à coniuratis impetus uniuersis. Munatius Flaccus proximum gladio traiicit lictorem: Hoc interfecto, Qu. Caßium legatum uulnerat. Ibi T. Vasius, & L. Mergilio simili cõfidentia Flaccum municipem suum adiuuant. erant enim omnes Italienses. Ad ipsum Longinum L. Licinius Squillus inuolat, iacẽtemq; leuibus sauciat plagis. Concurritur ad Caßium defendendum. Semper enim Berones, compluresq; euocatos cum telis secum habere consueuerat, à quibus cæteri intercluduntur, qui ad cædem faciẽdam subsequebantur. Quo in numero fuit Calphurnius Saluianus, & Manilius Tusculus. Minutius inter saxa, quæ iaciebantur, in itinere fugiens opprimitur, & relato ad domum Caßio, ad eum deducitur: Racilius in proximam se domum familiaris sui cõfert, dum certum cognosceret, confectus'ne Caßius esset. Laterensis, cùm id nõ dubitaret, accurrit lætus in castra, militibusq; uernaculis, & secundæ legionis, quibus odio sciebat præcipuè Caßium esse gratulatur. Tollitur à multitudine in tribunal, prætor appellatur. Nemo enim aut in Prouincia natus, aut uernaculæ legionis miles, aut diuturnitate iam factus prouincialis (quo in numero erat secunda legio) non cum omni Prouincia cõsenserat in*

*sestertios

rat in odio Caßij. Nam legiones trigesimam, & uigesimam primam paucis mēsibus in Italia scriptas, Cæsar attribuerat Longino: quinta legio ibi nuper erat confecta. Interim nuntiatur Laterēsi uiuere Caßium. Quo nuntio dolore magis permotus, q̄ animo perturbatus, refecit celeriter se, & ad Caßiū uisendum proficiscitur. Re cognita trigesima legio signa Cordubam infert ad auxilium ferendum imperatori suo. Facit hoc idē uigesimaprima: subsequitur has quinta. Cùm duæ legiones reliquæ essent in castris, secundarii ueriti ne soli relinquerentur, atq; ex eo quid sensissent, indicaretur, secuti sunt factum superiorum. permansit in sententia legio uernacula, nec ullo timore de gradu deiecta est. Caßius eos, qui nominati erāt conscii cædis, iubet cōprehendi. Legionē quintam in Castra remittit cohortibus X X X. retentis. Indicio Minutii cognoscit L. Racilium, & L. Laterensem, & Annium Scapulā maximæ dignitatis, & gratiæ prouincialem hominē, sibiq; tam familiarem, q̄ Laterensem, & Racilium in eadem fuisse cōiuratione. Nec diu moratur dolorē suum, quin eos interfici iubeat. Minutiū libertis tradit excruciādum. Item Calphurniū Saluianum, qui profitetur indicium cōiuratorumq; numerum auget, uerè ut quidā existimāt, ut nōnulli queruntur, coactus. Iisdem cruciatibus affectus L. Mergilio Squillus nominat plures, quos Caßius interfici iubet, exceptis iis, qui se pecunia redemerunt. Nam palàm sestertiis decem cum Calfurnio paciscitur, & cum Qu. Sextio quinquaginta: qui, si maximè nocentes sunt mulctati, tamen periculum uitæ, dolorq; uulnerum pecunia remissus, crudelitatem cum auaritia certasse significabat. Aliquot pòst diebus literas à Cæsare missas accipit, quibus cognoscit Pompeium in acie uictum, amißis copiis, fugisse.

Qua

Qua cognita, mistam dolori uoluptatẽ capiebat, uictoriæ nuntiùs lætitiam exprimebat, confectum bellum licentiam tẽporum intercludebat. Sic erat dubius animus, utrum nihil timere, an omnia licere, mallet. Sanatis uulneribus, accersit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant, acceptasq́; eas iubet referri, quibus parum uidebatur imposuisse oneris; ampliorẽ pecuniam imperat. Æqua autem ratione delectũ instituit, quos ex omnibus conuentibus, coloniis conscriptos, transmarina militia perterritos, ad sacramenti redẽptionẽ uocabat. Magnum hos fuit uectigal: maius tamen creabat odiũ. His rebus confectis totũ exercitum lustrat: Legiones, quas in Africã ducturus erat, & auxilia mittit ad traiectũ. Ipse classem, quã parabat, ut inspiceret; Hispalim accedit: ibiq́; moratur propterea quòd edictũ tota Prouincia proposuerat, ut quibus pecunias imperasset, neque contulissent, se adirent, quæ euocatio uehementer omneis turbauit. Interim L. Titius, qui eo tẽpore Tr. mil. legionis uernaculæ fuerat, nuntiat fama, legionẽ trigesimam, quã Qu. Caßius legatus simul ducebat, cùm ad oppidũ Leptim castra haberet, seditione facta, Centurionibus aliquot occisis, qui signa tollit non patiebantur, decesisse, & ad secundã legionem contendisse, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cùm v. cohortib. undeuicesimanorũ egreditur; mane peruenit. Ibi eum diem, ut, quid ageretur, perspiceret, moratus, Carbonam contendit. Hic, cùm legio uigesima, & uigesimaprima, & cohortes* quatuor, & quinta legio, totusq́; conueniisset equitatus, audit quatuor cohortes à uernaculis oppressas ad Obuculam; cum his ad secundam peruenisse legionem, omnesq́; ibi se coniunxiße, & T. Torium Italicensem ducem delegisse. Celeriter habito consilio, Mar

*quatuor ex quinta legione

cellum Cordubã,ut eã in poteſtate retineret, Qu.Caßium legatum Hiſpalim mittit.Paucis ei diebus affertur,cõuentum Cordubenſem ab eo defeciſſe, Marcellumq; aut uoluntate,aut neceßitate adductum(nanq; id uarie nuntiabatur) conſentire cum Cordubenſibus.Duas cohortes legionis quintæ,quæ fuerant Cordubæ in præſidio,idem facere. Caßius his rebus incenſus,mouet castra, & poſtero die Segouiam ad flumen Silicenſe uenit: ibi habita cõcione,militum tentat animos,quos cognoſcit non ſua, ſed Cæſaris abſentis cauſa ſibi fidißimos eſſe, nullumq; periculum deprecaturos, dum per eos Cæſari Prouincia restitueretur. Interim Torius ad Cordubã,ueteres legiones adducit,ac ne diſſenſionis initium natum ſeditioſa militum, ſuaq; uideretur natura: ſimul,ut cõtra Qu.Caßium,qui Cæſaris nomine maioribus uiribus uti uidebatur,æquè potentem opponeret dignitatẽ,Cn.Pompeio ſe Prouinciã recuperare uelle palàm dictitabat.Et forſitan etiam hoc fecerit odio Cæſaris,& amore Põpeii,cuius nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat:ſed id qua mente cõmotus fecerit,cõiectura ſciri non poteſt. Certè hoc præ ſe Torius ferebat. Milites adeò fatebantur,ut Cn.Põpeii nomen in ſcutis inſcriptum haberent,frequens legionibus cõuentus obuiã prodit, neq; tantũ uirorũ,ſed etiam matrum familiàs,ac prætextatorũ,deprecaturq; ne hoſtili aduentu Cordubam diriperent. Nam ſe contra Caßium ſentire cum omnibus:conta Cæſarem ne facere cogerentur,orare.Tantæ multitudinis precibus,& lacrymis exercitus commotus,cùm uideret ad Caßium perſequendum nihil opus eſſe Cn.Pompeii nomine, & memoria, tamq; omnibus Cæſarianis,quàm Põpeianis Longinum eſſe in odio,neq; ſe conuentum, neq; M.Marcellum contra Cæ-

ſaris

saris causam posse perducere, nomen Pompeii *ex scutis detraxerunt.* Marcellum, *qui se* Cæsaris *causam defensurum profitebatur, ducē asciuerunt, prætoremq́; appellarunt, & sibi conuentum adiunxerunt, castraq́; ad* Cordubam *posuerunt.* Caßius *eo biduo circiter quatuor millia passuum à* Corduba *citra flumen* Betim *in oppidi conspectu loco excelso facit castra: literas ad* Regem Bogudem *in* Mauritaniam, *& ad* M. Lepidum *proconſ. in* Hispaniam *citeriorem mittit, subsidio sibi,* Prouinciæq́; Cæsaris *causa quàm primū ueniret: ipse hostili modo* Cordubensium *agros uastat, ædicia incēdit: Cuius rei deformitate, atq; indignitate legiones, quæ* Marcellum *sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt, ut in aciem educerentur, orant, priusq́; confligendi sibi potestas fieret, quàm cū tanta contumelia nobilißimæ, charißimæq́; possessiones* Cordubensium *in cōspectu suo rapinis, ferro, flammaq́; cōsumerentur.* Marcellus, *cum cōfligere miserrimum putaret, q, & uictoris, & uicti detrimentum ad eundem* Cæsarē *esset redundaturum, neq; suæ potestatis esset, legiones* Betim *traducit, atq; aciem instruit. Cum* Caßium *cōtrà pro castris suis aciem instruxisse loco superiore uideret, causa interposita, quòd is in æquum non descenderet,* Marcellus *militibus persuadet, ut se in castra recipiāt.* Itaque *copias reducere cœpit.* Caßius *quo bono ualebant,* Marcellumq́; *infirmum esse sciebat, aggressus equitatu legionarios se recipientes, complures nouißimos in fluminis ripis interficit: cùm hoc detrimento, quid transitus fluminis uitii, difficultatisq́; haberet, cognitum esset,* Marcellus *castra* Betim *transfert, crebroq́; uterq; legiones in aciem educit, neq; tamen confligitur propter locorum difficultates.* Erat *copiis pedestribus multò firmior* Marcellus, *ha-*

bebat enim ueteranas legiones, multisq; præliis expertas. Caßius fidei magis, q̃ uirtuti legionum cõfidebat. Itaq; cùm castra castris collata essent, & Marcellus locũ idoneum castello cepisset, quo prohibere aqua Caßianos posset, Longinus ueritus, ne genere quodã obsidionis clauderetur in regionibus alienis, sibiq; infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur, celeriq; itinere Vllã contendit, quod sibi fidele esse oppidum credebat: ibi adeò cõiuncta ponit mœnibus castra, ut & loci natura (nanq; Vlla in edito monte posita est) & ipsa munitione urbis, undique ab oppugnatione tutus esset. Hunc Marcellus insequitur, & q̃ proximè potest Vllam, castra castris confert, locorumq; cognita natura, quò maximè rem deducere uolebat, necesßitate est adductus, ut neq; confligeret, cuius si rei facultas esset, resistere incitatis militibus nõ poterat: neq; uagari Caßiũ latius pateretur, ne plures ciuitates ea paterentur, quæ paßi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis collocatis, operibusq; in circuitu oppidi continuatis, Vllam, Caßiumq; munitionibus clausit, quæ priusquàm perficerentur, Longinus omnẽ suum equitatum emisit, quem magno sibi usui fore credebat, si pabulari, frumentariq; Marcellum nõ pateretur: magno autẽ impedimento, si clausus obsidione, & inutilis necessarium consumeret frumẽtum. Paucis diebus literis Caßii acceptis, Rex Bogud cum copiis uenit, adiungitq; legionem, quam secum adduxerat, compluresq; cohortes auxiliarias Hispanorum: nanque ut in ciuilibus dissensionibus accidere consueuit, ita temporibus illis in Hispania nonnullæ ciuitates rebus Casßii studebant, plures Marcello fauebant. Accedit cum copiis Bogud ad exteriores Marcelli munitiones: pugnatur utrinque acriter crebroq;, ut accidit, fortuna sæpe ad utrunque

transferen

transferente uictoriam, nec tamen unquam ab operibus depellitur Marcellus. Interim Lepidus ex citeriore Prouincia cum cohortibus legionariis trigintaquinq;, magnoq; numero equitum, & reliquorum auxiliorum uenit ea mente Vllam, ut sine ullo studio cōtentiones Caßii, Marcelliq; componeret. Huic uenienti sine dubitatione Marcellus se credit, atq; offert. Caßius contrà suis se tenet præsidiis, siue eò, quod plus sibi iuris deberi, quàm Marcello existimabat, siue eò, quod ne præoccupatus animus Lepidi esset obsequio aduersarii, uerebatur. Ponit ad Vllam castra Lepidus, neq; habet à Marcello quicquam diuisi: ne pugnetur, interdicit: ad exeundum Caßium inuitat, fidemq; suam in re omni interponit. Cum diu dubitasset Caßius, quid sibi faciendum, quid'ue Lepido esset credendum: neq; ullum exitum consilii sui reperiret, si permaneret in sententia, postulat, uti munitiones disiicerentur, sibiq; liber exitus daretur. Nō tātùm induciis factis, sed propè iam cōstituta opera cùm cōplanarent, custodiæq; munitionum essent deductæ, auxilia Regis in id castellū Marcelli, quod proximum erat regiis castris, neque opinantibus omnibus (si tamen in omnibus fuit Caßius, nam de huius conscientia dubitabatur) impetum fecerunt, cōpluresq; ibi milites oppresserunt: quod nisi celeriter indignatione, & auxilio Lepidi præliū esset diremptum, maior calamitas esset accepta. Cùm iter Caßio patefactum esset, castra Marcellus cum Lepido coniungit. Lepidus eodem tempore, Marcellusq; Cordubam cum suis proficiscitur. Narbonem sub idem tempus Trebonius proconsul ad Prouinciam obtinendam uenit: de cuius aduentu ut cognouit Caßius, legiones quas secum habuerat, equitatumq; in hyberna distribuit. Ipse omnibus suis rebus celeriter correptis Malacam contendit,

tendit, ibiq; aduerso tempore nauigandi naues conscendit, ut ipse prædicabat, ne se Trebonio, & Lepido, & Marcello cōmitteret: ut amici eius dictitabāt, ne per eam Prouinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat: ut cæteri existimabant, ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta in potestatem cuiusquam ueniret. Progressus secunda, ut hyberna, tempestate, cum in Iberum flumen noctis uitandæ causa se cōtulisset, inde, paulò uehemētiore tempestate nihilo periculosius se nauigaturum credēs profectus aduersis fluctibus occurrentibus ostio fluminis in ipsis faucibus, cum neq; flectere nauem propter uim fluminis, neq; directam tātis fluctibus tenere posset, demersa naui periit. Cùm in Syriam Cæsar ex Ægypto uenisset, atq; ab his, qui Roma uenerant ad eum cognosceret, literisq; urbanis animaduerteret multa Romæ malè, & inutiliter administrari, neq; ullam partem Reipub. satis commodè geri, quod & contentionibus tribunitiis perniciosæ seditiones orirentur, & ambitione, atque indulgentia Tribunorum militum, & qui legionibus præerant, multa contra morem, consuetudinemq; militarem fierent, quæ dissoluendæ disciplinæ, seueritatisq; essent, eaq; omnia flagitare aduentum suū uideret, tamen præferendum existimauit, quas in prouincias, regionesq; uenisset eas, ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, iura, legesq; acciperent, & externorum hostium metum deponerent. Hæc in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat, quòd hæ Prouinciæ nullo bello premebantur. In Bithinia ac Ponto plus oneris uidebat impendêre sibi, non enim excesßisse Ponto Pharnacem audierat, neque excessurum putabat, cùm secundo prælio esset uehementer inflatus,

quod

quod contra Domitium Caluinum fecerat. Cōmoratus ferè in omnibus ciuitatibus, quæ maiores sunt dignitate, præmia benemeritis & uiritim, & publicè tribuit. De controuersiis ueteribus cognoscit, ac statuit Reges, Tyrannos, Dynastas Prouinciæ, finitimosq́;, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impositis Prouinciæ tuendæ, ac defendendæ, dimittit & sibi, & populo Rom. amicissimos. Paucis diebus in ea Prouincia cōsumptis, Sex. Cæsarem amicum, & necessarium suum legionibus Syriæ præficit, ipse eadem classe, qua uenerat, proficiscitur in Ciciliā, cuius Prouinciæ ciuitates omnes euocat Tarsum, quod oppidum ferè totius Ciciliæ nobilissimum, fortissimumq́ue est. Ibi rebus omnibus prouinciæ, & finitimarum ciuitatum constitutis, cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum nō diutius moratur, magnisq́ue itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacæ commoratus, uenit Comana uetustissimum, & sanctissimū in Cappadocia Bellonæ tēplum, quod tanta religione colitur, ut sacerdos eius Deæ maiestate, imperio, & potentia secundus à Rege consensu gentis illius habeatur: id homini nobilissimo Nicomedi Bithynio adiudicauit, qui Regio Cappadocum genere ortus, propter aduersam fortunam maiorum suorum, mutationemq́; generis, iure minime dubio, uetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. Fratrem autem Ariobarzanis Ariaratem, cùm benemeritus uterque eorum de Repub. esset, ne aut regni hæreditas Ariaratem solicitaret, aut hæres regni terreret, Ariobarzani attribuit, qui sub eius imperio, ac ditione esset: ipse iter cœptum simili uelocitate conficere cœpit. Cùm propius Pontum, finesq́; Gallogræciæ accessisset, Deiotarus Tetrarches Gallogræciæ, tunc quidem

penè

penè totius, quod ei neque legibus, neque moribus concessum esse cæteri Tetrarchæ contendebant: sine dubio autem Rex Armeniæ minoris ab Senatu appellatus, depositis Regijs insignibus, neq; tantum priuato uestitu, sed etiam reorum habitu supplex ad Cæsarem uenit oratum, ut sibi ignosceret, quòd in ea parte positus terrarum, quæ nulla præsidia Cæsaris habuisset, exercitibus, imperijsq; in Cn. Pompeij castris fuisset: neq; enim se iudicem debuisse esse controuersiarum populi Rom. sed parêre præsentibus imperijs. Contra quem Cæsar, cùm plurima sua commemorasset officia, quæ consul ei decretis publicis tribuisset, cumq; defensionem eius, nullam posse excusationem eius imprudentiæ recipere coarguisset, quòd homo tantæ prudentiæ, ac diligentiæ scire potuisset, quis urbem, Italiamq; teneret, ubi Senatus, Populusq; Rom. ubi Resp. esset. Quis deinde post L. Lentulum, *M. Marcellum consul esset. Sed tamen se concedere id factum superioribus suis beneficijs, ueteri hospitio, atq; amicitiæ, dignitati ætatiq; hominis: precibus eorum, qui frequẽtes concurrissent, hospites, atq; amici Deiotari ad deprecandum. De controuersijs Tetracharum postea se cogniturum esse dixit: regium uestitum ei restituit. Legionem autem, quam ex genere ciuium suorum Deiotarus natura, disciplinaq; nostra constitutam habebat, equitatumq; omnem ad bellum gerendum adducere iussit. Cùm in Pontum uenisset, copiasq; omnes in unum locum coëgisset, quæ numero, atque exercitatione bellorum mediocres erant (excepta enim legione sexta, quam secum adduxerat Alexandria ueteranam, multis laboribus, periculisq; functam, multisq; militibus partim difficultate itinerum, ac nauigationum, partim crebritate bellorum adeò diminutam, ut minus mille

*C.

hominum

hominum in ea esset, reliquæ erant tres legiones, una Deiotari, duæ, quæ in eo prælio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant) Legati à Pharnace missi Cæsarem adeunt, atq; in primis deprecantur, ne eius aduentus hostilis esset. Facturum enim omnia Pharnacem, quæ imperata essent, maximeq; cõmemorabant, nulla Pharnacem auxilia contra Cæsarem Pompeio dare uoluisse, cùm Deiotarus, qui dedisset, tamen ei satisfecisset. Cæsar respondit se fore æquissimum Pharnaci, si quæ polliceretur, repræsentaturus esset. Monuit autem, ut solebat, mitibus uerbis legatos, ne aut Deiotarum sibi obijcerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quòd auxilia Põpeio nõ misissent: nam se neq; libentius facere quicquam, quàm supplicibus ignoscere, neque Prouinciarum publicas iniurias condonare ijs posse, qui non fuissent in se officiosi. Id ipsum, quod commemorassent, officium utilius Pharnaci fuisse, qui prouidisset, ne uinceretur, quàm sibi, cui Dij immortales uictoriam tribuissent. Itaque se magnas, & graues iniurias ciuium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci. Nam neq; interfectis amissam uitã, neq; exectis uirilitatem restituere posse, quod quidem supplicium grauius morte ciues Romani subissent. Ponto uerò decederet confestim, familiasq; publicanorum remitteret, cæteraq; restitueret socijs, ciuibusq; Romanis, quæ penes eum essent. Si fecisset, iam tunc sibi mitteret munera, ac dona, quæ bene rebus gestis Imperatores ab amicis accipere consuessent. Miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsi datis, legatos remisit. At Pharnaces omnia liberaliter pollicitus, cùm festinantem, ac properantem Cæsarem speraret, libentius etiam crediturum suis pro-

missis, quàm res pateretur, quò celerius, honestiusq; ad res magis necessarias proficisceretur (nemini enim erat ignotum, plurimis de caussis ad urbem Cæsarē reuocari) lentius agere, decedendi diem postulare, longiores pactiones interponere, in summa frustrari cœpit. Cæsar cognita calliditate hominis, quod alijs temporibus natura facere cōsueuerat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum consereret. Zela est oppidum in Ponto, positu ipso, ut in plano loco, satis munitum: tumulus enim naturalis, uelut manu factus, excelsiore undiq; fastigio sustinet murum. circumpositi sunt huic oppido magni, multiq; intercisi uallibus colles, quorum editissimus unus, qui propter uictoriam Mithridatis, & infelicitatem Triarij, detrimentumq; exercitus nostri superioribus locis, atq; itineribus penè coniunctus oppido magnam in illis partibus habet nobilitatem, nec multò longius millibus passuum tribus abest ab Zela. Hunc locum Pharnaces ueteribus paternorum felicium castrorū refectis operibus, copijs omnibus suis occupauit. Cæsar, cùm ab hoste millia passuum quinq; castra posuisset, uideretq; eas ualles, quibus regia castra munirentur, eodē interuallo sua castra munituras, si modò ea loca hostes priores non cepissent, quæ multò erant priora Regis castris, aggerē cōportari iubet intra munitiones: quo celeriter collato, proxima nocte uigilia quarta legionibus omnibus expeditis, impedimētisq; in castris relictis, prima luce nō opinantibus hostibus eum ipsum locū cepit, in quo Mithridates secundum bellū aduersus Triarium fecerat. Huc omnē comportari aggerē è castris, seruitiaq; agi iussit, ne quis ab opere miles discederet, cū spatio nō amplius mille passuū intercisa uallis castra hostium diuideret ab opere incœpto Cæsaris

ſaris caſtrorum. Pharnaces, cùm id repentè prima luce animaduertiſſet, copias ſuas omnes pro caſtris inſtruxit: quas interpoſita tanta locorũ iniquitate, cõſuetudine magis peruulgata militari credebat inſtrui Cæſar: uel ad opus ſuum tardandum, quò plures in armis tenerentur: uel ad oſtentationem regiæ fiduciæ, ne munitione magis, q̃ manu defendere locum Pharnaces uideretur. Itaq; deterritus non eſt, quò minus prima acie pro uallo inſtructa reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces impulſus ſiue loci felicitate, ſiue auſpicijs, & religionibus inductus quibus obtemperaſſe eum poſtea audiebamus, ſiue paucitate noſtrorum, qui in armis erant, comperta, cùm more operis quotidiani, magnam illam ſeruorum multitudinem, quæ aggerem portabat, militum eſſe credidiſſet, ſiue etiam ueterana fiducia exercitus ſui, quem cum legione XXII. in acie cõflixiſſe, & uiciſſe legati eius gloriabantur: ſimul contemptu exercitus noſtri, quem pulſum à ſe Domitio duce ſciebat: inito conſilio dimicandi, deſcendere prærupta ualle cœpit. Cuius aliquandiu Cæſar irridebat inanem oſtentationem, & eo loco militum cohortationem, quem in locum nemo ſanus hoſtis ſubiturus eſſet. Cùm interim Pharnaces eodẽ gradu, quo in prælium deſcenderat, uallem aſcendere aduerſus arduum collem inſtructis copijs cœpit, Cæſar incredibili eius uel temeritate, uel fiducia motus, neq; opinans, imparatusq; oppreſſus, eodem tẽpore milites ab operibus uocat, arma capere iubet, legiones opponit, aciem inſtruit. Cuius rei ſubita trepidatio magnum terrorem attulit noſtris. Nõdum ordinibus inſtructis, falcatæ regiæ quadrigæ permiſtos milites perturbant, quæ tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. Inſequitur has acies hoſtium, & clamore ſublato confligit,

multum adiuuante natura loci, plurimum Deorum immortaliũ benignitate, qui cùm omnibus casibus belli intersunt, tum præcipuè eis, quibus nihil ratione potuit administrari. Magno, atq; acri prælio facto, cominus dextro cornu, quo ueterana legio sexta erat collocata, initium uictoriæ natum est ab ea parte, cum in procliui detruderentur hostes, multò tardius, sed tamen iisdem dijs adiuuantibus, sinistro cornu, mediaq; acie, totæ profligantur copiæ Regis, quæ quàm facilè subierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulsæ, premebantur loci iniquitate. Itaq; multis militibus partim interfectis, partim suorum ruina oppreßis, qui uelocitate effugere poterant, armis tamẽ proiectis, uallem trãsgreßi, nihil ex loco superiore inermes proficere poterant. At nostri uictoria elati subire iniquum locum, munitionesq; aggredi non dubitarunt. Defendentibus autem his cohortibus castra, quas Pharnaces præsidio reliquerat, celeriter castris hostium sunt potiti. Interfecta multitudine omni suorũ, aut capta, Pharnaces cum paucis equitibus profugit. Cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberius profugiendi, uiuus in Cæsaris potestatem adddductus esset. Tali uictoria toties uictor Cæsar incredibili est lætitia affectus, quòd maximum bellum tanta celeritate confecerat, quodq; subiti periculi recordatione lætior, quòd uictoria facilis ex difficilimis rebus acciderat. Ponto recepto, præda omni regia militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur. Legionem sextam decedere ad præmia, atque honores accipiendos in Italiam iubet. Auxilia Deiotari domum remittit, duas legiones cum Cœlio Vintiano in Põto reliquit. Ita per Gallogræciam, Bithyniamq; in Asiam iter facit, omniumq; earum Prouinciarum de-

contro

controuersijs cognoscit, & statuit iura in Tetrarchas, Reges, ciuitates distribuit. Mithridatem Pergamenum, quo rem feliciter, celeriterq; gestã in Aegypto suprà scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regijs educatum (nam eum Mithridates Rex Asiæ totius propter nobilitatem Pergamo paruulum secum asportauerat in castra, multosq; tenuerat annos) Regem Bosphori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat: Prouinciasq; populi Rom. à barbaris, atque inimicis Regibus interpositoamicissimo Rege, muniuit. Eidem Tetrarchiã legibus Gallogræcorum, iure gentis, et cognationis adiudicauit, occupatam, et possessam paucis antè annis à Deiotaro. Neque tamen usquam diutius moratus est, quàm necessitas urbanarum seditionum pati uidebatur. Rebus felicissimè, celerrimeq; confectis, in Italiam celerius omnium opinione uenit.

A. HIRTII, AVT, OPPII DE BELLO AFRICO COMMENTARIVS QVINTVS.

CAESAR itineribus iustis confectis, nullo die intermisso ad XIII. Calendarum Ian. in Lilybæum peruenit, statimq; ostendit se se naues uelle conscendere, cùm non amplius legionem tyronum haberet unam, equitesq; uix sexcentos. Tabernaculum secundum litus ipsum constituit, ut propè fluctus uerberaret. Hoc eo consilio fecit, ne quis sibi moræ quicquam fore speraret, & ut omnes in dies, horasq; parati essent. In-

cidit per id tempus, ut tempestates ad nauigandum idoneas non haberet. Nibilo tamen minus in nauibus remiges, militesq; continere, & nullam prætermittere occasionem profectionis, cùm præsertim ab incolis eius prouinciæ nuntiarentur aduersariorum copiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ quatuor, leuis armaturæ magna uis, Scipionis legiones decem, elephanti centum uiginti, classesq; esse complures, tamen non deterrebatur, animoq;, & spe confidebat. Interim in dies & naues longæ adaugeri, & onerariæ complures eôdem concurrere, & legiones tyronum conuenire. In his ueterana legio quinta, equitum ad duo millia, legionibus collectis sex, & equitum duobus millibus, ut quæque prima legio uenerat, in naues longas imponebatur, equites autem in onerarias: ita maiorem partem nauium antecedere iußit, & insulam petere Aponianam, quæ abest à Lilybæo. Ibiq; commoratus, bona paucorum uendit publicè. Deinde Alieno prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit, & de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis, ipse nauem conscendit ad VI. Calendarum Ian. & reliquas naues statim est consequutus: ita uento certo, celeriq; nauigio uectus, post diem quartum cum longis paucis nauibus in conspectum Africæ uenit. Nanque onerariæ reliquæ præter paucas, uento dispersæ, atque errabundæ diuersá loca petierunt. Clupeam classe præteruebitur, deinde Neapolim: complura præterea castella, & oppida nòn longè à mari relinquit. Postquàm Adrumentum accessit, ubi præsidium erat aduersariorum, cui præerat C. Considius, & à Clupea secundum oram maritimam, cum equitatu Adrumenti Cn. Piso cum Mauris circiter tribus millibus apparuit. Ibi paulisper Cæsar ante portum commoratus

moratus, dum reliquæ naues conuenirent, exponit exercitũ. Cuius numerus in præsentia fuit peditum triũ millium, equitum centum quinquaginta. Castrisq; ante oppidum positis sine iniuria cuiusquam consedit, cohibetq; omneis à præda. Oppidani interim muros armatis cõplent, ante portum frequentes cõsidunt ad se defendendũ, quorum numerus duarũ legionum intus erat, Cæsar circum oppidum uectus, natura loci pespecta, redit in castra. Nõ nemo culpæ eius, imprudentiæq; aßignabat, ꝙ neq; certũ locum gubernatoribus, præfectisq;, quod peterent, præceperat: neq; ut more ipsius consuetudo superioribus tẽporibus fuerat, tabellas signatas dederat ut in tẽpore his perlectis locum certum peterent uniuersi: quod minimè Cæsarẽ fefellerat: nanq; nullum portũ terræ Africæ, quò classes decurrerent, pro certo tutum ab hostiũ præsidio fore suspicabatur, sed fortuitu oblatam occasionem egreßus aucupabatur. L. Plancus interim legatus petit à Cæsare, ut sibi daret facultatem cũ Cõsidio agẽdi, si posset aliqua ratione perduci ad sanitatẽ. Itaq; data facultate literas cõscribit, & eas captiuo dat perferẽdas in oppidum ad Cõsidium. Quò simulatq; captiuus cũ peruenisset, literasq;, ut erat mandatum, Considio porrigere cœpisset: prius quàm acciperet ille, Vnde inquit, istas? Tũ captiuus, Venio à Cæsare. Tunc Cõsidius, Vnus est, inquit, Scipio Imperator hoc tempore populi Rom. Deinde in conspectu suo captiuum statim interfici iubet, literasq; nõdum perlectas, sicut erant signatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas. Postquàm una nocte, & die ad oppidum consumpta, neque responsum ullum à Considio dabatur, neque ei reliquæ copiæ succurrebant, neque equitatu abundabat, & ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat, &

eas tyronum, neq; primo aduentu conuulnerari exercitum uolebat, & oppidi egregia munitio, difficilisq; ad oppugnãdum erat accessus, & nuntiabantur auxilia magna equitatus oppidanis suppetias uenire, non est uisa ratio ad oppugnadum oppidum commorandi: ne, dum in ea re Cæsar esset occupatus, circũuentus à tergo ab equitatu hostium laboraret. Itaq; castra cũ mouere uellet subitò ex oppido erupit multitudo, atq; equitatus subsidio uno tẽpore eis casu succurrit, qui erat missus ab Iuba ad stipendium accipiendum, castraq́; , unde Cæsar egressus iter facere cœperat, occupãt, & eius agmen extremum insequi cœperunt. Quæ res cum animaduersa esset, subitò legionarij consistunt, & equites, quanquàm erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacißimè cõcurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minus triginta Galli, Maurorum equitum duo millia loco pellerent, urgerentq́; in oppidum. Postquàm repulsi, & coniecti erant intra munitiones, Cæsar iter constitutum ire cõtendit. Quod cum sæpius facerent, & modò insequerentur, modò rursus ab equitibus in oppidum repellerentur, cohortibus paucis ex ueteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, & parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœpit. Ita quantò longius ab oppido discedebatur, tantò tardiores ad insequendum erãt Numidæ. Interim in itinere ex oppidis, & castellis legationes uenire, polliceri frumentum paratosq; esse, quæ imperasset, facere. Itaq; eo die castra posuit ad oppidum Ruspinam Cal. Ian. Inde mouit, & peruenit ad oppidũ Leptim liberã ciuitatẽ, & immunem. Legati ex oppido ueniunt obuiam, libenter se omnia facturos, quæ uellet, pollicentur. Itaque Centurionibus ad portas oppidi, & custodijs impositis, ne quis

miles

miles in oppidum introiret,aut iniuriam faceret cuipiam in colæ,nō longè ab oppido secundū litus facit castra. Eōdem naues onerariæ,& longæ nonnullæ casu aduenerunt. Reliquæ,ut est ei nūtiatum, incertæ locorum,Vticā uersus petere uisæ sunt. Interim Cæsar à mari nō digredi,neq; mediterranea petere propter nauium errorem,equitatumq́; in nauibus omnē continere,ut arbitror,ne agri uastarētur: aquā in naues iubet cōportari. Remiges interim, qui aquatum è nauibus exierant,subitò equites Mauri,neq; opinātibus Cæsarianis adorti,multos iaculis conuulnerauerunt,nonnullos interfecerūt. Latent enim in insidijs cū equis inter cōualles & subitò exeunt,nō ut in campo cominus depugnent. Cæsar interim in Sardiniam nūtios cum literis,& in reliquas Prouincias finitimas dimisit,ut sibi auxilia,commeatus,frumentum,simulatq; literas legissent,mittenda curarent: exoneratisq́; partim nauibus longis,Rabirium Posthumium in Siciliam ad secundum cōmeatum accersendum mittit. Interim cum X. nauibus longis ad reliquas naues onerarias conquirendas,quæ deerrassent, & simul mare tuendum abhostibus,iubet proficisci. Item C. Sallustium Crispum prætorem ad Cercinnam insulam uersus, quam aduersarij tenebant,cum parte nauium ire iubet, q; ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Hæc ita imperabat, itaq́; unicuique præcipiebat,ut si fieri posset, nec locum ullum excusatio haberet,nec moram tergiuersatio. Ipse interea ex perfugis, & incolis cognitis cōditionibus Scipionis,& qui cum eo cōtra se bellum gerebāt,miserari. Regium enim equitatum in Prouincia Africa Scipio alebat. Tanta hominū erat dementia,ut mallēt Regis esse uectigales,quàm cum ciuibus in patria in suis fortunis esse incolumes. Cæsar ad III. Nonarum

Ianua.castra mouet,Leptiq́; sex cohortium præsidio, cum Saserna relicto,ipse rursus unde pridie uenerat,Ruspinam cum relictis copiis conuertit, ibiq́; sarcinis exercitus relictis,ipse cum expedita manu proficiscitur circum uillas frumentatum:oppidanisq́; imperat,ut plaustra,iumentaq́; omnia sequantur.Itaq; magno frumenti inuento numero,Ruspinam redit.Hoc eum idcirco existimo fecisse, ne maritima oppida post se uacua relinqueret, præsidiaq́; firmata ad classis receptula muniret.Itaq; ibi relicto P.Saserna,fratre eius, quem Lepti proximo oppido reliquerat cum legione, iubet cõportari ligna in oppidum q̃ plurima. Ipse cum cohortibus septem,quæ ex ueteranis legionibus in classe cum Sulpitio,& Vatinio rẽ gesserãt,ex oppido Ruspina egressus,proficiscitur ad portũ,qui abest ab oppido millia passuum duo.Ibiq; classem sub uesperũ cum ea copia cõscendit, omnibus in exercitu insciis, & requirentibus imperatoris consiliũ,magno metu,ac tristitia solicitabãtur. parua enim cũ copia,& ea tyronum, neq; omni exposita in Africa contra magnas copias insidiosæ nationis,equitatumq́; innumerabilem,se expositos uidebant:neq; quicquã solatii in præsentia,neq; auxilium in suorũ cõsilio animaduertebant,nisi in ipsius imperatoris uultu, uigore, mirabiliq́; hilaritate. Animũ enim altũ,& erectũ præ se gerebat.Huic acquiescebant homines,& in eius scientia,& cõsilio omnia sibi procliuia oẽs fore sperabant.Cæsar in nauibus una nocte consumpta,iã cœlo albescentè,cum proficisci conaretur,subitò nauiũ pars,de qua timebat,ex errore eòdem conferebatur. Hac re cognita, Cæsar celeriter de nauibus imperat omnes egredi,atq; armatos in litore reliquos aduenictes milites expectare,Itaq;sine mora nauibus eis in portum receptis, &

aduectis

aduectis militum, equitumq́; copiis, rursus ad oppidum Ruspinã redit, atq; ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis XX. frumentatũ est profectus. Ex eo est cognitum Cæsaris consiliũ, illum cũ classe nauibus onerariis, quæ deerrassent, subsidio ire clã hostibus uoluisse, ne casu imprudentes suæ naues in classem aduersariorum inciderent: neq; eam rẽ eos uoluisse scire, qui in præsidiis relicti milites fuissent, ne propter suorum paucitatem, & hostium multitudinem metu deficerẽt. Interim cùm iã Cæsar progressus esset è castris circiter millia passuum tria, per speculatores, & antecessores equites nuntiatur ei, copias hostium haud longè à sese uisas, & hercle cum eo nuntio puluis ingens conspici cœptus est. Hac re cognita, Cæsar celeriter iubet equitatum uniuersum, cuius copiam habuit in præsentia non magnam, & sagittarios, quorum paruus è castris secum exierat numerus, accersi, atq; ordinari, signa se leniter cõsequi, ipse antecedere cum paucis armatis. Iamq́;, cùm procul hostis conspici posset, milites in campo iubet galeari, & ad pugnam parari, quorum omnino numerus fuit XXX. cohortium cum equitibus CCCC, & sagittariis. Et hostes interim, quorum dux erat Labienus, & duo Pacidii aciem dirigunt mirabili longitudine non peditum, sed equitum confertam, & inter eos leuis armaturæ Numidas, & sagittarios pedites interposuerant, & ita cõdensauerant, ut procul Cæsariani pedestres copias arbitrarentur, & dextrum, ac sinistrum cornu magnis equitum copiis firmauerant. Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, ut poterat propter paucitatem, sagittarios ante aciem cõstituit, equites dextro, sinistroq́; cornu opponit, & ita præcipit, ut prouiderent, ne multitudine equitatus hostium circunuenirẽtur. Existima-

bat enim se cum pedestribus copijs acie instructa dimicatu rum. Cùm utrinq; expectatio fieret,neq; Cæsar se remoueret,& cum suorum paucitate cōtra magnā uim hostium ar tificio magis,quàm uiribus decertandum uideret,subitò aduersariorum equitatus se extendere,& in latitudinem pro mouere,collesq;complecti, & Cæsaris equitatū extenuare, simulq; ad circumeundum comparare se cœperant. Cæsariani equites eorum multitudinem ægrè sustinebant. Acies interim mediæ cùm cōcurrere conarentur,subitò ex condensis turmis Numidæ leuis armaturæ cum equitibus procurrunt,& inter legionarios pedites iacula cōiiciunt.Hic cum Cæsariani in eos impetum fecissent, illorum equites refugiebant, pedites interim resistebant,dum equites rursus con cursu renouato peditibus suis succurrerent.Cæsar nouo genere pugnæ oblato,cum animaduerteret ordines suorum in procurrendo turbari (pedites enim, dum equites longius à signis persequūtur,latere nudato,à proximis Numidis iaculis uulnerabātur: equites autē hostium, pilum militis cur su facilè uitabant)edicit per ordines, ne quis miles à signis quatuor pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni suorum multitudine confisus,Cæsaris paucitatem circumire conatur.Equites Iuliani pauci, multitudine hostium defessi, equis conuulneratis, paulatim cedere, hostis magis magisq; instare. Ita puncto temporis omnibus legionarijs ab hostium equitatu circunuentis,Cæsarisq; copijs in orbem compulsis,intra cancellos omnes coniecti pugnare cogeban tur.Labienus in equo capite nudo uersari in prima acie,simul suos cohortari, nonnunquam legionarios Cæsaris ita appellare:Quid tu, inquit, miles tyro, tam feroculus es? uos quoque iste uerbis infatuauit? In magnum mehercule

uos

uos periculum impulit: misereor uestri. Tum miles, Nō sum inquit, tyro Labiene, sed de legione decima ueteranus. Tum Labienus, Non agnosco, inquit, signa decumanorum. Tum miles, Iam me, quis sim, intelliges. Simul caßidem de capite deiecit, ut cognosci ab eo poßet, atq; ita pilum uiribus contortum dum in Labienum mittere contendit, equi grauiter aduerso pectori affixit, & ait, Labiene decumanum militē, qui te petit, scito esse. Omnium tamen animi in terrorem cō iecti, & maximè tyronum. Circunspicere enim Cæsarem, neq; amplius facere, nisi hostium iacula uitare. Cæsar interim consilio hostium cognito, iubet aciem in longitudinem quàm maximam porrigi, & alternis conuersis cohortibus, ut una post alteram ante signa tenderet. Ita coronam hostium dextro, sinistroq; cornu mediam diuidit, & unam partem ab altera exclusam, equitibus intrinsecus adortus, cum peditatu telis coniectis in fugam uertit, neq; longius progressus ueritus insidias, se ad suos recepit. Idē altera pars equitum, peditumq; Cæsaris fecit. His rebus gestis, & procul hostibus repulsis, conuulneratis que, ad sua præsidia sese, ut erat instructus, recipere cœpit. Interim M. Petreius, & Cn. Piso cum equitibus Numidis M C. electis, peditatu que eiusdem generis satis grandi ex itinere rectà subsidio suis occurrunt. At* cohortes suis ex terrore firmatis, rursus que renouatis animis, legionarios conuersis equitibus recipientes, nouißimos adoriri, & impedire cœperunt, quò minus se in castra reciperent. Hac re animaduersa, Cæsar iubet signa conuerti, & medio campo redintegrari prælium, cùm ab hostibus eodem modo pugnaretur, nec cominus ad manus rediretur, Cæsaris que equites iumentaq; ex nausea recenti, siti, languore, pausitate, uulneribus,

*hostes

ribus, defatigata ad insequendum hostem perseuerandumq; cursum tardiorem haberet, dieiq; pars exigua iam reliqua esset: cohortibus, equitibusq; circūdatis, imperat, ut uno ictu cōtenderent, neq; remitterent, donec ultra ultimos colles hostes repulissent, atq; eorum essent potiti. Itaque signo dato, cùm iam hostes languidè, negligenterq; tela mitterent, subitò immittit cohortes, turmasq; suorum, atq; puncto temporis, hostibus nullo negotio cāpo pulsis, post collemq; deiectis, nacti locum, atq; ibi paulisper commorati, ita ut erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones. Itemq; aduersarii malè accepti, tum demum se ad sua præsidia contulerunt. Interim ea re gesta, & prælio dirempto, ex aduersariis perfugæ plures ex omni hominum genere, & præterea intercepti hostium cōplures equites, peditesq;, ex quibus cognitum est hostiū consilium, eos hac mente, & conatu uenisse, ut nouo, atq; inusitato genere prælii tyrones, legionariiq; pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circunuenti opprimerentur. Et ita *Labienum dixisse pro concione, tantā sese multitudinem auxiliorum aduersariis subministraturū, ut etiam cædendo in ipsa uictoria defatigati uincerentur, atq; à suis superarentur. Quippe qui in nullo illorū sibi confideret: Primum, q̄ audierat Romæ legiones ueteranas dissentire, neq; in Africam uelle transire: Deinde quòd triennio in Africa suos milites consuetudine retentos, fideles iam sibi effecisset, maxima autem auxilia haberet Numidarum, equitumq; leuis armaturæ: Præterea ex fuga, prælioq; Pompeiano, quos secum à Brundusio transportauerat, equites Germanos, Gallosq;, ibiq; postea ex hybridis libertinis, seruisq; conscripserat, armauerat, equoq; frenato uti condocuerat. Præterea regia auxilia, elephantes

*Iubam

tes

tes C X X. *equitatusq; innumerabilis: deinde legiones conscriptæ ex cuiusq; modi generis amplius* X I I *millibus*. *Hac spe, atq; ea audacia inflãmatus* Labienus *cũ equitibus* Gallis, Germanisq; D C C C. *Numidarum sine frenis* V I I. *millibus*. Præterea Petreiano *auxilio adhibito equitibus* M C. *peditum, ac leuis armaturæ quater tantis, sagittariis, ac funditoribus, hippotoxotis cõpluribus: his copiis pridie Nonarum* Ian. *post diẽ tertium, q̃* Africã *attigit, in campis planißimis, purißimisq; ab hora diei quinta usq; ad solis occasum est decertatũ*. In eo *prælio* Petreius *grauiter ictus ex acie receßit*. Cæsar *interim castra munire diligẽtius, præsidia firmare maioribus copiis, uallumq; ab oppido* Ruspina *usq; ad mare ducere, à castris alterum eodem, quò tutius ultro, citroq; cõmeare, auxiliaq; sine periculo sibi succurrere possent*. Tela, *tormentaq; ex nauibus in castra cõportare, remigum partẽ ex classe* Gallorum, Rhodiorumq;, *epibatarumq; armare, & in castra euocare, uti si posset, eadẽ ratione, qua aduersarii, leuis armatura interiecta inter equites suos interponeretur, sagittariisq; ex omnibus nauibus* Ithyreis, Syriis, *& cuiusq; generis ductis in castra cõpluribus, frequentabat suas copias*. Audiebat enim Scipionẽ *post diem tertium eius diei, quo prælium factum erat appropinquare, copias suas cum* Labieno, *&* Petreio *cõiungere*. *Cuius copiæ legionum octo, & equitum quatuor millium esse nuntiabãtur, officinas ferrarias instruere, sagittasq;, et tela uti fierẽt cõplura, curare, glandes fundere, sudes cõparare, literas in* Siciliã, *nũtiosq; mittere, ut sibi crates, materiemq; congererent ad arietes, cuius inopia in* Africa *esset*. Præterea *ferrum, plumbumq; mitteretur*. Etiam *animaduertebat frumento se in* Africa *nisi importato uti non posse*. Priore

enim

enim anno propter aduersariorum delectus, q; stipendiarij aratores milites essent facti, messem nõ esse factã. Praeterea ex omni Africa frumentum aduersarios in pauca oppida, et bene munita cõportasse, omnemq; regionẽ Africae exinanisse frumento, oppida praeter pauca quae ipsi suis praesidijs tueri poterant, reliqua dirui, atq; deleri, et corũ incolas intra sua praesidia coegisse cõmigrare: agros desertos, ac uastatos esse. Hac necessitate Caesar coactus priuatos ambiendo, et blãde appellãdo, aliquantulũ frumenti numerum in sua praesidia cõgesserat, et eo parce utebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, et alteras cohortes in statione habere propter hostium multitudinẽ: Labienus saucios suos, quorũ numerus maximus fuit, iubet in plaustris Adrumentum deportari. Naues interim Caesaris onerariae errabundae male uagabuntur, incertae locorũ, atque castrorum suorum, quas singulas scaphae aduersariorum cõplures adortae incenderant, atque expugnauerãt. Hac re nuntiata Caesari, classes circum insulas, portusque disposuit, quò tutius commeatus supportari posset. M. Cato interim, qui Vticae praeerat, Cn. Põpeium filium multis uerbis, assiduéq; obiurgare non desistebat: Tuus, inquit, pater, istius aetatis cùm esset, et animaduertisset Rẽp. ab audacibus, sceleratisq; ciuibus oppressam, bonosq; aut interfectos, aut exilio mulctatos, patria ciuitateq; carere: gloria, et animi magnitudine elatus, priuatus, atque adolescẽtulus paterni exercitus reliquijs collectis pene oppressam funditus, & deletam Italiam urbẽq; Romanã in libertatẽ uendicauit. Idẽq; Siciliã, Africã, Numidiã, Mauritaniã mirabili celeritate armis recepit; quibus ex rebus sibi eã dignitatẽ, quae est per genteis clarissima, notissimaq;, conciliauit: adolenscentulusq;, atque eques

Romanus triumphauit. Atque ille non ita amplis rebus pátris gestis, neque tam excellenti maiorum dignitate parta, neq; tãtis clientelis, nominisq; claritate præditus, in Remp. est ingressus. Tu contra & patris nobilitate, et dignitate, & per te ipse satis animi magnitudine, diligentiaq; præditus, non ne eniteris, et proficisceris ad paternas clientelas, auxilium tibi, reiq; publicæ, atque optimo cuique efflagitatum? His uerbis hominis grauißimi incitatus adolescentulus cum nauiculis cuiusquemodi generis. XXX. inibi paucis rostratis, profectus ab Vtica est in Mauritaniam, regnumq; Bogudis est ingressus. Expeditoq; exercitu numero seruorũ liberorum duorum millium, cuius partem inermem, partem armatam habuerat, ad oppidum Ascurum accedere cœpit; in quo oppido præsidium fuit regium. Pompeio aduenientē, oppidani usque eò paßi propius eum accedere, donec ad ipsas portas, ac murum appropinquaret, subitò eruptione facta prostratos, perterritosq; Põpeianos in mare paßim, nauesq; compulerunt. Ita re male gesta, Cn. Põpeius filius naues inde auertit, neque postea litus attigit, classemq; ad insulas Baleares uersus conuertit. Scipio interim cum his cõpijs, quas paulò antè demonstrauimus, Vticæ grãdi præsidio relicto profectus, primùm Adrumenti castra ponit, deinde ibi paucos dies cõmoratus, noctu itinere facto, cum Petrei, et Labieni copijs se cõiungit, atque unis castris factis, III. millia paßuum longè cõsidunt. Equitatus interim eorũ circum Cæsaris munitiones uagari, atque eos, qui pabulandi aut aquãdi gratia extra uallum progreßi essent, excipere, et ita omnes aduersarios intra munitiones continere. Quare Cæsariani graui annona sunt cõflictati, ideo quòd nondum neque ab Sicilia, neque ab Sardinia cõmeatus supporta-

tus

tus erat, neq; per anni tempus in mari classes sine periculo uagari poterant, neq; amplius millia passuũ sex terræ Africæ, quoquo uersus tenebant, pabuliq; inopia premebantur. Qua necessitate coacti ueterani milites, equitesq;, qui multa terra, mariq; bella cõfecissent, & periculis, inopiaq; tali sæpe essent conflictati, alga è litore collecta, & aqua dulci elota, & ita iumentis esurientibus data, uitam eorum producebant. Dum hæc ita fierent, Rex Iuba cognitis Cæsaris difficulatibus, copiarumq; paucitate, non est uisum dari spatium conualescendi, augendarumq; eius opum: itaq; comparatis equitum magnis, peditumq; copijs, subsidio suis egressus è regno ire contendit. P. Sitius interim, & rex Bogud coniunctis suis copijs cognito Regis Iubæ egressu, propius eius regnum copias suas admouere, Cirtamq; oppidum eius regni opulentissimum adorti paucis diebus pugnando capiunt, & præterea duo oppida Gætulorum, quibus cùm conditionem ferrent, ut oppido excederent, idq; sibi uacuum traderent cõditionemq; repudiassent, postea ab eis capti, interfectiq; sunt omnes. Inde progressi, agros, oppidaq; uexare non desistunt. Quibus rebus cognitis, Iuba, cum iam nõ longè à Scipione, atq; eius ducibus abesset, capit consilium, satius esse sibi, suoq; regno subsidio ire, quàm dum alios adiuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan utraq; re expelleretur. Itaq; rursus se recepit, atq; auxilia à Scipione etiam abduxit, sibi, suisq; rebus timens, elephantisq; triginta relictis, suis finibus, oppidisq; suppetias profectus est. Cæsar, cum de suo interim aduentu dubitatio in Prouincia esset, neq; quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum cum copiis in Africam uenisse, conscriptis literis circum Prouinciam omneis ciuitates facit de suo aduentu

certiores. Interim nobiles homines ex suis oppidis profugere, & in castra Cæsaris deuenire, & de aduersariorum eius acerbitate, crudelitateq; cõmemorare cœperunt. Quorum lacrymis, querelisq; Cæsar cõmotus, cum antea constitisset in statiuis castris, æstate inita cunctis copijs, auxilijsq; coactis, bellum cum aduersarijs suis gerere instituit, literisq; celeriter in Siciliam ad Allienum, & Rabirium Posthumiũ cõscriptis, & per Catascopum missis, ut sine mora, aut ulla excusatione hyemis, uentorumq;, exercitus sibi quàm celerrime transportaretur: Africam Prouinciam perire, funditusq; euerti à suis inimicis: quòd nisi celeriter socijs foret subuentum, præter ipsam Africam terram, nihil, ne tectum quidẽ, quo se reciperẽt, ab illorũ scelere, insidijsq; reliquum futurum. Atq; ipse in tanta erat festinatione, & expectatione, ut postero die, q̃ misisset literas, nuntiumq; in Siciliã, classem, exercitumq; morari diceret: noctes, diesq; oculos, mentemq; ad mare *dispositos, directosq; haberet. Nec mirum, animaduertebat enim uillas exuri, agros uastari, pecus diripi, trucidariq;, oppida, castellaq; dirui, deseriq;, principes ciuitatum aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in seruitutem abripi. His se miseris, suamq; fidem implorãtibus, auxilio propter copiarum paucitatem esse nõ posse. Milites interim in opere exercere, castra munire, turres, castella facere, molesq; iacere in mare non intermittere. Scipio interim elephantes hoc modo condocefacere instituit, duas instruxit acies, unam funditorum cõtra elephantes, quæ quasi aduersariorum locum obtineret, & contra eorum frontem aduersam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos constituit. Post illos autem aciem suam instruxit, ut cum ab aduersarijs lapi-

*depositos

des mitti cœpissent, & elephanti perterriti se ad suos conuertissent, rursus à sua acie lapidibus missis eos cõuerterent aduersum hostem, quod ægre, tardeq; fiebat. Audere enim elephanti multorum annorum doctrina, usq; uetusto uix edocti, tamen cõmuni periculo in aciem producuntur. Dum hæc ad Ruspinam ab utrisque ducibus administrantur, C. Vergilius Petronius, q Thapso oppido maritimo præerat, cum animaduertisset uaues singulas cum exercitu Cæsaris incertas locorum, atq; castrorum suorum uagari, occasionẽ nactus, nauim, quam ibi habuit actuariam complet militibus & sagittariis, eidem scaphas de nauibus adiungit, ac singulas naues Cæsarianas consectari cœpit, & cum plures adortus, pulsus, fugatusq; inde discessisset, nec tamen desisteret periclitari, forte incidit in nauem, in qua erant duo Titi Hispani adolescentes tribuni legionis v. quorum patrem Cæsar in Senatum legerat, & cum his T. Salienus Centurio legionis eiusdem, qui M. Messalam legatum obsederat Messanæ, & seditiosissima oratione apud eum est usus, idemq; & pecuniam, & ornamenta triumphi Cæsaris retinenda, & custodienda curauerat, & ob has causas timebat sibi. Hic propter conscientiam peccatorum suorum persuasit adolescentibus, ne repugnarent, seseq; Vergilio traderent. Itaq; deducti à Vergilio ad Scipionem, custodibus traditi, & post diem tertium sunt interfecti. Qui cum ducerẽtur ad necem, petisse dicitur maior Titus à Cẽturionibus, uti se priorem, q̃ fratrem interficerẽt. Idq; ab eis facile impetrasse, atq; ita esse interfectos. Turmæ interim equitum, quæ pro uallo in stationibus esse solebant, ab utrisq; ducibus quotidie mutuis præliis inter se pugnare non intermittunt. Nonnunquam etiam Germani, Galliq; Labieniani cum Cæsaris equitibus

fide

fide data inter se colloquebãtur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui præerat Saserna, cum cohortibus tribus oppugnare, ac ui irrumpere conabatur: quod à defensoribus propter egregiam munitionem oppidi, & tormentorum multitudinem facilè, & sine periculo defendebatur. Quod ubi eius facere equitatus sæpius non intermittebat, & cum fortè ante portam turma densa astitisset, scorpione accuratius misso, atq; eorum decurione percusso, & ad decumanam defixo reliqui perterriti, fuga se in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deterriti oppidum tentare. Scipio interim ferè quotidie non longè à suis castris paßibus CCC instruere aciẽ, ac maiore diei parte consumpta, rursus se in castra recipere. Quod cum sæpius fieret, neq; ex Cæsaris castris quisquam prodiret, neq; propius eius copias accederet, despecta patientia Cæsaris, exercitusq; eius uniuersis copiis productis, elephantisq; turritis XXX. ante aciẽ instructis, q̃ latißimè potuit porrecta equitum, peditumq; multitudine, uno tempore progressus, haud ita longè à Cæsaris castris constitit in campo. Quibus rebus cognitis, Cæsar iubet milites, qui extra munitiones processerant, quiq; pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia uallum petierant, quæq; ad eandem rem opus erant omnes intra munitiones minutatim, modesteq;, sine tumultu, aut terrore se recipere, atq; in opere consistere: equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, ut usque eò locum obtinerent, in quo paulò antè constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perueniret: quòd si propius acederetur, quàm honestißimè se intra munitiones reciperent. Alii quoque equitatui edicit, uti quisque suo loco paratus, armatusq; præstò esset. At hæc non ipse per se coràm, cum

de uallo perſpecularetur, ſed mirabili peritus ſcientia bellã di, in prætorio ſedens, per ſpeculatores, et nũtios imperabat quæ fieri uolebat. Animaduertebat enim, quãquam magnis eſſent copiis aduerſarii freti, tamen ſæpe à ſe fugatis, pulſis, perterritiſque, & conceſſam uitam, et ignota peccata. Quibus rebus nunquàm tanta ſuppeteret ex ipſorum inertia, conſcientiaq; animi, uictoriæ fiducia, ut caſtra ſua adoriri auderẽt: Præterea ipſius nomen, autoritaſq; magna ex parte, eorum exercitus minuiebat audaciam: Tum egregiæ munitiones caſtrorum, & ualli, foſſarumq; altitudo, & extra uallum ſtyli cæci mirabilem in modum conſiti, uel ſine defenſoribus aditum aduerſariis prohibebant. Scorpionum, catapultarum, cæterorumq; telorum, quæ ad defendendum ſolent parari, magnam copiam habebat. Atq; hæc propter exercitus ſui præſentis paucitatem, et tyrocinium præparauerat, non hoſtium ui, & metu commotus, ſapientem ſe, timidumq; hoſtium opinioni præbebat. Neq; idcirco copias, quãquàm erant paucæ, tyronumq;, non educebat in aciem, quòd uictoriæ ſuorum diffideret, ſed referre arbitrabatur, cuiuſmodi uictoria eſſet futura. Turpe enim ſibi exiſtimabat, tot rebus geſtis, tantiſq; exercitibus deuictis, tot tam claris uictoriis partis, ab reliquis copiis aduerſariorum ſuorum ex fuga collectis, ſe cruentam adeptum exiſtimari uictoriam: itaq; conſtituerat gloriam, exultationemq; eorum pati, donec ſibi ueteranarum legionum pars aliqua in ſecundo commeatu occurriſſet. Scipio interim paulìſper (ut antè dixi) in eo loco commoratus, ut quaſi deſpexiſſe Cæſarem uideretur, paulatim reducit ſuas copias in caſtra, & concione aduocata, de terrore ſuo, deſperationeq; exercitus Cæſaris uerba facit, & cohortatus ſuos, uictoriam

propriam se eis breui daturum pollicetur. Cæsar iubet mili tes rursus ad opus redire, et per causam munitionum tyro= nes in labore defatigare non intermittit. Interim Numidæ, Gætulique diffugere quotidie ex castris Scipionis, et partim in regnum se cōferre, partim, quòd ipsi, maiores'que eorum beneficio C. Marij usi fuissent, Cæsaremq; eius affinem esse audiebant, in eius castra perfugere cateruatim non inter= mittunt. Quorū ex numero electis hominib. illustriores Gætulos, literis ad suos ciues datis, cohortatus, ut manu facta se, suosq; defenderent, et ne suis inimicis, aduersarijsq; dicto audientes essent, mittit. Dum hæc ad Ruspinam fiunt, legati ex Acilla ciuitate libera etiam undiq; ad Cæsarem ueniunt, seq; paratos quæcunque imperasset, et libenti animo factu= ros pollicentur, tantum orare, et petere ab eo, ut sibi præsi= dium daret, quò tutius id, et sine periculo facere possent, se et frumentum, & quæcunque res eis suppeteret, communis salutis gratia subministraturos. Quibus rebus facile à Cæ= sare impetratis, præsidioq; dato C. Messium ædilitia fun= ctum potestate, Acillam iubet proficisci. Quibus rebus co= gnitis Considius Longus, qui Adrumenti cum duabus legio nibus, et equitibus DCC. præerat, celeriter ibi parte præsi= dij relicta, cum octo cohortibus Acillam ire contendit. Messius celerius itinere confecto prior Acillam cū cohortibus p uenit. Considius interim cum ad urbem cum copiis accessis= set, et animaduertisset præsidium Cæsaris ibi esse, non au= sus periculo suo rem facere, nulla re gesta pro multitudine hominū rursus Adrumentum se recepit. Deinde paucis pòst diebus equestribus copiis à Labieno adductis, rursus Acilli tanos castris positis obsidere cœpit. Per id tempus C. Sallu= stius Crispus, quem paucis antè diebus missum à Cæsare

cum classe demonstrauimus, Cercinnam peruenit, cuius aduent C. Decius quæstorius uir, qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat commeatui, paruulum nauigium nactus conscendit, ac se fugæ commendat. Sallustius interim prætor à Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti inuento, naues onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet, atq; in castra ad Cæsarem mittit. Alicuius interim proconsul è Lilybeo in naues onerarias imponit legiones decimamtertiam, et decimamquartam, et equites Gallos DCCC. funditorum, sagittariorumq; mille, ac secundũ commeatum in Africam mittit ad Cæsarem, quæ naues uentum secundum nactæ, quarto die in portum ad Ruspinam, ubi Cæsar castra habuerat, incolumes peruenerunt. Ita Cæsar duplici lætitia, ac uoluptate uno tempore, auctus, frumento, auxiliisq́; tandem suis exhilaratis animo, atq; leuata solicitudine deponit legiones, equitesq́; ex nauibus egressos iubet ex languore, nauseaq́; reficere: dimissos in castella, munitionesq́; disponit. Quibus rebus Scipio, quiq; cum eo essent comites mirari, & requirere C. Cæsarem, qui ultro cõsuesset bellum inferre, ac lacessere prælio, subitò commutatum non sine magno cõsilio suspicabantur. Itaq; ex eius patientia in magnum timorẽ cõiecti, ex Gætulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicißimos, magnis præmiis, pollicitationibusq́; propositis pro perfugis speculandi gratia in Cæsaris castra mittunt, qui simulatq; ad eum sunt deducti, petierunt, ut sibi liceret sine periculo uerba proloqui. Potestate facta: Sæpenumero, inquiunt, Imperator, complures Gætuli, qui sumus clientes C. Marii, & propemodum omnes ciues Romani, qui sunt in legione quarta, & sexta ad te uoluimus, in tuaq́; præsidia confugere, sed custodiis

equitum

equitum Numidarum, quò id sine periculo minus faceremus impediebamur. Nunc data facultate, pro speculatoribus missi à Scipione, ad te cupidißimè uenimus, ut perspiceremus, num quæ fossæ, aut insidiæ elephantis ante castra, portasq; ualli factæ essent, simulq; cōsilia uestra cōtra easdē bestias, comparationēq; pugnæ cognosceremus, atq; ei renuntiaremus. Qui collaudati à Cæsare, stipendioq; donati, ad reliquos perfugas deducuntur, quorum orationē celeriter ueritas comprobauit. Nanq; postero die ex legionibus iis, quas Gætuli nominauerūt, milites legionarii complures à Scipione in castra Cæsaris perfugerunt. Dum hæc ad Ruspinam geruntur, M. Caio, qui Uticæ præerat, delectus quotidie libertinorū, Afrorum, seruorum deniq; et cuiusq; modi generis hominum, qui modò per ætatē arma ferre poterāt, habere, atq; sub manum Scipionis in castra submittere nō intermittit. Legati interim ex oppido Tisdre, in quo tritici modia millia CCC. cōportata fuerāt à negotiatoribus Italicis, aratoribusq;, ad Cæsarē uenêre, quantaq; copia frumenti apud se sit, docēt, simulq; orant, ut sibi præsidiū mittat, quò facilius et frumētū, et copiæ suæ cōseruētur. Quibus Cæsar in præsentia gratias agit, præsidiūq; breui tēpore se missurū dicit, cohortatusq; ad suos ciues iubet proficisci. P. Sitius interim cum copiis Numidiæ fines ingressus, castello in montis loco munito locato, in quod Iuba belli gerendi gratia & frumentum, & res cæteras, quæ ad bellum usui solent esse, comportauerat, ui expugnando, est potitus. Cæsar postquàm legionibus ueteranis duabus, equitatu leuique armatura, copias suas ex secundo commeatu auxerat, naues sex onerarias statim iubet Lilybæum ad reliquum exercitum transportandum proficisci. Ipse VI.

Calendarum Feb. circiter, uigilia prima imperat speculato res, apparitoresq; omneis, ut sibi præstò essent. Itaque omnibus inscijs, neque suspicantibus, uigilia III. iubet omneis legiones ex castris educi, atque se cõsequi ad oppidum Ruspinam uersus, in quo ipse præsidium habuit, & quod primum ad amicitiam eius accessit: inde paruulam procliuitatem digressus, sinistra parte cãpi, propter mare legiones * educit.

*ducit

Hic campus mirabili planitie patet millia passuum XV. quem iugum ingens à mari ortum, neque ita præaltum, uelut theatri efficit speciẽ. In hoc iugo colles sunt excelsi pauci, in quibus singulæ turres speculæq; singulæ perueteres erant collocatæ, quarum apud ultimam præsidium, et statio fuit Scipionis. Postquàm Cæsar ad iugum, de quo docui, ascẽdit, atque in unumquenq; collem turres, castellaq́; facere cœpit, atque ea minus semihora efficit. Et postquàm non ita lõgè ab ultimo colle, turriq; fuit, quæ proxima fuit castris aduersariorum, in qua docui esse præsidium, stationemq; Numidarum, Cæsar paulisper commoratus, perspectaq́; natura loci, equitatu in statione disposito, legionibus opus attribuit: brachiumq; medio iugo ab eo loco, ad quẽ peruenerat, usque ad eum, unde egressus erat, iubet dirigi ac muniri. Quod postquã Scipio, Labienusq; animaduerterunt, equitatu omni ex castris educto, acieq; equestri instructa à suis munitionibus circiter passus mille progrediuntur, pedestremq; copiam in secunda acie minus passus CCCC. à castris suis constituunt. Cæsar in opere milites adhortari, neque aduersariorum copijs moueri. Iam cùm non amplius passuum mille quingentis inter hostium aciem, suasq; munitiones esse animaduertisset, intellexissetq; ad impediendos milites suos, & ab opere depellendos hostem proprius accedere,

cedere,necesseq; haberet legiones à munitionibus deducere, imperat turmæ Hispanorum,ut ad proximum collē prope= rè accurrerent,præsidiumq; inde deturbarent, locumq; ca= perent,eodemq; iubet leuis armaturæ paucos consequi sub sidio.Qui missi celeriter Numidas adorti partim uiuos ca= piunt,nonnullos equites fugientes conuulnerauerunt,locoq; sunt potiti.Postquàm id Labienus animaduertit, quò cele= rius ijs auxilium ferret,ex acie instructa equitatus sui pro pè totum dextrum cornu auertit,atq; suis fugientibus sup= petias ire contendit.Quod ubi Cæsar conspexit,Labienum ab suis copiis longius iam abscessisse,equitatus sui alam sini stram ad intercludendos hostes immisit. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur,uilla permagna, quatuor turribus ex= tructa,quæ Labieni prospectum impediebat,ne posset ani= maduertere ab equitatu Cæsaris se intercludi.Itaq; non pri us uidit turmas Iulianas,quàm suos cædi à tergo sentit. Ex qua re subitò in terrorem conuerso equitatu Numidarum, rectà in castra fugere contendit.Galli,Germaniq;,qui resti terāt,ex superiore loco,et post tergum circumuenti, forti= terq; resistentes conciduntur uniuersi. Quod ubi legiones Scipionis, quæ pro castris erant instructæ, animaduerte= runt,metu,ac terrore obcæcatæ,omnibus portis in sua ca= stra fugere cœperunt.Postquàm Scipione,eiusq; copiis cam po collibusq; exturbatis,atq; in castra cōpulsis, cum rece= ptui Cæsar cani iussisset,equitatumq; omnē intra suas mu= nitiones recepisset,cāpo purgato animaduertit mirifica cor pora Gallorum Germanorumq;,qui partim eius autorita= tem erant ex Gallia secuti, partim pretio, pollicitationi busq; adducti,ad eum se contulerant, nonnulli qui ex Cu= rionis prælio capti, conseruatiq;, parem gratiam in fide

partienda præstare uoluerant. Horũ corpora mirifica spe cie, amplitudineq; cæsa toto cãpo, ac prostrata diuersè iacebant. His rebus gestis postero die Cæsar ex omnibus præ
reduxit sidiis cohortes*deducit, atq; omneis suas copias in cãpo instruxit. Scipio suis malè acceptis, occisis, uulneratisq; intra suas cõtinere se munitiones cœpit. Cæsar instructa acie secundũ infirmas iugi radices propius munitiones leniter accessit, iamq; minus mille passuum ab oppido Vzita, quod Scipio tenebat, aberãt legiones Iulianæ, cũ Scipio ueritus, ne oppidũ amitteret, unde aquari, reliquisq; rebus subleuari eius exercitus consueuerat, eductis omnibus copiis, quadruplici acie instructa, ex instituto suo, prima equestri turmatim directa, elephantisq; turritis interpositis, armatisq; suppetias ire cõtẽdit. Quod ubi Cæsar animaduertit, arbitratus Scipionẽ ad dimicandum paratum, ad se certo animo uenire, in eo loco, quẽ paulò antè cõmemoraui, antè oppidum cõstitit, suãq; aciẽ mediã eo oppido texit. Dextrũ sinistrũq; cornu, ubi elephanti erant, in cõspectu patenti aduersariorum cõstituit. Cum iã prope Solis occasum Cæsar expectauisset, neq; ex eo loco, quo cõstiterat, Scipionẽ progredi propius se animaduertisset, locoq; se magis defendere, si res coêgisset, quàm in campo cominus consistere audere, non est uisa ratio propius accedendi eo die ad oppidum, quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse cognouerat, hosteisq; mediam aciem suam oppido texisse: sibiq; difficile factu esse intellexit, simul & oppidum uno tempore oppugnare, & in acie in cornu dextrum, & sinistrum ex iniquiore loco pugnare, præsertim cum milites à manè diei ieiuni sub armis stetissent defatigati. Itaq; reductis suis copiis in castra, postero die propius eorum aciem instituit

exporri

exporrigere munitiones. Interim Considius, qui Acillã, & octo cohortes stipendiarias Numidis, Gætulisq; obsidebat, ubi C. Meßius cohortibus præerat, diu multumq; expertus, magnisq; operibus sæpe admotis, et iis ab oppidanis incẽsis, cũ proficeret nihil, subito nuntio de equestri prælio allato commotus, frumento, cuius in castris copiam habuerat, incenso, uino, oleo, cæterisq; rebus, quæ ad uictum parari solent, corruptis, Acillam, quã obsidebat, deseruit, atq; itinere per regnum Iubæ facto, copias cum Scipione partitus, Adrumẽtũ se recepit. Interea ex secundo commeatu, quem à Sicilia miserat Allienus, nauis una, in qua fuerat Q. Cõminius, & L. Ticida eques Romanus, ab residua classe, cũ errauisset, delataq; esset uẽto ad Thapsum, à Vergilio scaphis, nauiculisq; actuariis excepta est, et ad Scipionẽ deducta. Itẽ altera nauis triremis ex eadẽ classe errabũda, ac tẽpestate ad Egimurũ delata, à classe Vari, et M. Octauii est capta, in qua milites ueterani cũ uno Cẽturione, et nõnulli tyrones fuerunt, quos Varus asseruatos sine cõtumelia deducẽdos curauit ad Scipionẽ: qui, postquã ad eũ peruenerũt, et ante suggestũ eius cõstiterunt: Non uestra, inquit, sponte uos, certò scio, sed illius scelerati uestri imperatoris impulsu, & imperio coactos ciues, & optimum quenq; nefariè consectari: quos quoniã fortuna in nostram detulit potestatẽ, si, id quod facere debetis, Rempublicam cum optimo quoque defenditis, certũ est uobis uitã, et pecuniã donare: qua propter quid sentiatis, proloquimini. Hac habita ratione, Scipio, cùm existimasset pro suo beneficio sine dubio ab iis gratias sibi actum iri, potestatẽ iis dicendi fecit. Ex eis Centurio legionis XIIII. Pro tuo, inquit, summo beneficio Scipio tibi gratias ago. Non enim imperatorem te appello, quòd mihi

mihi uitam,incolumitatemq́;, belli iure capto,polliceris, & forsan isto uterer beneficio si non ei summum scelus adiungeretur.Ego'ne contra Cæsarem imperatorē meum ,apud quē ordinē duxi,eiusq́; exercitum,pro cuius dignitate , uictoriaq́; amplius X X V I.*annis depugnaui,aduersus,armatusq́; cōsistā?*Neq; *ego istud facturus sum,et te magnopere,ut de negotio desistas adhortor.*Contra *cuius enim copias cōtendas,si minus antea expertus es,licet nunc cognoscas:*Elige *ex tuis cohortē unā,quā putas esse firmißimam, et constitue cōtra me: ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tua tenes potestate,nō amplius* X.*sumam,tunc ex uirtute nostra intelliges,quid ex tuis copiis sperare debeas.*Postquàm *hæc Centurio præsenti animo aduersus opinionem eius est locutus,ira percitus* Scipio,*atq; animi dolore incensus,annuit Centurionibus,quid fieri uellet,atq; ante pedes Centurionem interfecit,reliquosq́; ueteranos à tyronibus iubet secerni.*Abducite,*inquit,istos nefario scelere cōtaminatos,et cæde ciuium saginatos.*Sic *extra uallum deducti sunt,et cruciabiliter interfecti.* Tyrones *autem iubet inter legiones dispartiri,&* Comminium *cum* Ticida *in conspectum suum prohibet adduci.* Qua *ex re* Cæsar *cōmotus eos, quos in stationibus cum longis nauibus apud* Thapsum *custodiæ causa esse iusserat, ut suis onerariis, longisq́; nauibus præsidio essent, ob negligentiam ignominiæ causa dimittēdos ab exercitu,grauißimumq́; in eos edictum proponendum curauit.*Per *id tempus ferè* Cæsaris *exercitui res accidit incredibilis auditu, naq;* Vergiliarum *signo cōfecto,circiter uigilia secunda noctis, nimbus cum * saxorum grandine subitò est exortus ingens.* Ad *hoc autem incommodum accesserat, quòd* Cæsar *non more superiorum*

*saxea

impera

*imperatorum, in hybernis exercitum continebat, sed in tertio, quartoq; die procedendo, propiusq; hostem accedendo, castra cōmuniebat, opereq; faciendo milites sé circunspiciendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Sicilia exercitum transportauerat, ut præter ipsum militem, & arma, neq; uas, neq; mancipium, neque ullam rem, quæ usu militi esse consueuit, in naues imponi pateretur. In * Africam autem non modò sibi quidquam non acquisierant, aut parauerant, sed etiam propter annonæ caritatem, anté parta consumpserant. Quibus rebus attenuati, oppidò perquàm pauci sub pellibus acquiescebant. Reliqui ex uestimentis tentoriolis factis, atque arundinibus corijsq; contectis permanebant. Itaq; subito imbre, grandineq; consecuta, grauati ponddere, tenebris, aquaq; omnes subruti, disiectiq; nocte intempesta ignibus extinctis, rebusq; ad uictum pertinētibus omnibus corruptis, per castra paßim uagabantur, scutisq; capita contegebant. Eadem nocte V. legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt. Rex interim Iuba de equestri prælio Scipionis certior factus, euocatusq; ab eodem literis, præfecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto, ut secum ipse aliquid autoritatis haberet, exercitus Scipionis à terrore* Cæsaris cum tribus legionibus, equitibus que frenatis DCCC. Numidis sine frenis, peditibusq; eius armaturæ grandi numero, elephantisq; XXX. egreßus é regno ad Scipionem est profectus. Postquàm ad eum peruenit, castris regiis seorsum positis, cum eis copiis, quas commemoraui, haud ita longé à Scipione consedit. Erat in castris Scipionis superiori tempore magnus terror, & expectatione copiarum regiarum, exercitus eius magis suspensione animi ante aduentum Iubæ commouebatur. Postquàm uerò castra*

*Africa

*Cæsaris liberaretur, cum, &c.

rò castra castris contulit, despectis eius copiis, omnem terrorem deponit. Ita quam antea absens habuerat autoritatem, eam omnem præsens dimiserat. Quo facto, cuiuis facile fuit illatū Scipioni additū animum, fiduciamq; Regis aduentu. Nam postero die uniuersas suas, Regisq; copias eum elephãtis LX. productas in aciem, q̃ speciosissimè potuit instruxit, ac paulò longius progressus à suis munitionibus, haud ita diu cõmoratus, se recepit in castra. Cæsar postquam animaduertit Scipioni auxilia ferè, quæ expectasset, omnia conuenisse, neq; moram pugnãdi ullam fore, per iugum summū cum copijs progredi cœpit, & brachia protinus ducere, & castella munire, propiusq; Scipionem capiẽdo loca excelsa occupare cõtendit. Aduersarij magnitudine copiarum confisi proximum collem occupauerūt, atq; ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. Eiusdem collis occupandi gratia Labienus consilium ceperat, & quò propiore loco fuerat, eò celerius occurrerat. Erat conuallis satis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis spelūcæ in modum subruptis, quæ erant transeunda Cæsari antè, quàm ad eum collem, quem capere uolebat, perueniretur: ultraq; eam conuallem oliuetum uetus crebris arboribus cõdensum. Hic cum Labienus animaduertisset Cæsarem, si uellet eum locum occupare, prius necesse conuallem, oliuetumq; transgredi, eorum locorum peritus, in insidijs cum parte equitatus, leuiq; armatura consedit: & præterea post montem, collemq; equites in occulto collocauerat, ut cùm ipse ex improuiso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet, ut re duplici perturbatus Cæsar eiusq; exercitus, neque retrò regrediundi, neque ultrà procedendi ablata facultate, circunuentus concideretur. Cæsar equitatu antè præmisso,

misso, inscius insidiarum, cum ad eum locum uenisset, abusi, siue obliti præceptorum Labieni, siue ueriti, ne in fossa ab equitibus opprimerētur, rari, ac singuli de rupe prodire, & summā petere collis: quos Cæsaris equites consecuti, partim interfecerunt, partim uiuis sunt potiti. Deinde protinus collem petere cōtenderunt, atq; eum decusso Labieni præsidio, celeriter occupauerunt. Labienus cū parte equitum uix fuga sibi peperit salutem. Hac re per equites gesta, Cæsar legionibus opera distribuit atq; in eo colle, quo erat potitus, castra muniuit. Deinde ab suis maximis castris per medium campum è regione oppidi Vzitæ, quod inter sua castra, & Scipionis in planitie positum erat, tenebaturq; à Scipione, duo brachia instituit duci, & ita erigere, ut ad angulum dextrū, sinistrumq; eius oppidi conuenirent. Is hac ratione opus instruebat, ut cùm propius oppidū copias admouisset, oppugnareq; cœpisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne ab equitatus multitudine circunuentus, ab oppugnatione deterreretur. Præterea quò facilius colloquia fieri possent, & si qui perfugere uellent (id quod antea sæpe accidebat magno cum eorum periculo) tum facilè, & sine periculo fieret. Voluit etiā experiri, cū propius hostem accessisset, haberet'ne in animo dimicare. Accidebat etiam ad reliquas causas, ꝙ is locus depressus erat puteiq; ibi nonnulli fieri poterant: aquatione enim longa & angusta utebatur. Dum hæc opera, quæ antè dixi, fiebāt à legionibus, interim pars aciei ante opus instructa sub hoste stabat, equites barbari, leuisq; armaturæ, prœliis minutis cominus dimicabant. Cæsar ab eo opere, cùm iam sub uesperum copias in castra reduceret, magno incursu cum omni equitatu leuiq; armatura, Iuba, Scipio, Labienus in legionarios impetum fecerunt.

runt. Equites Cæsariani ex ui uniuersæ, subitæq; hostium multitudinis pulsi, parumper cesserunt: quæ res aliter aduersarijs cecidit: nanq; Cæsar ex medio itinere copiis reductis, equitibus suis auxilium tulit. Equites autem aduentu legionum animo addito, cōuersis equis in Numidas cupidè insequentes, dispersosq; impetum fecerunt, atq; eos conuulneratos usq; in castra regia repulerunt, multosq; ex his interfecerunt. Quòd ni in noctem prælium esset coniectum, puluisq; uēto flatus omnium prospectibus offecisset, Iuba cum Labieno capti in potestatem Cæsaris uenissent, equitatusq; cum leui armatura funditus ad internecionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus quarta, & sexta Scipionis milites diffugere, partim in castra Cæsaris, partim in quam quisq; poterat regionem peruenire. Itemq; equites Curiani diffisi Scipioni eiusq; copiis, complures se eôdem cōferebant. Dum hæc circum Vzitam ab utrisq; ducibus administrantur, legiones duæ, IX. & X. ex Sicilia nauibus onerariis profectæ, cùm iam non longè à portu Ruspinæ abessent, conspicatæ naues Cæsarianas, quæ in statione apud Thapsum stabant, ueriti ne in aduersariorum, ut insinuādi gratia ibi commorantium classem inciderent, imprudentes uela in altum dederunt, ac diu, multumq; iactati, tādem multis pòst diebus siti, inopiaq; confecti, ad Cæsarem peruenerunt. Quibus legionibus expositis, memor in Italia pristinæ licentiæ militaris, ac rapinarum certorum hominum, paruulam modo casulam nactus Cæsar, quòd Auienus Tr. mil. X. legionis nauem commeatu, familia sua, atque iumentis occupauisset, neque militem unum ab Sicilia sustulisset: Postero die de suggestu conuocatis omnium legionum Tribunis, Centurionibusq;: Maximè uellem, inquit, homi-

nes suæ petulantiæ, nimiæq; libertatis aliquando finem fecissent, meæq; lenitatis, modestiæ, patientiæq; rationē habuissent. Sed quoniam ipsi sibi neq; modum, neq; terminum cōstituunt, quo cæteri dißimiliter se gerāt, egometipse documentum more militari constituā. C. Auiene, q. in Italia milites populi Rom. contra Remp. instigasti, rapinasq; per municipia fecisti, quodq; mihi Reiq; pub. inutilis fuisti, & pro militibus tuam familiam iumentaq; in naues imposuisti, tuaq; opera, militibusq; tempore necessario Respub. caret, ob eas res ignominiæ causa ab exercitu meo te remoueo, hodieq; ex Africa abesse, et quantum potes proficisci iubeo. Itemq; te A. Fontei, quòd Tribunus militum seditiosus ciuis fuisti, te ab exercitu dimitto. T. Alliene, M. Tyro, C Clusiane, cum ordines in meo exercitu beneficio, non uirtute consecuti, ita uos gesseritis, ut neq; bello fortes, neq; pace boni, aut utiles fueritis, & magis in seditione, concitandisq; militibus aduersariorum nostrorum imperatoris, quàm pudoris, modestiæq; fueritis studiosiores, indignos uos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis, missosq; facio, & quantum potestis, abesse ex Africa iubeo. Itaq; tradidit eos Centurionibus, & ad singulos non amplius singulis additis seruis, in naui imponendos separatim curauit. Gætuli interim perfugæ, quos cum literis, mandatisq; à Cæsare missos suprà docuimus, ad suos ciues perueniunt, quorum autoritate facilè adducti, Cæsarisq; nomine persuasi, à Rege Iuba desciscunt, celeriterq; cuncti arma capiunt, contraq; regē facere non dubitant. Quibus rebus cognitis, Iuba distentus triplici bello, neceßitate coactus, de suis copijs quas contra Cæsarem adduxerat, sex cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Gætulos. Cæsar brachijs perfectis, pro-

motisq; eò uſque,ut telum ex oppido abijci nõ poſſet,caſtra munit,balliſtis, ſcorpionibusq; crebris ante frontem caſtrorum,cõtraq; oppidum collocatis, defenſores muri deterrere non intermittit, eoq; quinq; legiones ex ſuperioribus caſtris deducit. Qua facultate oblata, illuſtriores,notiſsimiq; conſpectum amicorum,propinquorumq; efflagitabant, atq; inter ſe colloquebantur, quæ res, quid utilitatis haberet, Cæſarem non fallebat. Nanq; Gætuli ex equitatu regio nobiliores,equitumq; præfecti,quorũ patres cũ Mario antè meruerãt,eiusq; beneficio agris,finibusq; donati poſt Syllæ uictoriam,ſub Hyempſalis regis erant poteſtate dati, occaſione capta nocte iam luminibus accenſis,cum equis, calonibusq; ſuis circiter mille pfugiunt in Cæſaris caſtra, quæ erãt in campo proximo Vzitæ locata. Quod poſtquàm Scipio, quiq; cum eo erant,cognouerunt, cùm commoti ex tali incõmodo eſſent,ferè per id tempus M. Aquinium,cum C. Saſerna colloquentem uiderunt: Scipio mittit ad Aquinium, nihil attinere eum cum aduerſarijs colloqui. Cùm nihilo minus eius ſermonem nuntius ad ſe referret,diceretq;,ut reliqua,quæ uellet,perageret: uiator poſtea ab Iuba ad eum eſt miſſus, qui diceret, audiente Saſerna, Vetat te Rex colloqui. Quo nuntio perterritus,diſceſsit, & dicto audiens fuit Regi. Vſu ueniſſe hoc ciui Romano miror, & ei, qui à populo Rom. honores accepiſſet, incolumi patria, fortunisq; omnibus, Iubæ barbaro potius obedientem fuiſſe, quàm aut Scipionis obtemperaſſe nuntio, aut cæſis eiuſdẽ partis ciuibus incolumen reuerti malle. Atq; etiam ſuperbius Iubæ factum non in M. Aquinium hominem nouum, paruumq; Senatorem, ſed in Scipionem hominem illa familia, dignitate, honoribusq; præſtantem. Nam,cùm Scipio

ſagulo

ſagulo purpureo ante Regis aduentum uti ſolitus eſſet, dicitur Iuba cum eo egiſſe, non oportere illum eodem uti ueſtitu, atq; ipſe uteretur. Itaq; factum eſt, ut Scipio ad album ſeſe ueſtitum transferret, et Iubæ homini ſuperbiſſimo, inertiſſimoq; obtemperaret. Poſtero die uniuerſas omnium copias de caſtris omnibus educunt, et ſupercilium quoddam excelſum nacti non longè à Cæſaris caſtris aciem cõſtituunt, atq; ibi conſiſtunt. Cæſar item producit copias celeriterq; his inſtructis, ante ſuas munitiones, quæ erant in campo, cõſtituit, ſine dubio exiſtimans ultro aduerſarios, cùm tam magnis copijs, auxilijsq; regis eſſent prædìti, promptiusq; prosiluiſſent, ante ſe concurſuros, propiusq; ſe acceſſuros, equo cirunuectus, legionesq; cohortatus, ſigno dato, acceſſum hoſtium aucupabatur. Ipſe enim à ſuis munitionibus longius non ſine ratione non procedebat, quod in oppido Vzita, q̃ Scipio tenebat, hoſtium erant cohortes armatæ. Eidem autem oppido ad dextrum latus eius cornu erat oppoſitum. Verebaturq;, ne, ſi prætergreſſus eſſet, ex oppido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. Præterea hæc quoq; eum cauſa tardauit, q̃ erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quẽ ſuis impedimento ad ultro occurrendũ fore exiſtimabat. Nõ arbitror eſſe prætermittendum quemadmodum exercitus utriuſque fuerunt in aciem inſtructi. Scipio hoc modo aciem direxit: Collocabat in fronte ſuas, & Iubæ legiones: poſtea autem Numidas in ſubſidiaria acie ita extenuatos, & in longitudinem directos, ut procul ſimplex eſſe acies à legionarijs militibus uideretur. In cornibus autem duplex eſſe exiſtimabatur, elephantos dextro, ſiniſtroq; cornu collocauerat, æqualibus inter eos interuallis interiectis. Poſt autem elephantos

armatura leues, Nuumidasq́; substituerat auxiliares, equitatũ frenatũ uniuersum in suo dextro cornu disposuerat, sinistrũ enim cornu oppido Vzita *claudebatur, neq; erat spatiũ equitatus explicãdi,*propterea Numidas, leuisq; armaturæ infinitã multitudinẽ ad dextrã partẽ suæ aciei opposuerat, ferè interiecto nõ minus mille paßuũ spatio, & ad collis radices magis appulerat, lõgiusq́; ab aduersariorum, suisq́; copiis promouebat.* Id *hoc cõsilio, ut cũ acies duæ inter se cõcurrissent initio certaminis, paulò lõgius eius equitatus circumuectus ex improuiso clauderet multitudine sua exercitũ Cæsaris, atq; pturbatũ iaculis cõfigeret.* Hæc *fuit ratio* Scipionis *eo die præliandi. Cæsaris autẽ acies hoc modo fuit collocata, ut ab sinistro eius cornu ordiar, et ad dextrũ perueniã, habuit legionẽ nonã, septimã in sinistro cornu, trigesimam, uigesimãnonã, tertiãdecimã, quartãdecimã, uigesimamoctauam, uigesimãsextã in media acie: ipsum autẽ dextrum cornu secundã aciem ferè in earũ legionũ parte cohortiũ collocauerat.* Præ*terea ex tyronum paucas adiecerat.* Ter*tiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat, & usq; ad aciei suæ mediam legionem porrexerat, & ita collocauerat, uti sinistrum suum cornu triplex.* Id *eo consilio fecerat, quòd suum dextrum latus munitionibus adiuuabatur.* Sini*strum autem, equitatus hostiũ * multitudini resistere posset, eodemq́; suum omnem contulerat equitatum, & quòd ei parum confidebat, præsidio his equitibus legionem quintam præmiserat, leuemq́; armaturam inter equites interposuerat.* Sa*gittarios uarie, paßimq́;, locis certis, maximeq́; in cornibus collocauerat.* Sic *utrorunq; exercitus instructi, non plus passuum trecentorum interiecto spatio, quod fortè ante id tempus acciderat nunquã, quin* dimicar

* Præterea.

* multitudini uti resistere, posset, laborabat, eo.

dimicaretur, à manè usq; ad horam decimam diei perstiterunt. Iamq; Cæsar dum exercitum reducere intra munitiones suas cœpisset, subitò uniuersus equitatus ulterior Numidarũ, Gætulorumq; sine frenis ad dexterã partem se mouere, propiusq; Cæsaris castra, quæ erãt in colle, se conferre, cœpit. Frenati autem Labieni equites in loco permanere, legionesq; distinere, cum subitò pars equitatus Cæsaris cũ leui armatura contra Gætulos iniussu, ac temere longius progreßi, paludemq; trangreßi multitudinẽ hostiũ sustinere pauci nõ potuerunt, leuiq; armatura deserti, ac pulsi, conuulneratiq; uno equite amisso, multis equis sauciis, leuis armaturæ uigintisex occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri prælio facto Scipio lætus in castra nocte copias reduxit. Quod proprium gaudium bellantibus Fortuna tribuere non decreuit. Nanq; postero die Cæsar, cũ parte equitatus sui Leptim frumenti gratia misit. In itinere prædatores equites Numidas, Gætulosq; ex improuiso adorti circiter centum partim occiderunt, partim uiuorum potiti sunt. Cæsar interim quotidie legiones in cãpum deducere, atq; opus facere, uallumq;, & fossam per medium campum ducere, aduersariorumq; excursionibus iter officere non intermittit. Scipio item munitiones contrà facere, & in iugo, ne à Cæsare excluderetur, adproperare. Ita duces utrique in operibus occupati erant, & nihilo minus equestribus præliis inter se quotidie dimicabant. Interim Varus classem, quam antea Vticæ hyemis gratia subduxerat, cognito legionis septimæ, & octauæ ex Sicilia aduentu, celeriter deducit, ibiq; Gætulis remigibus, epibatisq; complet, insidiandiq; gratia ab Vtica progreßus, Adrumetum cum quinquagintaquinque nauibus peruenit. Cuius aduentus inscius Cæsar, Varus

L. Cispium cum classe XXVII. nauiũ ad Thapsum uersus in stationem præsidii gratia commeatus sui mittit. Itemq; Qu. Aquilam cũ tredecim nauibus longis Adrumetũ eadẽ de causa præmittit. Cispius quò erat missus, celeriter peruenit. At Aquila tẽpestate iactatus, promontorium superare nõ potuit: atq; angulum quendã tutum à tẽpestate nactus, cum classe se longius à prospectu remouit. Reliqua claßis in salo ad Leptim egreßis remigibus, & paßimq; in litore uagantibus, partim in oppido uictus sui mercandi gratia progreßis, uacua à defensoribus stabat. Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis, occasionem nactus, uigilia secunda Adrumeto ex Cothone egressus primo mane Leptim uniuersa classe uectus, naues onerarias, quæ longius à portu in salo stabant, incendit, & pentiremes duas, uacuas à defensoribus, nullo repugnãte, cepit. Cæsar interim celeriter per nuntios in castris, cùm opera circuiret, certior factus, quæ aberant à portu millia passuũ VI. equo admisso, omißis omnibus rebus, celeriter peruenit Leptim, ibiq; moratus, omnes ut se naues cõsequerẽtur, primũ ipse nauigiolũ paruũ conscendit, in cursu Aquilã multitudine nauigiorũ perterritũ, atq; trepidantẽ nactus, hostiũ classem sequi cœpit. Interim Varus celeritate Cæsaris, audaciáque motus, cum uniuersa classe cõuersis nauibus, Adrumetũ uersus fugere contendit, quẽ Cæsar in millibus passuũ quatuor cõsecutus, recuperata quinqueremi, cũ omnibus suis epibatis, atq; etiã hostium custodibus CXXX. in ea naue captis, triremẽ hostium proximã, quæ in repugnãdo erat cõmorata, onustã remigũ, epibatarumq; cepit. Reliquæ naues hostiũ promõtorium superarunt, atq; Adrumetũ in Cothonẽ se uniuersæ cõtulerunt. Cæsar eodẽ uento promõtorium superare nõ potuit, atq; in

salo

salo in anchoris ea nocte commoratus, prima luce Adrumetum accedit, ibiq; nauibus onerariis, quæ erant extra Cothonem, incensis, omnibusq; reliquis aliis aut subductis, aut in Cothonem compulsis, paulisper cõmoratus, si fortè uellent classe dimicare, rursus se recepit in castra. In ea naue captus est P. Vestrius eques Rom. et P. Ligarius Afranianus, quem Cæsar in Hispania cum reliquis dimiserat, et postea se ad Põpeium contulerat. Inde ex prælio effugerat, in Africamq; ad Varum uenerat: quẽ ob piurium, pfidiãq; Cæsar iußit necari. P. Vestrio autẽ, q eius frater Romæ pecuniã imperatã numerauerat, et q ipse suã causam Cæsari probauerat, se Nasidii classe captum, cum ad necẽ duceretur, beneficio Vari esse seruatum, postea facultatem sibi nullam datam transeundi, ignouit. Est in Africa consuetudo incolarum, ut in agris, & in omnibus ferè uillis sub terra specus condendi frumenti gratia clàm habeant, atq; id propter bella maximè, hostiumq; subitum aduentum præparent. Qua de re Cæsar certior per indicem factus, tertia uigilia legiones duas cum equitatu mittit à castris suis millia passuum decem, atq; inde magno numero frumenti onustos recepit in castra. Quibus rebus cognitis, Labienus progreßus à suis castris millia paßuum VII. per iugum, & collem, per quem Cæsar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legionum facit, atq; ibi ipse quotidie existimans Cæsarem eadem sæpe frumentandi gratia commeaturum, cum magno equitatu, leuique armatura insidiaturus locis idoneis consedit. Cæsar interim de insidiis Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hostes, quotidiano instituto, sæpe idem faciendo in negligentiam adducerentur, subitò manè imperat porta decumana legiones

se octo ueteranas cum parte equitatus sequi, atq; equitibus præmißis, neq; opinantes insidiatores subitò in conuallibus latentes, leui armatura concidit circiter D. reliquos in fugā turpißimam coniecit. Interim Labienus cum uniuerso equitatu fugientibus suis suppetias occurrit, cuius uim multitudinis cum equites pauci Cæsariani iam sustinere non possent, Cæsar instructas legiones hostium copiis ostēdit. Quo facto perterrito Labieno, ac retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die Iuba Numidas eos, qui loco amisso fuga se receperant in castra, in cruce omnes suffixit. Cæsar interim quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in castra conducit, atque præsidio Lepti, Ruspinæ, Acillæ, relicto Cispio, Aquilæq; classe tradita, ut alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsiderēt, ipse castris incensis, quarta noctis uigilia acie instructa, impedimentis in sinistra parte collocatis, ex eo loco proficiscitur, & peruenit ad oppidum Agar, quod à Gætulis sæpe antea oppugnatum, summaq; ui per ipsos oppidanos erat defensum. Ibi in campo castris unis positis, ipse frumentatum circum uillas cum parte exercitus profectus, magno inuento hordei, olei, uini, fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu, rediit in castra. Scipio interim cognito Cæsaris discessu, cum uniuersis copijs per iugum Cæsarem subsequi cœpit: atque ab eius castris millia paßuum VI. longè trinis castris dispartitis copiis consedit. Oppidum erat Zetta, quod aberat à Scipione millia paßuum decem, ad eius regionem, & partem castrorum collocatum: à Cæsare autem diuersum, ac remotum, quod erat ab eo longè millia paßuum XVIII. Huc Scipio legiones duas frumentandi gratia misit. Quod postquam Cæsar ex perfugis cognouit, castris ex campo in

in collem, ac tutiora loca collocatis, atq; ibi præsidio relicto, ipse quarta uigilia egressus præter hostiũ castra proficiscitur cũ copiis, & oppido potitur. Legiones Scipionis cõperit longius in agris frumentari, & cũ eò contendere conaretur, animaduertit copias hostium iis legionibus occurrere suppetias, quæ res eius impetum retardauit. Itaq; capto C. Biotio Regino equite Ro. Scipsonis familiarißimo, qui ei oppido præerat, & P. Atrio equite Romano de conuentu Vticensi, & camelis XXII. Regis adductis, præsido ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere cœpit ad castra. Cùm iam nõ longè à castris Scipionis abesset, quæ eum necesse erat prætergredi, Labienus, Afraniusq;, cum omni equitatu, leuiq; armatura ex insidiis adorti, agmini eius extremo se offerunt, atq; ex collibus primis existunt. Quod postquàm Cæsar animaduertit, equitibus suis hostium ui oppositis, sarcinas legionarios in aceruum iubet cõportare; atq; celeriter signa hostibus inferre: quod postquam cœptũ est fieri, primo impetu legionis, equitatus, & leuis armatura hostium nullo negotio loco pulsa, & deiecta est de colle. Cùm iam Cæsar existimasset hostes pulsos, deterritosq; finẽ lacessendi facturos, & iter cœptum pergere cœpisset, iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atq; eadem ratione, qua antè dixi, in Cæsaris legionarios impetum faciunt Numidæ, leuisq; armaturæ, mirabili uelocitate prædi ti, qui inter equites pugnabãt & unà, pariterq; cũ equitibus accurrere, et refugere cõsueuerãt. Cùm hoc sæpius facerẽt, & Iulianos proficiscentes insequerẽtur, & refugerent stantes, propius nõ accederẽt, & singulari genere pugnæ uterẽtur, eosq; iaculis cõuulnerare satis esse crederent: Cæsar intellexit nihil aliud illos conari, nisi ut se cogerent ca-

ſtra in eo loco ponere, ubi omnino aquæ nihil eſſet, ut exercitus eius ieiunus, qui à quarta uigilia uſque ad horam decimam diei nihil guſtaſſet, ac iumenta ſiti perirent. Cùm iam ad Solis occaſum eſſet, et non totos centum paſſus in horis quatuor eſſet progreßus, equitatu ſuo propter equorũ interitum extremo agmine remoto, legiones inuicẽ ad extremũ agmen euocabat, ita uim hoſtium placidè, leniterq; procedens per legionarium militem cõmodius ſuſtinebat. Interim equitum Numidarum copiæ dextra, ſiniſtraq; per colles p̄currere, coronæq; in modum cingere multitudine ſua Cæſaris copias, pars agmen extremum inſequi. Cæſariani interim non amplius tres, aut quatuor milites ueterani, ſi ſe cõuertiſſent, et pila uiribus contorta in Numidas infeſtos conieciſſent, amplius duorum millium numero ad unum terga uertebant, ac rurſus ad aciem paßim cõuerſis equis ſe colligebant, atq; in ſpatio cõſequebantur, et iacula in legionarios conijciebãt. Ita Cæſar modò procedẽdo, modò reſiſtẽdo tardius itinere confecto, noctis hora prima omneis ſuos ad unum in caſtra incolumes ſauciis decẽ factis reduxit. Labienus circiter CCC. amißis, multis uulneratis, ac defeßis inſtando omnibus, ad ſuos ſe recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis, quos ante caſtra in acie terroris gratia in conſpectu Cæſaris collocauerat, reducit in caſtra. Cæſar contra eiuſmodi hoſtium genera, copias ſuas, non ut imperator exercitum ueteranum, uictoremq; maximis rebus geſtis, ſed ut laniſta tyrones gladiatores condocefaceret, quo pede ſe reciperent ab hoſte, & quemadmodum obuerſi aduerſariis, & in quantulo ſpatio reſiſterent, modò procurrerent, modò recederent, comminarenturq́ue impetum, ac propè quo loco, & quemadmodum

dum tela mitterent, præcipit, mirificè enim hostium leuis armatura anxium exercitum nostrum, atq; solicitum habebat: quia et equites deterrebat prælium inire, propter equorum interitum, quòd eos iaculis interficiebãt, et legionarium militẽ defatigabãt, propter uelocitatẽ. Grauis enim armaturæ miles, simulatq; ab his insectatus constiterat, in eosq; impetum fecerat, illi ueloci cursu facilè periculũ uitabãt. Quibus ex rebus Cæsar uehementer cõmouebatur, quia quodcunq; prælium, quoties erat cõmissum equitatu suo sine legionario milite, hostium equitaui, leuiq; armaturæ eorum nullo modo par esse poterat. Solicitabatur autẽ his rebus, quòd nondũ hostiũ legiones cognouerat, et quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu leuiq; armatura, quæ erat mirifica, si legiones quoq; accessissent. Accedebat etiã hæc causa, quòd elephãtorum magnitudo, multitudoq; militum animos detinebat in terrore. Cui uni rei tamẽ inuenerat remedium. Nãq; elephantos in Italiã trãsportari iusserat, quò miles noster speciemq;, & uirtutem bestiæ cognosceret, & cui parti corporis eius telum facilè adigi posset, ornatusq; ac loricatus elephãtus cum esset, quæ pars eius corporis nuda sine tegmine relinqueretur, ut eò tela conijcerentur. Præterea ut iumẽta bestiarũ odorẽ, stridorẽ, speciẽ, consuetudine captarum, non reformidarent: quibus ex rebus largiter erat consecutus. Nam & milites bestias manibus pertractabant, earumq; tarditatem cognoscebant, equitesq; in eos pila præpilata conijciebant, atq; in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat. Ob has causas, quas suprà commemoraui, solicitabatur Cæsar, tardiorq;, & consideratior erat factus, & ex pristina bellandi consuetudine, celeritateq; excesserat. Nec mirum: copias enim habebat

in Gallia

in Gallia bellare consuetas; locis campestribus, & contra Gallos homines apertos, minimeq; insidiosos: qui per uirtutem, non per dolum dimicare cōsueuerunt. Tum autem erat *ei laborandum, ut consuefaceret milites hostium dolos, insidias, artificia cognoscere: & quid sequi, quid uitare conueniret.* Itaq; *quò hæc celerius conciperent, dabat operam, ut legiones non uno loco contineret, sed per causam frumētandi, huc atq; illuc reptaret: ideo, quod hostium copias ab se, suoq; uestigio nō discessuras existimabat: atq; post diem tertium productas accuratius suas copias, sicut instruxerat, propter hostium castra prætergressus, æquo loco inuitat ad dimicandū.* Postq̄ *eos abhorrere uidet, reducit, sub uesperum legiones in castra.* Legati *interim ex oppido* Vacca, *quod finitimum fuit* Vzitæ, *cuius Cæsarē potitum esse demonstrauimus, ueniunt, petunt, & obsecrāt, ut sibi præsidiū mittat, se res cōplureis, quæ utiles bello sint, administraturos.* Per *id tempus de eorum uoluntate, studioq; erga Cæsarem transfuga suos ciues facit certiores:* Iubam Regē *celeriter cum copijs suis, antequàm* Cæsaris *præsidium eò perueniret, ad oppidū accurrisse, atq; aduenientem multitudine circundata eo potitum, omnibusq; eius oppidi incolis ad unū interfectis, dedisse oppidum diripiendum, delendumq; militibus.* Cæsar *interim lustrato exercitu, ad* XII. Calendarum Apri. *postero die productis uniuersis copijs progressus à suis castris millia passuum* V. *à* Scipione *circiter duum millium interiecto spatio in acie constitit.* Postquàm *satis, diuq; aduersarios à se ad dimicandum inuitatos, supersedere pugnæ animaduertit, reducit copias.* Postero *die castra mouet, atque iter ad oppidum* Sarsuram, *ubi* Scipio Numidarum *habuerat præsidium, frumentumq; comportauerat, ire contendit.*

tendit. Quod ubi Labienus animaduertit, cum equitatu, leuiq; armatura agmen eius extremum carpere cœpit, atque ita lixarum, mercatorũq;, qui plaustris merces portabant, interceptis sarcinis, addito animo, propius, audaciusq; accedit ad legiones, quòd existimabat milites sub onere, ac sub sarcinis defatigatos, pugnare nõ posse. Quæ res Cæsarem non fefellerat: nanq; expeditos ex singulis legionibus trecentos milites esse iusserat. itaq; eos in equitatum Labieni immissos, turmis suorum suppetias mittit. Tum Labienus cõuersis equis signorum conspectu perterritus, turpißimè contendit fugere, multis eius occisis, compluribus uulneratis. Milites legionarij ad sua se recipiunt signa, atq; iter incœptum ire cœperũt. Labienus per iugum summum collis, dextrorsus procul milites subsequi non desistit. Postquã Cæsar ad oppidum Sarsuram uenit, inspectantibus aduersariis, interfecto præsidio Scipionis, cùm suis auxilium ferre nõ auderent, fortiter repugnante P. Cornelio Scipione euocato, qui ibi præerat, atq; multitudine circumuento, interfectoq;, oppido potitur, atq; ibi frumento exercitui dato, postero die ad oppidum Tisdram peruenit: in quo Considius per id tempus fuerat, cum grandi præsidio, cohorteq; sua gladiatorum. Cæsar oppidi natura perspecta, atque inopia, ab oppugnatione eius deterritus, protinus profectus circiter millia passuum quatuor, ad aquam fecit castra. atque inde quarta die egressus, redit rursus ad ea castra, quæ ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atq; in antiqua castra copias reducit. Thabenenses interim, qui sub ditione, & potestate Iubæ esse consuessent, in extrema eius regni regione maritima locati, interfecto regio præsidio, legatos ad Cæsarem mittunt, rem malè gestam docent, petunt,

tunt,orantque,ut suis fortunis præsto,quòd benemeriti essent,auxilium ferret. Cæsar eorum consilio probato, M. Crispum tribunum cũ cohorte,et sagittarijs,tormentísque compluribus præsidio Thabenam mittit. Eodẽ tempore ex legionibus omnibus milites,qui aut morbo impediti,aut commeatu dato,cum signis nõ potuerant antè transire in Africam,ad millia quatuor,equites CCCC.funditores,sagittarijq; mille uno commeatu Cæsari occurrerunt. Itaq; tum his copiis,& omnibus legionibus eductis,sicut erat instructus, VIII.millibus passuum,à suis castris,ab Scipionis uerò quatuor millibus passuum,longè constitit in campo. Erat oppidum infra castra Scipionis nomine Tegea, ubi præsidium equestre circiter CCCC.habere consueuerat.Eò equitatu dextra,sinistraq; directo ab oppidi lateribus, ipse legionibus ex castris eductis,atque in iugo inferiore instructis,nõ longius ferè mille passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquàm diutius in uno loco Scipio commorabatur, & tempus diei in otio consumebatur, Cæsar equitum turmas suorum iubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erat,facere impreßionem, leuemq; armaturam, sagittarios, funditoresq; eòdem summittit. Quod ubi cœptum est fieri, & equis concitatis Iuliani impetum fecissent, Pacidius suos equites exporrigere cœpit in longitudinem,ut haberent facultatẽ turmas Iulianas circunfundere, & nihilominus fortißimè, acerrimeq; pugnare. Quod ubi Cæsar animaduertit, trecentos, quos ex legionibus habere expeditos consueuerat, ex proxima legione, quæ ei prælio in acie constiterat, iubet equitatui succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria summittere,saucijsq;,ac defatigatis integros, recentioribusq;

tioribusq; uiribus equites subministrare. Postquàm equites Iuliani CCCC. uim hostium, ad quatuor milia numero sustinere non poterant, & à leui armatura Numidarū uulnerabantur, minutatimq; cedebant, Cæsar alterā alam mittit, qui satagentibus celeriter occurrerent. Quo facto, sui sublati uniuersi in hosteis impreßione facta in fugā aduersarios dederunt, multis occisis, compluribus uulneratis, insecuti per triamillia paßuum, usq; in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Cæsar in horam X. commoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit omnibus incolumibus. In quo prælio Pacidius grauiter pilo per caßidem caput ictus, compluresq; duces, ac fortißimus quisque interfecti, uulneratiq; sunt. Postquàm nulla conditione cogere aduersarios poterat, ut in æquū locum descenderent, legionūq; periculum facerent, neq; ipse propius hostem castra ponere propter aquæ penuriam se posse animaduerteret, aduersarios non eorum uirtute confidere, sed aquarum inopia fretos, despicere se intellexit. Pridie Nonarum April. tertia uigilia egreßus ab Agar XVI. millia paßuum nocte progreßus, ad Thapsum, ubi Vergilius cum grandi præsidio præerat, castra ponit, oppidumq; eo die circummunire cœpit, locaq; idonea, opportunaq; complura præsidijs occupare, ne hostes intrare ad se, ac loca interiora capere possent. Scipio interim cognitis Cæsaris consilijs, ad neceßitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos, & Vergilium amitteret, confestim Cæsarem per superiora loca consecutus, millia paßuum octo à Thapso binis castris consedit. Erat stagnum salinarum, inter quod & mare angustiæ quædam non amplius mille, & quingentos paßus intererant,

quas Scipio intrare, et Thapsitanis auxiliū ferre conabatur, q̃ futurū Cæsarē nō fefellerat. Nāq; pridie in eo loco castello munito, ibiq; trino præsidio relicto, ipse cum reliquis copiis lunatis castris Thapsum operibus circūmuniuit. Scipio interim exclusus ab incœpto itinere, supra stagnū postero die, et nocte confecta, cœlo albescente non longè à castris, præsidioq;, q̃ suprà commemorauimus, mille quingentis passibus, ad mare uersus cōsedit, et castra munire cœpit. Quod postquam Cæsari nuntiatū est, milites ab opere deductos, castris præsidio Asprenate proconsule cum legionibus duabus relicto, ipse cum expedita copia in eum locū citatim cōtendit, classisq; parte ad Thapsum relicta, reliquas naues iubet post hostium tergum, quàm maximè ad litus appelli, signumq; suum obseruare: quo dato, subitò clamore facto, ex improuiso hostibus auersis incuterent terrorem, ut perturbati, ac perterriti respicere post terga cogerentur. Quò postquàm Cæsar peruenit, & animaduertit aciem pro uallo Scipionis castris, elephātisq; dextro, sinistroq; cornu collocatis, et nihilominus partē militū castra nō ignauiter munire, ipse acie triplici collocata, legione decima, secundáque dextro cornu, octaua, & nona sinistro, oppositis quinque legionibus, in quarta acie ante ipsa cornua quinis cohortibus contra bestias collocatis, sagittarijs, funditoribus in utrisque cornibus dispositis, leuiq; armatura inter equites interiecta, ipse pedibus circum milites concursans, uirtutésque ueteranorum, prælia'que superiora commemorans, blandeq; appellans, animos eorum excitabat. Tyrones autem, qui nunquàm in acie dimicassent, hortabatur, ut ueteranorum uirtutem æmularentur, eorum'que famam, nomen, locumq; uictoria parta cuperent posidere. Itaque

in

in circumeundo exercitum, animaduertit hostes circa uallũ trepidare, atq; ultro, citroq; pauidos concursare, et modò se intra portas recipere, modò inconst ĩter, immoderateq; pro dire. Cumq; idem à pluribus animaduerti cœptum esset, subitò legati, euocatiq; obsecrare Cæsarẽ, ne dubitaret signũ dare uictoriam sibi propiã à Diis immortalibus portendi; dubitante Cæsare, atq; eorũ studio, cupiditatiq; resistente, sibiq; eruptione pugnari non placere clamitante, & etiã atque etiã aciem sustentante, subitò dextro cornu iniussu Cæsaris tubicen à militibus coactus canere cœpit. Quo facto ab uniuersis cohortibus signa in hostem cœpere inferri, cũ Centuriones pectore aduerso resisterent, uiq; continerent milites, ne iniussu imperatoris concurrerent, nec quicquam proficerent. Quod postquàm Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse, signo felicitatis dato, equo admisso, in hostem contra principes ire contendit. A' dextro interim cornu funditores, sagittariiq; concita tela in elephantos frequentes iniiciunt: quo facto, bestiæ stridore fundarum, lapidumq; perterritæ, sese conuertere, et suos post se frequentes, stipatosq;, proterere, & in portas ualli semifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, præsidio deserti, principes fugiunt. Ita celeriter bestiis circuitis, legiones uallo hostium sunt potitæ, & paucis acriter repugantibus interfectis, reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi confugiunt. Non uidetur esse prætermittendum de uirtute militis ueterani quintæ legionis: nam cum in sinistro cornu elephantus uulnere ictus, & dolore concitatus, in lixam inermem impetum fecisset, eumq; sub pede subditum, deinde genu innixus, pondere suo, proboscide erecta, ui-

brantiq; stridore maximo premeret, atq; enecaret, miles hic non potuit pati, quin se armatum bestiæ offerret: quē postquàm elephantus ad se telo infesto uenire animaduertit, relicto cadauere militem proboscide circundat, atq; in sublime extollit armatum: qui in eiusmodi periculo cum constāter agendum sibi videret, gladio proboscidem, quo erat circundatus, cædere quantum uiribus poterat, non destitit: quo dolore adductus elephātus, milite abiecto, maximo cum stridore, cursuq; conuersus ad reliquas bestias se recipit. Interim Thapso qui erant præsidio, ex oppido eruptionem porta maritima faciunt, & siue ut suis subsidio occurrerent, siue ut oppido deserto, fuga salutem sibi pararent, egrediuntur, atq; ita per mare umbilici fine ingreßi, terrā petebant. Qui à seruitijs, puerisq; qui in castris erant, lapidibus, pilisq; prohibiti terram attingere, rursus se in oppidum receperunt. Interim Scipionis copijs prostratis, paßimq; toto cāpo fugientibus, confestim Cæsaris legiones cōsequi, spatiumq; se nō dare colligendi: postquàm ad ea castra, quæ petebant, perfugerunt, ut refectis castris rursus sese defenderent, ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cuius autoritate, imperioq; rem gererent, qui postquàm aduerterūt neminem ibi esse præsidio, protinus armis abiectis, in regia castra fugere contendunt. Quò postquàm peruenerunt, ea quoque ab Iulianis teneri uident. Desperata salute in quodam colle consistunt, atq; armis dimißis salutationem more militari faciunt, quibus miseris ea res paruo præsidio fuit: nanque milites ueterani ira, & dolore incensi, non modò, ut parcerent hosti, non poterant adduci, sed etiam ex suo ...citu illustres urbanos, quos autores appellabant, com...s aut uulnerarunt, aut interfecerunt. In quo numero

fuit

fuit Tullius Rufus Quæstorius, qui pilo traiectus cõsulto à milite interijt. Itẽ Põpeius Rufus brachiũ gladio percussus, nisi celeriter ad Cæsarem accurrisset, interfectus esset. Quo facto cõplures equites Romani, senatoresq; perterriti, ex prælio se receperũt, ne à militibus, qui ex tanta uictoria licẽtiã sibi assumpsissent immoderate peccandi impunitatis propter maximas res gestas, ipsi quoq; interficerẽtur. oẽs Scipionis milites, cum fidẽ Cæsaris implorarent, inspectãte ipso Cæsare, et à militibus deprecãte, eis uti parcerẽt, ad unũ sunt interfecti. Cæsar trinis castris potitus, occisisq; hostiũ decẽ milibus, fugatisq; cõpluribus, se recepit, quinquaginta militibus amißis, paucis saucijs, in castra. Ac statim ex itinere ante oppidũ Thapsum cõstitit, elephãtesq; sexagintaquatuor, ornatos, armatosq; cũ turribus ornamentisq; capit, captos ante oppidũ instructos cõstituit. Id hoc cõsilio, si posset et Vergilius, quiq; cum eo obsidebãtur, rei male gestæ suorum indicio à ptinacia deduci. Deinde ipse Vergilium appellauit, inuitauitq; ad deditionẽ, suãq; lenitatẽ, et clementiã cõmemorauit. Quẽ postq̃ animaduertit respõsum sibi nõ dare, ab oppido receßit. Postero die diuina re facta, cõcione aduocata, in cõspectu oppidanorũ milites collaudat, totumq; exercitum ueteranorum donauit præmijs, ac fortißimo cuiq; ac bene merenti pro suggestu tribuit. Ac statim inde digressus, T. Rebillo proconsule cum tribus ad Thapsum legionibus, et Cn. Domitio cum duabus Tisdræ, ubi Cõsidius præerat, ad obsidẽdum relictis, M. Messala Uticã ante præmisso, cum equitatu ipse eõdem iter facere contendit. Equites interim Scipionis, qui ex prælio fugerant, cùm Uticam uersus iter facerent, perueniunt ad oppidum Paradam. Ubi, cùm ab incolis non reciperentur,

ideo quod fama de uictoria Cæsaris præcucurrisset,ui oppido potiti,in medio foro lignis coaceruatis,omnibusq; rebus eorum congestis,ignem subijciunt: Atq; eius oppidi incolas cuiusq; generis,ætatisq; uiuos,constrictosq; in flāmam conijciunt,atq; ita acerbissimo afficiunt supplicio. Deinde protinus Vticam perueniunt. Superiore tempore M.Cato, quòd Vticensibus propter beneficium legis Iuliæ parum in suis partibus præsidij esse existimauerat,plebē inermem oppido eiecerat,et ante portam belli causa,castris,fossaq;, paruula duntaxat,munierat,ibiq; custodijs circundatis habitare coēgerat. Senatum oppidi custodia tenebat. Eorum castra L. equites adorti expugnare cœperunt,ideo quòd eos partibus Cæsaris fauisse sciebāt,ut eis interfectis,eorum pernicie dolorem suum ulciscerentur. Vticenses animo addito ex Cæsaris uictoria,lapidibus,fustibusq; equites repulerunt. Itaq; postquā castris nō potuerant potiri,Vticam se in oppidum coniecerunt,atq; ibi multos Vticēses interfecerunt,domosq; eorum expugnauerunt, ac diripuerunt: quibus cùm Cato persuadere nulla ratione quiret,ut secum oppidum defenderēt, et cæde,rapinisq; desisterent,et quid sibi uellent,sciret, sedandæ eorum importunitatis gratia, singulis HS.C. diuisit. Idem Sylla Faustus fecit, ac de sua pecunia largitus est, unàq; cum iis ab Vtica proficiscitur, atq; in regnum ire contendit. Complures interim ex fuga Vticā perueniūt, quos omneis Cato conuocatos, unà cum trecentis, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerāt, hortatur, ut seruitia manumitterent, oppidumq; defenderent: quorum cùm partem assentire,partem animum,mentemq; perterritam,atq; in fuga destinatam habere intellexisset, amplius de ea re agere destitit, nauesq; iis attribuit,ut in quas

quisq;

*quisq; parteis uellet, proficisceretur. Ipse omnibus rebus diligentißimè cõstitutis, liberis suis L. Cæsari, qui tum ibi pro quæstore fuerat, commendatis, et sine suspicione, uultu, atq; sermone, quo superiore tempore usus fuerat, cùm dormitum isset, ferrum intro clàm in cubiculum tulit, atq; ita se traiecit. Qui, dum anima nondum expirata cõcidisset, impetu facto in cubiculum, ex suspicione medicus, familiaresq; continere, atq; uulnus obligare cœpissent, ipse suis manibus uulnus crudelißimè diuellit, atq; animo præsenti se interemit. Quem Vticenses, quanquàm oderant partium gratia, tamen propter eius singularem integritatem, et quòd dißimillimus reliquorum ducum fuerat, quodq; Vticã mirificis operibus muniterat, turresq; auxerat, sepultura afficiunt. Quo interfecto L. Cæsar, ut aliquod sibi ex ea re auxilium pararet, conuocato populo, concione habita, cohortatur omnes, ut portæ aperirẽtur, se in Cæsaris clementia magnam spem habere. Itaq; portis patefactis, Vtica egreßus Cæsari imperatori obuiã proficiscitur. Messala, ut erat imperatum, Vticã puenit, omnibusq; portis custodias ponit. Cæsar interim à Thapso progressus, Vscetam peruenit, ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum, cæterarumq; rerum cum paruo præsidio habuerat: hoc aduenięs potitur. Deinde Adrumẽtũ peruenit, quò cùm sine mora introißet, armis, frumẽto, pecuniaq; considerata, Q. *Ligurio C. Considii filio, qui tum ibi fuerat, uitã cõceßit. Deinde eodem die Adrumento egreßus, Luneio Regulo ibi cum legione relicto, Vticam ire contendit, cui in itinere fit obuius L. Cæsar, subitoq; se ad genua proiecit, uitamque sibi, nec amplius quicquam deprecatur: cui Cæsar facilè, & pro sua natura, et instituto cõceßit. Item Cæcinnæ, Ceteio, P. Atrio,*

*Ligario

L.Cællæ pátri,& filio,M.Epio,M.Aquinio Catonis filio, Damasippiq; liberis,ex sua consuetudine tribuit,circiterq; noctem luminibus accensis Vticam peruenit,atq; extra oppidum ea nocte mansit. Postero die mane oppidum introiit, cōcioneq; aduocata, Vticenses incolas cohortatus, gratias pro eorū studio erga se agit:Ciues autem Romanos negotiatores,& eos,qui inter CCCC.pecunias contulerant Varo,& Scipioni,multis uerbis accusatos,& de eorum sceleribus longiori habita oratione, ad extremum, ut sine metu prodirent edicit,se eis dūtaxat uitam cōcessurum, bona quidem eorū se uenditurum:ita tamen, ut qui eorum bona sua redemisset,se bonorum uenditionem indicturum, & pecuniam mulctæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere possent.Quibus metu exanguibus, de uitaq; ex suo promerito desperantibus,subitò oblata salute,libentes cupidiq;cōditionem acceperant,petieruntq; à Cæsare,ut uniuersis trecentis uno nomine pecuniam imperaret. Itaq; bis mille sestertium bis imposito,ut per triennium sex pensionibus populo Ro.soluerēt,nullo eorū recusante,ac se eodem die demum natos prædicantes,læti gratias agunt Cæsari.Rex interim Iuba,ut ex prælio fugerat, unà cum Petreio interdiu in uillis latitando,tandē nocturnis itineribus cōfectis in regnum peruenit, atq; ad oppidum Zamam, ubi ipse domicilium,cōiuges,liberosq; habebat,quò ex cuncto regno omnē pecuniam,charißimasq; res cōportauerat,quodq; inito bello operibus maximis munierat,accedit. Quem antea oppidani rumore exoptato de Cæsaris uictoria audito, ob has causas oppido prohibuerunt, quòd bello contra populum Rom.suscepto in oppido Zama lignis congestis, maximam in medio foro pyram construxerat, ut si fortè bello foret

superatus

superatus,omnibus rebus eò coaceruatis,dehinc ciuibus cun ctis interfectis,eodemq; proiectis,igne subiecto,tum demum se ipse insuper interficeret,atq; unà cum liberis,cōiugibus, ciuibus,cunctaq; gaza regia cremaretur. Postquā Iuba an te portas diu, multumq; primò minis pro imperio egisset cum Zamēsibus: deinde cùm se parū proficere intellexisset, precibus quoq; orasset,uti se ad suos Deos penates admitte= rent:ubi eos in sententia perstare animaduertit, nec minis, nec precibus suis moueri,quò magis se reciperent:tertiò pe tit ab eis,ut sibi coniuges,liberosq; redderent, ut secum eos asportaret.Postquam sibi nihil omnino oppidanos responsi reddere animaduertit, nulla re ab his impetrata, ab Zama discedit,atq; ad uillam suam cum M.Petreio,paucisq; equi= tibus se confert.Zamēses interim legatos de his rebus ad Cæ sarē Vticā mittunt, petuntq; ab eo,uti antè,quàm Rex ma num colligeret,seseq; oppugnaret,sibi auxilium mitteret,se tamē paratos esse,sibi quoad uita suppeteret,oppidum, seq; ei reseruare.Legatos collaudatos Cæsar domum iubet ante cedere,ac suum aduentū prænuntiare.Ipse postero die Vti= ca egressus cum equitatu ire in regnum cōtendit.Interim in itinere ex regiis copiis duces cōplures ad Cæsarem ueniūt, orantq; ut sibi ignoscat.Quibus supplicibus uenia data,Za mam perueniunt. Rumore interim perlato de eius lenitate clemētiaq;,propemodum omnes regni equites Zamam per= ueniunt ad Cæsarem,ab coq; sunt metu,periculoq; liberati. Dum hæc utrobiq; geruntur,Considius,qui Tisdræ cum fa= milia sua, gladiatoria manu, Gætulisq; præerat, cognita cæde suorum,Domitiiq;,& legionum aduentu perterritus, desperata salute,oppidum deserit,seq; clàm cum paucis bar baris pecunia onustus subducit,atq; in regnum fugere con=

 tendit:

tendit: quem Gætuli sui comites in itinere prædæ cupidi cõcidunt, seq; in quascunq; potuere parteis conferunt. C. interim Vergilius, postquã terra, mariq; clausus, se nihil proficere intellexit, suosq; interfectos, aut fugatos, M. Catonem Vticæ sibi ipsi manus intulisse, Regem uagum, à suis desertum, ab omnibus aspernari, Saburam, eiusq; copias ab Sitio esse deletas, Vticæ Cæsarem sine mora receptum: de tanto exercitu reliquias esse nullas, quæ sibi, suisq; liberis prodessent, à Caninio proconsule, qui eum obsidebat, fide accepta, seq;, & sua omnia, & oppidum proconsuli tradit. Rex interim Iuba ab omnibus ciuitatibus exclusus, desperata salute, cùm iam conatus esset cum Petreio, ut per uirtutem interfecti esse uiderẽtur, ferro inter se depugnãt, atq; firmior imbecilliorem Iuba Petreium facilè ferro consumpsit. Deinde ipse sibi cũ conaretur gladio traijcere pectus, nec posset, precibus à seruo suo impetrauit, ut se interficeret, idq; obtinuit. P. interim Sitius pulso exercitu Saburæ præfecti Iubæ, ipsoq; interfecto, cum iter cum paucis per Mauritaniã ad Cæsarem faceret, fortè incidit in Faustum, Afraniumq;, qui eam manum habebant, quá Vticã diripuerant, iterq; in Hispaniam tendebant, & erant numero circiter M D. itaq; celeriter nocturno tempore insidiis dipositis, eos prima luce adortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut deditionem accipit: Afranium, & Faustum uiuos capit cum coniuge, & liberis. Paucis pòst diebus, dißẽsione in exercitu orta, Faustus, & Afranius interficiuntur. Pompeiæ cum Fausti liberis Cæsar incolumitatem, suaq; omnia concesßit. Scipio interim cum Damasippo, & Torquato, & Pletorio Rustiano, nauibus longis diu, multumq; iactati, cùm Hispaniam peterent, ad Hipponem

ponem regium deferuntur, ubi classis P. Sitii per id tempus erat. A qua pauciora ab amplioribus circunuenta nauigia deprimuntur. Ibiq; Scipio cum iis, quos paulò antè nominaui, interiit. Cæsar interim Zamæ auctione regia facta, bonisq; eorum uenditis, qui ciues Romani contra populum Romanum arma tulerant, præmiisq; Zamensibus, qui de Rege excludendo consilium ceperant, tributis, uectigalibusq; regiis irrogatis, ex regnoque Prouincia facta, atq; ibi Crispo Sallustio populi Romani proconsule cum imperio relicto, ipse Zama egressus Vticam se recipit. Ibi bonis uenditis eorum, qui sub Iuba, Petreioq; ordines duxerant: Item Thapsitanis H-S. uiginti millia, conuentui eorum H-S. triginta millia, Adrumentanis H-S. triginta millia, conuentui eorum H-S. quinquaginta millia, mulctæ nomine imponit. Ciuitates, bonaq; eorum, ab omni iniuria, rapinisque defendit. Leptitanos, quorum superioribus annis Iuba bona diripuerat, & ad Senatum questi per legatos, atq; arbitris à Senatu datis, sua receperant, triginta centenis millibus ponderis olei in annos singulos mulctat. ideo q̃ initio per dissensionem principum, societatem cum Iuba inierant, eumq; armis, militibus, pecunia iuuerant. Tisdritanos, propter humilitatem ciuitatis, certo numero frumenti mulctat. His rebus gestis Idibus Iunii, Vticæ classem cõscendit, & post diem tertium Caraleis in Sardiniam peruenit. Ibi Sulcitanos, q̃ Nasidium, eiusq; classem receperant, copiisq; iuuerant, H-S. centum millibus mulctat, & pro decumis, octauas pendere iubet, bonaq; paucorum uendit, & ante diem III. Calẽdarum Quintilis naues conscendit. Et à Caralibus secundum terram prouectus, duodetrigesimo die, eò quòd tempestatibus in portubus cohibebatur, ad urbem Romam uenit.

A. HIRTII, AVT, OPII COMMENTARIORVM DE BELLO HISPANIENSI LIBER SEXTVS.

PHARNACE *superato, Africa recepta, qui ex his prælijs cum adolescent Cn. Pompeio prefugissent, cum et ulterioris Hispaniæ potitus esset, dũ Cæsar muneribus dandis in Italia detinetur, quò facilius præsidia contrà cõpararet, Pompeius in fidem uniuscuiusq; ciuitatis confugere cœpit. Ita partim precibus, partim ui bene magna comparata manu, Prouinciam uastare cœpit. Quibus in rebus nonnullæ ciuitates sua sponte auxilia mittebant. Item nonnullæ portas claudebant, ex quibus, si qua oppida ui ceperat, cùm aliquis ex ea ciuitate optimè de Cn. Pompeio meritus ciuis esset, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur causa, ut eo de medio sublato, ex eius pecunia latronum largitio fieret: ita paucis commodis hoste hortato, maiores augebãtur copiæ. Ideoq; crebris nuntijs in Italiam missis, ciuitates cõtrariæ Põpeio auxilia sibi depostulabãt. C. Cæsar dictator tertiò, designatus quartò, multis itineribus antè cõfectis, cùm celeri festinatione ad bellum conficiẽdũ in Hispaniam conuenisset, legati Cordubenses, qui à Cn. Põpeio discesserant, Cæsari obuiam ueniunt, à quibus nuntiabatur, nocturno tẽpore oppidum Cordubam capi posse, quòd nec opinãtibus aduersarijs eius, Prouincia potitus esset. Simulq; quòd tabellarii à Cn. Pompeio dispositi omnibus locis essent, qui certiorem Cn. Pompeium de Cæsaris*

aduentu facerent, multa præterea uerisimilia proponebāt. Quibus rebus adductus, quos legatos antè exercitui præfecerat Q. Pedium, et Quintum Fabium Maximum de suo aduentu facit certiores, ut quem sibi equitatum ex Prouincia fecissent, præsidio mitterent. Ad quos celerius, quā ipsi opinati sunt, appropinquauit: atq; ut ipse uoluit, equitatum sibi præsidio habuit. Erat per idem tēpus Sex. Pōpeius frater, qui cum præsidio Cordubam tenebat, q̃ eius Prouinciæ caput esse existimabatur. Ipse autem Cn. Pōpeius adolescēs Vllam oppidum oppugnabat, et ferè iam aliquot mensibus ibi detinebatur: quo ex oppido, cognito Cæsaris aduentu, legati clam præsidio Cn. Pōpeij Cæsarem cùm adissent, petere cœperunt, ut sibi primo quoq; tempore subsidium mitteret, Cæsar eā ciuitatem omni tēpore optimè de populo Ro. meritam esse sciebat, sex cohortes secunda uigilia iubet proficisci, pariq́; equites numero, quibus præfecit hominem eius Prouinciæ notum, & non parum scientem L. Iunium Paciecum: qui cum ad Cn. Pōpeij præsidia uenisset, incidit idem temporis, ut tempestate aduersa, uehementiq́; uēto afflictaretur, qua ui tempestatis ita obscurabatur, ut uix proximū cognoscere posset, cuius incōmodum summā utilitatem ipsis præbebat. Ita cùm ad eum uenerunt, iubet binos equites incedere, et rectà per aduersariorum præsidia ad oppidum cōtendere, medijsq́; ex præsidijs, cùm quæreretur, qui essent, unus ex nostris respōdit, ut sileat uerbū facere: nam id temporis conari ad murum accedere, ut oppidum capiant, & partim tempestate impediti uigiles non poterant diligentiam præstare, partim illo responso deterrebantur: cum ad portam appropinquassent, signo dato, ab oppidanis sunt recepti, & pedites, equitesq́; clamore facto, dispositis ibi

 partim

partim,qui remanſere,eruptionem in aduerſariorum caſtra fecerunt.Sic illud cùm inſciētibus accidiſſet,exiſtimabat magna pars hominum,qui in iis caſtris fuiſſet,ſe propè captos eſſe. Hoc miſſo ad Vllam præſidio, Cæſar ut Pompeium ab ea oppugnatione deduceret,ad Cordubam cõtendit,exq́; itinere loricatos uiros fortes cũ equitatu antè præmiſit: qui ſimul in conſpectum oppidi ſe dederunt,in equis recipiuntur. hoc à Cordubenſibus nequaquam poterat animaduerti. Appropinquantibus ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum exiſſet, loricati,ut ſuprà ſcripſimus,ex equis deſcenderunt,& magnum prælium fecerunt,ſic ut ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum ſe reciperent.Hoc timore adductus Sex.Pompeius,literas fratri miſit,ut celeriter ſibi ſubſidio ueniret,ne prius Cæſar Cordubam caperet,quàm ipſe illò ueniſſet.*ita Cn.Pompeius Vlla propè capta,literis fratris excitus, cum copiis ad Cordubam iter facere cœpit.Cæſar,cùm ad flumē Betim ueniſſet, neq; propter altitudinem fluminis tranſire poſſet,lapidibus corbes plenos demiſit,ita inſuper ponte facto,copias ad caſtra tripartitò traduxit.Tenebant aduerſus oppidum è regione pontis trabes , ut ſuprà ſcripſimus , bipartitò. Huc cùm Pompeius cum ſuis copiis ueniſſet,ex diuerſo pari ratione caſtra ponit.Cæſar,ut eum ab oppido, commeatúque excluderet , brachium ad pontem ducere cœpit . Pari idem conditione Pompeius.Hic inter duces duos fit cõtentio: uter prius pontem occuparet, ex qua contentione quotidiana minuta prælia fiebant,ut modò hi , modò illi ſuperiores diſcederent . Quæ res cum ad maiorem contentionem ueniſſet, ab utriſque cominus pugna iniqua, dum cupidius locum ſtudent tenere, propter pontem coanguſtabantur, & fluminis ripis.

nis ripis appropinquantes coangustati præcipitabantur. Hic alteri alteris non solum mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis exæquabāt. Ita diebus compluribus cupiebat Cæsar, si qua conditione posset, aduersarios in æquū locum deducere, et primo quoq; tempore de bello decernere: cùm animaduerteret aduersarios minimè uelle, quos ideo à uia retraxerat, ut in æquum deduceret, copiis flumen traductis, noctu iubet ignes fieri magnos. Ita firmißimū eius præsidium Ateguam proficiscitur. Id cùm Pompeius ex perfugis resciſſet, ea die per uiarum angustias, carra complura, multosq; lanistas retraxit, et ad Cordubam se recepit. Cæsar munitionibus Ateguam oppugnare, & brachia circum ducere cœpit: cuius rei Pompeio cùm nuntius esset allatus, eo die proficiscitur, cuius in aduentu, præsidii causa, Cæsar complura castella occupauit, partim sub equitatu, partim ut pedestres copiæ in statione, & in excubitu castris præsidio esse possent. Hic in aduentu Pompeij incidit, ut matutino tempore nebula esset craßißima. Itaq; in illa obscuratione cum aliquot cohortibus, & equitum turmis circuncludunt Cæsaris equites, & concidunt, sic, ut uix in ea cæde pauci effugerent. Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius, & trans flumen Salsum per conualles castra inter duo oppida Ateguam, & Vcubim in monte constituit. Cæsar in munitionibus, cæterisque, quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem, uineasq; agere instituit. Hæc loca sunt montuosa, & natura edita ad rem militarem, quæ planitie diuiduntur Salso flumine, proximè tamen Ateguam, ut ad flumen sint circiter passuum duo millia. Ex ea regione oppidi in montibus castra habuit posita Pompeius in conspectu utrorumq; oppidorum, neq; suis ausus

est subsi-

est subsidio uenire. Aquilas habuit: & signa tredecim legionum. Sed ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ fuerunt uernaculæ, quæ à Trebonio transfugerant, et una facta ex colonis, quæ fuerunt in his regionibus: quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum adduxerat. Reliquæ ex fugitiuis auxiliares consistebant. Nã de leui armatura, et equitatu, longè & uirtute, et numero nostri erãt superiores. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius, q, loca sunt edita, & ad castrorum munitiones non parum idonea. Nã ferè totius ulterioris Hispaniæ regio propter terræ fœcunditatem, inopem, difficilemq; habet oppugnationem, & non minus copiosam aquationem. Hic etiam propter barbarorũ crebras excursiones omnia loca, quæ sunt ab oppidis remota, turribus, & munitionibus retinentur, sicut in Africa, rudere, non tegulis teguntur, simulq; in his habent speculas, & propter altitudinem longè, latèque prospiciunt. Item oppidorũ magna pars eius prouinciæ mõtibus ferè munita, et natura excellentibus locis est constituta, ut simul aditus, ascensusq; habeat difficiles. Ita ab oppugnationibus natura loci distinentur, ut ciuitates Hispaniæ non facilè ab hostibus capiantur: quod in hoc contingit bello. Nam ubi inter Ateguam, & Vcubim, quæ oppida suprà sunt scripta, Pompeius habuit castra cõstituta, in conspectu duorũ oppidorum, ab suis castris circiter millia passuum quatuor grumus est excellens natura, qui appellatur Castra Posthumiana: ibi præsidij causa castellũ Cæsar habuit constitutum. Pompeius, qui eodem iugo tenebatur, loci natura, & quòd remotum erat castris Cæsaris, animaduertebat loci difficultatem, & quòd flumine Salso intercludebatur, non esse permissurum Cæsarem, ut in tanta loci

ta loci difficultate ad subsidium committendum se mitteret. ista fretus opinione, tertia uigilia profectus, castellum oppugnare cœpit, ut laborantibus succurreret. Nostri cũ *appropinquassent, clamore repentino, telorumq; multitudine iactus facere cœperunt, uti magnam partẽ hominum uulneribus afficerẽt: quo peracto, cùm ex castello repugnare cœpissent, et maioribus castris* Cæsari *nuntius esset allatus, cũ tribus legionibus est profectus.* Et cùm *ad eos appropinquasset, fuga pterriti multi sunt interfecti, cõplures capti, in quibus multi præterea armis exuti fugerũt, quorum scuta sunt relata octoginta. Insequẽti luce* Arguetius *ex* Italia *cum equitatu uenit.* Is *signa* Saguntinorum *retulit quinq;, quæ ab oppidanis cepit.* Suo *loco perterritus est, q, equites ex* Italia *cũ* Asprenate *ad* Cæsarẽ *uenissent: ea nocte* Põpeius *castra incendit, et ad* Cordubã *uersus iter facere cœpit.* Rex *nomine* Indo, *qui cũ equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen aduersariorum insequitur, à uernaculis legionariis exceptus est, et interfectus.* Postero *die equites nostri lõgius ad* Cordubã *uersus prosecuti sunt eos, qui cõmeatus ad castra* Põpeii *ex oppido portabãt, ex iis capti quinquaginta, cum iumentis ad nostra adducti sunt castra.* Eodẽ *die* Qu, Marilus Tri. *mil. qui fuisset* Pompeii, *ad nos trãsfugit, et noctis tertia uigilia in oppido acerrimè pugnatũ est, ignẽq; multum miserunt, sicut et omne genus, quibus ignis per iactus solitus est mitti.* Hoc *præterito tempore.* C. Fundanius, *eques* Romanus, *ex castris aduersariorum ad nos transfugit.* Postero *die ex legione uernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se seruos esse, cum uenirent, cogniti sunt à militibus, qui antea cum* Babilio, & Pedio *fuerant,* & *à* Trebonio *transfuge-*

rant

rant. Eis ad ignoſcendum nulla eſt data facultas, & à militibus noſtris interfecti ſunt. Eodem tempore capti tabellarii, qui à Corduba ad Pompeiũ miſsi erãt, perperãq; ad caſtra noſtra peruenerant, præciſis manibus miſsi ſunt facti. Pari conſuetudine uigilia ſecunda ex oppido ignem multũ, telorumq; multitudinẽ iactando, bene magnũ tempus conſumpſerunt, cõpluresq; uulneribus affecerũt. Præterito noctis tempore eruptionẽ in legionẽ ſextã fecerunt, cũ in opere noſtri diſtenti eſſent, acriterq; pugnare cœperunt. Quorum uis repreſſa à noſtris, & ſi oppidani ſuperiore loco defendebantur, quinquaginta, cũ eruptionẽ facere cœpiſſent, tamen uirtute militum noſtrorũ, qui, etſi inferiore loco premebantur, tamen repulſi aduerſarii bene multis uulneribus affecti, in oppidum ſe contulerunt. Poſtero die Pompeius ex caſtris ſuis brachium cœpit ad flumen Salſum facere, & cùm noſtri equites pauci in ſtatione fuiſſent à pluribus reperti, de ſtatione ſunt deiecti, & occiſi tres. Eo die A. Valgius Senatoris filius, cuius frater in caſtris Pompeii fuiſset, omnibus ſuis rebus relictis, equum conſcendit, & fugit. Speculator de legione ſecunda Pompeiana captus à militibus, & interfectus eſt. Per idem tempus glans miſſa eſt inſcripta, quo die ad oppidum capiendum accederent, ſeſe ſcutum eſſe poſiturum. Qua ſpe nonnulli dum ſine periculo murum aſcendere, & oppidum potiri poſſe ſe ſperarent, poſtero die ad murum opus facere cœperunt, & bene magna prioris muri pars deiecta eſt. Quo facto ab oppidanis, ac ſi ſuarum partium eſſent, conſeruati, miſſos fecere loricatos, quiq; præſidii cauſa præpoſiti oppido à Pompeio eſſent, orabant. Quibus reſpondit Cæſar, ſe conditiones dare, non accipere conſueuiſſe: qui cùm in oppidum

reuerſi

reuersi essent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorum emisso, pugnare pro muro toto cœperunt. Propter quod ferè magna pars hominum qui in castris nostris essent non dubitarunt, quin irruptionem eo die essent facturi. Ita corona circundata pugnatum est aliquandiu uehementissimè. Simulq; ballista missa à nostris turrem deiecit, qua aduersariorum, qui in ea turre fuerant, quinq; deiecti sunt, & puer, qui ballistam solitus erat obseruare. Eo præterito tēpore, Pōpeius trans flumen Salsum castellū constituit, neq; à nostris prohibitus, falsáq; illa opinione gloriatus est, q, propè in nostris partibus locum tenuisset. Item insequenti die eadem cōsuetudine dū lōgius prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerāt, aliquot turmæ cum leui armatura impetu facto, loco sunt deiectæ, & propter paucitatem nostrorum equitum, simulq; leui armatura inter turmas aduersariorum, protritæ. Hoc in conspectu utrorunq; castrorum gerebatur, & maiore Pōpeiani exultabant gloria, longius q, nostris cedentibus prosequi cœpissent: qui cū aliquo loco à nostris recepti essent, ut cōsuessent, ex simili uirtute clamore facto aduersati sunt prælium facere. Ferè apud exercitus hæc est equestris prælii cōsuetudo, cū eques ad dimicādum dimisso equo cum pedite progreditur, nequaquam par habetur: id quod in hoc accidit certamine: cùm pedites ex leui armatura lecti ad pugnam equitibus nostris necopinantibus uenissent, idq; in prælio animaduersum esset, complures* equites descenderunt. ita exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre prælium facere cœpit, usq; eò, ut cædem proximè à uallo fecerint. In quo prælio aduersariorum ceciderunt centum uigintitres, compluresq; armis exuti, multi uulneribus affecti in castra sunt

*ex equis

redacti: nostri ceciderunt tres, saucij XII. *pedites, & equites quinque*. Eius *diei insequenti tempore pristina consuetudine pro muro pugnari cœptum est*. Cum *bene magnam multitudinem telorum, igneḿq; nostris defendentibus iniecissent, nefandum, crudelißimumq; facinus sunt aggreßi, in conspectuq; nostro hospites, qui in oppido erāt, iugulare, et de muro præcipites mittere cœperunt, sicut apud barbaros, quod post hominum memoriam nunquam est factum*. Huius *diei extremo tempore à* Pompeianis *clàm ad nostros tabellarius est missus, ut ea nocte turres, aggeremq; incenderent, & tertia uigilia eruptionem facerent. ita igne, telorumq; multitudine iacta, cū bene magnam partem muri comsumpsissent, portam, quæ è regione, et in conspectu* Pompeii *castrorum fuerat, aperuerunt, copiæq; totæ eruptionem fecerunt, secumq; extulerunt calcatas ad fossas cōplendas, & harpagones ad casas, quæ stramentis ab nostris hybernorū causa ædificatæ erant, diruendas, & incendendas*. Præterea *argentum, & uestimenta, ut dum nostri in præda detinerentur, illi cæde facta ad præsidia* Pompeij *se reciperent*. Nam *quòd existimabat eos posse conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen* Salsum *in acie*. Quod *factum licet nec opinantibus nostris esset gestum, tamen uirtute freti repulsos, multisq; uulneribus affectos, oppido repreßerunt: prædaq; & armis eorum sunt potiti, uiuosq; aliquos cœperunt, qui postero sunt interfecti die*. Eodemq; *tempore transfuga nūtiauit ex oppido* Iunium, *qui in cuniculo fuisset, iugulatione oppidanorum facta, clamasse facinus se nefandum, & scelus fecisse*. Nam *eos nihil meruisse, quare tali pœna afficerentur, qui eos ad aras, & focos suos recepissent, eosq; hospitium scelere contaminasse, multa præterea dixisse,*

Iunius.

xisse, qua oratione deterritos amplius iugulationem nō fecisse. Ita postero die Tullius legatus cum Catone Lusitano uenit: et apud Cæsarem uerba fecit: Vtinam quidē Dij immortales fecissent, ut tuus potius miles, quā Cn. Pōpeii factus essem, & hanc uirtutis constantiam in tua uictoria, nō in illius calamitate præstarē: cuius funestæ laudes, quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut ciues Ro. indigētes præsidij, et propter patriæ luctuosam perniciem dedimur hostiū numero, qui neq; in illius prospera acie primā fortunā, neque in aduersa secundā obtinuimus uictoriā, qui legionum tot impetus sustentantes, nocturnis, diurnisq; operibus gladiorū ictus, telorumq; missus expectantes, uicti, et deserti à Pōpeio, tua uirtute superati, salutem à tua clementia deposcimus, petimusq;, ut qualem te gentibus præstitisti, similem in ciuium deditione præstes. Remissis legatis, cū ad portā uenisset Tiberius Tullius: cū eum introëuntem C. Antonius insecutus nō esset, reuersus est ad portā, et hominem apprehēdit. Quod Tiberius cū fieri animaduertit, simulq; pugionem eduxisset, manum eius incidit, ita refugerunt ad Cæsarem. Eodem'que tempore signifer de legione prima transfugit, & nuntiauit quo die equestre prælium factum esset, suo signo perisse homines trigintaquinque, neque licere castris Cn. Pompeii nuntiari, neque dici perisse quenquam. Seruus, cuius dominus in Cæsaris castris fuisset, uxoremq;, & filium in oppido reliquerat, dominum iugulauit, & ita clàm à Cæsaris præsidiis in Pompeii castra discessit, & indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defendendum compararentur. Ita literis acceptis, cùm in oppidum reuersi essent, qui mittere glandem scriptam solebant, insequenti tempore duo

Tullius, Catonis Lusitani oratio ad Cæsarem.

re duo Lusitani fratres transfugæ nuntiarunt, quam Pompeius concionem habuisset: quoniam oppido subsidio nõ posset uenire, noctu ex aduersariorum conspectu se deducerent ad mare uersum. vnum respondisse, ut potius ad dimicandũ descenderent, quàm signum fugæ ostenderent. Tum, qui ita locutus esset, iugulatum. Eodem tempore tabellarij eius deprehensi, qui ad oppidũ ueniebant, quorũ literas Cæsar oppidanis obiecit, & qui uitã sibi peteret, iußit turrẽ ligneam oppidanorũ incẽdere: id si fecisset, ei se promisit omnia concessurũ. Quod difficile erat factu, ut eã turrẽ sine periculo quis incẽderet. Ita facturus de ligno cũ proprius accesßisset, ab oppidanis est occisus. Eadẽ nocte trãsfuga nuntiauit Pompeium, et Labienum de iugulatione oppidanorũ indignatos esse. Vigilia secunda propter multitudinã telorum turris lignea, quæ nostra fuisset, ab imo uitium fecit, usq; ad tabulatum secũdum, et tertium. Eodẽ tempore pro muro pugnatum acerrimè, et turrim nostrã, ut superiorem incenderunt: Idcirco quòd uentum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce materfamiliàs de muro se deiecit, & ad nos transiliit, dixitq; se cum familia constitutum habuisse, ut unà transfugerent ad Cæsarẽ, illam oppressam, & iugulatam. Hoc præterea tempore tabellæ de muro sunt deiectæ, in quibus scriptum est inuentum: L. Minutius Cæsari. Si mihi uitam tribuis, quoniam à Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi præstiti, tali uirtute, & constantia futurum me in te esse præstabo. Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Cæsarem adierunt, si sibi uitam concederet, sese insequenti die oppidum esse dedituros. Quibus respondit, se Cæsarem esse, fidemq; præstaturum: ita ante diem XI. Calendarũ Martij oppido potitus

L. Minutius.

Ategua capta

potitus,imperator est appellatus. Et Pompeius,ex perfugis cùm deditionem oppidi factam esse scisset,castra mouit Vcubim uersus,sed circum ea loca castella disposuit,& munitionibus,se continere cœpit. Cæsar mouit, & propius castra castris contulit. Eodem tempore manè loricatus unus ex legione uernacula ad nos transfugit,& nuntiauit Pompeium oppidanos Vcubenses conuocasse,eisq; imperauisse, ut diligentia adhibita perquirerent, qui essent suarum partium, itemq; aduersariorum uictoriæ fautores. Hoc præterito tẽpore,in oppido, quod fuit captum, seruus est prehensus in cuniculo,quem suprà demonstrauimus,dominum iugulasse, is uiuus est combustus: eodemq; tempore Centuriones loricati octo ad Cæsarem transfugerunt ex legione uernacula, & equites nostri cum aduersariorum equitibus congreßi sunt,& saucii aliquot occiderunt,leui armatura. Ea nocte speculatores prehensi serui tres,& unus ex legione uernacula. Serui sunt in crucem sublati, militi ceruices abscissæ. Postero die equites, cum leui armatura ex aduersariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter undecim equites ad aquatores nostros excurrerunt,nonnullos interfecerunt,item alios uiuos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites octo. Insequenti die Pompeius securi percußit homines septuagintaquatuor,qui dicebantur esse fautores Cæsaris uictoriæ:reliquos in oppidum iußit deduci,ex quibus effugerunt centũ uiginti,& ad Cæsarem uenerunt. Hoc præterito tempore, qui in oppido Ategua Bursauolenses capti sunt,legati profecti sunt cum nostris, uti rem gestam Bursauolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio cùm uiderent hospites iugulari. Præterea multa scelera ab iis fieri, qui præsidii causa ab his reciperentur:

qui, cùm ad oppidum uenissent, nostri, qui fuissent equites Romani, & Senatores, non sunt ausi introire in oppidum, præterquàm, qui eius ciuitatis fuissent. Quorum respōsis ultro, citroq; acceptis, & redditis, cum ad nostros se reciperent, qui extra oppidum fuissent: illi de præsidio insecuti, ex auersione legatos iugularunt. Duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæsari rem gestam detulerunt, & speculatores ad oppidum Ateguam miserunt. Qui cum certum comperissent legatorum responsa, ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent, ab oppidanis concursu facto, eum, qui legatos iugulasset, lapidare, & ei manus intentare cœperunt, illius opera se perisse. Ita uix periculo liberatus, petiit ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Cæsarem proficisci, illi se satisfacturum. Potestate data, cùm inde esset profectus, præsidio cōparato, cùm bene magnam manum fecisset, & nocturno tempore per fallaciam in oppidum esset receptus, iugulationem magnam facit: principibus, qui sibi contrarii fuissent, interfectis, oppidum in suam potestatem recipit. Hoc præterito tempore, serui transfugæ nuntiauerunt oppidanorum bona uendere, ne cui extra uallum liceret exire, nisi discinctum. Idcirco quòd ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu conterritos complures profugere in Bethuriam, neque sibi ullam spem uictoriæ propositam habere, ut si quis ex nostris transfugerit, in leuem armaturam conijci, eúmque non amplius sexdecim accipere. Insequenti tempore Cæsar castris castra contulit, & brachium ad flumen Salsum ducere cœpit. Hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco aduersariorum decurrerunt. Nec detinentibus nostris, multis telis iniectis, complures uulneribus affecere. Hic tamen, ut ait Ennius, nostri cessere

parum

parumper. Itaq; præter consuetudinem, cùm à nostris animaduersum esset cedere Centuriones, ex legione quinta flumen trãsgreßi duo restituerunt aciem, acriterq́; eximia uirtute plures, cùm agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum cõcidit. Ita cùm is cõpar prælium facere cœpißet, et cũ undiq; se circumueniri animaduertisset. parumper ingressus, pedem offendit. Huius cõcidentis uiri casu paßim audito, cùm cõplures aduersariorum cõcursum facerent, equites nostri trãsgreßi interiore loco aduersarios ad uallum agere cœperunt. Ita, dum cupidius intra præsidia illorum student cædem facere, à turmis, et leui armatura sunt interclusi, quorum nisi summa uirtus fuisset, uiui capti essent. Nã et munitione præsidij ita coangustabãtur, ut equites spatio intercluso uix se defendere possent, ex utroq; genere pugnæ cõplures sunt uulneribus affecti, inque iis ẽt Clodius Aquitius. Inter quos ita cominus est pugnatum, ut ex nostris præter duos Cẽturiones sit nemo desideratus, gloria se efferentes. Postero die ab Soricaria utræq; conuenere copiæ. Nostri brachia ducere cœperunt. Põpeius, cùm animaduerteret castello se excludi Aspauia, q̃ ab Vcubi millia paßuum quinq; distat, hæc res necessariò uocabat, ut ad dimicãdum descenderet: neq; tamen æquo loco sui potestatem faciebat, sed ex grumo excelsum tumulum capiebat, usque eò ut necessariò cogeretur iniquum locum subire. Quo facto, cùm utrorunque copiæ tumulum excellentem petissent, prohibiti à nostris sunt, deiectiq́; planitie. Quæ res secundum nostris efficiebat prælium: undique autem cedentibus aduersariis, nostri magna in cæde uersabantur: quibus mons non uirtus saluti fuit: qui subitò tunc, nisi aduesperasset, à paucioribus nostris omni auxilio

Clodius Aquitius.
Soricaria
Aspauia.

priuati essent. Nam ceciderunt ex leui armatura trecenti uiginti quatuor, ex legionariis centum triginta octo, præterquàm quorum arma, & spolia sunt allata. Ita pridie duorum Centurionum internecio hac aduersariorum pœna est litata. Insequenti die pari consuetudine, cùm ad eundem locum eius præsidium uenisset, pristino illo suo utebantur instituto. Nam præter equites nullo loco æquo se committere audebant. Cùm nostri in opere essent, equitum copiæ cōcursus facere cœperunt. Simulq; uociferātibus legionariis, cùm locum efflagitarent, ut consueti insequi existimare poßēt, se paratißimos eßet ad dimicandum, nostri ex humili conuallē bene longè sunt egreßi, & planitie in æquo loco constiterunt. Illi tamen procul dubio ad congrediendum in eum locū non sunt ausi descendere, præter unum Antistium Turpionem, qui fidens uiribus ex aduersariis sibi parem eße neminem cogitare cœpit: hic (ut fertur Achillis, Memnonisq; congreßus) Q. Pompeius Niger, eques Romanus Italicensis ex acie nostra ad congrediendum progreßus est, quoniā ferocitas Antistii omnium mentes conuerterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositæ. Nam inter bellatores, principesq; dubia erat deposita uictoria, ut propè uideretur finem bellādi duorum dirimere pugna. Ita auidi, cupidiq; suarum quisque partium, expertorum uirorum, fautorumq; uoluntas habebatur. Quorum uirtute alacri cum ad dimicandum in planitiem se contulissent, scutorumq; laudis insignis præfulgens opus cælatum, quorum pugna esset propè profectò dirempta, nisi propter equitum concursum, ut suprà demonstrauimus, leui armatura præsidii causa non longè ab opere castrorum constitissent, ut nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt, aduersarii cupidius sunt insecuti,

Antistii Turpiōis Q. & Pōpeii congressus.

ſecuti,uniuerſi clamore facto impetum dederunt. Ita metu perterriti,cùm in fuga eſſent, multis amißis in caſtra ſe recipiunt. Cæſar ob uirtutem turmæ Caßianæ donauit millia XIII. et præfecto torques aureos II. & leui armaturæ millia X. Hoc die A. Bebius, & C. Flauius, & A. Trebellius equites Romani haſtenſes argento propè tecti equites ad Cæſarem transfugerunt,qui nuntiauerũt equites Romanos coniuraſſe omnes,qui in caſtris Pompeii eſſent,ut tranſitionem facerent, ſerui indicio omnes in cuſtodiã eſſe cõiectos,è quibus occaſione capta ſe trãsfugiſſe. Itẽ hoc die literæ ſunt deprehenſæ, quas mittebat Saonẽ Cn. Põpeius S.V.G.E.V. etſi,prout uoſtra felicitas, ex ſententia aduerſarios adhuc propulſos habemus,tamen ſi æquo loco ſui poteſtatem facerent,celerius, q̃ ueſtra opinio eſt bellum confeciſſent. Sed exercitum tyronum nõ audent in campũ deducere,noſtrisq́; adhuc freti præſidijs bellum ducunt. Nam ſingulas ciuitates circunſident,inde ſibi commeatus capiunt. Quare & ciuitates noſtrarum partium cõſeruabo,& bellum primo quoque tempore conficiam, cohortes animo habeo ad uos mittere. Profecto noſtro cõmeatu priuati neceſſariò ad dimicandum deſcenderunt. Inſequenti tẽpore cùm noſtri temere in opere diſtenti eſſent,equites in oliueto,dum lignantur, interfecti ſunt aliquot:ſerui transfugerunt,qui nuntiauerunt ad tert. Nonarũ Martij prælium eſſe ad Soritiam, quod factum eſt,ex eo tempore metum eſſe magnum:& Actium Varum circum caſtella præeſſe. Eo die Pompeius caſtra mouit, & circa Hiſpalim in oliueto conſtitit. Cæſar prius,quàm eôdem eſt profectus, luna hora circiter ſexta uiſa eſt. Ita caſtris motis Vcubim præſidium,quod Pompeius reliquit,iuſſit, ut incenderent, & deuſto oppido in caſtra maiora ſe

reciperent. Insequenti tempore Ventisponte oppidum cùm oppugnare cœpisset, deditione facta, iter fecit in Carrucã, contra Pompeij castra posuit. Pompeius oppidum, quòd contra sua præsidia portas clausisset, incendit: milesq; qui fratrem suum in castris iugulasset, interceptus est à nostris, & fuste percussus. Hinc itinere facto, in campum Mundensem cùm esset uentum, castra contra Põpeium cõstituit. Sequenti die cùm iter facere Cæsar cum copijs uellet, renuntiatum est ab speculatoribus Pompeium de tertia uigilia in acie stetisse. Hoc nuntio allato, uexillum proposuit. Idcirco enim copias eduxerat, quòd Versaonensium ciuitati fuissent fautores, antea literas miserat, Cæsarem nolle in conuallem descẽdere, quòd maiorem partem exercitus tyronum haberet. Hæ literæ uehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita hac opinione fretus, totum se facere posse existimabat. Etenim & natura loci defendebatur, & ipsius oppidi munitione ubi castra habuit constituta. Nanq;, ut superius demõstrauimus, loca excellentia tumulis contineri, interuallum Prouinciam diuidit. Sed ratione nulla placuit tacere id, quod eo incidit tempore: Planities inter utraq; castra intercedebat, circiter millia passuum quinq;, ut auxilia Pompeij duabus defenderentur rebus, oppidi excelsi, & loci natura: hinc dirigens, proxima planities æquabatur, cuius decursum antecedebat riuus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem. Nam palustri, & uoraginoso solo currebat ad dextram partem, & Cæsar, cùm aciem directam uidisset, non habuit dubium, quin media planitie in æquum ad dimicandum aduersarij procederent, hoc erat in omnium conspectu: huc accedebat, ut locus illa planitie equitatum ornaret, & diei, Solisq; serenitas, ut mirifi-

cum,

*cum, & optandum tempus propè ab Diis immortalibus illud tributum esset ad prælium cōmittendum. Nostri lætari, nonnulli etiam timere, q; in eum locum res, fortunæq; omnium deducerentur, ut quicquid post horā castris fieret, in dubio poneretur. Itaq; nostri ad dimicandum procedunt, id quod aduersarios existimabamus esse facturos. Qui tamen à munitione oppidi mille paßibus longius nō audebant prò cedere, in quo sibi propè murum aduersarii constituebant. Itaq; nostri procedunt, interdum æquitas loci aduersarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad uictoriam. Neq; tamen illi à sua cōsuetudine discedebant, ut aut ab excelso loco, aut ab oppido discederēt. Nostri pede presso propius riuū cùm appropinquassent, aduersarii patrocinari loco iniquo non*defecerunt. Erat acies XIII. aquilis cōstituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cū leui armatura millibus sex. Præterea auxiliares accedebant propè alterum tantū. Nostra præsidia LXXX. cohortibus & VIII. millibus equitū. Ita cùm in extrema planitie iniquū in locū nostri appropinquassent, paratus hostis erat superior, ut transeūdi superius iter uehemēter esset periculosum. Quod cùm à Cæsare esset animaduersum, ne quid temere culpa sua secus admitteretur, eum locū definire cœpit. Quod cùm hominum auribus esset obiectū, molestè & acerbè accipiebant, se impediri, quò minus prælium cōficere possent. Hæc mora aduersarios alacriores efficiebat, Cæsaris copias timore impediri ad committendum prælium. Ita se efferentes inquo loco sui potestatem faciebant, ut magno tamen periculo accessus eorū haberetur. Hic decumani suum locum cornu dextrum tenebant, sinistrum tertia, & quinta legio, itemq; cætera auxilia, & equitatus: prælium clamore facto, committitur.*

*deserūt

Hic

Mundam sibi constituissent præsidium, nostri cogebantur necessariò eos circumuallare ex hostium armis, pro cespite cadauera collocabantur, scuta, et pila pro uallo. insuper occisi, et gladii, * & mucrones, et capita hominum ordinata, ad oppidum conuersa, hostium timorem, uirtutisq; insignia proposita uiderent, et uallo circuncluderentur aduersarii. Ita Galli tragulis, iaculisq; oppidũ ex hostiũ cadaueribus sunt complexi, oppugnare cœperunt. Ex hoc prælio Valerius adolescens Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sexto Pompeio, qui Cordubæ fuisset, rẽ gestã refert. Cognitó hoc negotio, quos equites, quod pecuniæ secum habuit, eis distribuit, & oppidanis dixit, se de pace ad Cæsarem proficisci, et secunda uigilia ab oppido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis, nõnullisq; peditibus ad nauale præsidium parte altera contendit Carteiam, quod oppidum abest à Corduba millia passuum C L X X. Quò cum ad octauum milliarium uenisset, P. Caluitius, qui castris antè Pompeii præpositus esset, eius uerbis nuntiũ mittit, cùm minus belle haberet, ut mitteret lecticã, qua in oppidum deferri posset. literis missis Pompeius Carteiã defertur. Qui illarum partium fautores essent, cõueniunt in domum, quò erat delatus, qui arbitrati sunt clanculum uenisse, ut ab eo, quæ uellent, de bello requirerent, cum frequentia conuenisset, de lectica Põpeius eorum in fidem confugit. Cæsar ex prælio munitione circundata, Cordubam uenit: qui ex cæde eò refugerant, pontem occupauerunt: cùm eò esset uentum, conuiciari cœperunt, nos ex prælio paucos superesse, quò confugeremus. Ita pugnare cœperunt de ponte. Cæsar flumen traiecit, & castra posuit. Scapula totius seditionis familiæ, & libertinorum caput, ex prælio Cordubam cùm uenisset,

set,familiam,& libertos conuocauit, pyram sibi extruxit, cœnā afferri,quā opimā imperauit, item optimis superadditis uestimentis,pecuniā,et argentum in præsentia familiæ donauit. Ipse *de tempore cœnauit,uinum, & nardū idē tidem sibi infudit: ita nouißimo tempore seruum iußit,& libertum,qui fuisset eius concubinus,alterum se iugulare, alterum pyram incendere.* Oppidani *autem simul Cæsar castra cōtra id oppidum posuit,discordare cœperunt, usque eò,ut clamor in castra nostra perueniret,quæ ferè inter Cæsarianos,& inter* Pompeianos *erant.* Hic *legiones, quæ ex perfugis conscriptæ,partium oppidanorum serui, qui erāt à* Sex Pompeio *manumißi,tunc in Cæsaris aduentum descēdere cœperunt.* Legio X I I. *oppidum defendere cœpit:nā cùm iam repugnarent,turres ex parte, et murum occuparunt.* Denuo *legatos ad Cæsarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret.* Hoc *cùm animaduerterent homines fugitiui,oppidum incendere cœperūt:qui superati à nostris sunt interfecti hominum millia* X X I I. *præterquàm extra murum,qui perierunt.* Ita *Cæsar oppido potitus, dum hic detinetur ex prælio,quos circummunitos superius demonstrauimus,eruptionem fecerunt,et bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti.* Cæsar *Hispalim cùm contendisset, legati deprecatum uenerunt.* Ita *cùm oppidum sese tueri dixisset,*Caninium *legatum cum præsidio intromittit.* Ipse *castra ad oppidum ponit.* Erat *bene magnum intra* Pompeianas *parteis præsidium,quod Cæsaris præsidium receptū indignabatur,clā cuidā* Philoni,*illi,qui* Pompeianarum *partium fuisset defensor acerrimus.* Is *tota* Lusitania *notißimus erat, hic clàm præsidio* Lusitaniam *proficiscitur, & Cæcilium* Nigrum *nomine.* Barbarū *ad* Lenium *conue*-

nit,qui

nit,qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Rursus in Hispalim oppidum denuo noctu per murum recipitur præsidium,uigilesq; iugulant,portas præcludunt, de integro pugnare cœperunt.Cum hæc gerũtur,legati Carteienses renuntiarunt,quòd Pompeium in potestate haberent, quòd antè Cæsari portas præclusissent,illo beneficio suum maleficiũ existimabant se lucrifacere.Lusitani Hispalim oppugnare nullo tempore desistebãt.Quod Cæsar cum animaduerteret,si oppidum capere contẽderet, ut homines perditi incenderent,et mœnia delerent.Ita consilio habito,noctu patitur Lusitanos eruptionem facere,id quod cõsulto nõ existimabant fieri.Ita irrumpendo naues,quæ ad Betim flumẽ fuissent,incendunt.Nostri,dum incendio detinentur,illi profugiunt,et ab equitibus conciduntur.Quo facto, oppido recuperato Hastam iter facere cœpit,ex qua ciuitate legati ad deditionem uenerunt:Mundensesq;,qui ex prælio in oppidum confugerant,cùm diutius circunsiderentur,bene multi deditionem faciunt:& cũ essent in legionem distributi, coniurant inter se,ut noctu signo dato,qui in oppido fuissent,eruptionẽ facerẽt:illi cædẽ in castris administrarent. Hac re cognita,insequẽti nocte,uigilia tertia, tessera data, extra uallũ oẽs sunt cõcisi Mundenses duces.Cæsar in itinere reliqua oppida oppugnat,quæ propter Põpeium dissentire cœperant,pars erat,quæ legatos ad Cæsarem miserat, pars erat,quæ Põpeianarum partium essent fautores. Seditione concitata,partes occupant,cædes fit magna, saucius Pompeius naues XXX. occupat longas,& profugit. Didius, qui Gadis claßi præfuisset, ad quem simul nuntius allatus est, confestim sequi cœpit, partim peditatibus,et equitatibus ad persequendum celeriter iter faciens. Item quarto

Betis flu.

Hasta op.

Didius.

quarto die nauigatione confecta, insequuntur, qui imperati à Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terrã applicãt. Dũ aquantur, Didius classe occurrit, naues incendit, nonnullas capit. Pompeius cum paucis profugit, & locum quendam munitum natura occupat. equites & cohortes, quæ ad per= sequendum missæ essent, speculatoribus antè misis certio= res fiunt, diem, et noctem iter faciunt. Pompeius humero, & sinistro crure uehementer erat saucius: huc accedebat, ut etiã talum intorsisset, quæ res maximè impediebat. Ita lectica à turre, qua esset allatus, in ea ferebatur. Lusitanus more mili tari, cũ à Cæsaris præsidio fuisset conspectus, celeriter equi tatu, cohortibusq; circuncluditur. Erat accessus loci difficul tas. Nam idcirco, quòd propter suos à nostro præsidio fuis= set conspectus, celeriter munitum locum natura ceperat sibi Pompeius, quem uix magna multitudine deducti homines ex superiore loco defendere possent: subeunt in aduentu nostri, depelluntur telis. Quibus cedentibus, cupidius insequeban= tur aduersarii, et confestim tardabãt ab accessu. Hoc sæpius facto animaduertebatur nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituit, pari autem, et celeri festina= tione circũ munitiones in iugo dirigunt: ut æquo pede cum aduersariis congredi possent. A quibus cùm animaduersum esset, fuga sibi præsidium capiunt. Pompeius, ut suprà demõ strauimus, saucius, et intorto talo, idcirco tardabatur ad fu= giendum. Itemq; propter loci difficultatem, neq; equo, neq; uehiculo salutis suæ præsidium parare poterat. Cædes à no stris undiq; administrabatur. Exclusa munitione, amissisq; auxiliis, ad cõuallem autem, atq; exesum locum in spelunca Põpeius se occultare cœpit, ut à nostris nõ facilè inuenire= tur, nisi captiuorũ indicio. ita ibi interficitur. CũCæsar gra diebatur

diebatur Hispalim, pridie Iduum Aprilis caput allatum, et populo datum est in conspectum. Interfecto Cn. Pompeio adolescente, Didius, quem suprà demonstrauimus, illa affectu, lætitia, proximo se recepit castello, nonnullasq; naues ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperunt, & bene magna manu comparata, ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligentia ad naues tuendas, tamen nonnunquam ex castello propter eorum crebras excursiones, eijciebatur, & sic prope quotidianis pugnis insidias ponunt, & tripartitò signa distribuunt: Erant parati, qui naues incenderent, incensisq; qui subsidium repeterent: ij sic dispositi erant, ut à nullo cõspectu omnium ad pugnam contenderent. Ita cùm ex castello Didius ad propellendum processisset, cum copijs signum à Lusitanis tollitur, naues incenduntur, simulq; qui in castello ad pugnam processerunt, eodem signo fugientes latrones eum persequuntur, à tergo insidiæ clamore sublato circumueniunt. Didius magna cum uirtute cum compluribus interficitur: nonnulli ea pugna scaphas, quæ ad litus fuerant, occupant. Item complures nando ad naues, quæ in salo fuerunt se recipiunt. Anchoris sublatis, pelagus remis petere cœperũt, quæ res eorum uitæ subsidio fuit, Lusitani præda potiuntur. Cæsar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit. Fabius maximus, quem ipse ad præsidium oppugnandum reliquerat, operibus aßiduis, hostesq; circum sese interclusi, inter se decernere, facta cæde bene magna, eruptionẽ faciunt. Nostri ad oppidum recuperandum occasionem non prætermittunt, & reliquos uiuos capiunt, ac deinde Vrsaonem proficiscuntur, quod oppidum magna munitione continebatur, sic, ut ipse locus non solùm opere, sed etiam natura

Cn. Pompeii cædes.

Didii mors.

Fabius maximus.

Vrson opp.

bello uirtutem ullo tempore retinere potuistis. Priuatus ex fuga Cn. Pompeius adolescens à uobis receptus, fasces, imperiumq; sibi arripuit. Multis interfectis ciuibus, auxilia contra populum Romanum comparauit, agros, uestramq; Prouinciam uestro impulsu depopulauit. In quo uos uictores existimabatis? An me deleto non animaduertebatis, decem habere legiones populum Romanum? quæ non solùm uobis obsistere, sed etiam cœlum diruere possent? Quarum laudibus, & uirtute*

INDEX POPVLORVM MAXIME, AC LOCORVM, QVI IN C. IVlij Cæsaris Commentariis habentur,

Raymundo Marliano autore.

A

CAESAR in Commentariis Galliam in treis parteis diuidens, loca Galliæ prouinciæ à Romanis tunc possessæ, Britanniæ ulterioris, quam Angliam dicimus; Hispaniæ etiam citerioris, ac populorum cis Rhodanum, transq; Rhenum flumina sitorum annectit, qui omnes lingua, institutis, legibusq; inter se etiam tunc differebant.

Aquitania regionum latitudine, & multitudine hominum ex tertia parte Galliæ existimanda est: hanc Ga=

~ımna flumen à Celtis diuidit,quæ & Oceanũ mare attin git. In hac sunt metropoles Burdegalensis, Auxitana, earũ q; suffraganeæ: pars itẽ aliarũ metropolũ extra terminos

Guienne.

eosdẽ sitarum, quæ tñ Aquitaniæ attribuuntur. Guiennam hãc Galli hodie nuncupant. Hæc cũ olim à regibus Francorũ ducibus Normanniæ tradita esset, qui postcà regnũ Angliæ occuparũt, cũ illã post uarias cõtẽtiones cẽtum et LX. amplius annos Angli tenuissent, Caroli septimi auspicijs tandemad Frãcos rediit. In hac cũ alii principatus celebres

Fuxensis principatus.

sunt, tũ Fuxensis, quorũ princeps nepos ex sorore Ludouici XII. qui nunc rerũ in Gallia potitur, uictis apud Ráuennã Hispanis memorabili prælio, uitã cum principatu amisit, sicq; eius oppida ad regẽ nullis relictis hæredibus redière, sorore superstite, Ferdinando Regi nupta.

Arar Celticæ fluuius est, nunc la Sone. Oritur in diœcesi Tullensi, finibusq; Burgundiæ, & Lotoringiæ, non longè à monte Vogeso, quo Mosa flumen profluit. Intersecat tum eam Burgundiæ partem, quæ imperatoria, tum eã, quæ Regia dicitur. Illi comes, ut hodie loquuntur, huic dux à Francorum rege institutus præerat, qui tamen mortuo Carolo Philippi, ab Heluetiis occiso apud Nanseum, ad supremum ius regium adscriptus est, ut nullus adhuc Burgundiæ dux sit, sed comes tantum. Intersecat Cabillonẽ, ac Matisconẽ ciuitates, tunc Heduorum oppida, prolapsus Lugdunum urbem, Rhodanum influit: Quem fluuiũ Vergilius in Bucolicis, Lucanus in primo, & Tibullus elegia sua septima memorant.

Alexia inter Celtas oppidum Mandubiorum, in ducatu Burgundiæ, finibusq; Heduorum, non longè à Lingonibus, nunc in uici formam redactum nomen retinens: à quo

à quo etiã hodie, ut plerisq; placet, magna pars eius regionis Alsetum nuncupatur: nec longè distat à uico, qui Flauiacum appellatur. In cuius Alexiæ expugnatione nonnullæ munitiones in floris lilij formam Cæsaris iussu, ut ipse scribit, factæ sunt. Alsetum.

Atrebates inter Belgas populi, finitimi Ambianis, Tornacensibus, & Morinis, partem Picardiæ continent. ciuitas est, nomen adhuc retines, in Prouincia Rhemensi. regem agnoscit, Arras hodie uulgò nuncupatur. in hac laudatissima texuntur aulæa. Arras

Ambiani, Amiens uulgò, in Picardia posita, hanc rex à duce Burgundiæ repetit. Amiens.

Axona inter Belgas fluuius est in extremis Rhemorum finibus, quò pedibus uado transitus est, la Disne uulgo dicitur. In huius fluminis transitu Germani ab insequentibus Gallis magnum incommodum accepere, ferè octo millibus pássuum ultra Rhemos, Laudunensem, & Rhemensem diœcesim partiens. Gallicè Auaix nunc dicitur, prope oppidum, quod uocatur Gallicè Latomio.

Aduatici Belgarũ populi regni Eburonũ (nunc Leodiẽsium) finitimi, ac Neruijs (nũc Tornacẽsibus) proximi: habebant amplũ, & in altissimis rupibus oppidũ: fortè nunc, ut quibusdã uidetur, est oppidũ appellatũ Beaumont, uicinum Thuduino in finibus Hannoniæ. Hos ex allusione uocabuli cõplures credũt esse eos, qui Douacum Atrebatẽsis diœcesis oppidum, non longè à Cameraco urbe distans, incolunt. Hi Aduatici Cimaris, Theutonisq; prognati erãt, qui Trãsrhenani fuerũt. Sed magis coniectura est Aduaticos fuisse eos, qui hodie Gallicã Brabantiã, ubi oppidum Niuella est, parteq; Hannoniæ circa Canetũ montẽ, & Bintium oppida Ca- Boeau mont

hh 3 meracen

meracensis diœcesis, finitimaq; his loca extra Francorum regnum inhabitant. ubi locus quidam in uici formam redactus est ferè desertus, cuius nomen Gallica lingua ueteri satis alludit, & monimenta adhud quædam præclara netustatis uisuntur. His Bosleducenses dicti.

Auaricum erat oppidum Celtarum maximum, munitissimumq; in finibus Biturigum; agri fertilißima regione; ferè ex omnibus partibus flumine, & palude perpetua circundatum trans Ligerim fluuium, habens unum, & per angustum aditum, proximum Niuioduno oppido Biturigũ, ac Genabo oppido Carnutum, & Velaunoduno oppido Senonum, in Francorum regno situm, Burges, uel Viaron à Gallis appellatum.

Burges. Viaron.

Ambuariti, qui Beuuni, siue Brabãtini, inter Belgas populi erãt citra Rhenum, et Mosam flumina. Ad quos prædãdi, frumẽtandiq; causa partẽ equitatus miserãt Vsipetes Germani, et Thenchteri populi, qui cis Rhenũ trãseũtes, finibus suis Menapios (nũc Iuliacenses) expulerãt. Inde coniectura est hos Ambuaritos incoluisse eã ducatus Brabantiæ partẽ, in qua Buscusducis, Breda, et Bergis oppida, Leodiẽsis diœcesis, et Antuuerpia oppidum, Cameracensis diœcesis extãt, Nußiaq;, et Geldria citerior sitæ sunt, circaquæ loca p Cãpaniã Brabãtia, usq; Tũgros oppidũ propè usq; Leodium, ut plerisq; placet, mare Oceanum protẽdebatur.

Ancalites populi in Anglia Trinobantibus, Biarogis, Caßiis, & Ceuimagnis proximi.

Ambliates populi inter Celtas, Lexobiis, Nanetibus, Diablintribus, et Osißinis proximi, in Britannia citeriore, qui oppositi sunt Angliæ, in regno Francorum siti, Auranches à Gallis.

Aulertii

Aulertii populi erant inter Celtas, Heduorum clientes, de Ange dicunt, siue Rhoanum.

Ausci populi in Aquitania proximi Garūnis, Vocatiis, Tarusatiis, Sontiatibus: Cocosatibus, & Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti: quos coniectura est fuisse Anscitanos. ciuitas est metropolis. Hi sunt Aquitanorum clarißimi, quorum urbs opulentißima Helui Vmberrum, ut refert Pomponius Mela.

Ambibari inter Celtas, neceßarii erant, & cōsanguinei Heduorum, quos quidam opinantur esse Borbonienses. Nonnulli autem, quòd fuerint Niuernenses, Heduis finitimos, siue pro parte Bituricenses allusione uocabuli, quo ætas nostra utitur. Ambaros etiam dicimus ciuitatum clientes, seu adhærentes. Oppidum Ambarorum pagus Semarius, siue mons Barri dicitur. Borbonienses. Niuernenses.

Allobroges erāt populi citra Rhodanum fluuium, & ad Lemani lacus ripas extra Belgas, Celtas, & Aquitanos, Gebennam oppidum, ubi solēnes nundinæ nostra ætate celebrātur in Sabaudia, locaq; finitima incolentes, qui etiam fuere finitimi Vocuntiis populis, propinqui Centronibus, nunc Tarentasiis, ac trans Rhodanum uicos, & poßeßiones habēbant circa regionem, quæ hodie Brixia dicitur, duci Sabaudiæ spectantem, quam fluuius Indis irrigat, citra Ararim flumen. Hos memorat Iuuenalis Satyra prima, & Sallust. in Catilinæ historia, referunturq; in epistola Planci inter familiareis Tullii, quæ incipit: Nunquam mehercule. Allobroges enim, qui cis Rhodanū habitabāt, finitimi erant Galliæ, prouinciæ Romanorū. propter quod cū Romanis paulò ante bello cōtenderant, ac nuper pacati erāt. Inde constat Delphinatū fuisse tunc ex parte Galliæ Prouinciæ, quæ Romanorum Tarentasii. Indis flu. Delphinatus.

norum erat, cum esset finitima Allobrogibus: fuisse item par tem Allobrogũ, inter quos fuit Vienna ciuitas Metropolis secundũ Straboñe. Hi sunt hodie Sabaudienses appellati, quibus Dux præest uetustate imperii, & nobilitate generis lõgẽ clarißimus: caput gẽtis Taurinum: nã Vercellas in dotẽ eius maiores à uicecomitibus habuere, pacis admodũ studiosi.

Vienna ciuitas. Sabaudiẽses

Aruerni populi inter Celtas finitimi Heduis, Biturigibus, ac Borboniensibus, nec longè à Lemouicibus, nomen retinẽt: Ducatus est, cuius titulus duci Borbonii adscribitur, in Francorum regno siti. Hos memorat Lucanus in primo.

Aulerci item populi inter Celtas, ex ciuitatibus maritimis Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Rhedonibus, Sessuuiis, Curiosolitis, Osißinis, Vnellis, Venetis, ac Cenomannis in prouincia Turonensi, & Frãcorum regno siti, quos nonnulli Aurelianenses esse opinantur. Sed illi Prouinciæ sunt Senonensis.

Aulerci item inter Belgas proximi Eburonibus, Lexouiis, ac Velocaßis.

Alduasdusius Celtarũ est fluuius, Gallicè le Doux, oriẽs circa montem Iuram, Sequanos ab Heluetiis diuidens, lapsusq; per comitatum Burgundiæ, montem Bellicardum, Insulam, ac Claraualem castella perluit, ac urbem Bisuntinam nunc intersecat, dehinc Dolam oppidum præterfluens circa Viredunum castrum non longè à Cabilonensi urbe Arari fluuio miscetur, & Dubius nunc uocatur, ad Sequanos prorsus pertinens.

Dubius fl.

Andes populi inter Celtas, Curiosolitis, Venetis, Carnutibus, & Turonibus finitimi, ac Ducatui Bituricensi, Oceanoq; proximi, quos Ligeris flumen alluit: ciuitas est inter Galliæ primarias, Andegauenses dicti, in Prouincia Turonensi, &

Andegauenses.

nensi, et Francorū regno siti, Ducatus titulo insigniti. Hinc in regno Neapolitano Angioni dicti, quòd ad illam familiā regni iura deuenerant, quæ mox reges Francorum ex testamento Renati ultimi sibi asciuerunt. Angioni

Agendicum inter Celtas oppidum Senonibus, Parisiis, Velaunoduno oppido Senonum, Genabo Carnutum oppido, & Nouioduno, Auaricoq; Biturigum oppidis proximum, in regno Francorum situm, Prouins Gallicé.

Ambibareti erant populi in quos Cæsar hyemandi causa Caium Antistium Rheginum cum legione una in septimi cōmentarij fine misisse cōmemorat, et forte erāt Ambianenses, uel aliqui his proximi, ut eos, Atrebatesq; & Morinos finitimos in fide cōtineret. Non enim est uerisimile, quin aliquam legionem illic collocauerit, ut superioribus annis consueuerat, de qua non constat, nisi de hac intelligamus.

Ambibari populi Celtarum inter Armoricas ciuitates Oceanum attingentes, finitimi Rhedonibus, & Lemouicibus, circa Britanniam citeriorem, & Normanniam in regno Francorum siti.

Armoricæ ciuitates positæ erant in ultimis Galliæ finibus Oceano coniunctæ, e x quibus fuere Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes, Osismi, Lemouices, Vnelli populi oppositi Angliæ, Britannia citerior. & Britonans appellata. Cui dux olim regi subditus præfuit, nunc ex matrimonio Annæ ducis olim filiæ ad regem redacta.

Arduenna sylua omnino in Belgis totius Galliæ maxima, atque ingens, à Rheno fluuio per fineis Treuirorum ad Neruios (nunc Tornacenses) & Rhemorum pertinens, millibus passuum amplius quingentis in longitudinē patet: attingit enim Menapios (nunc Iuliacenses) Aquisgranum

 oppi=

nensis in finibus Galliæ prouinciæ Romanorum, quos Auracenses dicimus, ubi principatus est Francorum Regi non subditus, Armeniacus uulgo dictus: horum princeps Iacobus nomine, cum à Florentinis in Italia accersitus esset aduersus Ioannem Galeatium Mediolanensem Ducem, apud Alexandriam magno prælio uictus, & cæsus est. Auracenses. Armeniacus.

Alpes erant, quibus initio Gallici belli Cæsar ex Italia in Galliam quinq; legiones traduxit, per fineis Centronum, qui hodie Tarentasij nominatur: hæ Graiæ dicuntur, quibus uulgo mons Cinesius, seu Cinerum nomen est: quæ & Pœninæ, ut quidã uolunt, dicuntur, quòd Annibal Pœnus his in Italiam penetrauerit. Tacitus autem Pœnina iuga, quibus ex Italia in Noricum, & Germaniæ iter est, designat. Aliæ erant Alpes, quas summas Cæsar appellat, quòd inter omneis magis emineât, quarum iter patefieri uolebat, quò magno cum periculo, magnisq; cum portoriis mercatores ire cõsueuerant, proximæ Veragris populis, quorum uicus erat Octodorus, nunc diuus Mauritius dictus: harum una diœcesis Augustensis, & Diui Bernardi montẽ uulgus nominat. Alteri Sedunensis diœcesis Mõs Briga nomen est. Sunt & Alpes, quas Cornelius Tacitus, & ueteres dixere maritimas: hæ in Prouincia Hebredunẽsi, locisq; Ligustico mari finitimis consistunt, qua ex Italia iter erat ad aggrediendam Narbonensem Prouinciã. Alpes itẽ fuere, quas idẽ Tacitus, & prisci dixere Rheticas, à Rhetis populis, qui ex Tuscia profecti duce Rheto, ea loca tenuere, forsan dictæ: hæ agro Tridẽtino adiacẽt, & Veronẽsi, quibus ex Italia in Sueuiã, & Austriã iter est. Fueũrt & illæ, ex quibus Rhenus inter fineis Sedunẽsis, et Curiẽsis diœcesum oritur, quas Lepõtias Cæsar & alii scriptores appellauere: Nunc Diui Gottardi, ac

Alpes Graiæ. Mons Cinesius Alpes Pœninæ. Pœnina iuga. Alpes summæ. S. Mauritius. Mons D. Bernardi. Mons Briga. Alpes maritimæ. Rheticæ Alpes. Alpes Lepontiæ. Mons S. Gottardi.

Mons S. Nicolai. Coctiae Alpes. Alpes Iuliae.

di, ac Diui Nicolai dicuntur, quas Coctias esse quibusdam placet, quibus in loca Rheno, Oceanoq; finitima ex Italia aditus est. Iulias praeterea Alpes memorat Tacitus, quas sentit esse proximas Rhetis, quà fortè ex Italia per Triuisinã urbem in Stiriam, & Austriam iter est.

Aßiburgium oppidum Germaniae non longè à Rheno fluuio: & cis eum iter Geldubam, & uetera castra situm, Nusciae, & Cliuensi Ducatui proximum, non memorat Caesar, sed Tacitus.

Colonia.

Agrippinã, quae nũc Colonia dicitur: archiepiscopalem inferioris Germaniae Vbiorum urbẽ ad ripas Rheni citerioris sitã, nõ memorat Caesar, sed Tacitus: in qua gẽte Agrippinã Claudii Caesaris cõiugẽ Neronisq; matrẽ, natam esse, ac ueteranos, & coloniã illhuc deduci imperasse, Vbiorumq; gentem Rheno transgressam auum eius Agrippã in fidem suam accepisse, ac eam urbẽ fatali igne paulò pòst consumptam refert, in qua Capitolium, & loca, ac aedificia fuere, et ritus ad Romanorũ instar. Ex his adhuc nõ omnia piere.

Antona in Anglia fluuius. Tacitus.

Ansuarios Germaniae inferioris populos proximos Phrysijs pulsos à Caucis, non memorat Caesar, sed Tacitus.

Arenacij inter Coloniam, & Traiectum urbes episcopales locum ultra Nouesium Rheno adiacentem, non memorat Caesar, sed Tacitus.

B

Belgae populi multarum ciuitatum, oppidorum, ac locorum, mari Oceano, Rheno, Matrona, & Sequana fluminibus includuntur. Horum plerique orti à Germanis Rhenum antiquitus traductis, Gallos inde expulerunt: hi moribus, legibus, & ornatu nunc sunt ualde culti, humani,

mani, et satis effœminati, continueq; sunt apud eos mercatores, quo per ætates cõmercia, moresq; hominũ mutari constat. in his sunt Metropoles, Treuerensis, Coloniensis, Maguntina, Rhemensis, cũ earum suffraganeis intra Oceanũ mare, ac eadem tria flumina cõstitutis: itẽ Brabãtia, Flandria, Hollandia, Geldriæ, ac Phrysiæ pars, tota Picardia, Hannonia, Iuliacum, Virtutum Comitatus, ac Campaniæ maxima portio: sylua Arduenna uniuersa, cũ singulis sibi adiacẽtibus, & ea inclusis populis, ac locis, et pleriq; principes, tum profani, tum sacri, ducesq; et comites, ciuitatesq;, quarũ multæ liberæ, suoq; iure agunt, aliæ Francorum regi obtemperant: quod superest, imperatorias parteis sequitur. In his sunt tres imperatorum electores, sunt & Fracorum regis, quos Pares uocant, ferme omnes. Imperator certe, & Rex in Belgis coronatur, consecratur, et inungitur, alter Aquisgrani, alter Rhemis. Hos memorat Lucanus in primo. In his Belgarum clarißimi erant Treuiri, quorum urbs opulentißima Augusta, ut refert Pomponius Mela, quæ nunc ignoratur. In Belgica autẽ à Iulio Cæsare usq; in tẽpus inclinantis imperij legatũ Romani diutius habuerunt, Nunc uerò uice proconsulũ, et legatorũ Romani Põtificatus Monarchia extat, et legatos natos, et primates habet quibus subsunt episcopi ad instar Præsidis Prouinciæ instituti. Sunt et collectores, quos prisca ætas Quæstores appellauit, atq; Reges, et Principes, qui uelut censores decreta Pontificis Maximi, et censuras reuerenter exequuntur: huic singuli obedientiam exhibent, et ad eum in causis maioribus recurrunt, quas ad ipsum aßidue deferunt.

Pares Fraciæ.

Treuiri.

Belgium erat Bellouacorum ciuitas magna, & inter Belgas autoritate, atque hominum multitudine præstans

ditum dicunt: maritima pars ab his, qui prædæ, ac inferēdi belli causa ex Belgis transierant, qui omnes ferè his nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ciuitatibus peruenerunt, & bello illato ibi remanserunt, atq; agros colere cœperunt. inde opinio eorum linguam ex populorum diuersitate compositam, intellectu, scientiaq; loquendi difficiliorē esse, quodq; Germanos præ cæteris, charos habeant, quia plerique; Belgæ orti sunt à Germanis, qui antiquitus, Rhenum transiuerunt, à quibus post hæc Angliæ pars maritima originem sumpsit: hos refert Lucanus ultra Oceanum esse, & toto discretos orbe. Continet tota Anglia insula in circuitu bis mille millia passuum. Apud hos erat, & est magnus pecorum numerus. Hæc insula Angliæ, Germaniæ populis in eam classe sæpius irruentibus, uictis ueteribus colonis, Anglorum terra dicta. Verum partem eius, quæ magis ad Septentrionem uergit, Scoti, & ipsi Germani Pictis admistis occuparunt, hodieq; tenent, Francis amicissimi, Anglorum regi maximè semper infesti, Populi moribus inconditi, efferi, nullas propè urbes habent, nemora, & syluas, bellis ingruentibus, petunt.

Anglorū terra.

Scoti.

Boii populi Transrhenani, Franconiæ, Alpibus Italiæ, Sueuis Australibus, ac Danubio flumini proximi. Qui in agrum Noricum transiuere, Noricaq; oppugnarunt, expulsis, ut coniectura est, Noricis: quorum Noricorum adhuc pars trans Danubium non longè ab ortu eius, & Athesis fluminis sita Noricus appellatur. Boiorum pars Heduis Cæsarem deprecantibus deuictis Heluetiis, quorum in societate domo excesserant, in finibus Heduorum à Cæsare sunt collocati. Vbi Gergobiam ciuitatem exiguā, et infirmam non longè ab Auarico oppido in finibus Biturigum

Norici.

Gergobia

ses superiores fuisse coniectura est, ad utranque Mosæ fluminis ripam cis Rhenum sitos, in diœcesi Leodiensi: hos Cæsar non memorat, sed Tacitus.

Bingiã, nũc Pingiã, Germaniæ oppidũ Belgis ad scribendũ, inter Maguntiã urbẽ, et Cõfluentiam oppidum cis Rhenum eius ripis finitimum: nõ memorat Cæsar, sed Tacitus.

Veleda uirgo fatidica.

Bruteros, ex quibus fuit Veleda uirgo fatidica, quæ germanis religione animos eorum occupante aliqñ præfuit, ut autor est Tacitus, Germaniæ inferioris populos Henteris, & Phrysijs proximos, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

C

Celtica, quæ et Gallia olim à Romanis dicebatur, Bisuntinã, Senonẽsem, Bituricẽsem, Lugdunẽsem ciuitates metropolicas, earũq; suffraganeos omneis inter Garumnã, Matronã, Sequanã, et Rhodanũ flumina sitas cõplectitur: in hac sunt ducatus Bituricensis, Burgundiæ, Borbonii, Aruerniæ, Aurelianẽsis, Vallesij, à quo recentiores Frãcorũ Reges, à Philippo scilicet Vallesio, cognominãtur et Normãniæ, quoad citra Sequanam se extendit, comitatus etiã Burgũdiæ, Niuernensis, Antißiodorensis, mõtis Belicardi, Ferretensis, Carolotensis, Matisconensis, Blesensis, Bellouacensis, de Iouigni principatus Aureficcæ, multiq; alij, et pars comitatus Cãpaniæ. Celtarũ clarißimi sunt Hedui: horum urbs opulentißima Augustodunũ, ut refert Põponius Mela, cui Gallica lingua alludit, Autun appellãdo: cuius Celticæ terminos, quo ad Ro. Imperiũ in Gallis uiguit, Rhodanus flu. præfiniebat, ut nonnulli scripserunt, hi proprie Franci nunc dicuntur.

Vallesii.

Augustodonum. Autun.

Franci.

Centrones populi finitimi Garocellis, & Caturigibus, non longè à Vocontijs, & Allobrogibus erant, inter

Alpes

Cattos

proten

qui,ut

Curienſis,Tridentinæ, & finitimarum ſunt diœceſum,gerebant. Hos cũ per Galliã Prouinciam Romanorũ tranſire prohibiti eſſent à Cæſare, anguſto, & difficili itinere, uix quà ſiuguli carri ducerent,per loca, ubi claues, & Iougni caſtella nunc ſunt,in extremis Sabaudiæ & Burgundiæ finibus, in Sequanos, qui nunc comitatum Burgundiæ habitant,penetraſſe creditur, & ad Ararim fluuium circa Surregium,& Viredunum caſtella id flumen attingentia, ac in Heduos ubi nunc ducatus eſt Burgundiæ, contendiſſe. **Suitenſes. Fœderati.** *Hi à pleriſque Suitenſes, à nonnullis Fœderati dicuntur: agros'que,& uicos poßident in Italia citra mõtem qui ſancti Gottardi dicitur, in diœceſi Mediolanenſi. Contra hos Cæſar ſuo, ac ſuorum equis amotis, ſe prælium commiſiſſe refert,& cum ſex legionibus,equitatu'que,& auxiliaribus copiis duobus præliis uno ad Ararim flu. altero in Heduis, Heluetios,quorũ CCLXIII, millia ferre arma poterãt, fuiſſe: & tamen anticipiti prælio pugnatum diu,atq; acriter,ut toto prælio,cum ab hora diei ſeptima uſq; ad ueſperam pugnaretur,auerſum hoſtem nemo uidere potuerit. Hi cum ſæpe in Italiam erumperent,à Carmaniola duce Philippi Mediolanenſis principis prælio uicti intra fineis ſe ſuos poſtea continuere: noſtra demum ætate à Carolo octauo Francorum Rege in terra Italia cogniti magnum ſibi nomen cõpararunt,ut nullis peditatus melior eſſe cenſeatur. Quod ſuperiore anno XX. eorum millibus à Venetis euocatis,id quod nunquam ante acciderat,fugatis ex Italia Gallis,multò magis comprobatum eſt. Atq; hoc anno fugatis eiſdem ad Nouariam per inſidias caſtra nocte aggreßi, magnum ſibi nomen compararunt.*

Harudes populi Tranſrhenani ſunt in Galliam Celticam

Ioscedum inter Celtas oppidum, fluminis Sequanæ ripas attingens citeriores, supra Melodunum oppidum ei finitimum, Lutetiæ (quæ Parisii dicitur) proximum, non longè à Senonibus in Francorum regno situm.

Iccius portus inter Belgas, Morinis, Oceanoq; mari finitimus est, Ambianis, & Atrebatibus proximis, à continenti Britanniæ (quam Angliam dicimus) XXX. millibus passuum distans, & traiectui commodissimus, cui ad dexteram Zelandia insula, Holandia, & Flandria, ad sinistram autem Comitatus, qui dicitur Portus, Picardiæ pars, et Normāniæ Ducatus, ex opposito uerò Anglia cōsistunt. Oppidum est illhic populosum cui Calete nomen est. Id adiecto Iccii portus nomine, ut quibusdam placet, Caletium nuncupatur. Normanniæ est diœcesis, in regno Francorum, & potestate Anglorum Regis situm: Lucanus.

Calete.

Iura mons Sequanos ab Heluetiis diuidit, incipiēs in finibus Basiliēsiū, ac Cōstātiensiū, protensus ferè in Sebusianos, nūc Bellicēses, Prouinicæ Bisuntinæ, quà Sequanorū fines in Rhodanū perueniūt. Illhac enim Cæsarē ex Allobrogibus in Heduos ad Ararim contra Heluetios legiones traduxisse opinio est: ciuitates nāq; oppida, & uici, sicut olim cōtinebātur nominib. populorū, ita ut plurimū eisdē in locis remāserūt de illorū diœcesibus, Prouincijs, tribubus ac regionibus.

Icenosin Anglia populos ab Ostorio Rom. duce subactos, Tacitus, qui fortè Iccij portus accolæ fuerant, refert.

L

Latobrigi finitimi Heluetiorum sunt, inter Celtas, non longè ab Allobrogibus, quos Lausanenses fuisse coniectura est. Ciuitas est episcopalis, Prouinciæ Bisuntinæ, in ducatu Sabaudiæ sita, ac eius proprio antistiti subdita.

Lingones inter Celtas populi finitimi Heduis, Sequanis ac Tullensibus (qui dicebantur Leuci) nomen retinent. Ciuitas est episcopalis in prouincia Lugdunensi, ac Francorum regno sita. Langres ab indigenis.

Leuci populi finitimi Lingonibus, et Sequanis (qui Burgundi sunt) ac Mediomatricibus (qui Metenses hodie dicuntur) Belgis attribuuntur, & Treuerensi prouinciæ: hodie Tullenses dicti: ciuitas est episcopalis in Lotoringia regione: Lucanus. Tullenses

Lemouices itē populi inter Celtas, ex Ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Vnellis, Venetis, Rhedonibus, Andegauensibus, Cenomanis, Lexouiis, in prouincia Turonensi, regnoq; Francorum siti. Limosins Gallicè.

Lutetia inter Celtas est, prouinciæ Senonēsi adscribitur, oppidū erat Parisiorū, positū in insula fluminis Sequanæ, q̄ perpetua palus influit, proximū Bellouacis, Agēdici oppido, ac Senonibus, et Meloduno oppido finitimū: nunc urbem Pharisiēsem esse dicunt. Ciuitas est episcopalis in Frācorū regno sita, in quā Cæsar se cōcilium trāstulisse, et patrum suorum memoria à Parisiis populis cōstructā esse scribit.

Lexouij populi inter Celtas sunt proximi Osißinis, Nanetibus, Ambiliatibus, Diablintribus, & Aulercis, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, hos quidam opinantur esse accolas ciuitatis Lixouiensis, quæ est episcopalis in Prouincia Rhotomagensi, ducatu Normanniæ, & Francorum regno sita. Gallicè Lisieux.

Lemanus lacus inter Celtas, quem Rhodanus influit, Galliamq; Prouinciam Romanorum ab Heluetiis diuidit; qui hodie Lausanæ lacus dicitur, quem Rhodanus ad pon- Lac⁹ Lausannæ.

fuisse coniectura est: Galli Toaut.

Marcomanni populi Germani sunt, qui cum Ariouisto Germanorum rege à Cæsare sunt prælio superati, quos cõiectura est fuisse Transrhenanos. Sic et Harudes, et Ariouistus ipse Germani fuerunt, cuius ferè omneis reliquas copias cis Rhenum incoluisse uidemus, ut sunt Tribotes (hodie Argentinenses) et Nemetes (nunc Spirenses) ac Vangiones (qui Vormacienses appellantur) ac Sedusii, quos fortè Sedunos prope monteis Brigã, et sancti Bernardi opinari possumus: Nisi quis fortè Marcomannos coniiciat eos esse, qui uallẽ Heluetijs finitimam incolunt, cui nomen est Marecõmanna, Sequanis, et monti Iura proximã. Cum his Marcus Antonius cognomento Philosophus periculosißimum, & diuturnum bellum geßit. Tãdem Christianorum precibus, qui pluuiam à superis impetrarunt, cum exercitus Romanus siti laboraret, uicti, & in deditionem accepti.

Morini populi sunt inter Belgas, Atrebatibus, Ambianis, Neruiisq;, Oceanoq; mari finitimi, à quib. breuißimus in Britanniam, nunc Angliam, est traiectus cõtinenteis syluas, & paludes habebant: eorum finibus comprehenditur comitatus, cui nomen est Pontus, ad abbatiã sancti Bertini directo iure pertinens, ueteri nomine Ponti, quo regio illa à plerisque describitur. ciuitas est episcopalis, quæ Latinè nomen retinet, Ballicè uerò Terauana nuncupatur, in prouincia Rhemensi, & regno Francorum sita.

Pontum, comitatus

Terauãa

Menapii populi Balliæ inter Belgas, Treueris, Condrusis, Arduennæ syluæ, Rhenóque finitimi, densißimas syluas, perpetuásque paludes, ad utranque Rheni ripam agros, ædificia, uicosq; habebant: proximi Vbiis, Eburonibus, & Sicambris (qui hodie Gelrenses sunt) hi scilicet

Sicambri,

Sicambri, & ad confluentem Mosæ, Rheniq; , Oceanum etiam mare attingunt: nunc Iuliacensis ducatus est, Coloniensis diœcesis. Angustior satis, ut uidetur, ac subductior, quàm pridem Menapiorum fines essent. Iuliacẽsis ducatus.

Melodunum inter Celtas oppidum, in insula fluminis Sequanæ positum, Agẽdici oppido, Senonibusq; proximum, ac Lutetiæ (quæ hodie ciuitas Parisiensis) & Ioscedo ad ripas Sequanæ posito finitimum: olim ciuitas episcopalis erat, nunc etiam oppidum est in Francorum regno, nomen retinet, Gallicè, Melun.

Mosa flumen profluit ex monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum, in Francorum regno, non longè ab ortu Matronæ, & Araris fluuiorum, & parte quadam circa Nouimagium, ducatus Gelriæ oppidum, longè ab Oceano ferè octoginta millia passuum, ex Rheno recepta, quæ appellatur Vualis, insulamq; efficit Batauorum (qui hodie Holandini dicuntur) Oceanũ influit, sicq; in Celtis oriens immergitur Belgis.

Mediomatrices populi intes Belgas, finitimi Treueris, Tullẽsibus, & Tribotis (hodie Argẽtinẽsibus) Hos Metẽses esse constat: ciuitas est episcopalis, Prouinciæ Treuerensis. Metenses

Mona insula est sic nominata, in medio cursu inter Angliam, & Hyberniam: ferè ab utraq; quindecim millia passuum distans, ad Occidentem uergens: circa, quæ loca etiam complures minores subiectæ insulæ esse existimantur, ubi multò breuiores sunt noctes, quàm in continenti, sicut etiam quanto magis ad Occidentem uergimus, breuiores æstate noctes, & hyeme longiores manifestè uidemus.

Monam insulam in Rhenõ fluuio Holandiæ, Phrysiæ ac Geldriæ proximam, unde fortè dicti sunt Monasterien- Monasterienses.

N

tropolis

ciam Romanorum trans Rhenum fluuium primi, Allobrogibus, Sequanisq;, ac Heduis, quorum erāt clientes, finitimi, inter Lausanensem, et Lugdunensem diœcesin sitæ, quos Bellicenses esse cōiectura est: ciuitas est episcopalis in Prouincia Bisuntina, Duci Sabaudiæ subdita, siue eius antistiti: per horum fines ad loca, ubi nunc uicus, cui sanctus Amor nomen est, in comitatu Burgundiæ, ac rectà ad Ararim, qui nunc Sagona dicitur, ubi pagū Heluetiorū Tigurinum deleuit, Cæsar peruenit, circa Viredunum et Turegium castella illius fluminis citerioris ripas attingentia.

Bellicenses.

Sequana flu. prorsus in Francorum regno Celtas, postquam Matrona flu. sibi immistum est, à Belgis definiens: oritur prope fines Heduensis, ac Lingonensis diœcesium, in ducatu Burgundiæ, in Alseti regione, non longè à uico abbatiæ, et monasterij sancti Sequani, ac Trecēsem agrum, & Parisiensem urbem delapsus, Rhotomagum ciuitatem, & mare Oceanum influit, nomen retinens adhuc.

Sequani populi inter Celtas, hodie Burgundiæ Comitatum incolentes, quos à Gallia Prouincia Romanorum Rhodanus fluuius diuidebat, finitimi Heluetiis, Heduis, Lingonibus, ac Rheno per fines comitatus, nunc Ferretensis, nihil ut uidetur, de his, quæ in Ducatu Burgundiæ sunt, tunc poßidentes, quòd illa omnia speciali nomine Heduis, & Lingonibus adscriberentur, nec illi dicerentur Sequani, sed hi solum, qui à Rhodano prope Bellicensis urbis diœcesin, usque ad Bisuntinam ciuitatem maximam Sequanorum, & ab inde usque in fineis Comitatus Ferretensis, ac diœcesis Argentinæ, Rhenumque fluuium protendebatur, inter quos fluuios Rhodani, & Rheni per ciuitatem illam Bisuntinam, quæ quasi in medio est,

quinq;

quinque dierum iter expedito patet finibus iisdem. Vltra quoque Ararim flu. non longè post eius ortum Sequanorũ fines, quos ipsa Bisuntina diœcesis complectitur, protendi uidebantur.

Sueuorum gens trans Rhenum Bauaris, et Frãconibus finitima, plus quàm centum pagos habens, maxima, et bellicosissima Germanorum omnium. Inter hãc gẽtẽ sunt Vlma oppidum, ciuitatesq;, et loca insignia multa. Bauariæ uetus est principatus, et Austriæ ducibus, ac Marchionibus Badẽsibus, comitibus de Virtemberg, aliisq; principibus ecclesiasticis, et secularibus subiecta: qui, ut olim referente Cæsare, principes regionum, atq; pagorum sunt, et in pace inter suos ius dicunt, controuersiasq; minuunt. Vlma.

Sedusii, uel Seduni populi Germaniæ, si pro Sedunũ urbem incolentibus capiantur, ut coniectura est, Heluetiis, et pro parte Celtis annumerantur, uel saltem eis sunt finitimi, ipsosq; Rhodanus flu. irrigat: finitimi etiã sunt Veragris inter mõtes, quibus nunc Briga, et sancti Bernardi nomen est, nõ longè ab Antuatibus, et Allobrogibus, Germanica lingua ex magna parte utentes. Ciuitas est episcopalis, Tarentasiæ Latinè nomẽ retinẽs, in cuius finibus Rhodanus oritur, nec longè ab eis uersus Curiensem, et Tridentiam diœceses Rhenus exoritur.

Suesii populi Germaniæ, quos coniectare licet fuisse Constantiensi, Basiliensi, ac Sedunensi agro finitimos, & inter Celtas, Heluetiosq; annumerari, siue forte Suitenses esse, qui cum Turicensibus quondam Heluetiis nostra memoria bella gessere. Vel Suesij, id est, Sueui: nam, cum singulis annis domo Sueuorum media pars excederet, fortè diuersas sibi ad habitandum regiones delegerunt. Ex Suitenses.

quibus

quibus forsitan sunt illi maritimi, qui Daciæ, et Noruegiæ sunt finitimi, ac qui circa Lepontios, Rhetosq; habitant, idē fere nomen Sueuorum habentes, à Sueuo monte, qui ab ortu solis Germaniæ initium faciens, ad Cimbrorum usq; promontorium magno aditu protenditur, forte dicti.

Sueuus mons.

Senones inter Celtas, finitimi Belgis, Parisiis, ac Carnutibus, fuerant antiquitus ante Cæsarem in fide Heduorum, ciuitas est Metropolis, cuius omnes suffraganei sunt in Celtica, in regno Francorum sita, retinens nomen; quam in Burgundia sitam uulgus uocitat. Forsan enim id inoleuit à primis Burgundiorum regibus, quos Senones Lugduni, ac Viēnæ post natum Christum per multa secula regnasse in Celtica pleriq; tradunt.

Sueßiones populi inter Belgas, fratres, et consanguinei Rhemorum, eisq; attributi, quibus, ac Bellouacis, & oppidis Nouioduno (quod hodie est ciuitas) Bractuspantioq; erant finitimi: agros feracißimos & latißimos fines habebant, apud quos rex fuerat totius Galliæ potentißimus, qui etiam Britanniæ regnum obtinuerat, XII. oppida in Sueßionibus habens. Tempore autem Cæsaris regnabat Galba multiq; Gallorum reges usq; post Magni Caroli tēpora diu in Belgica regnasse, & coronam apud Sueßiones accepisse leguntur. Ciuitas est episcopalis, nomen retinens, in Prouincia Rhemensi, prima suffraganea, & regno Frācorum sita.

Segni inter Belgas populi, ex gente, & numero Germanorum, Condrusis finitimi, qui ambo populi sunt inter Eburones, & Treuiros, comitatui Namurcensi, Arduennæ syluæ, & ducatui Lucemburgensi, Mosæque flu. proximi, nomen retinet: eorum oppidum diœcesis Leodiensis

exercitus, obsides ciuitatum, literasq; publicas, ac frumentum reliquit. Hãc Cameracensem esse urbem quibusdã placet. Sabis enim fluuius eã interfluit, et his Gallica lingua satis alludit uocabulum, estq; ferè locus ipse in medio Belgarum situ fertilis, ac solo opportuno constitutus: ciuitas est episcopalis, et imperialis, Prouinciæ Rhemensis, forsan ad Eburonibus populis ciuitatum Oceanũ attingentium quæ inter Celtas erãt orti: uel à Segnis Belgarum populis. In *hoc oppido quinto ab hinc anno fœdus inter omneis Christianos principes ad internecionẽ Veneti nominis, ictũ est autore põtifice Iulio II. q Cameracense ab oppido dictum est. Sunt tamen qui Sancti Quintini oppidum malint.*

Cameracum.

Fedus Cameracẽse.

Sengoriaci populi in Anglia mari proximi, & Caßiis, Bibrogis, Trinobantibus, Ceuimagnis, & Ancalitibus, nũc forte Eboracenses dicti, cui satis alludit uocabulum: ciuitas est Metropolis,

Siluros, populos Angliæ, Tacitus refert.

Sunici populi prope Coloniam urbem, olim Agrippinam dictam, & Rheni fluminis ripis citerioribus adiacentes, à Tacito proditi.

Sarmatas Germaniæ populos, qui contra Sueuos, Vannio Sueuorum regi ab eis expulso opem tulere, Tacitus refert.

Sabrinam in Anglia flu. Tacitus memorat.

T

Tullingi populi erant finitimi Heluetiis, inter Celtas, nõ longè ab Allobrogibus, et, ut quidam opinantu , etiam fuerunt incolæ Turegi oppidi, nunc inter Heluetios siti, q forsan tunc ex illorum pagorum numero non erat, in Constantiensi diœcesi habitantes, sed ab Allobrogibus satis remoti.

citeriori.hos coniectura est fuisse populos Turfæ, quæ ciuitas est episcopalis, in Prouincia Auscitana, & Francorum regno sita. Tursa opp.

Tarbelli populi in Aquitania, proximi Bigerronibus, Sontiatibus, Vocatiis, Tarusatiis, Hispaniæ citeriori, in regno Francorum siti.

Tenchtheri Germaniæ populi, Transrhenani, qui cum Vsipetibus, & magna multitudine hominum, à Sueuis diu agitati, & triennio uagantes, Rhenum flum. transierunt, non longè ab ostio, quo Rhenus ipse mare influit. Menapiorum agros utranq; flu. ripam incolentium occuparunt. Quo satis constat Menapiorum fines, quos pleriq; opinantur Iuliacenses fuisse, multò quàm nunc maiores extitisse. Hæc gens posthac Rheno discreta, solicitauit Vbios (nunc Agrippinenses) ut à Romanis deficerent, initio imperij Vespasiani: Tacitus.

Tamesis flu. in Anglia fines interioris regionis à maritimis ciuitatibus diuidens, à mari circiter passuum mil. octoginta, id uno omnino loco pedibus, atq; ægrè transiri potest, & in mediterraneis illius locis insulæ oriens, nauigabilisq; Oceanum influit. Tamisam uulgus. Tamisa fl.

Trinobātes populi in Anglia, prope firmißimā earum regionū ciuitatē incolentes, mari proximi, & Ceuimagnis, Sēgoriacis, Ancalitibus, Bibrogis, Caßijs, Angliæ populis.

Tectosages populi olim Galli fertilißima Germaniæ loca circa Hercyniam syluam occupauerunt, atq; ibi consederunt, summam iustitiæ, & bellicæ gloriæ opinionem habentes, in ea inopia, egestate, & patientia, qua Germani permanentes, eodem uictu, & cultu corporis utentes. His fortè Francones Germaniæ populi, eisdem locis proximi,

finitimi Tullensibus, Metensibus, Spirensibus, Maguntinis, ac Rheno flu. omnes ferè Germanica ligua utentes: ciuitas est episcopalis Prouinciæ Maguntinæ, nunc Vormacienses dicti, Halsatiæq; (olim Heluetiæ: tunc Gallici, nũc autẽ Germanici iuris) adscripti, quò magis ipsi, & Spirenses: ac Argentinenses, quin & Maguntini, tanquam omnes altæ Alemaniæ attributi, & ad ripas Rheni citeriores siti uidentur inter Celtas forsan collocandi, nisi quis rectà à Matronæ fluminis ortu ad Rhenum flu. Celtas his finibus Belgis dispartiat: quibus Belgis pari ratione Viredunũ, quæ ciuitas est episcopalis Prouinciæ Treuerensis, in ducatu Barrensi consistens adscribitur.

Volgæ populi, Prouinciales, non longè ab Artomicis, qui nunc Aurasicenses sunt, Tolosatibus, Narbonensibus, Massiliensibus, Gaballis, Cadurcis, Heluijs, ac Rhutenis, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos: hos Rhodanus fluuius alluit, posthac Ligusticum mare influit, Aremici pridem à nonnullis, nunc Auenionenses dicti, ciuitas est episcopalis Prouinciæ Arelatensis olim, nunc uerò Viennẽsis maiorum nostrorum memoria patrimonio beati Petri emptionis titulo addita. Hic Romani põtifices sedem, magno totius Italiæ incommodo, maiore urbis Romæ tenuere septuaginta, & amplius annos, donec felicissimo euẽtu Italiæ restituti pontifices, ad hanc diem mansere. Auenionenses.

Vienna ciuitas metropolis, in Gallia prouincia Romanorum, nunc Delphinatu, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, quã flu. Rhodanus præterfluit, ad eius citeriores ripas sitã, proxima Aruernorũ finibus dispartiẽte Rhodano Heduorũ finibus Cæsaris tẽpore, ad quos Matisco oppidũ, nunc ciuitas, ptinebat: hodie Lugduno ciuitati finitima, beneq; sita.

Velocasses populi inter Belgas, Morinis, Neruijsq; finitimi, proximi Ambianis, & Atrebatibus: hi hodie Castlesenses dicti, in comitatu Flandriæ, & Francorum regno, Morinensiq; diœcesi siti, instar pagi sunt. Hanc Prouinciã repetit rex Franciæ nunc à duce Burgundiæ. Castlesenses

Veromãdui populi inter Belgas, Rhemis, Atrebatibus, Neruiisq; finitimi, nomen retinent, in Francorum regno siti, at ex magna parte in diœcesi Laudunensi, ac Suessionẽsi, & ex toto in Prouincia Rhemensi, instarq; prouinciæ habentes, inter quos sunt incolæ oppidi sancti Quintini, quos rex repetit. Vermandois à Gallis, mutata aliquantulum nominatione, dicti. Vermandois.

Veragri populi extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, intra Sedunos, Antuates, & in Allobrogas, montesq; sancti Bernardi, & Brigam: quos Veragros Rhodanus flu. interlabitur: caput gẽtis est uicus, ubi abbatia, qui sanctus Mauritius dicitur diœcesis Sedunensis. quicquid tamẽ agri trans Rhodanum possidebant, Celtis adscribitur. Per hos ad montes illos, quos Cæsar summas Alpes nominat, ex Gallia in Italiam uenientibus, aditus est.

Veneti populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanũ attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Vnellis, Osissinis, Curiosolitis, Sessuuijs, Aulercis, Rhedonibus: hi ut quibusdam placet, etiã Vanes dicti sunt, in Prouincia Turonensi, & regno Fracorũ siti: ciuitas est episcopalis, cuius amplissima erat autoritas, omnis oræ maritimæ regionum earũ in Britannia Britonante. Sunt præterea alii quidã populi Auenionensibus proximi, Venuxinum comitatum incolentes, patrimonio beati Petri subditi. Hos partem Galliæ Prouinciæ Romanorum fuisse quibusdam placet. Vanes

qui

qui paulò sunt eiusdem generis, et cæteris humaniores, quia Rhenum attingunt, multum'que ad hos mercatores uentitant, & quòd ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti: hos Sueui diu, & sæpe bellis experti finibus expellere adnixi sunt, & sibi uectigales fecerunt, multo'que humiliores, & infirmiores reddiderunt, in quorum fineis Cæsar primo trans Rhenum exercitu per pontem in Menapiis factum ducto, uastatis agris Sicambrorum se recepit. Iterum autem paululum supra eum locum, quò antè exercitum traduxerat, pontem in finibus Treuirorum fecit, legionesq; traducit, cuius pontis ultima pars Transrhenana ripas Vbiorum continebat. Hos esse Agrippinenses, nunc Colonienses, à Claudio Cæsare Agrippinæ uiro acceptos plerisque placet, qui, ut uerisimile est, à Sueuis cõpulsi, citra Rhenum hortante Agrippina, urbem condere, & habitare cœperunt: quæ ciuitas paulò pòst cum Romanorum socia esset, ac recens condita, fatali igne, ut Tacitus scribit, cnnsumpta est: & ferè eodem tempore simili casu Lugdunum incensum, & dirutum esse constat, ut in epistolis refert Seneca. Cæsaris igitur tempore coniectura est, loca, ubi Marchiæ comitatus à duce Cliuensi nũc possessus, Vestfaliæ oppida sunt, parsq; ducatus Mõtensis, incoluisse præsumuntur: quorum adhuc magna pars ad Coloniensem ecclesiam pertinet. Hos Tacitus Transrhenanos etiam suo tempore fuisse scribit, quòd forte ad utranque Rheni ripam uicos, agros, possessionesq; haberent. Sic & Allobroges ad Rhodani ambas ripas, & Menapii tunc ad Rheni utranq; ripam, sic & Phrysij, & Gelrenses nunc ad ipsius Rheni ambas ripas, uicos, agros, possessionesq; habebant, & adhuc possident. Quin & aliquando usque ad Rhenum flu. pro-

[Agr]ippi[nen]sis ciuitatis incendium.

Lugduni incendiũ.

tenso

ATQVE hæc de Gallorum, Gallisq; qui aut proximi, aut finitimi sunt populis, ita perstrinximus, ut quãuis uetustatẽ illustrare pro uirili consilium fuerit, multa tamẽ inserta quoq; sint, quæ tẽpora hæ recẽtiora, mores, & uiros, ac res præclarè gestas ab his explicent: nec tamẽ singula persecuti sumus, sed summas rerum, & ex his illustrißima quæque libauimus. Nã si aliarum quoq; gentiũ, quæ toto orbe nũc degunt, nominum mutationes, fortunæ uarietates, mores, locorũ diuersas appellationes, aut fluminũ, uires, res gestas ad hanc normã dirigere uoluissem, id sanè & operosum nimis, ac immensi penè operis fuisset, & consilii obliti nostri uideremur, quippe qui ab initio Cæsarem tantũ, aut Tacitum, & Gallos, ac finitimas his genteis hoc nostro indice cõplecti uoluerimus, reliquum operis, & in aliud tempus, & in alias cõmentationes reiecerimus. Illud admonuisse diligentem lectorẽ uolo: multa illũ ex uaria historiarum lectione collecturũ, quæ Europã, & Asiam, ac Africam saltem orã littoralem notiora nobis factura sint: nam, ut ulterius penetres, legis hæc Mahometanæ diuersitas à Christiana pietate prohibet: sed & ipsa orbis parens gentiũ omniũ Regina Italia tantas mutationes sensit, ut uix nomẽ ullum retineat, quod olim habuit. Quis enim nescit eã Italiæ partem, quã Samnites, Appuli, Græci, Cãpani illi tenuere, totã nũc in regni Neapolitani nomẽ abiisse: quod olim Latium, nunc Campaniam, aut terram Romanam: quæ Gallia Cisalpina, in Lombardiam: quæ Venetia, in Marchiam Taruisinam: quæ Flaminia olim, nunc in Romandiolam esse mutatam? Iam quæ priscis illis temporibus clarißima oppida

pida

pida fuerant, aut penitus concidere, aut in uicos abiere, successereq; omnino cum aliæ gentes, tum aliæ quoque nominationes diuersißimæ. Lyrim enim à ueteribus amnem dictum, iam septingentos ab hinc annos à Gariliano castello, quod Saraceni munitißimum propugnaculum sibi construxerant, Garilianum appellamus. Ticinum olim nunc Papiam, à Papio quodam Gallorum duce. Fregellæ ipsæ in Campania, in Pontem curuum mutatæ. Egnatia Appuliæ, Iuuenatium à nobis dictum. Anienum ipsum patrem, Tiberonum accolæ uocant: Sipus illa sepiarum captura celebris, et inde nomen adepta, nunc Mãfredonia uulgo, à Mãfredo secundi Federici Imperatoris filio dicitur. Verum lõgius, quàm par forsan erat, euagati sumus. Cætera sibi lectoris diligentia pariat, aut in altiori otio à nobis expectet.

FINIS

